

Міністерство внутрішніх справ України
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

*Присвячується 50-річчю
Дніпропетровського
державного університету
внутрішніх справ*

НАУКОВИЙ ВІСНИК
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ

Збірник наукових праць

2015

№ 1 (75)

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Дніпропетровського державного університету
внутрішніх справ (протокол № 8 від 2 березня 2015 р.)*

Дніпропетровськ
2015

Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ: Збірник наукових праць. – 2015. – № 1 (75). – 568 с.

Наукове видання • Засновник та видавець – Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ • Свідоцтво про державну реєстрацію – КВ 20781-10581ПР від 08.05.2014 • Виходить щоквартально • Тираж – 100 прим. • Адреса редакції: 49005, м. Дніпропетровськ, проспект Гагаріна, 26, тел. (056) 370-96-59 • Передплатний індекс – 37554

**Збірник включено до переліку
наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися
результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів
доктора і кандидата наук (юридичні науки)
(постанова президії ВАК України № 1-05/2 від 10.03.2010)**

Вміщено наукові статті вчених, викладачів і здобувачів університету, навчальних закладів системи МВС та інших центральних органів виконавчої влади, працівників правоохоронних органів. Розглянуто питання держави та права, окремих галузей законодавства, проблеми правоохоронної діяльності та юридичної освіти, вміщено інформацію про визначні події і дати наукового життя в галузі права.

Призначено для науковців, юристів-практиків, працівників правоохоронних органів та всіх, хто цікавиться питаннями науки і права.

Редакційна колегія:

д-р юрид. наук, доц. **М. В. Лошицький** (голова); д-р юрид. наук, проф. **К.В. Антонов**; д-р юрид. наук, проф. **І.Г. Богатирьов**; д-р юрид. наук, доц. **М.Г. Вербенський**; д-р техн. наук, проф. **В.Б. Вишня**; д-р юрид. наук, проф. **В.П. Ємельянов**; д-р юрид. наук, доц. **О.Г. Комісаров** д-р юрид. наук, проф. **М.В. Корнієнко**; д-р філос. наук, проф. **В.В. Кузьменко**; д-р юрид. наук, проф. **А.Р. Мацюк**; д-р філос. наук **О.В. Марченко**; д-р юрид. наук, доц. **Т.П. Мінка**; д-р юрид. наук, проф. **Л.Р. Наливайко** (заст. голови); д-р філол. наук, проф. **А.М. Поповський**; д-р юрид. наук, проф. **Є.Д. Скулиш**; д-р юрид. наук, проф. **О.Л. Соколенко**; д-р юрид. наук, проф. **К.О. Чаплинський**; канд. юрид. наук, проф. **І.Р. Шинкаренко**; канд. юрид. наук, доц. **В.О. Боняк**; д-р юрид. наук, доц. **О.М. Обушенко** (відп. секретар); канд. юрид. наук, доц. **О.В. Кириченко**; канд. пед. наук **Н.О. Побережна**; канд. юрид. наук, доц. **В.Я. Покайчук**; канд. юрид. наук, доц. **В.І. Сліпченко**; канд. юрид. наук, доц. **В.В. Шаблистий**; д-р права **Ш. Белекчиу** (Молдова).

З М І С Т

Офіційно 10

**АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ РОЗБУДОВИ
СЕКТОРА БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ****Комісаров О. Г.**

Інформаційний моніторинг як засіб удосконалення
службово-бойових комунікацій 11

Лошицький М. В., Мінка Т. П.

Актуальні питання удосконалення законодавства
з оформлення органами внутрішніх справ матеріалів
про адміністративні правопорушення 19

Братель С. Г.

Особливості організації правоохоронної сфери 29

Гаркуша В. В.

Актуальні проблеми реалізації повноважень міліції
в районі проведення антитерористичної операції 36

Костроміна О. Г.

Система цивільного захисту в Україні:
етапи реформування та сучасний стан 41

Юнін О. С.

Робота підрозділів поліції з населенням
під час забезпечення охорони громадського порядку 46

**ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ, ФІЛОСОФСЬКО-ПЕДАГОГІЧНІ
ТА КОНСТИТУЦІЙНІ АСПЕКТИ РОЗБУДОВИ ДЕРЖАВИ І ПРАВА****Кузьменко В. В.**

Актуальність дидактических основоположений Платона 53

Наливайко Л. Р., Сеньків О. М.

Теоретико-прикладні проблеми тлумачення Конституції
та законів України Конституційним Судом України 68

Поповський А. М.

Українські прізвища, пов'язані з юриспруденцією 76

Боняк В. О.

Методи пізнання як основний елемент сучасної методології дослідження організації і функціонування органів охорони правопорядку України 85

Добробог Л. М.

Екологічна безпека: поняття і зміст 92

Рибалкін А. О., Криворучко Д. І.

Окремі питання нормотворчості органів внутрішніх справ: проблеми та шляхи вирішення 101

Талдикін О. В.

Негативна євгеніка в політиці держави 107

Перчеклій І.

Проблеми визначення форм реалізації права власності українського народу на природні ресурси 116

Шевченко А.

Питання створення спеціалізованих судів у період підготовки Конституції України 1996 року 124

ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНОГО Й ТРУДОВОГО ПРАВА

Доровських А. В., Булат Є. А.

До питання правової охорони комп'ютерних програм 132

Мацюк А. Р.

Правові форми участі профспілок у реструктуризації підприємств засучасних умов ринкової економіки 137

Собакар А. О.

Гарантії прав працівників на безпечні умови праці 147

Кобзар В. В.

Актуальні питання правового регулювання спадкування за заповітом 156

Латишева В. В.

Законодавчі та правові основи

Державного земельного кадастру в Україні 161

Лебедєва Т. М.

Правовий режим особливо цінних земель 167

Новосад А. С.

Способи захисту права власності громадян 174

Руфанова В. М.

Дискусійні питання реалізації довіреності

на розпорядження автомобілем 180

Чумаченко І. М.

Соціально-партнерські відносини як один із засобів

захисту профспілками інтересів працівників у сучасних умовах 186

Копитова О. С.

Особливості зміни та розірвання договору контокоренту 194

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО
ТА АДМІНІСТРАТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ. ФІНАНСОВЕ ПРАВО

Миронюк Р. В.

Новітні підходи щодо встановлення дисциплінарної

відповідальності в публічній службі 200

Уваров В. Г.

Апроксимація принципів адміністративного права України

до європейського адміністративного простору 207

Гаєвський І. М.

Ризик-орієнтований підхід у сфері боротьби

з відмиванням коштів: термінологічний аналіз 213

Грицай І. О.

Актуальні питання правового регулювання діяльності громадських

об'єднань в Україні: проблеми та шляхи вдосконалення 221

Ковтун І. В.

Проблеми правового регулювання проведення мирних зібрань 229

Легеза Є. О.

Особливості діяльності центрів надання адміністративних послуг у м. Дніпропетровську238

Самбор М. А.

Принципи права у нормах Кодексу України про адміністративні правопорушення 244

Журавльова З. В.

Фонд соціального страхування України: погляд крізь призму фінансово-правового регулювання 256

Поптанич Ю. М.

Проведення лотерей в Україні в умовах заборони грального бізнесу 264

Роздайбіда А. А.

Щодо порядку виконання судових рішень про стягнення з платників податків податкового боргу 271

Тищенко І. О.

Проблемні питання розвитку електронних послуг в Україні 276

ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА,
КРИМІНОЛОГІЇ ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА

Джужа О. М.

Порівняльна кримінологія та її місце і роль у вивченні та аналізі злочинності 281

Беніцький А. С.

Відмежування придбання, зберігання та збуту майна, одержаного злочинним шляхом, від суміжних складів злочинів286

Кириченко О. В., Міщанинець О. М.

Кримінологічна характеристика незаконного збуту наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, що вчинюється організованими групами та злочинними організаціями 295

Лучко С. В.

Концептуальні засади розвитку пенітенціарної системи України 303

Стулов О. О.

Проблеми формування понятійного апарату кримінально-виконавчого права України 310

Хорошун О. В.

Соціально-демографічна характеристика осіб, засуджених до покарання у виді довічного позбавлення волі 315

Шаблистий В. В.

Досвід країн пострадянського простору у сфері кримінально-правового забезпечення безпеки людини 324

Букресв О. І.

Рівень, структура та динаміка злочинів у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів 332

Івлєв М. М.

Військовозобов'язаний як суб'єкт військового злочину 338

Козак О. В.

Кримінально-правова оцінка суспільної небезпеки матеріальної шкоди за кримінальним правом України 344

Люлько С. П.

Напрями запобігання службовим злочинам, учинюваним прокурорами 349

Мороз В. П.

Щодо доцільності запровадження у кримінальне законодавство України правової охорони виконання рішень міжнародних судових установ 356

Назаренко В. В.

Суб'єкти забезпечення охорони виправних колоній 370

**ПРАВОВЕ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
РОЗКРИТТЯ Й РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ**

Басиста І. В.

Кримінальний процесуальний документ як обов'язковий атрибут процесуальної форми: генеза та сутнісні ознаки 379

Копотун І. М.

Поняття та зміст оперативної обстановки у виправних колоніях 385

Обушенко О. М.

Криміналістичне забезпечення проведення допиту неповнолітніх 395

Чорноус Ю. М.

Актуальні питання формування криміналістичної методики розслідування злочинів міжнародного характеру 401

Березняк В. С.

Проблемі питання, пов'язані із залученням перекладача під час видачі осіб (екстрадиції) 409

Курта Є.О.

Можливості укладання компромісу під час проведення слідчих (розшукових) дій 417

Плетенець В.М.

Організаційно-тактичне забезпечення одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб 424

Тагієв С.Р.

Деякі питання процедури застосування заздалегідь ідентифікованих (помічених) або несправжніх (імітаційних) засобів під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій 430

Телійчук В.Г.

Оперативно-розшукове запобігання розбійним нападам 435

Христов О.Л., Макотченко Л.М.

Участь захисника у кримінальному провадженні на підставі угод 442

Черняк Н.П., Дубина А.І.

Становлення та розвиток документів як джерел доказів у кримінальному процесі 449

Шамара О. В., Комашко В. В.

Розвиток теоретико-прикладного осмислення контролю за вчиненням злочину 456

Шинкаренко І.О.

Напрями формування психологічної готовності працівників міліції та бійців Національної гвардії до виконання службово-бойових завдань в екстремальних умовах 466

Шинкаренко І. Р.

Теоретико-правові передумови та закономірності формування парадигми оперативно-розшукової діяльності на різних етапах історичного розвитку Української держави 474

Юнацький О.В.

Висновок експерта як процесуальне джерело доказів 483

Кононенко Н.О.

Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики хуліганства, вчиненого під час проведення спортивно-масового заходу . 491

Матвієнко С.А.

Щодо проблемних питань проведення судово-балістичної експертизи з ідентифікації мисливської нарізної зброї на стадії досудового розслідування 497

Мороз С.М.

Проблеми удосконалення правового регулювання використання слідчим конфіденційного співробітництва з іншими особами 506

Очеретяний В.А.

Тактичні прийоми проведення слідчого експерименту за участю підозрюваних 513

Рижов М.Г.

Відмінності матеріальних та формальних підстав здійснення оперативно-розшукових заходів та негласних слідчих (розшукових) дій: проблеми їх нормативного визначення 519

Самсонова В.В.

Об'єкт посягання та обстановка вчинення крадіжок на території садівницьких товариств і дачних кооперативів 528

Сорока І.В.

Проблемні питання слідчого огляду за фактами крадіжок майна громадян, учинених неповнолітніми 536

Федотенко А. В.

Правові проблеми використання можливостей оперативно-технічних підрозділів органів внутрішніх справ щодо протидії організованій злочинності 542

Довідка про авторів 549

ОФІЦІЙНО

Наказом МВС України № 377 о/с від 5 березня 2015 р. ректором Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ призначено полковника міліції, доктора юридичних наук, доцента

ЛОШИЦЬКОГО Михайла Васильовича

Народився 20 листопада 1976 р. у м. Києві. У 1998 р. закінчив Національну академію внутрішніх справ. Працював заступником начальника з навчальної та наукової роботи Навчально-наукового інституту управління, професором кафедри адміністративного права та адміністративного процесу академії.

У 2002 р. захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук «Адміністративно-правові відносини в сфері охорони громадського порядку». У 2006 р. присвоєно вчене звання доцента.

У 2014 р. захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук «Теоретико-правові засади адміністративно-поліцейської діяльності держави».

Автор понад 80 наукових та навчально-методичних праць.

Засновник наукової школи поліцейстики. Підготував 9 кандидатів юридичних наук.

Редакційна колегія Наукового вісника, науково-педагогічний колектив Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ бажують Михайлу Васильовичу Лошицькому успішного виконання державних завдань завдяки реалізації особистих зусиль і знань у діяльності на посаді керівника навчального закладу!

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ РОЗБУДОВИ СЕКТОРА БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

Комісаров О. Г.

доктор юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 351.741

ІНФОРМАЦІЙНИЙ МОНІТОРИНГ ЯК ЗАСІБ УДОСКОНАЛЕННЯ СЛУЖБОВО-БОЙОВИХ КОМУНІКАЦІЙ

Розглянуто проблеми та перспективи формування у сучасній правовій науці концепції інформаційного моніторингу та його використання як засобу удосконалення службово-бойових комунікацій в особливий період. Визначено особливості службово-бойових комунікацій. Встановлено необхідність постійного доступу до динамічно змінюваних джерел інформації, який узагальнено за допомогою терміна «моніторинг».

Ключові слова: інформація, моніторинг, інформаційний моніторинг, комунікації, службово-бойова діяльність.

Постановка проблеми. У житті сучасного українського суспільства складно знайти будь-який елемент його структури, функціонування якого не було би пов'язане з використанням учасниками суспільних відносин матеріальних носіїв, що містять інформацію та основними функціями яких, у свою чергу, є її збереження та передавання у часі та просторі. Аналіз зазначених характеристик дозволив законодавцю у 2011 році позначити їх сукупність за допомогою поняття «документ» [1], а також закласти відповідну методологію «матеріального» ставлення до проблеми розвитку в Україні інформаційного суспільства та налагодження суспільних комунікацій на основі інформаційних технологій (ІТ) у процесі формування й реалізації державної інформаційної політики.

У процесі формування інформаційного суспільства подібна позиція також почала формуватися й у «свідомості» сучасного представника сил охорони правопорядку, згідно з якою здійснюваний ним, навіть під час спілкування у «соціальних мережах», аналіз документів дозволяє йому виявляти й формулювати будь-які закономірності виникнення соціальних явищ, розглядати різні аспекти життя суспільства, розпізнавати й тлумачити норми і цін-

ності, притаманні йому на даному етапі розвитку, простежувати динаміку розвитку соціальних явищ, взаємовідносини між різними групами суспільства тощо. Безпосереднім наслідком такого підходу, який до цього ще залишається недостатньо вивченим правовою наукою, стала «популярність» коментування або оцінювання будь-яких повідомлень в електронних ЗМІ «експертами» – колишніми чи діючими працівниками органів та підрозділів сил охорони правопорядку, а також «постування» власних дій чи «поглядів» представниками держави у соціальних мережах іноземного походження. У свою чергу, у практиці діяльності сил охорони правопорядку це призводитиме до утворення підрозділів інформаційної безпеки та їх наділення відповідними повноваженнями.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Особливості службово-бойових комунікацій, у тому числі й виявлені у ході проведення на Сході України антитерористичної операції, виявили недостатність існуючого підходу, а недоліки традиційного аналізу даних потребували пошуків і «легалізації» нових засобів збору інформації, її обробки й аналізу. При цьому науковий пошук має базуватися на результатах розгляду у кожній з галузевих правових наук змісту конкретних інформаційних правовідносин.

Оновлення засобів аналізу даних та, відповідно, запровадження результатів такої роботи у практику службово-бойових комунікацій потребують, насамперед, постійного доступу до динамічно змінюваних джерел інформації, який можна узагальнити за допомогою терміна «моніторинг».

Метою статті є розгляд проблем та перспектив формування у сучасній правовій науці концепції інформаційного моніторингу та його використання як засобу удосконалення службово-бойових комунікацій в особливий період.

Виклад основного матеріалу. У сучасній українській мові словом «моніторинг» позначають безперервне стеження за яким-небудь процесом з метою виявлення його відповідності бажаному результату, а також прогнозування та запобігання критичним ситуаціям [2, с. 687]. При цьому автори Великого тлумачного словника сучасної української мови (2005 рік) позначають систему стеження за станом природних явищ та прогнозування їх можливих змін без урахування регіональних антропогенних впливів як «базовий моніторинг» та надають тлумачення ще поняттям «біологічний моніторинг», «екологічний моніторинг», «моніторинг земель» [2, с. 687]. Відповідно, щодо моніторингу будь-якої «сталогої» системи підкреслюється можливість здійснення збору інформації про систему, яка досліджується, що, у свою чергу, знайшло відображення у чинній редакції Законів України «Про ветеринарну медицину» як «система та процедура спостережень за ... станом об'єктів ... контролю та нагляду» [3], «Про карантин рослин» як «офіційний триваючий процес для перевірки ... стану або статусу ...» [4], «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» як «діяльність ... щодо контролю за операціями, які здійснюються ... з метою виявлення та запобігання помилковим та неналежним ...» [5] та низці підзаконних актів.

Засоби моніторингу ставали предметом вивчення в юридичній науці лише

у працях з проблем екологічного чи земельного права, зокрема С.В. Шараповою (2002 рік) [6] чи М.В. Мозольовою (2011 рік) [7]. Окремим напрямом досліджень слід вважати вивчення моніторингової діяльності як функції держави, не пов'язаної із питаннями національної безпеки та функціонуванням сектора безпеки чи Воєнної організації держави. Так, у сучасній правовій науці сформувався такий предмет дослідження, як адміністративно-правовий статус Державної служби фінансового моніторингу, а у сучасній науці державного управління – спеціальна (моніторингова) функція державного управління.

Щодо функціонування сектора безпеки чи Воєнної організації держави у сучасній правовій науці слід звернути увагу на роботи В.Ю. Кобринського, який здійснив порівняльно-правове дослідження державного контролю у сфері національної безпеки, у тому числі й щодо моніторингової діяльності (2008 рік) [8], а також В.Р. Котковського, який вивчав державне регулювання економічної безпеки в Україні (2007 рік) [9]. При цьому обидва автори розглядали «моніторинг» лише як механізм контролю за реалізацією державної політики у певній сфері. Також слід звернути увагу на існування лише двох понять сфери безпеки («Моніторинг стану безпеки польотів (safety monitoring)»), «Моніторинг стану морської безпеки портових засобів»), які отримали відповідні законодавчі визначення. Так, перше з них визначається як «систематичні дії, які виконуються з метою виявлення факторів/змін, що впливають на систему організації повітряного руху, визначення відповідності провайдера встановленим вимогам, правилам, процедурам у системі ОрПР та підтвердження того, що прийнятний стан безпеки може бути дотриманим» [10], а друге – «процедура (порядок) спостереження, контролю та оцінки стану морської безпеки портових засобів» [11].

Враховуючи викладене, слід підтримати констатацію А.Н. Майоровим факту, що сформоване в екології та суміжних науках, у т.ч. й правових, поняття «моніторинг» набуло поступового поширення як у технічних, соціальних науках, так і в інших сферах практичної діяльності [12, с. 25].

Як зазначав Д.А. Сегіда, «концепт «моніторинг» представляє інтерес з погляду його теоретичного аналізу, оскільки не має точного однозначного тлумачення. ... Складність формулювання визначення моніторингу пов'язана також із приналежністю його як до сфери науки, так і до сфери практики. Він може розглядатися і як спосіб дослідження реальності, використовуваний в різних науках, і як спосіб забезпечення сфери управління різними видами діяльності за допомогою надання своєчасної і якісної інформації» [13]. Відповідно, з розширенням використання інформаційного ресурсу та переходом суспільства до розвитку «інформаційного суспільства», інформація, як частина моніторингу, постає його метою, яка охоплює у своєму змісті будь-який матеріальний продукт розумової діяльності.

Повертаючись до теоретичного концепту, викладеного І.В. Бестужевим-Ладую, Д.А. Сегідою та іншими сучасними футурологами, звернемо увагу, що основною сферою практичного застосування моніторингу в їх працях визначено управління та інформаційне обслуговування управління в різних об-

ластях діяльності. Моніторинг, за такого підходу, стає важливим етапом в ухваленні рішення, оскільки створює матеріал для аналітики і оперативного управління, що, у свою чергу, ставить його у «залежність» від налагодження ефективних соціальних, технічних, технологічних та інших комунікацій у відповідній сфері управління. Вбачається, що утворювані внаслідок налагодження комунікації матеріальні об'єкти або ті матеріальні об'єкти, що обслуговують (забезпечують) комунікацію, є безпосереднім об'єктом моніторингу.

Службово-бойові комунікації – складне, багатогранне явище з інформаційною природою та елементами субординації, яке, до того ж, не має однозначного тлумачення через різноплановість завдань та функцій сил охорони правопорядку та Воєнної організації держави. Розглядаючи аналогічні питання систематизації комунікацій, А. Урсул вказував на комунікацію як на обмін інформацією між складними динамічними системами та їх частинами, які здатні приймати інформацію, накопичувати та перетворювати [14]. Комунікації як спосіб діяльності розглядали Т. Шибутані, П. Сміт, К. Беррі, А. Пулфорд, а як інформаційний зв'язок суб'єкта з тим чи іншим об'єктом – М. Каган, А. Зверінцев та інші. Таким чином, службово-бойові комунікації являють собою певний процес професійного передавання інформації, яка має суттєве значення для функціонування сектора безпеки чи Воєнної організації держави, що відбувається в соціумі та вміщує зв'язок між учасниками комунікацій, не обов'язково ідентифікуючи їх.

З іншого боку, практика службово-бойової діяльності підтверджує те, що інтенсифікація інформаційно-комунікаційних процесів в особливий період, поглиблення переробки інформації і всебічне використання інформаційних ресурсів в управлінні підвищують стійкість, пристосованість до зміни оперативної обстановки, живучість і надійність суб'єктів службово-бойової діяльності та їх систем (підрозділів). Прямим наслідком інтенсифікації інформаційно-комунікаційних процесів стає прискорення розвитку потенціалу, підвищення рівня освіченості й інформованості кожного суб'єкта службово-бойової діяльності, що, у свою чергу, збільшує частку часу, що витрачається на користування ІТ та моніторинг інформаційних джерел.

Особливий період у найзагальнішому його розумінні є категорією, яка об'єднує всі надзвичайні адміністративно-правові режими та відображається у змісті п. 2-4 ч. 1 ст. 11 Кодексу цивільного захисту України. Перехід суспільства та Єдиної державної системи цивільного захисту до вказаних рівнів, починаючи із «підвищеної готовності», призводить до безперервного зростання інформаційних потоків, які вимагають відображення, обліку, впорядкування для того, щоб ухвалювати відповідальні управлінські рішення. Зауважимо, що окрема «надзвичайна подія» не вимагає від Єдиної державної системи цивільного захисту відходу від режиму «повсякденного функціонування» та, відповідно, може бути вирішена (локалізована) зусиллями окремої функціональної чи територіальної підсистеми, отже, не призводить до збільшення інформаційних потоків.

Важливою умовою функціонування моніторингу як інформаційної тех-

нології за умов подолання наслідків «ускладнення» оперативної обстановки є глобальне «охоплення» аудиторії – різке збільшення кількості джерел інформації, що вивчаються. У зв'язку з цим слід приєднатися до розповсюджених у науці поглядів на систематизацію моніторингу відповідно до орієнтації на конкретного користувача. За такого підходу «аудиторією» службово-бойових комунікацій виступають:

1) суспільство в цілому. Метою моніторингу першої підсистеми є, зокрема, вивчення й формування громадської думки, а ознайомлення користувача з результатами здійснюється через ЗМІ, у тому числі і електронні, офіційних представників, речників;

2) фахівці з питань службово-бойової діяльності. Друга підсистема охоплює види моніторингу, орієнтовані виключно на фахівців відповідних галузей службово-бойової діяльності. Це найбільш численна група, до неї належить більшість існуючих систем моніторингу. Основними способами розповсюдження отримуваної інформації служать спеціалізовані видання, зокрема періодичні, інтернет-передплата тощо;

3) окремі органи (підрозділи) сектора безпеки чи Воєнної організації держави. Третя підсистема включає види моніторингу, користувачами якого є конкретні органи управління, керівники, окремі структури. Органи (підрозділи) реалізують цільові моніторинги, користувачами яких є виключно керівники. Засобом розповсюдження інформації служать аналітичні звіти, рекомендації, проекти, які, як правило, мають гриф обмеженого доступу.

Відповідно до отриманої категорії можна також визначити категорію інформаційних джерел – безпосередніх об'єктів моніторингу: перша група – будь-які «відкриті» джерела, в яких інформація викладається у найбільш доступному вигляді (відеоряд, спеціально підготовлені репортажі, коментарі тощо), другої – «відкриті» джерела, щодо яких необхідно здійснити пошук інформації у спеціалізованих базах даних, групах, виданнях, третя – виключно джерела обмеженого доступу. Разом з цим практичне групування завжди буде актуалізувати проблему захисту персональних даних об'єктів моніторингу, яка потребує окремого вивчення.

З іншого боку, залежно від мети суб'єкта службово-бойової діяльності, яка, відповідно, знаходить своє відображення у змісті службово-бойових комунікацій, можна виділити такі види моніторингу:

- інформаційний моніторинг, який включає структурування, накопичення і розповсюдження інформації суб'єктом службово-бойових комунікацій, але не передбачає спеціально організованого вивчення самої інформації;

- базовий (фоновий) моніторинг, який включає виявлення нових проблем і небезпек до їх суттєвого впливу на оперативну обстановку. За такого виду за окремим об'єктом моніторингу (наприклад позиціями супротивника) організовується постійне стеження за допомогою періодичного вимірювання показників, які досить повно його визначають, а вибір того або іншого варіанта визначатиметься цілями моніторингу і матеріально-технічними можливостями виконавців;

- проблемний моніторинг, який включає з'ясування закономірностей, процесів, проблем, що можуть призвести до суттєвих змін оперативної обстановки. Цей вид моніторингу може бути розділений на складові: моніторинг функціонування (моніторинг локального характеру – одного завдання або однієї проблеми – з реалізацією, не обмеженою за часом), моніторинг розвитку (на поточні завдання розвитку і предмет вивчення із чітким визначенням часу реалізації). Після того як завдання вирішене, він припиняє своє існування. При цьому кількість паралельно існуючих завдань може бути досить великою. Основною його особливістю є динамічність створення, коли завдання якості інструментарію і всієї системи моніторингу повинні вирішуватися в умовах ліміту часу.

У межах кожного із вказаних видів моніторингова діяльність являє собою сукупність моніторингових процедур збору, обробки, надання інформації тощо, кожна з яких можна представити в якості підсистеми інформаційного моніторингу. Всі елементи такої підсистеми будуть структурно і функціонально пов'язані між собою та утворять єдиний цикл інформаційного моніторингу. Відповідно, службово-бойові комунікації також стають критично залежними від утвореної системи, а вилучення будь-якого з цих компонентів із системи або знецінює інформаційний моніторинг або руйнує вже систему службово-бойових комунікацій та, відповідно, суттєво ускладнює виконання службово-бойового завдання.

Сприйняття вказаної залежності виконавцем вимагає упорядкування самої системи моніторингу. З цією метою у сучасній науці здійснено ряд спроб класифікації існуючих систем інформаційного моніторингу, найбільш вдалою з яких вбачається класифікація моніторингової діяльності (місії) за: 1) сферою застосування; 2) засобами, що використовуються для збору інформації; 3) колом потенційних користувачів; 4) засобами вимірювання; 5) способами поширення інформації; 6) часом реалізації; 7) ареалом поширення (охоплення).

Ще однією вдалою у сучасній науці класифікацією інформаційного моніторингу, яка, до того ж, достатньо повно відповідає розумінню категорії «оперативна обстановка» фахівцями-безпекознавцями, зокрема моніторинговими місіями ОБСЄ, є її здійснення залежно від підстав для проведення. Такими видами виступають:

- динамічний моніторинг на основі даних про розвиток того або іншого об'єкта, явища або показника;
- конкурентний моніторинг на основі ідентичних (паралельних) обстежень аналогічних систем;
- порівняльний моніторинг на основі ідентичного обстеження однієї або двох систем вищого рівня;
- комплексний моніторинг на основі кількох підстав для експертизи.

Таким чином, у сфері службово-бойової діяльності та службово-бойових комунікацій інформаційний моніторинг має свою систему, класифікацію, власні завдання, цілі та функції, що підкреслює його значущість для науки і практики. Одним із таких завдань інформаційного моніторингу завжди ви-

ступає попередження про небезпеку для ефективного функціонування сил охорони правопорядку чи Воєнної організації держави або незворотність негативних тенденцій для забезпечення національної безпеки. Завдяки реалізації власної мети і завдань інформаційний моніторинг стає універсальним за своїми дослідницькими і практичними можливостями механізмом впливу і корекції діяльності суб'єктів управління сектором безпеки країни.

Висновки. Актуальність питання щодо використання інформаційного моніторингу у службово-бойовій діяльності поглиблює інтерес до його теоретичного та практичного аналізу, поглиблення знань та визначення його механізму, який має складатися із багатьох етапів та стадій. Завдяки достатньо детальному вивченню стане зрозумілим, що структуризація, накопичення і поширення інформації є не тільки окремими стадіями інформаційного моніторингу, але й являють собою окремий вид комунікаційної діяльності в особливий період. Також вбачається, що вказані види діяльності мають ставати основою організаційно-структурних змін в органах і підрозділах сил охорони правопорядку.

У подальших наукових розвідках сектора безпеки моніторинг можна розглядати як інформаційну, діагностичну, наукову, прогностичну систему, самостійний науковий процес, що має свої систему, об'єкт, предмет, суб'єкт дослідження, комплекс моніторингових показників, інструментарій та інструменти моніторингової діяльності тощо. Численні системи моніторингу мають спільні характеристики, що дозволяє говорити про моніторинг як цілісний самостійний науково-практичний феномен. У межах досліджень практичного спрямування предметом вивчення системи моніторингу мають бути окремі елементи, взаємодія яких забезпечує здійснення моніторингових процедур: 1) суб'єкт моніторингу; 2) комплекс моніторингових показників; 3) інструментарій та інструменти моніторингової діяльності; 4) моніторингова діяльність.

Бібліографічні посилання

1. Про внесення змін до Закону України "Про інформацію": Закон України від 13.01.2011 № 2938-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2938-17>.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К. ; Ірпінь, 2005.
3. Про ветеринарну медицину : Закон України від 25.06.1992 № 2498-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2498-12>.
4. Про карантин рослин : Закон України від 30.06.1993 № 3348-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/3348-12>.
5. Про платіжні системи та переказ коштів в Україні : Закон України від 05.04.2001 № 2346-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2346-14>.
6. *Шарапова С.В.* Правове забезпечення екологічного моніторингу в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.06 / С.В. Шарапова. – Х., 2002.
7. *Мозальова М. В.* Правові засади моніторингу ґрунтів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.06 / М. В. Мозальова. – Х., 2011.
8. *Кобринський В.Ю.* Державний контроль у сфері національної безпеки України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 / В.Ю. Кобринський. – К., 2008.
9. *Котковський В.Р.* Державне регулювання економічної безпеки в Україні: авто-

реф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з держ. упр. : спец. 25.00.02 / В.Р. Котковський. – Запоріжжя, 2007.

10. Про затвердження Положення про нагляд за безпекою польотів у системі організації повітряного руху та змін до деяких нормативно-правових актів : наказ Міністерства транспорту та зв'язку України від 31.05.2010 № 320.

11. Про затвердження Положення про схвалення оцінок і планів охорони портових засобів та видачу Актів про відповідність портових засобів : наказ Міністерства транспорту та зв'язку України від 03.12.2007 № 1095.

12. *Майоров А. Н.* Мониторинг как научно-практический феномен / А.Н. Майоров // Школьные технологии. – 1998. – № 5. – С. 25–46.

13. *Сигида Д. А.* Мониторинг как теоретический концепт / Д.А. Сигида // Аналитика культурологии. – 2010. – № 3 (18). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.analiculturolog.ru/journal/archive/item/592-monitoring-as-a-theoretical-concept.html>

14. *Урсул А.* Концепция современного естествознания / А. Урсул, В. Лось. – М., 2005.

Комисаров А. Г. Информационный мониторинг как способ совершенствования служебно-боевых коммуникаций. Рассмотрены проблемы и перспективы формирования в современной правовой науке концепции информационного мониторинга и его использования как средства совершенствования служебно-боевых коммуникаций в особый период. Определены особенности служебно-боевых коммуникаций. Установлена необходимость постоянного доступа к динамически изменяемым источникам информации, который обобщен с помощью понятия «мониторинг».

Ключевые слова: информация, мониторинг, информационный мониторинг, коммуникации, служебно-боевая деятельность.

Komissarov O. G. Information monitoring as a way to improve service and combat communications. The article deals with problems and prospects of the formation in modern legal science of concepts of information and monitoring its use as a means of improving service and combat communications in times of crisis.

The use by participants of public relations of material carriers containing information and whose primary function is to preserve and transfer in time and space, defined as an essential feature of the functioning of modern society and the forces of law and order.

The author has projected that the changes in the practice of information activity of law enforcement forces will lead to the formation of information security departments and empowerment them of appropriate authority.

There is the determination of features of the service and combat communications, and the establishment of their dependence on search and the "legalization" of new tools for data collection, processing and analysis. Service and combat communication has been defined as a process of occupational transmission of information that is essential for the functioning of the security or military organization of the state, what happens in society and capacity communications link between the parties without necessarily identifying them.

The author has established the need for continuous access to the dynamically changing sources, which are summarized using the term "monitoring." He has considered the meaning of the word "monitoring" in the modern Ukrainian language and its definition in the current legislation. He has found that monitoring equipment became the subject of study in legal science only works on environmental or land rights. Another area of study is defined the research of monitoring activities as a function of the state, not related to national security and the functioning of the security or military organization of the state.

The author has emphasized that the expansion of information resources and transition to the development of the "information society", the information as part of the monitoring, has appeared as its purpose, which covered its content in any material product of mental activity.

Keywords: information, monitoring, information monitoring, communication, service and combat activity.

Надійшла до редакції 27.02.2015

Лошицький М. В.

доктор юридичних наук, доцент

Мінка Т. П.

доктор юридичних наук, доцент

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ УДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА З ОФОРМЛЕННЯ ОРГАНАМИ ВНУТРІШНІХ СПРАВ МАТЕРІАЛІВ ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ

Досліджено проблемні питання процесуальної складової в діяльності органів внутрішніх справ України, а також недоліки при складанні протоколів про адміністративні правопорушення, проблеми правильного опису протиправних дій особи. Проаналізовано правозастосовну судову практику в цій сфері. Запропоновано конкретні шляхи вирішення зазначених проблем.

***Ключові слова:** реформування МВС, адміністративні правопорушення, протокол про адміністративне правопорушення, опис протиправних дій.*

Постановка проблеми. Реформування органів внутрішніх справ не можна уявити без реформування інституту адміністративної відповідальності, який в незалежній Україні не піддавався ґрунтовним змінам.

Діючий Кодекс України про адміністративні правопорушення був прийнятий в радянські часи (1984 рік). З того часу в нього внесено величезну кількість змін, які не мають системного характеру, відрізняються надмірною деталізацією і необґрунтовано перетворюють адміністративне деліктне законодавство у зібрання казуальних правил. Процедури притягнення до відповідальності за вчинення адміністративних проступків не відповідають багатьом вимогам до таких процедур у частині дотримання прав людини і основоположних свобод, зокрема положенням Рекомендації № R (91) 1 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам стосовно адміністративних санкцій від 13 лютого 1991 року [1].

Зокрема це стосується правильного оформлення протоколу у справі про адміністративне правопорушення, адже ця процесуальна дія має велике значення для повного і об'єктивного розгляду адміністративної справи і винесення законного рішення, обґрунтованості притягнення правопорушника до адміністративної відповідальності. Порушення, допущені під час складання протоколу про адміністративне правопорушення, призводять до залишення таких протоколів без розгляду уповноваженими особами, які виносять постанови у справі, до повернення матеріалів на доопрацювання або до закриття адміністративної справи. Це, у свою чергу, впливає на спливи строків притягнення до адміністративної відповідальності, які передбачені ст. 38 КУпАП, і, як наслідок, до безкарності осіб, які вчинили адміністративне правопорушення.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблемами процесуальної складової адміністративно-деліктного провадження свого часу займалися Ю.П. Битяк, А.С. Васильєв, І.П. Голосніченко, С.Т. Гончарук, Є.В. Додін, В.В. Зуй, В.К. Колпаков, А.Т. Комзюк, Д.М. Лук'янець, Р.В. Миронюк та багато інших. Але, незважаючи на досить значну увагу, яку приділяють науковці питанням адміністративної відповідальності, проблеми правильності складання протоколів про адміністративні правопорушення досі залишаються недостатньо дослідженими і майже не вирішеними.

Тому **метою** даного дослідження стане науковий аналіз проблем застосування норм Кодексу України про адміністративні правопорушення, які регулюють процедури складання протоколу про адміністративне правопорушення, та розроблення пропозицій по удосконаленню діяльності органів внутрішніх справ по застосуванню відповідного законодавства.

Виклад основного матеріалу. З аналізу положень КУпАП можна зробити висновок, що протокол про адміністративне правопорушення є основним процесуальним документом у справах про адміністративні правопорушення, а також головним джерелом доказу вчиненого адміністративного правопорушення.

Протокол про адміністративне правопорушення є доказом у справі про адміністративне правопорушення, на підставі якого встановлюється наявність чи відсутність адміністративного правопорушення, винність особи у його вчиненні та інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи. На такій позиції стоїть і правозастосовна практика, оскільки під час розгляду справ про адміністративні правопорушення відповідний орган (посадова особа) надає правову оцінку обставинам, викладеним у протоколі, аналізує сам протокол, у своїх постановках суди часто пишуть, що вина правопорушника підтверджується протоколом [2, с. 52].

Процесуальні вимоги до змісту протоколу про адміністративне правопорушення визначено у нормах ст. 256 КУпАП. Процесуальний порядок складання протоколу про адміністративне правопорушення працівниками органів внутрішніх справ деталізовано у відомчих нормативно-правових актах, зокрема у наказах МВС України від 04.10.2013 № 950 «Про питання щодо застосування адміністративного законодавства України органами внутрішніх справ» та від 26.02.2009 № 75 «Про затвердження Інструкції з оформлення працівниками Державтоінспекції МВС матеріалів про адміністративні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху».

Крім встановлених процесуальних вимог до протоколу про адміністративне правопорушення, він повинен відповідати й змістовним вимогам, які можна поділити на такі групи: 1) відомості про особу, яка склала протокол про адміністративне правопорушення; 2) відомості про особу правопорушника; 3) відомості про роз'яснення правопорушнику його прав та обов'язків; 4) відомості про обставини вчиненого адміністративного правопорушення; 5) відомості про осіб, присутніх при складанні протоколу (свідки, поняті), та

про інші докази, які підтверджують вину правопорушника.

Усі ці дані мають важливе значення, їх не можна вважати лише формальністю. Уповноважена особа, яка здійснює розслідування, повинна ретельно розібратися в характері правопорушення й правильно кваліфікувати дії винного. У протоколі необхідно об'єктивно зазначити ті обставини, які свідчать про наявність адміністративного проступку та його характер [3, с. 190].

Однією з обов'язкових вимог протоколу про адміністративне правопорушення є відомості про особу, яка склала цей протокол. Згідно зі ст. 256 КАСУ, до цих відомостей належать дані стосовно посади, прізвища, ім'я та по батькові відповідної посадової особи, а також підпис цієї особи. Відсутність даних відомостей у протоколі є підставою для визнання такого протоколу недійсним і закриття справи, адже невідомо, чи був він складений уповноваженою на це посадовою особою чи ні.

Як свідчить судова практика [4; 5; 6], працівники міліції, які складають протоколи про адміністративне правопорушення, дуже часто нарозбірливо вказують своє прізвище, ім'я та по батькові, найменування підрозділу, в якому працюють, що ускладнює для особи, яка розглядає цей протокол, ідентифікацію особи, яка його склала. Тому вважаємо, що у бланку протоколу про адміністративне правопорушення, який міститься у додатках до наказів МВС України від 04.10.2013 № 950 та № 75 від 26.02.2009 № 75, слід окремими рядками (блоками) передбачити відомості про прізвище, ім'я та по батькові особи, яка склала протокол, відомості про посаду, що має вказуватися повністю, без скорочень, а також дані про номер посвідчення. Такий перелік відомостей про особу надасть змогу з великою вірогідністю сказати, що саме ця особа склала протокол про адміністративне правопорушення.

Документи, згідно з якими правопорушники притягуються до адміністративної відповідальності, не завжди містять належні реквізити, є випадки, коли протоколи складаються неграмотно і несвоєчасно, з цими документами не завжди ознайомлюються особи, притягнуті до відповідальності. Через неточні та неправильні записи у протоколах про місце реєстрації правопорушників або фактичне місце проживання правопорушників судом витрачаються додаткові кошти на повторні виклики. Крім того, це призводить до пропуску строків накладення адміністративних стягнень [7]. І як наслідок, особа, яка вчинила адміністративне правопорушення, не несе відповідальності за свій протиправний вчинок.

Наступна група вимог пов'язана із закріпленням відомостей про роз'яснення правопорушнику його прав та обов'язків. У бланках протоколів про адміністративне правопорушення, які передбачені наказами МВС України від 04.10.2013 № 950 та № 75 від 26.02.2009 № 75, міститься інформація про те, що правопорушнику роз'яснюються передбачені статтями 55, 56, 59, 63 Конституції України та статтею 268 КУпАП права та обов'язки, а також право та можливість отримати безоплатну вторинну правову допомогу відповідно до Закону України «Про безоплатну правову допомогу». Роз'яснення прав та обов'язків правопорушнику є обов'язковою процесуальною дією, не-

хтування якою може призвести до повернення протоколу про адміністративне правопорушення і залишення справи без розгляду.

Наприклад, голова Апеляційного суду м. Києва скасував постанову Солом'янського районного суду м. Києва від 01 серпня 2002 р. про притягнення громадянина до адміністративної відповідальності за ст. 124 КУпАП у зв'язку з тим, що місцевий суд на підтвердження його вини послався на протокол про адміністративне правопорушення, який не відповідає вимогам ст. 256 КУпАП, оскільки не містить пояснень порушника (у протоколі є запис про те, що пояснення містяться на окремому аркуші, однак цей аркуш у матеріалах справи відсутній); не зазначені прізвища й адреси свідків і потерпілих; протокол не підписаний самим громадянином. Крім того, у протоколі немає запису про роз'яснення порушникові його прав і обов'язків, передбачених ст. 268 КУпАП. Інші докази, передбачені ст. 251 КУпАП, у постанові не наведені і в матеріалах справи відсутні [8].

На нашу думку, одним із головних моментів, на який хотілося б звернути увагу, є правильний і точний опис у протоколі про адміністративне правопорушення дій, які вчинила особа, що притягується до адміністративної відповідальності, адже від цього залежить правильність кваліфікації вчиненого адміністративного правопорушення.

Узагальнення судової практики свідчить, що працівники органів внутрішніх справ при складанні протоколів про адміністративне правопорушення дуже часто не зазначають місце вчинення правопорушення та неповно або взагалі не викладають його суть; не завжди конкретизують форму вчинення правопорушення; інколи відмову особи, яка вчинила правопорушення, від підписання протоколу не засвідчують підписами понятих; не зазначають прізвища, адреси свідків і потерпілих (якщо вказують, то часто свідками бувають працівники міліції); відсутні пояснення правопорушника та посилання на нормативний акт, яким передбачено відповідальність за вчинене правопорушення; відсутні документи, що підтверджують медичний огляд особи, хоча із протоколу та рапортів убачається, що правопорушник перебував у стані алкогольного сп'яніння; протокол про адміністративне правопорушення містить виправлення, що недопустимо, тощо [5].

Дуже часто внаслідок неправильного і неналежного оформлення працівниками органів внутрішніх справ протоколів про адміністративне правопорушення правопорушники уникали відповідальності, передбаченої законом. Це пов'язано з неправильним оформленням у протоколі суті скоєного правопорушення, тобто об'єктивної сторони правопорушення, та висвітлення кваліфікуючих ознак вчиненого правопорушення. Так, наприклад, складаючи протокол за ст. 173 КУпАП «Дрібне хуліганство», дільничний інспектор міліції зазначив, що особа виражалася у громадському місці брудною лайкою, хоча об'єктивна сторона даного правопорушення передбачає відповідальність за нецензурну лайку. З цього приводу суд справедливо зазначив у своєму рішенні: «протокол не містить зазначення, що ОСОБА_1 виражався нецензурною лайкою, а поняття "брудна" лайка диспозиція статті не передбачає»

[9]. Тому судді не залишалося нічого іншого, як винести постанову про закриття справи за відсутністю в діях особи складу адміністративного правопорушення.

Аналогічна ситуація склалася в іншій справі. Так, розглядаючи адміністративний протокол серії АБ2 № 245167 від 20.11.2014 року за ст. 173 КУпАП, Бродівський районний суд Львівської області у своєму рішенні справедливо зазначив: «розглянувши матеріали справи про адміністративне правопорушення, суддя дійшла висновку, що в діях ОСОБА_1 відсутній склад адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 173 КУпАП, оскільки у протоколі зазначено дії, що не відповідають ст. 173 КУпАП, із змісту якої вбачається, що порушенням є нецензурна лайка в громадських місцях, образливе чіпляння до громадян та інші подібні дії, що порушують громадський порядок і спокій громадян» [10].

Проблеми правильної кваліфікації вчиненого адміністративного правопорушення можна спостерігати у справах про адміністративні правопорушення за ст. 185 КУпАП «Злісна непокора законному розпорядженню або вимозі працівника міліції, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону, військовослужбовця». Складаючи протоколи про адміністративні правопорушення, працівники міліції, намагаючись описати суть скоєного правопорушення, формулюють протиправні дії правопорушника зовсім не в межах об'єктивної сторони правопорушення. Так, наприклад, злісну непокору особи характеризують так: «зроблено усне зауваження, на яке вони (правопорушники. – прим. авт.) не відреагували», «почав (правопорушник. – прим. авт.) поводити себе неадекватно», «на вимогу присісти в крісло відмовився» тощо [11; 12]. Неправильність опису протиправних дій особи, відсутність кваліфікуючих ознак вчиненого правопорушення призводить до винесення судом постанови про закриття справи у зв'язку з відсутністю в діях особи складу адміністративного правопорушення.

На нашу думку, вирішити зазначену проблему можна за допомогою внесення змін до зразків протоколів про адміністративне правопорушення, які містяться у додатках до наказів МВС України від 04.10.2013 № 950 та від 26.02.2009 №75, в частині більш зручного розташування інформаційних, описових складових елементів. Конкретизація багатьох інформаційних даних, а саме: про особу, яка склала протокол, про особу правопорушника, про місце, час скоєння правопорушення, опис протиправних дій тощо, має здійснюватися в окремих місцях, відведених у протоколі про адміністративне правопорушення шляхом заповнення відповідних пунктів. Тобто особа, яка складає протокол, буде обирати з наведеного відповідний пункт, проставляючи просту позначку (галочку, хрестик), а інші дані заповнювати, відповідаючи на відкриті питання.

Зазначені зміни, на нашу думку, сприятимуть зменшенню помилок працівниками органів внутрішніх справ, які вони допускають при складанні протоколу про адміністративне правопорушення. Запропоновані нами зміни допоможуть належним чином оформлювати протокол про адміністративне

Телефон	<input type="text"/>	Моб.	<input type="text"/>
Місце роботи (навчання) та посада	<input type="text"/>		
Вагітність	Так ☐ Ні ☐	Наявність дитини до одного року (для жінок)	Так ☐ Ні ☐
П.І.Б. дитини	<input type="text"/>		
Рік народження дитини	<input type="text"/>		

Відомості про притягнення протягом року до адміністративної відповідальності: Так Ні

Коли, ким, за якою ст. КУпАП _____

Відомості про притягнення особи до кримінальної відповідальності: Так Ні

Коли, ким, за якою ст. КК _____

Вчинив адміністративне правопорушення, передбачене ст. 173 кодексу України про адміністративне правопорушення (Дрібне хуліганство), а саме:

Дата Час

Місце вчинення правопорушення вулиця парк сквер будівля, приміщення під'їзд житлового будинку стадіон дитячий майданчик громадський транспорт підземний перехід зупинка маршрутних транспортних засобів

Опис протиправних дій

- нецензурна лайка
- образливе чіпляння
- хапання за одяг
- насильницьке утримання за руки
- демонстративне зривання головного убору
- вимога дати цигарку або пускання в обличчя диму від неї, непристойна пропозиція дівчині
- насильницьке вторгнення в громадські місця всупереч забороні певних осіб, які слідкують за порядком
- безпідставне порушення спокою громадян телефонними дзвінками
- лихослів'я по телефону
- співання непристойних пісень
- вигуки, свист під час демонстрації кінофільмів
- гвалт, крики з хуліганських мотивів біля вікон громадян у нічний час
- справляння природних потреб у не відведених для цього місцях
- поява у громадському місці в оголеному вигляді
- самовільна без потреби зупинка комунального транспорту
- нанесення непристойних малюнків на тротуари, стіни, паркани, двері чи вчинення написів нецензурного змісту
- неправдиве повідомлення про смерть родичів, знайомих, якщо це призвело до тяжких наслідків
- інше

Відомості про свідків правопорушення та потерпілих

Свідок правопорушення:

№	П.І.Б	Адреса проживання
1.	_____	_____
2.	_____	_____
	Свідок 1. _____	Свідок 2. _____

Потерпілий:

№	П.І.Б	Адреса проживання
1.	_____	_____
2.	_____	_____
	Потерпілий 1. _____	Потерпілий 2. _____

Чи заподіяно правопорушенням матеріальну шкоду Так Ні

Розмір (грн.) _____

Обставини, що пом'якшують відповідальність за адміністративне правопорушення:

Обставини, що обтяжують відповідальність за адміністративне правопорушення:

щире каяння винного	☐	вчинення правопорушення групою осіб	☐
відвернення винним шкідливих наслідків правопорушення, добровільне відшкодування збитків або усунення заподіяної шкоди	☐	продовження протиправної поведінки, незважаючи на вимогу уповноважених на те осіб припинити її	☐
вчинення правопорушення під впливом сильного душевного хвилювання або при збігу тяжких особистих чи сімейних обставин	☐	повторне протягом року вчинення однорідного правопорушення, за яке особу вже було піддано адміністративному стягненню	☐
вчинення правопорушення неповнолітнім	☐	втягнення неповнолітнього в правопорушення	☐
вчинення правопорушення вагітною жінкою або жінкою, яка має дитину віком до одного року	☐	вчинення правопорушення в умовах стихійного лиха або за інших надзвичайних обставин	☐
інше (зазначити) _____	☐	вчинення правопорушення в стані сп'яніння	☐
_____		вчинення правопорушення особою, яка раніше вчинила кримінальне правопорушення	☐
_____			
_____			

Мені роз'яснено зміст статей 55, 56, 59, 63 Конституції України. Мені роз'яснено зміст статті 268 КУпАП, а саме про те, що особа, яка притягається до адміністративної відповідальності, має право: знайомитися з матеріалами справи, давати пояснення, подавати докази, заявляти клопотання; при розгляді справи користуватися юридичною допомогою адвоката, іншого фахівця у галузі права, який за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи, виступати рідною мовою і користуватися послугами перекладача, якщо не володіє мовою, якою ведеться провадження; оскаржити постанову по справі. Справа про адміністративне правопорушення розглядається в присутності особи, яка притягається до адміністративної відповідальності. Під час відсутності цієї особи справу може бути розглянуто лише у випадках, коли є дані про своєчасне її сповіщення про місце і час розгляду справи і якщо від неї не надійшло клопотання про відкладення розгляду справи.

Мені повідомлено, що розгляд справи відбудеться (дата) (час) - у приміщенні _____

за адресою _____

Підпис особи, що притягається до адміністративної відповідальності _____

Прошу розглянути справу без моєї присутності _____

Чи проводилися під час складання протоколу про адміністративне правопорушення:

Огляд речей/документів Вилучення речей/документів Особистий огляд

Відомості про вилучені речі/документи:

Поняті:

№	П.І.Б	Адреса проживання
---	-------	-------------------

1.	_____	_____
----	-------	-------

2.	_____	_____
----	-------	-------

Понятий 1.	_____	Понятий 2.	_____
------------	-------	------------	-------

Пояснення особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, по суті порушення

Від пояснення та підпису відмовився(лася) у присутності понять:

Понятий 1.	_____	Понятий 2.	_____
------------	-------	------------	-------

Заяви та клопотання: _____

Рішення керівництва ОВС за заявою, клопотанням _____

До протоколу додається _____

Підпис посадової особи, яка склала протокол _____

Другий примірник протоколу про адміністративне правопорушення отримав

_____	_____	_____
(дата)	(підпис)	(П.І.Б.)

Відомості про прийняте рішення: постанова серії _____ № _____ від _____

Бібліографічні посилання

1. Концепція реформування інституту адміністративної відповідальності в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pravo.org.ua/publicna-administratsiia/administratyvne-deliktne-pravo/1030-the-concept-of-reform-of-the-administrative-responsibility-in-ukraine-ua.html>
2. *Пархоменко П.І.* Особливості протоколу про адміністративне правопорушення у справах про адміністративну відповідальність за керування транспортними засобами / Пархоменко П.І. // Вісник Академії адвокатури України. – № 2 (27). – 2013. – С. 51–56.
3. *Брайченко С.М.* Протокол про адміністративне правопорушення та проблеми його складання / Брайченко С.М. // Вісник Запорізького нац. ун-ту. – № 4. – 2012. – С. 188–193.
4. Узагальнення практики розгляду справ про адміністративні правопорушення за ст. 130 КУпАП України Вінницьким районним судом Вінницької області в 2012 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vnr.vn.court.gov.ua/sud0203/analiz/29957/>
5. Практика розгляду судами справ про адміністративні правопорушення, що посягають на встановлений порядок управління (ст. 185–185-2 КУпАП). Верховний суд України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/88DE37EDF92C0BE2C32572C900333DF>
6. Узагальнення судової практики щодо порядку розгляду справ про адміністративні правопорушення. Миргородський міськрайонний суд Полтавської області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://mrm.pl.court.gov.ua/sud1620/an_dov/uz_adm_pp_1_2012/
7. Узагальнення судової практики щодо порядку розгляду справ про адміністративні правопорушення. Чечельницький районний суд Вінницької області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ch.vn.court.gov.ua/sud0229/uzag/14435/>
8. Судова практика з розгляду адміністративних справ про деякі правопорушення на транспорті. Верховний суд України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/152EA8DD0A2095E6C2257B7C00384606](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/152EA8DD0A2095E6C2257B7C00384606)
9. Про якість складання й оформлення судових рішень у кримінальних справах та справах про адміністративні правопорушення. Верховний суд України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/DBAE985550C9F0DC2257B7C00383388](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/DBAE985550C9F0DC2257B7C00383388).
10. Постанова Скадовського районного суду Херсонської області від 22 вересня 2009 року, справа № 3-1930/09 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/4828605>
11. Постанова Бродівського районного суду Львівської області від 20.11.2014 року, справа № 439/1955/14-п // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/41567316>
12. Постанова Бродівського районного суду Львівської області від 22.02.2011 року, справа № 3-207/11 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/14013855>
13. Постанова Бережанського районного суду Тернопільської області від 26.06.2012 року, справа № 3-395/2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/27916777>
14. Деякі питання виконання Закону України "Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус» : Постанова КМУ № 185 від 13.03.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/185-2013-п>

Лошицкий М.В., Минка Т.П. Актуальные вопросы усовершенствования законодательства по оформлению материалов по делам об административных правонарушениях органами внутренних дел. Исследованы проблемные вопросы процессуальной составляющей в деятельности органов внутренних дел Украины, а также недостатки при составлении протоколов об административных правонарушениях, проблемы правильного описания противоправных действий лица. Проанализирована правоприменительная судеб-

ная практика в этой сфере. Предложены конкретные пути решения указанных проблем.

Ключевые слова: реформирование МВД, административные правонарушения, протокол об административном правонарушении, описание противоправных действий.

Loshyts'kyu M. V., Minka T. P. Pressing questions of improving legislation on registration of materials in cases on administrative offences. The article deals with issues of procedural component in the internal affairs of Ukraine, and also shortcomings in the preparation of reports on administrative offenses, problems of correct description of the problem of illegal actions of individuals. The authors has analyzed enforcement practice in this area. Specific solutions of these problems have been offered.

The incorrect description of the illegal actions of the person, lack of aggravating circumstances of the offense leads to a court decision to close the case in the absence of the individual's actions of components of administrative offense.

According to the authors, solving the problem is possible by amending samples of the protocols on administrative offences contained in the annexes to the orders of the Interior Ministry of Ukraine. The proposed changes will help to properly execute the protocol on administrative offense even people who do not have sufficient experience and skills in this significantly reduce time for its preparation.

Keywords: reform of the Interior Ministry, administrative offenses, protocol on administrative offense, description of unlawful acts.

Надійшла до редакції 06.03.2015

Братель С. Г.

кандидат юридичних наук, доцент
(Національна академія внутрішніх справ)

УДК 342.95 + 351.74

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ПРАВООХОРОННОЇ СФЕРИ

Розглянуто основні аспекти організації правоохоронної сфери. Проаналізовано сторони діяльності системи органів, які виконують правоохоронну функцію. Наведено приклади організації силових структур в інших країнах.

Ключові слова: правоохоронна сфера; організація; французька, датська, британська правоохоронні системи; реформування.

Постановка проблеми. Правоохоронна сфера охоплює велику кількість системоутворюючих ланок, які представляють органи, покликані здійснювати правоохоронні функції держави. Важливим залишається питання правового регулювання правоохоронної сфери, що визначається особливостями її організації. Важливим сьогодні є розуміння шляхів взаємодії та координації цих органів і методів контролю з боку держави за їх діяльністю.

Правоохоронна сфера охоплює правоохоронну діяльність, правоохоронні органи, відповідні правовідносини, принципи та взаємозв'язок між ними. Правоохоронний орган – це юрисдикційний орган, уповноважений державою виконувати в установленому законом порядку функції або завдання з охорони

права, охорони правопорядку, розслідування або запобігання порушень права, відновлення порушеного права, захист національної безпеки, підтримання правопорядку, забезпечення стану законності. Суб'єкти правоохоронної сфери вступають у правоохоронні відносини, здійснюють правоохоронну діяльність, спрямовану на досягнення мети правоохоронної системи. Правоохоронні відносини, таким чином, є самостійним елементом правоохоронної системи, специфіка яких полягає в тому, що вони спрямовані на охорону всіх видів суспільних відносин та на відновлення або захист порушеного законного права.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питанням організації правоохоронних органів займалися І.В. Бондаренко, В.М. Дубінчак, В.М. Зінченко, В.М. Кардаш, В.К. Колпаков, О.В. Кузьменко, А.М. Кучук, М.В. Лошицький, І.О. Луговий, В.І. Олефір, Т.О. Проценко, І.В. Солов'євич, В.В. Черней та ін.

Виклад основного матеріалу. Виходячи із положень Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів», можна стверджувати, що правоохоронними органами є не лише державні органи. Відповідно до зазначеного Закону, до таких органів відносять органи прокуратури, внутрішніх справ, служби безпеки, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, Національне антикорупційне бюро України, органи охорони державного кордону, органи доходів і зборів, органи і установи виконання покарань, слідчі ізолятори, органи державного фінансового контролю, рибоохорони, державної лісової охорони та інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції [1, с. 50].

Під визначенням «інші органи, як здійснюють правозастосовні та правоохоронні функції» можна розуміти також недержавні громадські організації та об'єднання. Тому сьогодні це законодавче визначення є застарілим і потребує зміни та вдосконалення. Підтвердженням цього є можливість створення інституту детективів, що поєднують у собі функції слідчих і оперативних співробітників.

У свою чергу, потрібно врахувати положення ст. 5 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», де сказано, що правоохоронними органами є підрозділи, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність: у Міністерстві внутрішніх справ України – кримінальна, транспортна та спеціальна міліція, спеціальні підрозділи по боротьбі з організованою злочинністю, підрозділи внутрішньої безпеки, судова міліція; у Службі безпеки України – контррозвідка, військова контррозвідка, захист національної державності, спеціальні підрозділи по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю, оперативно-технічні, внутрішньої безпеки, оперативного документування, боротьби з тероризмом і захисту учасників кримінального судочинства та працівників правоохоронних органів; у Службі зовнішньої розвідки України – агентурна розвідка, оперативно-технічні, власної безпеки; у Державній прикордонній службі України – розвідувальний орган спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади у справах охорони державного кордону (агентурної розвідки, оперативно-технічний, власної

безпеки), оперативно-розшукові підрозділи відповідно спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади у справах охорони державного кордону та його територіальних органів, підрозділи з охорони державного кордону органів охорони державного кордону та Морської охорони, забезпечення внутрішньої безпеки, забезпечення власної безпеки, оперативного документування та оперативно-технічні; в управлінні державної охорони – підрозділи оперативного забезпечення охорони виключно з метою забезпечення безпеки осіб та об'єктів, щодо яких здійснюється державна охорона; в органах доходів і зборів – оперативні підрозділи податкової міліції та підрозділи, які ведуть боротьбу з контрабандою; органи й установи виконання покарань та слідчих ізоляторів Державної пенітенціарної служби України; у розвідувальному органі Міністерства оборони України – оперативні, оперативно-технічні, власної безпеки; у Національному антикорупційному бюро України – детективи, оперативно-технічні, внутрішнього контролю [2].

Для всіх зазначених правоохоронних органів характерні специфічні ознаки, які відрізняють їх від інших державних органів і недержавних правоохоронних структур. Ці ознаки і визначають особливості організації діяльності правоохоронної сфери, вони дозволяють чітко визначити місце правоохоронних органів серед інших правоохоронних організацій стосовно компетенції та відповідальності за вирішення поставлених перед ними завдань для недопущення змішування компетенцій між ними.

У країнах Європи існує інша градація органів, які входять до складу правоохоронної сфери. Якщо в Україні система цих органів презентує виконавчу гілку влади та фінансується з єдиного центру – Державного бюджету України, то за кордоном розподіл сучасних правоохоронних органів відбувається на центральному і місцевому рівні. У свою чергу, центральні правоохоронні органи мають військовий та цивільний характер. Перші створюються як озброєні підрозділи для підтримки внутрішнього порядку, другі – як органи місцевої адміністрації. В Україні також намагалися піти цим шляхом, навіть було запущено пілотний проект муніципальної поліції у Вінницькій, Житомирській та інших областях, але, на жаль, з інтенсивним розвитком реформування ця спроба не знайшла належної підтримки.

Особливість правоохоронної діяльності полягає у тому, що суд займається тільки здійсненням правосуддя, водночас, органи внутрішніх справ виконують не тільки ті функції, які в інших країнах здебільшого виконує поліція, але й низку інших.

Наступним критерієм є конституційність, етичність і системність діяльності правоохоронної сфери, які можна охарактеризувати як відповідність роботи правоохоронного органу тим положенням, що закріплені в Конституції України, а також законність процедури заснування правоохоронного органу.

Радою Європи в 2001 році було прийнято Європейський кодекс поліцейської етики. Згідно з цим Кодексом, головними цілями поліції в демократичному суспільстві, регульованому принципом верховенства права, є захист і

дотримання основних прав і свобод людини в тому вигляді, в якому вони закріплені, зокрема, у практиці Європейського суду з прав людини [3].

Також у правоохоронній сфері реалізується державно-владний характер виконання покладених на них обов'язків. Державно-владний характер правоохоронних органів полягає в тому, що вони є частиною механізму держави та наділені компетенцією розгляду різних юридичних справ, а також правом здійснення нагляду за дотриманням вимог, що містяться в нормативно-правових актах, у забезпеченні й захисті цих вимог від порушення шляхом застосування заходів виховання, переконання, роз'яснення, а в разі необхідності – і державного примусу. У свою чергу, правоохоронні органи не повинні брати на себе виконання тих охоронних функцій, які мають приватний характер та не пов'язані з реалізацією публічних інтересів [4].

Наступною особливістю організації діяльності правоохоронної сфери є регламентованість нормами законодавства. Вона передбачає необхідність дотримання при застосуванні правоохоронними органами заходів державного примусу до порушників правопорядку та під час інших законних обмежень, передбачених для попередження злочинів. Водночас примусовий характер діяльності правоохоронних органів не може й не повинен витіснити їх соціальне призначення. У країнах західної демократії поліція давно входить не лише до правової, але й до соціальної системи і виконує значний обсяг функцій як кримінального, так і некримінального характеру, пов'язаних з обслуговуванням населення.

Правоохоронні органи за своєю природою є воєнізованими і озброєними, а це передбачає особливий порядок проходження служби, призначення та звільнення, особливий порядок службових відносин, побудований на принципі субординації. Озброєність цих органів передбачає можливість використання ними під час виконання службових обов'язків вогнепальної зброї та спеціальних засобів, тому ці органи часом називають «силовими структурами» [7].

Правоохоронні органи здійснюють боротьбу зі злочинністю і мають однакову юридичну природу та єдині основоположні функції та відповідні ознаки. Вони входять до системи органів виконавчої влади і, таким чином, відрізняються від суду і прокуратури, реалізують у більшому чи меншому обсязі одну або кілька головних правоохоронних функцій, спрямованих на боротьбу з правопорушеннями. Ця діяльність здійснюється шляхом передбачених законом форм: у вигляді оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування, виконання судових рішень у кримінальних провадженнях і справах про адміністративні правопорушення, охорони громадського порядку і забезпечення громадської безпеки, охорони основ конституційного ладу і громадської безпеки [6, с. 52].

Зазвичай розрізняють три базові моделі правоохоронних органів, які умовно можна назвати французькою, датською та британською [5].

Французька правоохоронна система є централізованою та ієрархічною. Вона не має правоохоронних органів, створених місцевими громадами. Натомість у такій системі одночасно існують дві централізовані правоохоронні

підсистеми – цивільна та воєнізована. Перші прийнято називати поліцією, воєнізовані – жандармерією (Австрія і Франція, а також Греція, Бельгія, Люксембург і Нідерланди до реформи), карабінерами в Італії або гвардією в Португалії. Організаційна структура, функції та повноваження цивільної та воєнізованої поліції у французькій моделі майже не відрізняються. Схожа система існує в Австрії, Італії і Португалії. У французькій моделі система назв по-своєму унікальна: цивільні правоохоронні органи центрального підпорядкування називають цивільною гвардією, а воєнізовані формування – цивільною поліцією [8].

У датській системі існують централізовані поліцейські органи, які є уніфікованими. Спеціалізовані органи тут виконують інші функції. В Західній Європі датська система, окрім самої Данії, впроваджена у Греції, Ірландії, Фінляндії та Швеції.

У свою чергу, британська правоохоронна система є децентралізованою. Її основною характеристикою є те, що там не існує ієрархії підпорядкування. У Великій Британії центральних правоохоронних формувань немає взагалі – на вищому рівні державного управління діють тільки координаційні структури.

У США існує велика кількість спеціалізованих федеральних правоохоронних органів, одночасно розвиненою є система муніципальної поліції, на яку припадає основна кількість поліцейських. Правоохоронна система США вважається найбільш децентралізованою у світі. В ній існують федеральні правоохоронні органи, правоохоронні органи штатів, великих міст, округів, місцевих громад, окремих територій. Всі вони є автономними, мають різну юрисдикцію, джерела фінансування, процедури адміністративного й оперативного підпорядкування. Федеральні органи мають різне підпорядкування, оперативне забезпечення, в місцевих громадах та територіях функціонують офіси шерифів, правоохоронці, що обслуговують суди та пенітенціарну систему, називаються маршалами та констеблями [9, с. 67].

Сьогодні особливості організації правоохоронної сфери можуть змінитися у зв'язку з її реформуванням. Існують різні варіації удосконалення правоохоронної сфери, проте сьогодні головними завданнями є реформування системи кримінальної юстиції, стосовно діяльності правоохоронних органів; розмежування оперативно-розшукової діяльності поза рамками кримінальних проваджень та у межах кримінальних проваджень – гласних і негласних слідчих (розшукових) дій; формування нової системи МВС України.

Зокрема, МВС України повинно стати цивільним органом, що формує політику у сферах: протидії злочинності та забезпечення громадського порядку; комплексного управління державним кордоном; громадянства та міграції; цивільного захисту, пожежної безпеки та протидії надзвичайним ситуаціям. Необхідно забезпечити інституційну спроможність МВС щодо формування політики у зазначених сферах шляхом створення профільних департаментів.

Доцільним вважаємо створення Національної поліції з такою структурою: поліція громадської безпеки (єдина патрульна служба та служба дільничних інспекторів), кримінальна поліція (оперативно-слідчі органи), підрозді-

ли поліції спеціального призначення та судова поліція.

Не менш важливу роль повинна відігравати система атестації поліцейських з урахуванням міжнародного досвіду. Сьогодні ми бачимо, як на практиці втілюється програма трирівневої системи підготовки поліцейських: кількомісячна загальна базова підготовка для комплектування початкових посад; спеціалізована підготовка для комплектування посад середнього керівного складу та спеціалізованих посад кримінальної міліції на базі вищої освіти рівня бакалавр; підготовка магістрів Академією поліції для комплектування посад вищого складу. У складі МВС України на правах центральних органів виконавчої влади передбачена діяльність Державної прикордонної служби, Державного бюро розслідувань, Державної міграційної служби, Державної служби з надзвичайних ситуацій. Також прогнозується створення на базі Військової служби правопорядку у Збройних Силах Військової поліції, визначивши пріоритетними напрямками її діяльності попередження, виявлення, розкриття кримінальних правопорушень, та надати їй право здійснювати досудове розслідування кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби, а в умовах воєнного стану – всіх кримінальних правопорушень, скоєних військовослужбовцями, а також всіх злочинів, скоєних військовослужбовцями безпосередньо у зоні ведення бойових дій.

Поступово в Україні може сформуватися французька модель, оскільки реформування передбачає створення муніципальної поліції, яка фінансуватиметься з місцевого бюджету.

Висновок. Основною метою аналізу особливостей організації правоохоронної сфери є можливість розробити нові шляхи удосконалення законодавства в контексті реформування поліції з метою створення цивільного відомства в рамках МВС України, що впроваджуватиме принципи належного управління.

Правоохоронна сфера сьогодні складається з низки органів, які, певною мірою у зв'язку зі зміною суспільно-політичних пріоритетів у країні, не виправдовують назви органів, що виконують правоохоронні функції, тому важливо розробити правильний підхід до організації діяльності цієї системи зі зміною ключових позицій, які з часом змінилися.

У правоохоронній сфері України існують спільні риси функціонування правоохоронних органів, до яких відносять розгалуженість структурних підрозділів, наявність різних міністерств і відомств, незалежність їх одна від одної; професійна спрямованість освітньої підготовки молодих спеціалістів у профільних вищих навчальних закладах; неупередженість та незалежність у взаємодії з іншими органами влади, аполітичність; єдине державне фінансування з Державного бюджету України; функціональна спрямованість правоохоронних органів на захист прав і свобод громадян; активна діяльність громадських добровільних об'єднань, спрямована на підтримку і допомогу правоохоронних органів.

Бібліографічні посилання

1. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів : Закон України від 23 грудня 1993 р. // ВВР України. – 1994. – № 11. – Ст. 50.
2. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лютого 1992 р. // ВВР України. – 1992. – № 22. – Ст. 303.
3. Пікуля Т. О. Концептуальні моделі організаційно-правової побудови та розвитку системи міліції України у третьому тисячолітті / Т. О. Пікуля // Науковий вісник Дніпропетр. юрид. ін-ту МВС України. – 2001. – № 1 (4). – С. 313–320.
4. Городовенко В. В. Судові правоохоронні органи України : навч. посібник / В. В. Городовенко, О. Л. Макаренков. – Запоріжжя : ЗНУ, 2014.
5. *Turman Bill, Turman, Alison. Policing in Europe: Uniform in Diversity* / Exeter, England Intellect Books, 1999. – 107 p.
6. Губанов А. В. Полиция зарубежных стран. Организационно-правовые основы, стратегия и тактика деятельности / А. В. Губанов. – М., 1999.
7. Горінецький І. І. Правоохоронна функція держав Центральної Європи: теоретичні і практичні аспекти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / І. І. Горінецький. – К., 2005.
8. Коломойцев С. С. Досвід організації та діяльності поліції провідних країн Європи / С. С. Коломойцев, Є. Ю. Соболев // Форум права. – 2012. – № 31 (2). – С. 461–466.
9. Судові та правоохоронні органи України : навч.-метод. посібник / уклад. К. О. Кіндіров. – Луганськ, 2008.
10. Бараннік Р. В. Судові, правоохоронні та правозахисні органи України : навч. посібник / Р. В. Бараннік. – К., 2008.

Братель С. Г. Особенности организации правоохранительной сферы. Рассмотрены основные аспекты организации правоохранительной сферы. Проанализированы стороны деятельности системы органов, которые выполняют правоохранительную функцию. Приведены примеры организации силовых структур в других странах.

Ключевые слова: правоохранительная сфера; организация; французская, датская, британская правоохранительные системы; реформирование.

Bratel' S. G. Particularities of organization of law enforcement area. In the article the basic aspects of law enforcement are studied. The main sides of systems that perform law enforcement functions are analysed. The examples of security structure in other countries are demonstrated.

There is the analysis of the existing in international practice basic models of law enforcement agencies: French, Danish and British. According to the author, gradually in Ukraine can form the French model, because the reform involves the creation of municipal police, which will be financed from the local budget.

According to the author, the Interior Ministry of Ukraine should become a civilian body which forms the policy in such areas: combating crime and public order maintenance; integrated state border management; citizenship and migration; civil protection, fire safety and combating disasters. It is considered appropriate for the National Police with the structure: public safety police (the only patrol service and district inspectors), criminal police (operational-investigative bodies), special task police units and judicial police.

Keywords: law enforcement; organization; French, Danish, British law enforcement systems; reform.

Надійшла до редакції 19.03.2015

Гаркуша В. В.

кандидат юридичних наук
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.341(477) : 323.28 (045)

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОВНОВАЖЕНЬ МІЛІЦІЇ В РАЙОНІ ПРОВЕДЕННЯ АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ

Розглянуто зміст нормативно-правових актів, що визначають правовий режим анти-терористичної операції, а також особливості деяких повноважень міліції в районі проведення антитерористичної операції. Встановлено недоліки законодавства, що регламентують діяльність міліції у зв'язку із забезпеченням проведення антитерористичної операції.

Ключові слова: антитерористична операція, повноваження міліції, законодавство про боротьбу з тероризмом.

Постановка проблеми. Досить недавно в ужиток засобів масової інформації, а згодом і громадськості, міцно увійшла аббревіатура «АТО», без якої на сьогодні не обходиться жоден випуск новин. Якщо аббревіатура антитерористичної операції відома всім, то щодо особливостей правового режиму в районі проведення АТО, а також порядку визначення території АТО у багатьох виникають питання.

Рішення про проведення антитерористичної операції на Сході України було прийнято Указом Президента України від 14.04.2014 № 405/2014 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 13 квітня 2014 року «Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України» [1]. Наказом керівника Антитерористичного центру при СБУ від 07.10.2014 № 33/6/а «Про визначення районів проведення антитерористичної операції та термінів її проведення» було визначено райони проведення АТО. Але даний наказ є таємним і, відповідно, недоступним звичайним громадянам, які не мають можливості переглянути безпосередньо в нормативно-правових актах які саме території віднесені до району проведення АТО. Тому виникають труднощі з оскарженням будь-яких правовідносин, які відбулися у зв'язку з особливим правовим режимом у районі проведення АТО. Єдиним загальнодоступним нормативно-правовим актом, який визначав території здійснення антитерористичної операції, стало розпорядження Кабінету Міністрів України від 30.10.2014 № 1053-р «Про затвердження переліку населених пунктів, на території яких здійснювалася антитерористична операція». Щоправда, проіснував даний нормативно-правовий акт менше тижня, адже 5 листопада Кабінет Міністрів України відміняє своє розпорядження № 1053 новим розпорядженням № 1079-р. Проте, зона АТО залишається незмінною та визначеною наказом СБУ – Антитерористичним центром № 33/6/а від 7 жовтня 2014 року.

Крім того, Закон України від 20.03.2003 «Про боротьбу з тероризмом» наділяє суб'єктів боротьби з тероризмом, до яких належать і ОВС, деякими додатковими повноваженнями в районі проведення АТО. Але практика свідчить про недосконалість норм Закону, зокрема відсутній процесуальний аспект їх реалізації. Тому вважаємо за необхідне розглянути дане питання та запропонувати заходи, направлені на вдосконалення діяльності міліції в районі проведення антитерористичної операції.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питанню діяльності міліції в надзвичайних умовах приділяли увагу такі вчені: В.Б. Авер'янов, О.Ф. Андрійко, О.М. Бандурка, Д.М. Бахрах, О.К. Безсмертний, Ю.П. Битяк, С.А. Буткевич, І.П. Голосніченко, Є.В. Додін, Ю.В. Дубко, М.І. Єропкін, С.В. Ківалов, А.П. Ключниченко, В.К. Колпаков, А.Т. Комзюк, М.В. Лошицький, Т.П. Мінка та ін. Проте, проблеми реалізації повноважень міліції в районі проведення антитерористичної операції залишаються малодослідженими.

Метою статті є розгляд проблем реалізації повноважень міліції в районі проведення антитерористичної операції, а також розроблення заходів щодо їх усунення. Для досягнення поставленої мети передбачено вирішення таких завдань:

- 1) розглянути особливості правового режиму в районі проведення антитерористичної операції;
- 2) розглянути повноваження та особливості діяльності міліції в районі проведення антитерористичної операції;
- 3) виявити недоліки законодавства, що регламентує порядок діяльності міліції в районі проведення антитерористичної операції, та запропонувати шляхи його вдосконалення.

Виклад основного матеріалу. Правовий режим антитерористичної операції визначено Законом України від 20.03.2003 «Про боротьбу з тероризмом» [2]. Ключовими поняттями, що визначає даний Закон, є такі:

- антитерористична операція – комплекс скоординованих спеціальних заходів, спрямованих на попередження, запобігання та припинення терористичної діяльності, звільнення заручників, забезпечення безпеки населення, знешкодження терористів, мінімізацію наслідків терористичної діяльності;

- район проведення антитерористичної операції – визначені керівництвом антитерористичної операції ділянки місцевості або акваторії, транспортні засоби, будівлі, споруди, приміщення та території чи акваторії, що прилягають до них і в межах яких проводиться зазначена операція;

- режим у районі проведення антитерористичної операції – особливий порядок, який може вводитися в районі проведення антитерористичної операції на час її проведення і передбачати надання суб'єктам боротьби з тероризмом визначених цим Законом спеціальних повноважень, необхідних для звільнення заручників, забезпечення безпеки і здоров'я громадян, які опинилися в районі проведення антитерористичної операції, нормального функціонування державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств,

установ, організацій» [2].

Окремо, слід вказати на деякі додаткові повноваження працівників ОВС України в районі проведення АТО, які визначено Законом України від 20.03.2003 «Про боротьбу з тероризмом». Так, стаття 15 вказаного Закону визначає права посадових осіб, залучених до проведення антитерористичної операції, у районі її проведення. Оскільки МВС України віднесено до суб'єктів боротьби з тероризмом, а отже і до сил проведення антитерористичної операції, можемо сказати, що стаття 15 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» поширюється в тому числі і на особовий склад ОВС України. Отже, Закон визначає такі повноваження працівників ОВС:

1) застосовувати відповідно до законодавства України зброю і спеціальні засоби;

2) затримувати і доставляти в органи внутрішніх справ осіб, які вчинили або вчиняють правопорушення чи інші дії, що перешкоджають виконанню законних вимог осіб, залучених до антитерористичної операції, або дії, пов'язані з несанкціонованою спробою проникнення в район проведення антитерористичної операції і перешкоджання її проведенню;

3) перевіряти у громадян і посадових осіб документи, що посвідчують особу, а в разі відсутності документів – затримувати їх для встановлення особи;

4) здійснювати в районі проведення антитерористичної операції особистий догляд громадян, огляд речей, що при них знаходяться, транспортних засобів та речей, які ними перевозяться;

5) тимчасово обмежувати або забороняти рух транспортних засобів і пішоходів на вулицях та дорогах, не допускати транспортні засоби, у тому числі транспортні засоби дипломатичних представництв і консульських установ, та громадян на окремі ділянки місцевості та об'єкти, виводити громадян з окремих ділянок місцевості та об'єктів, відбуксировувати транспортні засоби;

6) входити (проникати) в жилі та інші приміщення, на земельні ділянки, що належать громадянам, під час припинення терористичного акту та при переслідуванні осіб, які підозрюються у вчиненні такого акту, на територію та в приміщення підприємств, установ і організацій, перевіряти транспортні засоби, якщо зволікання може створити реальну загрозу життю чи здоров'ю людей;

7) використовувати із службовою метою засоби зв'язку і транспортні засоби, у тому числі спеціальні, що належать громадянам (за їх згодою), підприємствам, установам та організаціям, за винятком транспортних засобів дипломатичних, консульських та інших представництв іноземних держав та міжнародних організацій, для запобігання терористичному акту, переслідування та затримання осіб, що підозрюються у вчиненні терористичного акту, або для доставки осіб, які потребують термінової медичної допомоги, до лікувальних закладів, а також для проїзду до місця злочину.

У ситуаціях, пов'язаних із вчиненням або загрозою вчинення терористичного акту, спеціальні підрозділи та підрозділи особливого призначення суб'єктів, які безпосередньо здійснюють боротьбу з тероризмом, з метою виконання покладених на них завдань можуть:

- 1) проникати на захоплений терористами об'єкт;
- 2) фізично затримувати терористів, а у випадках, коли їх дії реально загрожують життю та здоров'ю заручників, учасників операції або інших осіб, – знешкоджувати терористів;
- 3) випереджувати дії терористів, що можуть призвести до техногенно-небезпечних наслідків;
- 4) звільняти заручників;
- 5) забезпечувати зберігання речових доказів, документів, речей, цінностей;
- 6) роззброювати та охороняти осіб, затриманих під час проведення анти-терористичної операції.

Відповідно до частини 3 статті 15 Закону, вказані заходи здійснюються з дотриманням чинного законодавства. В той же час зазначимо, що вказані норми мають матеріальний характер, адже визначають лише права уповноважених осіб на боротьбу з тероризмом. Порядок же реалізації цих прав не визначено. Більшість з них дублюють права працівників міліції, передбачені Законом України «Про міліцію», реалізація яких здійснюється відповідно до процесуальних норм КУпАП та КПК України. Але деякі норми реалізувати в районі проведення АТО, а на думку автора, і на іншій території України відповідно до процесуальних норм КУпАП та КПК України практично неможливо. Наприклад, працівники міліції, працюючи на блокпосту, зупиняють всі транспортні засоби для перевірки документів у водія та пасажирів, здійснюють огляд транспортного засобу та багажу. Це право працівників міліції передбачено статтею 11 Закону України «Про міліцію» [3], а також п. 4 частини 1 статті 15 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» [1]. Але практично реалізувати це право дотримуючись вимог статті 264 КУпАП «Особистий огляд і огляд речей» [4] неможливо, адже, по-перше, не вчинено адміністративне правопорушення, по-друге, забезпечення присутності двох понять, складення протоколу в кожному випадку є фізично неможливим, оскільки через блокпост проїжджають сотні, а то і тисячі транспортних засобів. Огляд у порядку статті 237 КПК України [5] здійснити ще складніше, оскільки потрібен факт вчинення правопорушення, по-друге, транспортний засіб належить до «іншого володіння особи» і, відповідно до частини 2 статті 237 КПК України, здійснюється за правилами обшуку.

Отже, якщо в діях водія транспортного засобу не вбачається склад адміністративного чи кримінального правопорушення і він відмовляється від здійснення огляду, працівник міліції знаходиться поза правовим полем реалізації своїх прав, передбачених Законом України «Про міліцію» та Законом України «Про боротьбу з тероризмом».

Висновки. Таким чином, враховуючи актуальність проблематики діяльності міліції районі проведення антитерористичної операції, наявності матеріальних норм, які визначають додаткові повноваження міліції у зв'язку з виконанням покладених на міліцію обов'язків в районі проведення антитерористичної операції, потрібно прийняти нормативно-правові акти, які б визначали порядок реалізації вказаних прав.

Бібліографічні посилання

1. Про рішення Ради національної безпеки і оборони від 13.04.2014 «Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України»: Указ Президента України від 13.04.2014 № 405 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/17317.html>
2. Про боротьбу з тероризмом: Закон України від 20.03.2003 № 638-IV: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/638-15/print1403694620400380>
3. Про міліцію: Закон України від 20.12.1990 № 565-XII // ВВР України. – 1991. – № 4. – Ст. 20.
4. Кодекс України про адміністративні правопорушення // ВВР УРСР. – 1984. – Додаток № 51. – Ст. 1122.
5. Кримінально-процесуальний Кодекс України від 19 листопада 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/print1403694618240805>

Гаркуша В. В. Актуальные проблемы реализации полномочий милиции в районе проведения антитеррористической операции. Рассмотрено содержание нормативно-правовых актов, определяющих правовой режим антитеррористической операции, а также особенности некоторых полномочий милиции в районе проведения антитеррористической операции. Установлены недостатки законодательства, регламентирующие деятельность милиции в связи с обеспечением проведения антитеррористической операции.

Ключевые слова: *антитеррористическая операция, полномочия милиции, законодательство о борьбе с терроризмом.*

Garkusha V. V. Current problems of police powers in the area of anti-terrorist operations. The article describes the regulations that define the legal regime of anti-terrorist operations, the main of which is the Law of Ukraine "On the fight against terrorism." Analyzed concepts such as "anti-terrorist operation", "area of the anti-terrorist operation", "regime in the area of anti-terrorist operation." identified the problem of the legal definition of the territory, where a special legal regime – the antiterrorist operation.

The article also describes the features of certain powers of the police in the area of anti-terrorist operation. Established shortcomings of the legislation regulating the activities of the police in connection with the provision of the antiterrorist operation. The article found that, in accordance with the laws of Ukraine bodies of internal affairs is one of the subjects of the combat of terrorists and in connection with those endowed with some additional powers in the area of anti-terrorist operation. At the same time, as practice shows, the law in this area is deficient. Most of the rules defining the powers of the Interior in the fight against terrorism are material, as determined by law only specified subjects. The order is the realization of these rights is absent.

The conclusion about the need to revise the order of realization of the rights of law enforcement officers and other members of the fight against terrorism in the area of anti-terrorist operation.

Keywords: *anti-terrorist operation, the powers of the police, the law on combating terrorism.*

Надійшла до редакції 27.02.2015

Костроміна О. Г.
кандидат юридичних наук
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 351.74

СИСТЕМА ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ В УКРАЇНІ: ЕТАПИ РЕФОРМУВАННЯ ТА СУЧАСНИЙ СТАН

Розглянуто етапи реформування та проаналізовано сучасний стан системи цивільного захисту в Україні, розглянуто підходи до розбудови системи цивільного захисту в країнах ЄС і НАТО. Проаналізовано результати реалізації прийнятих Радою національної безпеки і оборони України рішень щодо створення в Україні сучасної системи цивільного захисту, яка б відповідала завданням європейської інтеграції.

Ключові слова: цивільний захист, національна безпека, система цивільного захисту.

Постановка проблеми. Система цивільного захисту відіграє велику роль у забезпеченні національної безпеки України, а також європейських країн, і привертає все більшу увагу в рамках європейської безпеки. Системи цивільного захисту країн ЄС і НАТО відрізняються між собою, але мають спільні цілі і принципи – попередження, боротьба з наслідками й відновлення після природних і техногенних катастроф незалежно від причин їх виникнення з метою захисту невід'ємних прав і свобод громадян, їх власності, демократичного устрою держави.

В останні роки у системі цивільного захисту країн ЄС і НАТО спостерігається збільшення уваги до прогнозування й попередження.

Зазначені зміни зумовлені передусім такими факторами:

- збільшення кількості руйнівних природних та техногенних катастроф, збільшення їх складності, що потребує нових засобів, методів, процедур і ресурсів;
- розуміння того, що в більшості випадків ефективність цивільного захисту забезпечується не тільки підготовкою інфраструктури й відповідним плануванням її збереження та відновлення, але й оперативними та організаційними можливостями із захисту населення;
- поява нових технічних можливостей і наукових методик, які дозволяють аналізувати, передбачати й попереджувати небезпечні сценарії розвитку з точністю й достовірністю, яка була неможливою в недалекому минулому [1].

В Україні сьогодні також створені необхідні організаційні передумови для реформування й удосконалення системи цивільного захисту. Рішення, прийняті за останні роки Радою національної безпеки і оборони України, заходи, здійснені Кабінетом Міністрів України й органами виконавчої влади, стали підґрунтям для створення в Україні сучасної системи цивільного захисту, яка б відповідала завданням європейської інтеграції.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблемами цивільного захисту займалися фахівці різних галузей знань. Зокрема, слід назвати дослідження Я.І. Бедрія, В.О. Васійчука,

В.Є. Гончарука, О.П. Депутата, С.І. Качана, Г.І. Коваленка, І.М. Миценка, С.М. Мохняка, М.І. Стеблюка, В.М. Шоботова та інших науковців.

Мета статті – розглянути етапи реформування системи цивільного захисту в Україні за роки незалежності та проаналізувати її сучасний стан, а також розглянути підходи до розбудови системи цивільного захисту в країнах ЄС і НАТО. Проаналізувати результати реалізації прийнятих Радою національної безпеки і оборони України рішень щодо створення в Україні сучасної системи цивільного захисту.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до статті 3 Конституції України, людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Цим положенням визначено основний зміст і спрямованість функціонування нашої держави, принцип діяльності всіх органів і посадових осіб.

Одним із напрямків реалізації зазначених положень Основного Закону є реформування й удосконалення системи цивільного захисту, створення якої розпочалося після отримання Україною незалежності.

Цивільний захист – це функція держави, спрямована на захист населення, територій, навколишнього природного середовища та майна від надзвичайних ситуацій шляхом запобігання таким ситуаціям, ліквідації їх наслідків і надання допомоги постраждалим у мирний час та в особливий період [2].

Сучасні системи цивільного захисту в країнах ЄС і НАТО передбачають існування певної межі між власне цивільним захистом і довгостроковими стратегіями захисту навколишнього середовища, сталого розвитку й попередження руйнівних терористичних нападів. Ці сфери потребують різних сил, засобів і механізмів державного управління. Відповідно, такі завдання, як збереження довкілля й боротьба з тероризмом, не входять до безпосередніх функцій цивільного захисту.

Цивільний захист у країнах ЄС і НАТО – це, скоріше, державна функція певної якості, ніж конкретна інституційна модель. Так, у США існує Міністерство внутрішньої безпеки, яке поєднує майже всі інституції держави, що стосуються попередження і протидії наслідкам надзвичайних ситуацій, викликаних терористичною діяльністю, природними та техногенними катастрофами; у Швейцарії і Швеції цивільний захист здійснюється військовими відомствами і є продовженням завдань цивільної оборони. В решті європейських країн не існує окремих відомств, відповідальних за цивільний захист. Ці функції забезпечується через взаємодію різних спеціалізованих структур, зосереджених, зазвичай, у міністерствах внутрішніх справ [1].

Становлення системи цивільного захисту в Україні відбувалося в декілька етапів.

На першому етапі (1993–2003 рр.) відбувалося інституційне будівництво. Основним його результатом було створення Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи (МНС), до складу якого з моменту створення увійшли військові частини та територіальні штаби цивільної оборони, перетворені на

обласні (міські) управління з надзвичайних ситуацій і захисту населення.

У подальшому було здійснено низку інституційних перетворень, які передбачали реорганізацію і передачу до МНС воєнізованих і спеціалізованих аварійно-рятувальних формувань інших міністерств та відомств, у тому числі Державного департаменту пожежної безпеки зі складу Міністерства внутрішніх справ. Більшість з них були інтегровані в Державну спеціальну (воєнізовану) гірничорятувальну (аварійно-рятувальну) службу МНС.

На другому етапі (2003–2007 рр.) відбулася демілітаризація системи цивільної оборони. В результаті проведеної реорганізації в рамках МНС було створено нову структуру, яка об'єднала сили і засоби демілітаризованих військ цивільної оборони й Державного департаменту пожежної безпеки в єдину невійськову структуру – Оперативно-рятувальну службу цивільного захисту (ОРСЦЗ), яка стала основним оперативним елементом нової загальнодержавної системи цивільного захисту, що була утворена з прийняттям Закону України „Про правові засади цивільного захисту” (2004 р.) і отримала назву Єдиної державної системи цивільного захисту населення і територій.

У результаті перетворень другого етапу в Україні сформувалася система цивільного захисту, яка спиралася на невійськові формування, що наблизило її до європейських моделей, але одночасно виникла неузгоджена й суперечлива система державного управління, яка включала відразу три механізми – систему цивільної оборони (що вже не мала відповідних сил і засобів), Єдину державну систему запобігання і реагування на надзвичайні ситуації техногенного і природного характеру та Єдину державну систему цивільного захисту населення і територій.

Третій етап реформування системи цивільного захисту в Україні розпочався в 2008 році. Його основним змістом було наведення ладу в державному управлінні й підвищення оперативної ефективності служб, підрозділів і формувань цивільного захисту відповідно до європейських норм.

Ключовою подією цього етапу стало рішення Ради національної безпеки і оборони України „Про стан функціонування єдиної державної системи запобігання та реагування на надзвичайні ситуації техногенного та природного характеру” від 16 травня 2008 року (введене в дію Указом Президента № 590/2008 від 26 червня 2008 року). Цим рішенням стан системи цивільного захисту був визнаний неадекватним сучасним реаліям, а діяльність центральних і місцевих органів державної влади в цій сфері недостатньою. З метою вирішення цих проблем було поставлено низку конкретних завдань Кабінету Міністрів України, Міністерству з питань надзвичайних ситуацій, регіональним державним адміністраціям.

Серед головних завдань було визначено підготовку Кабінетом Міністрів України двох ключових документів. По-перше, необхідно було розробити проект Кодексу України про цивільний захист. По-друге, ставилася задача підготувати проект Загальнодержавної цільової програми розвитку цивільного захисту населення і територій на 2009–2013 роки з визначенням конкретних заходів, які б передбачали, серед іншого, вдосконалення єдиної держав-

ної системи цивільного захисту, розвиток та технічне переоснащення Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту, інших державних аварійно-рятувальних служб.

На виконання рішення РНБОУ Кабінетом Міністрів України було розроблено й схвалено Концепцію Загальнодержавної цільової програми розвитку цивільного захисту на 2009–2013 роки та Концепцію проекту Кодексу цивільного захисту України. На основі цих рішень було прийнято Загальнодержавну цільову програму розвитку цивільного захисту на 2009–2013 роки (постанова КМУ № 156 від 25 лютого 2009 року) і план основних заходів цивільного захисту на 2009 рік (розпорядження КМУ № 138-р від 11 лютого 2009 року). До кінця 2008 року на основі затвердженої Концепції було розроблено, узгоджено і представлено на затвердження Уряду проект Кодексу цивільного захисту України [1].

Кодекс було розроблено на базі законів України: „Про Цивільну оборону України”, „Про захист населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру”, „Про правові засади цивільного захисту”, „Про аварійно-рятувальні служби”, „Про пожежну безпеку”, „Про війська Цивільної оборони України”, „Про загальну структуру і чисельність військ Цивільної оборони” і введено в дію з 01 липня 2013 року. З набуттям чинності Кодексом зазначені Закони втратили чинність.

У Кодексі цивільного захисту України визначено термінологію, єдині вимоги до створення й функціонування єдиної системи державного управління, її функціональних та територіальних підсистем, засади створення структурних підрозділів з питань цивільного захисту в центральних органах виконавчої влади, порядок залучення аварійно-рятувальних служб, частин і підрозділів Збройних Сил України, інших військових формувань для ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій. Кодекс регулює відносини, пов'язані із захистом населення, територій, навколишнього природного середовища та майна від надзвичайних ситуацій, реагуванням на них, функціонуванням єдиної державної системи цивільного захисту, та визначає повноваження органів державної влади, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, права та обов'язки громадян України, іноземців та осіб без громадянства, підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності [2].

Цивільний захист в Україні сьогодні здійснюється за такими основними принципами:

- 1) гарантування та забезпечення державою конституційних прав громадян на захист життя, здоров'я та власності;
- 2) комплексний підхід до вирішення завдань цивільного захисту;
- 3) пріоритетність завдань, спрямованих на рятування життя та збереження здоров'я громадян;
- 4) максимально можливе, економічно обґрунтоване зменшення ризику виникнення надзвичайних ситуацій;
- 5) централізація управління, єдиноначальність, підпорядкованість, статутна дисципліна Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту, ава-

рійно-рятувальних служб;

б) гласність, прозорість, вільне отримання та поширення публічної інформації про стан цивільного захисту, крім обмежень, встановлених законом;

7) добровільність – у разі залучення громадян до здійснення заходів цивільного захисту, пов'язаних з ризиком для їхнього життя і здоров'я;

8) відповідальність посадових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування за дотримання вимог законодавства з питань цивільного захисту;

9) виправданий ризик та відповідальність керівників сил цивільного захисту за забезпечення безпеки під час проведення аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт [2].

Забезпечення реалізації державної політики у сфері цивільного захисту в Україні здійснюється єдиною державною системою цивільного захисту, Положення про яку відповідно до частини 2 статті 8 Кодексу цивільного захисту України 09 січня 2014 року затвердив Кабінет Міністрів України. Положення про єдину державну систему цивільного захисту регулює питання здійснення заходів цивільного захисту в державі, визначає склад органів управління та сил цивільного захисту, планування діяльності єдиної державної системи цивільного захисту, порядок виконання нею завдань та організації взаємодії [3].

Згідно з Положенням, єдина державна система цивільного захисту визначається як сукупність органів управління, сил і засобів центральних та місцевих органів виконавчої влади, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, виконавчих органів рад, підприємств, установ та організацій, які забезпечують реалізацію державної політики у сфері цивільного захисту.

Висновки. Таким чином, рішення, прийняті Радою національної безпеки і оборони України, зокрема, рішення „Про стан функціонування єдиної державної системи запобігання та реагування на надзвичайні ситуації техногенного та природного характеру” від 16 травня 2008 року, а також заходи, здійснені Кабінетом Міністрів України та органами виконавчої влади в останні роки, створили необхідні організаційні передумови для реформування системи цивільного захисту України, яка б відповідала завданням європейської інтеграції.

Бібліографічні посилання

1. Шевцов А. Реформування системи цивільного захисту населення відповідно до завдань європейської та євроатлантичної інтеграції / Шевцов А., Їжак О. – Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/monitor/mart2009/3.htm>.

2. Кодекс цивільного захисту України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5403-17>.

3. Положення про єдину державну систему цивільного захисту від 09 січня 2014 р. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/11-2014-п/paran10#n10>.

Костромина Е. Г. Система гражданской защиты в Украине: этапы реформирования и современное положение. Рассмотрены этапы реформирования и проанализировано современное положение системы гражданской защиты в Украине, рассмотрены подходы к построению системы гражданской защиты в странах ЕС и НАТО. Проанализированы результаты реализации принятых Советом национальной безопасности и обороны Украины решений по созданию в Украине современной системы гражданской

защиты, которая бы соответствовала задачам европейской интеграции.

Ключевые слова: гражданская защита, национальная безопасность, система гражданской защиты.

Kostromina O. G. System of civil defense in Ukraine: stages of reforming and current state. The author has examined stages of reforming and has analyzed the current state of the system of civil defense in Ukraine, and has examined approaches to building of the system of civil defense in the EU and the NATO countries. There is the analysis of results of implementation of adopted by the National Security and Defence Council decisions concerning establishment in Ukraine of the modern system of civil defence which would correspond the tasks of European integration.

The system of civil protection plays a great role in ensuring the national security of Ukraine and European countries too, and attracts more attention in terms of European security.

Today in Ukraine there are necessary organizational preconditions to reform and improve the system of civil defense. Decisions recently adopted by the National Security and Defence Council of Ukraine, measures, taken by the Cabinet of Ministers of Ukraine and executive authorities have become a backgrounds to establish in Ukraine a modern system of civil defense which would correspond the tasks of European integration.

The ensuring of implementation of state policy in the field of civil defense in Ukraine is carried out by the united state system of civil defence the Statute on which the Cabinet of Ministers of Ukraine approved January 9, 2014.

The Statute on the united state system of civil defense regulates matters of taking measures of civil defence in the country, defines the staff of administration and civil defence forces, planning of activity of the united state system of civil defense, the order of execution its tasks and organization of interaction.

The united state system of civil defense – is a complex of administration bodies, forces and means of central and local executive authorities, the Council of Ministers of the Autonomy Republic of Crimea, executive bodies of councils, enterprises, establishments and institutions, which provide the implementation of state policy in the field of civil defence.

Ключові слова: *civil defence, national security, system of civil defence.*

Надійшла до редакції 28.02.2015

Юнін О. С.

кандидат юридичних наук, доцент

*(Харківський національний
університет внутрішніх справ)*

УДК 351.74

РОБОТА ПІДРОЗДІЛІВ ПОЛІЦІЇ З НАСЕЛЕННЯМ ПІД ЧАС ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОХОРОНИ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ

Досліджено основні засади взаємодії органів внутрішніх справ з населенням у процесі забезпечення охорони громадського порядку, проаналізовано концепцію поліції як соціальної служби. Приділено увагу принципам побудови партнерських відносин поліції з населенням. Розглянуто роль патрульної служби у забезпеченні правопорядку та здійсненні служіння громаді.

Ключові слова: *поліція, патрульна служба, взаємодія, суспільство, забезпечення правопорядку.*

Постановка проблеми. Враховуючи, що на сучасному етапі розбудови державності в Україні спостерігаються тенденції до демократизації суспільства та «звернення» держави до людини, тобто діяльність державних органів направлена на розширення та забезпечення прав і свобод людини й громадянина, дослідження адміністративно-правових засад взаємодії міліції з населенням, зокрема у процесі забезпечення охорони громадського порядку, має актуальне значення та сприятиме розвитку системи органів внутрішніх справ відповідно до вимог сучасності.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Наукове осмислення проблеми підрозділів місцевої міліції органів внутрішніх справ було здійснено у працях таких провідних вчених України: О.Ф. Андрійко, В.І. Варенка, І.П. Голосніченка, В.Ф. Захарова, Д.П. Калаянова, А.П. Ключніченка, Ю.В. Кідрука, І.Г. Кириченка, М.В. Ковалюк, В.К. Колпакова, А.Т. Комзюка, М.В. Корнієнко, С.О. Мосьондза, Н.Р. Нижник, В.Д. Сущенко, О.І. Остапенко, С.В. Петкова, Ю.І. Римаренко та інших.

Метою даного дослідження є аналіз досвіду зарубіжних країн щодо організації та діяльності поліції як соціальної служби, її взаємодії з населенням та визначення найбільш оптимальних для України пропозицій з удосконалення правового регулювання охорони громадського порядку і забезпечення громадської безпеки в державі на сучасному етапі реформування органів внутрішніх справ.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи досвід розвинених зарубіжних країн, варто зазначити, що діяльність поліції виходить за рамки забезпечення правопорядку. Діяльність поліції включає попередження і розслідування злочинів, забезпечення громадського порядку і надання допомоги населенню. Вважається, що саме ці три функції створюють умови для забезпечення безпеки громадян, що проживають на території держави. Значна частина дослідників основною функцією поліції, з якою найчастіше асоціюють діяльність поліцейських органів, вважає забезпечення громадського порядку [4, с. 35], і з цим слід погодитися, адже всі інші функції поліції започатковані саме в ній.

У науковій літературі є чимало як противників, так і прихильників тієї точки зору, що поліція є соціальною службою і що виконання нею «некримінальних» завдань є розширенням її повноважень і виконанням невластивих функцій або природним станом організації, створеної для захисту прав і інтересів населення [5, с. 53].

Надання допомоги населенню є одним із аспектів діяльності органів поліції, але в різних країнах ця функція розвинена по-різному. Останні кілька років у Європі простежується чітка тенденція якнайповніше інтегрувати поліцію в громадянське суспільство і наближати її до населення. Ця мета у ряді держав досягається за допомогою розвитку поліції «за місцем проживання». Варто зазначити, що одним із головних засобів для досягнення цієї мети є наділення поліції статусом органу публічної служби, а не просто органу, що відповідає за застосування закону. Якщо ми не хочемо, щоб це перетворення

залишилося виключно лінгвістичним, то розділ «послуг» необхідно включити до переліку завдань сучасної демократичної поліції.

Як правило, допомога, що надається поліцією, стосується конкретних ситуацій, в яких вона повинна бути надана, зокрема, коли потрібно надати допомогу людині, яка знаходиться в небезпеці, або допомогти людям зв'язатися з іншими державними або соціальними службами, при цьому аспект «послуг» у діяльності поліції залишається розмитим і важко піддається визначенню. Водночас його не можна плутати з деякими адміністративними завданнями, що покладаються на поліцію (наприклад, видача паспортів).

Традиційно функція поліції як органу публічної служби пов'язана з її роллю органу, до якого може звертатися населення, і доступність поліції є в цьому відношенні одним із найважливіших і основних елементів [1, с. 172]. Функція послуг з боку поліції більше пов'язана з духом місії поліції стосовно населення, ніж з наділенням її широкими функціями з надання послуг на додаток до її традиційних завдань.

У сучасних розвинених країнах поліція має високий соціальний рейтинг. Це пов'язане насамперед з укоріненою в суспільстві прихильністю до демократичних цінностей, довірою до держави та її інститутів, переконаність у тому, що поліція досягає максимуму в ситуації, що складається, і одночасно неприйняття властивих авторитаризму методів зняття кримінальної напруженості, котрі неминуче пов'язані із серйозним і масовим обмеженням прав і свобод особи. Саме соціальний рейтинг поліції є найбільш об'єктивним критерієм визначення ефективності її діяльності і повинен бути врахований при вивченні та використанні зарубіжного досвіду для вдосконалення організаційно-правових основ роботи вітчизняних органів внутрішніх справ.

Поняття суспільно орієнтованої діяльності поліції або поліції на службі суспільства (community policing) по-різному тлумачиться в різних мовах. В голландській вона називається «дільничою роботою поліції», у французькій, іспанській і португальській нерідко використовується термін «наближена поліція» [3, с. 28].

У США поліція створена і працює в інтересах суспільства, зокрема конкретної громади, яка, власне, і наймає персонал поліцейського департаменту на службу, а також контролює і оцінює його діяльність. У демократичній країні, якою є США, «тиск» на поліцію з погляду підвищення ефективності роботи робить не влада або вищестояща поліцейська структура, а населення. Тому єдиний результат, до досягнення якого прагне кожне поліцейське агентство і невеликого містечка, і мегаполісу, – це задоволення населення, платника податків повсякденною роботою поліції [8, с. 98].

У країнах розвинутої демократії до факторів, які визначають роль поліції у суспільстві, традиційно відносять: сподівання суспільства на діяльність поліції, як на систему контролю за злочинністю і соціальним обслуговуванням населення; розумне поєднання забезпечення поліцією потреб органів влади національного, регіонального і місцевого рівнів; постановка перед поліцейськими формуваннями реальних завдань, що відповідають їхнім можли-

востям.

Західні поліцейські вважають, що провідними напрямками поліпшення роботи поліції є підвищення її ролі в суспільстві, зміцнення контактів поліції з населенням, підвищення професіоналізму поліцейських як запоруки ефективного виконання поліцейських і неpolіцейських функцій [9, с. 364–365].

Для організації поліції на службі суспільства потрібен час, а саме час, необхідний для встановлення контактів з місцевим населенням, особливо в ситуаціях, які характеризуються відчуженістю і недовір'ям. Концепція поліції на службі суспільства вимагає побудови стратегічних відносин за принципом «від низу до верху», а не «зверху вниз». Населення в першу чергу контактує з рядовими співробітниками. Інформація, яку вони поширюють, повинна служити орієнтиром при ухваленні рішень, а не навпаки. Саме тому необхідно, щоб організаційна структура відображала цей принцип.

Водночас суспільна орієнтація поліції не повинна негативно впливати на її професійну діяльність. Навпаки, професіоналізм у роботі поліції є неодмінною умовою. Концепція поліції на службі суспільства зовсім не передбачає, що населення бере на себе обов'язки поліції, вона, швидше, вимагає ефективної співпраці, за якої поліція бере до уваги поради населення і з його допомогою забезпечує та підтримує безпеку.

Важливу роль у виконанні завдань по охороні громадського порядку повинна відігравати патрульна служба, її працівники перебувають у максимально тісних повсякденних контактах з населенням, де представлено увесь спектр соціальних, освітніх і професійних категорій, політичних переконань і релігійних світоглядів. Патрульні виконуватимуть різні поліцейські функції: усуватимуть порушення громадського порядку, припинятимуть злочини, здійснюватимуть профілактичні заходи, регулюватимуть і контролюватимуть дорожній рух, братимуть участь у розшуку злочинців, збиратимуть інформацію, необхідну для інших галузевих служб, надаватимуть допомогу громадянам в екстремальних ситуаціях, не пов'язаних із правопорушеннями.

Суттєвою характерною рисою повинно бути те, що функції патрульних нарядів не будуть обмежуватися охороною порядку лише на вулицях і в інших громадських місцях, а розповсюджуватися і на житловий сектор.

Патрульних доцільно наділити більш широкими повноваженнями: надати право виносити офіційне застереження про недопустимість подальшої протиправної поведінки, затримувати порушників, робити обшуки, застосовувати заходи фізичного впливу, використовувати гумові кийки, наручники, вогнепальну зброю, гранати із слезозогінним газом тощо.

У практиці патрулювання передбачається використовувати такі види патрулювання: піше, кінне, з використанням автотранспортних засобів, велосипедів, вертольотів, катерів [7, с. 44].

Піше патрулювання залишається достатньо ефективним і дозволяє встановлювати тісні контакти з населенням і більш пильно слідкувати за оперативною обстановкою на маршруті та за оперативно значущим об'єктом. Воно

буде застосовуватися здебільшого в районах з високим рівнем злочинності, в ділових і торгових центрах міст, на вулицях, забудованих багатоповерховими будинками.

Кінні патрулі виставлятимуться у паркових зонах і сільській місцевості або коли міліції доводиться мати справу з натовпом народу в період проведення вуличних походів, маніфестацій, свят, масових спортивних заходів.

Автопатрулі, оснащені необхідною апаратурою і засобами для надання термінової допомоги населенню і затримання злочинців та правопорушників, застосовуватимуться, як правило, практично усіма підрозділами у міській та сільській місцевості.

Особлива увага повинна приділятися технічному забезпеченню патрульної служби, зокрема її інформаційному забезпеченню, яке надасть можливість з патрульної машини, оснащеної електронно-обчислювальним пристроєм, отримувати в короткий час будь-яку інформацію з банку відомостей інформаційного центру міліції.

При розробці планів дислокації патрульних нарядів мають бути враховані як постійні, так і перемінні фактори, які відрізняють територію, що обслуговується підрозділом охорони громадського порядку: чисельність осілого і транзитного населення, його структура, вікові характеристики і концентрація, кількість, способи, місце і час раніше скоєних злочинів за місяці, дні тижня і часу доби, які потребують посиленого нагляду міліції (банки, магазини, ресторани, нічні заклади, стадіони і спортивні арени, лісові масиви, пляжі, будівельні майданчики, кінцеві зупинки транспорту тощо).

Особливо враховуються чисельність і професійна кваліфікація персоналу, призначеного для несення патрульної служби, що визначається шляхом досвіду і аналізу практики, ступінь довіри мешканців до міліції (поліції) і їх впевненість у її можливостях. При цьому сили і засоби групуються таким чином, щоб сконцентрувати їх у місцях підвищеного ризику у найнебезпечніший час, що дасть змогу гнучко маніпулювати ними, максимально використовувати персонал міліції залежно від ситуацій, які складаються, наявності надзвичайної обстановки і одночасно створювати враження тотальної і постійної присутності міліції.

Наряди, як правило, не повинні патрулювати дільницю двічі за одним і тим же маршрутом і графіком аби позбавити злочинців і правопорушників можливості коригувати свої дії [6, с. 100].

Для підвищення авторитету патрульної служби міліції серед населення керівництву міліції слід активно здійснювати широку пропаганду успіхів у діяльності цієї служби, добору і підготовки достойних кандидатів для роботи в ній, методичного і технічного забезпечення її функціонування.

Ширше слід запровадити заходи щодо забезпечення тісного контакту патрульної служби з населенням та залучення його для надання допомоги міліції на безоплатній основі та з використанням матеріальних стимулів.

Окремої уваги в контексті організації охорони громадського порядку заслуговує Концепція комунального поліціювання (може перекладатися як ра-

йонна чи місцева охорона порядку та громадської безпеки). Ця Концепція вперше була розроблена на початку 80-х років у США як альтернатива традиційному патрульному напрямку охорони громадського порядку і, в основному, включає в себе всі елементи адміністративної діяльності поліції [2, с. 43]. На основі такого напрямку організації охорони громадського порядку об'єднання громадян та добровільні формування, разом із приватним сектором (охоронні агенції тощо), використовуються для створення добровільних та інших формувань по типу вітчизняних добровільних дружин, які допомагають поліції у патрулюванні вулиць, охороні громадського порядку та громадської безпеки. Такі формування не наділяються такими адміністративними повноваженнями, які, наприклад, мають добровільні народні дружини в Україні (доставляння правопорушника, складання протоколу та ін.). Вони просто співпрацюють із поліцією, патрулюють у нічний час у районі, тренуються та навчаються разом з поліцейськими, допомагають у затриманні правопорушників та збереженні доказів на місці злочину. Крім того, вони свідчать в суді, якщо хтось із цих добровольців був свідком вчинення правопорушення.

Висновки. Реформуючи міліцію України, слід враховувати досвід інших розвинених країн світу, в яких роль поліції має двовекторний характер: по-перше, це забезпечення законності та профілактика злочинів, громадських заворушень, по-друге, це надання соціальних та гуманітарних послуг у надзвичайних ситуаціях.

Основною метою є формування якісно нових відносин між населенням і поліцією, які визначаються перш за все як партнерські. Крім того, поліція повинна розцінювати громадян не тільки як партнерів, але і як своїх клієнтів. І, відповідно, будувати свою роботу так, щоб від законослухняних громадян не надходило скарг та нарікань на якість поліцейського обслуговування. В своїй роботі поліція повинна якомога рідше і лише у виняткових випадках застосовувати силу і лише за умови, що всі інші методи впливу вже випробувані. Основною задачею поліції, зокрема, місцевої, тепер вважається служіння в першу чергу суспільству, громадянам, а потім вже державі і уряду.

Зауважимо, що одним із найважливіших поліцейських підрозділів є патрульна служба, оскільки саме вона несе службу у громадських місцях і здебільшого виконує одну з основних функцій поліції: підтримання громадського порядку та служіння громаді. Ця служба протистоїть правопорушникам і нерідко змушена виконувати усі поліцейські функції, зокрема, припиняє злочини, документує правопорушення, займається загальною й індивідуальною превенцією.

Як свідчить зарубіжний досвід організації муніципальних підрозділів поліції громадської безпеки, безперечний пріоритет належить патрульній службі і, власне, патрульна служба оптимально підходить для реалізації функцій муніципальних правоохоронних формувань при забезпеченні охорони громадського порядку.

Бібліографічні посилання

1. Бандурка О.М. Партнерські взаємовідносини між населенням та міліцією : підручник / Бандурка О.М., Соболев В.О., Московець В.І. – Х., 2003.
2. Бухтіяров О. Муніципальні поліцейські органи деяких зарубіжних країн: повноваження та порядок фінансування / Бухтіяров О. // Підприємництво, господарство і право. – 2009. – № 1. – С. 41–45.
3. Губанов А.В. Полиция государств Западной Европы: основные черты организации и деятельности : Учеб. пособие / Губанов А.В. – М., 1990.
4. Губанов А.В. Полиция Запада: основы деятельности по охране правопорядка / Губанов А.В. – М., 1993.
5. Дербичева С. Социализация полиции и партнерство с населением как стратегия борьбы с преступностью: европейские ноу-хау / Дербичева С., Астапенко П. // Закон и право. – 2002. – № 1. – С. 50–55.
6. Капля О. Тенденції реформування поліції країн Центральної Європи на прикладі Чехії, Угорщини, Польщі / Капля О. // Підприємництво, господарство і право. – 2006. – № 6. – С. 100–101.
7. Кошуков П. Муніципальна охорона громадського порядку – проблеми розвитку в Україні / Кошуков П. // Аспекти самоврядування. – 2002. – № 4. – С. 43–45.
8. Савченко А.В. Федеральні правоохоронні органи США: місія, організаційна структура та застосування кримінального законодавства / Савченко А.В. – К., 2003.
9. Burdeau G. Traite de Science Politique. T. V. Les Regimes Politiques / Burdeau G. – Paris, 1980.

Юнин А. С. Работа подразделений полиции с населением во время обеспечения охраны общественного порядка. Исследованы основные принципы взаимодействия органов внутренних дел с населением в процессе поддержания общественного порядка, рассмотрена концепция полиции как социальной службы. Уделено внимание принципам построения партнерских отношений полиции с населением. Проанализирована роль патрульной службы в обеспечении правопорядка и осуществления служения обществу.

Ключевые слова: полиция, патрульная служба, взаимодействие, обеспечение правопорядка, общество.

Yunin O. S. Work of police units with community during public order maintenance. Presently in democratic countries all greater distribution is got by conception of public police. The substantive provisions of the given conception consist that at first, a police must be examined not as power, and as organization, that provides certain services to society. In addition, its accountability is the necessary condition of activity of municipal police to the population; and also responsibility of concrete public servants of police, and finally openness of police and close co-operation of police and society.

Public is the partner of police in the field of providing of law, defence of safety of society, and order. Realization of principle of public police requires adjusting of direct contact with citizens and direct methods of collaboration. Forming high-quality of new relations between the society and police, which are determined foremost as a partner, is a primary purpose. In addition, a police must consider citizens not only as partners, but also as the clients.

One of the most important constabulary subdivisions is patrol service, as exactly she carries service in public places and mostly executes one of basic functions of police – function of maintenance of public peace and service to community. This service resists to the offenders and is quite often forced to execute all constabulary functions, in particular, halts the crimes, documents offence, is engaged in prevention general and individual.

Keywords: police, patrol service, cooperation, public order maintenance, society.

Надійшла до редакції 18.02.2015

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ, ФІЛОСОФСЬКО-ПЕДАГОГІЧНІ ТА КОНСТИТУЦІЙНІ АСПЕКТИ РОЗБУДОВИ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Кузьменко В. В.

доктор философских наук, профессор
(Днепропетровский государственный
университет внутренних дел)

УДК 165.8 + 37.02

АКТУАЛЬНОСТЬ ДИДАКТИЧЕСКИХ ОСНОВОПОЛОЖЕНИЙ ПЛАТОНА

Кузьменко В. В. Актуальність дидактичних основоположень Платона. У статті з текстів діалогів Платона інтерпретовано дидактичні основоположення: обов'язковості керівного початку при навчанні, послідовності прилучення до знання, руху від знання про просте до знання про складне, від конкретного до абстрактного, від окремого до узагальнення, цілісність і доступність знання, навчання рефлексії знання.

За Платоном, мета навчання – залучення людини до цінностей культури. Античний мислитель прагне розкрити фундаментальні закони побудови людської душі і закони приведення душі, в ході виховання і навчання, до стану гармонії.

Саме ця мета: привести душу в ході виховання і навчання – дидактичного процесу – до стану гармонії, залишається актуальною завжди.

Ключові слова: дидактичні основоположення, цінності культури, побудова душі, гармонія.

Постановка проблеми. Философия занята осмыслением вечных проблем, встающих в каждую культурно-историческую эпоху на новом качественном уровне. Одна из них – обучение, образование и воспитание – διδακτικός, создание востребованного в определённую культурно-историческую эпоху целостного образа человека. Философская рефлексия этой проблемы была и будет актуальна всегда. Речь идёт о приобщении человека к духовным ценностям, о введении его в культурное пространство, о социализации в обществе.

Διδακτικός – дидактика, область педагогического мастерства, в которой уже несколько тысячелетий ведётся поиск возможности раскрыть фундаментальные особенности сознания. Во-первых, выявить закономерности усвоения знаний об обществе и природе. Во-вторых, формировать умения использовать полученные знания на практике. В-третьих, развивать навыки в самостоятельном получении новых знаний. В-четвёртых, раскрыть особенно-

сти формирования убеждений. Отметим для читателя, что термин «дидактика», обозначающий искусство обучения, образования и воспитания, появился достаточно поздно, в сочинениях немецкого педагога Вольфганга Ратке. Современные изыскания в области педагогического мастерства призваны определить объём, структуру и содержание дидактического процесса.

Особо подчеркнём, что проблемы обучения, образования и воспитания со времён античности осмысливались в философских учениях. Платон, Аристотель, Августин Блаженный, Д. Локк, Ж.-Ж. Руссо, И. Кант, Г. В. Ф. Гегель рассматривали их в различных аспектах. Анализ истории философской рефлексии обучения, образования и воспитания позволяет выделить круг основоположений дидактики. Во-первых, осмысление сущности человека – становление в нём рационального и иррационального начал. Во-вторых, взаимоотношения личности и общества, личности и государства. В-третьих, формирование при обучении знаний о природе, об обществе, об этических нормах и эстетических установках. Подчеркнём, что дилемма сциентизма и гуманизма постоянно находится в центре внимания, представляет стержень напряжённости всей европейской и отечественной философско-педагогической мысли.

Выделим то обстоятельство, что проблема обучения, образования и воспитания – создания целостного образа человека – достаточно обширна, она содержит в себе множество различных факторов. Поэтому остановимся лишь на философских основаниях теории обучения.

С уверенностью можно утверждать, что история развития теории обучения как открытой системы отражает историко-философский процесс. Любые конкретные вопросы дидактики восходят в своих основаниях к философским проблемам, в первую очередь антропологическим, этическим, эстетическим, проблемам особенностей познавательной деятельности, представлений о картине мира. Но укажем читателю, что положения, выработанные в философских учениях, всегда распредмечивались в педагогических теориях. Дидактическая теория Я. А. Коменского и целостная система обучения и образования К. Д. Ушинского отразили онтологические, антропологические, гносеологические, методологические установки определённых эпох.

Подчеркнём, что философское осмысление основоположений дидактики в настоящее время особенно актуально. Рефлексия выработанных в различные культурно-исторические периоды философско-педагогических идей необходима для решения проблем, встающих перед теорией обучения в настоящее время. Сегодня переосмысливается структура и содержание дидактического процесса. Сказанное относится как к общей, так и частным дидактикам. При этом ощущается недостаток философских и специальных знаний, позволяющих осмыслить и направить педагогические новации. Как правило, в ходе современного дидактического процесса не учитываются особенности сознания. О них спорят различные частные науки. Однако лишь философия способна приблизиться к осмыслению того: что есть человек, как начать познавать самого себя и мир вокруг себя. Противоречия, возникшие в современном дидактическом процессе, отягощённом инновациями, требуют

философского осмысления.

Говоря о важности философской рефлексии основоположений теории обучения, отметим, что обучение – часть социально-культурного бытия. Оно отражает диалогичность самой культуры. Основоположения дидактики – это особые формы рождения новых культурных смыслов. Они включают, во-первых, антропологические установки, во-вторых, учения об обществе и о государстве, в-третьих, этические категории, в-четвёртых, гносеологические идеи и представления о картине мира.

Наше обращение к античной классике не случайно. Впервые в истории философии проблема воспитания, образования и обучения остро была поставлена Платоном в диалоге «Государство». Правильно выстроенная система воспитания, образования и обучения способна сохранить государство от порчи, предотвратить его разрушение. Целью образования, обучения и воспитания является формирование гармонически развитой личности, идеал которой принадлежит античной Греции – родине европейского рационализма. Обучение рассматривается Платоном как средство приобщения к ценностям античной культуры. Развитие рационального начала в человеке является основой обучения. Быть и знать – понятия тождественные. Быть добродетельным, целостным, гармоничным может тот, кто знает, что такое целостность, добродетель, гармония. В диалогах Платона формируется генезис философской рефлексии обучения.

Создавая теорию идеального справедливого государства, где должно царить всеобщее благо, он сформулировал мысль о том, что образование и обучение социально ориентированы, обосновал, что образование не может быть сведено лишь к обучению, оно не завершается развитием умственных способностей человека. Образование не есть в отдельности этическое или эстетическое, а тем более, физическое воспитание. В понимании Платона, всё это неразрывные части образования. Образование – приобщение человека к выработанным в обществе образцам духовных ценностей. Образование – распространение среди нового поколения образцов духовных ценностей, приобщение к ним. Эти мысли в различных метафорических построениях высказаны во многих его произведениях, например, в «Пире», «Федре», «Федоне», «Тимее» и других диалогах, но наиболее ярко отражены в диалоге «Государство»: «Эти образчики были весьма различны – жизнь разных животных и все виды человеческой жизни. Были тут и жизни людей, прославившихся своей наружностью, красотой, силой либо в состязаниях, а также родовитостью и доблестью своих предков. Соответственно была здесь и жизнь людей неприметных, а также жизнь женщин. Но это не определяло душевного склада, потому что душа непременно изменится, ... следует по возможности заботиться, чтобы каждый из нас, оставив без внимания остальные познания, стал бы исследователем и учеником в области этого, если он будет в состоянии его откуда-либо почерпнуть. Следует отыскать и того, кто дал бы ему способность и умение распознавать порядочный и дурной образ жизни, а из представляющихся возможностей всегда и везде выбирать лучшее» [8, с.

618b-c]. В діалогі «Государство» підчкрнуто, вибор життєвого пути за-висит не толькo от природних свойств души, но и от приобретенных посредством воспитания, образования и обучения качеств. Выбор життєвого пути зависим от тех образцов духовних ценностей, к которым приобщают человека с раннего детства. В діалогі «Государство» речь ідєт о сформированных в обществе и демонстрируемых «образчиках» – життях «разных животных» и всех видах «человеческой жизни». Но каждый человек лишь созрев – став «исследователем и учеником», получив должное воспитание и образование, принимает те или иные образцы, «порядочный и дурной образ жизни».

Подчкрнєм, вибор життєвого пути человек делает самостоятельно, ориентируясь на систему духовних ценностей, к которым его приобщают. Но непременно есть те, кто ведєт человека к образцам духовних ценностей, кто приобщает его к выработанным системам духовности. Человек сам не в состоянии сделаться «исследователем и учеником».

Отметим тот важный фактор, что, по мысли Платона, которую можно интерпретировать почти в каждом из диалогов, воспитание, образование и обучение непременно предполагают руководящее начало триединым процессом. Речь ідєт о формировании душевных качеств. Подобное может быть осуществлено лишь под непосредственным воздействием одной души на другую.

Цель статьи – философский анализ основоположений дидактики в диалогах Платона.

Объект исследования – онтологические, антропологические, методологические установки эпохи античности, отражєнные в диалогах Платона; этические, эстетические положения, представления об обществе и о государстве в творчестве античного мыслителя.

Предмет исследования – основоположения обучения в диалогах Платона.

Методы исследования. Сложность и многогранность темы требует комплекса исследовательских методов. В частности, методов анализа и синтеза, системного подхода к его диалогам. Следует учесть и тот факт, что творчество Платона имеет определєнный стиль. Он мифологичен, поэтичен и метафоричен, обладает символичностью. Его диалоги требуют философской интерпретации. Соответственно, одним из наиболее актуальных методов является герменевтический метод.

Анализ публикаций, в которых положено начало решению данной проблемы. Отметим, что литература, посвящєнная анализу философской системы Платона, обширна. А. Ф. Лосев в своих исследованиях представил более трёх тысяч источников. Но проблемы обучения и образования практически не рассматривались, затрагивались лишь косвенно, в рамках собственной тематики авторами, исследовавшими аспекты онтологии, методологии, социальную и политическую направленность в творчестве Платона.

В связи с выяснением социальных аспектов жизни афинского полиса и преобладающих антропологических, аксиологических, гносеологических, методологических установок, онтологический аспект (проблемы направленнос-

ти обучения в Афинском полисе, развития духовности при обучении) косвенно затрагивали В. Виндельбанд [4], [2], [3], А. Ф. Лосев [6], [5], Д. Льюис [7], Д. Реале, Д. Антисери [14], В. С. Соловьёв [15]. Проблема социальной значимости обучения и образования затрагивалась Н. Н. Азаркиным, В. Н. Левченко [1], К. Поппером [13]. Авторы считают, что невозможно провести чёткие границы между идеями познавательной деятельности, проблемами этическими, религиозными, проблемами обучения, представленными в платоновских диалогах.

Подчеркнём, что образование и обучение рассматривается Платоном как неотрывная составляющая жизни афинского полиса. Правильно построенная система образования и обучения способна приобщить человека к социальным условиям жизни античного общества, к выработанным культурным ценностям, сделать идею блага всеобщей.

Изложение основного материала. Анализ и интерпретация диалогов Платона позволяет выделить в образовании и обучении аспекты: онтологический, гносеологический, методологический. Ограничимся лишь интерпретацией и анализом основоположений обучения в текстах античного мыслителя.

Онтологический аспект платоновского понимания обучения имеет несколько уровней: первый – антропологический, в видении особенностей души человека, второй – ценностный – аксиологический, в понимании оценки и значимости социальной направленности обучения, третий – гносеологический, в понимании обучения как коммуникативной связи обучаемого и обучающего и их совместного поиска истины. Отметим, что интерпретируемые нами уровни платоновского понимания обучения синкретичны – находятся в неразрывном единстве.

Рассмотрим онтологический аспект платоновского понимания обучения, выделив в нём в первую очередь антропологический уровень.

Особо выделим, возможность обучать Платон рассматривал в связи со свойствами души, поэтому без анализа платоновского понимания души невозможно и реконструкция философских оснований обучения в его системе.

Подчеркнём, что, описывая душу, Платон следует античной установке – человек есть микрокосмос, его тело подобно телу космоса, его душа подобна космической душе. Он противопоставляет мышление всем прочим способностям человеческой души. Отметим, что его представления о мышлении достаточно изучены в истории философии. Мышление (*noesis*), ум, или разум (*noein*), знание (*episteme*) – всё это основные предметы платоновской философии. Античный мыслитель утверждает, что мысль (*noema*) мыслит всё как нечто целостное, единое, самодостаточное, довольствующееся познанием самого себя. Здесь совпадают онтологические, антропологические гносеологические идеи Платона. «Весь этот замысел вечносущего бога относительно бога, которому только предстояло быть, требовал, чтобы тело [космоса] было сотворено гладким, повсюду равномерным, одинаково распространённым во все стороны от центра, целостным, совершенным и составленным из совершенных тел. В его центре построивший дал место душе, откуда распростра-

нил её по всему протяжению и в придачу облек ею тело извне. Так он создал небо, кругообразное и вращающееся, одно-единственное, но благодаря своему совершенству способное пребывать в общении с самим собою, не нуждающееся ни в ком другом и довольствующееся познанием самого себя и содружеством с самим собой. Предоставив космосу все эти преимущества, [демиург] дал ему жизнь блаженного бога» [9, с. 34b]. Мышление охватывает собой бытие в целом, включая все его разновидности. По Платону, чистый ум есть истина. На первый взгляд, мыслящая душа принадлежит индивидуальному человеку и должна определяться индивидуальными особенностями, в том числе и чувственностью. Но при более глубоком исследовании оказывается – человек принадлежит душе. Впоследствии Аристотель в трактате «О частях животных» обосновал мысль, что тело – лишь инструмент на службе у обучающейся души.

По убеждению Платона, человеческая душа имеет два начала: разумное и неразумное. Они вступают порой в неразрешимые коллизии. Разумному началу присуща способность рассуждать, оно должно повелевать над неразумным началом. От того, какое из начал побеждает, зависит судьба человека, направленность его деятельности, смысл его жизни. В понимании Платона, большинство людей находится во власти страстей и эмоций, они не руководствуются истиной и справедливостью. Для развития рационального начала необходима целенаправленная система обучения. «Если путем хорошего обучения стражи станут умеренными людьми, они и сами без труда разберутся в этом, а также и во всем том, что мы сейчас опускаем, например: подыскание себе жены и брак, а также деторождение. Ведь все это надо согласовать с пословицей: «У друзей все общее»» [8, с. 424b].

Двум началам души Платон определяет и виды познания: разумному – умозрение, неразумному – чувственное познание видимого, изменяющегося мира вещей. Когда душа находится под влиянием тела, она подчинена состояниям, которые следует считать телесными, изменчивыми. Когда душа предоставлена самой себе, она направляется туда, где всё чисто, вечно, бессмертно, – она, согласно Платону, размышление. Это её стихия, естественное состояние. «Словно какая-то тропа приводит нас к мысли, что, пока мы обладаем телом и душа наша неотделима от этого зла, нам не овладеть полностью предметом наших желаний. Предмет же этот, как мы утверждаем, – истина. В самом деле, тело не только доставляет нам тысячи хлопот – ведь ему необходимо пропитание! – но вдобавок подвержено недугам, любой из которых мешает нам улавливать бытие. Тело наполняет нас желаниями, страстями, страхами и такой массой всевозможных вздорных призраков, что, верьте слову, из-за него нам и в самом деле совсем невозможно о чем бы то ни было поразмыслить! А кто виновник войн, мятежей и битв, как не тело и его страсти? Ведь все войны происходят ради стяжания богатств, а стяжать их нас заставляет тело, которому мы по-рабски служим. Вот по всем этим причинам – по вине тела – у нас и нет досуга для философии» [10, с. 66b-c-d]. Исследование свойств души было начато софистами, привело их к убеждению, что при

обретении знания индивид должен руководствоваться собственным, частным интересом, истина познаётся индивидуально. Эта проблема во всей остроте встала и перед Платоном. Он попытался найти своё решение, связав проблеме обучения с поисками свойств души, независящими от индивида, но от которых зависим сам индивид.

Платон, как и его учитель Сократ, размышляет над существованием надындивидуального начала в человеческой душе. Исследуя свойства души, античный мыслитель выделил неодинаковые способности к обучению у различных людей. По убеждению Платона, способности не зависят от человека, они даны от рождения, но их необходимо помочь распознать. «Душа, видевшая всего больше, попадает в плод будущего поклонника мудрости и красоты или человека, преданного Музам и любви; вторая за ней – в плод царя, соблюдающего законы, в человека воинственного или способного управлять; третья – в плод государственного деятеля, хозяина, добытчика; четвертая – в плод человека, усердно занимающегося упражнением или врачеванием тела; пятая по порядку будет вести жизнь прорицателя или человека, причастного к таинствам; шестой пристанет подвизаться в поэзии или другой какой-либо области подражания; седьмой – быть ремесленником или земледельцем; восьмая будет софистом или демагогом; девятая – тираном. Во всех этих призваниях тот, кто проживет, соблюдая справедливость, получит лучшую долю, а кто ее нарушит – худшую» [11, с. 248e]. В своих размышлениях Платон определяет, что человеку в распознании вложенных в душу способностей и овладении знанием необходимо чуткое руководящее начало. Это один из наиболее важных аспектов платоновского понимания обучения. Не имея должного руководящего начала, а соответственно, не осознав поэтому своих способностей, души вследствие бессилия бесполезно носятся в поднебесном пространстве, пытаясь опередить друг друга. Души не знавшие должного руководящего начала, несмотря на большие усилия, уходят, не достигнув созерцания сущего. Только благодаря чуткому руководящему началу наиболее способные души созерцают знание, а значит, постигают особого рода бытие, которое и идеально и образно.

В диалоге «Федр» душа сравнивается с колесницей, запряжённой парой коней, которыми управляет возничий. Два начала души, разумное и неразумное, уподобляются коням, ими управлять неизбежно тяжело, кони сильно рвутся. «Уподобим душу соединенной силе крылатой парной упряжки и возничего. У богов и кони и возничие все благородны и происходят от благородных, а у остальных они смешанного происхождения. Во-первых, этот возничий правит упряжкой, а затем и кони-то у него – один прекрасен, благороден и рожден от таких же коней, а другой конь – его противоположность и предки его – иные. Неизбежно, что править нами – дело тяжкое и докучное» [11, с. 246b]. Усилия Платона направлены на то, чтобы показать: человек самостоятельно не способен начать рассудочную деятельность. В этом ему нужна помощь. Укажем читателю на общеизвестный факт, Сократ в каждом из диалогов пытается помочь своему оппоненту обучиться самому

сложному – пользоваться собственным разумом.

Можно с полной уверенностью утверждать, Платон убеждён: для овладения любым из искусств, будь то искусство врача, мореплавателя или политического деятеля, лишь благодаря чуткому и умелому руководящему началу становится возможным сделать душу «догадливой, дерзкой», а соответственно, развить в человеке способность мыслить. Мышление обучаемого должно иметь живой, подвижный характер, в области мыслимого никогда не должно существовать застоя, в ней всегда должно царить никогда не убывающее становление. По мнению Платона, в своём становлении, в детстве и юности, душа наиболее открыта и восприимчива для обучения любому искусству. Необходим лишь умелый учитель, чтобы раскрыть в душе человека способность мыслить.

Размышления о свойствах души человека составляют онтологический аспект платоновского понимания обучения. В диалогах ярко выражена мысль, тому, кто обучает, в первую очередь необходимо знакомиться со свойствами души человека, знать, что есть вложенные от природы в душу способности. Одна из сторон обучения – управление, воздействие на обучаемого, которое не возможно без знания природы человека.

Подчеркнём, руководящее начало при обучении обучением является одним из первых и важнейших основоположений, интерпретированных нами в наследии Платона.

В диалоге «Тимей» – учении о космическом уме, представлен образец доказательного мышления, к которому талантливому обучающему, хорошо знающему природу человеческой души, необходимо постепенно, шаг за шагом и последовательно, двигаясь от простого знания к знанию сложному, от конкретного к абстрактному, привести обучаемого. Ещё раз подчеркнём значимость для Платона античной установки – человек есть микрокосмос, его тело подобно телу космоса, его душа подобна космической душе. Космос для Платона вечная, нетленная красота, которая характеризуется ничем иным, как имманентно присущим ему умом, единственной силой, которая приводит все беспорядочное в неизменный порядок и красоту. «Как бы то ни было, нам следует считать, что причина, по которой бог изобрел и даровал нам зрение, именно эта: чтобы мы, наблюдая круговращения ума в небе, извлекли пользу для круговращения нашего мышления, которое сродни тем, небесным [круговоротам], хотя в отличие от их невозмутимости оно подвержено возмущению; а потому, уразумев и усвоив природную правильность рассуждений, мы должны, подражая безупречным круговращениям бога, упорядочить непостоянные круговращения внутри нас. О голосе и слухе должно сказать то же самое – они дарованы богами по тем же причинам и с такой же целью. Ради этой цели устроена речь: она сильно способствует ее осуществлению; так и в музыке: все, что с помощью звука приносит пользу слуху, даровано ради гармонии. Между тем гармонию, пути которой сродны круговращениям души, Музы даровали каждому рассудительному своему почитателю не для бессмысленного удовольствия – хотя в нем только и видят нынче толк, – но

как средство против разлада в круговращении души, долженствующее привести её к строю и согласованности с самой собой. Равным образом, дабы побороть неумеренность и недостаток изящества, которые проступают в поведении большинства из нас, мы из тех же рук и с той же целью получили ритм» [9, с. 47с-d-e]. Самое возвышенное человеческое мышление есть не что иное, как подражание небесному круговращению. Благодаря развитию, в первую очередь простого чувственного восприятия у обучаемого, руководитель – обучающий постепенно и последовательно приобщает своего подопечного к абстрактному мышлению – наблюдению за «круговращением ума в небе». Обучаемый постепенно, шаг за шагом и последовательно, двигаясь от простого знания к знанию сложному, от конкретного к абстрактному, приобщается к осознанию и усвоению природной правильности в рассуждениях – к модели «правильного рассуждения», совершенного и прекрасного.

В диалоге «Пир» античный мыслитель говорит о том, что приобщение к знанию о бытии не может произойти сразу. Совместное эросное восхождение к знанию обучаемого и руководителя – обучающего – это совместное восхождение по ступеням, «...верный путь ко всему этому, должен начать с устремления к прекрасным телам в молодости. ...он полюбит сначала одно какое-то тело и родит в нём прекрасные мысли, ...а потом поймёт, что красота одного тела родственна красоте любого другого и что если стремиться к идее прекрасного, то нелепо думать, будто красота у всех тел не одна и та же. ...После этого, он начнёт ценить красоту души выше, чем красоту тела. ...От нравов он должен перейти к наукам, чтобы увидеть красоту наук и, стремясь к красоте уже во всем ее многообразии» [12, с. 210b-c-d]. Интерпретируя мысли Платона, можно утверждать, что античный мыслитель призывает руководителя – обучающего вести подопечного к подлинному знанию о бытии постепенно и последовательно. Следует переходить от простого знания к знанию сложному. Необходим переход от знаний о чём-либо конкретном к абстрагированию, от частного к обобщению. Каждая ступень для обучаемого означает нечто новое, неизведанное. Каждая новая ступень для обучаемого – это выход в открытое. Взойти на последующую ступень невозможно, не преодолев предыдущую.

В последовательно сменяющихся друг друга предположениях выясняется природа Эроса. Каждая из произнесенных во время пира речей постепенно, пошагово приближает собравшихся к выяснению вопроса о происхождении и сущности Эроса. Речь Сократа подводит итог обсуждения. Ни одну из выдвинутых версий он напрямую не опровергает, но как умелый учитель вносит поправки в высказанные предположения. Сократ разъясняет, что подлинное влечение – это стремление к тому, чего мы лишены. Стремление выяснить природу Эроса – это стремление к постижению посредством мышления идеи целостности человеческой сущности. Эрос разлит в природе, узнать его собственную природу можно лишь постепенно, познавая части, следуя от одной части к другой.

Подчеркнём, что в «Пире» онтологический аспект обучения находится в неразрывном единстве с аспектом гносеологическим. Обучение – это не толь-

ко постижение смысла ранее уже известного, но и постепенное развитие способностей к творческой деятельности. Гносеологический аспект обучения раскрывается в произведениях Платона как идея о необходимости развития мыслительных способностей человека, изучения его индивидуальных качеств.

Укажем читателю, ни в «Пире», ни в иных диалогах Платона нет непосредственно представленных дидактических основоположений. Лишь соответствующее истолкование речей участников диалогов позволяет интерпретировать основоположения обучения в текстах античного мыслителя.

Таким образом, основоположения руководящего начала обучением, постепенности, последовательности, движения от знания о простом к сложному, от знания о чём-либо конкретном к абстрагированию, от частного к обобщению составляют смысловую нагруженность платоновского понимания обучения.

Дидактические идеи Платона, где он определяет: во-первых, возрастную градацию воспитания и обучения, во-вторых, направленность и цели обучения, наиболее системно отражены в диалоге «Государство». «Ведь правильное воспитание и обучение пробуждают в человеке хорошие природные задатки, а у кого они уже были, благодаря такому воспитанию они становятся еще лучше – и вообще, и в смысле передачи их своему потомству, что наблюдается у всех живых существ» [8, с. 424b]. В диалоге «Государство», как и в других произведениях, рассуждения, связанные с обучением, направлены в первую очередь на осмысление способов подготовки добродетельного человека, истинного гражданина полиса, защитника государства, умелого политического деятеля.

Дети с момента рождения воспитываются под надзором назначенных правителями воспитателей и воспитательниц. Младшее поколение называет старших равно «отцами» и «матерями».

С одного до тринадцати лет имеет место воспитание в первоначальном смысле слова, в этот же период происходит и обучение грамоте. Период элементарного обучения продолжается до семнадцати лет. Изучению подлежат счет, геометрия, музыка. Элементарное обучение призвано развивать чувственную часть души, в этот период основная цель – воспитание целомудрия.

От семнадцати до тридцати лет – воспитание воли. Здесь господствует добродетель мужества, которое воспитывается не только путём физических упражнений (гимнастики), но и воинской повинностью.

Возраст от двадцати до тридцати лет отведен для систематического обучения наукам (арифметике, геометрии, стереометрии, астрономии, музыке). В этих науках истина связана целым рядом предположений, поэтому от разума требуются послушание, верность и вера.

Прошедшие успешно курс наук допускаются (с 30 до 35 лет) к высшему образованию, состоящему в занятии диалектикой – наукой об основаниях и предположениях бытия, знания и добра. Это период образования разума, воспитываемого к постижению божественной мудрости и истины.

Иерархия видов знания, представленная в «Государстве», отражает как антропологические воззрения Платона, так и его эйдологически-

количественную структуризацию бытия.

Подчеркнём, что интерпретируемые нами в диалогах Платона принципы обучения направлены на развитие гармонически развитой личности, рассматриваемой в контексте культурных традиций афинского полиса V столетия до нашей эры. Определяя способность к созерцанию божественных идей, Платон каждой части души (чувству, воле, разуму) предписывает определённую образовательную цель. Эстетическое развитие (музыка, гимнастика) служит образованию чувств. Эстетически-правовое развитие – воспитанию воли, философско-математическое – воспитанию разума.

Платон подчёркивает воспитательную роль арифметики, геометрии, стереометрии, музыки и астрономии. Изучение этих дисциплин – первая ступень обучения, познания истинного бытия и добродетели, начало подготовки стража государства, мудрого государственного деятеля. Эти науки в представлении Платона развивают способность души к умозрению – её рациональное начало. Сущность этих дисциплин может быть постигнута только мышлением: «...кто занимается геометрией, счетом и тому подобным, предполагают в любом своем исследовании, будто им известно, что такое чет и нечет, фигуры, три вида углов и прочее в том же роде. Это они принимают за исходные положения и не считают нужным отдавать в них отчет ни себе, ни другим, словно это всякому и без того ясно. Исходя из этих положений, они разбирают уже все остальное и последовательно доводят до конца то, что было предметом их рассмотрения» [8, с. 510c-d]. Цель изучения отвлечённых математических наук Платон видит в пробуждении способности души к самостоятельному мышлению. Лишь вследствие попыток постигнуть сущность числа, фигур, небесных сфер, в душе любящего учиться пробуждается рассудок. Ум, в представлении Платона, возникает вследствие обучения, истинное мнение – результат убеждения.

Государственному деятелю необходимо обладать искусством убеждать других, самому мыслить логически, доказательно, выстраивая систему аргументации. Именно в математических науках, утверждает Платон, «...очищается и вновь оживает некое орудие души каждого человека, которое другие занятия губят и делают слепым, а между тем сохранить его в целости более ценно, чем иметь тысячу глаз, – ведь только при его помощи можно увидеть истину. Кто с этим согласен, тот решит, что ты говоришь удивительно хорошо, а кто этого никак не ощущает, тот, естественно, будет думать, будто ты несешь вздор, от которого, по их мнению, нет никакой пользы и нет в нем ничего заслуживающего упоминания» [8, с. 527e]. Платон напоминает о необходимости заниматься математическими науками и ради военного дела, хозяйственных нужд: торговли, мореплавания.

Особо выделим, что все науки делятся по степени сложности. Выстроенная Платоном для изучения иерархия наук – ступени восхождения души к бытию, постигаемому лишь разумом. Формируемый в ходе дидактического процесса строй – гармония души человека – микрокосмоса должна соответствовать построению космоса. Космос рассматривается как живое целое, ни-

когда не погибающее и вечно возвращающееся в себе. Но при этом существует возможность всяческого ущерба, а также смерти отдельных элементов и частей, входящих в общее космическое целое.

Необходимо подчеркнуть для читателя, выстраивая систему подготовки полисных стражей, Платон находится в античной парадигме: человек – микрокосмос, его душа подобна космической душе, его тело подобно телу космоса. Античный мыслитель, следуя названному образцу, стремится раскрыть фундаментальные законы построения человеческой души и законы приведения души, в ходе воспитания и обучения, к состоянию гармонии.

Первая наука, влекущая душу к гармонии – арифметика, это исследование природы чисел «не ради купли-продажи, о чем заботятся купцы и торговцы, но для военных целей и чтобы облегчить самой душе её обращение от становления к истинному бытию» [8, с. 525с]. Арифметика «усиленно влечёт душу ввысь и заставляет рассуждать о числах самих по себе, ни в коем случае не допуская, чтобы кто-нибудь подменял их имеющими число видимыми и осязаемыми телами» [8, с. 525е]. Задача арифметики – научить душу пользоваться мышлением ради самой истины.

Вторая наука в иерархии знаний Платона – геометрия. Она так же «влечёт к истине и воздействует на философскую мысль, стремя её ввысь» [8, с. 527b].

Третий предмет изучения – стереометрия, анализирующая твёрдые тела сами по себе. Или, как говорит Платон, наука «касается измерения кубов и всего того, что имеет глубину» [8, с. 528b], где куб – тело, имеющее три измерения, в отличие от измерения плоскости.

Четвёртая наука – астрономия, изучающая «вращение тел, имеющих глубину» [8, с. 528е], т. е. тел, имеющих три измерения и находящихся в движении (круговращение небесных светил).

Завершает ряд математических наук учение о гармонии: «как глаза наши устремлены к астрономии, так уши – к движению стройных созвучий: эти две науки, – словно родные сёстры» [8, с. 530d]. Если астрономия – это умозрительное изучение числовых соотношений в движении небесных светил, то гармоника – это умозрительное изучение числовых соотношений в музыкальных созвучиях.

Платон отмечает и практическую пользу каждой из наук: применение арифметического счёта в торговых операциях, геометрии – «при устройстве лагерей, занятии местностей, стягивании и развёртывании войск, и других военных построениях, как во время сражения, так и в походах» [8, с. 526d], астрономических наблюдений в земледелии, мореплавании, руководстве военными действиями.

Необходимость изучения астрономии, её важность для государства особо подчеркнута Платоном: «...нет такого государства, где наука эта не была бы в почёте, а исследуют её слабо, так как она трудна. Исследователи нуждаются в руководителе... большинство не оказывает почёта этим занятиям, да и сами исследователи не отдают себе отчёта в их полезности» [8, с. 528b-c].

Изучать астрономию Платон предлагает после ознакомления с «телами,

имеющими три измерения». В этом прослеживается основоположение: движение души от простого знания к знанию сложному.

Интерпретируя именно дидактические основоположения, выделим в диалоге «Государство» упоминание античного мыслителя о недостаточной исследованности астрономических наблюдений. Указанный аспект косвенно свидетельствует о том, что Платон разделял предмет науки и обучения.

Но главный смысл занятий науками – не в их практическом применении. Знания, доставляемые абстрактным построением – математикой, являются пропедевтическими – введением в философию, имеющую предметом своего рассмотрения всё сущее в его целостности, высшую форму постижения истины.

Арифметика и геометрия ближе всех других наук подводят к философии. Они в гораздо большей мере, нежели другие науки, опираются на мышление, родственны философии, прежде всего потому, что общим их и философии орудием является доказательство, основанное на рассуждении, построении системы аргументации.

По убеждению Платона, только философия представляет собой высшую и абсолютную форму знания. Постигая идеи, она достигает окончательной, безусловной истины. В противоположность чувственному и рассудочному познанию, философское познание универсально. «Когда же кто-нибудь делает попытку рассуждать, он, минуя ощущения, посредством одного лишь разума устремляется к сущности любого предмета и не отступает, пока при помощи самого мышления не постигнет сущности блага» [8, с. 532b]. Высшее благо постигается с помощью диалектики – универсального и единственно правильного метода. Науки, изучающие высшее благо в чувственном проявлении, лишь составные части диалектики, её необходимые компоненты.

Диалектика – основа философского знания: «...в этом отношении один лишь диалектический метод придерживается правильного пути: отбрасывая предположения, он подходит к первоначалу с целью его обосновать; он потихоньку высвобождает, словно из какой-то варварской грязи, зарывшийся туда взор нашей души и направляет его ввысь» [8, с. 533d]. Диалектика – это итог всего учения мыслить – рефлексировать знание, результат возникновения разума в человеческой душе и, вследствие этого, единая основа воспитания и обучения свободного человека – познающего и мыслящего существа.

Представленная античным мыслителем иерархия знаний шаг за шагом подводит к тому моменту, когда человек, пройдя все ступени обучения, может обладать самостоятельным, творческим мышлением. Он приходит к возможности самостоятельной рефлексии знания. Человек с таким строем души становится способным убеждать других, властвовать и подчиняться.

Передаваемое при обучении знание, по убеждению Платона, должно быть целостным. Это одно из неперемных условий обучения. Он настаивал на том, что при переходе к занятию диалектикой необходимо показывать внутреннее единство и родство с природой передаваемых ранее порознь знаний. «Взятое в целом, занятие теми науками, о которых мы говорили, дает эту возможность и ведет прекраснейшее начало нашей души ввысь, к созер-

цанию самого совершенного в существующем, подобно тому как в первом случае самое отчетливое [из ощущений], свойственных нашему телу, направлено на самое яркое в теловидной и зримой области» [8. с. 532 с-d]. Принцип целостности при обучении можно реконструировать во многих диалогах. Но наиболее ярко он представлен в «Пире» и «Государстве».

Вывод. Завершая интерпретацию принципов обучения в системе Платона, выделим дидактические основоположения в ней. Во-первых, обязательность руководящего начала при обучении. Во-вторых, последовательность в приобщении к знанию. В-третьих, движение от знания о простом к сложному, от конкретного к абстрактному, от частного к обобщению. В-четвёртых, целостность демонстрируемого в дидактическом процессе знания. В-пятых, его доступность. В-шестых, непрерывное обучение рефлексии знания. Последовательность знаний, представленная Платоном в диалоге «Государство», служит основанием для построения иерархии основоположений обучения. Дидактические основоположения руководящего начала при обучении, постепенность и последовательность занимают в ней первое место, являются фундаментом обучения. Рефлексия знания присуща лишь людям, прошедшим все этапы обучения.

Подчеркнём, постоянную, во все времена, в любую культурно-историческую эпоху актуальность дидактических основоположений Платона. В его системе цель обучения – приобщение человека к ценностям античной культуры. Платон находится в античной парадигме: человек – микрокосмос, его душа подобна космической душе, его тело подобно телу космоса. Античный мыслитель, следуя названному образцу, стремится раскрыть фундаментальные законы построения человеческой души и законы приведения души, в ходе воспитания и обучения, к состоянию гармонии. Именно эта цель: привести душу в ходе воспитания и обучения – дидактического процесса – к состоянию гармонии, остаётся актуальной всегда.

Постоянная и неизменная цель образования – приобщение человека к выработанным в обществе образцам духовных ценностей, распространение среди нового поколения образцов духовных ценностей. Приобщить к духовным ценностям можно лишь душу, приведенную в состояние гармонии.

Библиографические ссылки

1. Азаркин Н. Н. История политических учений / Н. Н. Азаркин, В. Н. Левченко. – М., 1994.
2. Виндельбанд В. Дух и история / В. Виндельбанд. – М. : Юрист. – 687 с.
3. Виндельбанд В. История древней философии / В. Виндельбанд. – К., 1995.
4. Виндельбанд В. Платон / В. Виндельбанд. – К., 1993.
5. Лосев А. Ф. Жизненный и творческий путь Платона / А. Ф. Лосев. – М., 1994.
6. Лосев А. Ф. История античной эстетики. Сократ. Платон. Софисты / А. Ф. Лосев. – М., 1969.
7. Льюис Д. Античная философия / Д. Льюис. – Минск, 1998.
8. Платон. Государство // Собр. соч. в 4-х т. Т. 3 / Платон. – М., 1994.
9. Платон. Тимей // Собр. соч. в 4-х т. Т. 3. / Платон. – М., 1994.
10. Платон. Федон // Собр. соч. в 4-х т. Т. 2. / Платон. – М., 1993.
11. Платон. Федр // Собр. соч. в 4-х т. Т.2. / Платон. – М., 1993.
12. Платон. Пир // Собр. соч. в 4-х т. Т. 2. / Платон. – М., 1993.

13. *Поппер К.* Открытое Общество и его враги. / К. Поппер. – М., 1992.
14. *Реале Д.* Западная философия от истоков до наших дней : в 2-х т. Т.1. Античность / Д. Реале, Д. Антисери. – СПб., 1995.
15. *Соловьёв В. С.* Жизненная драма Платона : Соч.: в 2-х т. Т. 2 / В. С. Соловьёв. – М., 1988.

В статье из текстов диалогов Платона интерпретированы дидактические основоположения: обязательности руководящего начала при обучении, последовательности в приобщении к знанию, движения от знания о простом к сложному, от конкретного к абстрактному, от частного к обобщению, целостности и доступности знания, обучения рефлексии знания.

По Платону, цель обучения – приобщение человека к ценностям культуры. Античный мыслитель стремится раскрыть фундаментальные законы построения человеческой души и законы приведения души, в ходе воспитания и обучения, к состоянию гармонии.

Именно эта цель: привести душу в ходе воспитания и обучения – дидактического процесса – к состоянию гармонии, остаётся актуальной всегда.

Ключевые слова: дидактические основоположения, ценности культуры, построение души, гармония.

Kuz'menko V. V. Relevance of didactic principles by Plato. The didactic principles taken from Plato's dialogues are interpreted in this article: the necessity of supervisory control; coherence in studying; moving from simple to complex actions, from concrete to abstract thinking, from specific to general observations; integrity and availability of knowledge; and guided reflection.

According to Plato, the purpose of the studying is plunging into the cultural values. The ancient scholar seeks to discover the fundamental laws of forming the human soul and the laws of creating harmony during upbringing and training.

This goal of didactic process is always topical.

Philosophical understanding of foundations of didactics at the present time is especially important. Reflection developed in various cultural and historical periods philosophical and pedagogical ideas are needed to solve the challenges facing learning theory at the present time. Today rethinking the structure and content of the didactic process. This applies both to public and private didacticism. This lack of philosophical knowledge and expertise that allows us to comprehend and direct pedagogical innovations. As a rule, in the course of modern didactic process is not taken into account the characteristics of consciousness. Debated various private science. However, only philosophy capable of coming to understanding: what is man, how to start to get to know themselves and the world around them. Contradictions in modern didactic process, burdened innovations require philosophical understanding.

The appeal of the classics of antiquity is not accidental. For the first time in the history of philosophy the problem of education and training was acutely posed by Plato in the dialogue «State». Properly structured system of education and training is able to save the state from damage, prevent its destruction. The purpose of education training and education is the formation of a harmoniously developed personality, the ideal which belongs to ancient Greece – the birthplace of European rationalism. Training is considered by Plato as a means of communion with the values of an ancient culture. The development of rationality in man is the basis of learning. To be and to know the concepts are identical. To be virtuous, holistic, harmonious one who knows the meaning of integrity, virtue, harmony. In the dialogues of Plato formed the Genesis of philosophical reflection learning.

Creating the theory of the ideal state fair, where should be a universal good, he formulated the idea that education and learning is socially oriented, explained that education cannot be reduced only to learn, it does not end with the development of mental abilities. Education is not separately ethical or aesthetic and physical education. In understanding Plato, all this is inseparable part of education. Education - inclusion of a person developed in society examples of spiritual values. Education is spreading among a new generation of samples spiritual values, joining him.

Keywords: didactic principles, cultural values, forming the soul, harmony.

Наливайко Л. Р.

доктор юридичних наук, професор

Сеньків О. М.

слухач магістратури юридичного факультету

(*Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ*)

УДК 340.132.6

ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНІ ПРОБЛЕМИ ТЛУМАЧЕННЯ КОНСТИТУЦІЇ ТА ЗАКОНІВ УКРАЇНИ КОНСТИТУЦІЙНИМ СУДОМ УКРАЇНИ

Розкрито проблемні аспекти тлумачення Конституції та законів України Конституційним Судом України. Наголошено, що тлумачення Конституції України є особливим видом правової діяльності Конституційного Суду України, спрямованим на охорону Основного Закону, забезпечення стабільності конституційного ладу, гарантування прав людини і громадянина, усіх форм реалізації права, попередження всіх видів правопорушень.

Ключові слова: Закони України, казуальне тлумачення, Конституційний Суд України, Конституція України, нормативне тлумачення.

Постановка проблеми. Питання тлумачення Конституції України та законів України Конституційним Судом України залишається актуальним протягом тривалого часу. Це обумовлено наявністю «відкритих» питань, наприклад, політичного аспекту діяльності Суду, меж тлумачення Конституції та законів України, відповідальності Суду.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Вказаною проблематикою займалися Ф. Бурчак, В. Годованець, В. Копейчиков, В. Скомороха, В. Тацій, М. Тесленко, В. Тихий, Ю. Тодика, Т. Цимбалістий [1–8] та інші, проте не всі питання було вичерпно розкрито.

Об'єктом визначено діяльність Конституційного Суду України в контексті здійснення тлумачення Конституції України та законів України. Предметом виступають особливості правотлумачної діяльності Конституційного Суду України як єдиного органу конституційної юрисдикції.

Як правило, під тлумаченням розуміють оформлені спеціальним актом роз'яснення положень нормативно-правових актів у разі виявлення в них певних нечіткостей, помилок і суперечностей практики їх застосування.

Виклад основного матеріалу. Тлумачення Конституції України – особливий вид правової діяльності Конституційного Суду України, спрямований на охорону Основного Закону, забезпечення стабільності конституційного ладу, гарантування прав людини і громадянина, усіх форм реалізації права, попередження всіх видів правопорушень [2].

Наведене поняття тлумачення є видом правової діяльності високого юридичного рівня, оскільки акти тлумачення Конституції України і законів

України мають силу останніх.

Конституційне тлумачення має офіційний характер, виходить від компетентного державного органу, який має право здійснювати його, закріплено як окреме повноваження Конституційного Суду України, що реалізується шляхом прийняття в порядку особливого розгляду рішення про тлумачення конституційної норми.

Тлумачення Конституції України означає і роз'яснення, і розкриття конституційної норми. Воно є засобом вирішення та попередження юридичних колізій. Статтею 150 Конституції України зафіксовано спеціальне право здійснювати тлумачення Конституції України й законів України тільки Конституційним Судом України [10].

Конституція України позбавляє будь-які інші державні органи можливості офіційного тлумачення Основного Закону.

Це пов'язано насамперед зі встановленням системи стримувань і противаг, коли згідно з принципом поділу влади, проголошеним статтею 6 Конституції України, ані законодавча, ані виконавча гілки державної влади не можуть під маркою тлумачення Конституції встановлювати вигідні для них правові норми [9, с. 319].

Однак і Конституційний Суд України не може з власної ініціативи здійснювати тлумачення Конституції України, оскільки в Законі України «Про Конституційний Суд України» чітко визначено суб'єктів права на конституційне подання та конституційне звернення щодо офіційного тлумачення Конституції України й законів України [11].

Конституційне тлумачення може бути як нормативним, так і казуальним.

Як правило, застосовується казуальне тлумачення, оскільки йдеться переважно про запити компетентних органів і осіб щодо відповідності Конституції України законів, інших нормативно-правових актів, і норми Конституції тлумачаться стосовно конкретної ситуації. Якщо ж є прямий запит щодо тлумачення відповідних конституційних норм, то в цьому разі застосовується нормативне конституційне тлумачення. Казуальне тлумачення застосовується у тих випадках, коли Конституційний Суд України виносить такі рішення: щодо спорів про компетенцію; щодо скарг на порушення конституційних прав і свобод громадян; щодо запитів судів стосовно конституційності застосованих законів чи таких, що підлягають застосуванню в конкретній справі.

Нормативне тлумачення застосовується насамперед тоді, коли виявляються розбіжності в розумінні конституційних норм вищим органом державної влади, виникають конфлікти, усталюється різна практика.

Нормативне і казуальне тлумачення різняться тим, що, перше, поширюється на значну кількість випадків, а, друге, – на казус, який став предметом розгляду [9, с. 319].

Тлумачення норм Конституції України не може здійснюватися довільно, а лише за встановленою процедурою.

Офіційне тлумачення Конституції України і законів України означає діяльність Конституційного Суду України в межах законодавчо встановлених

процедур за допомогою апробованих наукою і практикою прийомів та способів подолання невизначеності розуміння Конституції України і законів України у формі нормативної чи казуальної інтерпретації з метою забезпечення конституційної законності та конституційного правопорядку.

Тлумачення Конституції України є об'єктивно необхідним з кількох причин. По-перше, воно є стадією реалізації конституційних норм. По-друге, Конституція, як особливий нормативно-правовий документ, розрахована на тривале і стабільне функціонування.

З урахуванням зазначеного можна наголосити на неоднозначному ставленні до факту наділення органів конституційної юрисдикції правом офіційно тлумачити Конституцію України та закони України [9, с. 317]. Незважаючи на те, що питання з тлумачення Конституції України та законів України вирішено однозначно, оскільки стаття 150 Конституції України [10] та стаття 13 Закону України «Про Конституційний Суд України» [11] чітко встановлюють, що офіційне тлумачення Конституції України та законів України належить до повноважень Конституційного Суду України, проблема тлумачення Конституції України і законів України залишається актуальною.

У сучасному цивілізованому світі, зокрема в Європі, тлумачення конституції є прерогативою конституційних судів, а у країнах, де таких судів немає, питання конституційного контролю вирішують суди загальної юрисдикції. Право тлумачення законів в окремих країнах Європи закріплено за парламентами (наприклад, у Греції, Швеції та ін.). Але якщо при цьому виникає спір, то він вирішується у судовому порядку. Адже законодавча влада має власні засоби впливу за умови, на її думку, неправильного тлумачення якогось терміна певним органом. До цих засобів впливу належать внесення змін до того чи іншого закону, запровадження нових термінів, зрозуміліших для тих, хто їх застосовує, та ін. Варто, однак, зауважити, що в багатьох країнах СНД та Балтії тлумачення конституції та законів входить до компетенції парламентів [9, с. 320].

В. Годованець вважає, що закріплення за Конституційним Судом України права офіційного тлумачення Конституції України є цілком виправданим, оскільки відповідає реалізації конституційного принципу поділу влади і світовій практиці конституціоналізму [9].

Тлумачення Конституції України і законів України Верховною Радою України в період після прийняття Основного Закону і до утворення Конституційного Суду України не є прикладом достеменного слідування конституції.

Ідея монопольного тлумачення конституції і законів тільки парламентом, на думку багатьох вчених-юристів і практиків, не є бездоганною з позицій як теорії, так і світового конституційного досвіду, які свідчать, що надання спеціальним органам конституційної юрисдикції права офіційно і обов'язково тлумачити конституцію ґрунтується, насамперед, на принципі: «Ніхто не може бути суддею у власному домі». Воно виправдане й тоді, коли конституція приймається не парламентом, а іншими органами (на референдумі, установчих зборах), оскільки судове тлумачення завжди має перевагу

над тлумаченням, здійснюваним політичним органом, зокрема парламентом.

Безумовно, парламент може тлумачити прийняту ним конституцію. Проте таке тлумачення не буде обов'язковим. Хоча, певною мірою, право тлумачити Конституцію України і закони України залишається за судами загальної юрисдикції: розглядаючи конкретну справу, судді з'ясовують для себе норми Конституції і поточного законодавства і на цій основі приймають рішення. При цьому знову зауважимо, що, згідно з постановою пленуму Верховного Суду України «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» [12] від 1 листопада 1996 р., у випадку невизначеності щодо питання, чи відповідає Конституції України закон, який застосовується чи який належить застосувати в конкретній справі, суд на прохання учасників процесу чи з власної ініціативи призупиняє розгляд справи і звертається з мотивованою постановою до Верховного Суду України. Більше того, відповідно до статті 83 Закону України «Про Конституційний Суд України», у разі виникнення у процесі загального судочинства спору щодо конституційності норми закону, яка застосовується судом, провадження у справі призупиняється. За таких умов відкривається конституційне провадження у справі, і справа розглядається Конституційним Судом України невідкладно [11]. Зважаючи на функціонування судів загальної юрисдикції в аспекті тлумачення конституційних норм, доходимо такого висновку: тлумачення ними Конституції України у процесі судової діяльності є необхідним елементом їх роботи із забезпечення прав і свобод людини, стабільності конституційного ладу України, законності; тлумачення Конституції України і законів України судами загальної юрисдикції не виходить за межі казуального тлумачення, тобто стосується тільки конкретних норм відповідної справи. Таке тлумачення має обов'язковий характер щодо конкретної справи і не має сили прецеденту.

Тлумачення Конституції України і законів України може здійснюватися також науковими і навчальними юридичними установами, організаціями, окремими вченими, спеціалістами, засобами масової інформації. Але воно не має загальнообов'язкового характеру. Загальнообов'язковий характер має лише офіційне тлумачення (і казуальне, і нормативне) Конституційного Суду України [9, с. 319].

Проте, сам акт тлумачення Конституційним Судом України не може бути вищим від норми, яка тлумачиться, і не може змінювати її. Конституційний Суд України може тільки роз'яснювати відповідну норму з позицій правильності її розуміння.

Офіційне тлумачення, яке здійснює Конституційний Суд України, має особливе значення і відіграє важливу роль в інтерпретаційній діяльності, оскільки воно є офіційним, тобто таким, що його здійснює орган, наділений правом здійснювати саме таке тлумачення; воно має вищу юридичну силу порівняно із тлумаченням, здійснюваним іншими органами, установами і організаціями; його результати обов'язкові для всіх органів, установ і організацій, у тому числі для Конституційного Суду України; це тлумачення має особливу значущість для вирішення колізій і конфліктів, які виникають у

конституційно-правовому полі України; воно має велике значення для правильного розуміння і застосування конституційних норм з урахуванням реалій, що розвиваються; воно відіграє особливу роль для розвитку конституційного права [9, с. 319].

Питання меж конституційного тлумачення єдиним органом конституційної юрисдикції є таким, що постійно викликає наукові спори. Одні дослідники вважають, що Конституційний Суд України не має права виходити за межі Конституції України під час інтерпретації її положень, інакше він буде виступати порушником Конституції. Конституційний Суд України може лише тлумачити норми Конституції України, а не бути законодавцем. Він не може модифікувати норму ані при нормативному, ані при казуальному тлумаченні. Конституційний Суд України не може вносити нічого нового до норми, бо так перебирає на себе законодавчу функцію [13, с. 96]. Так, наприклад, В. Тацій і Ю. Годика зазначили, що «завдання єдиного органу конституційної юрисдикції не модифікувати за допомогою своїх рішень норми конституції і законів, а виявляти їх реальний зміст, не виправляти конституційні приписи, а тільки тлумачити їх» [14, с. 62].

Досліджуючи дане питання, необхідно наголосити на наукових розробках конституціоналістів Російської Федерації.

Так, Голова Конституційного Суду Російської Федерації у відставці В. Туманов на противагу наведеним аргументам заявляв: «...кожного разу, коли йдеться не про елементарні способи тлумачення (наприклад, логічний, семантичний), воно, очевидно, не залишає норму у первісному вигляді і може досить істотно модифікувати її. Як кваліфікувати подібні «поповнювальні тлумачення» – питання спірне. Проте коли тлумачення не привносить у розуміння норми нічого нового, то для чого воно потрібне взагалі?» [15, с. 6–7].

У випадку, коли ті самі положення Конституції або законів можуть мати різні тлумачення і ці тлумачення не суперечать Конституції, усувати таку колізію має парламент, якому Конституційний Суд України має вказати на цей дефект.

В. Лучин вважає неприпустимим під виглядом тлумачення піддавати Конституцію своєрідній ревізії, створювати норми, що мають властивості конституційних. Навпаки, тлумачення Конституції покликане протидіяти спробам відійти на практиці від точного смислу конституційних норм. При цьому воно не створює нових норм, а лише розкриває смисл, закладений у положенні Конституції, яке тлумачиться. Результат тлумачення має бути тотожним смислу конституційної норми [16, с. 537]. Н. Колосова навіть вбачає у будь-якому відхиленні від об'єктивності у процесі офіційного тлумачення можливість створення реальної загрози конституційній безпеці [17, с. 150].

Зміст рішень Конституційного Суду України про тлумачення складають відповідні правові позиції. Т. Цимбалистий зауважує, що правовими позиціями можна вважати тільки ту частину рішення чи висновку Конституційного Суду України, в якій міститься правовий висновок, викладається правове розуміння Конституційним Судом положень чи принципів, встановлених у

Конституції та законах України [8, с. 153–154].

Проте неабияке значення для правозастосування має не лише кінцевий результат розгляду Судом справ, віднесених до його компетенції, а й з'ясування засад, з яких він виходив при прийнятті відповідних актів, його аргументації, мотивування ним своїх рішень. Тому під правовими позиціями Конституційного Суду слід розуміти не лише остаточний варіант його рішення (резолютивну частину), але і систему правових аргументів, які використовувалися для його обґрунтування, уявлення Суду про сутність розглядуваної ним проблеми і висновки, до яких він приходив під час її вирішення.

Офіційне тлумачення Конституції України та законів України Конституційним Судом України має «зворотну силу», її межі визначаються моментом набуття чинності відповідними положеннями Конституції та законів – оскільки під час дії правової норми, яка не змінювалася, її зміст залишається незмінним, а офіційним тлумаченням встановлюється той смисл, який вклав у неї законодавець. Тому норми права мають саме той зміст, що розкритий офіційним тлумаченням, та мають застосовуватися відповідно даному змістові. З цього випливає, що підзаконні акти правозастосування, які не відповідають офіційному тлумаченню відповідних положень Конституції або законів, підлягають скасуванню. Саме тому офіційне тлумачення важливе для подальшої нормотворчості відповідних суб'єктів, правозастосовної практики.

Для сучасної юридичної практики важливе значення має положення про те, що рішення Конституційного Суду України є остаточними та не підлягають оскарженню. Це унікальна правова ситуація, коли акти окремого органу мають у правовій системі особливий статус – таких властивостей немає в інших видів правових актів. Тому завжди актуальною буде проблема якості цих рішень, недопущення помилок у тлумаченні, оскільки такі помилки дуже важко виправити у звичайному режимі – як правило, лише через внесення змін до Конституції та законів України [14, с. 62].

Також необхідно звернути увагу на статтю 14 Закону України «Про Конституційний Суд України» [11]. Так, до повноважень Конституційного Суду України не належать питання щодо законності актів органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування, а також інші питання, віднесені до компетенції судів загальної юрисдикції (до цих інших питань можна віднести встановлення обставин справи, дослідження доказів, які здійснюються в порядку судочинства судами загальної юрисдикції). Цікавим є і той факт, що Конституційний Суд не здійснює тлумачення міжнародних договорів, які Україна має намір ратифікувати, але надає висновки щодо конституційності.

З урахуванням зазначеного, Конституційний Суд України – єдиний суд конституційної юрисдикції, який наділений повноваженням щодо тлумачення Конституції України та законів України з метою гарантування верховенства Конституції України на всій території Української держави.

Закон наділяє такими можливостями лише Конституційний Суд України. Проте, відкритим залишається питання про відповідальність Суду за не-

правомірне тлумачення, також не визначено органи, які мають можливість контролювати діяльність Суду. Звичайно, що законодавець, створюючи ці норми, виходив з того, що необхідно мінімізувати втручання у діяльність Конституційного Суду, створити гарантії незалежності, об'єктивності, прибрати важелі політичного впливу, бо Суд не вирішує політичні питання. Статус судді Конституційного Суду України апіорі передбачає високий рівень правосвідомості, правової культури, поваги до Основного Закону та інших законів, а також глибоке почуття справедливості та моралі, а значить і не може допустити нехтування законами. Проте завжди вагому роль відіграє суб'єктивний чинник, а тому потрібно створити незалежну, некомерційну інституцію, яка б могла контролювати діяльність Суду. Такою може бути Конституційна комісія з питань діяльності Конституційного Суду України, яка мала б можливість перевіряти діяльність Суду та здійснювати провадження по притягненню до відповідальності. До складу необхідно включити науковців – докторів юридичних наук з конституційного права (10 осіб), які б обиралися на два роки певними науковими установами. Щодо відповідальності, то найсуворішою, звичайно, має бути позбавлення статусу судді із втратою можливості займатися будь-якою судовою практикою та позбавленням пенсійного забезпечення за діяльність Судді.

Висновки. Таким чином, питання тлумачення Конституції України та законів України Конституційним Судом України залишається актуальним. Для вирішення цього питання бажано було б створити незалежну, некомерційну інституцію, яка б могла контролювати діяльність Суду, зокрема Конституційну комісію з питань діяльності Конституційного Суду України, яка мала б можливість перевіряти його діяльність та здійснювати провадження з притягнення до відповідальності.

Бібліографічні посилання

1. *Тацій В. Я.* Завдання правової науки у світлі реалізації Конституції України / В. Я. Тацій, Ф. Г. Бурчак // Вісник Академії правових наук України. – 1997. – № 4 (11). – С. 3–11.
2. *Копейчиков В. В.* Теоретичні і практичні питання тлумачення Конституції / В. В. Копейчиков // Вісник Академії правових наук України. – 1996. – № 7. – С. 61–68.
3. *Скомороха В. Є.* Конституційна юрисдикція в Україні: проблеми теорії, методології і практики / В.Є. Скомороха. – К., 2007.
4. *Тацій В. Я.* Питання меж тлумачення Конституційним Судом Конституції та законів України / В. Я. Тацій, Ю. М. Тодика // Вісник Академії правових наук України. – 2001. – № 4 (27). – С. 31–40.
5. *Тесленко М. В.* Судебный конституционный контроль в Украине / М. В. Тесленко. – К., 2001.
6. *Тихий В.* Правотлумачення Конституційним Судом України та правова природа його рішень / В. Тихий // Вісник Конституційного Суду України. – 2001. – № 1. – С. 62–71.
7. *Тодика Ю. М.* Способи тлумачення Конституції і законів України Конституційним Судом // Вісник Академії правових наук України. – 2001. – № 2 (25). – С. 51–60.
8. *Цимбалістий Т. О.* Конституційна юстиція в Україні : навч. посібник / Т. О. Цимбалістий. – К., 2007.
9. *Годованець В. Ф.* Конституційне право України : навч. посібник /

В. Ф. Годованець. – К., 2005.

10. Конституція України від 28 червня 1996 року // ВВР України. – 1996. – № 30. – Ст. 141 (зі змінами, внесеними Законом України «Про відновлення дії окремих положень Конституції України» від 21 лютого 2014 р. // Офіційний вісник України. – 2014. – № 19. – Ст. 583).

11. Про Конституційний Суд України : Закон України від 16 жовтня 1996 року // ВВР України. – 1996. – № 49. – Ст. 272.

12. Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя : постанова Верховного Суду України від 01 листопада 1996 року [Електронний режим]. — Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-96>.

13. Єзеров А. А. Тлумачення Конституції України: способи, межі, зміст / А. А. Єзеров // Часопис Київського ун-ту права. – 2011. – № 3. – С. 95–99.

14. Тацій В. Я. Межі тлумачення Конституційним Судом Конституції і законів України / В. Я. Тацій, Ю. М. Тодика // Вісник Конституційного Суду України. – 2002. – № 2. – С. 60–64.

15. Интервью бывшего Председателя Конституционного Суда Российской Федерации Туманова В. А. журналу «Государство и право» // Государство и право. – 1995. – № 9. – С. 3–7.

16. Лучин В. О. Конституция Российской Федерации. Проблемы реализации / В. О. Лучин. – М., 2002.

17. Колосова Н. М. Конституционная ответственность в Российской Федерации / Н. М. Колосова. – М., 2000.

Наливайко Л. Р., Сеньків О. Н. Теоретико-прикладні проблеми тлумачення Конституції і законів України Конституційним Судом України. Раскрыты проблемные аспекты толкования Конституции и законов Украины Конституционным Судом Украины. Отмечено, что толкование Конституции Украины является видом правовой деятельности Конституционного Суда Украины, которое направлено на охрану Основного Закона, обеспечение стабильности конституционного строя, обеспечение прав человека и гражданина, всех форм реализации права, предупреждения всех видов правонарушений.

Ключевые слова: *Законы Украины, казуальное толкование, Конституционный Суд Украины, Конституция Украины, нормативное толкование.*

Nalyvayko L. R., Sen'kiv O. M. Theoretical and applied problems of interpretation of the Constitution and laws of Ukraine by the Constitutional Court of Ukraine. The article deals with problematic aspects of the interpretation of the Constitution and laws of Ukraine by the Constitutional Court of Ukraine. The definition of the term "interpretation". It is noted that the interpretation of the Constitution is a legal view of the Constitutional Court of Ukraine, which is aimed at protecting the Basic Law, to ensure the stability of the constitutional order, human rights and civil rights of all forms of implementation, prevention of all types of offenses. The features of the interpretational and legal activities of the Constitutional Court of Ukraine as the sole body of constitutional jurisdiction. The essence of casual and normative interpretation. Given the reasons for the need for interpretation of the Constitution. The comparative analysis of interpretational legal interpretation activities in selected countries of Europe, which has its own characteristics. A proposal to establish an independent, non-profit organization that would monitor the activities of the Court - the Constitutional Commission on the activities of the Constitutional Court of Ukraine, having the opportunity to inspect the activities of the Court and carry out production to bring to justice.

Keywords: *Laws of Ukraine, casual interpretation, Constitutional Court of Ukraine, Constitution of Ukraine, normative interpretation.*

Надійшла до редакції 10.02.2015

Поповський А. М.

доктор філологічних наук, професор
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 811.161.2'373.232.1

УКРАЇНСЬКІ ПРИЗВИЩА, ПОВ'ЯЗАНІ З ЮРИСПРУДЕНЦІЄЮ

Висвітлено витоки української юридичної термінології, на основі якої в процесі суспільного розвитку формувалися лексико-семантичні функції мовних одиниць за певними ознаками та словотвірна організація прізвищних назв, їх етимологія.

Ключові слова: *апелятив, етимологія, лексема, прізвища, семантика, словотвір, юридичні терміни.*

Українська юридична термінологія має глибокі корені, про які можемо говорити на підставі свідчень із «найстаріших зразків актового язика і юридичної термінології дохристиянської Русі Х століття» [Панько Т.І., Кочан І.М., Мацюк Г.П. Українське термінознавство: підручник. – Львів, 1994. – С. 21]. Вона належить до найдавніших шарів лексичної системи й бере свій початок від часів Княжої доби, де простежується в юридично-діловій літературі. У перших політичних трактатах наших пращурів – «Слово про Закон і благодать» митрополита Іларіона, «Моленіє» Даниїла Заточника та кілька дарчих грамот, яким передували договори руських князів із греками – формулювалося вже уявлення про правові форми реалізації влади та організації правосуддя. «Руська Правда» (1054) – одна із древніх пам'яток права українського народу, в якій найповніше представлено рівень юридичного мислення тогочасного суспільства. Вона була першим писаним судебником східних слов'ян (термін «правда» означає тут *з а к о н*), який пізніше став зразком для подібних зведень законів у Литовському князівстві та інших країнах.

Як відомо, українські прізвища виникли досить недавно. Літописи та пам'ятки Київської Русі фіксують здебільшого імена *Олег, Святослав, Ігор, Добриня* тощо. Лише з XIII ст. у писемних джерелах зустрічаються додані до імен назви, які можна розглядати як прізвиська чи прізвища. Уперше фіксуються українські антропоніми тодішньої суспільної верхівки в грамотах XIV–XV ст.: князь *Іван Васильович Чорторийський, пан Волчко Рогатинський*.

Основна ж маса населення України – селяни – лишалися без зафіксованих прізвищ. За тодішнього суспільного ладу закріпаченому люду прізвища не були потрібні, їм вистачало імені та вуличної клички.

На думку Івана Франка, початок закріплення прізвищ як спадкових родових назв поклало на Україні духовенство. А вже наприкінці XVIII – початку XIX ст. в умовах Російської та Австро-Угорської імперії за українськими селянами закріпилися постійні родові назви.

Основним матеріалом для творення українських прізвищ були чотири джерела, а саме: а) імена – *Іванів, Іваненко, Іванченко*; б) назви місця прожи-

вання чи походження – *Подоляк, Волинюк, Німчук, Швед*; в) назви постійного заняття (професії) – *Рибалка, Козак, Бортник, Маляр, Коваль, Ткаченко*; г) індивідуальні ознаки – *Рудий, Заїка, Головатий, Кривий*.

У процесі становлення судочинних органів та органів правопорядку формувалися прізвища осіб на основі тих загальнономовних назв, які уособлювали функціональні обов'язки певних ланок правоохоронної системи. Такі номінативні одиниці засвідчені не тільки у зразках народної творчості: *А винь рятує звязня / в'язня – А.П./ сь темныци* (Малинка, 436), діловий документі: «...то письмо пишу и вась прошу, батьку, атамане кошовий, и ты, пане **судья** войсковый поклонь оть меня приняти, старшинам и войску сказати, что я всъмь вамь приятель вѣрный и доброжелатель нелицемѣрный (ПК, 19), але й у художній літературі:

[Харитон:] *А я оце думаю кинутись до **мирового*** (Кроп., II, 1958, 46).

«Справжнього її прізвища більшість односельців не знала.

*Я теж знав її тільки по-вуличному – **Судїїха**. Була колись замужем за суддею.*

*На днях дочка **Судїїхи** Ніна розповідає моїй дружині:*

- Ой, моя мама скаржиться: що ж воно буде, як прийде старість?

*- А скільки років **Судїїсі**?» – запитує дружину.*

- Казала Ніна, за два тижні буде рівно дев'яносто» (Чернецький: 5);

та на укових роботах: «...частина аналізованих іменувань мотивована назвами адміністративних посад: **Войтикові, Возні, Возняки** (пор. *возняк* < *возний* «судовий урядовець у Польщі, Литовському князівстві і на Україні до XIX ст.» – СУМ I, 725), **Ратушині** (пор. *ратушиний* «член міського чи сільського управління» – Гр. 4, 7), **Солтисові** (пор. *солтис* «у Зах. Україні до 1939 р. сільський староста – СУМ 9, 452); **Зекові** (с. Смолин Явор.), **Злодії** (с. Уріж Дрг) [Наливайко, 594], **Прокурор** – житель с. Побіч Злч, який у юності хотів бути прокурором; **Сексота** – житель с. Ільник Трк; пор. з рос. «секретный сотрудник», «людина, яка любить підслуховувати і розносити плітки» [Наливайко, 470, 487], **Фольта** < з угор. *foltt* перен. людина із заплямованою репутацією (Фаріон, 301). Іноді використовуються як псевдоніми: «*В. Масляк (псевдоніми – Вуйко, Владзьо, Судислав) – прозаїк, поет, журналіст*» [Кульбабська, 18], **Правник** – Дністренський Станіслав, **Юрист** – Бачинський Лев [Дей, 313, 404], а також зустрічаються в довідниках: **Юриста** (ТД ДДУВС: 38) тощо.

Найбільш поширеними серед них в українській мові є прізвища, що утворилися суфіксальним способом на основі слова **суд**: **Судець** (СОЕ: 221; УРЕ, т. 11: 46), **Суддєв** (Нж, 26.08.1993, с. 1), **Суддя** (Глуховцева, 2, с. 239; Новікова: 801; Суд., 16-18), **Судейко** (Горп., Корн., 224; Новікова: 801), **Судейченко**, **Суденко** (Новікова, 801; СПМД: 406), **Судиловський** (УРЕ, т. 11: 46), **Судик** (СПМД: 406), **Судилов** (СПЧ: 339), **Судиловський**, **Суділовський** (Новікова: 801; СПМД: 406; СПЧ: 339), **Судієнко** (УРЕ, т. 11: 47), **Судин**, **Судін**, **Судьїн** (Глуховцева, II, с. 239; Павл.: 339, 347; СПЧ: 339; Новікова: 801; Укр. радіо, 17.03.2012), **Судковський** (УРЕ, т. 11: 47), **Суднач**, **Судник** (Новікова: 801), **Судников**, **Судникова** (Глуховцева, 2, с. 239; СПМД: 406), **Судникович**, **Судницин** (Глуховцева, 2, с. 239; СПМД: 406), **Судов** (Новікова: 801), **Судовенко** (АА),

Судом (СОЕ: 314; Укр. радіо, 1.05.1990; Яцій: 314), Судовський (Новікова: 801), Судовщикова (УРЕ, т. 11: 53), Судимей, Судомей, Судомора (Глуховцева, 2, 768; Кравч., ПЛ, 152), Сютка < Сут(д)ъ < Суд(ислав) [Фаріон, 292].

За допомогою основоскладання утворилися: *Кривосуд* (Горп., ПСН, 64; Реєстр, 334), *Правосуд* (Глуховцева, 2, с. 150; Кравч., ПЛ, 151; Укр. радіо, 25.03.2007; Укр. слово, 19-25.02.2014, с. 13.), *Правосудов*, *Правосудович* (СПМД: 339; Укр. радіо, 22.10.2014), *Самосуд* (АА; Горп. ПСУ: 64, 226, 267, 394; Кравч., ПЛ: 161, 191; Реєстр: 229), *Судоспор* (Падалка: 256), *Самосудов*, *Самосудова* (СПМД: 369; Горп. БПБ, 301), *Самосудчик* (Ромащук: 31), *Судислав* (ЕУ, т. 8: 3092), *Судомора* (УРЕ, т. 11: 53), *Судоплатов* (СПМД: 406), *Ясудович* (СПМД: 496).

На позначення осіб, пов'язаних з правоохоронною діяльністю, в українському антропоніміконі з'явилися: *Законов*, *Засідателев*, *Клюшник* (Глуховцева, I, с. 273, 277, 330), *Комендант*, *Комендатенко*, *Комісаренко*, *Кордонський* (Глуховцева, I, 343, 349), *Праведник* (ШП, 17.07.2013, с. 8), *Правник* (ВУМЛ, 21), *Правдивий*, *Правдин*, *Правдюк*, *Свобода* (Глуховцева, II, с. 149, 150, 195), *Адвокат* (АА); *Шенбель* < з пол. szambel[an] "підкоморний" < підкоморій (іст.). У давнину – суддя, який займався межуванням володінь (СТСУМ, 543) [Фаріон, 314]; *Коморний* (Кравч., ПЛ: 155); *Комораиш* < угор. "службовець палати", "передовий дворянин" (Чучка: 279); *Коморник* < "адвокат, нотаріус" (Фаріон, 210), "помічник підкоморного" (ЕУ, т. 3: 1092); *Мандатор* – "за панщизняних часів урядовець, що виконував роль судді" (СПЧ, 225); *Ходак*, *Ходаківський*, *Ходаковський*, *Ходакевич*, *Ходан*, *Ходенко*, *Ходаницький*, *Ходанич*, *Ходанович*, *Ходанков*, *Ходаренко*, *Ходацький* < *ходак* "заступник, адвокат" (Гр., 1:407) [СПЧ, 371; Новікова: 887; Фаріон: 169].

Деякі прізвища одіозних суспільних постатей стали об'єктом розвінчання комуністичної ідеології в сучасній періодиці, як-от: *«Релігійне і патріотичне фарисейство процвітає з давніх-давен. Вражає те, що українців, які кров'ю записалися в книгу пам'яті, у нас багато, а тим часом тих, що паразитують на українському патріотизмі, куди більше. Не будемо говорити про більшовицьких агентів типу генерала Судоплатова чи Сташинського – вони явно переважали усіх патріотичною фразою. А таких вишколених імітаторів було безліч. Їх купують і навчають»* (Сверст., 1).

Проте й це ще далеко не повний реєстр українських антропонімів, утворених на основі лише слова *с у д*, яке має прозору семантику. Звичайно, що цілісна система українських прізвищ, пов'язаних із юридичною діяльністю, досить розмаїта й своєрідна, коли б простежити її формування на різних етапах розвитку українського суспільства.

Походження й творення українських прізвищ, пов'язаних з правоохоронною діяльністю людини, має свою специфіку. Найбільш вживані загальнономовні одиниці такого типу засвідчені не тільки в різножанрових писемних пам'ятках та документах судочинства, але й в народній творчості, художній літературі від Київської Русі й аж до наших днів.

Безперечно, що давні канцелярії, зокрема суди, не могли обійтися без *писарів* і *возних*, функціональні обов'язки яких були доступними для просто-

го народу, а відтак і сприяли поширенню прізвищ, утворених від цих назв: *Писар, Писаренко, Писаревський, Писарчук* (Редько, СУП, 39; Кравч., ПЛ: 167; ХХУ, 755-756). На основі слова **возний** – «судовий урядовець у Польщі, Литовському князівстві й на Україні (до ХІХ ст.) поступово сформувалися такі антропоніми, як-от: «*Возняк, Вожня'к, Во'жняк* < правдоподібно від *возний* – “судовий пристав” (Чучка: 121), *Возний, Возинкевич, Вознюк, Возняк* (Редько, ДУП, 87; СУП: 39; Кравч., ПЛ: 160; Фаріон: 159), *Возниченко, Возничевич, Вознянський* (АА, І). Як загальноновживані в народній мові, вони наявні також і в художніх творах: [Наталка:] *Ви багатий, а я бідна, ви возний, а я простого роду; та й по всьому я Вам не під пару* (Котляр., II, 1953, 7); *Чи був ще в 1817–1818 роках возний – не знаю, у законах я не зміг знайти, коли цей титул скасовано* (Мирний, V, 1955, 407)» [СУМ, I, 725].

Досить продуктивним виявилось у живому народному мовленні слово **війт** [Війт, та, м. 1) Въ старой Украинѣ глава городского общества и предсѣдатель коллегии судей въ старому украинскомъ городскомъ судѣ (Грін. I, 236)], на основі якого в сучасному антропоніміконі маємо такі похідні, як: *Війт, Війтенко, Війтина, Війтинський, Війтишин, Війтович, Вітовський, Вітошинський, Войтик, Войтикович, Войтиковський, Войтеховський, Войто'вич,, Войтович'ч, Войтун, Войтанич* “дружина Войти або Войта” (Редько: 85-87; Чучка: 121), *Войтишин, Войтків, Войтус* (Фаріон: 160), *Войт, Войта, Войтанович, Воитенко, Войтенко, Войтенюк, Войтехович, Войтик, Войтишан, Войтишин, Войтків, Войтішкін, Войткевич, Войтко, Войтковський, Войтов, Войтович, Войтовський, Войтус, Войтух, Войтьченцько, Войтюк, Войтюков, Войтюшенко, Войцех, Войцех, Войцеховський, Войцехович, Войцеховський, Войцик, Войциковський, Вуйт, Вуйтик* (Новикова: 164; АВ, 2012, № 3, с. 152; Горп. НПАСД, 199; Горп. ПСУ, 39; Кравч., ПЛ: 160, 168; Масюк: 285; Реєстр., 308, 317; Фаріон: 160, 161), *Пустовойт, Пустовойтов* (Глуховцева, II, с. 159; Падалка: 241; СПМД: 346; Редько: 186), *Пустовіт* < *Пустовійт, Пустовоитенко, Пустовойтенко*, (Реєстр., 308; СПМД: 346; ХХУ: 803-804); *Старовойт, Старовойтенко Старовайт, Старовойтов, Старовойто* (Глуховцева, II, с. 229, 230; Горп., Корн., 223; Новикова: 788; Падалка: 254; СПМД: 399; ШП, 11.01.2012, № 1-2, с.7; Укр. слово, 4-17.01.2012, № 1-2, с. 11).

Антропонім *Присяжний* (**Присяжний**, а, е. заст. 1. Який заприсягнув кому-небудь. 2. Помічник сільського старости. 3. У суді – особа, що на певний час залучається в розгляді справ [СУМ, V, 56]) у творенні похідних значно поступається похідним до слів *суд* і *війт*. Тут маємо такі сталі номінації: *Присяжник, Присяжний, Присяжнів, Присяжнюк* (Глуховцева, II, с. 152; Горп., Корн., 216; Горп. НПАСД, 195; ЗД, 10-16.06.2008, с. 4; Кравч., ПЛ, 155; СПУ, 288-289; СПМД: 341, 344; ХХУ, 793-794), *Присяжна, Присяжник, Присяжнюк* (Падалка: 240).

На основі лексеми *ратуша* [**Ратуша**, -і, ж. (польс. ratusz < нім. Rathaus – рада + будинок). Орган міського самоврядування в європейських країнах, а також будинок, де він розміщений (СТСУМ, 612); **Ратушний**, а, е. 1) Относящийся къ ратушѣ. Членъ городского или сельского управления (Грін., IV,

7)] утворилися такі прізвища: *Ратуш*, *Ратуша*, *Ратушко*, *Ратушина*, *Ратушний*, *Ратушенко*, *Ратушняк* (Горп., БПБ, 298; Новикова: 698; СПЧ, 297; УРЕ, IX, 288; Фаріон: 271).

Рідше зустрічаються *Мировий* < У царській Росії – пов'язаний з органами, які розглядали дрібні кримінальні й цивільні справи, мировий суддя [СУМ, IV, 714], *Мировський* (СПЧ: 237), *Мировецький*, *Мировецька* (Чабан., II, 280) та *Солтис* < солтис (іст.) «сільський староста (в Західній Україні) – запозичення з польської мови *sołtys* «сільський староста; представник селян у народній раді» [ЕСУМ, V, 350], *Солтис*, *Солтисюк*, *Солтіс*, *Солтовський*, *Солтус* (Глуховцева, II, с. 225; Новикова: 781; Павл., 344), *Солтик*, *Солтусенко* (Горп. ПСУ, 228); *Солтикевич* (Фаріон: 286), *Староста*, *Старостенко*, *Старостин* (Глуховцева, II, с. 230).

Охоронні та громадсько-організаційні функції в українському суспільстві виконувалися відповідно до його потреб і успадковувалися прізвищевими назвами їх виконавців. Основою для таких номенів стали «застарілі в сучасній українській мові лексеми: *Боровий* (*боровий* ”лісовий сторож“ [Желехівський, I, с. 40]), *Бурмістр* < бурмістр, іст. 1. Те саме, що бургомістр. 2. За часів кріпацтва – призначений поміщиком староста над селянами (СТСУМ, 76) [Фаріон: 152], *Ворітний* (*ворітний* ”той, хто стереже ворота“; *Гайовий* (*гайовий* ”лісовий сторож“) [Грінч. I, с. 254, 266]), *Лановий* (*лановий* ”наглядач за польовими роботами у поміщика,“ ”польовий сторож“; *Царинний* (*царинний* ”польовий сторож“ [Желехівський, II, с. 1050]), *Побережний* (*побережник* ”лісовий сторож, лісник,“ *Гуменний* (*гуменний* заст. ”прикажчик, що організував роботу на гумні (току) поміщика“) [Грінч. I, с. 340], *Мостовий* (*мостовий* заст. ”той, хто збирав податок за проїзд через міст“, *Дворовий* (*дворовий* заст. ”який обслуговував панський двір і жив при ньому“)» [Вирста, с. 186-187], *Повещенко* ”той, хто розносив судові повістки“ (ТД ДДУВС: 13), *Осауленко* (РІЗ, с. 469) < Осаула, ли, м. 1) Осаул. 2) Помъщичій разсыльный, помъщичій приказчикъ. Левиц. I. 31. *Звелів пан двом осавулам витягти жида з хати.* Грин. II. 232 [Грінч., III, с. 64], *Жовнір* (Укр. радіо, 27.12.2009), *Жовніренко* (РІЗ: 394), *Жовнерко* (ТД ДДУВС: 14), *Накапала* < накапати ”доносити, звинувачувати когось у чомусь“ (Фаріон: 250), *Повірений*, *Поверений*, *Поверенних* (СПМД: 327), *Пристав*, *Приставной* (СПМД: 341), *Райтар* < рейтар ”кінний солдат“, охоронець (Фаріон: 270), *Рейтаровський* (СПМ: 353), *Соцький*, *Соценко* (СПМД: 396) – «нижчий поліцейський служитель на селі у дореволюційній Росії та в Україні, якого обирали на сільській сходці» [СТСУ: 665], *Становий* (СПМД: 398) – «начальник поліцейської дільниці в сільській місцевості в дореволюційній Росії та в Україні» [СТСУМ: 673]; *Тивун*, *Тивонюк* < діал. тивон ”наглядач“ (Фаріон: 293), *Шандаренко* (СПМД: 934).

3-поміж прізвищ, причетних до юриспруденції, слід виділити такі, що утворилися від назв установ, де тримають порушників суспільного спокою. В українській мові така установа в різні часи удостоїлася таких назв, синонімічний ряд яких досить розмаїтий: «**В'язниця** (приміщення, де тримають в'язнів), **тюрма**, **тюряга** розм., **зневажл.**, **темниця** заст., **поет.**, **острог**

заст., яма заст., кримінал заст., поруб заст., куна заст., затвор заст., хурдига заст., розм., коза заст., розм., казенка діал., цюпа діал., фурдига діал. рідше, централ заст., централка заст. розм. (в дорев. Росії – центральна каторжна тюрма перев. для політичних в'язнів); арештантська, арешт заст., буцегарня заст. розм., темна заст., холодна заст., чорна заст. (приміщення для тимчасового утримання арештованих, в'язнів)» [ССУМ, I, 320; СУМ, X, 68]; казня діал. – "тюремна камера" та ін. Такі номінативи широко використовуються в художній літературі: *Пошиптували, що я пристав до банди Шугая. Тепер я персона нон грата, мені шкірилася темниця, суд... Відсидів я і в румунській цюпі, скусив глевкої мамалиги* (Дочинець, 97, 111); *п е р і о д и ц і: Проте за якийсь час міліціанти знову мене зловили, знову вивихнули мою руку, вдягли мені кайданки, пристебнули до металевого паркану: чекали викликаного «Беркуту»* (Укр. слово, 2012, № 37, 12-18.09, с. 3). Відповідно до поданих вище апелютивів у сучасній українській мові маємо прізвища *Буциченко* (Кравченко ПЛ: 168), *В'язень* (АА), *В'язинько* «той, хто народився у в'язниці» (ТД ДДУВС: 31), *Вязинько* (СПМД: 86); *Тюрменко, Тюрьменко, Тюр'як, Тюр'яков* (Бористен, 1999, № 7, с.15; СПМД: 428); *Темник, Темненко, Темниченко; Темничний, Темниченко* (Дн. обл. радіо, 14.04.2012; Реєстр., 309; Укр. радіо, 28.08.2013) – "сторож при темниці" (Грін. IV, 254), (АВ, 2012, № 3, с. 132; СПМД: 415), *Острога, Острогов* (СПМД: 306), *Острозький* (ЕУ, V, 1901); *Зарубій* (Глуховцева, 1, с. 277), *Поруб, Порубай, Порубаєв* (АА; СПМД: 336); *Казнодій, Казнин* – "наглядач за тюремними камерами"; *Кун, Кунавич, Кунаєв, Кунах, Куник* (СПМД: 224), *Кундицький, Куненко*, (АВ, 2012, № 3, с.195, 157); *Цупа* < від апел. *цюпа* "темний підвал, тюрма" (Гр IV 439; СПЧ, 377), *Цупанич* < від апел. *Цупаня* – "дружина Цупи"+ -ич (Чучка: 596), *Цюпа, Цюпак, Цюпило, Цюпко* (АВ, 2012, № 3, с. 223; СПМД: 455; РІЗ6: 545), *Цюпало, Цюпич, Цюп'як* (СПЧ: 377), *Цюпасник* (АА) – "арештант, якого переправляють етапом" (СУМ, XI, 254); *Фурдига, Фурдуй, Фурдак* (СПМ6: 440) < від апел. *фурдига* "в'язниця": – *Я з фурдиги. – Мокра і розпатлана, страшніша за всі привиди, стояла [Ольга] в хаті і просилася* (Кач. II, 1958, 73) [СУМ, X, 654]; *Холод, Холоденко, Холодзинський, Холодилов, Холодний, Холодов, Холоднюк, Холодняк* (Горп. ПСУ, 43; Кравч. ПЛ 193; Новикова: 888-889; СПМД: 446; ХХУ: 1023-1024), *Холодай, Холодинський, Холодій, Холодницький* (Редько, ДУП, 230), *Холодей, Холодита* (Фаріон: 304).

Певний прошарок становлять прізвиські назви, пов'язані з арештантським приладдям (*диба, кайдани, кайданки, ланцюги, замки, колодки, шпанга* < кайдани, якими в австрійському війську, караючи солдат, сковували ногу з рукою (Франко, I, 750) тощо), яке запобігає спротиву в'язня та його втечі з-під варти: *Кайдан* (Кравч., ПЛ, 161); (пор. «к а й д а н и – залізні ланцюги з кільцями, що їх заклепують або замикають на руках чи ногах арештованого, в'язня; те, що зв'язує людину, позбавляє її волі») [НТСУМ, Т. I, с. 343]; «**Диб**, **бів**, ж. мн. 2) Колодки, дерев'яні бревна з отворами всередині, куди вкладаються ноги арештантов. КС 1885. X. 231. *Забили їх у дибі*. Рудч. Ск. I.

210. Будем літо літувати в Станікові на риночку, в тяжких дибах, в залізочку. Ум. **Дибки, дибиці, дибці**. К. Досв. 107. *Ой дубові дибки, залізні кайдани! По степах ви, по комишах наших розганяли*. К. 107. *Ой на ноги диби, на руки диби ці, – оце тобі, вражий сину, славні молодиці*. Лавр. 61 (Грін. I: 381) > «ди б а – колода, яку накладали на ноги або на руки чи шию арештанта» [СТСУМ: 199]) *Диба, Дибач, Дибич, Дибів, Дибенко, Дибицький* (Новикова: 253; СПЧ: 120; Чучка: 194; Фаріон: 185) *Дибченко* (ТД ДДУВС: 28); *Кайда, Кайданик, Кайданник, Кайданович, Кайдаш, Кайдашко, Кайданенко* (Глуховцева, I, с. 3004; Падалка: 114, с. 202; РІЗ: 404; СПМД: 171; ХХУ: 389), *Кайдас* – Мк. < Пол. П – ще *Kajdas*, яке походить від апел. *kajda* – ”футляр, у якому косар носить точильний брусок“ (Rumut 366), [Чучка: 245] *Кандаля, Кандела, Свір, Свірніченко, Свіргун, Свірнічук* (АА) < [Свірні, нів, м. мн. Кандали. А замкнули та Пилипка у желізні **свірні**. Гол. I, 161 (Грін. IV, 108)], *Колода, Колодчак, Колодйчик, Колодієнко, Колодко, Колодченко* (Кравч., ПЛ, 158, 163, 170; СА ДДУВС, 2012; Фаріон: 210), *Заколотний, Колодка, Колодний, Колодко, Колодюк* (Глуховцева, I, с. 340), *Колодько* (Горп. ПСУ, 37).

Місця заслання та назви засуджених теж відіграли свою роль у творенні українських прізвиськ і прізвищ, як-от: *Сибір, Сибірний* (АА; АВ, 2012, № 3, с. 20; Горп. ПСУ, 26), *Сибірин, Сибірна, Сибіркін, Сибірко, Сибіршов, Каратько, Каторжанов* (Глуховцева, II, 203), *Сибірцев* (Андрус., 501) < **Сібірник, ка, м.** 1) Сосланный въ Сибирь. 2) Злодѣй, разбойник; каторжний (Грін. IV, 124), *Зек* (Горп. ПСУ, 40), *Тайожний* (СПМД: 411).

За тими, хто займався крадіжками чужого майна, бандитизмом, шахрайством, хуліганством, закріпилися в народному мовленні прізвиськові, а потім офіційні прізвиська типу *Воров, Ворко, Грабун, Грабіненко, Грабуненко* (АА; ТСМВ: 169; Д НГУ, 2012), *Бандиїв<Бандій<банда* [іт. *banda* – загін злочинців, які чинять грабежі, розбої, вбивства (СТСУМ: 47)], *Мантюк, Мантяк* < *Mant-iuk* < *манта* ”дурисвіт, шахрай“ (Фаріон: 236); *Падух* < чес. апел. *raduch* – ”негідник, мерзотник“, або від старопол. апел. *roduch* – ”бандит“, ”гультай“, ”ледащо“, ”нікчема“ (Чучка: 424), *Різун, Воловод* < «волокрад», *Шиш, Шишків* < «злодій», *Шмек* < з пол. усічення від *szmek[er]* “прізвисько тююнових стражників, які перехоплювали контрабанду», *Шниг* < ”шпигун“ (Фаріон: 139, 160, 272, 315, 316), *Заколотюк* (Горп. ПСУ, 35), *Шахрай, Шахрайчук* (Глуховцева, II, 328; СПМД, 472), *Швінда* < з нім. *der Schwindel* ”шахрайство“ (Фаріон: 313), *Шпантак, Шпанько* – ”хуліган, неавторитетний злочинець“ крим. ”член тюремної спільноти“ (Став., 380).

Зрідка трапляються прізвиська, які віддзеркалюють виборчу систему різних громадських об'єднань, як-от: *Данило Виборовець* (Реєстр., 333), *Вибранець* < *вибранець* ”обранець“ (Фаріон: 157), та іншомовного походження – *Маєр* (СПЧ: 221), *Майєр* < нім. *Maier, Meyer* “сільський староста; управитель панським маєтком; заможний селянин» [с. 460, Duden. Lexikon der Familiennamen. 2. Aufl. Mannheim u.a., 2008. 719 s.]; [Електронний ресурс]. URL: <https://sites.google.com/site/uaname/popularnist-prizvis/misca-1---10000> (Дата звернення: 15.04.2013); *Рихтецький* (СПЧ: 301) < нім. *Richter* ”суддя“, *Шандар*,

Шандрюк, Шандрук, Шандро, (СПЧ: 390) < [шандар] «жандарм»; ч. (розм.) *šandar* «тс.»; – очевидно, запозичення з польської мови [ЕСУМ, VI, 376].

Як бачимо, ці антропоніми витворилися на загальнонародній мовній основі від слів, дотичних до правоохоронної діяльності людини. Проте не всі з них дали стійке підґрунтя для прізвищевих назв (*яма, кримінал, затвор, централ, арешт* та ін.) відповідно до етичних норм та звичаєвих традицій українського народу. Тепер важко виявити етимологію досить поширених від апелювативів *чорний, холодний* аналогічних прізвищ: які з них стосуються юриспруденції, а які мають іншу етимологію. Та попри все, слід ретельно продовжувати пошуки таких номенів, виявляючи нові антроподиниці, породжені життєвими вимогами юридичної орієнтації.

Умовні скорочення

АА – Авторський архів.

АВ – Атестаційний вісник Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України. – Київ, 2012.

Андрус. – Андрусак Михайло. Брати грому. – Коломия : «Вік», 2005.

Вирста – Вирста Наталя Богданівна. Становлення та розвиток антропонімії Покуття : дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук. – Тернопіль, 2012.

ВУМЛ – Науково-методичний журнал «Вивчаємо українську мову та літературу». – Харків, 2014, № 31-32.

Глух. – Глуховцева К.Д. Словник прізвищ жителів Луганщини: у 2 т. / К.Д.Глуховцева, І.Я. Глуховцева, В.В. Леснова; за ред. проф. К.Д.Глуховцевої. – Луганськ : Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2011.

Горп. – Горпинич В.О. Прізвища Середньої Наддніпрянщини. – Д.: 2004.

Горп.БПБ – Горпинич В.О. Болгарські прізвища в сучасному антропоніміконі Бердянщини. – Д.: Нова ідеологія, 2010.

Горп., Корн., – Горпинич В.О., Корнієнко І.А. Антропонімія Дніпровського Припорожжя і суміжних регіонів України : монографія / за ред. д. філол.н. проф. В.О.Горпинича // Ономастика і апелювативи. – Вип. 25. – Дніпропетровськ-Миколаїв : Вид-во «Іліон», 2006.

Горп. НПАСД – Горпинич В.О. Нариси з пропріальної та апелювативної словотвірної дериватології : монографія. Серія «Ономастика та апелювативи», вип. 37. – Дніпропетровськ : Нова ідеологія, 2012.

Горп. ПСУ – Горпинич В.О. Прізвища степової України. Словник. – Дніпропетровськ, ДДУ, 2000. – 408 с.

Грін. – Грінченко Б.Д. Словарь української мови. – К., 1907-1909. – Т. 1-4. (Перевидано фотоспособом).

Дей – Дей О.І. Словник українських псевдонімів та криптонімів (XVI – XX ст.) – К. : Наукова думка, 1969.

Д НГУ – Дошка «Святої перемоги імена» Національного гірничого університету м. Дніпропетровська, 2012 р.

Дн. обл.радіо – Дніпропетровське обласне радіо.

Дочинець – Дочинець Мирослав. Вічник. Сповідь на перевалі духу. – Мукачево : Карпатська вежа, 2011.

ЕУ – Енциклопедія українознавства : в 11 т. / гол. ред. проф. В. Кубійович. – Перевидання в Україні. – Львів, 1993-2003.

ЗД – Газета «Здоров'я і довголіття».

Кравченко – Кравченко Л.О. Прізвища Лубенщини. – К. : Факт, 2004.

Кроп. – Кропивницький М.Л. Твори в 6-ти томах – К. : Держлітвидав, 1958-1960.

Кульбабська – Кульбабська О.В. Вторинна предикація: семантична та морфолого-синтаксична типологія : автореферат дис. на здобуття наукового ступеня доктора філоло-

гічних наук. – Чернівці, 2011.

Малинка – Малинка А. Лирник Евдоким Мыкитович Мокровизь // Киевская Старина, 1894, август.

Масюк – Масюк Жанна Юріївна. Літературна онімія у творах про долю холмцян (на матеріалі текстів Й. Г. Струцюка) : дис. ... канд. філол. наук. – Луцьк, 2014.

Наливайко – Наливайко М.Я. Неофіційна антропонімія Львівщини : дис... канд. філол. наук. – Тернопіль, 2011.

Нж – «Наше життя». Районна громадсько-політична газета смт Магдалинівка Дніпропетровської обл..

Новикова – Новикова Ю.М. Практичний словозмінно-орфографічний словник прізвищ Центральної та Східної Донеччини / за ред. проф. Т.Ю. Ковалевської та проф. І.Є. Намакштанської. – Донецьк : «Вебер» (Донецька філія), 2007.

Павл. – Павликівська Наталія. Словник псевдонімів ОУН-УПА. – Вінниця : О.Власюк, 2007. – 440 с.

Падалка – Падалка Р.М. Динаміка прізвищ Донецької Слов'янщини : монографія / за ред. проф. В.О. Горпинича. – Ономастика і апелятиви, вип.. 36. – К.-Д. : АНБОУ, 2010.

ПК – Письмо Скаржинського кошовому Чепѣгѣ, 20 мая 1793 г. // Киевская Старина, 1897, отдѣль II, март.

РІЗ – Реабілітовані історією (Запорізька обл.) : науково-документальне видання. – РЗІ Запоріжжя «Дніпровський металург», 2004.

Редько – Редько Ю.К. Сучасні українські прізвища. – К. : Наукова думка, 1966.

Реєстр – Реєстр Війська Запорозького 1649 року / підготував до друку О.В.Тодійчук та ін. – К. : Наукова думка, 1995.

СА ДДУВС – Список абітурієнтів Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ 2012 року.

Сверст. – Сверстюк Євген. Коли сіль землі ізвітріє // Наша віра, 2010, № 7, липень.

СОЕ – Студії з ономастики та етимології, 2004 / відп. ред. О.П. Карпенко. – Київ, 2004.

СПМД – Російсько-український словник прізвищ мешканців м. Дніпропетровська /авт.-упоряд. Т.С. Пристайко, І.С. Попова, І.І. Турута, М.С. Ковальчук / за загальн. ред. проф. Т.С.Пристайко. – Дніпропетровськ : ДНУ, 2007.

СПЧ – Словник прізвищ: практичний словозмінно-орфографічний (на матеріалі Чернівеччини). – Чернівці : Букрек, 2002

ССУМ – Словник синонімів української мови : в 2 т. / А.А. Бурячок, Г.М. Гнатюк, С.І. Головащук та інші. – К. : Наук. думка, 2001.

Став. – Ставицька Л. Український жаргон. Словник. – К. : Критик, 2005.

СТСУМ – Сучасний тлумачний словник української мови: 60 000 слів / за заг.ред. д-ра філол. наук, проф. В.В. Дубічинського. – Х. : ВД «Школа», 2007.

Суд. – Суддя Антон Миколайович. Функціонування контекстуальних синонімів-прикметників у німецькомовному художньому дискурсі: когнітивний та прагмастистичний аспекти : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук. – Запоріжжя, 2014.

СУМ – Словник української мови : в 11 т. – К. : Наук. думка, 1970-1980.

ТД ДДУВС – Телефонний довідник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – Дніпропетровськ, 2006.

ТСМВ – Трагічні сторінки моєї Вітчизни: Голод 1932-1933 років у Кобеляцькому районі на Полтавщині: спогади, списки померлих / записи провів В. Голяник. – Вид. 3-тє, доп. – К. : Унів. вид-во ПУЛЬСАР, 2008.

Укр. радіо – Українське радіо.

УРЕ – Українська радянська енциклопедія. – Вид. 2-ге. – К. : Головна редакція УРЕ, 1978.

Укр. радіо – Українське радіо.

Укр. слово – Українське слово.

УРЕ – Українська радянська енциклопедія. – Вид. 2-ге. – К. : Головна редакція УРЕ, 1978.

Фаріон – Фаріон І. Українські прізвищеві назви Прикарпатської Львівщини напр. XVIII – поч. XIX століття. – Львів : Літопис, 2001.

Франко – Іван Франко. Вибрані твори у трьох томах. – К. : Дніпро, 1973.

ХХУ – Хто є хто в Україні. – К. : К.І.С., 2006.

Чабан. – Чабаненко Віктор. Прізвиська Нижньої Наддніпрянищини (словник). – Кн. 1, 2. – Запоріжжя, 2005.

Чернецький – Чернецький Іван. Придєбенції різних літ // Літературна Україна, 2009, 19 лютого.

Чучка – Чучка Павло. Прізвиська закарпатських українців: Історико-етимологічний словник. – Львів : Світ, 2005.

ШП – Газета «Шлях перемоги».

Яцій – Яцій В.О. Прізвиська Миколаївської сільської ради Радехівського району Львівської області // Студії з ономастики та етимології. 2004 / відп. редактор О.П. Карпенко. – К., 2004.

Поповский А. М. Украинские фамилии, связанные с юриспруденцией. Рассмотрены истоки украинской юридической терминологии, на основании которой в процессе общественного развития формировались лексико-семантические функции языковых единиц по определенным признакам и словообразовательная организация фамильных названий, их этимология.

Ключевые слова: *апеллятив, этимология, лексема, фамилия, семантика, словообразование, юридические термины.*

Popovs'kyu A. M. Ukrainian surnames associated with law. The article discusses the origins of the Ukrainian legal terminology. Lexical semantic functions of language units with specific characteristics and morphological organization of family names and their etymology were formed on the basis of social development process.

Keywords: *appellative, etymology, token, name, semantics, word formation, legal terms.*

Надійшла до редакції 19.01.2015

Боняк В. О.

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 342.6

МЕТОДИ ПІЗНАННЯ ЯК ОСНОВНИЙ ЕЛЕМЕНТ СУЧАСНОЇ МЕТОДОЛОГІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ І ФУНКЦІОНУВАННЯ ОРГАНІВ ОХОРОНИ ПРАВОПОРЯДКУ УКРАЇНИ

Визначено методи дослідження організації і функціонування органів охорони правопорядку України. Надано характеристику принципів та методів як основних структурних елементів методології дослідження органів охорони правопорядку України.

Ключові слова: *принципи, методи, методологія дослідження.*

Постановка проблеми. Актуальність проблеми визначення органів охорони правопорядку України як провідного елемента правоохоронних органів держави вимагає осмислення окремих методологічних аспектів їх

дослідження. Питання визначення методів, за допомогою яких має здійснюватися дослідження організації і функціонування органів охорони правопорядку, є надзвичайно важливим. Успішне його вирішення дасть змогу сформуванню цілісної, внутрішньо узгодженої конституційно-правової моделі системи органів охорони правопорядку України, що може бути покладена в основу здійснення її комплексного реформування.

Метод як засіб пізнання – це спосіб відображення і відтворення в мисленні досліджуваного предмета. Застосування науково обґрунтованих методів є важливою умовою набуття нових істинних наукових знань. Головні елементи методу: принципи, правила, прийоми, способи і засоби [1, с.75].

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питання методології державно-правових досліджень розроблялися багатьма вченими, серед яких: Ю.А. Ведерніков, С.Д. Гусарев, Р.Д. Лукич, М.С. Кельман, Д.А. Керімов, В.К. Колпаков, О.В. Петришин, П.М. Рабінович, С.Г. Серьогіна, О.Ф. Скакун, О.Д. Тихомиров, Ю.М. Тодика, М.В. Цвік, О.Н. Ярмиш та ін. Водночас у сучасній правовій доктрині конституційного права питання методів пізнання організації і функціонування органів охорони правопорядку України можна віднести до категорії недостатньо розроблених.

Мета даного дослідження полягає у визначенні сучасних методів дослідження організації і функціонування органів охорони правопорядку України та їх гносеологічних можливостей.

Виклад основного матеріалу. Відправним елементом сучасної методології пізнання організації і функціонування органів охорони правопорядку України є її принципи. Це універсальні, основоположні, загальнозначущі ідеї, що мають найвищу імперативність, і якими необхідно керуватися у процесі пізнання предмета дослідження [2, с. 21–22]. До них можна віднести принципи об'єктивності, всебічності й повноти, історизму та правового поліцентризму тощо. У зв'язку з цим слушною є думка О.Ф. Скакуна, яка зауважила, що принципи, закладені у методах і методологічних підходах, покликані забезпечити концептуальність наукового дослідження своєю неспростовністю [3, с. 25].

Перший із них – принцип об'єктивності – вимагає розгляду різних аспектів організації і функціонування органів охорони правопорядку України у їх багатогранності, складності та суперечливості, враховуючи сукупність як позитивних, так і негативних моментів, незалежно від суб'єктивного сприйняття та оцінки.

Наступний принцип – всебічності й повноти – передбачає дослідження організації і функціонування органів охорони правопорядку України, їх взаємозв'язків і взаємодії як між собою, так і з інститутами громадянського суспільства, іншими державними органами. Він вимагає акцентування уваги не тільки на окремих властивостях цих органів, а й не ігнорувати інші чи вважати їх несуттєвими. Умовою отримання достовірних та науково обґрунтованих висновків є використання якомога більшої кількості критеріїв ана-

лізу діяльності органів охорони правопорядку України. Так, зокрема, не можна пов'язувати їх діяльність тільки із протидією злочинності чи захистом об'єктів права власності, а до основних функцій віднести тільки виконавчу та охоронну функції і вважати при цьому основними завданнями тільки суто охорону правопорядку та забезпечення громадської безпеки.

Для дослідження окремих аспектів організації і функціонування органів охорони правопорядку України у різні історичні періоди важливе значення має принцип історизму, що став теоретичним підґрунтям нашої роботи.

Не менш важливе значення має принцип правового поліцентризму, який вимагає врахування того, в межах якої правової сім'ї, правової цивілізації досліджуються правові та/чи державні явища (під правовою цивілізацією слід розуміти групу правових систем, що мають спільні релігійно-моральні й ідейно-філософські засади, подібні юридичні ознаки та споріднені соціокультурні, нормативно-ціннісні структури і, відповідно, підхід до праворозуміння) [4, с. 45]. У контексті обраного нами предмета дослідження, це необхідність врахування того, в межах якої правової цивілізації існують органи охорони правопорядку. Для Української держави, яка розбудовується як демократична та правова, продовжується пошук пріоритетів розвитку цих органів. При цьому важливим є обрання такої системи цінностей, яка повинна відповідати нашому національному менталітету: або органи охорони правопорядку України розуміються як ті, котрі відстоюють суто інтереси держави (визнання пріоритету держави над людиною), або ж вибір такого шляху розвитку, за якого людина, її права і свободи є визначальним фактором їх діяльності (тобто людиноцентристський підхід).

Центральним компонентом сучасної методології пізнання організації і функціонування органів охорони правопорядку України є метод юридичних досліджень. Методи юриспруденції, як слушно зазначають С.Д. Гусарев та О.Д. Тихомиров, це ніби "цеглинки" або "інструменти" пізнання досліджуваного предмета чи явища [1, с. 75].

О.Ф. Скакун у загальному розумінні характеризує метод як шлях, спосіб (багато способів (їх множинність)) досягнення поставленої мети і задач дослідження; він відповідає на питання: як пізнавати? [3, с. 19].

Юридична наука, включно і наука конституційного права, володіють широким "набором" методів. Як правило, до них відносять: 1) загальні філософські методи; 2) загальнонаукові методи; 3) конкретно-наукові методи наукового пізнання.

Такий підхід до розуміння структури методології вимагає характеристики трьох вищезазначених видів методів наукового дослідження, що складають його методологічну основу.

При проведенні конституційно-правових досліджень досить важливе значення має світоглядна складова. Слід погодитися з тим, що останні десятиліття довели той факт, що дійсно наукові знання можна здобути тільки на матеріалістичному ґрунті, який відкидає суб'єктивізм і надреальність державно-правових явищ, визнає їх суспільно-історичну обумовленість [5,

с. 39]. Тому для пізнання організації і функціонування органів охорони правопорядку України необхідним є використання саме світоглядного діалектичного методу, що забезпечує дослідження цих органів не відірвано, "уособлено", а саме у розвитку та взаємозв'язку з інститутами громадянського суспільства та іншими державними органами України.

Його використання ґрунтується на гносеологічних можливостях законів та категорій діалектики. Зокрема, закон єдності і боротьби протилежностей розкриває внутрішнє джерело розвитку системи цих органів. Закон переходу кількості в якість характеризує спосіб еволюції і динаміки процесу розвитку органів охорони правопорядку, спрямовує на пошук закономірностей такого розвитку, визначає кількісні та якісні зміни, що при цьому відбуваються, розкриває зв'язки між ними. Закон заперечення заперечення надає можливість передбачити напрям розвитку системи цих органів: від простого – до складного, від одного – до іншого тощо.

Не менш важливе методологічне значення при дослідженні організації і функціонування органів охорони правопорядку України мають такі категорії діалектики, як «форма» і «зміст» (при дослідженні змісту правовідносин за участю цих органів, визначенні складових елементів системи органів охорони правопорядку тощо), «явище» і «сутність» (при дослідженні сутності цих органів та форм її прояву: функцій органів охорони правопорядку України, правовідносин тощо), «система» й «елемент» (при визначенні системи, структури цих органів та виокремлення кожного зі складових цієї системи), "загальне" і "особливе" (при характеристиці загального поняття «правоохоронний орган», «орган охорони правопорядку» і окремо взятих органів охорони правопорядку) та ін.

Отже, застосування діалектичного методу забезпечує з'ясування генези досліджуваних органів, їх постійного розвитку та взаємозв'язку як між собою, так і з іншими державними органами та суб'єктами громадянського суспільства, що у підсумку дає змогу охарактеризувати їх сучасний стан, виявити нові тенденції та визначити подальші перспективи розвитку органів охорони правопорядку.

Визначальну роль у з'ясуванні тих чи інших сторін організації і функціонування органів охорони правопорядку України, поряд із світоглядними філософськими методами, відіграють загальнонаукові методи. П.М. Рабінович відводить їм роль ключових – саме вони визначають стратегію дослідження, його загальну спрямованість, орієнтують на здобуття, відбір, накопичення цілком визначених у соціально змістовному відношенні фактів та зумовлюють характер та зміст оцінювання отриманих результатів дослідження [6, с. 618–619].

Загальнонаукові методи – наступний крок, що слідує після філософії та передуює конкретно-науковим методам, – використовуються у переважній більшості наук. Це формально-логічні методи аналізу, синтезу, індукції, дедукції, а також системний, історичний, структурний та функціональний методи.

Формально-логічні методи аналізу та синтезу, індукції та дедукції дозволили розкрити зміст понять, що складають предмет дослідження, про-

вести класифікацію досліджуваних категорій, а також сформулювати проміжні та загальні висновки. Умовиводи щодо змісту поняття «органи охорони правопорядку України» було зроблено за допомогою методів індукції та дедукції на підставі знань про ознаки категорій «державний апарат», «державний орган» та «правоохоронний орган», а також на підставі знань про функції окремих органів охорони правопорядку України.

Основою методологічної конструкції дослідження конституційно-правових засад організації і функціонування органів охорони правопорядку є системний метод. В.Л. Федоренко вказує, що сутність даного методу в юридичній науці полягає в тому, що досліджуване явище розглядається як певна система, що включена до системи більш широкого порядку і виконує в ній певні функції, пов'язана з нею різними зв'язками. Науковець визначає цей метод у якості універсального інструменту пізнавальної діяльності, незамінного у дослідженні складних динамічних цілісностей [7, с. 137–138].

У межах системного підходу органи охорони правопорядку України розглядаються як елемент державного апарату (поряд із іншими державними органами) і одночасно як системне явище із самостійними ознаками, що характеризують їх інституційно-функціональну організацію. Від якісного стану кожної з частин у підсумку залежить стан системи органів охорони правопорядку в цілому – завдяки істотним змінам будь-якого органу охорони правопорядку вся система цих органів набуває нових ознак і якостей.

Історичний метод дозволяє дослідити процеси виникнення, формування й розвитку органів охорони правопорядку України у хронологічній послідовності, що уможливило виокремлення основних етапів конституційно-правового регулювання організації і функціонування органів охорони правопорядку на теренах України.

Структурний метод забезпечує дослідження органів охорони правопорядку як структурно-інституціонального елемента апарату держави.

За допомогою функціонального методу було визначено основні напрями діяльності органів охорони правопорядку України відповідно до чинного конституційного законодавства.

Третю групу методів дослідження організації і функціонування органів охорони правопорядку України складають конкретно-наукові методи. С.Д. Гусарєв та О.Д. Тихомиров визначають їх як сукупність принципів, прийомів, правил, способів і засобів дослідження певних об'єктів (явищ, предметів, фактів); вони є сукупністю, комбінацією частини пізнавальних прийомів, набір яких залежить від природи об'єкта і умов процесу пізнання [1, с. 88]. Поряд із методами соціально-гуманітарних наук (соціології, статистики тощо) при дослідженні організації і функціонування органів охорони правопорядку необхідною є опора на використання саме спеціальних (специфічних) методів науки конституційного права.

Зокрема техніко-догматичний (формально-догматичний) метод передбачає дослідження державно-правових явищ у «чистому вигляді», що існують незалежно від інших видів суспільної та державної діяльності, поза

сферою економіки, політики тощо [2, с. 24]. Опора на цей метод при дослідженні організації і функціонування органів охорони правопорядку України сприяє формулюванню дефініцій понять, що складають предмет наукової розвідки, з'ясуванню дійсного змісту приписів нормативно-правових актів шляхом їх тлумачення. Використання техніко-догматичного методу пізнання надає змогу удосконалювати чинне законодавство про органи охорони правопорядку України та створювати нове, що відповідає потребам суспільства і держави у сфері охорони правопорядку.

Спеціально-юридичний метод пізнання дозволяє розкрити зміст нормативно-правових приписів, що регулюють суспільні відносини, в межах яких здійснюється організація та функціонування органів охорони правопорядку України.

Для науки конституційного права важливе пізнавальне значення має метод порівняльного правознавства (компаративістський метод). Цей метод передбачає зіставлення пізнавальних об'єктів з метою виявлення схожих рис або розходжень між ними [8, с. 93]. Компаративістський метод надає можливість визначити схожі риси та відмінності у конституційно-правовому регулюванні організації та функціонування органів охорони правопорядку України та окремих зарубіжних країн із різними формами правління та видами державного устрою.

Зважаючи на практично-прикладний характер тематики наукового дослідження (конституційно-правові засади організації та діяльності органів охорони правопорядку України), а також його мету, що полягає у вдосконаленні національного законодавства в означеній сфері правового регулювання, необхідним є використання методу правового моделювання. Моделювання – вивчення об'єкта (оригіналу) шляхом створення і дослідження його копії (моделі), що заміняє оригінал з певних сторін, які цікавлять суб'єкта пізнання [2, с. 23–24]. Використання методу правового моделювання дозволило підготувати пропозиції щодо вдосконалення національного законодавства з питань організації та функціонування органів охорони правопорядку, тобто фактично запропонувати створення ідеальної моделі поведінки учасників конституційно-правових відносин в означеній сфері правового регулювання.

Застосування соціологічного методу анкетування забезпечило з'ясування як суспільної думки, зокрема, так і думки працівників правоохоронних органів з питань організації та функціонування органів охорони правопорядку України.

Висновки. Отже, всебічне дослідження організації і функціонування органів охорони правопорядку України можливе за умови застосування: а) загальних філософських (світоглядних) методів; б) загальнонаукових методів, які використовуються всіма науками та складають серединний (проміжний) рівень методологічних знань; в) конкретно-наукових методів наукового пізнання, що використовуються окремими науками і наукою конституційного права зокрема.

Бібліографічні посилання

1. *Гусарев С.Д.* Юридична деонтологія (Основи юридичної діяльності) : навч. посібник. – 3-тє вид., перероб. і доп. / С.Д. Гусарев, О.Д. Тихомиров. – К., 2008.
2. *Теорія держави і права : підручник / кол. авт. ; кер. авт. кол. Ю.А. Ведерніков.* – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2015.
3. *Скакун О.Ф.* Методы, общие (методологические) подходы и принципы в юридических исследованиях / О.Ф. Скакун // *Методологічні проблеми історико-правових досліджень : матер. XXIII Міжнарод. історико-правової конф. (24–26 вересня 2010 р., Алушта) / ред. колегія : І.Б. Усенко (голова), А.Ю. Іванова (відп. секр.).* – К.; Сімферополь, 2011. – С. 19–27.
4. *Кучук А.М.* Правовий поліцентризм як принцип наукового пізнання правових явищ / А.М. Кучук // *Науковий вісник Ужгород. нац. ун-ту.* – 2013. – Серія ПРАВО. – Вип. 22. – Ч. I. – Т. 1. – С. 43–46.
5. *Серьогіна С.Г.* Форма правління: питання конституційно-правової теорії та практики : монографія / С.Г. Серьогіна. – Х., 2011.
6. *Рабінович П.М.* *Методологія юридичної науки / П.М. Рабінович // Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін.* – К., 2001. – Т. 3: К – М. – С. 618–619.
7. *Федоренко В.Л.* Система конституційного права України: теоретико-методологічні аспекти : монографія / В.Л. Федоренко. – К., 2009.
8. *Терещук М.М.* *Методологія дослідження форм правління / М.М. Терещук // Теорія та історія держави і права. Філософія права.* – 2009. – № 4. – С. 90–96.

Боняк В. А. Методы познания как основной элемент современной методологии исследования организации и функционирования органов охраны правопорядка Украины. Определены методы исследования организации и функционирования органов охраны правопорядка Украины. Дана характеристика принципов и методов как основных компонентов методологии исследования органов охраны правопорядка Украины.

Ключевые слова: *принципы, методы, методология исследования.*

Bonyak V. O. Methods of knowledge as an essential element of modern research methodology of organization and functioning of law and order protection agencies of Ukraine. Processing problems determining research methods of organization and functioning of law enforcement Ukraine has shown that in modern legal doctrine of constitutional law question is classified not develop-represented.

Relying on basic methodological science, which is considered a general theory of law, allowed the author to propose the concept of research methods of organization and functioning of law enforcement bodies of Ukraine.

The central component of modern methodology knowledge organization and functioning of law enforcement bodies of Ukraine defines the method of legal research. Methods considered as a phenomenon that has ekilkoh levels, namely: 1) general philosophical methods; 2) general scientific methods; 3) specific scientific methods of scientific knowledge.

Characterized above three kinds of methods of scientific research organization and functioning of law enforcement bodies of Ukraine. Among the general philosophical methods carried resistance to ideological dialectical method. Assigned to general formal-logical methods of analysis, synthesis, induction, deduction, and systematic, historical, structural and functional methods. By specific scientific methods of knowledge classified methods of social and human sciences (sociology, statistics, law, etc.).

It is concluded that reliance is set on the above principles, methods and techniques gives a reliable and scientifically grounded theoretical conclusions about the subject and formulation of proposals for improving the legal basis for the organization and functioning of law enforcement bodies of Ukraine.

Keywords: *principles, methods, research methodology.*

Надійшла до редакції 02.03.2015

Добробог Л. М.
кандидат історичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 340.15

ЕКОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА: ПОНЯТТЯ І ЗМІСТ

Розглянуто питання правового змісту екологічної безпеки як самостійної правової категорії шляхом аналізу загальних та спеціальних законодавчих актів, а також правових термінів, використовуваних у чинному законодавстві. З використанням філософсько-правового методу від спеціального до загального розкрито змістовні характеристики екологічної безпеки, її складові, і на цій основі подано узагальнене поняття екологічної безпеки.

Ключові слова: безпека, екологічна безпека, зміст, ознаки, екологічний ризик.

Постановка проблеми. Проблема правової термінології в чинному законодавстві України, визначення змістовних характеристик використовуваних термінів та їх розмежування є предметом постійної полеміки та обговорень серед вчених-юристів і правозастосовників. Одним із таких термінів є «екологічна безпека». На перший погляд, може здатися, що у вітчизняній правовій літературі аналізоване питання досить добре освітлене. Однак, незважаючи на велику кількість наукової літератури, різних досліджень з проблем екології та екологічної безпеки, поняття екологічної безпеки поки що не має повного й точного визначення. Немає в чинному українському законодавстві тлумачень і таких понять як «екологічна небезпека», «екологічний ризик», «екологічно небезпечний об'єкт», оскільки законодавець вважає, що їх зміст щоразу повинен бути уточнений шляхом оцінки матеріалів конкретних справ. Відомо, що у правотворчій діяльності, а відповідно, і у правозастосовчій діяльності правоохоронних органів, часто виникають значні труднощі стосовно правильної правової оцінки наявної екологічної небезпеки. Незважаючи на законодавче закріплення поняття екологічної безпеки, виникає багато питань щодо його змістовної характеристики, ознак тощо. При застосуванні чинного екологічного законодавства також виникають труднощі у розмежуванні екологічної безпеки з екологічним ризиком.

Мета даної роботи полягає у розгляді екологічної безпеки як правового поняття та розкритті його змістовних характеристик.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Теоретичним підґрунтям дослідження правового поняття екологічної безпеки, її розуміння в міжнародному праві, порівняльно-правового аналізу були праці вітчизняних та зарубіжних вчених, зокрема В.А. Василенка, Л.Г. Гусейнова, Р. Давида, К. Жоффре-Спінозі, О.Г. Кібальника, І.І. Карпеця, М.І. Костенка, В.М. Кудрявцева, Н.Ф. Кузнєцової, П. Лейленда, І.І. Лукашука, М.М. Марченка, А.В. Наумова, В.П. Панова, А.І. Полторака, Ю.А. Решетова,

Л.І. Савінського, А.Х. Саїдова, І.Г. Соломоненка, Л.В. Сперанської, З. Стояновича, О.М. Трікоз та ін. У процесі наукового дослідження були використані праці вітчизняних науковців О.О. Бахуринської, В.К. Гіжевського, А.В. Загики, В.М. Киричка, М.Й. Коржанського, В.О. Кузнєцова, І.Г. Поплавського, М.І. Хавронюка, М.П. Стрельбицького, А.В. Савченка, О.Ф. Штанька, С.С. Яценка. Однак питанням дослідження екологічної безпеки як самостійної правової категорії в її міжнародно-правовому та теоретико-правовому розумінні детальної уваги приділено не було.

Виклад основного матеріалу. Поняття «екологічна безпека» (Environmental safety) має різні значення. Екологічну безпеку вітчизняні та зарубіжні автори визначають так:

1) стан захищеності особи, суспільства і держави від наслідків антропогенного впливу на навколишнє середовище, а також стихійних лих та катастроф [1];

2) система політичних, правових, економічних, технологічних та інших заходів, спрямованих на забезпечення гарантій захищеності оточуючого середовища та життєво важливих інтересів людини і громадянина від можливого негативного впливу господарської та іншої діяльності та загроз надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру у цьому та майбутньому часі [2];

3) стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства і оточуючого природного середовища від загроз, що виникають у результаті антропогенних та природних небезпечних явищ [3];

4) стан захищеності природного середовища та життєво важливих інтересів людини, перш за все прав на чисте, здорове, сприятливе для життя природне середовище, від можливого негативного впливу господарської та іншої діяльності, надзвичайних ситуацій природного та техногенного характеру, їх наслідків [4];

5) комплекс станів і дій, що забезпечує екологічний баланс на Землі та в будь-яких її регіонах на рівні, до якого фізично, соціально-економічно, технологічно та політично готово людство [5];

6) система науково-технічних, соціальних, організаційних та інших заходів, що гарантують взаємне гармонійне існування та розвиток природи і людини. Стан захищеності людини, суспільства і держави від наслідків антропологічного впливу на оточуюче середовище, а також стихійних лих та катастроф [6];

7) визначається у двох аспектах: а) захищеність середовища існування людей та біосфери в цілому, атмосфери, гідросфери, літосфери та ближньої космосфери, видового складу тваринного та рослинного світу, а також природних ресурсів (енергетичних, мінеральних тощо) від загроз, що створюються діяльністю людини; б) становище, при якому шляхом виконання правових, економічних, природоохоронних та інженерно-технічних вимог досягається попередження або обмеження небезпечних для життя та здоров'я людей, руйнівних для суб'єктів господарювання та оточуючого середовища наслідків екологічних катастроф, що викликані повсякденним зараженням

оточуючого середовища внаслідок господарської діяльності людини, від стихійних лих та техногенних катастроф [7].

Однак аналіз чинного міжнародного законодавства з питань екології не містить чіткого визначення цього поняття, його складових та змісту.

Так, у декларації стосовно ролі лікарів у вирішенні екологічних та демографічних проблем вказано на те, що екологічні та демографічні проблеми можуть впливати на стан здоров'я як окремих осіб, так і великих груп населення, стосуються якості до доступності ресурсів, необхідних для підтримання здоров'я і самого життя (вступ до декларації). Але самого поняття «екологічна проблема» дана декларація не містить, хоча в ній і визначено чотири специфічні аспекти екологічних проблем, що впливають на стан здоров'я людини¹. Мета названої декларації «подняты сознательность для установления необходимого равновесия между ресурсами окружающей среды, с одной стороны, и биологическими и социальными потребностями здоровья, с другой. С точки зрения врача, ни экспоненциальный рост населения, ни безответственное разрушение окружающей среды неприемлемы. Организованная медицина по всему миру должна выступать за решение этих проблем» [8].

На наш погляд, прийняття такої за змістом декларації та її ратифікація Україною є досить сумнівними. Причинами цих сумнівів є такі: 1) для чого приймати правовий акт, який не передбачає здійснення конкретних заходів у певній сфері, зокрема, у сфері забезпечення екологічної безпеки в цілому; 2) чому правовий акт, який проголошує принципи діяльності лікарів, не містить визначення тих термінів, якими він оперує; 3) як уникнути різночитання одних і тих же положень даної декларації різними державними структурами, які будуть нею керуватися, якщо немає чітко визначеної термінології. Це лише ті питання, що лежать на поверхні.

Екологічна програма для Європи 1995 року так само не визначає основних термінів і понять, що використані в ній (екологічна проблема, екологічна програма, екологічна політика, якість оточуючого середовища, оздоровлення оточуючого середовища, екологічна інформація, екологічні аспекти, екологічно безпечні поставки, екологічні товари тощо) [9].

Екологічна безпека визначається як такий стан навколишнього природного середовища, при якому забезпечується попередження погіршення еко-

¹ Згідно із вступом до даної декларації, такими аспектами є: А. Необходимость остановить разрушение окружающей среды для того, чтобы важные для жизни и здоровья ресурсы, например чистые воздух и вода, могли быть доступными для всех. Постоянное химическое и техническое загрязнение запасов пресной воды и атмосферы углекислыми газами может иметь очень плохие медицинские последствия. Б. Необходимость контролировать использование невозобновляемых ресурсов, например плодородного слоя почвы, нефти, с тем чтобы ими могли воспользоваться будущие поколения. В. Необходимость использовать разумные и универсальные методы планирования семьи для становления стабильного общества и сохранения доступности медицинских ресурсов. Г. Необходимость мобилизовать ресурсы, невзирая на государственные границы, для выработки масштабных, основанных на международном сотрудничестве решений этих масштабных международных проблем.

логічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей (ст. 50) [10]. Однак дане поняття є застарілим і не відображає сучасних реалій життя та науково-технічного й інформаційного розвитку суспільства.

У національному законодавстві, незважаючи на суттєву кількість законодавчих актів та прийнятих на їх виконання нормативно-правових актів, визначити зміст екологічної безпеки досить складно. Так, у Законах України «Про впорядкування питань, пов'язаних із забезпеченням ядерної безпеки» [11], «Про екологічну експертизу» [12], «Про зону надзвичайної екологічної ситуації» [13], «Про екологічну мережу України» [14], «Про екологічний аудит» [15], «Про Загальнодержавну програму зняття з експлуатації Чорнобильської АЕС та перетворення об'єкта "Укриття" на екологічно безпечну систему» [16], «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» [17] так само не міститься ключових понять, що дозволяють визначити зміст екологічної безпеки, так само, як немає і поняття екологічно небезпечного об'єкта.

Виняток у цьому списку законодавчих актів складає лише Закон України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку». У ст. 1 даного Закону визначено такі поняття: радіаційна безпека, радіаційна аварія, ядерна безпека, ядерний інцидент, ядерна шкода, проектна аварія [18]. Вітчизняний законодавець у даному законодавчому акті частково заповнив прогалину з тлумачення екологічної безпеки і визначив лише дві із її складових – радіаційну та ядерну безпеку. Згідно з його положеннями, «радіаційна безпека» представляє собою дотримання допустимих меж радіаційного впливу на персонал, населення та навколишнє природне середовище, встановлених нормами, правилами та стандартами з безпеки; «ядерна безпека» – це дотримання норм, правил, стандартів та умов використання ядерних матеріалів, що забезпечують радіаційну безпеку (ст. 1). «Радіаційна аварія (аварія)» визначається в цьому ж Законі як наслідок порушення правил радіаційної безпеки – це подія, внаслідок якої втрачено контроль над ядерною установкою, джерелом іонізуючого випромінювання, і яка призводить або може призвести до радіаційного впливу на людей та навколишнє природне середовище, що перевищує допустимі межі, встановлені нормами, правилами і стандартами з безпеки. А «ядерний інцидент» – будь-яка подія або ряд подій одного й того ж походження, що завдають ядерної шкоди (втрати життя, будь-яких ушкоджень, завданих здоров'ю людини, будь-яка втрата майна, шкода, заподіяна майну, будь-яка інша втрата чи шкода, що є результатом небезпечних властивостей ядерного матеріалу на ядерній установці або ядерного матеріалу, який надходить з ядерної установки чи надсилається до неї, крім шкоди, заподіяної самій установці або транспортному засобу, яким здійснювалося перевезення (ст. 1) [18].

Якщо виходити із загального поняття безпеки, складовою якого є екологічна безпека, то воно так само має різні тлумачення. В.І. Даль визначає безпеку як «неопасный, неугрожающий, не могущий причинить зла или вреда; безвредный, сохранный, верный, надежный; отсутствие опасности; сохран-

ність, надійність» [19]. Також під безпекою розуміють стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави від зовнішньої і внутрішньої загрози [20, с. 207]. В Законі України «Про основи національної безпеки» [21] міститься поняття національної безпеки, логічний аналіз якого дозволяє встановити, що екологічна безпека є його складовою.

Так, національною безпекою є – захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам у сферах правоохоронної діяльності, боротьби з корупцією, прикордонної діяльності та оборони, міграційної політики, охорони здоров'я, освіти та науки, науково-технічної та інноваційної політики, культурного розвитку населення, забезпечення свободи слова та інформаційної безпеки, соціальної політики та пенсійного забезпечення, житлово-комунального господарства, ринку фінансових послуг, захисту прав власності, фондових ринків і обігу цінних паперів, податково-бюджетної та митної політики, торгівлі та підприємницької діяльності, ринку банківських послуг, інвестиційної політики, ревізійної діяльності, монетарної та валютної політики, захисту інформації, ліцензування, промисловості та сільського господарства, транспорту та зв'язку, інформаційних технологій, енергетики та енергозбереження, функціонування природних монополій, використання надр, земельних та водних ресурсів, корисних копалин, захисту екології і навколишнього природного середовища та інших сферах державного управління при виникненні негативних тенденцій до створення потенційних або реальних загроз національним інтересам (ст. 1) [21].

Таким чином, екологічна небезпека виникає у разі відсутності передбаченого національним законодавством та національними інтересами захисту життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави; несвоєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз для них; порушення функціонування природних монополій, порушення встановлених чинним законодавством правил використання надр, земельних та водних ресурсів, корисних копалин; порушення встановлених чинним законодавством правил користування навколишнім природним середовищем; виникнення негативних тенденцій до створення потенційних або реальних загроз вказаним об'єктам та національним інтересам у цілому.

Національними інтересами виступають життєво важливі матеріальні, інтелектуальні і духовні цінності Українського народу як носія суверенітету і єдиного джерела влади в Україні, визначальні потреби суспільства і держави, реалізація яких гарантує державний суверенітет України та її прогресивний розвиток (ст. 1) [21]. Якщо ж говорити про екологічну безпеку, на наш погляд, то загрозою для неї можуть бути наявні та потенційно можливі явища і чинники, що створюють небезпеку життєво важливим національним інтересам України у сфері екології. Такими даний закон називає:

- значне антропогенне порушення і техногенна перевантаженість території України, зростання ризиків виникнення надзвичайних ситуацій техно-

генного та природного характерів;

- нераціональне, виснажливе використання мінерально-сировинних природних ресурсів як невідновлюваних, так і відновлюваних;

- неподоланність негативних соціально-екологічних наслідків Чорнобильської катастрофи;

- погіршення екологічного стану водних басейнів, загострення проблеми транскордонних забруднень та зниження якості води;

- загострення техногенного стану гідротехнічних споруд каскаду водосховищ на р. Дніпро;

- неконтрольоване ввезення в Україну екологічно небезпечних технологій, речовин, матеріалів і трансгенних рослин, збудників хвороб, небезпечних для людей, тварин, рослин і організмів, екологічно необґрунтоване використання генетично змінених рослин, організмів, речовин та похідних продуктів;

- неефективність заходів щодо подолання негативних наслідків військової та іншої екологічно небезпечної діяльності;

- небезпека техногенного, у тому числі ядерного та біологічного, тероризму;

- посилення впливу шкідливих генетичних ефектів у популяціях живих організмів, зокрема генетично змінених організмів, та біотехнологій;

- застарілість та недостатня ефективність комплексів з утилізації токсичних і екологічно небезпечних відходів (ст. 7) [21].

Отже, під екологічною безпекою розуміють стан захищеності людини і природи від впливу несприятливих екологічних факторів. Це стане можливим лише за умови, коли фізичними та юридичними особами в оточуючому людину середовищі сформується така система, що буде гармонійно поєднувати в собі природні, виробничі та соціальні системи і відповідатиме таким вимогам: санітарно-гігієнічним; естетичним; матеріальним потребам людини; збереженню природно-ресурсного та екологічного потенціалу природних екосистем; підтриманню здатності біосфери в цілому до саморегуляції.

Виконання вказаних вимог, особливо що стосується її відповідності потребам людини як біологічної істоти, є складним напрямом діяльності. Пов'язано це із тим, що естетичні вимоги, матеріальні та духовні цінності, і навіть уявлення про нормальний стан навколишнього природного середовища у жителів різних регіонів Землі є різними. Тому екологічна безпека повинна включати до свого змісту узагальнюючу систему оцінки екологічного стану об'єктів навколишнього природного середовища та виявлення всіх його змін, що можуть призвести до погіршення цього стану, з метою їх попередження, усунення чи нейтралізації.

При розгляді змісту екологічної безпеки необхідно звернути увагу і на таке ключове поняття, як «екологічний ризик». Під екологічним ризиком розуміють рівень імовірності виникнення несприятливих наслідків, що можуть бути небезпечними для життєдіяльності людини, збереження природних ресурсів, спонтанних екосистем, історичних, культурних та моральних цінностей, пов'язаних з природними катастрофами, з функціонуванням екологічно небезпечного виробничого об'єкта або із прийняттям рішення про споруд-

дження такого об'єкта, а також у зв'язку із прийняттям рішення про розташування житлово-комунальних, промислових, сільськогосподарських об'єктів у зонах стихійних лих [6].

Прикладом екологічних ризиків в Україні можна назвати будівництво житлових будинків, виробничих приміщень та об'єктів інфраструктури поблизу річок (особливо гірських), в горах, де нестійка сейсмологічна обстановка, в місцях осушених болот, великих підземних копалень (вугільних, соляних тощо). Практично кожного року в гірській частині країни відбувається затоплення гірськими річками та сходами снігових лавин будинків місцевих мешканців. Коли ж починають проводити експертну оцінку по страхових виплатах, то виявляється, що всі будинки були побудовані з порушенням відповідних правил.

Оцінка екологічних ризиків включає в себе розпізнавання, вимір та характеристику загрози, що виникає, для благополуччя, життя та здоров'я людини. До неї входить проведення досліджень причин ризику та їх впливу на групи населення (залежно від різних обставин: місця або території проживання, наявності поблизу екологічно небезпечних об'єктів тощо). Отже, при вирішенні завдань оптимального управління безпекою необхідно враховувати й те, що загальним критерієм виникнення ризику небезпеки повинен виступати не мінімальний, а прийнятний ризик, рівень якого продиктований причинами суто соціального характеру. Вирішення проблеми забезпечення екологічної безпеки можна знайти, на наш погляд, лише у пошуку узгодженості між політичними, економічними, соціальними та екологічними вимогами та уявленнями.

Висновки. Проведене дослідження дозволило нам встановити, що собою представляє екологічна безпека, якими є її межі і що входить до її змісту. *Екологічну безпеку* можна визначити як передбачений національним законодавством та національними інтересами стан захисту життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, що забезпечує своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз для них; нормальне функціонування природних монополій, дотримання встановлених чинним законодавством правил використання надр, земельних та водних ресурсів, корисних копалин, правил користування навколишнім природним середовищем та усунення негативних тенденцій до створення потенційних або реальних загроз вказаним об'єктам та національним інтересам в цілому.

Екологічна безпека є складовою національної безпеки України і гарантується всім громадянам України здійсненням широкого комплексу взаємопов'язаних політичних, економічних, технічних, організаційних, державно-правових та інших заходів.

Критеріями екологічної безпеки в сучасному світі визначено такі: а) для населення: гранично визначені концентрації та рівні небезпечних речовин та впливів; гранично допустимі викиди та зкиди; б) для оточуючого середовища (визначені лише для окремих природних середовищ): водних ресурсів, атмосфери. Граничні межі використання природного середовища для господарських потреб не визначено, але методом їх регулювання є встановлення плати і певних обмежень при видобутку та користуванні окремими видами природ-

них ресурсів (земля). Зважаючи на те, що екологічна безпека не може бути забезпечена лише однією або декількома країнами у світі, – це проблема всіх сучасних держав.

Комплексний аналіз чинного національного законодавства з питань екологічної безпеки дозволяє узагальнити, що екологічна безпека визначається за такими критеріями: 1) ступені екологічних ризиків діяльності фізичних чи юридичних осіб; 2) ступені безпеки запланованої чи здійснюваної діяльності фізичними чи юридичними особами; 3) комплексна і науково обґрунтована оцінка екологічно небезпечних об'єктів; 4) оцінка впливу діяльності екологічно небезпечних об'єктів на стан навколишнього природного середовища, і якість природних ресурсів; 5) оцінка ефективності, повноти, обґрунтованості та достатності заходів щодо охорони навколишнього природного середовища, які вживаються на різних рівнях різними суб'єктами (від міжнародного, міждержавного, державного до місцевого); 6) підготовка об'єктивних, всебічно обґрунтованих висновків щодо можливості експлуатації екологічно небезпечних об'єктів.

Бібліографічні посилання

1. О принципах экологической безопасности в государствах Содружества. Рекомендательный законодательный акт, принятый Постановлением Межпарламентской Ассамблеи государств-участников Содружества Независимых Государств в Санкт-Петербурге 29 декабря 1992 г. EdwART. // Термины и определения по охране окружающей среды, природопользованию и экологической безопасности. Словарь, 2010. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://slovari.yandex.ua>
2. *Шанский Н. М.* Школьный этимологический словарь русского языка. Происхождение слов / Н. М. Шанский, Т. А. Боброва. – 7-е изд., стереотип. – М., 2004.
3. Охрана труда. – 2007 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://slovari.yandex.ua>.
4. Словарь бизнес-терминов. Академик.ру. 2001 [Электронный ресурс]. –Режим доступа : <https://slovari.yandex.ua>
5. Глоссарий по экологическому праву [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://glossary.ru/>
6. Словарь терминов и понятий к курсу «Глобальные проблемы современности и Азиатско-Тихоокеанский регион» / автор-сост. Л.И. Сосковец, 2005 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://slovari.yandex.ua>.
7. *Кузнецов В. Н.* Геокультурная энциклопедия / Кузнецов В. Н., 2009 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://slovari.yandex.ua>
8. Декларация относительно роли врачей в решении экологических и демографических проблем. Принята 40-й Всемирной медицинской ассамблеей, Вена, Австрия, сентябрь 1988 г. // "Права человека и профессиональная ответственность врача" в документах международных организаций. – К., 1999.
9. Экологическая программа для Европы (София, 23–25 октября 1995 года).
10. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991 року // ВВР України. – 1991. – № 41. – Ст. 546. (зі зм. та доп. станом на 16.12.2012 р.).
11. Про впорядкування питань, пов'язаних із забезпеченням ядерної безпеки : Закон України від 24.06.2004 року // ВВР України. – 2004. – № 46. – Ст. 511. (зі зм. та доп. станом на 16.12.2012 р.).
12. Про екологічну експертизу : Закон України від 09.02.1995 р. // ВВР України. – 1995. – № 8. – Ст. 54. (зі зм. та доп. станом на 16.12.2012 р.).
13. Про зону надзвичайної екологічної ситуації : Закон України від 13.07.2000 року //

ВВР України. – 2000. – № 42. – Ст. 348.

14. Про екологічну мережу України : Закон України від 24.06.2004 року // ВВР України. – 2004. – № 44. – Ст. 502.

15. Про екологічний аудит : Закон України від 24.06.2004 року // ВВР України. – 2004. – № 45. – Ст. 500.

16. Про Загальнодержавну програму зняття з експлуатації Чорнобильської АЕС та перетворення об'єкта "Укриття" на екологічно безпечну систему : Закон України від 15.01.2009 року // ВВР України. – 2009. – № 23. – Ст. 300.

17. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року : Закон України від 21.12.2010 року // ВВР України. – 2011. – № 26. – Ст. 218.

18. Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку : Закон України від 08.02.1995 року // ВВР України. – 1995. – № 12. – Ст. 82. (станом на 14.10.2014 р.).

19. *Даль В. И.* Толковый словарь живого великорусского языка : в 4 т. – СПб., 1863–1866.

20. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – Т. 1 : А-Г. – К., 1998.

21. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19.06.2003 року // ВВР України. – 2003. – № 39. – Ст. 351. (станом на 27.03.2014 р.).

Добробог Л. Н. Экологическая безопасность: понятие и содержание. Рассмотрены вопросы правового содержания экологической безопасности как самостоятельной правовой категории путем анализа общих и специальных законодательных актов, а также правовых терминов, используемых в действующем законодательстве. С использованием философско-правового метода от специального к общему раскрыты содержательные характеристики экологической безопасности, ее составляющие, и на этой основе представлено обобщенное понятие экологической безопасности.

Ключевые слова: *безопасность, экологическая безопасность, содержание, признаки, экологический риск.*

Dobrobog L. M. Environmental safety: concept and content. The article deals with the legal content of environmental safety as a separate legal category. It is claimed that despite the abundance of scientific literature, various studies on the problems of ecology and environmental safety, environmental safety concept yet, does not have a complete and precise definition. The Ukrainian legislation lacks interpretations of concepts such as "environmental hazards", "environmental risk", and "environmentally hazardous facilities" because lawmakers believe that their content must be updated each time by evaluating material specific cases.

Using philosophical and legal method of special the author reveals the general characteristics of environmental safety, its components, and thereupon filed a generalized concept of environmental security.

According to the author, environmental security should be understood as anticipated by the national law and national interests protection status of the vital interests of a man and a citizen, society and the state, providing early detection, prevention and neutralization of real and potential threats to them; normal functioning of natural monopolies, adherence to applicable law rules subsoil use, land and water resources, mineral resources, rules concerning use of the environment and elimination of the negative tendencies for potential or real threats to these objects and national interests in general.

Environmental safety is part of the national security of Ukraine, and is guaranteed to all citizens of Ukraine as a broad set of interrelated political, economic, technical, organizational, legal and public measures.

The criteria for environmental safety in the world today are as follows:

a) for population: defined maximum concentrations and levels of hazardous substances and effects; maximum allowable emissions;

b) for the environment (defined only for certain habitats), water, atmosphere.

For thresholds using the environment for business needs are not determined, but the method of their regulation is to establish fees and certain restrictions on the production and use of certain types of natural resources (land). Given the fact that environmental security can only be provided by one or more countries in the world - it is a challenge for almost all modern states.

Надійшла до редакції 10.02.2015

Рибалкін А. О.

кандидат юридичних наук, доцент

Криворучко Д. І.

слухач магістратури факультету підготовки
фахівців для підрозділів слідства

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 328.36

ОКРЕМІ ПИТАННЯ НОРМОТВОРЧОСТІ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ: ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ВИРІШЕННЯ

Здійснено аналіз стану нормотворчої діяльності органів внутрішніх справ України, запропоновано шляхи її удосконалення, обґрунтовано і внесено конкретні пропозиції щодо вдосконалення законодавства, що регулює відносини у сфері нормотворчості ОВС України.

***Ключові слова:** нормотворчість, нормативно-правовий акт, відомчі нормативно-правові акти, Міністерство внутрішніх справ України, Департамент юридичного забезпечення.*

Постановка проблеми. Сучасна динаміка державно-правового розвитку України об'єктивно зумовлює проблему неналежного нормативного регулювання певних сфер суспільних відносин, а якщо говорити ширше, то деякі з них взагалі не мають нормативного регулювання в існуючому законодавстві України. Внаслідок недосконалості законодавства виникають проблеми в ефективності функціонування підрозділів ОВС України і, як результат, – підвищення рівня злочинності та негативна оцінка професійної діяльності міліції з боку суспільства.

З огляду на це, а також і на той факт, що Україна на даному етапі розвитку суспільства та державності у своїй політичній нормотворчій діяльності намагається відповідати вимогам європейського законодавства, особливої актуальності набуває дослідження нормотворчої діяльності ОВС України, в якій зараз міститься значна кількість невирішених проблемних питань.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Окремі аспекти проблем відомчої нормотворчості взагалі та Міністерства внутрішніх справ України зокрема в юридичній літературі розглядалися у працях В.Б. Авер'янова, О.М. Бандурки, Д.Н. Бахраха, І.І. Веремєєнко, І.П. Голосніченка, Л.М. Горбунової, В.М. Горшеньова, Р.І. Денисова, А.М. Колодія, А.Т. Комзюка, О.П. Коренєва, О.М. Куракіна, В.В. Лазарєва, О.І. Остапенка, І.П. Петрової, Л.Л. Попова, А.О. Рибалкіна. Отже, при попередньому аналізі праць науковців з досліджуваної проблематики було встановлено, що саме недосконалість та невідповідність нормативно-правових актів МВС України реаліям сьогодення є причиною виникнення проблемних

аспектів у відомчій нормотворчій діяльності.

Метою статті є спроба комплексного теоретичного аналізу стану нормотворчої діяльності органів внутрішніх справ України, пошук шляхів її удосконалення, обґрунтування і внесення конкретних пропозицій щодо вдосконалення законодавства, яке регулює відносини у сфері нормотворчості ОВС України.

Виклад основного матеріалу. Для глибокого розуміння сутності нормотворчої діяльності Міністерства внутрішніх справ України, на нашу думку, потрібно звернутися до її дефініції. Нормотворча діяльність Міністерства внутрішніх справ України (далі – МВС України) – це напрямок діяльності структурних підрозділів центрального апарату МВС України, що здійснюється за встановленою законодавством процедурою з метою підготовки та прийняття нормативно-правових актів, спрямованих на регулювання службової діяльності органів та підрозділів внутрішніх справ [1, п. 1.2].

Головне призначення нормотворчості – формулювання нових правових норм, котрі притаманні соціуму, тобто моделювання суспільних відносин, які з позицій держави або громадянського суспільства (народу) є припустимими (бажаними) чи необхідними (обов'язковими). На думку В.В. Копейчикова, призначення відомчих нормативно-правових актів полягає у встановленні прав одного суб'єкта відповідно до обов'язків іншого; роз'яснення, конкретизація змісту (значення) прав чи обов'язків, викладених у законі в загальних рисах; розширення (звуження) змісту права одного суб'єкта і звуження (розширення) права іншого; введення нових чи доповнення попередніх вимог до здійснення суб'єктом свого права; роз'яснення, конкретизація змісту (значення) контрольної функції органу управління, який підвідомчий міністерству, комітетові, відомству [2, с. 164].

Зміна чинних і відміна застарілих правових норм сприяють утвердженню нових норм і, отже, вони входять до складу нормотворчості як його допоміжні прояви.

Результатом нормотворчої діяльності МВС України є створення правових норм, які направлені на регулювання відомчої діяльності, а також спрямовані на тих суб'єктів, які у своїй діяльності підпорядковуються органам внутрішніх справ України.

Здійснивши аналіз існуючих джерел щодо визначення ознак та класифікації нормативно-правових актів МВС України, можна погодитися з думкою І.П. Петрової та віднести до найбільш суттєвих ознак такі: це офіційний документ, який приймається за дорученням держави, від імені держави і в її інтересах; має владний характер; має обов'язковий характер для тих, кому він адресований; має юридичну природу; є засобом владного впливу. Владність актів обумовлена самою природою державного управління, характером взаємовідносин між МВС України (суб'єктом управління – органом виконавчої влади) і керованим об'єктом [3, с. 98].

При детальному аналізі процедури підготовки та подання нормативних актів МВС України ми встановили, що вона є досить складною, включає багато етапів та має на меті максимально попереджати виникнення суперечливих,

безперспективних або навіть таких актів, які суттєво підривають авторитет МВС України. На етапі обговорення, погодження і візування проектів є потреба у прискіпливому вияві практичної необхідності видання нормативного акта. Необхідно також здійснити перевірку проекту нормативно-правового акта на відповідність його чинному законодавству, на правильність посилань до інших нормативних або методичних матеріалів, на наявність раніше виданих нормативних документів з регульованої проблематики, на правильність обраної форми документа і дотримання необхідних реквізитів. Для кожного уповноваженого суб'єкта нормотворчої діяльності, а тим більше керівника МВС, УМВС, ГУМВС, підготовка будь-якого нормативного акта має починатися із аналізу та встановлення необхідності останнього.

Центральним суб'єктом нормотворчої діяльності в ОВС є Міністерство внутрішніх справ України, підпорядковані йому місцеві органи внутрішніх справ займаються переважно застосуванням правових норм. На даному етапі діяльність зі створення відомчих нормативно-правових актів МВС України є прерогативою Департаменту юридичного забезпечення МВС України, який структурно складається з таких відділів:

- 1) організаційно-правовий відділ;
- 2) відділ законодавчих актів та адаптації;
- 3) відділ відомчих нормативно-правових актів;
- 4) відділ юридичного супроводження фінансово-господарської діяльності;
- 5) відділ судово-претензійної роботи;
- 6) відділ редагування документів;
- 7) відділ взаємодії з Верховною Радою України, Кабінетом Міністрів

України, іншими органами виконавчої влади та місцевого самоврядування.

Визнаючи роль та значення безпосереднього суб'єкта нормотворчості МВС України, слід звернути увагу на діяльність галузевих служб у процесі створення відомчих нормативно-правових актів. Саме вони найчастіше виступають ініціаторами прийняття нормативних приписів та займаються первинною підготовкою проектів нормативних актів з питань, що віднесені до їх компетенції [4, с. 10–11]. Розроблений галузевою службою проект нормативного акта надходить до Департаменту юридичного забезпечення МВС України. Ініціатором нормотворчості в більшості випадків є галузеві служби органів внутрішніх справ України, що слугує можливій розгалуженості при виданні нормативно-правових актів, які регулюють суміжні питання багатьох відомств органів внутрішніх справ України. Ми вважаємо, що з цієї причини може виникати велика кількість різноманітних нормативно-правових актів, які дублюють певні вимоги, що тільки заважає вільній та повноцінній роботі ОВС України. Вирішити вищезгадану проблему, на нашу думку, допоможе створення та впровадження у практичну діяльність спеціалізованої єдиної електронної бази відомчих нормативно-правових актів. За допомогою єдиної бази даних у ініціатора з'явиться можливість навіть до підготовки проекту нормативно-правового акта проаналізувати за допомогою спеціалізованого пошуку необхідність його підготовки та зрозуміти, чи не дублюються в ньому норми,

які вже існують. Це є необхідним, тому що дублювання норм, які регулюють практично однакові сфери суспільних відносин, частіше за все призводить до неоднозначного їх розуміння та неможливості точного виконання.

Значна кількість чинних нормативно-правових актів органів внутрішніх справ зумовлена різними факторами, переважно об'єктивного характеру, зокрема широтою повноважень і структурною неоднорідністю підпорядкованих МВС України суб'єктів. Проте на кількісні характеристики впливають і суб'єктивні чинники: ротація кадрів, перерозподіл повноважень тощо. Наслідком цього є дублювання окремих завдань управлінських структур, підпорядкованих МВС, нечіткість і неоднозначність норм, паралельна чинність застарілих і нових норм, суперечності між ними, розпорошеність у різних документах, на що звертають увагу працівники міліції [5, с. 136].

Окремого наукового дослідження вимагає й якість юридичної техніки, як один з факторів, що також впливає на відповідність нормотворчості реаліям сьогодення. Деякі науковці у своїх роботах вивчають окремі аспекти юридичної техніки у правотворчості, яка містить методики роботи над текстами нормативно-правових актів, прийоми найдосконалішого викладу думок суб'єктів правотворчості у статтях нормативно-правових актів, вибору найдоцільнішої структури кожного з них, термінології та мови, способи оформлення змін, доповнень, повного або часткового скасування, об'єднання нормативно-правових актів тощо. Вона забезпечує юридичну досконалість нормативних документів. Істотне значення має зведення до мінімуму кількості нормативних актів з одного питання, а також наявність спеціальних правових засобів, що забезпечують виконання нормативно-правового акта (організаційні заходи, заходи заохочення, контролю та інші) [6, с. 4]. Вживання юридичної термінології впливає на стиль актів, їхні якісні характеристики, внутрішню будову та, головне, на ефективність регулювання суспільних відносин і діяльності органів та підрозділів внутрішніх справ, їхніх працівників. Натомість юридичні конструкції, форма нормативно-правових актів, прийоми та правила викладення змісту є переважно вдалимими [5, с. 136].

Нам додатково хотілось би зазначити, що усі проекти нормативних актів підлягають обов'язковій правовій експертизі та подальшому погодженню (візуванню) в Департаменті юридичного забезпечення МВС України. Вищезазначена діяльність здійснюється з метою оцінки якості проектів нормативно-правових актів, обґрунтованості, ефективності і своєчасності прийняття, виявлення можливих позитивних і негативних наслідків їх дії, перевірки їх відповідності положенням Конституції України, ратифікованим Верховною Радою України міжнародним нормативно-правовим актам і державним зобов'язанням відповідно до міжнародних договорів, законодавчим та іншим національним актам України [5, с. 137].

Якщо звернутися до порядку підготовки та подання нормативних актів МВС України на державну реєстрацію до Міністерства юстиції України, то він офіційно визначається чинним законодавством та відповідним наказом Міністерства юстиції України [7]. Подання нормативного акта МВС України

на державну реєстрацію до Міністерства юстиції України здійснюється структурним підрозділом МВС України, який був головним розробником, звичайно, за участю Департаменту юридичного забезпечення Міністерства внутрішніх справ України.

У контексті предмета дослідження необхідно розглянути такий аспект, як нормотворча компетенція, яка, у свою чергу, складається з правових підстав нормотворчої діяльності, тобто з правових приписів, що надають державним органам право на прийняття нормативних актів, регламентують порядок їх створення та опублікування. Є три групи таких підстав, які відрізняються, головним чином, ступенем детальності визначення кола питань, з яких можуть видаватися відомчі нормативні акти:

1) правила, що визначають компетенцію міністерства (відомства) і тим самим окреслюють загальні межі його нормотворчої діяльності;

2) правила, які передбачають видання цими органами нормативних актів з певного питання або кола питань;

3) окремі приписи, що наділяють міністерства (відомства) правом видання будь-якого одного або декількох конкретних нормативних актів.

Компетенція органів внутрішніх справ зі створення нормативно-правових актів являє собою складову частину їх загальної компетенції. Це дуже важливо при встановленні меж або обсягу нормотворчої компетенції, адже коло питань, які можуть піддаватися відомчій нормативній регламентації, досить часто прямо не вказується.

До нормотворчої компетенції органів внутрішніх справ належить не лише прийняття відомчих нормативних актів, а й право на участь у створенні актів вищої юридичної сили, зокрема законів, постанов Уряду тощо. У разі необхідності можливе видання нормативних актів спільно з іншими суб'єктами. Така робота здійснюється у випадку, коли сфера дії майбутнього нормативного документа виходить за межі компетенції МВС України [4, с. 12].

У цьому контексті було здійснено аналіз статті 117 Конституції України і встановлено, що видання нормативно-правових актів Міністерством внутрішніх справ України прямо не передбачено, проте, якщо звернути увагу безпосередньо на текст статті, то є підстави вважати, що така діяльність можлива. У статті 117 Основного Закону зазначено, що нормативно-правові акти міністерств підлягають реєстрації в порядку, встановленому законом [8, ст. 117], відповідно, Міністерство внутрішніх справ України має право видавати нормативно-правові акти та реєструвати їх. Законодавством було б не логічно зазначати про реєстрацію нормативно-правових актів міністерствами, які у своїй діяльності не мають права їх видавати взагалі.

Висновок. Таким чином, у рамках статті ми спробували виокремити основні проблеми нормотворчої діяльності МВС України, а це зокрема: недосконалість чинної нормативної бази, що негативно впливає на якість професійної діяльності міліції, недостатня теоретична розробка проблем відомчої нормотворчої діяльності, велика кількість нормативних актів, які дублюються, складна процедура здійснення безпосередньої нормотворчої діяльності МВС України. Все це, на нашу

думку, обумовлює необхідність глибокого й усебічного дослідження такого правового інституту, як відомча нормотворчість органів внутрішніх справ України на всіх її етапах та у всіх формах. Ми зробили спробу намітити основні шляхи вдосконалення системи нормотворення ОВС України, проте, враховуючи значну кількість актуальних питань в рамках дослідженої тематики, подальша робота в цьому напрямі триватиме.

Бібліографічні посилання

1. Про затвердження інструкції з організації нормотворчої діяльності в МВС України : наказ МВС України від 27.07.2012 № 649 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/46036>.
2. *Копейчиков В.В.* Теорія держави та права / Копейчиков В.В. – К., 2000.
3. *Петрова І. П.* Нормативно-правове регулювання організації і діяльності міліції України : дис. канд. ... юрид. наук : 12.00.07 / Петрова Ірина Павлівна. – Ірпінь, 2004.
4. *Рибалкін А.О.* Нормотворчість органів внутрішніх справ (аспекти загальної теорії) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / А. О. Рибалкін. – Х., 2005.
5. *Шестопалова Л.* Особливості нормотворчості в ОВС / Шестопалова Л., Мельничук М. // Вісник Академії управління МВС. – 2009. – № 2. – С. 136–138.
6. *Биля І.О.* Нормотворча техніка: поняття і загальна характеристика / Биля І.О. // Вісн. Акад. прав. наук України. – 2002. – № 1(28). – С. 217–226.
7. Про вдосконалення порядку державної реєстрації нормативно-правових актів у Міністерстві юстиції України та скасування рішення про державну реєстрацію нормативно-правових актів : наказ Міністерства юстиції України від 12.04.2005 № 34/5 (зі змінами), зареєстрований у Міністерстві юстиції України 12.04.2005 за № 381/10661 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minjust.gov.ua/4660/>
8. Конституція України від 28 червня 1996 року (зі змінами і доп.) // ВВР України. – 1996. – № 30. – Ст. 141 ; Офіційний вісник України. – 2010. – № 72/1 Спец. вип. – Ст. 2598.

Рыбалкин А. А., Криворучко Д. И. Отдельные вопросы нормотворчества органов внутренних дел: проблемы и пути решения. Современная динамика государственно-правового развития Украины объективно предопределяет проблему ненадлежащего нормативного регулирования определенных сфер общественных отношений, а если говорить шире, то некоторые из них вообще не имеют нормативного регулирования в существующем законодательстве Украины. Вследствие несовершенства законодательства, регулирующего нормотворческую деятельность ОВД Украины, возникают проблемы в эффективности функционирования подразделений ОВД Украины, и как результат – повышение уровня преступности, негативная оценка профессиональной деятельности милиции со стороны общества.

Учитывая это, а также и тот факт, что Украина на данном этапе развития общества и государственности в своей политической нормотворческой деятельности старается соответствовать требованиям европейского законодательства, особую актуальность приобретает исследование нерешенных проблемных вопросов в нормотворческой деятельности ОВД Украины.

Ключевые слова: *нормотворчество, нормативно-правовой акт, ведомственные нормативно-правовые акты, Министерство внутренних дел Украины, Департамент юридического обеспечения.*

Rybalkin A. O., Kryvoruchko D. I. Some matters of rule-making in internal affairs bodies: problems and ways to solve them. Modern dynamics of state and legal development of Ukraine objectively predetermines a problem of inadequate standard regulation of certain spheres of the public relations and if to speak more widely, some of them have no standard regulation in the existing legislation of Ukraine at all. About activities of law-enforcement bodies of Ukraine in this aspect it should be noted that owing to imperfection of the legislation

regulating rule-making activities of Department of Internal Affairs of Ukraine, discrepancy and availability of contradictions in the modern legislation there are problems in efficiency of functioning of divisions of Department of Internal Affairs of Ukraine, and as result - crime rate increase, a negative assessment of professional activity of militia from society.

Considering it, as well as that fact that Ukraine at this stage of development of society and statehood, in the political, rule-making activities tries to conform to requirements of the European legislation, special relevance is purchased by research of rule-making activities of Department of Internal Affairs of Ukraine which now contains a significant amount of unresolved problematic issues.

Keywords: rule-making, regulatory legal act, departmental regulatory legal acts, Ministry of Internal Affairs of Ukraine, Department of legal support.

Надійшла до редакції 30.01.2015

Талдикін О. В.

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 342.7

НЕГАТИВНА ЄВГЕНІКА В ПОЛІТИЦІ ДЕРЖАВИ

Розглянуто негативну євгеніку як складову внутрішньої політики провідних країн світу в контексті порушення фундаментальних прав людини. Визначено: загальну мету негативної євгеніки, функції негативної євгеніки, основні засоби її реалізації, категорії осіб, до яких застосовувалися засоби негативної євгеніки, надано ґрунтовну міжнародно-правову регламентацію євгеніки.

Ключові слова: євгеніка, негативна євгеніка, еволюція, політика, права людини, расова біологія, селекція, стерилізація.

«Нехай там не буде ні горбатих спереду, ні горбатих ззаду, ні калік, ні схилених, ні з рідними плямами, ні порочних, ні хворих, ні кривих, ні гнилозубих, ні прокажених, чия плоть викинута, ні з іншими вадами, які служать мітками Анхра-Манью, накладеними на смертних».

Авеста, Міф про Йіму

Постановка проблеми. Як складова внутрішньої політики негативна євгеніка почала з'являтися з кінця XIX – початку XX століття і набула піку свого розвитку в 30-ті роки. У ці часи вона була частиною соціальної інженерії, за словами прихильників, дуже міцно пов'язаної з іншими її складовими. Це, певною мірою, обумовлюється активізацією соціальної функції держави, прагненням її до активного втручання у вирішення широкого спектра соціальних проблем. З іншого боку, освіта і "якість" людського матеріалу набували зна-

чення в міру розвитку все більш монополізованих економічних відносин.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблеми негативної евгеніки розглядалися в межах наукових монографій та статей. Особливої уваги заслуговують праці теоретиків негативної евгеніки: Ф. Гальтона, В. Келлікотта, Х. Лундборга, Гуннара та Альви Мюндаль.

Різні аспекти негативної евгеніки, як складової внутрішньої політики різних держав, досліджували: А. Карлсон, Б.І. Ісмаїлов, Т. Юдін та ін.

Метою даної статті є спроба на основі аналізу джерельно-правової бази та бібліографії визначити загальну мету і функції негативної евгеніки, а також основні засоби її реалізації та категорії осіб, до яких застосовувалися ці засоби.

Виклад основного матеріалу. Наприкінці ХІХ століття, коли в наукових колах провідних країн світу панували ідеї соціального дарвінізму, набули неабиякої популярності учення про можливість покращення вроджених якостей людини. Британський вчений сер Френсіс Гальтон у 1883 році, у своїй книзі «Дослідження людських здібностей та їх розвитку» («Inquiries into Human Faculty and Its Development») вперше застосовує термін «евгеніка» [1].

Евгеніка (від грец. *Ευγενες* – породистий) – вчення про селекцію людини, а також про шляхи поліпшення її спадкових властивостей. В 1907 році професор біології Вільям Келлікотт визначає евгеніку як «соціальне управління еволюцією людини» [2].

Розрізняють *два види* евгеніки: «*позитивну евгеніку*» і «*негативну евгеніку*».

Мета позитивної евгеніки – сприяння відтворенню людей з ознаками, які розглядаються як цінні для суспільства, наприклад: відсутність спадкових захворювань, хороший фізичний розвиток і високий інтелект. Межі між позитивною та негативною евгенікою є питанням, на наш погляд, доволі дискусійним, але, в контексті порушення прав людини, актуальним постає дослідження тих державних програм та дій державних органів, які спрямованні на досягнення цілей саме негативною евгеніки.

Загальною метою негативною евгеніки прийнято вважати припинення народження потомства в осіб, що мають спадкові дефекти, або у тих категорій, які вважаються державою й суспільством «расово», фізично та розумово відсталими, соціально небезпечними.

Практичне втілення ідеї негативною евгеніки отримали у вигляді расових законів, прийнятих у США та Німеччині в першій половині ХХ століття. Вони також широко обговорювалися і в Англії, Франції, Скандинавії та Радянській Росії. До числа країн, що схвалили, наприклад, закони про стерилізацію протягом 1907–1931 років належать Норвегія, Швеція, Данія, Фінляндія, Сполучені Штати, Естонія, Вільне Місто Данциг, Швейцарія, Англія, Бермуди, Канада, Мексика, Японія, Німеччина. Починаючи з кінця 20–30-х років уряди названих країн проводили широкомасштабну політику, що містила елементи негативною евгеніки. В 20-х роках популярність цієї державної політики досягла такого рівня, що викликала стурбованість римсько-католицької церкви. В 1930 році Папа Пій ХІ видає буллу з її засу-

дженням: *Castii connubii* [3].

Аналіз різного роду джерел надає можливість визначити й *функції* негативної євгеніки як складової внутрішньої політики окремих держав:

- *превентивна*: запобігання народженню дітей в осіб, які вважалися носіями дефектних генетичних ознак, та попередження народження дітей в осіб, які мають шкідливі звички (алкоголізм, асоціальна поведінка);
- *карально-репресивна*: використання в якості додаткового покарання за злочин (переважно сексуального характеру);
- *регулятивна*: контроль за демографічною ситуацією (рівнем народжуваності);
- *економічна*: заощадження державних коштів на утримання непрацездатних та їх лікування.

США були однією з перших держав, що почали застосовувати окремі засоби негативної євгеніки. Тут, внутрішня політика, заснована на негативній євгеніці, була виключною прерогативою окремих штатів. Так, першими штатами, що закріпили на законодавчому рівні обмеження шлюбів з хворими, були штати Делавер – у 1893 році, та Коннектікут – у 1895 році [4, с. 38].

До 1917 року такий захід негативної євгеніки, як примусову стерилізацію, схвалили в 16 штатах. Програми були спрямовані на психічно хворих і розумово відсталих, а в деяких штатах стерилізації підлягали також глухі, сліпі, епілептики та особи з фізичними каліцтвами, хронічні алкоголіки. У ряді випадків заборонялися шлюби та спільне проживання, або вони дозволялися за умов повної стерилізації [4, с. 38]. Мабуть не дивно, що в 20–30-х роках у США примусовій стерилізації частіше піддавалися жінки афроамериканки, адже вважалося, що вони не можуть контролювати власне статеве життя. Лідером такого обмеження зростання сімей афроамериканців з метою економії коштів на соціальну допомогу був штат Північна Кароліна [5]. Борець за права афроамериканців Анжела Девіс стверджує, що велику кількість індіанців і афроамериканців було стерилізовано проти їх волі і часто без їх відома, коли вони були в лікарні [6].

У 1927 році політика стерилізації генетично «дефективних» людей була підтримана Верховним судом США у справі мешканки штату Вірджинія Керрі Бак (*Carrie Buck*), яка намагалася оскаржити рішення влади про її примусову стерилізацію [7].

У цілому примусова стерилізація, як захід негативної євгеніки, здійснювалася в США до 1974 року. В окремих штатах заходи негативної євгеніки відігравали одночасно як каральну, так і превентивну роль. Так, і до теперішнього часу особам, які вчинили злочини на сексуальному ґрунті, надається можливість заміни довічного ув'язнення добровільною хімічною кастрацією [8].

Ґрунтовне законодавче оформлення державні програми з негативної євгеніки отримали у країнах Скандинавії. У 1924 році, як тільки в Данії прийшов до влади перший соціал-демократичний уряд, став обговорюватися закон про стерилізацію. На думку розробників, стерилізація повинна була зіграти вирішальну роль у запобіганні виродженню данців. Якщо якась політична партія і могла в

той час розглядатися як свого роду партія евгеніки, то це були саме соціал-демократи [9]. Так, Данія стала першою зі скандинавських країн, що прийняла закон «Про стерилізацію» в 1929 році. В 1934 році його було значно посилено під впливом економічних проблем періоду Великої депресії.

У Швеції рикстаг у 1921 році схвалює утворення Державного інституту расової біології (Rasbiologiska institutet, Statens institut för rasbiologi). Його голова Херман Лундборг досліджував змішання рас і прагнув стати першим ученим, який би довів, що подібне змішання є шкідливим [10]. Провідниками одного з розповсюджених засобів негативної евгеніки примусової стерилізації були Нільс фон Хофтен, а також подружжя соціал-демократів: Гуннар та Альва Мюрдаль [11]. Зокрема, Мюрдалі стверджували, що «душевно хворі, розумово неповноцінні, особи з генетичними дефектами та особи з асоціальним або кримінальним характером підлягають примусовій стерилізації. На противагу від програм німецьких нацистів, Мюрдалі підкреслювали, що підлягають стерилізації особи в усіх демографічних і в усіх соціальних групах. Відтворення цього низькоякісного людського матеріалу є небажаним, оскільки є великий ризик, що їх потомство виявиться неповноцінним фізично і розумово. А так як генетично неповноцінних дітей доведеться утримувати державі, Мюрдалі стверджували, що в обмеженому числі випадків у держави є право здійснювати примусову стерилізацію». [12, с. 132]. Цікаво, що Альва Мюрдаль стала лауреатом Нобелівської премії миру в 1982 році [13].

У 1936 році рикстаг отримує звіт з пропозиціями для стерилізації згідно з прийнятим у 1934 році законом, яким стерилізація «неповноцінних» рас визнавалася бажаною, але виключно добровільною [14]. Осіб, які підлягають стерилізації, викликали в органи соціального забезпечення і повідомляли про майбутню операцію. Щоб потрапити в цю категорію, достатньо було проявляти «стійку нездатність до навчання» або володіти зовнішністю, що не відповідає визнаним арійським стандартам шведської нації. Тих, хто намагався протестувати, залякували: погрожували ув'язненням у лікарні для душевнохворих, позбавленням батьківських прав або пільг. Після підписання папери про те, що згода на операцію отримана добровільно, з операціями не тягнули. Вся процедура – від виклику до органів и до повернення додому тривала не більше тижня. В 1941 році приймається ще один закон, який скасовував мінімальний вік осіб, що підлягали стерилізації. Коли технологія була налагоджена, список ознак неповноцінності вирішили розширити і включили в нього «асоціальність», а наприкінці Другої світової війни на додаток до вже існуючого закону додався новий. Він допускав кастрацію, знову таки «добровільну», небезпечних злочинців, а також «чоловіків з незвичайними або надмірними сексуальними бажаннями». Вибір у цієї групи осіб був ще вужчим: операція або в'язниця. За різними даними, протягом 1935–1975 років було стерилізовано близько 63000 осіб, з них 27 тисяч – насильницькі [15].

Як зазначає Б.І. Ісмаїлов «цікаво, що в Данії, як загалом і в інших скандинавських країнах, були відсутні ті соціальні та політичні умови, які традиційно розглядалися в якості необхідних передумов для розвитку евгеніки.

Так, не було вираженого класового антагонізму і страху привілейованих верств перед пробудженням мас, не було міжрасових і міжнаціональних протиріч, не було і опозиції консервативних еліт соціальним витратам» [9].

Безумовно, що апогею свого розвитку негативна євгеніка досягла у нацистській Німеччині, де вона мала «расове» підґрунтя. Основними напрямками впровадження негативної євгеніки тут були такі:

- програма Т-4 – знищення психічних хворих, і взагалі хворих більше 5 років, як непрацездатних;
- знищення гомосексуалістів;
- програма «Лебенсборн» – зачаття і виховання в дитячих будинках дітей від службовців СС, які пройшли «расовий відбір»;
- Холокост;
- план «Ост» – скорочення місцевого населення захоплених східних територій, яке вважалося нижчою расою [16; 17].

Саме нацистська Німеччина використала найширший спектр засобів негативної євгеніки. *Основними засобами реалізації* негативної євгеніки в політиці були такі:

- заборона шлюбів з представниками інших «нижчих» рас;
- заборона шлюбів з представниками інших національностей;
- заборона спільного проживання;
- обов'язковий медичний огляд майбутнього подружжя;
- примусова стерилізація та кастрація;
- примушування до «добровільної стерилізації»;
- активна евтаназія;
- сприяння народженню та вихованню дітей від осіб, що пройшли «расовий відбір»;
- оперативне «лікування» осіб з нетрадиційною сексуальною орієнтацією;
- заборона на еміграцію особам, які мають спадкові, психічні захворювання та не спроможні себе утримувати.

Заперечення проти негативної євгеніки не переконали її прихильників. Не зупинила їх і мораль. *Категорії осіб, до яких застосовувалися засоби негативної євгеніки*, вражають своєю чисельністю: це представники так званих «нижчих рас», євреї, цигани, особи з нетрадиційною сексуальною орієнтацією, особи, які скоїли кримінальне правопорушення (переважно на сексуальному ґрунті), рецидивісти, особи, які мали спадкові захворювання, хворі на епілепсію, особи з психічними захворюваннями та розладами, особи зі спадковою глухотою та сліпотою, особи з важкою потворністю, невиліковно хворі, діти-інваліди, хворі, що заходилися на лікуванні понад п'ять років, особи, які не спроможні на фізичну працю, особи, які були схильні народити більше однієї дитини, хронічні алкоголіки тощо.

Питання: «хто повинен вирішувати, що одне відхилення від норми є неприпустимим, а інше – цілком прийнятним?» є актуальним, і сучасні приклади застосування негативної євгеніки також існують. Так, за даними дворічного дослідження, яке було проведене кореспондентом ВВС Наталією Антелавою, в

Узбекистані, у процесі реалізації державних програм з планування сім'ї, діє секретна програма примусової стерилізації жінок дітородного віку. З 1999 року через цю процедуру вже пройшли десятки тисяч жінок. Узбецьке міністерство закордонних справ категорично заперечує наявність такої програми [18].

Проблемами евгеніки в Китаї займається Пекінський інститут геноміки в Шеньчжені (BGI Shenzhen). «Сім'я з однією дитиною» – гасло, яке було висунуто китайською владою ще тридцять років тому. Наслідки цієї політики призвели до зростання кількості людей похилого віку, що, у свою чергу, обумовлює загрозу економічному розвитку. В жовтні 1994 року було прийнято "Закон про охорону здоров'я матері і дитини", розкритикований світовою спільнотою як евгенічний [19]. З середини 90-х років політика евгеніки КНР містить такі заходи: обов'язкова стерилізація всіх розумово відсталих і які страждають серйозними генетичними відхиленнями, обов'язкові пренатальні тести і обов'язкові аборти у випадку дефектів плоду, формування елітного банку сперми для жінок, чоловіки яких є безплідними [20].

Взагалі ґрунтовну міжнародно-правову регламентацію евгеніки починає отримувати з другої половині ХХ століття. Сьогодні діючими міжнародно-правовими документами є такі:

- Гельсінгська декларація Всесвітньої медичної асоціації (1964 р.) [21];
- Загальна декларація про біоетику та права людини, ЮНЕСКО, (2005 р.) [22];
- Декларація про клонування людини, ООН, (2005 р.) [23].

В Європейському Союзі евгеніку заборонено відповідно до Хартії основних прав Європейського Союзу від 7 грудня 2000 року. Стаття 3 Хартії передбачає "заборону евгенічної практики, насамперед тієї, яка спрямована на селекцію людини" [24].

Більшість розвинених країн, підтримуючи Загальну Декларацію прав людини 1948 року, Конвенцію про захист фундаментальних прав і свобод людини 1950 року, підписали Конвенцію про біомедицину та права людини у 1997 році. Стаття 11 Конвенції забороняє будь-яку форму дискримінації за генетичною ознакою [25].

Висновки. *Загальною метою* негативної евгеніки прийнято вважати припинення народження потомства в осіб, що мають спадкові дефекти, або у тих категорій, які вважаються державою й суспільством «расово», фізично та розумово відсталими, соціально небезпечними.

Аналіз різного роду джерел дає можливість визначити й *функції* негативної евгеніки як складової внутрішньої політики окремих держав:

- *превентивна*: запобігання народження дітей в осіб, які вважалися носіями дефектних генетичних ознак, та попередження народження дітей у осіб, які мають шкідливі звички (алкоголізм, асоціальна поведінка);
- *карально-репресивна*: використання в якості додаткового покарання за злочин (переважно сексуального характеру);
- *регулятивна*: контроль за демографічною ситуацією (рівнем народжуваності);

- *економічна*: заощадження державних коштів на утримання непрацевдатних та їх лікування.

Основними засобами реалізації негативної євгеніки в політиці були такі:

- заборона шлюбів з представниками інших «нижчих» рас;
- заборона шлюбів з представниками інших національностей;
- заборона спільного проживання;
- обов'язковий медичний огляд майбутнього подружжя;
- примусова стерилізація та кастрація;
- примушування до «добровільної стерилізації»;
- активна евтаназія;
- сприяння народженню та вихованню дітей від осіб, що пройшли «расовий відбір»;
- оперативне «лікування» осіб з нетрадиційною сексуальною орієнтацією;
- заборона на еміграцію особам, які мають спадкові, психічні захворювання та не спроможні себе утримувати.

Категорії осіб, до яких застосовувалися засоби негативної євгеніки, вражають своєю чисельністю: це представники так званих «нижчих рас», євреї, цигани, особи з нетрадиційною сексуальною орієнтацією, особи, які скоїли кримінальне правопорушення (переважно на сексуальному ґрунті), рецидивісти, особи, які мали спадкові захворювання, хворі на епілепсію, особи з психічними захворюваннями та розладами, особи зі спадковою глухотою та сліпотою, особи з важкою потворністю, невиліковно хворі, діти-інваліди, хворі, що заходилися на лікуванні понад п'ять років, особи, які не спроможні на фізичну працю, особи, які були схильні народити більше однієї дитини, хронічні алкоголіки тощо.

Підсумовуючи вищенаведене зазначимо, що в наші часи, у зв'язку з проектами світової еліти щодо загального скорочення населення планети, набуває популярності ювенальна юстиція. Існує думка, що ювенальна юстиція – така собі своєрідна реінкарнація негативної євгеніки, яка є жорстким механізмом зміни базових принципів взаємодії держави і сім'ї з метою руйнації традиційної автономності відносин дітей і батьків.

Бібліографічні посилання

1. Galton F. *Inquiries into Human Faculty and Its Development*. 1883. – London : J.M. Dent & Company [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://galton.org/books/human-faculty/text/human-faculty.pdf>
2. Kellicott William Erskine. *The Social Direction of Evolution: An Outline of the Science of Eugenics* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gutenberg.org/files/31705/31705-h/31705-h.htm>
3. Pius XI, *Casti Connubii* (31/12/1930) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w2.vatican.va/content/pius-xi/en/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_31121930_casti-connubii.html
4. Юдин Т. *Євгеника* / Т. Юдин. – М., 1925.
5. Daniel Nasaw *BBC News, Washington Sterilisation: North Carolina grapples with legacy* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bbc.com/news/world-us-canada-13700490>
6. Angela Davis, *Women, Race and Class* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.richardcurtisphd.com/teaching/sccc/PHIL255/Davis%20->

%20Women%20Race%20and%20Class.pdf

7. Supreme Court. *Buck v. Bell* 274 U.S. 200. *Buck v. Bell* (No. 292). Argued: April 22, 1927. Decided: May 2, 1927. 143 Va. 310, affirmed [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.law.cornell.edu/supremecourt/text/274/200>.

8. The 2007 Florida Statutes: 794.0235 Administration of medroxyprogesterone acetate (MPA) to persons convicted of sexual battery. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.leg.state.fl.us/statutes/index.cfm?App_mode=Display_Statute&Search_String=&URL=Ch0794/SEC0235.HTM&Title=-%3E2006-%3ECh0794-%3ESection%200235#0794.0235

9. Исмаилов Б.И. Теоретические аспекты и законодательная практика государств в сфере правовой регламентации генетики человека [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.portalus.ru/modules/politics/rus_readme.php?archive=&id=1188693307&start_from=&subaction=showfull&ucat=.

10. Neuman Lundborg .Degenerationsfaran. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://runeberg.org/svtidskr/1921/0288.html>.

11. Nils von Hoften, *Steriliseringsfrågan från rasbiologisk synpunkt*. – Stockholm : Svenska föreningens för psykisk hälsövård, 1933.

12. Карлсон А. Шведский эксперимент в демографической политике : Гуннар и Альва Мюрдали и межвоенный кризис народонаселения / Алан Карлсон ; пер. с англ. Б. Пинскера. – М., 2009.

13. Лауреаты Нобелевской премии [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nobeliat.ru/laureat.php?id=184>.

14. SOU (Statens Offentliga Utredningen) 1936: 46, *Betänkande angående sterilisering, Befolkningskommissionen* (Stockholm, 1936).

15. Гридина Ю. Униженные и оскорбленные / Гридина Ю., Рукавишников Л. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kommersant.ru/doc/13746>

16. Рид Дж. Генетика, евгеника и массовые убийства // Модели безумия: Психологические, социальные и биологические подходы к пониманию шизофрении / Рид Дж., Массон Дж. ; под ред. Дж. Рида, Л.Р. Мошера, Р.П. Бенталла. – Ставрополь, 2008.

17. Astel, Präsident, Prof. Dr. H. W.: *Rassendämmerung und ihre Meisterung durch Geist und Tat als Schicksalsfrage der weiß en Völker*. Aus: *Schriftenreihe der NS*. – Monatshefte, Heft 1. Zentralverlag der NSDAP. Franz Eher Nachf., München.

18. Natalia Antelava. October 2013 Forced Sterilization of Women in Uzbekistan/ Executive summary (October 2013) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.fergananews.com/archive/2013/sterilization_uzbek_20131205_0.pdf.

19. Сравнительное трудовое право. – № 2. – 2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.hse.ru/data/2010/01/30/1229794667/China_2_2009_T2.pdf.

20. P. Bakalář «tabu v sociálních vědách [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.vzdelavaci-institut.info/?q=system/files/Tabu_v_socialnich_vedach-Petr_Bakalar.pdf.

21. Гельсінгська декларація Всесвітньої медичної асоціації "Етичні принципи медичних досліджень за участю людини у якості об'єкта дослідження" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/990_005.

22. Всеобщая декларация о биоэтике и правах человека [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://unesdoc.unesco.org/images/0014/001461/146180r.pdf>.

23. Декларация Организации Объединенных Наций о клонировании человека [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_d57.

24. Хартия основных прав Европейского Союза [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_524.

25. Конвенція про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини : Конвенція про права людини та біомедицину [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_334.

Талдыкин А. В. Негативная евгеника в политике государства. Рассмотрена негативная евгеника как составляющая внутренней политики ведущих стран мира в контексте нарушения фундаментальных прав человека. Определены: общая цель негативной евгеники, функции негативной евгеники, основные средства ее реализации, категории лиц, к ко-

торым применялись средства негативной евгеники, приведена основная международно-правовая регламентация евгеники.

Ключевые слова: *евгеника, негативная евгеника, эволюция, политика, права человека, расовая биология, селекция, стерилизация.*

Taldykin O. V. Negative eugenics in government policy. Considered negative eugenics as a component of the internal policy of the leading countries in the context of violations of fundamental human rights. Defined: The overall objective of negative eugenics negative eugenics function, the basic means of its realization, the categories of persons who were subject to a means of negative eugenics, given the basic international legal regulation of eugenics.

The overall objective of negative eugenics is considered to be the birth of offspring cessation in patients with hereditary defects or those categories that are considered by the state and society "race", physically and mentally, socially dangerous.

Analysis of various sources makes it possible to determine the function and negative eugenics as part of internal policies of individual states:

- Preventive: preventing the birth of children in persons considered carriers of defective genetic traits and prevent the birth of children in individuals with bad habits (alcoholism, antisocial behavior);

- Punitive and repressive: Use as an additional punishment for the crime (mostly sexual);

- Regulatory, control of demographics (birth rate);

- Economic: saving public funds for the maintenance of the disabled and their treatment.

The main means of implementation of negative eugenics policy were:

- Prohibition of marriages with other "lower" races;

- Prohibition of marriages with members of other nationalities;

- Prohibit cohabitation;

- Compulsory medical examination of the future spouse;

- Forced sterilization and castration;

- Forced "voluntary sterilization";

- Active yeftanaziya;

- Promoting the birth and rearing of people who were "racial selection";

- Surgical "cure" people with different sexual orientations;

- A ban on emigration of persons with hereditary mental illness and are unable to maintain themselves.

Categories of persons to which the means used negative eugenics affect its strength: the representatives of the so-called "lower races", Jews, Gypsies, people with different sexual orientations, people who have committed criminal offenses (mainly sexual soil), recidivists, those who had hereditary disease, patients with epilepsy, people with mental illnesses and disorders, hereditary deafness person with blindness and, persons with severe ugliness, terminally ill, disabled children, patients who have undertaken on treatment for more than five years, people who are not able to physical labor, people who were inclined to give birth to more than one child, chronic alcoholics and others.

Summarizing the above, we note that in our time, in connection with the global elite to an overall reduction in population, gaining popularity juvenile justice. It is believed that the juvenile justice system – a kind of reincarnation kind of negative eugenics, which is stricter change the basic principles of cooperation between the state and the family to deal with the destruction of the traditional autonomy of relations of children and parents.

Keywords: *eugenics negative eugenics, evolution, politics, human rights, racial biology, breeding, sterilization.*

Надійшла до редакції 20.02.2015

Перчеклій І.
юрист (м. Київ)

УДК 342.7

ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ФОРМ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА ВЛАСНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ НА ПРИРОДНІ РЕСУРСИ

Досліджено теоретико-правові питання форм реалізації права власності Українського народу на природні ресурси. Визначено поняття, здійснено правовий аналіз та розкрито проблемні аспекти форм реалізації права власності Українського народу на природні ресурси.

Ключові слова: право власності Українського народу на природні ресурси, форми реалізації права власності Українського народу на природні ресурси.

Постановка проблеми. Сучасні реалії суспільних відносин у сфері охорони та захисту права власності на природні ресурси Українського народу, реальне відчуження абсолютної більшості Українського народу від здійснення правомочностей власника у цій галузі, а також безконтрольне використання та розпорядження об'єктів права власності Українського народу посадовими особами органів публічної влади, внаслідок чого титульному власникові, його правам та законним інтересам, а також об'єктам права його власності заподіюється значна і часто навіть непоправна шкода.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. При цьому, як зауважується в науковій літературі, безвідносно до суб'єкта права власності, саме “зростання посягань на власність викликане також порушеннями пропорційності в розвиткові економіки, розлагодженістю механізму поєднання особистих інтересів із суспільними та державними, а, головне, – відсутністю адекватного механізму контролю та захисту власності від протиправних посягань” [1, с. 26].

Як слушно наголошує В.А. Устименко, Конституція та законодавство України на сьогодні не містять чіткої змістовної та термінологічної ідентифікації публічної власності; недостатньо розробленими є правові засоби захисту публічної власності в Україні, зокрема порівняно з гарантувальним механізмом приватної власності; публічна власність потребує правового забезпечення її збереженості; при вдосконаленні такого правового регулювання слід запозичувати позитивний досвід країн з розвинутою економікою; виконання соціальних функцій держави без публічної власності неможливе [2]. Зазначене повною мірою стосується такого різновиду публічної власності, як власність Українського народу на природні ресурси.

Як констатує Є.В. Шульга, нині “фактично відсутні механізми реалізації права власності Українського народу. Натомість існує підміна цих механізмів неконтрольованим з боку суспільства управлінням природними ресурсами від імені Українського народу, що його здійснюють органи виконавчої влади

та місцевого самоврядування, що, у свою чергу, призводить до масштабних негативних наслідків, весь тягар яких у кінцевому підсумку покладається на той самий Український народ” [3, с. 26].

Всі ці негативні явища та процеси об’єктивно вимагають критичного науково-правового осмислення, а надалі – створення і запровадження ефективного механізму реалізації права власності такого власника, як Український народ, на належні йому природні ресурси. Тож сучасна українська юридична наука має забезпечити наукове супроводження розбудови та вдосконалення механізму реалізації згаданого права, спираючись на власний державно-правовий досвід та акумулюючи кращі правові здобутки зарубіжних країн у регулюванні відносин публічної власності на природні ресурси.

Значення докладного правового аналізу форм реалізації суб’єктивного права власності вдало, на наш погляд, підкреслив В.І. Андрейцев, зауваживши, що, скажімо, “механізм гарантування права власності на землю включає систему земельно-правового регулювання правовідносин щодо володіння, користування і розпорядження землями (земельними ділянками), включаючи різні форми набуття прав власності на вказані об’єкти, реалізацію (здійснення) та захист повноважень власників у юрисдикційних органах” [4, с. 72].

Проте у спеціальній юридичній літературі питання дослідження правового змісту форм реалізації права суб’єкта власності на природні ресурси досі не знайшло свого комплексного розкриття. Між тим, це поняття безпосередньо стосується з’ясування природи механізму реалізації права власності Українського народу на природні ресурси. Його виокремлення ґрунтується на тій об’єктивній закономірності, яка полягає в тому, що всі явища об’єктивної реальності мають зміст і форму, взаємопов’язані між собою та активно впливають одне на одне, при тому, що формою є зовнішнє вираження певного змісту [5, с. 473].

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи питання форм реалізації права Українського народу на природні ресурси, слід зазначити, що саме поняття реалізації такого права є складним правовим явищем. Воно, зокрема, пов’язується із здійсненням відносин власності на відповідні об’єкти. Визначальною ознакою реалізації є отримання власником кінцевого результату. Категорія “реалізація” виражає соціально-економічний аспект функціонування власності. Тому форми реалізації не можуть не бути пов’язані з фактичним здійсненням відносин власності. Розвиток власності відбувається завдяки змінам економічних форм її реалізації. Водночас держава підтримує та стимулює ті форми реалізації, які найбільш повно на певному етапі відображають інтереси суспільства, і припиняє ті, які суперечать їм [6].

Така реалізація відбувається у процесі виробництва, розподілу, обміну, споживання, у привласненні на кожному етапі відтворення кінцевих результатів; через дію економічних законів; у структурі та функціонуванні господарського механізму; у змісті та формах власності; через систему економічних інтересів та їх узгодження [6].

Реалізація права власності семантично “несе” в собі значення руху, про-

цесу. Тож здійснюючи своє право, суб'єкт права власності має певні соціально-економічні та юридичні цілі. Таким чином, слід акцентувати увагу на відносинах активного, динамічного характеру реалізації прав власника. Тому в науковій літературі і наголошується, що “реалізація суб'єктивних прав – це сукупність різних дій, певний процес, у результаті якого особи, які володіють конкретним суб'єктивним правом, отримують реальні, різні за своїм характером результати, які стоять за цим суб'єктивним правом” [7, с. 28].

Водночас до такої – процесуальної – інтерпретації значення реалізації права власності слід додати і таке її тлумачення, яке передбачає, що така реалізація – це не лише процес, а ще й результат діяльності реалізованої норми чи норм права власності [6]. Цей кінцевий результат являє собою досягнення відповідності між вимогами правових норм здійснити чи утриматися від здійснення певних дій і суму фактичних дій з приводу цього. При цьому за своїм змістом реалізація права власності виступає в ролі задоволення на базі власності тих чи тих потреб власника та його інтересів.

Власне діяльність самого суб'єкта права власності, у нашому випадку – Українського народу як титульного власника природних ресурсів, – складається із здійснення ним юридично значимих дій, пов'язаних з перетворенням можливості використання ним своїх правомочностей власника на дійсність, тобто справжнє, реальне, упорядковане, здійснюване у рамках правових норм, привласнення та використання власником корисних властивостей належних йому на праві власності природних ресурсів. Цілком закономірно, що реалізація правомочностей власника Українським народом залежатиме, з одного боку, від правового режиму конкретного виду природних ресурсів, належних йому, а, з іншого – від докладності правового регулювання процедур реалізації такого права. Зрозуміло, що у випадках, “коли закон не приписує власникові той чи інший спосіб здійснення права, він має право обрати спосіб його здійснення за власним розсудом. При цьому він зобов'язаний керуватися загальними принципами здійснення цивільних прав: здійснювати право власності згідно з його призначенням, поважати моральні засади суспільства і правила ділової етики, не порушувати прав і охоронюваних законодавством інтересів інших осіб, не обмежувати конкуренцію” [6, с. 6–7].

В.Д. Мазаєв наголошує на тому, що сам “публічний власник зобов'язаний організувати реалізацію своїх повноважень публічного власника. А ця організація повинна проходити в особливих формах управління публічним майном, які можуть включати в собі значний обсяг владно-організаційних дій” [8, с. 170]. Тому суттєвим у контексті аналізу елементів механізму реалізації права власності Українського народу на природні ресурси видається аналіз тих правових форм, в яких має відбуватися така реалізація як певний, нормативно упорядкований процес.

Ми виходимо з того, що форма реалізації права власності повинна відбивати сукупність конкретних дій власника з приводу втілення ним у життя наданих йому правомочностей. У такому розумінні формою реалізації права власності Українського народу на природні ресурси, на наш погляд, є певним

чином упорядковане зовнішнє вираження стійкої та відносно однорідної сукупності конкретних дій, що здійснюються уповноваженими суб'єктами права щодо реалізації правомочностей Українського народу у сфері власності на природні ресурси.

Категорія “форма реалізації права власності Українського народу на природні ресурси” вказує на те, що відповідна реалізація зазначеного суб'єктивного права відбувається не автоматично, а в процесі взаємодії відповідних суб'єктів права, що, зокрема, передбачає доцільне та закономірне здійснення такими суб'єктами певних дій, що в сукупності складають деякий автономний напрям діяльності, спрямованої на досягнення цілей механізму реалізації права власності Українського народу на природні ресурси. При цьому очевидним є те, що такі дії мають бути “матеріалізовані, тобто набути зовнішнього виразу у певній формі” [5].

Правова природа таких форм зумовлюється природою та специфікою самої конструкції права власності Українського народу на природні ресурси, специфікою взаємодії різних суб'єктів права у ході відповідної реалізації зазначеного суб'єктивного права, визначається тими цілями та завданнями, що повинні бути досягнуті в ході відповідного процесу правореалізації, тощо.

Відразу зазначимо, що усталена в теоретико-правовій науці модель виокремлення таких форм реалізації права, як застосування, виконання, додержання, використання [9, с. 48; 10, с. 423; 11, с. 388] у нашому випадку є неприйнятною з огляду на те, що в останньому випадку ми маємо справу з реалізацією суб'єктивного права власності, а не об'єктивного права.

Зокрема, В.В. Носик, аналізуючи форми здійснення права власності, дійшов висновку, що право власності на землю Українського народу може здійснюватися у трьох формах реалізації правових норм: простій, опосередкованій, змішаній. При цьому проста форма здійснення права власності за землю передбачає вчинення самостійних дій власника чи уповноваженої особи, пов'язаних з додержанням, виконанням і використанням правових норм щодо набуття землі у власність, реалізації правомочностей володіння, користування і розпорядження землею. Опосередкована форма здійснення права власності передбачає вчинення органами державної влади та місцевого самоврядування дій, спрямованих на забезпечення реалізації правомочностей Українського народу щодо володіння, користування і розпорядження землею шляхом правотворчості, а також застосування норм Конституції України та законів України. Водночас змішана форма здійснення права власності включає дії власника чи уповноваженої особи, пов'язані з додержанням, виконанням і використанням правових норм щодо набуття землі у власність, реалізації правомочностей володіння, користування і розпорядження землею, а також дії органів державної влади та місцевого самоврядування, пов'язані із застосуванням норм чинного законодавства з питань набуття, реалізації суб'єктивного права власності на землю, а також регулювання земельних відносин [12, с. 366]. Одночасно вказаний автор зазначає, що набуття суб'єктивного права власності на земельні ділянки є самостійною формою реалізації норм Основного Закону щодо права

власності народу на землю [12].

Наведена докладна характеристика форм реалізації права власності Українського народу на землю, автором якої є В.В. Носик, приведена тут, аби критично переглянути її та запропонувати авторське бачення шляхів розв'язання порушеної наукової проблеми.

Водночас зауважимо, що вищезгадана класифікаційна схема В.В. Носика ґрунтується на суперечливих засадах. Як слушно зауважив С.Л. Лисенков, “реалізація суб’єктивних прав у першій формі, тобто при якій можливе самостійне здійснення передбаченої змістом суб’єктивного права можливої поведінки, може реально відбуватися лише у випадках, коли реалізація таких можливостей не потребує узгодження з поведінкою інших суб’єктів. Такі умови можливі лише при реалізації суб’єктивних прав поза межами правових відносин” [13]. Ми ж у даному випадку розглядаємо правовий механізм. Тобто перша з названих В.В. Носиком форм реалізації суб’єктивного права власності має бути виключена з наведеної ним класифікації через її умоглядність та непридатність для застосування саме у правовому механізмі реалізації права власності Українського народу на природні ресурси.

Не можна не врахувати і того, що “коли ж реалізація таких повноважень (зокрема, повноважень власника. – І.П.) відбувається у правовідносинах, то її час, обсяг і межі залежать від волі і поведінки як уповноваженої, так і зобов’язаної сторін правовідносин” [13].

Відтак, при виокремленні форм реалізації права власності Українського народу на природні ресурси в усіх відповідних формах має бути присутня така сторона, як органи державної влади та органи місцевого самоврядування, оскільки неможливо уявити як реалізацію свого права власності самим народом без участі (у формах гарантування, захисту тощо) з боку органів публічної влади – у разі його безпосереднього волевиявлення шляхом всеукраїнського референдуму, так і задіяння цих же органів влади, які діятимуть від імені Українського народу в межах, визначених Конституцією України.

З огляду на це, вважаємо, що провідними формами реалізації права власності Українського народу на природні ресурси виступають безпосередня, опосередкована та похідна. Їх виокремлення ґрунтується, з одного боку, на безумовному, системному та послідовному врахуванні конституційних приписів (зокрема, уміщених у статтях 13–14 Основного Закону України) [14], а, з іншого – на критичному переосмисленні вітчизняних наукових напрацювань у рамках доктрин екологічного, земельного та цивільного права.

При такому підході безпосередня форма реалізації права власності Українського народу передбачає вчинення як самостійних дій власника, пов’язаних з реалізацією ним правомочностей володіння, користування і розпорядження природними ресурсами, із одночасним забезпеченням органами державної влади та місцевого самоврядування застосування норм чинного законодавства щодо реалізації суб’єктивного права власності, а також поточного нормативно-правового регулювання відповідних відносин.

Зрозуміло, що безпосередня форма реалізації права власності Українсь-

кого народу передбачає чітке визначення переліку об'єктів, які належать до виключного права власності народу і не можуть бути відчужені, а також того переліку таких об'єктів, щодо яких таке відчуження буде можливим. Цілком очевидно, що правовий інститут націоналізації – у разі його запровадження – має стосуватися, з нашої точки зору, якраз поповнення переліку об'єктів права власності Українського народу, але аж ніяк не одержавлення певних об'єктів. Безпосередня реалізація Українським народом своїх правомочностей власника має бути уможливлена шляхом конкретизації умов та засобів реалізації такого права через законодавство про Всеукраїнський референдум [15] як провідну форму прямої демократії.

Опосередкована форма здійснення права власності передбачає вчинення органами державної влади та місцевого самоврядування дій, спрямованих на забезпечення реалізації правомочностей Українського народу щодо володіння, користування і розпорядження природними ресурсами, де відповідні органи виступають від імені Українського народу шляхом безпосереднього застосування ними відповідних норм Конституції України та законів України. У цьому випадку поресурсове законодавство має містити перелік повноважень, які відповідні органи можуть здійснювати від імені Українського народу, розпоряджаючись належними йому на праві власності ресурсами – за аналогією з органами місцевого самоврядування, які, як відомо, здійснюють як власні (самоврядні), так і делеговані (державні) повноваження, що, зокрема, знайшло нормативне втілення в Законі України “Про місцеве самоврядування в Україні” [16, с. 20].

При похідній формі реалізації права власності Українського народу на природні ресурси передбачається набуття суб'єктивного права власності фізичними та юридичними особами на ті чи інші природні об'єкти (земельні ділянки, лісові ділянки, об'єкти тваринного світу, Червоної книги чи природно-заповідного фонду) в межах та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

На наш погляд, накреслена вище теоретична модель форм реалізації права власності Українського народу на природні ресурси має знайти органічне продовження у конкретних законодавчих напрацюваннях – наприклад, у законі про право власності Українського народу на природні ресурси або у визначенні змісту та особливостей реалізації такого права у чинному поресурсовому законодавстві України. Зокрема, як вважає А.Р. Крусян, “з метою визначення правових засад реалізації права власності Українського народу, встановленого ч. 1 ст. 13 Конституції України, закріплення функцій і повноважень органів державної влади та місцевого самоврядування щодо здійснення права власника від імені народу, а також для встановлення організаційно-правових форм та механізмів такого здійснення, доцільним є прийняття спеціального закону та закріплення цієї вимоги у тексті Конституції України [17, с. 27].

Водночас науково-теоретичного опрацювання потребує чітке відмежування об'єктів права власності Українського народу від об'єктів права власності інших суб'єктів права (зокрема, держави, фізичних та юридичних осіб).

Вагомим завданням також є наукове осмислення перешкод, що об'єктивно виникають на шляхах реалізації Українським народом правомочностей власника [18]. Зокрема, йдеться про існуючі суперечності між власником та невласниками, між Українським народом як соціополітичною цілісністю та громадянами України, які так само виступають суб'єктами права власності на природні ресурси, а також між формальними та неформальними нормами закріплення відповідного права власності (зокрема, між "юридичним" та "фактичним" правом власності Українського народу) тощо.

Так само ґрунтовного наукового дослідження заслуговують проблеми визначення шляхів нормативного закріплення таких форм реалізації права власності Українського народу на природні ресурси, як набуття об'єктів права власності та припинення права власності на певні об'єкти.

Висновки. Наведені вище міркування є попередніми висновками проведеного дослідження та водночас вони окреслюють перспективні напрями конкретизації здобутих наукових результатів, які потребують подальшого опрацювання в ході неупередженого наукового пошуку з метою вирішення актуальних проблем оптимізації конституційної моделі права власності Українського народу на природні ресурси та ефективної реалізації відповідного права у конкретних правовідносинах.

Бібліографічні посилання

1. *Караваева Г. А.* Государственно-правовая охрана собственности в Российской Федерации: Общетеоретический аспект : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. юрид. наук / Г. А. Караваева. – Саратов, 2002.
2. *Устименко В. А.* Некоторые аспекты конституционно-правового регулирования отношений публичной собственности / Устименко В. А. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.hozpravo.com.ua/conferences/arhiv/uchastnik.php?ELEMENT_ID=470&ID=493.
3. *Шульга С. В.* Реалізація виключного права власності Українського народу на надра / С. В. Шульга // Адвокат. – 2012. – № 10.
4. *Андрейцев В.* Механізм гарантування права власності на землю / В. Андрейцев // Наукові записки АН ВШ України. – 2004. – Вип. 6.
5. *Борденюк В. І.* Місцеве самоврядування та державне управління: конституційно-правові основи співвідношення та взаємодії / В. І. Борденюк. – К., 2007.
6. *Гена Е. И.* Собственность граждан и юридические формы ее реализации : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. юрид. наук / Е. И. Гена. – М., 1993.
7. *Вавилин Е. В.* Право собственности: реализация субъективного гражданского права // Актуальные проблемы права собственности : материалы Всероссийской межвуз. конф. (октябрь 2003 г., г. Саратов). – Саратов, 2004.
8. *Мазаев В. Д.* Публичная собственность в России: конституционные основы / В. Д. Мазаев. — М., 2004.
9. *Вопленко Н. Н.* Реализация права : учеб. пособие / Н. Н. Вопленко. – Волгоград, 2001.
10. Проблемы общей теории права и государства : учебник для вузов / под общ. ред. В. С. Нерсесянца. – М., 2004.
11. *Скакун О. Ф.* Теорія держави і права : підручник для вузів / О. Ф. Скакун. – Х., 2001.

12. Носик В. В. Право власності на землю Українського народу : монографія / В. В. Носик. – К., 2006.

13. Лисенков С. Способи правової регламентації і реалізація суб'єктивних прав / Лисенков С. [Електронний ресурс] // Юридичний журнал. – 2006. – № 12. – Режим доступу: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=2494>.

14. Конституція України від 28 червня 1996 року // ВВР України. – 1996. – № 30. – Ст. 141 (зі змінами, внесеними Законом України «Про відновлення дії окремих положень Конституції України» від 21 лютого 2014 р. // Офіційний вісник. – 2014. – № 19. – Ст. 583).

15. Про Всеукраїнський референдум : Закон України від 6 листопада 2011 р. // ВВР України. – 2013. – № 44–45. – Ст. 634.

16. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 травня 1997 року // Офіційний Вісник України. – 1997. – № 25.

17. Крусян А. Р. Доктринальна концепція модернізації конституційних положень щодо засад конституційного ладу України / А. Р. Крусян // Юридичний вісник. – 2013. – № 2.

18. Якупова Л. М. Формы реализации отношений собственности и их роль в экономической системе [Електронний ресурс] / Л. М. Якупова // Вестник ТИСБИ. – 2004. – № 2. – Режим доступу: <http://old.tisbi.ru/science/vestnik/2004/issue2/econom14.html>.

Перчеклий И. Проблемы определения форм реализации права собственности Украинского народа на природные ресурсы

Исследованы теоретико-правовые вопросы определения форм реализации права собственности Украинского народа на природные ресурсы. Определено понятие, совершен правовой анализ и раскрыты проблемные аспекты форм реализации права собственности Украинского народа на природные ресурсы.

Ключевые слова: *право собственности Украинского народа на природные ресурсы, формы реализации права собственности Украинского народа на природные ресурсы.*

Perchekliy I. Problems of definition of forms of realization of the right of ownership of the Ukrainian people to natural resources. The author has studied theoretical and legal issues of definition of forms of the implementation of the right of ownership of the Ukrainian people to natural resources. She has defined the concept, made legal analysis and revealed the problematic aspects of the implementation of forms of ownership of the Ukrainian people to natural resources. The ways of normative fixing of such forms of realization of the right of ownership of the Ukrainian people to the natural resources, as the acquisition of objects of property rights and the termination of ownership of certain objects. The author has offered promising areas for further research to find ways to optimize the constitutional model of ownership of the Ukrainian people to natural resources.

Keywords: *ownership of the Ukrainian people to natural resources, form of realization of the right of the Ukrainian people to natural resources.*

Надійшла до редакції 20.03.2015

Шевченко А.
юрист (м. Київ)

УДК 342.56

ПИТАННЯ СТВОРЕННЯ СПЕЦІАЛІЗОВАНИХ СУДІВ У ПЕРІОД ПІДГОТОВКИ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ 1996 РОКУ

Розглянуто історико-теоретичні і деякі практичні проблеми розвитку законодавства щодо створення адміністративних судів та процесу їх формування в Україні.

Ключові слова: адміністративні суди; судово-правова реформа, принцип спеціалізації у судовій системі України.

Постановка проблеми. Процес становлення вищих спеціалізованих судів в Україні, який мав свої етапи і відбувався непослідовно, значною мірою стримувався не лише через об'єктивні фактори, а й унаслідок дії суб'єктивних чинників. Такими були, зокрема, суперечливі, часом протилежні підходи до оцінки правової природи, завдань і повноважень вищих спеціалізованих судів України, що, звісна річ, не могло не вплинути на вибір пріоритетів та напрямів формування цієї інституційної ланки судової системи України. Це зумовлювалося насамперед тим, що за радянських часів інститут вищих спеціалізованих судів, як і спеціалізації судів загалом, оцінювався переважно негативно, внаслідок чого Україна не отримала своєї власної, переконливої та науково обґрунтованої концепції формування вищих спеціалізованих судів у контексті реформування всієї системи судоустрою нової держави. Адже упродовж десятиліть концепція запровадження спеціалізованих судових установ негативно оцінювалася вітчизняною наукою судового будівництва та не давала змоги забезпечувати побудову судової системи відповідно до згаданого судоустрійного принципу. За таких передумов повноцінне існування вищих спеціалізованих судів у судовій системі України було, звичайно, неможливим.

Тому інституціоналізація вищих спеціалізованих судів, їхнє впровадження до судової системи Української держави розтягнулося в часі майже на два десятиліття. Це було спричинене не лише відсутністю єдності в поглядах науковців на оптимальну модель такої інституціоналізації, але і перипетіями здійснення в державі широкомасштабної судово-правової реформи, що розпочалася практично одночасно з утвердженням незалежного статусу Української держави і дотепер ще далека від свого завершення.

Разом з тим судово-правова реформа “накладалася” на перебіг конституційної реформи, особливо упродовж 1991–1996 рр., що додавало невизначеності тій загальній моделі судоустрою, яку запроваджували в Україні законодавці.

З огляду на те, що протягом реалізації судово-правової реформи впроваджувалися різні техніко-юридичні підходи та пропонувалося різне концептуальне бачення підсистеми вищих спеціалізованих судів, є сенс проаналізувати динаміку їх створення саме у контексті здійснення такої реформи,

виокремлюючи ті особливості, що безпосередньо зачіпали вибір законодавцем тієї чи іншої моделі судового устрою.

Сьогодні на найвищому державному рівні вкотре декларується необхідність чергового етапу судово-правової реформи (чи чергової судової реформи), у тому числі навіть поєднання із зміною конституційних засад спеціалізації судів. Це об'єктивно актуалізує потребу уважного ретроспективного аналізу вітчизняних законодавчих актів щодо формування та функціонування вищих спеціалізованих судів, що вже набули історико-правового значення.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Ця проблематика за час проведення судово-правової реформи розглядалася у багатьох змістовних та цікавих у пізнавальному плані дослідженнях. Зокрема, ключові питання судово-правової реформи в Україні розглядали такі відомі українські вчені та юристи-практики: В.Е. Беяневич, Ю.П. Битяк, В.Ф. Бойко, В.Д. Бринцев, Ю.М. Грошевий, В.В. Долежан, В.В. Костицький, Г.О. Мурашин, І.В. Назаров, В.Т. Нор, М.В. Оніщук, В.В. Онопенко, В.Ф. Опришко, А.Й. Осетинський, Д.М. Притика, В.П. Самохвалов, А.О. Селіванов, В.В. Сердюк, В.Ф. Сіренко, В.С. Стефанюк, В.Я. Тацій, І.Б. Шицький [1–36] та ін. Зазначені автори обстоюють різні позиції та, відповідно, по-різному оцінюють процеси і результати судово-правової реформи, зокрема і в частині створення вищих спеціалізованих судів у судовій системі держави. Тож їх аналіз буде корисним для з'ясування особливостей утвердження ідей спеціалізації у системі судової влади у період, що передував ухваленню Конституції України 1996 року, визначення перспектив подальшої конституційної та законодавчої інституціоналізації спеціалізованих судів України.

Виклад основного матеріалу. Немає підстав не погодитися з думкою учених, що саме з прийняттям 16.07.1990 р. Декларації про державний суверенітет України [37] відбулися докорінні зміни як у суспільному, так і в економічному житті країни. Якщо сама ідея судово-правової реформи виникла ще в часи радянської “перебудови”, то із здобуттям Україною незалежності розпочався активний процес суспільно-правових перетворень, вагоме місце серед яких посіло реформування судової системи новоутвореної держави

Прийняття Декларації про державний суверенітет України 16.07.1990 р. і Акта проголошення незалежності України 24.08.1991 р. [38], а також завдання реального забезпечення прав і свобод громадян, утвердження верховенства закону обумовили необхідність проведення судово-правової реформи.

Разом з тим необхідність судово-правової реформи на той період була обумовлена і тим, що суди України, чинне законодавство, яке регулювало діяльність судових та правоохоронних органів, переживали глибоку кризу, викликану багатьма факторами, які негативно впливали на їх діяльність. Адже успадковані від радянського періоду українські суди не були готовими охороняти права і свободи людини, являли собою важливий інструмент командно-адміністративної системи і змушені були часто бути провідниками її волі. Суд не мав влади, а влада безконтрольно користувалася судом як інструментом. Тому, за первинним задумом законодавців, саме судово-правова рефор-

ма була покликана привести судову систему, а також всі галузі права, у відповідність із соціально-економічними та політичними змінами, що відбулися в українському суспільстві упродовж другої половини 1980 – початку 1990-х років [30].

Водночас саме з наданням арбітражним судам статусу органів судової влади з покладенням на них відповідальності за здійснення правосуддя у господарських правовідносинах Законом України від 04.06.1991 р. “Про арбітражний суд” фактично розпочалася реформа судової системи на теренах Української держави [40].

Зазначеним Законом органи державного арбітражу, які до того в УРСР не вважалися органами судової влади, а, по суті, були квазісудовими органами, вперше отримали статус органів судової влади, хоча про них не було сказано, що вони належать саме до спеціалізованих судових органів. По суті, як слушно зазначив Д.М. Притика, в Україні “арбітражні суди виникли на фундаменті, закладеному органами державного арбітражу, збагаченому досвідом багатьох поколінь арбітрів” [41].

Статтею 10 вищезгаданого Закону було встановлено, зокрема, статус Вищого арбітражного суду України, який визнавався найвищим органом у вирішенні господарських спорів і здійсненні нагляду щодо рішень, ухвал, постанов арбітражних судів України та контролю за їх діяльністю.

При цьому Вищий арбітражний суд України складався з Голови, першого заступника Голови, заступників Голови та арбітрів і діяв у складі: пленуму Вищого арбітражного суду; президії Вищого арбітражного суду; арбітражних колегій по розгляду спорів та перегляду рішень, ухвал, постанов (стаття 11 Закону). Таким чином, поряд з принципом зовнішньої спеціалізації, внаслідок застосування якого було виокремлено Вищий арбітражний суд України, згаданим Законом було задіяно і принцип внутрішньої спеціалізації суддів Вищого арбітражного суду України з поділом останніх на колегії, які спеціалізувалися на розгляді окремих категорій справ, віднесених до відання Вищого арбітражного суду України.

До числа повноважень Вищого арбітражного суду України Законом було віднесено: 1) вирішення господарських спорів відповідно до його компетенції згідно із Арбітражним процесуальним кодексом України, іншими законодавчими актами України, міждержавними договорами й угодами; повноваження в межах підвідомчості арбітражних судів України прийняти до свого провадження будь-який господарський спір; 2) перегляд у порядку нагляду рішень, ухвал, постанов Вищого арбітражного суду, арбітражного суду Автономної Республіки Крим, арбітражних судів областей, м. Києва; 3) вивчення і узагальнення практики застосування законодавства, забезпечення однаковості практики, аналіз статистики вирішення господарських спорів; надання роз'яснень арбітражним судам з питань практики застосування законодавства України, яке регулює відносини в господарській сфері та порядок вирішення господарських спорів; 4) ведення роботи, спрямованої на попередження правопорушень у сфері господарських відносин; 5) здійснення

організаційного керівництва арбітражним судом Автономної Республіки Крим, арбітражними судами областей, м. Києва; 6) забезпечення підбору і підготовки кандидатів в арбітри, підвищення кваліфікації працівників арбітражних судів, організація роботи з матеріально-технічного забезпечення арбітражних судів і створення належних умов для їх діяльності, нормативного забезпечення, ведення статистичного обліку; 7) здійснення інших повноважень відповідно до законодавства. При цьому Вищому арбітражному суду України на той час належало також право законодавчої ініціативи у Верховній Раді України (стаття 12 Закону) [40].

Для процесуального забезпечення діяльності Вищого арбітражного суду України, як і інших арбітражних судів, Верховною Радою України було прийнято Арбітражний процесуальний кодекс України від 06.11.1991 р. [42].

Статтю 14 цього Кодексу було встановлено категорії спорів, які вирішуються Вищим арбітражним судом України. Зокрема, до них було віднесено спори: 1) що виникають при укладанні, зміні та розірванні господарських договорів на суму понад 5 млн. крб., а також при виконанні договорів та з інших підстав при ціні позову понад 100 тис. крб., про визнання недійсними договорів на суму понад 5 млн. крб., крім спорів між сторонами, що знаходяться на території АРК, однієї області чи м. Києва; 2) про визнання недійсними актів ненормативного характеру, виданих державними органами України та іншими республіканськими органами. У тому ж порядку мали вирішуватися спори про визнання недійсними актів ненормативного характеру державних та інших органів АРК, обласного та базового рівнів, якщо такий акт було прийнято на підставі відповідного акта республіканського органу; 3) що виникають у процесі зовнішньоекономічної діяльності відповідно до Закону "Про зовнішньоекономічну діяльність" у межах підвідомчості спорів арбітражним судам; 4) матеріали яких містять державну таємницю; 5) інші спори відповідно до законів України, міждержавних договорів та угод. Водночас Вищий арбітражний суд України був наділений повноваженням у межах підвідомчості арбітражних судів України прийняти до свого провадження будь-який господарський спір [42].

Характерно, що відсутність єдиного бачення змісту та напрямів цієї реформи ускладнювалося протистоянням радикальних, поміркованих та консервативних стратегій її здійснення, які репрезентувалися різними політичними силами, на що, зокрема, небезпідставно вказують фахівці [46].

Проголошення незалежності України в 1991 р., як відомо, зумовило початок широкомасштабних реформ, зокрема і в судовій сфері. У цьому контексті вагомим кроком для здійснення судово-правової реформи в державі стало прийняття Верховною Радою України 28.04.1992 р. Концепції судово-правової реформи, яка і визначила основні напрямки реформування судової системи України [44]. Цій реформі, як відомо, були притаманні усі ознаки різновиду правової реформи у галузі судоустрою та судочинства [45].

Концепція також зафіксувала компромісний характер і передбачала реалізацію поміркованого варіанта судово-правової реформи в Україні [46].

Ця Концепція вперше передбачила запровадження системи адміністративного судочинства, метою якого визначався розгляд спорів між громадянином і органами державного управління. Передбачалося також виокремлення адміністративних судів в окрему систему, щоправда, без створення Вищого адміністративного суду України. Натомість у Верховному Суді України пропонувалося створити колегію в адміністративних справах як суд апеляційної та касаційної інстанцій.

Водночас у сфері забезпечення захисту прав і законних інтересів учасників господарських відносин, незалежно від форми власності, яку вони представляють, передбачалося зберегти функціонування в системі арбітражних судів Вищого арбітражного суду України, який на той час уже існував [47].

Зазначене вказує на те, що Концепція судово-правової реформи ще не містила послідовно проведеного принципу спеціалізації судової системи, зокрема, не передбачала необхідності створення вищого спеціалізованого суду з розгляду адміністративних справ. Водночас у середовищі науковців з'явилися перші теоретичні обґрунтування необхідності запровадження в Україні спеціалізованих адміністративних судів [48; 49, с. 75–79].

Щоправда, Концепцією судово-правової реформи передбачалося також, що відповідні структурні зміни судової системи проходитимуть поетапно, на основі розвитку і зміни функцій існуючих судів з поступовим відокремленням ряду їх підрозділів у самостійні ланки судової системи із спеціальною підсудністю або в додаткові судові інстанції [47]. Таким чином, на основі цих міркувань можна зробити висновок, що зазначена Концепція в цілому відкривала шлях для створення в судовій системі України нових судових ланок, у тому числі і вищих спеціалізованих судів на основі паралельного застосування судоустрійних принципів спеціалізації та інстанційності.

Безумовно, етапним у розумінні визначеності параметрів судово-правової реформи щодо формування вищих спеціалізованих судів стало ухвалення Конституції України 28.06.1996 р. [50], що надало незворотності процесові створення вищих спеціалізованих судів як вищих ланок відповідних спеціалізованих судових підсистем. Конституція України стала фундаментом всієї подальшої судово-правової реформи і означала, що Концепція судово-правової реформи, по суті, уже втратила своє юридичне і практичне значення [51; 52, с. 147].

Усі дискусії у 1995–1996 роках щодо організації судової влади та спеціалізації у системі судочинства перемістилися у Конституційну комісію, а надалі у Тимчасову спеціальну комісію Верховної Ради України по доопрацюванню проекту Конституції України, де до цієї справи долучилися член цієї комісії Василь Костицький та майбутній суддя Конституційного суду України Віктор Шишкін, наукові ідеї яких, опрацьовані з врахуванням науково-теоретичних розробок багатьох вчених, були імплементовані у Конституцію України. У цьому розумінні Основний Закон України став фундаментом для подальшого розвитку законодавства про вищі спеціалізовані суди в державі [53]. Безумовно, це стосується пошуку таких законодавчих рішень,

які б розвивали нормативний зміст Конституції Держави [54]. Водночас Конституція України, конституціоналізувавши інститут вищих спеціалізованих судів, не визначила їх чисельності, назви та функціонального наповнення їхньої діяльності, що зумовило докладання подальших законодавчих зусиль для запровадження зазначених ланок судової системи до структури діючого державного механізму.

Висновки. Питання спеціалізації у системі судочинства залишалось предметом досліджень і дискусій тепер уже у контексті реалізації норм Конституції України 1996 року.

Бібліографічні посилання

1. *Беляневич В.* Судова реформа: деякі проблеми другого етапу / В. Беляневич // *Право України.* – 2003. – № 2. – С. 164–177.
2. *Битяк Ю. П.* Концепции реформы административного законодательства и административного судопроизводства / Ю. П. Битяк, А. Т. Комзюк // *Юридическая наука и проблемы формирования демократического правового государства Украина.* – К., 1993. – С. 75–79.
3. *Бойко В. Ф.* “Мала” судова реформа в Україні: необхідність, сутність, проблеми та перспективи / В. Ф. Бойко. – К., 2002.
4. *Бойко В. Ф.* Судова система: проблеми реформування та розвитку / В. Ф. Бойко // *Вісник Верховного Суду України.* – 2000. – № 6 (22). – С. 2–5.
5. *Бойко В. Ф.* Про стан правосуддя та реформування судової системи в Україні: підсумки V з’їзду суддів України / В. Ф. Бойко // *Вісник Верховного Суду України.* – 2002. – № 5. – С. 7–13.
6. *Бринцев В. Д.* Конституційний шлях коригування курсу судово-правової реформи / Бринцев В. Д. // *Право України.* – 2003. – № 2. – С. 7–11.
7. *Бринцев В. Д.* Зміни конституційних засад судової влади – безумовна передумова завершального етапу судової реформи / Бринцев В. Д. // *Реформування судових і правоохоронних органів України: проблеми та перспективи : матеріали наук.-практ. конф. 14 травня 2010 р.* – Х., 2010. – С. 180–183.
8. *Брынцев В. Д.* Судебная власть (Правосудие). Итоги реформ 1992–2003 гг. на Украине / Брынцев В. Д. – Х., 2004.
9. *Бринцев В. Д.* Щодо критеріїв спеціалізації судів у аспекті реформування судової системи України / Бринцев В. Д. // *Право України.* – 2006. – № 7. – С. 7–10.
10. *Грошевий Ю. М.* Судова реформа і проект Конституції України / Ю. М. Грошевий // *Вибрані праці.* – Х., 2011. – С. 241–248.
11. *Грошевий Ю. М.* Судово-правова реформа: стан та перспективи / Ю. М. Грошевий // *Проблеми правового забезпечення економічної та соціальної політики в Україні : матер. наук.-практ. конф. (м. Харків, 24–25 трав. 2005 р.).* – Х., 2005. – С. 76–87.
12. *Грошевий Ю. М.* Судово-правова реформа: стан та перспективи / Ю. М. Грошевий // *Вибрані праці.* – Х., 2011. – С. 527–535.
13. *Грошевий Ю. М.* Шляхи вдосконалення судоустрою та судочинства України / Ю. М. Грошевий // *Науковий вісник Дніпропетр. держ. ун-ту внутр. справ.* – 2009. – № 4 (46). – С. 193–203.
14. *Долежан В.* Удосконалення Конституції України як передумова судової реформи / В. Долежан // *Право України.* – 2007. – № 11. – С. 30–34.
15. *Костицький В. В.* Судова влада: світовий досвід і принципи судової реформи в Україні; *Суди в Україні : зб. матеріалів та нормативно-правових актів до семінару з питань створення і повноважень спеціалізованих судів.* – К., 2002.
16. *Проблеми реалізації Конституції України: теорія і практика : монографія / відп. ред. В. Ф. Погорілко.* – К., 2003. – С. 430–440.
17. *Назаров І. В.* Судова реформа як частина правової реформи в Україні / І. В. На-

заров // Вісник Вищої ради юстиції. – 2011. – №1 (5). – С. 63–76.

18. *Нор В. Т.* Судова реформа в Україні: надбання, прорахунки / В. Т. Нор // *Правова система України: теорія і практика : тези доповідей і наукових повідомлень наук.-практ. конф. (7–8 жовтня 1993 р.)*. – К., 1993. – С. 423–425.

19. *Онопенко В. В.* Справедливість у державі може забезпечити лише справедливий суд / В. В. Онопенко // *Вісник Верховного Суду України*. – 2007. – № 3 (79). – С. 2–5.

20. *Опришко В.* Основні засади судової реформи / В. Опришко // *Право України*. – 2010. – № 5. – С. 14–19.

21. *Осетинський А.* Сучасна роль касаційної інстанції в умовах реформування господарського судочинства / А. Осетинський // *Право України*. – 2011. – № 6. – С. 50–56.

22. *Осетинський А.* Утвердження авторитету суду у контексті судової реформи / А. Осетинський // *Право України*. – 2006. – № 4. – С. 3–11.

23. *Притика Д.* Створення науково обґрунтованої системи правосуддя в Україні – головна мета судової реформи / Д. Притика // *Право України*. – 2009. – № 12. – С. 71–84.

24. *Селіванов А.* Реформування конституційних засад організації судової влади / А. Селіванов // *Право України*. – 2003. – № 7. – С. 14–15.

25. *Селіванов А.* Судова реформа в контексті спеціалізації судів / А. Селіванов // *Закон і бізнес*. – 2000.

26. *Селіванов А.* Адміністративне судочинство – новий інститут реалізації судової влади / А. Селіванов // *Вісник Верховного Суду України*. – 2005. – № 10. – С. 2–5.

27. *Сердюк В.* Верховний Суд України і реформування системи правосуддя: організаційно-правовий аспект / В. Сердюк // *Вісник Верховного Суду України*. – 2010. – № 6. – С. 35–42.

28. *Сердюк В. В.* До питання створення адміністративних судів в Україні / В. В. Сердюк // *Вісник Верховного Суду України*. – 2001. – № 2. – С. 43–45.

29. *Стефанюк В.* Запровадження адміністративних судів у рамках судово-правової реформи в Україні / В. Стефанюк // *Судова реформа в Україні: проблеми і перспективи : матер. наук.-практ. конф., 18–19 квітня 2002 р., м. Харків*. – К.; Х., 2002. – С. 14–16.

30. *Стефанюк В. С.* Правова обумовленість запровадження адміністративної юстиції в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук / В. С. Стефанюк. – К., 2000.

31. *Стефанюк В. С.* Проблеми вдосконалення адміністративного права та перспективи розвитку адміністративної юстиції в Україні / В. С. Стефанюк // *Право України*. – 2003. – № 1. – С. 4–8.

32. *Стефанюк В. С.* Реформування судової влади як передумова запровадження адміністративної юстиції в Україні / В. С. Стефанюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.library.ukma.kiev.ua/e-lib/NZ/NZV19_2001_Spets/59_stefanyuk_vs.pdf.

33. *Стефанюк В. С.* Судовий адміністративний процес : монографія / В. С. Стефанюк— Х.: Фірма “Консул”, 2003. — С. 44-71.

34. *Стефанюк В. С.* Судова система України та судова реформа / В. С. Стефанюк. – К., 2001.

35. *Тацій В. Я.* Судова реформа: стан та перспективи розвитку // *Реформування судових і правоохоронних органів України: проблеми та перспективи : матер. наук.-практ. конф. 14 травня 2010 р.* – Х., 2010. – С. 166–170.

36. *Шицький І. Б.* Про окремі проблеми судової реформи / І. Б. Шицький [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/E30D7E92E24C6ED4C325707C0024CA6E?OpenDocument&CollapseView&RestrictToCategory=E30D7E92E24C6ED4C325707C0024CA6E>.

37. Декларація про державний суверенітет України : міжнародний документ від 16.07.1990 р. № 55 // ВВР УРСР. – 1990. – № 31. – Ст. 429.

38. *Самохвалов В.* Загальна теорія судової влади: системно-правові аспекти розвитку : навч. посібник / В. Самохвалов. – К., 2010. – С. 73.

39. Про проголошення незалежності України : Постанова Верховної Ради Українсь-

кої РСР від 24.08.1991 р. // ВВР України. – 1991. – № 38. – Ст. 502.

40. Про арбітражний суд : Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки від 04.06.1991 р. // ВВР УРСР. – 1991. – № 36. – Ст. 469.

41. *Притика Д.* Актуальні питання кодифікації господарського судочинства / Д. Притика // Право України. – 2011. – № 6. – С. 30.

42. Арбітражний процесуальний кодекс України від 06.11.1991 р. // ВВР України. – 1992. – № 6. – Ст. 56.

43. *Кампо В. М.* Становлення демократичної судової влади: суспільно-політичні аспекти / В. М. Кампо // Становлення владних структур в Україні (1991–1996) / редкол.: О. Гарань, В. Кулик, О. Майборода. – К., 1997. – С. 145.

44. *Куйбіда Р.* Реформування правосуддя в Україні: стан і перспективи / Р. Куйбіда. – К., 2004. – С. 17–18.

45. *Ющик О. І.* Правова реформа: загальне поняття, проблеми здійснення в Україні / О. І. Ющик. – К., 1997.

46. *Кампо В. М.* Становлення демократичної судової влади: суспільно-політичні аспекти / В. М. Кампо // Становлення владних структур в Україні (1991–1996) / редкол.: О. Гарань, В. Кулик, О. Майборода. – К., 1997. – С. 145.

47. Про Концепцію судово-правової реформи в Україні : Постанова Верховної Ради України від 28.04.1992 р. // ВВР України. – 1992. – № 30. – Ст. 426.

48. *Кампо В.* Про запровадження органів адміністративної юстиції (адміністративних судів) / В. Кампо, Г. Ткач // Право України. – 1992. – № 8. – С. 33–34.

49. *Битяк Ю. П.* К концепции реформы административного законодательства и административного судопроизводства / Ю. П. Битяк, А. Т. Комзюк // Юридическая наука и проблемы формирования демократического правового государства Украина. — X., 1993. – С. 75–79.

50. Конституція України від 28 червня 1996 року // ВВР України. – 1996. – № 30. – Ст. 141 (зі змінами, внесеними Законом України «Про відновлення дії окремих положень Конституції України» від 21 лютого 2014 р. // Офіційний вісник. – 2014. – № 19. – Ст. 583).

51. *Заєць А. П.* Правова держава в контексті новітнього українського досвіду : монографія / А. П. Заєць. – К., 1999.

52. *Кампо В. М.* Становлення демократичної судової влади: суспільно-політичні аспекти / В. М. Кампо // Становлення владних структур в Україні (1991–1996) / редкол.: О. Гарань, В. Кулик, О. Майборода. – К., 1997. – С. 147.

53. *Глуценко С.* Розвиток законодавства про вищі спеціалізовані судові органи у новітній період історії України / С. Глуценко // Право України. – 2012. – № 11–12. – С. 332.

54. *Лучин В. О.* Конституция Российской Федерации: проблемы реализации / В. О. Лучин. – М., 2002. – С. 80.

Шевченко А. Вопросы создания специализированных судов в период подготовки Конституции Украины 1996 года. Рассмотрены историко-теоретические и некоторые практические проблемы создания административных судов и проблемы их формирования в Украине.

Ключевые слова: административные суды, судебная реформа, принцип специализации судебной системы Украины.

Shevchenko A. Matters of establishment of specialized courts during preparation of the Constitution of Ukraine of 1996. The author has considered historical-theoretical and some practical problems of establishment of administrative courts and the problems of their formation in Ukraine. She has analyzed features of duration of legal reform in the context of the constitutional reform of 1991-1996. She has reasoned the necessity the next phase of judicial and legal reform (or another judicial reform), together with the change of the constitutional foundations of the specialization of courts.

Keywords: administrative courts, judicial and legal reform, principle of specialization of courts of Ukraine.

Надійшла до редакції 18.03.2015

ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНОГО Й ТРУДОВОГО ПРАВА

Доровських А. В.

доктор технічних наук, професор
(Науково-дослідний центр судової експертизи
з питань інтелектуальної власності
Міністерства юстиції України)

Булат Є. А.

кандидат юридичних наук,
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 307.4

ДО ПИТАННЯ ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ КОМП'ЮТЕРНИХ ПРОГРАМ

Визначено стан питання щодо охорони комп'ютерної програми як об'єкта інтелектуальної власності в Україні. Проаналізовано досвід зарубіжних країн у цій сфері. Запропоновано способи охорони комп'ютерної програми.

Ключові слова: комп'ютерна програма, зміст, інтелектуальна власність, правова охорона, алгоритм.

Постановка проблеми. На сучасному етапі існування ефективної системи охорони інтелектуальної власності є запорукою економічного і соціального зростання будь-якої країни. 15 жовтня 2014 р. відбулися слухання в Комітеті Верховної Ради України з питань науки і освіти «Інтелектуальна власність в Україні. Стан і концептуальні принципи розвитку». Серед інших актуальних питань, пов'язаних з охороною інтелектуальної власності, розглядалося також питання про необхідність внесення на розгляд Верховної Ради України законопроекту про охорону комп'ютерних програм.

Такий крок, у тому числі, зумовлений нагальною необхідністю охорони, перш за все змісту комп'ютерної програми, як об'єкта інтелектуальної власності, оскільки вже досить тривалий час серед наукової громадськості точаться дискусії щодо пошуку оптимального варіанта охорони комп'ютерних програм, зокрема їх змісту (алгоритму).

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Дослідження окремих аспектів комп'ютерної програми, як об'єкта інтелектуальної власності, здійснювалися у працях таких вчених і правників:

Ю. М. Капіци, С. А. Петренка, В. В. Черячукіна, С. В. Селіванова, Є А. Боровської, С. С. Лосєва та ін.

Виклад основного матеріалу. Процес становлення і удосконалення комп'ютерних програм у світі був достатньо ускладненим. Здебільшого, це було зумовлено тим, що у різних країнах питання про способи охорони цього об'єкта інтелектуальної власності, по суті, виникло лише у другій половині ХХ сторіччя, у той час як національні законодавства у сфері інтелектуальної власності більшості країн світу отримали своє визначення вже у ХІХ сторіччі. Саме цей чинник і зумовив оптимальний пошук засобів їх ефективною правовою охорони. Особливо це стосувалося таких країн, як США, Японія, Франція, Німеччина, Англія, тобто країн, у яких досить швидкими темпами відбувався розвиток інформаційних технологій.

Стрімкий розвиток науково-технологічного прогресу, який до початку 70-х років набув неабияких масштабів, зумовив заміну поколінь техніки, зокрема перехід від великих обчислювальних машин до персональних електронно-обчислювальних машин. У подальшому це зумовило сталі зміцнення ринку програм для ЕОМ, і не тільки для конкретних програм, обмежених лише самою ЕОМ, а також для певних операційних систем, таких як MS DOS, Windows (від Windows-95 до Windows-XP), Linux, з подальшим використанням прикладних програм для власних ЕОМ з вирішенням поставлених їй користувачем завдань.

Наведені нижче статистичні дані Комісії Європейського Співтовариства свідчать про те, що у 1985 р. світовий обсяг комерційного продажу програм для ЕОМ склав від 30 до 39 млрд. доларів; у 2003 році ця цифра перевищила 150 млрд. за рік. При цьому на США у той час припадало 50 % світового обсягу продажу з передбачуваним збільшенням до 70 % у найближчі декілька років, внесок західноєвропейських країн оцінювався у 30 %, Японії – 15–18 % [1].

У 2014 році, за даними, представленими у звіті «Global Games Market Report», валовий обсяг ігорних індустрій у різних країнах мав такий вигляд.

Перше місце з валового обсягу продаж посідають США – 20,5 млрд. доларів на рік. Друге місце належить Китаю – 17, 9 млрд. доларів на рік, і на третьому місці Японія – 12,2 млрд. доларів на рік [2]. І це дані, які стосуються лише сфери комп'ютерних ігор. Така особливість комп'ютерної програми – досить швидкими темпами видозмінюватися, удосконалюватися, набувати нових і нових рис і функцій вимагає сьогодні розробки єдиного підходу до охорони її алгоритму і сутності. Розробка на законодавчому рівні єдиного інструментарію до належної охорони комп'ютерної програми є, по суті, запорукою найбільш ефективного і вдалого функціонування всієї сфери інформаційних технологій.

Для розробки єдиного підходу до охорони змісту комп'ютерних програм в Україні автори звернулися до досвіду, набутого Сполученими Штатами Америки у цій сфері.

Точкою відліку у розвитку комп'ютерних технологій слід вважати 1946 рік, коли було видано патент розробникам електронно-числового інтегратора ENIAC,

функціонування якого полягало у виконанні певної послідовності команд. Команди, які створювалися таким способом, називалися машинним кодом і не були доступними для людського сприйняття. При цьому програмісти, які не брали участі у створенні продукту, як правило, не могли зрозуміти всіх принципів її використання і саме цей факт практично виключав можливість плагіату.

У Сполучених Штатах Америки реєстрація першої комп'ютерної програми відбулася у листопаді 1961 року. Одним із змістовних документів, у якому заявки на реєстрацію комп'ютерних програм отримали своє подальше визначення, слід вважати Циркуляр № 61 «Авторсько-правова реєстрація комп'ютерного програмного забезпечення». Саме цим документом регулювалися суспільні відносини, які виникали у зв'язку з реєстрацією комп'ютерних програм. Так, програма могла бути зареєстрована, якщо вона містила елементи компонування, вибору, розташування, а текстові вирази мали оригінальні особливості [3].

С. А. Петренко проаналізовано розвиток законодавства США у сфері охорони комп'ютерних програм. Згідно із зазначеним аналізом, умовно розвиток законодавства у сфері комп'ютерних програм у США можна поділити на п'ять змістовних етапів, кожний з яких характеризується окремими, лише йому властивими рисами.

Так, перший етап характеризується безпосередньо виникненням електронно-обчислювальних машин і їх обслуговуванням. У той період часу сфера програмування перебувала у стадії свого зародження і робила перші кроки у своєму розвитку. Виникнення другого етапу пов'язується з розвитком науково-технологічного прогресу, удосконаленням комп'ютерних програм, виникненням перфокарт і перфострічок. Програми в поєднанні з електронно-обчислювальним пристроєм розглядалися як об'єкт охорони патентного права. Третій етап розвитку законодавства у сфері охорони комп'ютерних програм пов'язується зі справою Бенсона (США), стосовно питання віднесення способу переведення двійково-десяткових чисел у двійкові до «процесу» в розумінні патентного закону США. Верховним судом США у справі Бенсона ухвалено рішення щодо відмови у видачі патенту на спосіб переведення двійково-десяткових чисел у двійкові. У коментарях до рішення Верховного суду було зазначено, що рішення у справі Бенсона не можна поширювати на патентоспроможність програм. Своїм рішенням суд перешкодив виникненню монополії на математичні закономірності та математичні алгоритми, при цьому нематематичні алгоритми продовжували визнаватися патентоспроможними. У той же час четвертий етап становлення законодавства щодо правої охорони комп'ютерних програм пов'язаний із поступовою заміною електронно-обчислювальних машин, перфокарток, дискетами і дисками, за допомогою яких швидке копіювання переміщення і існування інформації як такої у просторі стало звичайною справою, а стосовно законодавства триває пошук оптимального варіанта охорони. І, нарешті, п'ятий етап, який триває і сьогодні, характеризується удосконаленням існуючого законодавства щодо комп'ютерних програм і повторним поглибленням у сферу авторського права

щодо їх охорони [4].

В цілому автори поділяють зазначену точку зору, разом з тим, на думку авторів, зазначений період слід поділити не на п'ять, а на чотири етапи, оскільки останній етап майже збігається з попереднім, а пошук найбільш ефективного варіанта правової охорони комп'ютерних програм властивий всім вищезазначеним етапам спільно.

Подальше започаткування у 1964 році реєстрації комп'ютерних програм Відомством з авторських прав США вплинуло на подальший розвиток механізму правової охорони цього об'єкта. Але у 1967 році Конгрес відхилив законопроект про внесення змін до закону про авторське право, і остаточне законодавче вирішення до використання авторсько-правової охорони програм у Сполучених Штатах Америки комп'ютерні програми отримали лише у 1980 році, шляхом ухвалення змін і доповнень до Закону США про авторське право 1976 року [5]. Основні зміни стосувалися статусу комп'ютерної програми – визначення комп'ютерної програми було включено до переліку об'єктів авторського права і доповнення, яке стосувалося визначення того, що не вважається порушенням прав власника комп'ютерної програми, а саме: «виготовлення або дозвіл на виготовлення іншої копії або адаптації комп'ютерної програми, якщо вони були створені в якості істотного внеску у використанні комп'ютерної програми спільно з машиною і що вони будуть використовуватися тільки у такий спосіб, або якщо вони передбачені для архівного зберігання і підлягають знищенню у випадку, якщо подальше володіння комп'ютерною програмою стало б неправомірним» [5].

У подальших змінах і доповненнях, які стосувалися комп'ютерних програм, знайшли своє відображення положення щодо дозволу без згоди правовласника програми виготовлювати додаткові копії правомірно набутих комп'ютерних програм у випадку проведення діагностики і ремонту апаратного обладнання і їх подальшого знищення після отримання зазначених дій [6]. При цьому ключовим моментом у Законі залишалось положення щодо виключення зі сфери його дії таких об'єктів, як ідеї, операції, способи, системи, методи, концепції, принципи і відкриття незалежно від форми їх опису, пояснення, ілюстрування або зображення [1].

У 1978 році Всесвітня організація інтелектуальної власності ухвалила Типові положення про охорону програмного забезпечення обчислювальних машин. Даний документ складався з десяти розділів, які узагальнювали позитивний досвід охорони комп'ютерних програм, набутий різними країнами світу. І наступним кроком у цій сфері мало бути ухвалення у 1983 році багатостороннього міжнародного договору, в якому враховувалися всі аспекти щодо охорони комп'ютерних програм. Але цього не сталося, оскільки більшість країн адаптувала свої національні законодавства стосовно охорони комп'ютерних програм в якості об'єктів авторського права, що на той час стало найбільш придатним для охорони варіантом. Як наслідок, питання розробки цього спеціального міжнародного правового документа щодо охорони комп'ютерних програм втратило свою актуальність [7].

Разом з тим стрімке і постійне удосконалення комп'ютерної програми як об'єкта інтелектуальної власності, поява абсолютно нових форм комп'ютерних програм у вигляді складних творів вимагає сьогодні удосконалення діючого законодавства щодо їх подальшої правової охорони. Все це зумовило ухвалення Директиви про правову охорону комп'ютерних програм Радою Європейської Спільноти від 14 травня 1991 року, в якій було встановлено правовий режим програм у вигляді охорони їх як літературних творів у розумінні Бернської конвенції. Визначним моментом щодо об'єктів авторського було здійснення гармонізації підходу до визначення оригінальності певного об'єкта авторського права і відображення у національних законодавствах країн-учасниць ЄС [8].

Завершальним кроком щодо розвитку законодавства у сфері комп'ютерних програм слід визнати ухвалення Угоди ТРІПС і Договору ВОІВ про авторське право 1996 року. У цих документах узагальнено обов'язок країн-учасниць «охороняти комп'ютерні програми, незалежно від способу і форми їх вираження, як літературні твори, згідно з положеннями Бернської конвенції».

Одночасно з цим, саме у США сьогодні на практиці склалася і існує найбільш ліберальна система патентної охорони рішень, пов'язаних з комп'ютерними програмами, яка існує паралельно з наданням охорони у межах авторського права [7].

Висновки. Саме тому при прийнятті в Україні відповідного законодавчого нормативно-правового акта з охорони змісту комп'ютерних програм слід врахувати всі відомі та існуючі підходи як в Україні, так і за її межами, і у подальшому, разом з ухваленням відповідного Закону з охорони комп'ютерних програм, розробити методичні рекомендації для їх подальшого захисту.

Бібліографічні посилання

1. Особенности правовой охраны программ для ЭВМ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bibliofond.ru/view.aspx?id=29039>.
2. Компьютерные игры как искусство [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gamesisart.ru/game_industry_sum_2014.html.-Заголовок
3. Circular 61. Copyright Regisration of Computer Program [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.copyright.gov/circls/circ61.pdf>.
4. *Петренко С. А.* Правова охорона комп'ютерної програми як об'єкта інтелектуальної власності: шляхи розвитку : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / С.А. Петренко. – К., 2010.
5. Copyright Law of the United States of America Contained in Title 17 of the United States Code [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.copyright.gov/title17>.
6. The Digital Millennium Copyright Act of 1998 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.copyright.gov/legislation/dmca.pdf>.
7. *Боровская Е. А.* Правовая охрана компьютерных программ и баз данных / Боровская Е. А., Ермакович С. Л., Кудашов В. И. и др. – Минск, 2010.
8. *Доровських А.В., Булат Є.А.* Деякі аспекти правової охорони комп'ютерних програм в Україні / А. В. Доровських, Є. А. Булат // Проблеми цивільного права і процесу : матер. наук.-практ. конф., присвяченої пам'яті проф. О. А. Пушкіна. – Х., 2014. – С. 81–83.

Булат Е. А., Доровских А. В. К вопросу правовой охраны компьютерных программ. Определено состояние вопроса относительно охраны компьютерной программы как объекта интеллектуальной собственности в Украине. Проанализирован опыт зарубеж-

них стран в этой сфере. Предложены способы охраны компьютерной программы.

Ключевые слова: компьютерная программа, содержание, интеллектуальная собственность, правовая охрана, алгоритм.

Bulat Ye. A., Dorovskikh A. V. Legal protection of computer software. On the modern stage the existence of the effective system of guard of intellectual property is the mortgage of the economy and social growing of any country. In 15 of October, 2014 took place listening in Committee of Verkhovna Rada of Ukraine on questions science and education «Intellectual property in Ukraine. State and conceptual principles of development». Among other pressing questions, connected with the guard of intellectual property, a question was examined also about the necessity of bringing for consideration of Verkhovna Rada of Ukraine the law about the guard of the computer programs.

Such step, including, predefined the urgent necessity of guard, foremost, the content of the computer program, as an object of intellectual property, as already long time enough among scientific public discussions proceed in relation to the search of optimum variant of guard of the computer programs, in particular to their content (algorithm).

Rapid and permanent improvement of the computer program as an object of intellectual property, appearance of absolutely new forms of the computer programs as complicated works requires today the improvement of current legislation in relation to their subsequent legal safeguard.

At acceptance in Ukraine proper law about the guard of maintenance of the computer programs should take into account all known and existent approaches both in Ukraine and after its limits, and in subsequent, together with passing a proper Law from the guard of the computer programs, to develop methodical recommendations for their subsequent defense.

Keywords: computer software, content, intellectual property, legal protection, algorithm.

Надійшла до редакції 24.03.2015

Мацюк А. Р.

доктор юридичних наук, професор
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 349.22 : 331.105

ПРАВОВІ ФОРМИ УЧАСТІ ПРОФСПЛОК У РЕСТРУКТУРИЗАЦІЇ ПІДПРИЄМСТВ ЗА СУЧАСНИХ УМОВ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ

Висвітлено правові форми участі профспілок у реструктуризації підприємств у сучасних умовах ринкової економіки.

Ключові слова: колективна угода, колективний договір, працівник, правова форма, професійна спілка, реструктуризація.

Постановка проблеми. Сьогодні адаптація підприємств і галузей господарства відбувається у складних умовах сучасної ринкової економіки.

Новий етап становлення економічних відносин зумовлює пошук інноваційних форм роботи профспілок, оптимізація діяльності яких ускладнюється неврегульованістю їх прав щодо участі у таких процесах, як банкрутство, ре-

структуризація та ліквідація підприємств, недостатність правових знань, відсутність позитивного досвіду та необхідних змін у чинному законодавстві.

Поширення таких явищ, як неплатоспроможність підприємств з подальшим банкрутством, реорганізацією та ліквідацією, поставило перед профспілками завдання пошуку форм впливу на ці процеси. Необхідність захисту працівників підприємств, позбавлених заробітної плати та інших соціальних виплат і взагалі роботи, вимагає від профспілок визначитися, які заходи можуть бути вжиті, щоб, по-перше, запобігти банкрутству; по-друге, захистити права працівників, якщо така процедура є неминучою.

Зазначене свідчить про актуальність дослідження даної проблематики.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Окреслені вище питання було досліджено у працях багатьох науковців, серед яких: А.С. Афонін, І.І. Мазур, І.М. Новак, О.О. Терещенко, В.Д. Шапіро та ін. Зазначені вчені зробили науковий внесок у дослідження вказаної проблематики. Однак комплексних наукових розробок, які б урахували сучасні умови ринкової економіки, зміни законодавства України у зазначеній сфері, проведено не було.

З урахуванням викладеного, питання стосовно правових форм участі профспілок у реструктуризації підприємств у сучасних умовах ринкової економіки залишилося поза увагою науковців.

Мета даної статті полягає у визначенні правових форм участі профспілок у реструктуризації підприємств у сучасних умовах ринкової економіки. Для досягнення зазначеної мети було вирішено такі завдання: узагальнено погляди науковців, які здійснювали дослідження зазначеної проблематики; проаналізовано чинне законодавство, що регулює відносини у зазначеній сфері.

Виклад основного матеріалу. Вхідження підприємств у товарні, фінансові й інші ринки та зростаюча конкуренція у цій сфері пред'являють нові вимоги до виробничого, фінансово-економічного, управлінського і трудового потенціалу підприємств. На жаль, більшість вітчизняних підприємств України не відповідають цим вимогам, тому опиняються у складному, а подекуди й кризовому стані.

В економічній теорії і практиці відомий та поширений один із способів оздоровлення підприємств, які опинилися в подібному стані – реструктуризація [1; 2; 3, с. 98–101]. Чинне законодавство також передбачає можливість використання реструктуризації як ефективного засобу відновлення платоспроможності підприємства.

У Законі України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» надано таке визначення цього поняття: «Реструктуризація підприємства – здійснення організаційно-господарських, фінансово-економічних, правових, технічних заходів, спрямованих на реорганізацію підприємства, зокрема шляхом його поділу з переходом боргових зобов'язань до юридичної особи, що не підлягає санації, якщо це передбачено планом санації, на зміну форми власності, управління, організаційно-правової форми, що сприятиме фінансовому оздоровленню підприємства,

збільшенню обсягів випуску конкурентоспроможної продукції, підвищенню ефективності виробництва та задоволенню вимог кредиторів» [4].

З цього визначення, на нашу думку, поняття «реструктуризація підприємства» на перший погляд є близьким і тотожним до поняття «реорганізація підприємства», але не співпадає з ним за змістом. Оскільки «реорганізація» існує як одна зі складових частин «реструктуризації», то останнє поняття більш ширше за змістом, ніж перше.

З точки зору науки філософії стосовно формулювання поняття, вважаємо за необхідне зазначити, що визначення терміна «реструктуризація» зумовлює відрізнити видимість та суттєвість предмета, оскільки констатація та опис «подібного» можуть мати лише попереднє, допоміжне значення, і можуть відіграти роль тільки підходу до справжнього наукового стану пізнання, мета якого полягає у відкритті внутрішніх закономірностей. Справжнім завданням науки, у тому числі і трудового права, є дослідження суттєвих зв'язків, що означає необхідність повного та всебічного врахування соціально-економічних чинників, до яких входять і правові.

Тому за допомогою наукових методів необхідно виявити всі суттєві властивості реструктуризації, а потім надати їм правового характеру з метою застосування в юридичній науці та практиці.

Слід зазначити, що, залежно від об'єкта й характеру здійснюваних заходів для реформування підприємства, розрізняють такі форми реструктуризації:

- реструктуризація виробництва;
- реструктуризація активів підприємства;
- фінансова реструктуризація;
- реорганізація, тобто зміна організаційної структури підприємства [5].

Таким чином, кожна із форм реструктуризації припускає проведення цілого комплексу заходів, спрямованих на вдосконалення й оптимізацію відповідної сфери підприємства. І тому, на нашу думку, профспілкам необхідно орієнтуватися в їх змісті, розуміти цілі, що ставляться при їх здійсненні.

Для більш повного розкриття досліджуваної проблеми наведемо практичний досвід підприємств гірничо-металургійного комплексу [6, с. 32]. Найбільш складною формою реструктуризації є реорганізація підприємства, що передбачає вдосконалення організаційно-господарської й управлінської структури. Наприклад, розрізняють такі види реорганізації (і, відповідно, реструктуризації) підприємств:

- спрямовану на укрупнення підприємства (злиття, приєднання, поглинання);
- спрямовану на дроблення підприємства (поділ, виділення);
- без зміни розмірів підприємства (перетворення).

Наприклад, злиття двох і більше підприємств в одне означає перехід майна, прав та обов'язків кожного з них до знову виниклого підприємства.

Прикладом злиття підприємств є утворення Криворізького державного гірничо-металургійного комбінату «Криворіжсталь» за допомогою об'єднання трьох підприємств: Криворізького металургійного комбінату, Но-

вокриворізького гірничо-збагачувального комбінату і Криворізького коксохімічного заводу.

Приєднання одного підприємства до іншого означає, що до останнього переходять майно, права й обов'язки першого підприємства. Нове підприємство внаслідок такої реорганізації не виникає.

Поглинання являє собою придбання всіх або абсолютної більшості корпоративних прав одного підприємства іншим підприємством. При цьому поглинене підприємство може зберегти свій статус юридичної особи і стати дочірнім підприємством або може виявитися приєднаним до нього і стати його структурним підрозділом, втративши при цьому свій юридичний статус.

Наприклад, такий спосіб реорганізації було використано при створенні державної акціонерної компанії «Українські поліметали», державної акціонерної компанії «Укррудпром», у результаті чого всі державні підприємства, що цілком ввійшли в ці структури, трансформувалися в дочірні підприємства.

Поділ підприємства – створення на основі одного наявного двох і більше нових підприємств як самостійних юридичних осіб. При цьому вихідне підприємство припиняє своє існування, ліквідується. Такий спосіб реорганізації до зазначеного прикладу не застосовувався в металургійному комплексі.

Виділення передбачає, що з діючого підприємства виділяється один чи кілька структурних підрозділів і на базі їх майна створюються нові підприємства. Під час виділення з юридичної особи однієї чи декількох нових юридичних осіб до кожного з них переходять у відповідних частинах майнові права й обов'язки реорганізованої юридичної особи.

Перетворення підприємства призводить до зміни наявних форм власності чи організаційно-правових форм підприємства на інші, без припинення його господарської діяльності. При перетворенні до знову виниклого підприємства переходять усі права й обов'язки підприємства, що існувало раніше. Такий спосіб реорганізації в останні роки є найпоширенішим. Його застосовували на всіх підприємствах, що проходили процедури корпоратизації і приватизації. У цьому випадку важливо звернути увагу на те, що при здійсненні всіх названих способів трансформації підприємств має місце правонаступництво, тобто заміна в раніше виниклих правовідносинах одних юридичних осіб іншими з переходом до останніх прав та обов'язків перших. На практиці це означає, що до знову створеної юридичної особи від юридичної особи, котра припинила своє існування, переходять усі (або частина) вимоги і борги, майно, незакінчені розрахунки, права й обов'язки за договорами, тобто всі (або частина) його активи і пасиви.

Таким чином, викладене дозволяє зробити висновок: реструктуризація за своїми ознаками є складною процедурою комплексної оптимізації структури і функціонування підприємства відповідно до вимог зовнішнього економічного середовища і виробленою стратегією його розвитку.

Ураховуючи наведене, сучасним аспектом діяльності профспілок є колективно-договірне регулювання соціально-партнерських відносин саме в нестандартних умовах, в яких опинилося підприємство. Неплатоспроможність

підприємства з подальшим банкрутством, реорганізацією та ліквідацією ставити перед профспілками завдання пошуку форм впливу на ці процеси та використання своїх функцій у колективно-договірному регулюванні соціально-партнерських відносин у критичних для працівника умовах. Профспілкам важливо мати достовірну інформацію стосовно фінансового стану підприємства, перспектив його соціально-економічного розвитку. Підставою для оцінки реального стану справ на підприємстві і прийняття профспілкою адекватних і своєчасних рішень є достовірна й оперативна інформація про стан фінансово-господарської діяльності підприємства. Тому, на нашу думку, одним із ключових завдань профспілки є збір та аналіз відповідної інформації. Треба встановити щоквартальний (а на кризовому підприємстві – щомісячний) моніторинг виробничих і фінансово-економічних показників роботи підприємства. Це дозволить вчасно визначити виникнення або наростання несприятливих тенденцій у роботі підприємства.

Для збору інформації використовуються всі доступні профспілковому комітету канали як у межах контролю за виконанням колективного договору або угоди, так і інші способи й джерела (квартальні і річні звіти, баланс, звіти ревізійної комісії, матеріали аудиторських і податкових перевірок).

Право на одержання профспілковим комітетом такої інформації надано статтями 28 і 45 Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» [7], а також Законом України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» [8].

Володіння інформацією про фінансово-економічний стан підприємства і його динаміку дозволить профспілці визначити, чи існує потреба у проведенні реструктуризації підприємства, і якщо це так, то які проблеми, завдання необхідно вирішувати в ході її здійснення.

Саме з погіршенням фінансового стану підприємства – відсутністю грошей на рахунку, невиконанням зобов'язань перед бюджетом, кредиторами, в тому числі й перед працівниками з виплати заробітної плати, – з'являються перші ознаки потенційного банкрутства. На практиці ці ознаки проявляються:

- через застосування режиму неповного робочого часу, вимушених відпусток, затримок у виплаті заробітної плати;
- через труднощі з реалізацією виготовленої продукції.

Проте ці ознаки можуть мати тимчасовий характер, а можуть свідчити про стійку неплатоспроможність підприємств.

У більшості випадків проведення реструктуризації стосується соціально-трудових інтересів працівників підприємства. Так, вивчення практики реструктуризації ряду підприємств гірничо-металургійного комплексу України показало, що її проведення було спрямовано на уникнення банкрутства і в ряді випадків сприяло виробничій діяльності підприємств. Водночас ці процеси супроводжувалися масовим скороченням робочих місць, скороченням коштів на утримання соціальної сфери, звуженням трудових прав та законних інтересів працівників.

Вважаємо за доцільне розглянути ситуацію, коли реструктуризація є

об'єктивно необхідною. Профспілковому комітету слід переконатися, що це дійсно необхідний захід і в такому разі інформувати членів профспілки, трудовий колектив, що дасть реструктуризація для виходу з кризового стану. Водночас увага профспілки має зосередитися на соціально-трудовому аспекті реструктуризації, зокрема на проблемі зайнятості. Розв'язання цієї проблеми не може бути забезпечено «зверху», оскільки конкретні механізми регулювання процесу реструктуризації застосовуються безпосередньо на рівні підприємства.

Досвід показує, що в угодах профспілкових об'єднань із соціальними партнерами хоч і досягається домовленість щодо рівня скорочення протягом року при реструктуризації підприємства 7–10 % чисельності працівників, але на практиці цей рівень нерідко сягає 30 % [9; 10]. Однак складність проблеми, яку необхідно вирішувати на підприємствах, недооцінюється законодавчим органом України.

Таким чином, важливим напрямом роботи профспілок є пошук заходів із соціальної підтримки працівників у ситуації реструктуризації. Насамперед треба скоординувати дії профспілки і роботодавця на пом'якшення наслідків реструктуризації для працівників. Тому профспілкам слід мати конкретні пропозиції, яким чином можна зробити процес вивільнення працівників, закриття окремих підрозділів підприємства або їх перепрофілювання менш болючим. Враховуючи норму Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» (ст. 25), відповідно до якої роботодавці зобов'язані брати участь у заходах профспілок щодо захисту трудових та соціально-економічних прав працівників, профспілкам необхідно запропонувати та обговорити конкретні заходи з роботодавцем [7].

Наприклад, це може бути пропозиція про розроблення спеціального соціального плану, яким регулюються:

- обов'язки підприємства перед працівниками, котрі звільняються у зв'язку з виробничою необхідністю;
- особливі умови захисту від вивільнення;
- створення організаційних, соціально-економічних та психологічних умов адаптації персоналу до змін у виробництві (відповідно до ст. 49 КЗпП [11]).

Зважаючи на це, сприйняття трудовим колективом заходів з реструктуризації персоналу вимагає індивідуального підходу до кожного працівника, розв'язання розбіжностей, що виникають, шляхом пошуку компромісних рішень спільно із власником. Практика показує, якщо є порозуміння між керівництвом та профспілкою, вдається більш дієво захищати інтереси членів профспілки.

Слід зазначити, що реструктуризація вражає інтереси і власне профспілкової організації. Це стосується збереження її єдності у зв'язку з поділом підприємства на окремі структури та укладення єдиного колективного договору. Підкреслимо, що там, де цьому питанню приділяється достатня увага, там на всіх працівників поширюється дія колективного договору.

Відповідно до «Положення про порядок реструктуризації підпри-

емств» [12], до складу комісії з реструктуризації включається й представник профспілки підприємства. Треба зауважити, що до сфери дії цього Положення належать державні підприємства.

Тому, на нашу думку, в колективних договорах та угодах підприємств, які не належать до сфери дії цього Положення, було б доцільно передбачити представництво профспілки в комісії з реструктуризації. Ця участь вимагає від представника профспілки принципового ставлення до розробки плану реструктуризації і здійснення контролю за його виконанням, зокрема розділу, що стосується соціальних наслідків цього процесу.

З огляду на зазначене можна зробити висновок, що головними цілями профспілки в умовах реструктуризації підприємства повинні бути такі:

1) потрібно не допустити проведення на підприємстві ерзац-реструктуризації (це означає, що майновий комплекс підприємства «позбавляється» ліквідних і потенційно прибуткових активів, що прямо суперечить інтересам і підприємства та трудового колективу);

2) необхідно направити процес реструктуризації на підвищення ефективності виробництва, фінансове оздоровлення підприємства, і при цьому одночасно забезпечити її зважене і соціально відповідальне проведення.

Стосовно реалізації завдань профспілки на кожному з вищезгаданих етапів реструктуризації необхідно наполегливо вирішувати визначене коло завдань, що впливають зі змісту відповідного етапу.

Аналізуючи інформацію про результати фінансово-господарської діяльності підприємства та стан соціально-трудових відносин, профспілковий комітет зобов'язаний регулярно доводити свою позицію до працівників.

У цьому випадку слід використовувати такі форми:

- проведення нарад із профспілковим активом;
- підготовка інформаційних листків;
- проведення зборів у трудових колективах цехів та структурних підрозділів;
- публікації в заводській пресі;
- розміщення матеріалів на інформаційному стенді профкому;
- публікації в загальноміських засобах масової інформації (ЗМІ).

Паралельно з проведенням моніторингу стану підприємства профспілковому комітету обов'язково необхідно освоїти чинну законодавчу і нормативно-правову базу реструктуризації підприємств.

Зауважимо, що проект реструктуризації є найважливішим документом, оскільки від того, яким буде його зміст, значною мірою будуть залежати і хід, і результати реструктуризації. З огляду на це, на нашу думку, профспілці необхідно виробити і внести в Комісію свої пропозиції щодо проекту реструктуризації з метою надання йому соціальної спрямованості.

Треба зазначити, що, згідно з п. 4 «Положення про порядок реструктуризації підприємств» [12], проект реструктуризації повинен включати такі розділи:

- аналіз фінансового стану підприємства;

- аналіз організаційної структури підприємства;
- аналіз ринків збуту виробленої підприємством продукції;
- план заходів щодо реструктуризації підприємства;
- прогноз соціально-економічних наслідків реструктуризації.

Підкреслимо, що до проекту реструктуризації може додаватися проект реорганізації підприємства з відповідним обґрунтуванням і бізнес-планом, і тому, на нашу думку, особливу увагу профспілковий комітет зобов'язаний приділити двом останнім розділам проекту реструктуризації.

Аналізуючи їх, необхідно стежити за дотриманням соціальних гарантій та стандартів:

- максимальне збереження кількості робочих місць, наприклад, для працівників, які підлягають вивільненню, включити в проект реструктуризації конкретні заходи (із установами реальних джерел фінансування) з їх перенавчання і подальшого працевлаштування;
- погашення заборгованості по заробітній платі й інших соціальних виплатах перед працівниками з визначенням конкретних термінів і реальних джерел коштів на погашення цієї заборгованості;
- збереження рівня оплати праці відповідно до чинного колективного договору або галузевої угоди;
- мінімальне скорочення соціальної інфраструктури підприємства в ході реструктуризації.

З огляду на це при підготовці пропозицій до проекту реструктуризації профспілці необхідно визначитися щодо майбутнього об'єктів соціальної сфери, що знаходяться на балансі підприємства. На нашу думку, можливими є такі варіанти вирішення цієї проблеми:

- збереження всієї соціальної сфери або її повна ліквідація;
- передача об'єктів у комунальну власність;
- продаж об'єктів;
- мінімізація соціальної сфери.

Наприклад, передача в комунальну власність тільки частини об'єктів, а саме житлового фонду підприємства. Цим шляхом пішло ВАТ «Дніпроспецсталь», яке було вимушено заради збереження робочих місць працівників передати Палац культури підприємства у комунальну власність.

Завдяки тому, що реструктуризація торкається інтересів не тільки власників (акціонерів), але й працівників підприємства, підготовлений Комісією проект її проведення доцільно розглянути на загальних зборах (конференції) трудового колективу підприємства, однак з обов'язковим його затвердженням у Фонді держмайна України або на зборах акціонерів. Зазначимо, що для цього профспілці необхідно ініціювати і вчасно провести загальні збори трудового колективу, а потім його рішення додати до проекту реструктуризації підприємства.

З метою зменшення негативних соціально-трудова наслідків реструктуризації, на нашу думку, найважливішим завданням профспілки є регулярне інформування трудового колективу про хід реструктуризації та відповідну її

позицію до цього процесу, а після завершення реструктуризації підприємства доцільно скликати загальні збори трудового колективу, де обговорити результати реструктуризації і заслухати роботодавця про плани розвитку підприємства.

Зауважимо, що ст. 9 Закону України «Про колективні договори і угоди» визначено, що у випадку реорганізації підприємства колективний договір зберігає силу протягом терміну, на який він укладений, або може бути переглянутий за згодою сторін [13].

Тому у випадку зміни власника підприємства дія колективного договору зберігається, але не більше одного року. У цей період сторони повинні почати переговори про укладення нового або зміни чи доповнення до чинного колективного договору [14; 15].

Підсумовуючи вищевикладене, можна зробити **висновок**, що в аспекті діяльності профспілки у колективно-договірному регулюванні соціально-партнерських та трудових відносин, залежно від реальної ситуації, можливі такі форми: укладення єдиного колективного договору для всіх господарських структур, створених у процесі реструктуризації; укладення на кожному фінансово самостійному підприємстві свого колективного договору; укладення колективного договору для базового підприємства й одночасне укладення колективних договорів на кожному знову створеному підприємстві.

Слід зазначити, що на користь вказаних форм можна віднести те, що вони забезпечують консолідацію працівників у відстоюванні своїх трудових прав і законних інтересів, і тому рішення про застосування конкретної правової форми участі профспілок у реструктуризації підприємств повинно бути прийнято передусім виходячи з інтересів трудових колективів підприємств.

Бібліографічні посилання

1. Мазур *И.И.* Реструктуризация предприятий и компаний / И. И. Мазур, В. Д. Шапиро. – М., 2001.
2. Новак *І. М.* Профспілки і реструктуризація: дія профспілок в умовах реструктуризації підприємств / І. М. Новак // Профспілки України. – 1998. – № 4. – С. 19–44.
3. Терещенко *О.О.* Фінансова санація та банкрутство підприємств / О. О. Терещенко. – К., 2000.
4. Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом : Закон України від 14.05.1992 № 2343-ХІІ // Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2343-12>.
5. Афонін *А.С.* Технологія реструктуризації підприємства / А. С. Афонін, В. П. Нестерчук. – К., 2000.
6. Рекомендації ЦК профспілки металургів та гірників України «Дії профкому в умовах реорганізації підприємства». – Дніпропетровськ, 2002.
7. Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності : Закон України від 15.09.1999 № 1045-ХІV / Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1045-14>.
8. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні : Закон України від 16.07.1999 № 996-ХІV / Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/996-14>.
9. Про ситуацію та дії профспілок щодо захисту працівників при банкрутстві підприємств : постанова президії Ради Федерації профспілок України // Вісник Федерації

профспілок України. – 2001. – № 7. – С. 17–20.

10. Генеральна угода на 2004–2005 роки та коментарі фахівців. – К., 2004. – Ч. 1.

11. Кодекс законів про працю України, затв. Законом УРСР від 10.12.1971 № 322-VIII / Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/322-08>.

12. Про затвердження Положення про порядок реструктуризації підприємств : наказ Фонду державного майна України від 12.04.2002 № 667 / Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0414-02>.

13. Про колективні договори і угоди : Закон України від 01.07.1993 р. / Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3356-12/print1389901214114940>.

14. Чумаченко І. М. Необхідні заходи в діяльності профспілкового комітету щодо захисту соціально-економічних прав трудящих підприємства, що реорганізується / І. М. Чумаченко // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. – 2002. – № 5. – С. 248–252.

15. Чумаченко І. М. Соціально-трудова аспекти реструктуризації підприємства / І. М. Чумаченко // Актуальні проблеми взаємодії судових та правоохоронних органів у процесі реалізації завдань кримінального судочинства : матер. Всеукр. науково-практ. конф. (28-29 травня 2004 р. м. Запоріжжя). – Запоріжжя, 2004. – Ч. II. – С. 197–200.

Мацюк А. Р. Правовые формы участия профсоюзов в реструктуризации предприятий в современных условиях рыночной экономики. Освещены вопросы участия профсоюзов в реструктуризации предприятий в современных условиях рыночной экономики.

Ключевые слова: коллективное соглашение, коллективный договор, правовая форма, профессиональный союз, работник, реструктуризация.

Matsyuk A. R. Legal forms of trade union participation in restructuring enterprises in modern market economy. The article deals with the legal form of trade unions in the restructuring of enterprises in the modern market economy.

It is noted that, depending on the nature and object of the measures to reform the company, there are following forms of restructuring: restructuring of production; restructuring of assets; financial restructuring; reorganization, that change organizational structure

Restructuring in its features is a complicated procedure of optimizing complex structure and operation of the business in accordance with the requirements of the external economic environment and development strategy for its development.

The author has indicated that usually they distinguish the following types of reorganization (and thus restructuring) of enterprise: the enterprise aimed at consolidation (merger, acquisition); aimed at splitting the company (division, separation); without changing the size of the business (conversion).

There is the author's view at these issues. In particular, it is stated that in terms of trade unions in collective negotiations regulating social partnership and labor relations, depending on the actual situation, you may see their form, making a single collective agreement for all economic structures created in the process of restructuring; the conclusion of each financial independent enterprise of its collective agreement; collective bargaining for basic enterprise and simultaneous collective bargaining at each newly created company.

Keywords: collective agreement, collective bargaining, employee, legal form, trade union, restructuring.

Надійшла до редакції 16.02.2015

Собакарь А. О.

доктор юридичних наук, професор
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 349.22

ГАРАНТІЇ ПРАВ ПРАЦІВНИКІВ НА БЕЗПЕЧНІ УМОВИ ПРАЦІ

Розглянуто гарантії прав працівників на безпечні умови праці. З'ясовано їх місце серед інших трудових юридичних гарантій, наголошено на необхідності подальшого вдосконалення механізму гарантування охорони праці працівників.

Ключові слова: гарантія, безпечні умови праці, гарантії прав працівників, охорона праці.

Постановка проблеми. Встановлення гарантій у нормативному порядку є однією з умов ефективної реалізації прав людини і громадянина, в тому числі на безпечні та нешкідливі умови праці. Закон України «Про охорону праці» встановлює загальні гарантії права на безпечні умови праці всім працівникам, а також передбачає додаткові гарантії для певних категорій працівників, що зумовлено підвищеними вимогами охорони їх здоров'я. До таких категорій належать працівники, які працюють у шкідливих і небезпечних умовах праці, неповнолітні особи, жінки, особи з пониженою працездатністю.

Згідно зі ст. 5 Закону України «Про охорону праці», умови трудового договору не можуть містити положень, що суперечать законам та іншим нормативно-правовим актам про охорону праці. Тому у разі включення до його змісту умов, які погіршують правове становище порівняно із законодавством про охорону праці, вони визнаються недійсними.

Важливою гарантією охорони праці є надання працівнику інформації про умови праці на підприємстві і, зокрема, на робочому місці, крім загальних питань з охорони праці роботодавець зобов'язаний проінформувати про наявні на майбутньому робочому місці шкідливі та небезпечні виробничі фактори, які ще не усунено. Водночас роботодавець повинен повідомити майбутнього працівника про можливі шкідливі, негативні наслідки впливу виробничих факторів на його здоров'я та ознайомити його з правом на компенсацію і відповідні пільги за роботу в таких умовах.

Умови праці на робочому місці, безпека технологічних процесів, машин, механізмів устаткування та інших засобів виробництва, стан засобів колективного та індивідуального захисту, що використовуються працівником, санітарно-побутові умови праці повинні відповідати вимогам нормативно-правових актів з охорони праці. Водночас, як свідчить практика, не завжди працедавці забезпечують такі умови. Не сприяє цьому процесу й законодавча база, яка далека від оптимальної.

Поза всяким сумнівом, вирішальну роль у реалізації та захисті суб'єктивних прав працівників, у тому числі на безпечні умови праці, відіграють юридичні гарантії, соціально-правове значення яких полягає в тому, що вони забезпечують працівникові реальну можливість користуватися певним соціальним благом, яке закріплено трудовим законодавством, безперешкодно реалізувати свої права. Образно кажучи, юридичні гарантії служать тим «надійним містком», який забезпечує необхідний перехід від можливості, яка проголошується в законі, до дійсності.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Попри те, що юридичні гарантії реалізації трудових прав у своїх наукових працях розглядали такі відомі вчені, як М.Г. Александров, П.В. Анісімов, Н.Б. Болотіна, Л.Я. Гінцбург, Г.С. Гончарова, В.В. Жернаков, І.В. Зуб, С.О. Іванов, М.І. Іншин, І.Я. Кисельов, Р.І. Кондратьєв, В.В. Лазор, Л.І. Лазор, Р.З. Лівшиць, О.А. Лукашова, М.В. Лушнікова, М.І. Іншин, А.Р. Мацюк, Ю.П. Орловський, С.М. Прилипко, В.І. Прокопенко, О.І. Процевський, О.Ф. Скакун, О.В. Смирнов, Б.С. Стичинський, Н.М. Хуторян, Г.І. Чанишева, О.М. Ярошенко та ін., питання гарантування прав працівників на безпечні умови праці розглядалися побічно, без глибокого наукового вивчення його особливостей.

Мета. Саме цими передумовами зумовлено актуальність статті та необхідність подальшого дослідження гарантій прав працівників на безпечні умови праці.

Виклад основного матеріалу. В сучасній енциклопедичній літературі під поняттям гарантії (від французького «garantie» – забезпечення, запорука) прав та свобод людини і громадянина розуміють умови, засоби, способи, які забезпечують здійснення у повному обсязі і всебічну охорону прав та свобод особи. Поняття «гарантії» охоплює усю сукупність об'єктивних і суб'єктивних чинників, спрямованих на практичну реалізацію прав та свобод, на усунення можливих перешкод їх повного або належного здійснення [1, с. 555].

Визначень поняття «юридичні гарантії», по суті, багато. Одні вчені юридичні гарантії визначають як сукупність спеціальних правових засобів і способів, за допомогою яких реалізуються, охороняються та захищаються права, припиняється їх порушення, поновлюються права, що зазнали посягання [2, с. 315]. Інші трактують їх як правові та організаційно-правові засоби і способи, за допомогою яких забезпечується реалізація та всебічна охорона суб'єктивних прав [3, с. 34]. При цьому останні під правовими засобами розуміють норми права, а під організаційно-правовими – діяльність певних державних органів, громадських організацій та їх посадових осіб по забезпеченню прав [4, с. 7]. Третя група вчених юридичними гарантіями вважають правові норми, які визначають специфічні юридичні засоби реалізації прав, їх охорони та захисту у випадку порушення [5, с. 237].

З останньою групою вчених важко не погодитися, особливо у сфері реалізації права працівника на безпечні умови праці. Водночас загрозлива для країни

ситуація у сфері трудових відносин зумовлена цілим рядом причин та передумов. Однією з них є те, що Кодекс законів про працю, який прийнято 10 грудня 1971 р., діє вже більше 40 років. Зрозуміло, що за цей час відбулися принципові політичні та соціально-економічні зміни. Саме життя вимагало внесення змін та доповнень до Кодексу законів про працю. За весь 30-річний період таких змін було внесено понад 600. Найбільш суттєвих змін зазнали основоположні розділи кодексу. Це – колективний договір, трудовий договір, час відпочинку, охорона праці, індивідуальні трудові угоди, професійні спілки, участь працівників в управлінні підприємствами, установами та організаціями.

Проте чинний Кодекс навіть із внесеними змінами та доповненнями не відповідає повною мірою політичним, економічним та соціальним реаліям, не враховує, а інколи входить у протиріччя з нормами, що містяться в ряді нових законів. Зокрема, про оплату праці, про відпустки, колективні договори та угоди, порядок вирішення колективних, трудових спорів, про страхування, про зайнятість населення, професійні спілки, об'єднання роботодавців. У зв'язку з цим як невідкладною гарантією забезпечення реалізації прав працівників на безпечні умови праці є розробка та прийняття нового кодексу законів про працю.

Більшість представників науки трудового права, зокрема К.П. Уржинський [6], В.М. Скобелкін [7], О.М. Волкова [4] дотримуються точки зору, згідно з якою діяльність державних органів, громадських організацій та їх посадових осіб по реалізації трудових прав, яка базується на законі, слід віднести до юридичних гарантій трудових прав.

Безперечно, що прийняття правових норм само по собі ще не може повністю забезпечити реалізацію трудових прав працівників. На практиці досить часто виникають ситуації, за яких суб'єктивні права, що встановлюють конкретні юридичні гарантії, не можуть бути реалізовані. В таких випадках, як правило, необхідним є втручання відповідних уповноважених державних, громадських органів чи їх посадових осіб, яке спрямоване на усунення можливих перешкод щодо реального забезпечення передбачених нормою прав.

Окрім того, існує цілий ряд юридичних гарантій, сутність яких полягає саме в діяльності відповідних органів. До них належить, наприклад, діяльність судових органів по відновленню порушених прав працівників, участь профспілкової організації при розірванні трудового договору з працівником з ініціативи роботодавця.

Юридичні гарантії відтак складають собою систему норм права, призначенням яких є забезпечити уповноваженим суб'єктам реалізацію їхніх прав.

Наведене дає підстави зробити висновок, що захисна функція юридичних гарантій полягає в їхній забезпеченості санкціями, які, у свою чергу, спрямовані на усунення перешкод, правопорушень, що виникли на шляху реалізації суб'єктивних прав уповноважених осіб. З огляду на це, а також враховуючи сучасний стан розвитку трудових правовідносин, неналежну правову захищеність працівника перед роботодавцем, обов'язковою умовою посилення юридичних гарантій повинно стати встановлення конкретних сан-

кцій за їх порушення.

Суттю гарантій права на працю є створення державою умов для здійснення громадянами права на працю, рівних можливостей у виборі професії та роду трудової діяльності. Змістом гарантій цього права є певна можливість заробляти собі на життя працею, яку людина вільно обирає або на яку вільно погоджується.

Вільне обрання праці та вільне погодження на неї означає виключне право особи самій розпоряджатися своїми здібностями до праці. Це положення є втіленням у національному законодавстві змісту статті 23 Загальної декларації прав людини [8, с. 88]. А також реалізовано вимоги статті 8 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, якою заборонено примусову працю в Україні, тим самим гарантовано принципову можливість для громадян України обирати собі рід занять, роботу за здібностями, у місці і в час, зручні або прийнятні для них [8, с. 11]. Водночас, як зазначено у Законі України «Про правовий режим надзвичайного стану», у виняткових випадках, пов'язаних з необхідністю проведення аварійно-рятувальних робіт, допускається залучення працездатного населення і транспортних засобів громадян до виконання аварійно-рятувальних робіт за умови обов'язкового забезпечення безпеки праці. Формою гарантій права на працю є передбачені Конституцією і законами правові та організаційні форми цих відносин (трудова, договірні тощо). Стаття 43 Конституції України саме гарантує право кожного на працю.

Держава взяла на себе зобов'язання створити умови для повного здійснення громадянами права на працю, гарантувати рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності. Законом України «Про зайнятість населення» визначено економічні, правові та організаційні основи зайнятості населення України, його захисту від безробіття, а також соціальні гарантії з боку держави в реалізації громадянами права на працю.

Також слід зазначити, що основним нормативним документом, який регулює здійснення права на працю, є Кодекс законів про працю України (КЗпП) [9]. Проте такі гарантії реалізації права на працю як заборона безпідставної відмови у прийомі на роботу (ст. 22 КЗпП); обмежений перелік підстав звільнення за ініціативою власника або уповноваженого ним органу (ст. 40 КЗпП); їх обов'язок надати інше робоче місце при звільненні у разі змін в організації виробництва і праці (ст. 49² КЗпП); а також передбачені ст. 5¹ КЗпП України гарантії забезпечення права громадян на працю в сучасних умовах ринку праці, ще не досить ефективно виконують захисні функції [9].

Зважимо, що кожний працівник має право на умови праці, що відповідають вимогам безпеки та гігієни праці і не є шкідливими для здоров'я. Це передбачено ч. 4 ст. 43 Конституції України, яка забороняє використання праці жінок і неповнолітніх на небезпечних для їх здоров'я роботах. Гарантують право на належні, здорові і безпечні умови праці ст.ст. 153–173¹, 174, 190 КЗпП [9], а також Закон України «Про охорону праці» [10].

Сприяють виконанню вимог трудового законодавства і добровільні

об'єднання громадян – професійні спілки. Вони створюються з метою представництва, здійснення захисту трудових, соціально-економічних прав та інтересів членів профспілки.

Вітчизняне законодавство передбачає адміністративну та кримінальну відповідальність за порушення законодавства про працю і правил з охорони праці. Це відображено у ст. 41 Кодексу України про адміністративні правопорушення та ст.ст. 172–173 Кримінального кодексу України, що є свого роду адміністративною і кримінальною гарантіями по забезпеченню права на працевлаштування та його охорону.

Окрім того, Законом України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)», на який робиться посилання у ст. 44 Конституції України, передбачено розділом III порядок здійснення права на страйк. Визнати страйк незаконним може тільки суд у випадках, визначених у статті 22 вказаного Закону (наприклад, якщо страйк оголошений з вимогами про зміну конституційного ладу тощо). Зазначений Закон визначає поняття, сторони, вимоги сторін колективного трудового спору, послідовність розгляду спору, відповідальність за порушення законодавства про колективні трудові спори та ін. Згідно зі ст. 15 вищевказаного Закону, в Україні діє Національна служба посередництва і примирення. Її мета – поліпшення трудових відносин, запобігання виникненню колективних трудових спорів (конфліктів), їх прогнозування та сприяння своєчасному їх вирішенню [11].

У статті 44 Конституції України гарантовано право на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів. Сутністю гарантій права на страйк є умови, що створюються державою для захисту економічних і соціальних інтересів. Змістом гарантій права на страйк є система відносин по розв'язанню, врегулюванню трудових спорів, захист соціальних і економічних прав, інтересів, соціальних і економічних благ. Формою гарантій права на страйк є те, що його проведення можливе лише у встановленому законом порядку.

Відкритим дотепер залишається питання класифікації трудових гарантій, яка, до речі, проводилася неодноразово. Так, В.М. Скобелкін поділяє гарантії на три основні групи: гарантії, що забезпечують вступ до трудових правовідносин; гарантії, що забезпечують безперешкодне здійснення трудових прав громадян у трудових і пов'язаних з ними інших правовідносин; гарантії, що забезпечують відновлення порушених трудових прав працівників [7, с. 48–49].

Є.Б. Хохлов запропонував більш стислу класифікацію гарантій трудових прав працівників. За цільовим призначенням він пропонує поділити їх на дві групи: 1) гарантії реалізації, 2) гарантії охорони трудових прав [12, с. 344].

Гарантії охорони трудових прав працівника в науковій літературі прийнято поділяти на матеріально-правові і процесуально-правові (захисно-процесуальні) [12, с. 344].

Матеріально-правові гарантії охорони трудових прав служать превентивним заходом проти порушення трудових прав працівника. Забезпечення ж

повної реалізації наданих працівником прав В.М. Скобелкін справедливо пов'язував не тільки із закріпленням у законодавстві правових засобів, що перешкоджають порушенню трудових прав, але й зі створенням ефективної системи відновлення цих прав [7, с. 167–168].

Як зазначає Л.В. Котова, одним із різновидів захисно-процесуальних гарантій є право працівника на позасудовий захист своїх прав. Позасудовий захист включає можливість звернення до органів прокуратури, виконавчої влади, а також право на вирішення розбіжностей в юрисдикційному органі на підприємстві – КТС [13, с. 67].

О.А. Ситницька класифікує трудові юридичні гарантії за такими критеріями: а) юридична сила – конституційні, міжнародні та галузеві; б) ступінь конкретизації – універсальні (стосуються усіх трудових прав) та спеціальні (стосуються забезпечення реалізації конкретного трудового права); в) сфера дії – загальні (забезпечення трудових прав усіх працівників незалежно від правового статусу) та додаткові (передбачені для певної категорії працівників за статтю, віком, станом здоров'я тощо); г) форма вираження юридичних гарантій – гарантії-дозволи, гарантії-обов'язки, гарантії-заборони, гарантії-обмеження; д) характер впливу – гарантії-санкції, гарантії-рекомендації, альтернативні гарантії [14, с. 9].

М.І. Іншин пропонує юридичні гарантії службово-трудової діяльності класифікувати за такими критеріями: 1) суб'єкт їх прийняття (застосування); 2) юридична сила правового акта, яким вони передбачені; 3) правове становище службовця, для якого вони встановлені; 4) спрямування гарантій; 5) форма зовнішнього вираження гарантій; 6) ступінь визначеності; 7) різновид правових норм, якими вони визначаються; 8) об'єкт охорони та захисту; 9) етап проходження державної служби [15, с. 177–183].

Висновок. Отже, трудові гарантії є одним із видів юридичних гарантій, серед яких важливе місце займають гарантії прав працівників на безпечні умови праці, адже таке право визнано в Україні одним із конституційних прав людини і громадянина, його забезпечення здійснюється за допомогою системи правових соціально-економічних, організаційно-технічних, санітарно-гігієнічних, лікувально-профілактичних заходів та засобів.

Права працівників на безпечні умови праці реалізуються за допомогою відповідних гарантій, вдосконалення яких вбачається за рахунок: приведення норм, які регламентують ці питання, у відповідність до вимог директив ЄС; звернення уваги регіональних служб з охорони праці й інспекції праці на відповідні суб'єкти недержавної форми власності по забезпеченню на них належного рівня охорони праці; приведення нормативної складової змісту розділів з охорони праці і здоров'я в колективних договорах та угодах до належного рівня, адже вони значною мірою декларативні, мають неконкретний характер і практично не містять додаткових прав та гарантій для працівників у сфері охорони праці; забезпечення виконання працівниками лише тих робіт, які не протипоказані їм за станом здоров'я, що забезпечується встановленням законодавчих обмежень при укладенні трудових договорів і перевер-

денні працівників на легшу роботу; заборони укладання трудових договорів з особами, яким за медичними висновками протипоказана запропонована робота за станом здоров'я; встановлення юридичної відповідальності за порушення приписів нормативно-правових актів про охорону праці та нестворення перешкод для діяльності посадових осіб органів державного нагляду за охороною праці, представників професійних спілок, найманих працівників; подальшого застосування заходів економічного впливу до юридичних та фізичних осіб, які відповідно до законодавства використовують найману працю, посадових осіб та працівників за порушення вимог про її охорону, адже персоніфіковані матеріальні санкції до порушників відображають вдосконалення правового регулювання охорони праці.

Бібліографічні посилання

1. Юридична енциклопедія : в 6-ти т. / редкол. : Ю.С. Шемшученко та ін. – К., 1998. – Т.1: А–Г.
2. Теория государства и права : курс лекций / под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. – 2-е изд., перераб. и доп. – М., 2001.
3. *Бородін І.* Права та свободи громадян, їх класифікація, гарантії реалізації / Бородін І. // *Право України.* – 2001. – № 12. – С. 34.
4. *Волкова О.Н.* Юридические гарантии трудовых прав граждан СССР при приеме на работу в качестве рабочих и служащих: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук / О. Н. Волкова. – М., 1979.
5. *Патюлин В.А.* Государство и личность в СССР (правовые аспекты взаимоотношений) / Патюлин В.А. – М., 1974.
6. *Уржинский К.П.* Гарантии права на труд / Уржинский К.П. – М., 1984.
7. *Скобелкин В.Н.* Юридические гарантии трудовых прав рабочих и служащих / В.Н. Скобелкин. – М., 1969.
8. Права людини і професійні стандарти для юристів у документах міжнародних організацій / упоряд. Т. Яблонська. – Амстердам – Київ, 1999.
9. Кодекс законів про працю України // *Кодекси України.* – 2002. – № 6.
10. Про охорону праці : Закон України від 14 жовтня 1992 року // *ВВР України.* – 1992. – № 49. – Ст. 669.
11. Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів) : Закон України від 3 березня 1998 року // *ВВР України.* – 1998. – № 34. – Ст. 227.
12. *Хохлов Е.Б.* Курс российского трудового права: в 3-х т. Т. 1: Общая часть / Н.Б. Хохлов. – СПб., 1996.
13. *Котова Л.В.* Система гарантій трудових прав працівника на сучасному етапі : матер. науково-практ. конф. (м. Харків, 24–25 вересня 2010 р.) / Л.В. Котова. – Х., 2010. – С. 66–71.
14. *Ситницька О.А.* Юридичні гарантії права на працю та права на відпочинок за трудовим законодавством України : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук / О. А. Ситницька. – Львів, 2009.
15. *Іншин М.І.* Класифікація юридичних гарантій службово-трудової діяльності державних службовців / М. І. Іншин // *Уч. зап. Таврического нац. ун-та им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки».* – 2009. – Т. 22 (66). – № 2. – С. 177–183.

Собакаръ А. А. Гарантїи прав работников на безопасные условия труда. Рассмотрены гарантии прав работников на безопасные условия труда. Установлено их место среди других трудовых юридических гарантий, акцентировано внимание на необходимости дальнейшего усовершенствования механизма гарантирования охраны труда работников.

Ключевые слова: *гарантия, безопасные условия труда, гарантии прав работников, охрана труда.*

Sobakar A. O. Guarantees of workers' rights to safe working conditions. In the article the guarantees of rights for workers are considered on the safe terms of labour. Their place is set among other labour legal guarantees, attention is paid to the necessity of further improvement of mechanism of guaranteeing of labour of workers protection.

The author has concluded that the employment guarantee is a type of legal guarantees, among which an important place occupied guarantee workers' rights to safe working conditions as one of the constitutional rights of the man and the citizen in Ukraine. Ensuring of this right is made by using the legal system of socio-economic, organizational, technical, sanitation, health care activities and facilities.

Workers' rights to safe working conditions are implemented by appropriate guarantees, the improvements of which are seen through, in particular, bringing the rules that govern these issues in compliance with EU directives, and also bringing the normative component of the content of the sections on occupational safety and health in collective agreements to the proper level, because they are largely declarative, are vague in nature and contain virtually no additional rights and guarantees for workers in the field of labor.

Keywords: *guarantee, safe terms of labour, guarantees of rights for workers, labour protection.*

Надійшла до редакції 15.02.2015

Кобзар В. В.

кандидат юридичних наук
(*Чернігівський національний
технологічний університет*)

УДК 350.08 + 351.746 + 343.83

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СПАДКУВАННЯ ЗА ЗАПОВІТОМ

Розкрито та обґрунтовано значення інституту спадкового права з огляду на наявну сукупність правових систем сьогодення і минулих часів. Досліджено питання правового регулювання спадкових відносин за заповідальною формою. Здійснено аналіз норм вітчизняного законодавства у сфері спадкування стосовно врегулювання форми заповіту, віку, з досягненням якого пов'язана можливість його складання, та права на обов'язкову частку у спадщині. Приділено увагу пошуку прогалин у законодавчому врегулюванні цих питань у національній законодавчій сфері та запропоновано шляхи їх вирішення.

Ключові слова: *спадкове право, спадкування за заповітом, спадщина, заповіт, спадкодавець, спадкоємець, спадкові правовідносини, правонаступництво, виконавець заповіту.*

Постановка проблеми. Спадкування як найдавніший інститут права, було і є актуальним з позиції його дослідження, розвитку та вдосконалення, оскільки стосується особистих інтересів людини.

В усіх правових системах, як стародавніх, так і сучасних, спадкування виступає в якості одного з тих структурних елементів, що має велике значення з точки зору своєї суспільної необхідності. Його значимість обумовлюється також тим, що об'єктом спадкування переважно є право власності, яке завжди уособлювало собою низку питань дискусійного характеру з приводу

своєї юридичної і фактичної приналежності до певного кола суб'єктивних відносин. Що залишається після смерті власника, кому має перейти майно і в якому порядку та обсязі – всі ці проблеми спадкового права з найдавніших часів і до нашого часу залишаються в центрі уваги суспільства та держави, законодавців та дослідників, і окремо кожної людини, оскільки тією чи іншою мірою торкаються його інтересів.

Важливим залишається питання охорони інтересів спадкодавця, виконання його волі, якщо вона була заявлена у заповіті, оскільки останнім часом цьому питанню приділяється незначна увага.

Інтерес для науки становить також питання щодо ситуації, коли заповіт було посвідчено у визначених частках, але один із спадкоємців помирає до відкриття спадщини за цим заповітом, а спадкодавець заповіт не змінює.

Всі ці питання потребують певної уваги як з точки зору їх наукового дослідження, так і адекватної правової регламентації на основі проведеного науково-дослідного аналізу.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Дослідженню проблеми спадкування за заповітом приділялася увага з боку таких українських вчених у галузі цивільного права, як І. В. Желінкова, М. М. Дякович, В. В. Васильченко, В. Ю. Чуйкова, Л. В. Шевчук та ін. [1, с. 17].

Однак у зв'язку зі зміною законодавства та впровадженням нових інститутів спадкового права нині існує об'єктивна необхідність подальшого дослідження вищевказаної тематики. Саме спадкуванню за заповітом надає перевагу сучасне цивільне законодавство. Тому, враховуючи результати досліджень і висновки науковців і юристів-практиків, які займалися чи займаються проблемами спадкового права, – Т. Чепіги, А. Сторожука, В. Серебровського, Є. Фурси, М. Проніної, А. Немкова, М. Гордона, М. Барщевського, П. Нікітюка, З. Ромовської та інших [2, с. 81] – зроблено спробу проаналізувати деякі аспекти сучасного регулювання спадкових відносин, що виникають на підставі заповіту.

Метою статті є дослідження актуальних питань правового регулювання відносин спадкування за заповітом у теперішніх умовах функціонування цивілістичної науки, теоретичне обґрунтування нормативного закріплення спадкування за заповітом як одного із найважливіших за сучасних часів видів спадкування, а також запропонування конкретних пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства України стосовно цього виду спадкування.

Виклад основного матеріалу. Дослідження правових питань спадкування обумовлене зростаючим значенням права приватної власності громадян і порядку її спадкування в умовах ринкової економіки, необхідністю розробки правового механізму, який належним чином міг би захистити права і інтереси громадян. І перш ніж перейти до аналізу питань, пов'язаних зі спадкуванням за заповітом, доцільно звернути увагу на галузеве регулювання спадкових відносин. Особливу увагу в даному аспекті привертає саме спадкове право, яке представлене як один із центральних інститутів цивільного права. Його місце у системі цивільного законодавства визначається співвідношенням з іншими

цивільно-правовими інститутами, і в першу чергу з інститутом права власності, який в останнє десятиріччя радикально змінився, але ці зміни не знайшли відображення у спадковому праві України. Між тим, спадкове право забезпечує правонаступництво у цивільних правах і обов'язках на випадок смерті їх носія, визначає долю майна померлого. Це – по-перше.

По-друге, саме призначення інституту спадкового права в умовах ринку полягає у стимулюванні розвитку приватної власності і створенні умов, які необхідні для її використання з метою забезпечення матеріальних та інших потреб громадян-власників, а після їх смерті – спадкоємців. Більше того, економічна ситуація в Україні потребує комплексного вивчення відносин, які виникають при спадкуванні за заповітом, а також законодавства, що регулює ці відносини [3, с. 11].

Як інститут цивільного законодавства, спадкове право поділяється на дві частини (підінститути), які регулюють відносини у сфері спадкування за заповітом і за законом. І тут є підстави стверджувати, що загальним видом спадкування є спадкування за законом, а спадкування за заповітом є спеціальним видом спадкування. Дозволивши фізичній особі скласти заповіт, законодавець при цьому зобов'язав її дотримуватися норм діючого законодавства, обмежуючи тим самим її волю при вирішенні питань, пов'язаних із визначенням осіб, до яких можуть перейти належні їй майнові та деякі немайнові права у випадку своєї смерті [4, с. 22].

В об'єктивному розумінні спадкування за заповітом, як спеціальна форма (вид) спадкування, визначається як складова частина цивільно-правового інституту «спадкове право», норми якої регулюють відносини, що виникають у разі укладання фізичною особою належним чином оформленого правочину, що має назву заповіту, щодо зміни встановленого законом порядку переходу до інших осіб належного їй майна або вирішення долі інших належних їй благ у випадку своєї смерті. Вона уособлює в собі основні принципи цивільно-правового регулювання – принцип дозволеної спрямованості і принцип диспозитивності.

За Цивільним Кодексом України, заповіт – це особисте розпорядження фізичної особи на випадок своєї смерті (ст. 1233 ЦК) [5].

Також заповіт визначається як угода, яка здійснюється від імені однієї особи; як розпорядження, що має суто владний характер і тому не може здійснюватися через представника; як безоплатна, каузальна, строкова і формальна угода [6, с. 14].

Ще додамо – угода, що потребує нотаріального посвідчення, оскільки лише за такої умови дана форма спадкування, у вигляді здійсненого суб'єктивного юридичного акту, є абсолютно реальною з юридичної точки зору.

За чинним цивільним законодавством можливість складення заповіту належить лише тим особам, які досягли повної цивільної дієздатності (ст. 1234) [5].

Надаючи таку можливість особам, які досягли вісімнадцятирічного віку, і тим, які набули повної цивільної дієздатності раніше, законодавець тим са-

ним позбавляє осіб, які не відповідають віковому критерію і умовам надання повної цивільної дієздатності, права на складання заповіту.

Стосовно вирішення цього питання відсутній єдиний підхід науковців. Але нам імпонує думка І. Жилінкової, яка зауважує, що якщо неповнолітні мають право розпоряджатися своїм заробітком, стипендією, іншими доходами, то, відповідно, «передача такого майна за заповітом є одним із способів такого розпорядження» [6, с. 23], і в ній відчувається риторика.

А отже, юридичне визначення факту повної цивільної дієздатності особи як способу реалізації свого суб'єктивного права у відносинах спадкування викликає сумнівні думки стосовно абсолютної вірності регламентації положення даної норми. Думається, основним тут має враховуватися саме здатність особи усвідомлювати значення своїх дій та керування ними, оскільки вік не завжди є адекватним поведінці особи.

Та незважаючи на обмеження прав фізичної особи при укладанні нею заповіту, закон надає їй широкі можливості при вирішенні питань наступного правонаступництва. Іншими словами, у неї є широкі можливості щодо вибору майбутніх спадкоємців, визначення майна, яке буде складати спадщину, тощо. Саме за допомогою заповіту фізична особа може вирішувати питання майбутнього переходу її майна до інших осіб, втілюючи таким чином у життя своє суб'єктивне право власника [6, с. 18].

Скласти заповіт – означає визначити осіб, які можуть стати правонаступниками заповідача у разі його смерті. Таке визначення є нічим іншим як волевиявленням. А волевиявлення – це дія. В основі заповіту лежить дія, яка може бути представлена однією або кількома особами. Прикладом укладання заповіту кількома особами є заповіт подружжя. Незалежно від того, скільки осіб беруть участь в укладанні заповіту, він є одностороннім правочином, хоча сам по собі передбачених наслідків не породжує. Він виступає лише первинним фактом, який у сполученні з іншими юридичними фактами – відкриття спадщини і згода спадкоємців прийняти її, призводить до виникнення правовідносин: спадкоємці за заповітом закликаються до спадщини [6, с. 22].

Спадкування за заповітом розглядається як форма правовідносин, тобто суспільні відносини, врегульовані правовою нормою, і є результатом її дії. Але для того щоб норма почала діяти і застосовуватися, повинні мати місце визначені фактичні обставини, тобто сукупність юридичних фактів, які є основою виникнення правовідносин спадкування за заповітом, уособлюють собою юридичний склад, необхідний для настання юридичних наслідків.

Це складання заповіту, смерть спадкодавця, відкриття спадщини та прийняття спадку [3, с. 156].

Один із юридичних фактів – право заповідати – виникає у зв'язку з тим, що відкриття спадщини і прийняття спадку за заповітом нічим не відрізняється від таких само юридичних фактів при спадкуванні за законом.

Право заповідати є суб'єктивним цивільним правом, яке здебільшого оформлюється “правом на власні дії” і може розглядатися як комплексне право, яке включає в себе елементи і речового права, і інших речових прав, і зобов'язального

права, і виключного права на результати інтелектуальної власності.

Правовідносини спадкування, як і будь-які правовідносини, виникають, змінюються і припиняються при наявності певних юридичних фактів, але якщо при спадкуванні за законом такою підставою є смерть спадкодавця – подія, то при спадкуванні за заповітом смерть спадкодавця-заповідача тільки умова, настання якої тягне за собою реалізацію його волі, що висловлена у заповіті [7, с. 138].

Отримання спадку за законом не залежить ні від волі померлого, ні від волі спадкоємців. Отримання спадку зумовлено тим, що законодавець, який передбачає подібну ситуацію, свідомо пов'язує з нею визначені правові наслідки. Незалежно від волі людей правові наслідки не можуть взагалі наступати, бо у правових нормах фіксується воля людей до встановлення порядку у суспільстві. Тому на рівні події (якою і є смерть спадкодавця) правові наслідки наступают по волі законодавця, а не правозастосовників. А вже на рівні дії має місце і воля правозастосовників. Якщо померлий залишив заповіт (дія), то спадкування за заповітом настає і по волі спадкодавця, і по волі законодавця.

У спадкуванні за заповітом встановлено також порядок переходу прав та обов'язків померлої особи (спадкодавця) за правом спадкування до однієї або кількох осіб (спадкоємців). Зі смертю людина перестає існувати фізично, але значна кількість цивільних відносин, у яких вона була носієм права та обов'язків, переживає її. Вони ніби відкриваються, готові перейти під вольовий диктат іншої особи.

Особливого змісту і значення стосовно заповіту як односторонньої угоди особливого роду набуває його нотаріальне посвідчення. Ця особливість полягає у тому, що правові наслідки, на настання яких ця угода спрямована, виникають лише після смерті особи, яка вчинила цю угоду. Тому у той час, коли розв'язується питання про дійсність цієї угоди і про відповідність волі спадкодавця його дійсній волі, – вже немає в живих самого спадкодавця. До того ж, до встановлення змісту цієї волі не можуть бути залучені ні свідки, ні використані будь-які інші документи. Все це і обумовлює особливу необхідність участі у складанні заповіту і засвідченні волі спадкодавця посадової особи – нотаріуса, який і надає заповіту характеру безперечного юридичного акту [3, с. 173].

Основні положення заповідання, що виражають волю заповідача, відображають один із основних принципів спадкового права – свободу заповіту. Тому законодавство і закріплює право заповідача у будь-яку мить, до моменту відкриття спадщини, змінити свою волю стосовно спадкового наступництва. Ця можливість ще раз підтверджує, що підставою виникнення спадкових правовідносин за заповітом є не тільки угода-заповіт. Це – юридичний склад. Юридичні наслідки настануть лише у результаті накопичення усіх необхідних елементів юридичного складу. Тому зміна хоча б одного з юридичних фактів, наприклад, заповіту, потягне за собою лише “потенційну” можливість настання у майбутньому правовідносин спадкування. Але чи будуть це спадкові правовідносини за заповітом (а це має місце, коли заповіт змінено), чи за законом (коли заповіт відмінено) – залежить від волі спадкодавця.

У юридичній літературі також дискусійним є питання стосовно юридичної долі заповіту, що був відмінений (замінений), коли заява про відміну (зміну) заповіту, або заповіт, що був складений пізніше, будуть визнані недійсними.

Відмінений заповіт (новим заповітом або заявою про відміну) не може бути поновлений, якщо тільки акт відміни не буде визнано недійсним. Даним фактом викликане питання про можливість остаточного припинення його дії і породження іншого, або взагалі його остаточного припинення.

У спадкових правовідносинах за заповітом значна роль відводиться визначенню правового статусу виконавця. Він є обов'язковим суб'єктом спадкових правовідносин, коли йдеться про спадкування за заповітом.

В українському спадковому праві його роль є складною і багатогранною, оскільки він не лише виконує волю заповідача, а й забезпечує охорону прав та законних інтересів спадкоємців, інших зацікавлених осіб, здійснює управління спадщиною тощо. Виконавець заповіту призначається заповідачем, спадкоємцями або з їх ініціативи – судом, а у разі відсутності спадкоємців – нотаріусом. Виконання обов'язків виконавця заповіту є добровільним, оплатним та контрольованим з боку спадкоємців [8, с. 82].

Висновки. Отже, відносини спадкування за заповітом на сьогодні активно розвиваються у зв'язку з об'єктивною необхідністю розпорядження власним майном особами, які вирішили реалізувати своє право на заповіт. Як свідчить практика, існують певні прогалини, які потребують усунення. Також існує необхідність врегулювання спірних відносин, під час вирішення яких вважається за доцільне використовувати напрацювання вітчизняних цивілістів та досвід іноземних держав.

Так, норми Цивільного Кодексу доцільно вдосконалити таким чином, щоб врегулювати положення про те, що положення норми, за яким особа усувається від права спадкування в одного спадкодавця, не усували б дану особу від спадщини в іншого спадкодавця.

Уточнити положення норми статті, яка передбачає право на заповіт, беручи за основу не лише набуття фізичною особою повної цивільної дієздатності за випадками її набуття, а перш за все керуючись обов'язковою необхідністю усвідомлення нею значення своїх дій і керування ними.

Також у даному питанні пропонуємо визначити умови втрати заповітом своєї чинності: 1) смерть особи, на користь якої складено заповіт, раніше за заповідача; 2) втрата спадщини за життя заповідача чи відчуження її ним; 3) відмова єдиного спадкоємця від прийняття спадщини.

Бібліографічні посилання

1. Шевчук Л. В. Заповіт як підстава виникнення правонаступництва в цивільному праві України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / Л.В. Шевчук. – К., 2001.

2. Чуйкова В.Ю. Спадкування за заповітом: проблеми судової практики // Нова Конституція України і проблеми вдосконалення законодавства : зб. наук. праць. – Х., 1997. – С. 81.

3. Цивільний процес України : підручник / Ківалов С. В., Мінченко Р. М., Погрібний С. О. та ін. ; за ред. Р.М. Мінченко, І.В. Андропова. – Х., 2012.

4. Ковальчук Я. Право на складання заповіту / Я. Ковальчук // Юридичний журнал. – 2006. – № 10 (52). – С. 32–33.
5. Цивільний Кодекс України : Закон від 16. 01. 2003 р. № 435-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435 - IV>
6. Желінкова І.В. Проблеми правового режиму майна членів сім'ї / Желінкова І.В. – Х., 2000.
7. Васильченко В. В. Юридична сутність інституту спадкового договору та його місце в системі цивільного права / В. В. Васильченко // Право України. – 2003. – № 7. – С. 138.
8. Спадкування в Україні : матер. міжкафедрального круглого столу «Спадкування в Україні», 10 квітня 2014 р. – К., 2014.

Кобзарь В. В. Актуальные вопросы правового регулирования наследования по завещанию. Раскрыто и обосновано значение института наследственного права с учетом имеющейся совокупности правовых систем нынешнего времени и прошедших времен. Исследован вопрос правового регулирования наследственных отношений за завещательной формой. Проведен анализ норм отечественного законодательства в сфере наследования относительно урегулирования формы завещания, возраста, с достижением которого связана возможность его составления, и права на обязательную долю в наследстве. Уделено внимание поиску пробелов в законодательном урегулировании этих вопросов в национальной законодательной сфере и предложены пути их решения.

Ключевые слова: наследственное право, наследование по завещанию, наследство, завещание, наследстводержатель, наследуемый, наследственные правоотношения, преемственность, исполнитель завещания.

Kobzar V. V. Topical issues of legal regulation of testamentary legacy. The meaning of the heritage law institutions with the present and the past law systems in total is showed and substantiated. The question of the inheritance law regulation under the will is examined. The analysis of our legislation standards in the heritage sphere concerning the form regulation of the will, the age and the possibility of the will making and the right for the obligatory part in the heritage is made.

The attention is paid to the search of the gaps in regulations of these questions on the legislative national level and steps to decide them are proposed. With adoption of the Constitution of Ukraine and its declaration as the democratic law state the reorientation of the social relations concerning the protection of citizens' rights and interests has been made. All this has made necessary their analysis and research on the scientific level taking into consideration the modern conditions of their realization in some institutional law spheres.

In this article the meaning of the heritage law institution with the present and the past law systems in total is showed and substantiated. The question of the inheritance law regulation under the will is examined. The most interesting and topical questions of the heritage which are connected with the form of property, the protection of the inheritor's interests, the execution of his will, the will testifying in some parts and its changes are discovered. The analysis of the standards of our legislation in the heritage sphere concerning its form regulation, the age and the possibility of the will making and the right for the obligatory part in the heritage is made.

Keywords: heritage law, inheritance under the will, heritage, will, inheritor, hereditary law relations, law inheritor, executive of the will.

Надійшла до редакції 19.01.2015

Латишева В. В.

кандидат юридичних наук
(Кременчуцький національний університет
імені Михайла Остроградського)

УДК 349.41

ЗАКОНОДАВЧІ ТА ПРАВОВІ ОСНОВИ ДЕРЖАВНОГО ЗЕМЕЛЬНОГО КАДАСТРУ В УКРАЇНІ

Досліджено норми права, що регулюють відносини у сфері використання, збереження, редагування, аналізу та відображення даних Державного земельного кадастру. Запропоновано норми права з державного управління земельними ресурсами вважати підгалуззю земельного права, яка містить у собі спеціальний інститут Державного земельного кадастру.

Ключові слова: *інститут права Державного земельного кадастру, інститут законодавства Державного земельного кадастру, галузь земельного права, підгалузь державного управління земельними ресурсами.*

Постановка проблеми. Реформування земельного законодавства України викликане необхідністю його гармонізації, уніфікації та систематизації. Правове регулювання ведення Державного земельного кадастру, як однієї з функцій державного управління, набуває особливого значення у зв'язку із закріпленням права приватної власності на землю та реалізацією державою економічних заходів у процесі використання і охорони земель. У зв'язку з цим постає необхідність розробки наукових засад нових правових інститутів земельного права, обґрунтування доцільності та сутності кожного з них. Отже, постає завдання щодо проведення комплексного аналізу правових норм у сфері використання, збереження, редагування, аналізу та відображення даних Державного земельного кадастру для визначення їх місця у системі земельного права.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Серед наукових розробок з дослідження Державного земельного кадастру необхідно виокремити праці провідних науковців у галузі земельного права, таких як: В.І. Семчик, П.Ф. Кулинич, М.В. Шульга, Д.В. Бусуйок, В. П. Жушман, А. М. Мірошніченко.

Мета статті полягає у дослідженні нормативно-правових актів у сфері використання, збереження, редагування, аналізу та відображення даних Державного земельного кадастру. У процесі дослідження необхідно сформулювати характеристику вказаного комплексу норм як складової системи земельного права. Це дасть змогу окреслити зовнішню форму, зміст і склад правових норм, що регулюють ці суспільні відносини. А також зважити необхідність формування системи права у сфері використання, збереження, редагування, аналізу та відображення даних Державного земельного кадастру.

Виклад основного матеріалу. Систему законодавства, що регулює відносини у сфері використання, збереження, редагування, аналізу та відобра-

ження даних Державного земельного кадастру, становлять: Закон України «Про Державний земельний кадастр»; ст. 23 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» (передбачено існування кадастрів природних ресурсів); ст.ст.193–204 Земельного кодексу України (гл. 34 «Державний земельний кадастр»); постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку виконання земельно-кадастрових робіт та надання послуг на платній основі державними органами земельних ресурсів» від 01 листопада 2000 р. № 1619; постанова Кабінету Міністрів України «Про інформаційну взаємодію органу, що здійснює ведення Державного земельного кадастру, та органу державної реєстрації прав» від 22 лютого 2012 р. № 118; постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку ведення Державного земельного кадастру» від 17 жовтня 2012 р. № 1051; наказ Держкомзему, Мінфіну України та Мінекономіки України «Про затвердження Розмірів оплати земельно-кадастрових робіт та послуг» від 15 червня 2001 р. № 97/298/124 тощо.

Відповідно до Закону України «Про Державний земельний кадастр» від 7 липня 2011 р. № 3613-VI [1], під Державним земельним кадастром розуміється єдина державна геоінформаційна система відомостей про землі, розташовані в межах державного кордону України, їх цільове призначення, обмеження у їх використанні, а також дані про кількісну і якісну характеристику земель, їх оцінку, про розподіл земель між власниками та користувачами.

Статтями 197–203 Земельного кодексу України визначено такі складові Державного земельного кадастру: кадастрове зонування; кадастрові зйомки; бонітування ґрунтів; економічна оцінка земель; грошова оцінка земельних ділянок; державна реєстрація земельних ділянок; облік кількості та якості земель.

Можна вважати, що вказані нормативно-правові акти складають інститут законодавства. Визначальне значення у побудові інституту законодавства у сфері використання, збереження, редагування, аналізу та відображення даних Державного земельного кадастру має систематизація нормативно-правових актів даної сфери суспільних відносин. У теорії права розрізняють три способи систематизації нормативно-правових актів: кодифікацію, інкорпорацію та консолідацію.

Погоджуємося з позицією А.М. Мірошніченка, що кодифікації земельного законодавства має передувати інкорпорація як процес «інвентаризації» нормативного матеріалу; після цього нормативний матеріал має бути консолідований шляхом виключення дублюючих норм та набору із норм, що знаходяться в колізії, тих норм, які регулюють відносини більш вдало. При цьому матеріал має бути викладений у вигляді єдиного документа – кодексу – із внесенням суворо обґрунтованих змін до існуючих приписів, спрямованих на ліквідацію проблем, виявлених при застосуванні існуючого законодавства. Не обов'язково всі норми, що закріплені в актах рівня закону, заслуговують на включення до кодифікованого акта; з іншого боку, певна частина норм, розміщених у підзаконних нормативно-правових актах, може бути варта включення до кодексу [2, с. 121–122].

За своєю природою законодавство є формою права, що відбиває його зовнішню сторону. С.С. Алексєєв в ідеалізації законодавства вбачає його цілеспрямовану дію на структуру права, за умови, якщо до процесу правотворчості ще активніше включиться юридична наука, яка своїми дослідженнями надасть законодавцю матеріал, необхідний для зміни структури права [3, с. 78].

Досліджуючи теоретичні проблеми удосконалення земельного законодавства, В.І. Семчик уважає, що система земельного права розглядається як науково обґрунтоване послідовне розміщення однорідних інститутів і норм, що об'єднані в інститути, залежно від змісту, функцій, цільового призначення та способів їх реалізації, які обумовлені характером і особливостями суспільних земельних відносин, що ними регулюються, зокрема земельних матеріальних і процесуальних норм [4, с. 54].

Таким чином, на підставі дослідження законодавства у сфері використання, збереження, редагування, аналізу та відображення даних Державного земельного кадастру можливо установити місце указаних норм у системі права.

З курсу теорії права відомо, що система права – це сукупність чинних норм права, якій властиві як єдність та узгодженість, так і диференціація (поділ) на досить самостійні структурні утворення (норми, інститути, галузі та ін.) [5, с. 254]. Найбільшим елементом системи права є галузь права. Галузь права – відносно самостійна сукупність юридичних норм, яка регулює якісно однорідну сферу (рід) суспільних відносин специфічним методом правового регулювання [6, с. 245].

Розглядаючи питання предмета правового регулювання земельного права, варто зазначити, що ним є суспільні земельні відносини в Україні, які стосуються права власності на землю, використання земельних ділянок за цільовим призначенням, зокрема для виробництва сільськогосподарської продукції з додержанням екологічних правил, установлення правового режиму земельних ділянок з урахуванням категорії земель, до якої вони належать, створення умов для раціонального використання і охорони земель, збереження їх природних властивостей, захисту земельних прав громадян, юридичних осіб, держави та Українського народу [4, с. 300–301].

З цього приводу варто зазначити, що кожен правовий інститут посідає у структурі земельного права певне місце. Найважливіші земельно-правові норми, які визначають сутність земельного права, утворюють загальні інститути, а ті, що регулюють окремі види земельних відносин, – спеціальні. Така диференціація норм, які визначають зміст земельного права як галузі права, відповідає усталеній традиції поділу галузі права на загальну й особливу частини [7, с. 17].

Наступною складовою системи права є підгалузь права. На думку О.Ф. Скакун, підгалузь права – система однорідних предметно пов'язаних інститутів певної галузі права [6, с. 249]. У свою чергу, В.Д. Ткаченко визначає підгалузь права як певну сукупність (об'єднання) правових інститутів, що об'єктивно складається в межах однієї галузі права. Як цілісне утворення підгалузь права регулює специфічне коло відносин у межах сфери правового

регулювання відповідної галузі права, яка характеризується правовою уособленістю [5, с. 259]. С.С. Алексєєв зазначає, що підгалузь – це таке об'єднання інститутів, для якого характерний високий ступінь спеціалізації, диференціації й інтеграції наявних у його складі правових спільностей. Крім того, він наголошує: характерною рисою підгалузей, що виокремлює їх серед інших правових спільностей, є наявність у складі підгалузі загального інституту або хоча б асоціації загальних норм [3, с. 155].

Особливе місце в системі права посідає інститут права, бо саме його прийнято вважати першою ланкою внутрішньої організації. З цього приводу необхідно зауважити думку О. Ф. Скакун, яка визначає інститут права як систему відносно відокремлених від інших і пов'язаних між собою правових норм, які регулюють певну групу (вид) однорідних суспільних відносин [6, с. 248]. С. С. Алексєєв зазначає, що головна функція правового інституту полягає у тому, щоб у межах своєї ділянки суспільних відносин відповідного виду або роду забезпечити цілісне, відносно закінчене регулювання [3, с. 120].

На підставі вищевикладеної характеристики системи права вважаємо, що норми права у сфері використання, збереження, редагування, аналізу та відображення даних Державного земельного кадастру складають відповідний спеціальний інститут земельного права. Вони формують систему досить відокремлених від інших і пов'язаних між собою правових норм, які регулюють відносини щодо інформаційного забезпечення органів державної влади і органів місцевого самоврядування, фізичних і юридичних осіб при регулюванні земельних відносин, управлінні земельними ресурсами, організації раціонального використання і охорони земель, здійсненні землеустрою, проведенні оцінки землі, формуванні та веденні містобудівного кадастру, кадастрів інших природних ресурсів, справлянні плати за землю тощо.

Поряд із інститутом Державного земельного кадастру існують споріднені інститути, зокрема: інститут державного землеустрою, інститут контролю за використанням і охороною земель, інститут правового забезпечення моніторингу земель. Оскільки споріднені інститути однієї й тієї самої галузі права, як система однорідних предметно пов'язаних інститутів, утворюють підгалузь права, то доцільно вважати правові норми щодо державного управління земельними ресурсами підгалуззю земельного права. Характерною рисою вказаної підгалузі є наявність загальних норм права, які, зокрема, покликані впорядковувати земельні відносини, організацію раціонального використання земельних ресурсів і їх охорону.

Головна функція інституту права Державного земельного кадастру полягає у тому, щоб ефективно використовувати, зберігати, редагувати, аналізувати та відображати дані Державного земельного кадастру. Це означає, що правовий інститут повинен володіти повним «комплектом» норм, за допомогою яких можна охопити всі суттєві моменти регулювання відповідної сфери [3, с. 120]. Важливо зазначити, що в юридичній літературі для теоретичного розуміння багаторівневості правових спільностей розглядається наявність так званих субінститутів. С. С. Алексєєв дає визначення терміна «субінститут»,

що являє собою органічні утворення самостійного характеру, які формуються усередині інститутів [3, с. 151].

Створення ефективної земельно-кадастрової системи належить до найважливіших передумов сталого розвитку земельних відносин, адже лише на підставі Державного земельного кадастру здійснюється реальне гарантування прав на земельні ділянки, саме на нього покладається вирішення завдання обліку всіх одиниць земельної власності, саме у складі кадастру здійснюється оцінювання земель з фіскальною і регуляторною метою.

На нашу думку, інститут права Державного земельного кадастру має у собі досить відособлені комплекси норм, тобто субінститути. Ми вважаємо, що в межах інституту права Державного земельного кадастру можна виділити сім субінститутів: 1) кадастрове зонування; 2) кадастрові зйомки; 3) бонітування ґрунтів; 4) економічну оцінку земель; 5) грошову оцінку земельних ділянок; 6) державну реєстрацію земельних ділянок; 7) облік кількості та якості земель.

Погоджуємося з думкою Д.В. Бусуйок, що під поняттям земельного кадастру в статичній формі слід розуміти систему матеріальних і процедурних правових норм, які здійснюють регулювання суспільних відносин з ведення кадастру. Матеріальні та процедурні правові норми складають один правовий інститут. Подальший розвиток і деталізація кадастрового законодавства може призвести до відокремлення матеріальних правових норм від процедурних правових норм. Відтак ми вважаємо, що Державний земельний кадастр доцільно розглядати у матеріальному та процедурному аспектах. Земельний кадастр у матеріальному аспекті – це передбачені матеріальними нормами права обов'язки суб'єктів кадастрового правовідношення. Земельний кадастр у процедурному аспекті – урегульована процедурними нормами діяльність уповноважених суб'єктів [8].

Правові норми, якими регулюються зазначені відносини, за своїми юридичними властивостями є утвореннями, що містять характерні земельному праву приписи. Їх об'єднує специфіка цих відносин щодо інформаційного забезпечення органів державної влади і органів місцевого самоврядування, фізичних і юридичних осіб при регулюванні земельних відносин, управлінні земельними ресурсами тощо.

Висновки. Детальне дослідження системи права є вагомим засобом ідеалізації законодавства, яке допоможе точніше і детальніше регулювати відносини у сфері державного управління земельними ресурсами. Таким чином, ми встановили, що норми права у сфері використання, збереження, реєстрації, аналізу та відображення даних Державного земельного кадастру становлять відповідний спеціальний інститут земельного права, який містить у собі сім субінститутів. У свою чергу, інститут права Державного земельного кадастру є складовою підгалузі державного управління земельними ресурсами.

Проведене дослідження встановлює необхідність формування інституту права у сфері використання, збереження, реєстрації, аналізу та відображення даних Державного земельного кадастру та в подальшому сприятиме удосконаленню правового та законодавчого регулювання відносин цієї сфери.

Бібліографічні посилання

1. Про Державний земельний кадастр : Закон України від 7 липня 2011 р. № 3613-VI // Офіційний вісник України. – № 60. – 2011.
2. *Мірошниченко А. М.* Колізії в правовому регулюванні земельних відносин в Україні : монографія / А. М. Мірошниченко. – К., 2009.
3. *Алексеев С. С.* Структура советского права / С.С. Алексеев. – М., 1975.
4. *Семчик В. І.* Земельне право України : підручник / В. І. Семчик, П. Ф. Кулинич, М. В. Шульга. – К., 2008.
5. Загальна теорія держави і права : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. заклад. / М.В. Цвік, В.Д. Ткаченко, Л.Л. Богачова та ін. ; за ред. М. В. Цвіка, В.Д. Ткаченка, О.В. Петришина. – Х., 2002.
6. *Скакун О. Ф.* Теорія держави і права : підручник / Скакун О.Ф. – Х., 2006.
7. Земельне право: запитання та відповіді : навчальний посібник / В. І. Гордєєв, В. П. Жушман, І. В. Ігнатенко ; за заг. ред. М. В. Шульги. – Х., 2014.
8. *Бусуйок Д. В.* До питання про земельно-процесуальні норми, які опосередковують здійснення державного управління у сфері використання і охорони земельного фонду / Д.В. Бусуйок // Правове життя: сучасний стан та перспективи розвитку : зб. тез наукових доповідей VI Міжнародної науково-практ. конф. молодих учених (Луцьк, 19-20 березня 2010 р.). – Луцьк, 2010. – С. 494–496.

Латышева В. В. **Законодательные и правовые основы Государственного земельного кадастра в Украине.** Проведено исследование норм права, регулирующих отношения в области использования, сохранения, редактирования, анализа и отображения данных Государственного земельного кадастра. Предложены нормы права относительно государственного управления земельными ресурсами подотраслью земельного права, которая имеет в своём составе специальный институт Государственного земельного кадастра.

Ключевые слова: *институт права Государственного земельного кадастра, институт законодательства Государственного земельного кадастра, отрасль земельного права, подотрасль государственного управления земельными ресурсами.*

Latysheva V. V. **Legislative and legal basis of the State Land Cadastre in Ukraine.** The article deals with the study of legal norms governing relations in the sector of use, saving, editing, analyzing and displaying data of the State Land Cadastre. It has been found that the legal system research is a valuable tool in idealization of legislation that will help more accurately and in detail regulate relations in public land management. It is proposed that the law in the sector of use, storage, editing, analyzing and displaying data of the State Land Cadastre consider special institution of land law which includes seven sub-institutions: 1) cadastral zoning; 2) surveying; 3) identifying quality of soil; 4) economical assessment of land; 5) monetary value of land; 6) state registration of land plots; 7) accounting number and quality of land. The legal norms governing these relationships according to their legal properties are formations that contain provisions typical to the land law; they share the specifics of these relationships on information support of state and local governments, individuals and entities in the regulation of land relations, land management and so on. In turn, the Institute of the State Land Cadastre is an integral sub-branch of state land management. The characteristic feature of the above-mentioned branch is the presence of common legal norms which in particular are designed to manage land relations, organization of rational management of land resources and their protection. The conducted research establishes the necessity of formation of the Institute of law in sector of use, storage, editing, analyzing and displaying data of the State Land Cadastre and it will contribute to the improvement of the legal and legislative regulation of relations in this sphere in future.

Keywords: *institute of the State Land Cadastre, institute of legislation of the State Land Cadastre, branch of land law, sub-sector of public land management.*

Надійшла до редакції 02.03.2015

Лебедєва Т. М.
кандидат юридичних наук
(Харківський національний
університет внутрішніх справ)

УДК 349.4 (045)

ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ОСОБЛИВО ЦІННИХ ЗЕМЕЛЬ

Запропоновано науковий підхід до визначення поняття правового режиму особливо цінних земель. На підставі аналізу категорій «правовий режим», «правовий режим земель» та «особливо цінні землі» виділено основні ознаки та сформульовано поняття правового режиму особливо цінних земель. Запропоновано на основі викладеного матеріалу продовжити подальше дослідження проблемних питань правового режиму особливо цінних земель.

Ключові слова: правовий режим, порядок правового регулювання, правовий режим земель, особливо цінні землі.

Постановка проблеми. Зважаючи на особливий статус особливо цінних земель та актуальність їх збереження, існує нагальна потреба в детальному визначенні особливостей правового регулювання використання та охорони цих земель. Вже давно спостерігається тенденція, згідно з якою наукові дослідження особливостей правового регулювання певного виду діяльності, особливо коли ця діяльність має визначений об'єкт, проводяться під кутом зору правового режиму даного об'єкта. При цьому правовий режим, як елемент правового регулювання, є одним із найбільш складних і багатогранних. Дана категорія використовується в багатьох галузях права, що, безумовно, викликає інтерес до сутності та змісту даної категорії. Тому перш ніж дослідити основні ознаки та сформулювати поняття правового режиму особливо цінних земель, його ознаки та складові, вважаємо за доцільне розглянути загальні положення, які стосуються категорії правового режиму земель у цілому.

Аналіз публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми. Визначенням поняття «правовий режим» займалися С.С. Алексєєв, В.Б. Ісаков, П.В. Косминіна, В.В. Конопльов, В.М. Корельський, А.В. Малько, М.І. Матузов, В.Д. Перевалов, І.О. Соколова, Т.В. Шадріна, Е.Ф. Шамсумова та інші. Окремих питань правового режиму особливо цінних земель частково торкалися такі вчені: В.І. Андрейцев, Г.І. Балюк, С.Б. Гавриш, А.П. Гетьман, В.В. Носік, П.О. Канащ, П.Ф. Кулинич, В.І. Семчик, Д.В. Ришкова, Ю.С. Шемшученко, М.В. Шульга та ін. Однак ні науковці, ні законодавець детальної характеристики поняття «правовий режим особливо цінних земель» не пропонують.

Метою даної статті є виділення основних ознак та визначення поняття «правовий режим особливо цінних земель».

Виклад основного матеріалу. Правовий режим – широке юридичне поняття, яке означає, що діяльність і пов'язані з нею суспільні відносини врегульовані нормами права спеціального соціального призначення [1, с. 24]. Втім

до цього часу відсутня однастайність у поглядах щодо його змісту та сутності, що зумовлено множинністю визначень родового поняття «режим», яке широко використовується не тільки у юридичній науці, а й у політології та державознавстві.

С.С. Алексєєв розглядає правовий режим як порядок регулювання, виражений у комплексі правових засобів, що характеризують поєднання взаємодіючих між собою дозволів, заборон, а також позитивних зобов'язань, які створюють особливе спрямування регулювання [2, с. 185].

Н.І. Матузов та А.В. Малько під правовим режимом розуміють порядок правового регулювання, виражений у певному поєднанні юридичних засобів, та такий, що створює бажаний соціальний стан та конкретний ступінь сприятливості або несприятливості для задоволення інтересів суб'єктів права [3, с. 17]. Т.В. Шадріна формулює поняття правового режиму як «сукупності норм, що визначають компетенцію, правові процедури діяльності, майнові та немайнові права та види відповідальності» [4, с. 14].

В.Б. Ісаков пропонує визначати правовий режим як соціальний режим певного об'єкта, закріплений правовими нормами і забезпечений сукупністю юридичних засобів, головна особливість якого полягає в тому, що він створюється, закріплюється, регулюється правом та заснований на праві [5, с. 259].

Деякі автори зосереджують увагу на меті, для досягнення якої встановлюється правовий режим, тобто правовий режим визначається як сукупність засобів, заходів і норм, підпорядкованих досягненню відповідної цілі. Зокрема, Л.О. Морозова розуміє правовий режим як результат регулятивного впливу на суспільні системи (певного набору) юридичних засобів, які притаманні конкретній галузі права й які забезпечують нормальне функціонування даного комплексу суспільних відносин [6, с. 123].

На думку О.С. Родіонова, правовий режим – це сукупність юридичних засобів, які встановлюються та забезпечуються державою для врегулювання конкретних суспільних відносин шляхом обмеження одних та стимулювання інших сторін діяльності окремих суб'єктів права [7, с. 157–158].

Під правовим режимом Д.М. Бахрах розуміє систему норм, яка регулює діяльність, відносини між людьми з приводу певних об'єктів, а також розглядає правовий режим як комплекс суспільних відносин певного виду діяльності, закріплений юридичними нормами та забезпечений сукупністю юридично-організаційних засобів [8, с. 410]. Наявність правового режиму, на думку вченого, обумовлена специфічністю суспільних відносин, а також використанням особливих форм та методів діяльності, що відображаються в системі прав і обов'язків суб'єктів.

На підставі наведених визначень слід зробити висновки щодо *характерних ознак, притаманних будь-якому правовому режиму*. До них слід віднести такі:

- 1) правовий режим є формою регулювання певних суспільних відносин;
- 2) цей режим закріплений у праві (тобто нормативно врегульований);
- 3) будь-який правовий режим передбачає наявність правових засобів (стимулів, нормативів, гарантій, заборон, зобов'язань, обмежень), які залеж-

но від конфігурації створюють різні види правових режимів;

4) виражає сприятливість чи несприятливість задоволення інтересів суб'єктів права.

Зауважимо, що ефективне використання правових засобів при вирішенні тих чи інших спеціальних завдань значною мірою полягає в тому, щоб обрати оптимальний для вирішення відповідної задачі правовий режим, опрацювати його відповідно до специфіки завдання та змісту відносин, що регулюються.

При конструюванні правових режимів різних галузей права використовуються одні й ті самі правові засоби. При цьому кожна галузь права наділена тільки їй притаманним правовим режимом, оскільки комбінація цих засобів у них не повторюється, різним є поєднання у них стимулів й обмежень [9, с. 357–358].

У науці земельного права ключовим є поняття правового режиму земель. У вітчизняному законодавстві правовий режим земель обумовлює й цільове призначення земель як особливий напрямок їх використання, функціями землі як засобу виробництва, бази для розвитку промисловості, місць проживання людей і розміщення природних та інших об'єктів.

Щодо самого визначення поняття «правовий режим земель», слід зауважити, що це питання досліджувалося багатьма фахівцями в галузі земельного права, проте його аналіз проводився з позицій вивчення окремих його елементів: права власності на землю, права землекористування, управління у сфері використання й охорони земель тощо. З іншого боку, є праці, в яких спеціально розглядався правовий режим певних категорій або видів земель. Проте у переважній більшості цих робіт суть цього поняття окремо не розглядалася, хоча зміст досліджень зводився, у підсумку, до вивчення правового режиму земель. Водночас є роботи, в яких автори концентрували свою увагу безпосередньо на даному питанні. Так, аналіз поняття «правовий режим земель» було зроблено у дослідженнях І.І. Євтихєєва, А.В. Венедиктова, М.І. Краснова, Г.А. Аксеньонка, І.О. Іконицької й ін.

Належної уваги поняттю «правовий режим земель» приділяв у своїх працях М.І. Краснов, який зазначав, що як певне теоретичне поняття, що узагальнює правову характеристику землі як об'єкта права і містить вказівку на коло важливих правових відносин, що виникають щодо землі [10, с. 346].

О.І. Крассов, у свою чергу, зауважує, що «правовий режим земель являє собою визначення в законодавстві змісту права власності, інших прав на земельні ділянки, управління використанням й охороною земель, заходів з охорони земель, за допомогою встановлення основного цільового призначення земель, зонування, обмеження прав, публічних сервітутів і встановлення дозволеного використання» [11, с. 23].

Проте слід зауважити, що такий підхід до визначення категорії „правовий режим земель” вже не є прийнятним, оскільки не дозволяє створити цілісного уявлення щодо сутності цієї категорії. До того ж реформації, що відбуваються останнім часом, розвиток законодавства та нові наукові надбання примушують переосмислити вказане поняття. А.А. Минаєва, зробивши детальний ана-

ліз існуючих напрацювань, пропонує таке визначення поняття “правовий режим земель”: це встановлений нормами й заснований на принципах земельного права порядок можливої і належної поведінки стосовно землі як об’єкта права власності, інших речових і зобов’язальних прав, управління і правової охорони, спрямований на забезпечення раціонального використання й охорони землі як основи життя й діяльності людини [12, с. 43].

Правовий зв’язок, що існує між землею як об’єктом правовідносин та її правовим режимом, розкрив Г.О. Аксеньонок, який, аналізуючи землю як об’єкт земельних правовідносин, розумів землю в її природному стані, як дар природи, а землю, стосовно якої встановлено певний правовий режим, завдяки чому вона і стає об’єктом права загалом і земельних правовідносин зокрема [13, с. 137].

Як наголошує В.Д. Сидор, правовий режим земель характеризується специфічними рисами: по-перше, правовий режим є різновидом соціального режиму; по-друге, правовий режим земельного фонду характеризується комплексністю; по-третє, правовий режим земель є родовим (загальним) поняттям для всіх земель, земельних ділянок у межах державних кордонів, відображає основи земельного ладу; по-четверте, правовий режим визначає поведінку суб’єктів земельних відносин і адресований учасникам цих відносин. Тобто правовий режим земель – це особливий порядок правового регулювання поведінки учасників суспільних відносин у галузі використання та охорони земель, а також управління земельними ресурсами, що виражається в поєднанні юридичних засобів, спрямованих на забезпечення раціонального використання та охорони земель в інтересах всього суспільства і конкретних землевласників і землекористувачів. До того ж науковець пропонує виділяти такі види правового режиму земель: 1) загальний правовий режим (правовий режим земельного фонду, земель України); 2) спеціальний правовий режим (правовий режим категорії земель); 3) специфічний правовий режим (правовий режим виду земель певної категорії) [14, с. 30]. На нашу думку, таку класифікацію правових режимів земель варто підтримати.

При аналізі поняття правового режиму слід враховувати, що воно застосовується до земель (земельного фонду), окремих категорій і видів земель.

Для визначення поняття «правовий режим особливо цінних земель» необхідно перш за все звернутися до визначення поняття «особливо цінні землі».

Слід зауважити, що серед науковців досить часто можна спостерігати не зовсім коректне його тлумачення, не говорячи вже про ЗМІ. Так, термін «особливо цінні землі» вживається стосовно багатьох видів земель, які з точки зору права не є цінними, зокрема, землі у межах населених пунктів [15, с. 165] чи землі оздоровчого та рекреаційного призначення [16, с. 210], або землі присадибних ділянок [17, с. 4–6]. До того ж законодавець у статті 150 ЗКУ пропонує лише перелік видів особливо цінних земель, проте не розкриває змісту цього поняття. Так, до особливо цінних земель належать: а) у складі земель сільськогосподарського призначення: чорноземи нееродовані несолонцюваті на лесових породах; лучно-чорноземні незасолені несолонцюваті суглинкові ґрунти;

темно-сірі підзолені ґрунти та чорноземи опідзолені на лесах і глеюваті; бурі гірсько-лісові та дерново-буроземні глибокі і середньоглибокі ґрунти; дерново-підзолисті суглинкові ґрунти; коричневі ґрунти Південного узбережжя Криму, дернові глибокі ґрунти Закарпаття; б) торфовища з глибиною залягання торфу більше одного метра і осушені незалежно від глибини; в) землі, надані в постійне користування НВАО "Масандра" та підприємствам, що входять до його складу; землі дослідних полів науково-дослідних установ і навчальних закладів; г) землі природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення, землі історико-культурного призначення [18].

Така ситуація зумовлює потребу у більш детальному його аналізі.

Л.В. Ришкова зазначає, що особливо цінні землі – це сукупність земельних ділянок, що входять до різних категорій земель, задовольняють публічний інтерес та підлягають підвищеній охороні, зокрема вилученню (викупу), зміні цільового призначення в особливому порядку, визначеному законом України.

Для розкриття змісту поняття особливо цінних земель необхідно перш за все виділити специфічні їх ознаки. Так, Л.В. Ришкова наголошує, що землі, віднесені до особливо цінних завдяки своїм природним якостям, задовольняють соціальні потреби всього суспільства, що дає підстави стверджувати, що всі землі, зазначені в ч. 1 ст. 150 ЗКУ та інших нормативно-правових актах, *служать для забезпечення суспільних інтересів*, тобто публічних інтересів [19, с. 42]. Другою ознакою цих земель є *їх цінність*. Зокрема, у статті 1 Закону України «Про оцінку земель» цінність земельної ділянки фактично прирівнюється до її вартості: «вартість земельної ділянки – еквівалент цінності земельної ділянки, виражений у ймовірній сумі грошей, яку може отримати продавець» [21]. Однак такий підхід стосовно визначення цінності саме земель викликає суттєві заперечення, оскільки відповідно до Конституції України вся земля є основним національним багатством, яке неможливо виміряти у вартісному (грошовому) еквіваленті.

З цього приводу О.О. Мураховська зазначає таке: землі, у тому числі особливо цінні, є природним об'єктом та частиною довкілля, тоді як утворення вартості, на думку економістів, становить процес, характерний для продукту суспільної праці, а не природи [21, с. 182]. Це підтверджує той факт, що досить часто більш цінними є ресурси, відтворення та експлуатація яких не пов'язані з витратами суспільної праці.

Отже, на підставі наведеного слід виокремити основні ознаки особливо цінних земель:

1) вони є цінними порівняно з іншими землями (які відповідно до Конституції України є також цінними, бо є національним багатством народу), оскільки саме ці землі є унікальними природними об'єктами та створені природою в досить обмеженій кількості;

2) завдяки своїм природним якостям задовольняють соціальні потреби всього суспільства, тобто служать публічним інтересам;

3) вони включають в себе частини окремих категорій земель, тобто до категорії «особливо цінні землі» віднесені різні за своїм цільовим призначен-

ням землі;

4) перебувають під особливою охороною держави (щодо порядку вилучення (викупу) або зміни цільового призначення тощо).

На підставі наведених ознак пропонуємо під *особливо цінними землями* розуміти земельні ділянки, які є унікальними природними об'єктами, що слугують публічним інтересам, включають в себе окремі складові різних категорій земель та перебувають під особливою охороною держави.

Щодо правового режиму особливо цінних земель, то тут слід зауважити, що він є досить специфічним та включає в себе різні за своєю природою режими земель (відповідно до специфіки різних категорій земель). Складністю цього режиму є й те, що у законодавстві не встановлено критерію віднесення тих чи інших земель до складу особливо цінних.

З огляду на вищенаведені ознаки особливо цінних земель, а також аналізу категорії «правовий режим» та «правовий режим земель», необхідно виділити *основні ознаки правового режиму особливо цінних земель*, до яких варто віднести такі:

1) він є різновидом правового режиму земель, а тому застосовуватиметься до того ж кола учасників (суб'єктів цього режиму за поодинокими винятками), стосовно земельних відносин (у переважній більшості випадків) і т.д.;

2) правовий режим особливо цінних земель, відповідно до класифікації правових режимів земель, є специфічним правовим режимом земель, оскільки включає в себе різні категорії земель;

3) специфічним є й об'єкт правового регулювання – особливо цінні землі, як уже зазначалось раніше;

4) специфіка цього правового режиму полягає у поєднанні фактично декількох режимів земель, відповідно до категорій земель, які досить різняться між собою спрямуванням регулюючого впливу права, мають різну мету тощо, однак мають спільні характеристики об'єкта, передовсім, його унікальність з-поміж інших земель.

Висновок. Підсумовуючи вищенаведене, вважаємо, що *правовий режим особливо цінних земель* слід визначити як особливий порядок правового регулювання відносин у сфері управління використанням й охороною особливо цінних земель, який встановлюється стосовно суб'єктів земельних відносин і відрізняється обмежувальною направленістю регулювання, обумовленою публічним інтересом та унікальністю об'єкта.

Враховуючи актуальність збереження особливо цінних земель та невідомість у законодавстві правового режиму даних земель, слід наголосити, що перспективами подальших наукових розробок у цій сфері буде вирішення саме цих питань.

Бібліографічні посилання

1. *Настюк В. Я.* Адміністративно-правові режими в Україні : монографія / В. Я. Настюк, В.В. Белєвцева. – Х., 2009.
2. *Алексеев С.С.* Общие дозволения и общие запреты в советском праве. – М., 1989.
3. *Матузов Н.И.* Правовые режимы: вопросы теории и практики / Матузов Н.И., Ма-

лько А.В. // Правоведение. – 1996. – № 1. – С. 17.

4. *Шадрина Т.В.* Правовое регулирование иностранных инвестиций в Российской Федерации : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.03, 12.00.04 / Шадрина Т.В. – М., 1999.

5. *Исаков В.Б.* Механизм правового регулирования – правовые режимы // Проблемы теории государства и права : учебник / под ред. С.С. Алексеева. – М., 1987. – С. 259.

6. *Морозова Л.А.* Конституционное регулирование в СССР / Морозова Л.А. – М., 1985. – С. 123.

7. *Родионов О.С.* Правовые режимы как важнейший элемент юридической политики / О. С. Родионов // Правоведение. – 1997. – № 4. – С. 157–158.

8. *Бахрах Д.Н.* Административное право России : учебник для вузов / Бахрах Д.Н. – М., 2000.

9. *Скакун О.Ф.* Теория государства и права : учебник / О.Ф. Скакун. – Х., 2000.

10. Общая теория советского земельного права / под ред. Н.И. Краснова. – М., 1983.

11. *Крассов О.И.* Понятие и содержание правового режима / Крассов О.И. // Экол. право. – 2003. – № 1.

12. *Минаева А.А.* Понятие “правовой режим земель” и его значение в земельном праве / Минаева А.А. // Экол. право. – 2005. – № 1.

13. *Аксененок Г.А.* Земельные правоотношения в СССР : монография / Г. А. Аксененок. – М., 1958.

14. *Сидор В.Д.* Правовой режим земель в земельном законодательстве Украины / В.Д. Сидор // Адвокат. – 2010. – № 8 (819).

15. *Богак Л.М.* Функціонально-планувальне зонування прибережної території з урахуванням конкретних умов забудови на прикладі м. Красний Лиман / Л.М. Богак // Проблеми архітектури і містобудування. – 2010. – Вип. 2 (82). – С. 163–168.

16. *Шарий Г.І.* Стан та перспективи розвитку й удосконалення системи державного управління земельними ресурсами України / Г.І. Шарий // Держава та регіони. Серія Державне управління. – 2009. – № 2. – С. 209–214.

17. *Машуков Р.О.* Про стан легального забезпечення відносин за участю садівницького товариства як учасника цивільних правовідносин / Р.О. Машуков // Вісник Луганського держ. ун-ту внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. – 2009. – № 1. – С. 4–6.

18. Земельний кодекс України : Закон від 25.10.2001 № 2768-III // ВВР України. – 2002. – № 3-4. – Ст. 27.

19. *Ришкова Л.В.* Правове регулювання охорони та використання особливо цінних земель : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06 «земельне право; аграрне право; екологічне право» / Л. В. Ришкова. – Х., 2010. – 218 с.

20. Про оцінку земель : Закон України від 11 грудня 2003 № 1378 // ВВР України. – 2004 – № 15. – Ст. 229.

21. *Мураховська О.О.* Поняття особливо цінних земель: сучасний стан та перспективи розвитку / О.О. Мураховська // Наук. вісник НУБіП України. – 2011. – Вип. 165. – Ч. 1. Сер. «Право». – С. 178–183.

Лебедева Т. Н. Правовой режим особо ценных земель. Предложен научный подход к определению понятия правового режима особо ценных земель. На основании анализа категорий «правовой режим», «правовой режим земель» и «особо ценные земли» выделены основные признаки и сформулировано понятие правового режима особо ценных земель.

Ключевые слова: правовой режим, порядок правового регулирования, правовой режим земель, особо ценные земли.

Lebedyeva T. M. Legal regime of especially valuable land. Scientific research of legal regulation of a certain type of activity, especially when the activity has identified object is conducted from the perspective of the legal regime of the object. The essential drawback of modern Ukrainian land legislation is the lack of certainty of different legal regimes of land lots, in which the most uncertain is legal regime of particularly valuable land lot. In scientific doctrine detailed description of the concept and the category "Legal Regime of especially valuable land"

is not presented also. So the purpose of this article is to highlight the main features and the definition of "legal regime especially valuable land."

During the study the author by considering aspects of valuable lands and analysis of category "legal regime" and "the legal regime of the land" highlights the main features of the legal regime of especially valuable land, namely: this is a type of legal regime of the land, and therefore it applies to the same range of participants regarding land relations etc.; legal regime of especially valuable land in accordance with the classification of legal status of the land is a specific legal regime of land because it includes diverse categories of land; specific object of legal regulation is especially valuable land as previously mentioned; the specific of this legal regime is actually a combination of several regimes of land according to categories of land, which differs between themselves by regulatory impact right direction, with different purpose, etc., but have common characteristics of the object, above all its uniqueness from other lands.

The above signs give reason to define the term legal regime of especially valuable land as a special order of legal regulation of relations in the sphere of use and protection of valuable land, which is set with respect to the subjects of land relations and differ by restrictive orientation of regulations determined by public interest and uniqueness of the object.

Given the relevance of preserving of valuable land and legislative uncertainty of the legal regime of these lands there should be emphasized that the prospects for further research in this area will solution of these issues.

Keywords: *legal regime, order of legal regulation, legal regime of land, especially valuable lands.*

Надійшла до редакції 10.02.2015

Новосад А. С.

кандидат юридичних наук
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 347.68

СПОСОБИ ЗАХИСТУ ПРАВА ВЛАСНОСТІ ГРОМАДЯН

Розкрито основні засоби захисту права власності та гарантії забезпечення захисту права власності громадян від протиправних посягань.

Ключові слова: *право власності, засади захисту права власності, суб'єкти права власності, способи захисту права власності.*

Постановка проблеми. Важливість наукової розробки питань захисту права власності громадян підтверджується процесами європейської інтеграції України, оскільки важливим завданням у цьому напрямку є забезпечення розвитку вітчизняного законодавства відповідно до законодавства Європейського Союзу та створення високого рівня підготовки в Україні проектів законів та інших нормативно-правових актів.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблематика захисту права власності була предметом дослідження таких вчених, як І.О. Дзера, О.В. Дзера, В.П. Ємельянов, О.С. Іоффе, Н.С. Кузнецова, В.В. Луць, О.А. Підпригора, Є.О. Суханов, Є.О. Харитонов,

О.С. Харченко та інших, але, незважаючи на велику кількість наукових розробок та підходів до захисту прав власності громадян, ще залишається ряд невирішених проблем теоретичного характеру у сфері захисту права власності.

Мета статті – аналіз основних підходів до захисту права власності громадян, встановлених нормами різних галузей права.

Виклад основного матеріалу. Кожна демократична держава закріплює за своїми громадянами певні права та обов'язки і намагається створити належні умови для їх реалізації. Тому одним із найголовніших завдань держави є не лише проголошення, а й захист законних прав та інтересів громадян. Від створення ефективного механізму захисту соціальних, політичних, економічних прав та свобод громадян багато в чому залежить розвиток економіки, примноження національного багатства, і як наслідок – підвищення матеріального добробуту народу. Отже, цілком виправданим є введення у розділ 1 Конституції України положення про те, що «держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання». Виступаючи гарантом реалізації законних прав, держава тим самим водночас цією нормою забезпечує виконання громадянами та іншими суб'єктами обов'язків, покладених на них. Оскільки економічні відносини після врегулювання їх нормами права набувають форми правовідносин, то цілком правомірно, що об'єктом державного захисту виступає саме право власності як юридична категорія. І це не випадково, адже в наступній нормі цієї самої статті Конституції України стверджується, що «усі суб'єкти права власності рівні перед законом». Тобто і в даному випадку йдеться про власність як юридичну категорію.

Основні засади права власності передбачено Конституцією України, зокрема, ст. 41 встановлено, що кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю; ніхто не може бути протиправно їй позбавлений [1]. Важливою гарантією прав власника є норма цієї статті про непорушність права приватної власності, про можливість примусового відчуження права приватної власності лише як винятку, з мотивів суспільної необхідності, на підставі і в порядку, встановлених законом, та за умови попереднього і повного відшкодування їх вартості. Ефективною гарантією захисту прав власника є те, що примусове відчуження таких об'єктів з наступним повним відшкодуванням їх вартості допускається лише в умовах воєнного чи надзвичайного стану. Право власності було і залишається одним із головних чинників соціально-економічного розвитку суспільства, а отже, його конституційне, нормативне закріплення та регулювання має бути гарантоване державою.

Ці положення Конституції України з охорони права власності конкретизуються в різних галузях законодавства, зокрема в конституційному, кримінальному, адміністративному, земельному, фінансовому, цивільному. Основними способами захисту цивільних прав, які також можуть бути розповсюджені і на захист права власності, є способи, вказані у ст. 16 Цивільного кодексу України, але їх перелік не є вичерпним. Деякі з них можуть виступати безпосередніми способами, а інші – опосередкованими. У цивіліс-

тичній літературі найбільш розповсюдженими способами захисту права власності є речово-правові та зобов'язально-правові.

Є.О. Суханов виділяє такі позови: класичні речово-правові; зобов'язально-правові; особливі; позови до публічної влади; позови про компенсацію у зв'язку з припиненням права власності за рішенням публічної влади [2, с. 611]. Є.О. Харитонов виділяє такі засоби захисту: речово-правові; зобов'язально-правові; такі, що впливають із різних інститутів цивільного права й вимоги до органів державної влади й управління про захист інтересів власника від правомірного або неправомірного втручання [3, с. 246]. О.П. Сергеев здійснює поділ цивільно-правових засобів захисту на речово-правові, зобов'язально-правові та засоби, що впливають із різних інститутів цивільного права і не належать ні до речових, ні до зобов'язальних [4, с. 46].

Речові засоби захисту права власності застосовуються при безпосередньому порушенні права власності, пов'язаному з протиправними діями третіх осіб, що виключають чи обмежують здійснення власником своїх правомочностей. В такому випадку мова йде про абсолютний захист, спрямований на усунення перешкод у здійсненні права власності. Цей захист не зв'язаний будь-якими конкретними зобов'язаннями між власником та правопорушником.

Зобов'язально-правові засоби засновані на охороні майнових інтересів сторін у цивільних правовідносинах, а також осіб, які зазнали шкоди в результаті позадоговірного заподіяння шкоди їхньому майну. Вимоги про захист цих інтересів безпосередньо не впливають із права власності. Поводи власника до правопорушника, з яким він пов'язаний зобов'язальними правовідносинами (договірними і позадоговірними), спрямовані як на усунення перешкод у здійсненні права власності (поводи про повернення речей, наданих у користування за договором; поводи про повернення безпідставно отриманого майна), так і на відшкодування шкоди або збитків.

І.О. Дзера до загальноприйнятого поділу цивільно-правових засобів захисту на речово-правові та зобов'язально-правові включає «спеціальні» засоби захисту, які не належать ні до речово-правових, ні до зобов'язально-правових [5, с. 32–33]. Вона конкретизує відокремлені нею спеціальні засоби захисту права власності, відносячи до них поводи про захист прав співвласників у разі виділу, поділу та продажу спільного майна; засоби захисту права власності померлих та осіб, визнаних безвісти відсутніми або оголошених померлими; засоби захисту прав власників від неправомірного чи правомірного втручання державних органів, органів місцевого самоврядування та в надзвичайних ситуаціях; інші спеціальні засоби, обумовлені особливим колом уповноважених чи зобов'язаних осіб та надзвичайними обставинами [6, с. 17].

О. Мірошник та Т. Присяжнюк виділяють такі поводи, що спрямовані на захист права власності:

- 1) про визнання права власності на майно, витребування його з чужого незаконного володіння та від добросовісного набувача у передбачених законом випадках або відшкодування його вартості чи усунення інших порушень

прав власника;

2) про визначення порядку володіння, користування і розпорядження майном, що є спільною власністю;

3) про поділ спільного майна або виділ з нього частки;

4) про визнання недійсними угод про відчуження майна чи дійсними у випадках, коли одна із сторін повністю або частково виконала угоду, що потребує нотаріального посвідчення, а інша сторона ухиляється від нотаріального посвідчення угоди за рішенням суду, незаконними актів державних органів, органів місцевого та регіонального самоврядування про неправомірне втручання у здійснення власником правомочностей щодо володіння, користування і розпорядження своїм майном;

5) про переведення прав і обов'язків покупця за договором купівлі-продажу, укладеним учасником спільної часткової власності на частку в ній із порушенням права привілейованої купівлі цієї частки іншим учасником цієї спільної власності;

6) про передачу у приватну власність майна, якщо за законом воно підлягає відчуженню цьому громадянину, визнання недійсними угод, укладених із порушенням прав цього громадянина;

7) про виключення майна з опису;

8) про відшкодування шкоди, завданої майну, або збитків, завданих порушенням права власності, виключаючи неoderжані доходи;

9) про інші вимоги, пов'язані з охороною права приватної власності [7, с. 68].

У ЦК України закріплено також право на захист від порушень права власності, що можуть мати місце у майбутньому, тобто подання прогібторного позову. Зобов'язально-правові способи захисту поділяються на договірні та недоговірні (позадоговірні). У договірних зобов'язаннях уповноважена особа може захистити своє право власності шляхом примусу боржника виконати обов'язок в натурі; розірвання договору; застосування мір відповідальності, передбачених договором, чи інших заходів, передбачених договором або законом (наприклад, повернення сторонам майна, переданого ними на виконання договору, повернення майна, переданого власником у орендне чи інше тимчасове користування) [5]. До недоговірних (позадоговірних) зобов'язань правова доктрина відносить публічне обіцяння винагороди, ведення чужих справ без доручення, запобігання загрози шкоді чужому майну, рятування здоров'я та життя іншої особи, заподіяння шкоди, створення небезпеки (загрози) життю та здоров'ю фізичних осіб, а також їхньому майну та майну юридичних осіб [6].

Стаття 55 Конституції України надає право кожній особі захищати свої права і свободи будь-якими не забороненими законом способами від порушень і протиправних посягань [1].

Норма ч. 2 ст. 386 ЦК закріплює за власником право у разі наявності у нього достатніх підстав припускати можливість порушення свого права власності іншою особою звернутися до суду з вимогою про заборону вчинення нею дій, які можуть порушити його право, або з вимогою про вчинення пев-

них дій для запобігання такому порушенню. Зазначена норма гарантує власнику можливість вимагати не лише усунення порушень його права власності, що вже відбулися, а й звертатися до суду за їх захистом, якщо вони можуть бути реально порушені у майбутньому. Тобто мається на увазі застосування такого способу захисту порушених прав, як попередження або припинення можливого порушення прав власника у майбутньому [8, с. 651].

Найбільш доцільною, на наш погляд, є така класифікація способів захисту права власності:

перша група – основні речово-правові способи захисту, до яких належать віндикаційний та негаторний позови;

друга група – допоміжні речово-правові способи захисту (позов про визнання права власності й позов про виключення майна з опису);

третья група – зобов'язально-правові способи, а саме: способи захисту права власності у договірних відносинах (відшкодування збитків, заподіяних невиконанням чи неналежним виконанням договору; повернення речей, переданих у користування за договором); способи захисту права власності у деліктних зобов'язаннях; позови про повернення безпідставно отриманого чи збереженого майна;

четверта група – спеціальні способи захисту: позови про визнання правочину недійсним; позови про захист прав співвласників у випадку виділу, поділу та продажу спільного майна; способи захисту права власності померлих та осіб, визнаних безвісно відсутніми або оголошених померлими, та інші способи захисту [8, с. 650].

Запропонована класифікація найбільш повно розкриває встановлені способи захисту права власності. Такі способи захисту права власності є зрозумілими, але можна говорити про те, що все ж таки, вони не можуть охопити повною мірою всі можливі способи захисту права власності в силу обмеженості у нормах цивільного законодавства.

Цивільний кодекс України закріплює загальні засади захисту права власності і зазначає, що держава забезпечує рівний захист прав усіх суб'єктів права власності (ч. 1 ст. 386). Господарський кодекс України вказує на те, що суб'єкт господарювання, який здійснює господарську діяльність на основі права власності, на свій розсуд, одноосібно або спільно з іншими суб'єктами володіє, користується і розпоряджається належним йому (їм) майном, у тому числі має право надати майно іншим суб'єктам для використання його на праві власності, праві господарського відання чи праві оперативного управління, або на основі інших форм правового режиму майна, передбачених цим кодексом (ч. 1 ст. 134). Земельний кодекс України передбачає положення, що констатують у главі 23 захист прав на землю, встановлюючи способи захисту прав на земельні ділянки (ст. 152), гарантії права власності на земельну ділянку (ст. 153), відповідальність органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування за порушення права власності на землю (ст. 154), відповідальність органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування за видання актів, які порушують права власників земельних ділянок (ст. 155).

Висновки. Після втрати чинності Закону України «Про власність» правове регулювання захисту права власності знаходиться у площині великої кількості законів та підзаконних актів, які не завжди узгоджено регулюють відносини власності, що свідчить про певну непослідовність нормотворчої діяльності та відсутність єдиної концепції розвитку законодавства про власність.

Таке становище свідчить про те, що без надійних захисних механізмів, без ефективних засобів захисту прав власників неможливе функціонування інституту права власності та реальне здійснення власниками належного їм суб'єктивного права власності. Захист права власності повинен не лише проголошуватися, а й ефективно виконуватися державою.

Бібліографічні посилання

1. Конституція України із змінами, внесеними Законом України від 8 грудня 2004 року № 2222- IV. – К., 2006.
2. Суханов Е. А. Гражданское право / Суханов Е. А. – М., 1998. – Т. 1.
3. Цивільне та сімейне право України у запитаннях та відповідях / Харитонов Є. О., Калітенко О. М., Зубар В. М. та ін. – Х., 2002.
4. Сергеев А. П. Гражданское право / Сергеев А. П. – М., 1999. – Т. 1.
5. Дзера І. О. Цивільно-правові засоби захисту права власності в Україні / І. О. Дзера. – К., 2001.
6. Зобов'язальне право: теорія і практика : навч. посібник / Дзера О. В., Кузнєцова Н. С., Луць В. В. та ін. ; за ред. О. В. Дзери. – К., 2000.
7. Присяжнюк Т. Захист права власності у Європейському правовому просторі / Т. Присяжнюк, О. Мірошник // Право України. – 2001. – № 8. – С. 68.
8. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України : у 2 т. – 5-те вид., перероб. і доп. / за ред. О.В. Дзери (кер. авт. кол.), Н.С. Кузнєцовой, В.В. Луця. – К., 2013. – Т. I.

Новосад А.С. Способы защиты права собственности граждан. Рассмотрены основные способы защиты права собственности и гарантии обеспечения защиты права собственности граждан от противоправных посягательств.

Ключевые слова: право собственности, способы защиты права собственности, субъекты права собственности, способы защиты права собственности.

Novosad A.S. Ways to protect citizens' property rights. The importance of scientific development on the protection of rights of citizens confirmed Ukraine's European integration as an important task in this regard is to ensure the development of national legislation with the EU legislation and the creation of high-level training in Ukraine draft laws and other legal acts.

Basic principles of property rights provided by the Constitution of Ukraine, in particular, Art. 41 found that everyone has the right to possess, use and dispose of their property; no one shall be unlawfully deprived. Important guarantee of ownership rights is the norm of this article on the inviolability of private property rights, the possibility of expropriation of private property only as an exception for reasons of social necessity, on the grounds and in the manner prescribed by law, and subject to prior and full recovery of their value. The effective property rights protection is that the expropriation of such objects with subsequent complete compensation of their value is permitted only under conditions of martial law or state of emergency. Ownership has been and remains a key factor in social and economic development of society, and thus his constitutional, statutory and regulation should be guaranteed by the state.

Keywords: ownership, methods of protection of property rights, the subjects of property rights, how to protect property rights.

Надійшла до редакції 20.01.2015

Руфанова В. М.
кандидат юридичних наук
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 347.133.4

ДИСКУСІЙНІ ПИТАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ДОВІРЕНОСТІ НА РОЗПОРЯДЖЕННЯ АВТОМОБІЛЕМ

Досліджено правові наслідки надання довіреності на розпорядження автомобілем. Проаналізовано ризики, які виникають у довірителя та представника.

Ключові слова: довіреність, представник, довіритель, нотаріус, договір.

Постановка проблеми. Одним із основних інститутів цивілістичної науки є інститут представництва. Сьогодні вже складно уявити цивільні відносини без представництва, адже воно активно використовується як в особистих, так і неособистих майнових відносинах, як при реалізації норм цивільного матеріального, так і процесуального права. Інститут посередництва став універсальним інструментом у цивільному праві, який набуває все більшого значення та поширення.

Необхідність у представництві виникає у випадках, коли особа, яку представляють, в силу певних обставин або закону не має змоги особисто реалізувати свої права та обов'язки.

Поряд із цим, набувають поширення факти, коли до представництва звертаються і для того, щоб ефективно використати знання та вміння представника або заощадити власні кошти. Для того аби уникнути витрат, пов'язаних з укладанням правочину купівлі-продажу автомобіля, значного поширення набула практика передачі права на розпорядження автомобілем шляхом надання відповідної довіреності. Поряд з цим, маючи певний позитивний ефект у матеріальному плані на момент оформлення довіреності на розпорядження автомобілем, і довіритель і особа, яка набуває право представляти інтереси іншої особи (представник), створюють передумови для настання негативних наслідків у майбутньому. З урахуванням змін, які відбулися останнім часом, в період активного та докорінного реформування національного законодавства, становлення нового формату суспільної свідомості та прагнення до більш якісного правового захисту інтересів кожного громадянина, доктринальне вивчення шляхів уникнення ризиків при наданні довіреності на розпорядження автомобілем є надзвичайно актуальним питанням.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Останнім часом в Україні на монографічному рівні інститут представництва в цілому досліджували П.М. Крупко, С.Я. Фурса, Є.О. Харитонов, Н. В. Федорченко, І.О. Гелецька, С. Г. Керимов та ін. Л.І. Шаповал, досліджуючи інститут представництва, особливу увагу приділила саме правовій основі надання довіреності на керування автомобілем. Незважаючи на певні досягнення в даному напрямку, залишилися недостатньо дослідженими деякі

теоретичні положення, пов'язані з представництвом у цивільному праві, а саме: в частині надання довіреності на розпорядження автомобілем.

Метою статті є дослідження правових підстав передачі права розпорядження автомобілем, а також тих ризиків, які виникають у зв'язку з реалізацією довіреності на розпорядження автомобілем.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні значна кількість бажаючих придбати або продати автомобіль з метою економії часових та грошових ресурсів «продають-купують» автомобіль, оформивши видачу генеральної довіреності, як і належить, засвідченої у нотаріуса. Насправді ж процедури «купити за дорученням», «продати за дорученням» – це одні із тих помилок громадян, що призводять до несподіваних та неприємних наслідків. Більшість «покупців» не замислюються над тим, що законодавчо вони абсолютно є не захищеними і в будь-який момент можуть позбутися не тільки автомобіля, який вони отримали за довіреністю, а й коштів, які вони сплатили за нього, оскільки розпорядження автомобілем за довіреністю не означає наявності права власності на нього [1].

Згідно зі ст. 244 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), довіреністю є письмовий документ, що видається однією особою іншій особі для представництва перед третіми особами [2].

Необхідно правильно розуміти юридичну природу довіреності. Головною особливістю довіреності є її інформаційна функція щодо третьої особи – учасника правочину, адже вона переважно сама з її змісту дізнається про зміст, обсяг, строк та характер повноважень представника, оскільки, як правило, довіреність і видається для представництва третім особам. Звісно, представник може підтверджувати свої повноваження і самою підставою виникнення представництва – договором або актом органу юридичної особи. Але договір доручення, як головна підстава представництва, може укладатися в усній формі, що перешкоджає представникові у доведенні третій особі своїх повноважень. Отже, саме довіреність наразі вважається найзручнішою формою підтвердження повноважень представника.

Довіреність є одностороннім правочином, що укладається у вигляді письмового документа, в якому визначаються повноваження представника. Оскільки довіреність є одностороннім правочином, її чинність не залежить від згоди на її видачу представника. Інша справа, що без його волевиявлення дії, визначені довіреністю, ніколи не будуть здійснені, а відтак результативна дія довіреності досягнута не буде. Таким чином, укладення представником правочинів на підставі довіреності є свідченням існування між ним та особою, яку представляють, домовленості на вчинення юридичних дій, тобто договірних відносин. Це твердження стосується лише випадків добровільного представництва, адже у разі здійснення представницьких функцій на підставі акта органу юридичної особи (наказу директора, рішення загальних зборів тощо) представник зобов'язаний вчинити ці дії в силу цього акта. В такому разі довіреність є лише оформленням вже існуючого зобов'язання представником.

З одностороннього характеру довіреності впливає й можливість особи, яка видала довіреність, у будь-який час її скасувати, а представника – відмо-

вирішити від вчинення дій, які були визначені довіреністю, крім випадків видачі безвідкличних довіреностей та у разі відмови представника від вчинення дій, визначених довіреністю [3]. У випадку отримання особою, яка «придбала» автомобіль за довіреністю, повідомлення від довірителя про скасування довіреності, автомобіль необхідно повернути законному власнику. І в подібній ситуації навряд чи власник захоче повернути кошти, сплачені йому раніше за автомобіль, а повернути їх можна спробувати лише подавши позов до суду.

Згідно зі ст. 248 ЦК України, довіреність автоматично припиняється у таких випадках: 1) закінчення строку довіреності; 2) скасування довіреності особою, яка її видала; 3) відмова представника від вчинення дій, що були визначені довіреністю; 4) припинення юридичної особи, яка видала довіреність; 5) припинення юридичної особи, якій видана довіреність; 6) смерть особи, яка видала довіреність, оголошення її померлою, визнання її недієздатною або безвісно відсутньою, обмеження її цивільної дієздатності; 7) смерть особи, якій видана довіреність, оголошення її померлою, визнання її недієздатною або безвісно відсутньою, обмеження її цивільної дієздатності [2].

Отже, у випадку з «купівлею автомобіля за довіреністю» виникають відносини саме представництва, а ніяк не власності. У зв'язку з цим основне, що потрібно знати особі, що набуває автомобіль шляхом отримання від продавця генеральної довіреності, це те, що після такої дії так званій «продавець» залишається власником автомобіля. Відповідно, він має право вчиняти будь-які дії стосовно свого майна, у даному випадку – автомобіля. Зокрема власник може захотіти повернення автомобіля, подарувати або вчинити іншу угоду, предметом якої може виступати автомобіль. У такому випадку, особа, яка розпоряджається автомобілем по довіреності, повинна виконати волю власника і повернути автомобіль. І все це тому, що довіреність, яка видається на розпорядження автомобілем, є лише одним із видів представництва, дозволеного ЦК України [1]. Зокрема, відповідно до ст. 237 ЦК України, представництвом є правовідносини, в яких одна сторона (представник) зобов'язана або має право вчинити правочин від імені другої сторони, яку вона представляє [2]. Поряд з цим слід зазначити, що, на думку Шаповал Л.І., видача довіреності на керування автомобілем не відповідає змісту представництва і користувач чужим автомобілем не виступає представником власника автомобіля. Користування автомобілем може відбуватися на підставі договорів майнового найму (оренди) чи договору позички. За діючим законодавством договір найму чи позички транспортного засобу з участю фізичних осіб повинен бути нотаріально посвідченим. На думку Шаповал Л.І., для спрощеної передачі автомобіля в користування за договором позички достатньо було б укладання такого договору в простій письмовій формі з передачею автомобіля і документів на нього [4, с. 16]. Певною мірою із пропозиціями вченої можна погодитися. Також підтримуємо позицію, що у зв'язку з передачею автомобіля по довіреності виникають правовідносини саме представництва, як це задекларовано в чинному ЦК України та як це підтверджує судова практика.

Наступний момент, який містить в собі загрозу втрати «придбаного» ав-

томобіля шляхом отримання на розпорядження ним довіреності, є закінчення строку дії довіреності. Як зазначено у ст. 248 ЦК України, підставою припинення довіреності є закінчення терміну її дії. Навіть якщо у довіреності не вказано строк її дії, це не означає, що вона видана «довічно» – вона буде дійсною до припинення її дії. І в даному випадку слід пам'ятати про п. 6 ч. 1 ст. 248 ЦК України, згідно з яким дія довіреності припиняється у разі смерті довірителя. В такому випадку всі права на автомобіль переходять до його спадкоємців, і особі, яка придбала автомобіль шляхом отримання довіреності на розпорядження автомобілем, згідно із законом доведеться повернути його або спробувати домовитися зі спадкоємцями щодо отримання нової довіреності.

Ще одним ризиком для «покупця» автомобіля за дорученням є отримання страхових виплат. Так, при наявності тільки страховки цивільної відповідальності власника транспортного засобу у разі дорожньо-транспортної пригоди однозначно виникнуть проблеми з отриманням страхового відшкодування. Оскільки викликає сумнів, що страхова компанія буде виплачувати страховку не власникові автомобіля. Вирішити дану проблему можна шляхом:

- 1) отримання від власника довіреності на отримання грошових коштів;
- 2) передбачити текстом генеральної довіреності право на отримання грошових коштів від третіх осіб або страхового відшкодування у випадку дорожньо-транспортної пригоди;
- 3) «покупцеві» автомобіля оформити добровільну страховку, де страхувальником будете тільки він («покупець») – представник.

Потенційному «покупцеві» автомобіля за дорученням також слід усвідомлювати, що з часом він не зможе переоформити автомобіль на себе, оскільки згідно з ч. 3 ст. 238 ЦК України представник не може вчиняти правочин від імені особи, яку він представляє, у своїх інтересах або в інтересах іншої особи, представником якої він одночасно є. Однак, якщо довіреністю передбачено право представника на продаж автомобіля, то продати його він зможе. І вже новий власник матиме право оформити автомобіль на себе шляхом зняття з обліку та постановки на облік для володіння ним на праві власності.

Судовій практиці відомі випадки, коли особа, яка має довіреність на розпорядження автомобілем з правом відчуження, з метою уникнення майбутньої втрати автомобіля, переоформляє автомобіль на свою дружину, якщо доведе в судовому порядку, що дружина придбала автомобіль за власні кошти.

Так, наприклад, рішенням Олександрівського районного суду Донецької області було відмовлено в задоволенні позову Особи_3 до Особи_4 та Особи_5 про визнання договору купівлі-продажу автомобіля недійсним та витребування майна із чужого незаконного володіння.

Позивач Особа_3 вказала, що відповідно до свідоцтва про реєстрацію володіла на праві власності транспортним засобом – автомобілем Тасіта», 2005 року випуску. Відповідач Особа_4 мав намір придбати у позивачки даний автомобіль і тому у жовтні 2010 року позивачкою була видана довіреність на Особа_4 на представництво її інтересів при здійсненні від імені позивачки юридичних дій, пов'язаних з розпорядженням зазначеним автомобілем. На думку позивачки, Особа_4, не узгодивши будь-які дії щодо

розпорядження автомобілем, на власний розсуд, без згоди позивачки оформив право власності на автомобіль Тасіта», 2005 року випуску на свою дружину Особа_5. Позивачка вважає, що Особа_4 не мав права оформляти право власності на вказаний автомобіль на свою дружину, так як у даному випадку, в порушення ст. 238 ЦК України, діяв у власних інтересах, ставши фактично після виконання цієї угоди співвласником зазначеного автомобіля.

У судовому засіданні було встановлено, що Особа_4 передала всі кошти, які повинна була передати за автомобіль, Особа_3. Також, оскільки довіреністю було передбачено право Особи_4 здійснювати розпорядження транспортним засобом, тому цілком законно спірний автомобіль було оформлено на Особа_5, яка придбала автомобіль за власні кошти. Так як на момент оформлення автомобіля довіреність позивачкою скасована не була, а автомобіль було придбано Особа_5 власним коштом, відповідач Особа_4 діяв у межах повноважень, якими його наділила Особа_3 [5].

Як бачимо з наведеного рішення суду, суд не вважає, що оформивши автомобіль на власну дружину, особа, яка «володіла» автомобілем за довіреністю, не вчинила дій у своїх інтересах, і тому не порушила вимог ст. 238 ЦК України. На нашу думку, наведене рішення суду викликає певні питання, оскільки в самому рішенні немає жодних фактів про доходи дружини відповідача та її матеріальну спроможність самостійно придбати автомобіль. Однак факт лишається фактом і рішення прийнято.

Наступний ризик втрати автомобіля «покупцем» за довіреністю є конфіскація або накладення арешту на автомобіль власника, наприклад, у разі вчинення ним злочину; невиконання власником автомобіля кредитних угод; наявності заставних зобов'язань тощо. Не можна зняти з обліку автомобіль щодо якого винесено рішення суду про накладення на нього арешту або заборону зняття з обліку чи постанову слідчого про накладення арешту, а також якщо автомобіль є речовим доказом у кримінальній справі. У даному випадку конфіскація відбувається безоплатно.

Ще однією підставою повернення автомобіля власнику може стати шлюбний договір. Якщо останнім передбачено, що саме цей автомобіль переходить у власність подружжя, або розділ майна при розлученні і перехід права власності на це майно до другого з подружжя, то цілком правомірним буде повернення автомобіля законному власнику [1].

Висновки. Таким чином, процедура придбання автомобіля шляхом оформлення довіреності на право розпорядження, потенційно містить у собі низку спірних моментів та ризиків як з боку «продавця», так і з боку «покупця». Звісно, законодавчо «продавець» в даних правовідносинах максимально захищений, оскільки право власності на автомобіль залишається у нього. Однак він може постраждати внаслідок власної необачності та надмірної довірливості. Це стосується тих випадків, коли генеральною довіреністю передбачається широке коло прав у представника, який потім виявляється не добросовісним у плані повернення всієї суми коштів, і щоб уникнути втрати автомобіля переоформляє транспортний засіб на іншу особу. Однак такі випадки трапляються набагато рідше, ніж приклади реальних ризиків з боку «покупця». Вважаємо, що однією з причин проблемності даного питання є

відсутність єдиного підходу до тлумачення норм цивільного законодавства в досліджуваній частині та практики його застосування.

На підставі вищевикладеного зазначимо, що для уникнення всіх можливих втрат у майбутньому слід уникати придбання транспортних засобів «за довіреністю», а оформлювати подібні правовідносини шляхом укладання угоди купівлі-продажу.

Бібліографічні посилання

1. Смолянчук Т. Купівля-продаж авто за дорученням: варто чи ні? / Т. Смолянчук [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://law-km.info/articles/kupivlia-prodazh-avto-za-doruchenniam-var-to-chy-ni.html>.

2. Цивільний кодекс України станом на 02 вересня 2014 р. / Верховна Рада України // *Голос України*. – 2003. – № 4.

3. Науково-практичний коментар до Цивільного кодексу України.

4. Шаповал Л.І. Представництво в цивільному праві : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Л.І. Шаповал. – К., 2007.

5. Рішення Олександрівського районного суду Донецької області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/17453859>.

Руфанова В. Н. Дискуссионные вопросы реализации доверенности на распоряжение автомобилем. Исследованы правовые последствия выдачи доверенности на распоряжение автомобилем. Проанализированы риски, которые возникают у доверителя и представителя.

Ключевые слова: доверенность, представитель, доверитель, нотариус, договор.

Rufanova V. M. Debatable questions of realization of warrant on car disposing. In the article, the author probes the law consequences of delivery a warrant on disposing of car. One of basic institutes of civil science there is an institute of representative office. Today it is already difficult to present civil relations without a representative office, in fact it is actively used both in the personal and the not personal property relations, both during realization of norms civil material and judicial right. The institute of mediation became an universal instrument in a civil law, which acquires an all greater value and distribution.

A necessity for a representative office arises up in the cases when person, which is presented by virtue of certain circumstances or law is not in a position personally to realize right and duties. Next to it, facts get distribution, when to the representative office apply and in an order effectively to use knowledge and ability of representative or economize an own money and others like that. Exactly for that to avoid charges, related to the conclusion of agreement purchase-sale a car, considerable distribution was got by practice of transfer right on disposing of car by the grant of the proper warrant.

It is necessary correctly to understand legal nature of warrant. A warrant in itself is not foundation of origin of relations of representative office, and only allows them to the sides more comfortable to design these relations. The main function of warrant is an informative function in relation to the third person - participant of agreement, in fact from its maintenance it mainly hears about maintenance, volume, term and character of plenary powers of representative, in fact as a rule warrant and given out for a representative office the third persons.

Possibility of person, which gave out a warrant, swims out from one-sided character of warrant, at any time to abolish it, and representative - to give up the feasance of actions which were certain a warrant. In the case of receipt a person, which «purchased» a car after the warrant of report from a principal about abolition of warrant, a car must be returned a legal proprietor. In a similar situation, a buyer remains without a car and out of cashes.

Keywords: warrant, representative, principal, notary, agreement.

Надійшла до редакції 20.01.2015

Чумаченко І. М.

кандидат юридичних наук, доцент

(ВАТ Запорізький металургійний
комбінат «Запоріжсталь»)

УДК 349.22 : 331.105

СОЦІАЛЬНО-ПАРТНЕРСЬКІ ВІДНОСИНИ ЯК ОДИН ІЗ ЗАСОБІВ ЗАХИСТУ ПРОФСПІЛКАМИ ІНТЕРЕСІВ ПРАЦІВНИКІВ У СУЧАСНИХ УМОВАХ

В результаті аналізу норм правових актів, а також з урахуванням різних точок зору вітчизняних і закордонних вчених визначається місце соціально-партнерських відносин серед засобів захисту профспілками інтересів працівників у сучасних умовах.

Ключові слова: заробітна плата, працівник, профспілка, соціально-партнерські відносини.

Постановка проблеми. Становлення профспілок у незалежній Україні проходило в складних умовах зміни соціально-політичної ситуації в державі, переходу до ринкової економіки і, як наслідок цих перетворень, - різке погіршення життя працівників. Старі форми і методи роботи профспілок у сучасних умовах господарювання не можуть належним чином захистити трудові та соціально-економічні інтереси членів профспілок.

Новий політико-економічний курс держави, визначений у Стратегії сталого розвитку «Україна - 2020», схвалена Указом Президента України від 12.01.2015 р. №5/2015 обумовлює необхідність змін у концепції профспілкової роботи, визначити нову стратегію і тактику дій профспілок.

Перехід до нових форм і методів роботи профспілок ускладнюється тим, що сьогодні саме індустріальні регіони зі значним відсотком промислових робітників у структурі працездатного населення стали епіцентром громадянського протистояння та ареною бойових дій в ході проведення Антитерористичної операції.

Вкрай тривожним симптомом є зростання порушень прав працівників з боку роботодавців як додатковий чинник дестабілізації. Так, у першому півріччі 2014 р. профспілковими активістами зафіксовано понад 700 тис. таких фактів, що вдвічі більше, ніж за весь 2013 рік. Основними видами правопорушень у сфері праці є неправомірні скорочення персоналу, урізання зарплат, обмеження соціальних гарантій і зобов'язань за колективними договорами, підвищення цін і тарифів, пояснювані владою та бізнесом як наслідки кризової ситуації в економіці, що їх неможливо було уникнути [1].

Вищевикладене визначає актуальність дослідження засобів захисту профспілками інтересів працівників.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Висвітленню розглядуваної тематики присвятили свої праці такі дослідники як: А.Т. Барабаш, Ганслі, Д.Л. Кузнецов, В.С. Максимчук, О. Новікова А.Ф. Нуртдинова, Ю.П. Орловський, М. Торенс та ін.

Однак сучасних комплексних наукових розробок, які б урахували зміни законодавства України у зазначеній сфері, а також сучасний політико-економічний стан в країні проведено не було. У зв'язку з цим зазначена тема дослідження потребує окремої уваги.

Мета даної статті – надати авторське бачення місця соціально-партнерських відносин серед засобів захисту профспілками інтересів працівників у сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Аналіз конфліктогенної ситуації у сфері трудових відносин протягом перших десяти місяців 2014 року свідчить про посилення соціальної напруги в окремих трудових колективах. Так, за результатами здійсненого Національною службою посередництва і примирення моніторингу акцій соціального протесту (НСПП), впродовж січня-жовтня 2014 року в Україні відбулося 14 страйків та 33 інші протестні заходи найманих працівників, у яких взяло участь понад 10,3 тис. осіб.

Для порівняння: упродовж 2013 року найманими працівниками проведено 14 страйків та інших видів протестних дій, пов'язаних із частковим або повним припиненням роботи, а також 29 акцій соціального протесту, а в 2012 році – 11 страйків

Аналіз динаміки співвідношення кількості колективних трудових спорів до фактів порушення трудових прав працівників свідчить про зменшення рівня довіри до цього механізму. І пояснюється це різними об'єктивними та суб'єктивними причинами:

- побоювання втратити роботу за умов обмеженого вибору місць роботи;
- відсутність досвіду колективного відстоювання прав;
- низька обізнаність працівників із законодавством про колективні трудові спори та конфлікти;
- відсутність профспілкових організацій на окремих підприємствах заважає активній згуртованості колективів для захисту своїх економічних прав та відіграє роль стримуючих факторів щодо вступу в офіційно оформлені колективні трудові спори [2].

Аналіз конфліктогенної ситуації в Україні, що склалася у лютому місяці 2015 року, свідчить про посилення соціальної напруги в окремих трудових колективах підприємств, що призвело до виникнення 4 колективних трудових спорів на виробничому рівні.

Крім того, упродовж січня-лютого 2015 року НСПП сприяла вирішенню 102 колективних трудових спорів (1 - на національному, 3 - на галузевому, 4 - на територіальному, 94 - на виробничому рівнях), участь в яких брали 1,2 млн. працівників 6449 суб'єктів господарювання. Середньооблікова чисельність штатних працівників облікового складу суб'єктів господарювання, де мають місце згадані спори, - 1,8 млн. осіб.

Вимоги щодо погашення заборгованості із виплати заробітної плати та своєчасної виплати поточної заробітної плати висувалися в 76 колективних трудових спорах (74,5% від їх загальної кількості).

Всього у зазначених 102 спорах найманими працівниками було висунуто

264 вимоги, з яких щодо встановлення нових або зміни існуючих соціально-економічних умов праці та виробничого побуту – 20 (7,6%); укладення або зміни колективного договору, угоди – 6 (2,3%); виконання колективного договору, угоди або окремих їх положень – 134 (50,7%); невиконання вимог законодавства про працю – 104 (39,4%).

Упродовж лютого 2015 року з метою запобігання виникненню колективних трудових спорів взято на облік 57 випадків на виробничому рівні та 67 чинників на 55 підприємствах. Найбільшу кількість випадків взято на облік на підприємствах Закарпатської (9) та Миколаївської (6) областей.

За сприяння НСПП знято з обліку 39 випадків (на виробничому рівні) та усунено 44 чинники на 39 підприємствах. Найбільшу кількість випадків (25) знято з обліку у Дніпропетровській області.

Основними чинниками дестабілізації стану були:

- заборгованість із виплати заробітної плати;
- несвоєчасна її виплата;
- призупинення виробничої діяльності, що призводило до зміни режиму роботи тощо.

За даними моніторингу акцій соціального протесту в Україні, у лютому поточного року найманими працівниками проведено 1 страйк та 5 акцій соціального протесту. Загалом, з початку року відбулось 2 страйки та 10 акцій соціального протесту, у яких взяли участь понад 4100 найманих працівників [3].

Таким чином, трудові права в Україні не захищені або захищені недостатньо.

Зазначимо, що регулювання соціально-партнерських відносин через інститут колективного договору не тільки забезпечує функціонування профспілок як суб'єкта трудового права, а й підтверджує багаторівневність представництва останніх.

Як зазначають Д.Л. Кузнецов, Ю.П. Орловський та А.Ф. Нуртдинова, універсальність їх представництва профспілок проявляється в тому, що профспілки здійснюють свою діяльність на всіх рівнях (організація, галузь, регіон) і беруть участь у всіх формах соціального партнерства [4].

Профспілки порівняно з іншими представниками працівників мають значні переваги. На нашу думку до таких можна віднести:

- наявність організаційно-правової функції - від первинних організацій до об'єднання профспілок України;
- наявність практичного досвіду у сфері захисту трудових прав та соціально-економічних інтересів працюючих;
- використання у статутній діяльності міжнародного досвіду;
- багаточисельність членів профспілки порівняно з іншими об'єднаннями громадян;
- фінансова та матеріально-технічна незалежність;
- наявність суто профспілкових закладів освіти для підвищення рівня професійних знань.

Щоб якнайширше дослідити колективно-договірне регулювання соці-

льно-партнерських відносин, необхідно, на нашу думку, розглянути становлення системи соціального захисту на міжнародному просторі. У країнах з ринковою економікою формування та розвиток власних систем соціального захисту відбувалися під впливом громадського тиску профспілок на владу та роботодавців щодо необхідності запровадження соціальних амортизаторів від ризиків, які несе в собі ринкова економіка, що безпосередньо впливають на якість життя працівників. Серед них:

- ймовірність втратити роботу;
- недостатня конкурентоспроможність на ринку праці;
- ризик захворіти або стати інвалідом;
- досягнення пенсійного віку [5].

Однією з перших країн, в якій була запроваджена система соціального захисту, вважається Німеччина, де з прийняттям в 1948 р. Конституції система соціального захисту набула сучасного змісту [6].

У цілому в Європі створення систем соціального захисту відбувалося одразу після закінчення другої світової війни і в середині 60-х років ця робота була завершена.

Поняття «соціальний захист» вперше використали американські законодавці в 1935 р. в тексті закону, в якому давалося правове обґрунтування нового для США інституту державного загальнообов'язкового соціального страхування за старістю, на випадок смерті, інвалідності та безробіття [5].

Зазначимо, що в Україні на початку ринкової трансформації погляди профспілок і держави на проблеми соціального захисту були далеко неоднаковими, особливо щодо того, кого треба захищати. Представники держави вважали, що соціальний захист має поширюватися лише на непрацездатне населення. Профспілки навпаки вважали, що соціальному захисту має підлягати як непрацездатне, так і працездатне населення, тобто наймані працівники.

Під час соціального діалогу, який відбувався за участю іноземних фахівців, зокрема Міжнародного бюро праці, була напрацьована й ухвалена 21 грудня 1993 року Постановою Верховної Ради України «Концепція соціального забезпечення населення України». Вона стала основою для напрацювання нормативно-правової бази новітньої системи соціального захисту.

Соціальний захист населення - це система здійснюваних державою правових, економічних і соціальних заходів щодо надання громадянам допомоги, які потрапили в складні життєві обставини, з метою подолання цих обставин та створення для них нормальних умов для життя в суспільстві [7, с. 86; 8].

Рівень соціального захисту залежить від трьох груп факторів: політичних, економічних і соціальних.

Політичні фактори охоплюють ідеологію, законодавство, інституціональну структуру держави і суспільства.

Економічні фактори визначають рівень матеріального благополуччя країни та її населення.

Соціальні фактори (соціально-психологічні, морально-етичні, релігійні) є ступенем гармонізації відносин між державою, суспільством та індивідумом.

Треба зазначити, що в сучасних умовах ринкової економіки актуальним питанням є захист прав людини, у тому числі трудових. Саме рівнем і реалізацією прав оцінюється за міжнародними критеріями ступінь демократичності держави. Рівень забезпечення трудових прав та законних інтересів працівників залежить від економічного зростання і соціальної орієнтації економіки.

Рівень забезпечення трудових прав та законних інтересів працівників оцінюється за трьома складниками:

- наявністю трудових прав та гарантій у законодавчому полі країни відповідно до потреб працюючих;
- реальною реалізацією прийнятих прав;
- перспективою розвитку трудового законодавства.

Вважаємо, що постала нагальна необхідність удосконалити державний механізм забезпечення реалізації трудових прав людини та забезпечити належне виконання профспілками функцій під час колективно-договірного регулювання соціально-партнерських відносин. Профспілки, як один з суб'єктів системи соціального партнерства, об'єктивно є найбільш зацікавленою в ефективному функціонуванні цієї системи стороною, оскільки вони представляють найманих працівників.

Вважаємо за доцільне зробити акцент на тому, що профспілки матимуть перспективу розвитку та громадську підтримку лише за умови, якщо активно проявлятимуть свої дії у найважливіших на сьогодні питаннях:

- боротьбі за гідний рівень заробітної плати;
- недопущенні несвоєчасної виплати заробітної плати;
- забезпеченні належних умов праці і гарантії зайнятості;
- захисті прав та законних інтересів працівників у процесі приватизації, реструктуризації, закритті підприємств;
- сприянні в здійсненні реформи соціального страхування та пенсійного забезпечення.

Треба зазначити, що постійного моніторингу діяльності українських профспілок не ведеться, а тому певне уявлення про них можна скласти з офіційних звітів на профспілкових з'їздах та конференціях, тобто за самооцінкою їх діяльності.

Найважливішим завданням профспілкової діяльності в Україні повинна стати реалізація переходу від взаємодії профспілок на рівнях підприємства та галузі до національного (міжгалузевого рівня) як такого, що найбільшою мірою відповідає потребам і сучасному стану організації виробництва, завданням захисту інтересів прав найманих працівників.

Регулювання трудових відносин шляхом переговорів є найоптимальнішою з форм організації виробничих процесів та відносин на ринку праці. Ця форма надає можливість запровадження значної міри гнучкості у відносинах між працею та капіталом і за своїм визначенням відповідає прагненням та цінностями осіб, які працюють. Враховуючи наведене, можна зробити висновок, що у будь-якому суспільстві працівник буде вразливим до того часу, доки він не здобуде представницьку колективну силу, спроможну захистити його

го від свавілля та експлуатації.

Ефективність соціального захисту, на нашу думку, можливо забезпечити при наявності значного кола альтернативних громадських об'єднань, діяльність яких спрямована на захист трудових прав та законних інтересів працівників. Тому для підсилення ролі профспілок у захисті трудових та законних інтересів працівників у соціально-партнерських відносинах треба внести певні зміни до деяких законодавчих актів, зокрема до Закону України «Про колективні договори і угоди».

Саме уточнення мети закону в безпосередньому регулюванні трудових відносин та узгодженні соціально-економічних інтересів найманих працівників і роботодавців має вагоме значення для розвитку соціально-партнерських відносин. Сьогодні в проектах Трудових кодексів зменшується роль профспілок у процесі узгодження інтересів працівників. Сама процедура узгодження замінюється на висловлення думки, що не стає альтернативою при прийнятті роботодавцем рішення.

Сучасним доповненням стало положення про гарантію захисту інтересів працівників у разі приватизації, реорганізації чи ліквідації підприємства. Наприклад, у Генеральній угоді між Кабінетом Міністрів України, всеукраїнськими об'єднаннями організацій роботодавців і підприємців та всеукраїнськими профспілками і профоб'єднаннями на 2004-2005 рр., є положення, яке більше відповідає теорії та практиці. Мова йде про розробку та подання профспілкам разом з Кабінетом Міністрів України у 2004 році на розгляд Верховної Ради України пропозиції щодо внесення змін до Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності», передбачивши надання профспілками права брати участь у роботі комісій з реструктуризації (реорганізації) та ліквідації суб'єктів господарювання, списання й відчуження їх майна, представляти права та інтереси працівників під час здійснення цих процедур на державних підприємствах та акціонерних товариствах з часткою державної власності в їх статутних фондах 50 та більше відсотків.

На нашу думку, необхідно затвердити Державну програму розвитку трудового потенціалу країни на довготерміновий період. Така спроба вже робилась у 2000 р., але її значущість державою не була відповідно оцінена. Заслуговує на увагу й створення на законодавчому рівні сприятливих економічних умов, які стимулювали б збільшення капіталовкладень у потенціал робочої сили.

Приклад у цьому плані має показати передусім держава, яка є роботодавцем для мільйонів громадян.

Треба визначити, щоб змінити саму ідеологію підходу до витрат на робочу силу. Профспілки запропонували соціальним партнерам - Уряду й Федерації роботодавців - спільно опрацювати й запровадити модель переходу від дешевої до дорогої, конкурентноспроможної робочої сили, виходячи з позицій зміцнення середнього класу, а також з того принципу, що кваліфікований працівник є основою суспільства, запорукою соціальної стабільності в будь-якій країні [9].

Особливий та важливий напрям у захисті трудових прав та законних інтересів працівників є орієнтація працюючих на самозахист. Слід зазначити, що серед основних причин порушення трудових прав та законних інтересів

працівників - низький рівень правової грамотності працівника в трудовій сфері. І тому потрібні спеціальні методики, адаптовані для легкого сприйняття, стосовно механізмів самозахисту працівником своїх трудових прав та законних інтересів.

Висновки. Світовий досвід профспілкового руху підтверджує, що для ефективного захисту працівників і забезпечення на цій підставі соціальної злагоди в суспільстві потрібні сильні і незалежні профспілки. Не менш важливо, щоб ці організації працівників були демократичними і представницькими. Ще одна умова - це визнання державою законності діяльності та сучасної соціальної ролі профспілок, адекватне ставлення до них роботодавців, суспільства в цілому.

Нагальним показником розвитку профспілкової роботи на всіх рівнях та виконанням властивих їм функцій є підвищення значення та ролі колективно-договірного регулювання як дієвого механізму захисту трудових прав і соціально-економічних інтересів працівників.

Для своєчасного й ефективного вдосконалення напрямів діяльності профспілок у сфері колективно-договірних відносин та підсилення їх ролі у захисті трудових та законних інтересів працівників у соціально-партнерських відносинах, на нашу думку, потрібно:

- забезпечити виконання Розпорядження Кабінету міністрів України від 22.07.2009 р. № 851-р «Про схвалення Концепції Загальнодержавної цільової соціальної програми збереження і розвитку трудового потенціалу України на період до 2017 року»;

- конкретизувати й розширити напрям захисту трудових прав та гарантій у стратегічних документах з розвитку трудового потенціалу;

- виконати зобов'язання держави, прийняте в Основних напрямах соціальної політики на період до 2015 р., щодо розвитку соціального діалогу та громадянської солідарності;

- підвищити співпрацю Державної інспекції України з питань праці з профспілками і створити умови для її ефективної роботи;

- забезпечити підготовку у вузах і магістратурах фахівців, орієнтованих на економіко-правову спеціалізацію для роботи в інспекції з питань праці та профспілках.

- розробити ґрунтовні довідники, методичні розробки, інструкції для цих служб;

- збільшити можливості охоплення підприємств областей перевітками стосовно порушень у трудовій сфері.

Бібліографічні посилання

1. Петруня О. ОСОВИЙ ГРИГОРІЙ: «Профспілки вимагають від влади поважати права простих громадян» / О. Петруня // Голос України. – № 199 (5949). – 2014. – 16 жовтня. – С. 11.

2. Стан соціально-трудова відносин у жовтні 2014 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fpsu.org.ua/napryamki-diyalnosti/virobnicha-politika-ta-kolektivno-dogovirne-regulyuvannya/6410-stan-sotsialno-trudovikh-vidnosin-u-zhovtni-2014-roku>.

3. Стан соціально-трудова відносин у лютому 2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fpsu.org.ua/napryamki-diyalnosti/virobnicha-politika-ta-kolektivno-dogovirne-regulyuvannya/7249-stan-sotsialno-trudovikh-vidnosin-u-lyutomu-2015-roku>.

4. Трудовое право России: учебник / Д.Л. Кузнецов, А.Ф. Нуртдинова, Ю.П. Орловский и др.; отв. ред. Ю.П. Орловский, А.Ф. Нуртдинова. – 3-е изд. – М.: КОНТРАКТ, ИНФРА-М, 2010. – 648 с.
5. Новікова О. Захист трудових прав у контексті збереження трудового потенціалу // Профспілки України. - 2004. - № 4. - С. 10-12.
6. Ганслі, Торенс М. Соціальна політика та соціальне забезпечення за ринкової економіки. - К.: Основи, 1995. – 237 с.
7. Барабаш А. Т. К вопросу о некоторых свойствах трудового правоотношения // Государство и право. - 2000. - №12. - С. 5-10.
8. Максимчук В. С. Питання соціального захисту в Україні (Бібліотечка голови профспілкового комітету) // ФПУ. - 1999. - № 2. - Ч. 1, 2. - 96 с.
9. Про стан переговорного процесу щодо укладення Генеральної угоди на 2002–2003 роки: Постанова Президії Ради Федерації профспілок України від 07.11.01 р. // Профспілки України. - 2001. - № 4. - С.3-6.

Чумаченко И. Н. Социально-партнерские отношения как один из способов защиты профсоюзами интересов работников в современных условиях. В результате анализа норм правовых актов, а также с учетом различных точек зрения отечественных и зарубежных ученых определяется место социально-партнерских отношений среди средств защиты профсоюзами интересов работников в современных условиях.

Ключевые слова: заработная плата, профсоюз, работник, социально-партнерские отношения.

Chumachenko I. M. Social-partnerships as one of ways to protect present employees' interests by trade unions. On the basis of the analysis of the norms of legal acts, as well as regarding different perspectives of domestic and foreign scientists the author has determined the place of social partnership among the means of protecting workers' interests by unions in modern conditions.

As a result of the study the author has concluded that the effective protection of workers and on that basis of social harmony there is the need of strong and independent trade unions. It is equally important that these workers' organizations should be democratic and representative. Another condition is a recognition by the the state of the legitimacy and the current social role of trade unions, adequate attitudes of employers and society in general.

An urgent measure of development of the trade union work at all levels and performance inherent functions is to increase the value and role of collective bargaining regulation as an effective mechanism for the protection of labor rights and socio-economic interests of workers.

For timely and effective improvement activities of trade unions in collective contractual relations and strengthening their role in protecting labour and legitimate interests of workers in social partnerships, according to the author, it's necessary:

- to ensure the implementation of the order of the the Cabinet of Ministers of Ukraine from 22.07.2009. № 851-р "On Approval of the Concept of the National Programme on conservation and development of labor potential of Ukraine till 2017";

- to precise and extend the direction of protection of labor rights and guarantees in the strategic documents on development of labor potential;

- to meet obligations of the state, passed in the main areas of social policy till 2015, on the development of social dialogue and civil solidarity;

- to increase cooperation of the State Inspectorate of Ukraine on labor unions and create conditions for its effective operation;

- to provide training in universities and magistracies of professionals focused on economic and legal specialization to work in the inspection for labor and trade unions.

- to develop a solid reference, methodical instructions for these services;

- to increase business opportunities of coverage areas of inspections regarding violations in employment.

Keywords: wages, employee, trade union, social partnerships.

Надійшла до редакції 03.03.2015

Копитова О. С.

здобувач

(*Національна академія внутрішніх справ*)

УДК 347.4

ОСОБЛИВОСТІ ЗМІНИ ТА РОЗІРВАННЯ ДОГОВОРУ КОНТОКОРЕНТУ

Досліджено проблемні питання, пов'язані із визначенням особливостей зміни та розірвання договору контокоренту, як за згодою сторін так і без згоди сторін. Автор наголошує на необхідності чіткого розмежування зміни і розірвання договору контокоренту. Зміна досліджуваного договору означає, що зобов'язання сторін діють відповідно до змінених умов щодо грошових вимог сторін, документів, на основі яких відбуватиметься таке занесення, строку контокорентного періоду, процедуру виведення сальдо тощо. При розірванні договору контокоренту зобов'язання сторін припиняються.

Ключові слова: договір контокоренту, істотні умови, зміна договору, розірвання договору.

Постановка проблеми. В науці цивільного права і правозастосовчій практиці до теперішнього часу однозначно не вирішено питання про правову природу договору контокоренту. Це пояснюється тим, що чинне цивільне законодавство України не передбачає такого виду договору, але і не забороняє його використання в практичній діяльності між різними суб'єктами, що негативно відобразилося на його використанні в діловій практиці і хоча, в нашій країні активними темпами зростають кількість і види розрахунків, заснованих на заліку зустрічних однорідних, як правило, грошових вимог недостатній рівень як законодавчого так і наукового підґрунтя договору контокоренту не сприяє його широкому застосуванню.

Також слід наголосити, що цивілістами хоч і рідко, але звертається увага на визначення поняття, істотних умов, прав та обов'язків сторін договору контокоренту, а питання щодо визначення підстав та умов зміни чи розірвання договору контокоренту залишаються поза увагою. Тому, з метою, більш глибокого дослідження особливостей договору контокоренту, необхідно на основі різних наукових підходів визначитися з основними підставами зміни та розірвання договору контокоренту.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питання, що стосуються визначення змісту договору контокоренту були предметом дослідження вчених в галузі цивільного права, з-поміж яких М.М. Агаркова, А.Є. Вормс, М.С. Студентського, Г.Ф. Шершеневича та інших, однак питання пов'язані з визначенням підстав зміни та розірвання договору контокоренту науковцями не досліджувалися, що визначає мету цієї статті.

Виклад основного матеріалу. Контокорент, контокорентний рахунок (від італ., conto-corrente, англ. current account – поточний рахунок) – це єдиний рахунок, на якому відображаються всі операції банку з клієнтом, у деяких країнах – розрахунковий рахунок [7, с. 259].

Договір контокоренту – це договір, за яким сторони (будь які суб'єкти

цивільного права, за винятком держави), що перебувають між собою у тривалих ділових стосунках відкривають єдиний рахунок у фінансовій установі та зобов'язуються не вимагати один від одного виконання занесених на контокорентний рахунок зустрічних грошових зобов'язань з метою їх подальшого одночасного припинення по закінченню так званого контокорентного періоду шляхом заліку зустрічних вимог та виведенням сальдо.

Щодо особливостей зміни чи розірвання договору контокоренту то можемо зазначити, що чинний ЦК України не містить якихось спеціальних правил, отже, повинні застосовуватися загальні норми, що регулюють правовідносини по розірванню договорів. Так згідно ст. 651 ЦК України зміна або розірвання договору допускається лише за згодою сторін, якщо інше не встановлено договором або законом.

Договір може бути змінено або розірвано за рішенням суду на вимогу однієї із сторін у разі істотного порушення договору другою стороною та в інших випадках, встановлених договором або законом.

У разі односторонньої відмови від договору у повному обсязі або частково, якщо право на таку відмову встановлено договором або законом, договір є відповідно розірваним або зміненим.

Передусім слід чітко розмежувати зміну і розірвання договору контокоренту. Зміна досліджуваного договору означає, що зобов'язання сторін діють відповідно до змінених умов щодо грошових вимог сторін, документів, на основі яких відбуватиметься таке занесення, строку контокорентного періоду, процедуру виведення сальдо тощо. При розірванні договору контокоренту зобов'язання сторін припиняються.

Зміна або розірвання договору контокоренту допускається за згодою сторін. Можливість зміни та розірвання досліджуваного договору за згодою сторін презюмується диспозитивною нормою (ч. 1 ст. 651 ЦК України).

До згоди, про яку іде мова, ставляться певні вимоги. Так, вона повинна бути здійснена неодмінно у тій же формі, що й первинний договір, тобто у письмовій формі. Оскільки згода являє собою двосторонню угоду, до неї ставляться загальні вимоги, передбачені главою 53 Цивільного кодексу України. Мається на увазі вимога до її змісту, волевиявлення сторін тощо.

Можливість зміни або розірвання договору контокоренту однією зі сторін договору не передбачена законом, і якщо сторонами не досягнуто про це згоди, договір може бути змінений або розірваний на вимогу однієї зі сторін тільки за рішенням суду і тільки в наступних випадках:

- 1) при істотному порушенні договору іншою стороною;
- 2) у зв'язку з істотною зміною обставин, якими сторони керувались при укладенні договору;

Істотним є таке порушення стороною договору, коли внаслідок завданої цим шкоди друга сторона значною мірою позбавляється того, на що вона розраховувала при укладенні договору. Так, якщо одна зі сторін договору після закінчення контокорентного періоду відповідно до положень договору відмовляється платити в разі виведення в її сторону негативного сальдо, то інша сторона вправі через суд вимагати розірвання договору контокоренту не чекаючи настання наступного контокорентного періоду.

Істотна зміна обставин, з яких сторони виходили при укладанні договору контокоренту, тільки в тому випадку є підставою для зміни або розірвання договору, якщо інше не передбачено договором або не впливає з його існування.

У зв'язку з вище викладеним можемо виділити наступні чотири істотних обставин, що можуть впливати на зміну чи припинення договору контокоренту: по-перше, сторони в момент укладення договору контокоренту виходили з того, що відповідні обставини є наперед непередбачуваними для кожної з сторін (в момент укладення договору контокоренту сторони вважали, що такого роду обставини не виникнуть); по-друге, ці обставини є непереборними (сторони такого роду обставини перебороти не могли, не дивлячись на те, що зробили усе для того, щоб вони не настали); по-третє, ці обставини є надмірними (якщо залишити договір у первинному вигляді, співвідношення майнових інтересів виявиться для однією зі сторін настільки порушеним, а шкода настільки великою, що вона втратила б те, на що вправі була розраховувати, укладаючи договір); по-четверте, те, що ні звичай ділового обороту, ні сутність договору не передбачають необхідності покладення ризику зміни обставин, що відбулися, на зацікавлену сторону [7, с. 106].

З вище викладеного можемо звернути увагу на два можливі наслідки у вирішенні ситуації, що склалася: договір контокоренту буде розірваний чи змінений шляхом приведення його у відповідність до суттєво змінених обставин, якщо інше не передбачено договором і не витікає з його сутності.

В цьому випадку один з найбільш вірогідних шляхів досягнення вищезазначених цілей – згода сторін договору контокоренту. Якщо ж сторони договору не прийдуть до згоди, то зацікавлена сторона може звернутися зі своїми вимогами до суду.

Для задоволення позову про розірвання договору контокоренту суду достатньо встановити наявність вищезазначених чотирьох ознак суттєвих умов. При цьому одночасно з розірванням договору контокоренту суд вирішує питання про матеріальні наслідки для сторін. Враховуючи, те що у такій ситуації вина сторони не припускається, суд, на нашу думку, повинен керуватися не лише принципами цивільного законодавства, а й вимогами справедливості (дії суду, що здійснюються на законних та справедливих підставах), добросовісності та розумності [5, с. 12].

При цьому зазначимо, що у такій ситуації найбільш доцільним буде рішення суду про розірвання договору контокоренту. Це пояснюється тим, що якщо суд винесе рішення про зміну умов договору контокоренту, то він тим самим зобов'язує сторону виконати договір на умовах, які вона наперед вважає для себе неприйнятними. З цієї причини рішення про зміну договору контокоренту необхідно застосовувати у виняткових випадках. Уявляється, буде вірним, якщо до цих випадків віднести: по-перше, шкоду, яка потягне для сторін підвищені витрати, які доведеться понести у випадку розірвання договору контокоренту; по-друге, не суперечить суспільним інтересам. У зв'язку з цим, вважаємо вірним, наше ствердження про те, що зміни в договорі контокоренту допускаються лише за вимогою однією з сторін і тільки у випадку суттєвої зміни обставин у відповідності з ЦК України.

Зміна і розірвання договору контокоренту, так само як і його укладання, підкоряються визначеним правилам. Насамперед, дії щодо зміни або розірвання договорів за своєю юридичною природою є угодами. Отже, до них застосову-

ються загальні правила про вчинення угод, зокрема правила про форму вчинення угод. Поряд з цим до зміни і розірвання договорів застосовуються і спеціальні правила, що відносяться до форми їх вчинення. Згідно з цивільним законодавством угода про зміну або розірвання договору відбувається в тій же формі, що і договір, якщо з закону, інших правових актів, договору або звичаїв ділового обороту не впливає інше. Так, якщо договору контокоренту укладений у письмовій формі, то його зміна або розірвання також повинні бути зроблені в письмовій формі. За своєю юридичною природою дії сторін щодо зміни або розірвання договору є не тільки угодою, але й договором, оскільки вони являють собою угоду осіб, спрямовану або на зміну, або на припинення цивільних прав і обов'язків. У силу цього вони підкоряються загальним правилам про порядок укладання договорів.

Інший порядок зміни або розірвання договору контокоренту на той випадок, коли договір змінюється або розривається не за згодою сторін, а за вимогою однієї з них. Якщо ця вимога спирається на одну з підстав, викладених вище, порядок зміни або розірвання договору наступний. Зацікавлена сторона зобов'язана направити іншій стороні пропозицію про зміну або розірвання договору. Інша сторона зобов'язана в строк, зазначений у пропозиції або встановлений у договорі, а при його відсутності – у тридцятиденний строк, направити стороні, що зробила пропозицію про зміну або розірвання договору контокоренту:

- 1) або повідомлення про згоду з пропозицією;
- 2) або повідомлення про відмову від пропозиції;
- 3) або повідомлення про згоду змінити договір на інших умовах.

У першому випадку договору контокоренту вважається відповідно зміненним або розірваним у момент одержання повідомлення про згоду стороною, що зробила пропозицію про зміну або розірвання договору. В іншому випадку, а також у випадку неотримання відповіді у встановлений строк, зацікавлена сторона вправі звернутися в суд з вимогою про зміну або розірвання договору, що й вирішить суперечку, яка виникла. У третьому випадку сторона, що зробила пропозицію про зміну договору контокоренту, може погодитися з пропозицією контрагента. У такій ситуації договір контокоренту вважається зміненим на умовах, запропонованих контрагентом. Якщо сторона, що зробила пропозицію про зміну договору контокоренту, не погодиться з зустрічною пропозицією контрагента, вона вправі звернутися в суд з вимогою про зміну договору контокоренту. У цій ситуації умови, що підлягають зміні, будуть визначатися рішенням суду.

У законодавстві особливо підкреслюється, що вимога про зміну або про розірвання договору може бути заявлена стороною в суд тільки після одержання відмови іншої сторони на пропозицію змінити або розірвати договір або неотримання відповіді в строк, зазначений у пропозиції, і встановлений договором, а при його відсутності – у тридцятиденний строк.

Разом з тим варто мати на увазі, що не можна розірвати або змінити вже виконаний договір контокоренту. Справа в тім, що договір, так само, як і засноване на ньому зобов'язання, припиняються внаслідок їхнього належного виконання. Тому не можна розірвати або змінити те, чого до моменту зміни або ро-

зірвання вже не існує. Так, якщо сторони уклали договір контокоренту, а потім виконали цей договір (після закінчення останнього контокорентного періоду було виведено сальдо на користь однієї зі сторін, а інша сторона яка стала боржником покрила борг), то надалі вони не можуть дійти згоди про зміну або розірвання цього договору, оскільки він припинив своє існування в момент його належного виконання.

У випадку зміни договору контокоренту відповідним чином міняється і зміст зобов'язання, заснованого на даному договорі. При цьому зобов'язання змінюється в тій частині, у якій був змінений покладений у його основі договір. Так, якщо сторони в договорі контокоренту погодилися з тим, що розмір плати за ведення контокорентного рахунку буде обчислюватися в рівних частинах для кожної зі сторін, то одній зі сторін договору буде належати право вимагати від іншої сторони сплати коштів у тому ж розмірі, що було зазначено в договорі. У частині умови, що залишилася, договори зберігаються в колишньому вигляді, а значить, у колишньому вигляді зберігається відповідним цим умовам зміст договору контокоренту. При розірванні договору він припиняє свою дію, а разом з цим припиняється і засноване на ньому зобов'язання. З цього моменту сторони позбавляються належних їм, у силу зобов'язання, прав і звільнюються від обов'язків, які на них покладені.

Якщо зміна або розірвання договору контокоренту відбулася за взаємною згодою сторін, то засноване на ньому зобов'язання відповідним чином змінюється або припиняється з моменту укладення сторонами угоди про зміну або розірвання договору контокоренту.

При зміні або розірванні договору контокоренту в судовому порядку засноване на ньому зобов'язання відповідно змінюється або припиняється з моменту набуття законної сили рішення суду про зміну або розірванні договору контокоренту.

Якщо договір контокоренту був змінений або розірваний внаслідок істотного порушення його умов однією зі сторін, інша сторона вправі вимагати відшкодування збитків, заподіяних зміною або розірванням договору контокоренту.

У випадку зміни або розірвання договору контокоренту зобов'язання припиняються з моменту укладення угоди сторін. Так, кожна зі сторін повинна знати про зміст волі іншої сторони (інакше взагалі не можна досягти угоди). Таким чином, принциповим моментом є усвідомленість однією стороною вияву волі іншої сторони. Очевидно, що якщо законодавець у питанні розірвання договору контокоренту зневажає волею однієї зі сторін, тобто дає іншій стороні право розірвати договір без згоди контрагента, то визначальним моментом у цьому випадку буде не момент узгодження волі сторін, а той момент, коли інша сторона (пасивна) довідається про наявність у контрагента (активної сторони) волі на розірвання договору. Цей момент для правовідносин за договором контокоренту являє собою той день, коли сторона договору контокоренту одержала від сторони, що бажає його розірвати відповідну письмову заяву.

Висновки. Завершуючи розгляд питань пов'язаних з особливостями зміни та розірвання договору контокоренту можемо зазначити, що зміна та розірвання договору контокоренту можлива перш за все за згодою сторін. Також, в разі зміни чи розірвання договору контокоренту на вимогу однієї зі

сторін такі дії можливі тільки у судовому порядку.

Бібліографічні посилання

1. *Вормс А.Е.* Юридическая природа контокоррента и применение его в советских банках // Кредит и хозяйство. – № 11.– 1928.– С. 68–73.
2. *Лунандин К.К.* Контокоррент // Кредит и хозяйство. – 1928.– № 9. – С. 54–60.
3. *Майоров В.О.* Цивільно-правове регулювання договорів в банківській діяльності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / В.О. Майоров; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2010. – 16 с.
4. *Студентский М.С.* Текущий счет и контокоррент // Журнал Министерства юстиции 1986. №8. - С. 98-103.
5. Цивільне право : підручник : у 2 т. / М-во освіти і науки України, Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого»; за ред. В. І. Борисової, І. В. Спасиво-Фатєєвої, В. Л. Яроцького.– 2-ге вид., переробл. та доповн. – Х. : Право, 2014. - Т. 2 / [В. І. Борисова та ін.], 2014. – 815 с.
6. *Шершеневич Г. Ф.* Курс торгового права. - СПб.: Изд-во Бр. Башмаковых, 1908. – 609 с.
7. Юридическая энциклопедия / Под общ. р. А. М. Ю. Тихомирова. – М.: Юринфо-центр, 1997. - 526 с.

Копытова Е. С. Особенности изменения и расторжения договора контокоррента. Исследованы проблемные вопросы, связанные с определением особенностей изменения и расторжения договора контокоррента, как по согласию сторон так и без согласия сторон. Автор подчеркивает необходимость четкого разграничения изменения и расторжения договора контокоррента. Изменение исследуемого договора означает, что обязательства сторон действуют в соответствии с измененными условиями относительно денежных требований сторон, документов, на основе которых будет происходить такое занесение, срока контокоррентного периода, процедуру вывода сальдо и т. п. При расторжении договора коатокорренту обязательства сторон прекращаются.

Ключевые слова: *договор контокоррента, существенные условия, изменение договора, расторжение договора.*

Kopytova E. S. Features of amendment and termination of the contract of current account. The realities of market relations in our country indicate the need to improve operating leverage and implement new ones. One of improving credit facilities to be considered a current account relationship.

This article investigates issues relating to the characteristics of the changes and cancellation of the contract overdraft as by agreement and without the consent of the parties. The author stresses the need for clear delineation of the changes and cancellation of the contract overdraft. Change of the contract means that the obligations of the parties operating under modified conditions for monetary claims of the parties, the documents on which will be a drift, the term overdraft period, procedure output balance and so on. At the termination of the overdraft obligations of the parties shall be terminated.

Within the proposed article are four essential conditions that may affect the modification or termination of the overdraft. In addition, the changes to the termination of contracts apply special rules relating to the form of their commission. In its legal nature of the parties to change or termination of the contract is not only transaction, but the contract because they are persons agreement, either to change or termination of civil rights and obligations. Because of this, they are subject to the general rules of procedure for contracts.

Also, the article concludes that the change and cancellation of the contract overdraft possible primarily by agreement. Also, in case of change or cancellation of the contract overdraft at the request of a party such actions are possible only in court.

Keywords: *contract of current account, significant conditions, amendment of contract, termination of the contract.*

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО ТА АДМІНІСТРАТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ. ФІНАНСОВЕ ПРАВО

Миронюк Р. В.

доктор юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 35.086

НОВІТНІ ПІДХОДИ ДО ВСТАНОВЛЕННЯ ДИСЦИПЛІНАРНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В ПУБЛІЧНІЙ СЛУЖБІ

Досліджено наукові підходи до правової належності інституту дисциплінарної відповідальності публічних службовців та встановлено, що дисциплінарну відповідальність публічних службовців слід ідентифікувати та вивчати в межах публічного (адміністративного) права, оскільки вона є особливим правовим інститутом публічної служби.

Ключові слова: публічна служба, дисциплінарна відповідальність, інститут адміністративного права, дисциплінарні стягнення.

Постановка проблеми. З часів поділу права на приватне та публічне відносини публічної (державної) служби розглядалися виключно крізь призму публічно-правового регулювання. Такий підхід застосовувався як на теренах західноєвропейських держав, так і в межах Російської імперії. Винятки з цього загального правила мали місце лише в радянський період, що було пов'язано з викривленим розумінням сутності та призначення права в державі. Сьогодні, з огляду на розвиток міжнародно-правового співробітництва України, євроінтеграційні процеси, тенденції розвитку українського законодавства, не залишилося жодних підстав для обстоювання ідеї приватноправової сутності публічної служби. На наше глибоке переконання, публічна служба може та повинна аналізуватися виключно з публічно-правових позицій. З огляду на це і діяльність публічної служби входить у сферу предмета адміністративно-правового регулювання.

Дисциплінарна відповідальність публічного службовця є особливим правовим інститутом публічної служби. Це пов'язано з тим, що, на відміну від інших інститутів відповідальності (адміністративної, цивільно-правової, кримінальної), він регулюється нормами не тільки адміністративного, але і

трудового права, однак, на наше глибоке переконання, має регулюватися адміністративно-правовими нормами та вивчатися в межах науки адміністративного права.

Метою статті є визначення правової належності інституту дисциплінарної відповідальності публічних службовців. Завданнями, спрямованими на досягнення мети дослідження, є такі: доведення адміністративно-правової сутності права публічної служби, виокремлення дисциплінарної відповідальності публічних службовців як підінституту проходження публічної служби.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до завдань статті вважаємо за доцільне розкрити сутність відносин публічної служби. Так, С.П. Мінасян виділяє чотири блоки відносин публічної служби, які, на його думку, формують сферу правового впливу досліджуваної підгалузі адміністративного права: 1) суспільні відносини з формування системи публічної служби, під якими вчений розуміє поділ публічної служби за видовою та ієрархічною ознакою, а також створення основ організації публічної служби, яка включає систему посад, їх розподіл за категоріями та групами, кваліфікаційних вимог до публічних службовців, реєстри посад та посадові регламенти; 2) відносини з приводу формування статусу публічних службовців – комплексна система діалектично взаємодіючих юридичних елементів: права-обов'язки, гарантії-обмеження, заохочення-відповідальність; 3) комплекс відносин з проходження публічної служби: відносини, пов'язані зі вступом на службу, просуванням по службі, виконанням посадових обов'язків і припиненням публічної служби; 4) відносини з приводу управління публічною службою: вдосконалення кадрової політики, розвиток законодавства про публічну службу, координація діяльності органів публічної влади з питань прийняття на публічну службу, її проходження, припинення, підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації публічних службовців [1, с. 28–29]. У цілому науковець вказує на те, що предмет правового регулювання права публічної служби становить комплекс відносин з проходження публічної служби, зокрема відносини, пов'язані зі вступом на службу, просуванням по службі, виконанням посадових обов'язків і припиненням публічної служби. Деяко схожої позиції дотримується О.Ю. Оболенський, який пропонує виділяти в системі публічно-службових відносин такі групи: 1) формування системи публічної служби; 2) створення статусу публічного службовця та гарантій його реалізації; 3) механізм проходження публічної служби [2, с. 168]. У свою чергу, С.Є. Чаннов зазначає, що предметом права публічної служби (службового права) слід вважати сукупність суспільних відносин, які виникають у процесі організації і функціонування державної і муніципальної служби як видів професійної діяльності [3, с. 40]. Здійснюючи аналіз наукових позицій вищезазначених та інших вчених, Т.С. Аніщенко висловлює свою позицію стосовно предмета правового регулювання права публічної служби та зазначає, що в його межах виникають такі групи публічно-службових відносин: відносини, пов'язані з прийняттям на публічну службу та, відповідно, набуттям статусу публічного службовця; відносини з приводу проходження публічної служби; відносини з

приводу припинення публічної служби та, відповідно, припинення статусу публічного службовця [4, с. 80–89].

На підставі викладеного можемо дійти висновку, що під службовими правовідносинами, які становлять предмет права публічної служби як підгалузі адміністративного права, слід розуміти врегульовані нормами права публічної служби суспільні відносини публічно-правового характеру, які складаються між державою (територіальною громадою) в особі її органів та фізичною особою з приводу її прийняття на публічну службу, у процесі проходження нею служби на посаді публічного службовця та у зв'язку з припиненням публічної служби.

Адміністративно-правові відносини, що виникають та формуються з приводу проходження публічної служби, можна об'єднати в такі групи: відносини, що виникають з приводу прийняття на публічну службу; відносини, що мають місце у процесі проходження публічної служби; відносини, пов'язані з припиненням публічної служби. В той же час інститут проходження публічної служби можна поділити на підінститут підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації публічних службовців, підінститут атестації публічних службовців, підінститут матеріального і соціально-побутового забезпечення, підінститут оплати праці, підінститут дисциплінарної відповідальності публічних службовців тощо. Отже, з урахуванням вищевказаного, приходимо до висновку, що дисциплінарну відповідальність публічних службовців слід ідентифікувати та вичати в межах публічного (адміністративного) права.

Дисциплінарна відповідальність публічного службовця є особливим правовим інститутом права публічної служби. Це пов'язано з тим, що, на відміну від інших інститутів відповідальності (адміністративної, цивільно-правової, кримінальної), він регулюється нормами не тільки адміністративного, але і трудового права.

Дана обставина зумовила існування різних точок зору стосовно належності інституту дисциплінарної відповідальності публічних службовців з позиції різних галузей права, які піддавалися дослідженню в різні часи такими вченими, як А.А. Абрамов, В.Б. Авер'янов, Ю.П. Битяк, Л.Р. Біла-Тіунова, Д.М. Бахрах, І.Л. Бачило, І.П. Голосніченко, Є.В. Додін, С.Д. Дубенко, І.О. Картузова, С.В. Ківалов, І.Б. Коліушко, В.М. Корельський, В.К. Малиновський, О.Д. Оболенський, І.М. Пахомов, А.А. Сергієнко, Ю.М. Старілов, В.В. Цветков, В.К. Шкарупа, В.В. Щербак, Х.П. Ярмакі та ін.

Однак попри непоодинокі спроби довести публічно-правову природу інституту дисциплінарної відповідальності публічних (державних) службовців вченими-адміністративістами, в радянський період превалював підхід до віднесення цього інституту до системи трудового права, в основу якого було покладено хибну теорію встановлення відповідальності за порушення дисципліни праці, яка мала поширення і на інститут публічної (державної) служби. Але все ж таки основною мотивацією доцільності існування цієї теорії була наявність єдиного кодифікованого Кодексу законів про працю (далі – КЗпП), яким регулювалися і, попри оновлення вітчизняного законодавства, регулюється

переважна більшість службово-трудоових відносин, зокрема, і підстави та порядок застосування дисциплінарних стягнень та інших заходів впливу [5].

Аналізуючи сучасний етап розвитку дисциплінарної відповідальності публічних службовців, необхідно зазначити, що підходи до розуміння правової сутності дисциплінарної відповідальності суттєво не змінилися. Під дисциплінарною відповідальністю розуміють або обов'язок працівника відповісти (понести покарання) за дисциплінарний проступок, яке передбачене нормою трудового права, або осуд поведінки працівника шляхом оголошення йому владою роботодавця дисциплінарного стягнення.

У той же час слід констатувати, що сучасний етап розвитку України як демократичної і правової держави передбачає необхідність адаптації публічної служби до стандартів Європейського Союзу та зумовлює необхідність як переосмислення цілого ряду теоретичних положень інституту публічної служби, так і вдосконалення її правового регулювання. У контексті зазначеного особливого значення набуває відокремлення дисциплінарної відповідальності публічних службовців від інституту приватного – трудового права, та набуття ним ознак публічно-правового інституту, який має розвиватися в межах адміністративного права. Так, слід підтримати позицію Л.М. Корнути стосовно науково-теоретичного обґрунтування приналежності інституту дисциплінарної відповідальності до адміністративного права, яке базується на тому, що: 1) цей інститут реалізується у сфері функціонування органів державної влади, тобто пов'язаний із публічно-правовими суспільними відносинами; 2) цей інститут стосується особливого суб'єкта – державних службовців, тобто осіб, які заміщують державні посади в державних органах; реалізують державно-владні повноваження; забезпечують реалізацію державно-публічних завдань і функцій; 3) джерелами цього інституту є здебільшого норми публічних галузей права і, насамперед, адміністративного права; 4) уперше законодавчо визначено фактичні підстави застосування дисциплінарної відповідальності, яких не передбачено у КЗпП України; 5) уперше законодавчо визначено систему дисциплінарних стягнень, у тому числі й тих, що не передбачені у КЗпП України; 6) уперше законодавчо визначено порядок накладення дисциплінарних стягнень, який характеризується рядом особливостей [6, с. 16].

Ознаками, які вказують на публічно-правову належність інституту дисциплінарної відповідальності публічних службовців, є такі: а) особливий суб'єкт відповідальності – суб'єкт владних повноважень (посадова особа ОВС, прокурор, керівник органу виконавчої влади та органу місцевого самоврядування) або суб'єкт, якому делеговані такі повноваження (нотаріус, експерт, спеціаліст); б) особливості підстав застосування відповідальності, а саме: вчинення дисциплінарного або адміністративного проступку (правопорушення); в) види форм впливу, які визначені в Законі «Про державну службу» та застосовуються паралельно з нормами Кодексу законів про працю (симбіоз службово-трудоових санкцій); г) порядок накладення стягнень, що регулюється як Законом «Про державну службу», так і відомчими

Дисциплінарними статутами; д) сутність та зміст правовідносин, що виникають у випадку застосування дисциплінарної відповідальності, а саме: відносин між керівником органу та підлеглою посадовою особою.

Підставою цього виду відповідальності є дисциплінарний проступок, який пов'язаний з невиконанням чи неналежним виконанням покладених на особу службових обов'язків. Хоча чинне законодавство не містить поняття дисциплінарного проступку, проте його зміст визначається через такі види діяльності, як неналежне виконання службових обов'язків; недотримання етичних норм службової поведінки; порушення встановлених для посадових осіб обмежень та заборон.

Необхідно звернути увагу, що на законодавчому рівні ще й досі немає визначеного поняття «дисциплінарна відповідальність». Його не містить ні діючий Закон України «Про державну службу» [7], в частині, що регулює дисциплінарну відповідальність державного службовця, ні Кодекс законів про працю України [5], як основний уніфікований акт, що визначає підстави та порядок притягнення до дисциплінарної відповідальності як виду юридичної відповідальності.

Новий Закон України «Про державну службу», який набирає чинності з 1 січня 2016 року, у статті визначає лише підставу для притягнення державного службовця до дисциплінарної відповідальності, якою є вчинення ним дисциплінарного проступку, зокрема: 1) вияв неповаги до державних символів України; 2) невиконання або неналежне виконання в межах посадових обов'язків рішень державних органів та/або органів влади Автономної Республіки Крим, наказів, розпоряджень та доручень керівників, наданих у межах їхніх повноважень; 3) невиконання або неналежне виконання посадових обов'язків; 4) перевищення службових повноважень, якщо воно не містить складу злочину або адміністративного правопорушення; 5) невжиття передбачених законом заходів щодо усунення конфлікту інтересів; 6) порушення обмежень щодо участі державного службовця у виборчому процесі, визначених виборчим законодавством; 7) порушення правил внутрішнього службового розпорядку; 8) порушення правил професійної етики державного службовця; 9) прогул, тобто відсутність державного службовця на робочому місці більше трьох годин підряд протягом робочого дня без поважних причин; 10) поява державного службовця на робочому місці у нетверезому стані, у стані наркотичного або токсичного сп'яніння [8].

Відповідно до ст. 53 цього Закону, «до державних службовців застосовуються такі види дисциплінарних стягнень: 1) зауваження; 2) догана; 3) суворі догани; 4) попередження про неповну службову відповідність; 5) звільнення з посади державної служби» [8].

Якщо здійснити порівняльний аналіз попередньої редакції цього Закону та КЗпП, то можна з'ясувати, що в новій редакції Закону поєднані норми цих двох нормативних актів та приведені їх узгодження, що в чергове вказує на намагання законодавця виокремити норми спеціального інституту дисциплінарної відповідальності публічних службовців з норм трудового законодавства та надати їм відособленого правового регулювання в межах права публі-

чної служби як підгалузі адміністративного права.

З урахуванням вищезазначеного можна констатувати, що дисциплінарна відповідальність публічних службовців – це окремий вид юридичної відповідальності, що має вираження у застосуванні до публічного (державного) службовця негативних заходів впливу особистого чи майнового характеру за невиконання чи неналежне виконання покладених на нього обов'язків або вчинення інших дисциплінарних проступків під час проходження публічної служби.

Слід виокремити два види дисциплінарної відповідальності публічного службовця: 1) загальна дисциплінарна відповідальність, яка застосовується до всіх категорій публічних службовців на підставі Законів «Про державну службу» та «Про службу в органах місцевого самоврядування»; 2) спеціальна дисциплінарна відповідальність, яка застосовується до окремих категорій публічних службовців (спеціалізованих і мілітаризованих публічних службовців, дисциплінарна відповідальність яких регламентується відповідними законами та Дисциплінарними статутами) на підставі Законів «Про дипломатичну службу», «Про міліцію», «Про службу безпеки України», «Про судоустрій і статус суддів» та ін.

Дисциплінарна відповідальність має наставати за наявності правової, фактичної та процесуальної підстав. Правовою підставою є сукупність нормативно-правових актів, що регламентують дисциплінарну відповідальність публічних службовців: 1) загальні, які регламентують дисциплінарну відповідальність усіх публічних службовців (адміністративних, спеціалізованих, мілітаризованих): а) Конституція України; б) КАС України; КК України (питання судимості); ЦК України (питання обмеженої дієздатності, недієздатності); в) Закони України: «Про громадянство»; «Про засади запобігання та протидії корупції»; «Про засади державної мовної політики»; 2) спеціальні, які визначають дисциплінарну відповідальність публічних службовців: а) адміністративної публічної служби: Закон «Про державну службу»; підзаконні нормативні акти; б) спеціалізованої та мілітаризованої публічної служби: Закони України «Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України»; «Про Дисциплінарний статут митної служби України»; «Про Дисциплінарний статут органів внутрішніх справ»; «Про Дисциплінарний статут Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України»; «Про Дисциплінарний статут служби цивільного захисту»; «Дисциплінарний статут прокуратури України».

Фактичною підставою дисциплінарної відповідальності публічного службовця є дисциплінарний проступок, під яким слід розуміти протиправну, винну, шкідливу дію чи бездіяльність, що посягає на встановлений порядок проходження публічної служби, а також службову дисципліну, за який до державного службовця застосовується дисциплінарна відповідальність. Процесуальною підставою відповідальності публічного службовця є рішення посадової особи суб'єкта публічної адміністрації, в якому проходить службу особа, що притягується до дисциплінарної відповідальності, оформлене у формі адміністративного акта, який може бути оскаржено в позасудовому та судовому порядку.

Слід погодитися з думкою В.Л. Коваленка, який вважає, що інститут дисциплінарної відповідальності державних службовців слід урегулювати в окремому нормативному акті, на його думку, таким може бути Кодекс основних правил поведінки державного службовця України (далі – Кодекс поведінки) [9]. Звісно назва цього нормативного акта потребує узгодження, але сутність ідеї його створення полягає в тому, що ним на державних службовців повинно поширюватися не законодавство про працю, а законодавство про державну службу. Відтак, такий підхід дозволить перейти в регулюванні дисциплінарної відповідальності державних службовців від засобів приватного права (трудоного) до засобів публічного (адміністративного) права.

На нашу думку, прийняття такого кодифікованого акта приведе чинне законодавство (в частині дисциплінарної відповідальності) у відповідність з вимогами Конституції України та дасть змогу на практиці користуватися не численними підзаконними актами, а одним законодавчим актом у формі Кодексу. В межах цього нормативного акта, а на нашу думку, це має бути Кодекс публічного службовця, доцільним є виокремлення окремого розділу «Дисциплінарна відповідальність публічного службовця», в якому слід визначити дисциплінарну відповідальність публічного службовця як різновид юридичної відповідальності, що полягає в накладенні передбачених законом дисциплінарних стягнень на службовця за передбачені цим Кодексом порушення службової дисципліни у вигляді дисциплінарного проступку.

Висновок. Таким чином, радикальне вдосконалення правового регулювання дисциплінарної відповідальності публічних службовців має відбуватися шляхом створення окремого масиву відповідних норм законодавства України про публічну службу – у вигляді структурної частини Кодексу публічного службовця (або, як варіант, в окремому Законі України «Про дисциплінарну відповідальність в публічній службі»).

Бібліографічні посилання

1. *Минасян С.П.* Інститут государственной гражданской службы в административном законодательстве: проблемы формирования : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.14 / С. П. Минасян. – М., 2005.
2. *Оболенський О.Ю.* Державна служба : підручник / О.Ю. Оболенський. – К., 2006.
3. *Чаннов С.Е.* Службное правоотношение: понятие, структура, обеспечение : монография / С. Е. Чаннов ; под ред. В. В. Володина. – М., 2009 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.lawmix.ru/commlaw/204>.
4. *Аніщенко Т.С.* Публічне право як фундамент становлення та розвитку права публічної служби / Т.С. Аніщенко // Журнал східноєвропейського права. – 2014. – № 3. – С. 80–89 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2014/05/9anishenko.pdf>.
5. Кодекс законів про працю України // ВВР України. – 1971. – Дод. до № 50. – Ст. 375.
6. *Корнута Л.М.* Дисциплінарна відповідальність державного службовця в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / Л. М. Корнута. – Одеса, 2013.
7. Про державну службу : Закон України від 16 груд. 1993 р. № 3723-ХІІ // ВВР України. – 1993. – № 52. – Ст. 490.
8. Про державну службу : Закон України від 17 листопада 2011 року № 4050-VI // ВВР України. – 2012. – № 26. – Ст. 273.

9. Коваленко В.Л. Сучасний стан регулювання дисциплінарної відповідальності державних службовців / Коваленко В.Л. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.pravo.vuzlib.su/book_z1163_page_61.htm.

Миронюк Р.В. Новейшие подходы к установлению дисциплинарной ответственности в публичной службе. Исследованы научные подходы к правовой принадлежности института дисциплинарной ответственности публичных служащих и установлено, что дисциплинарную ответственность публичных служащих следует идентифицировать и изучать в рамках публичного (административного) права, поскольку она является правовым институтом публичной службы.

Ключевые слова: публичная служба, дисциплинарная ответственность, институт административного права, дисциплинарные взыскания.

Myronyuk R.V. New approaches to establishing disciplinary responsibility in the public service. This article explores the scientific approaches to legal affiliation of the institute of disciplinary responsibility of public officials and found that the disciplinary responsibility of public officials should be identified and study within the public (administrative) law because it is a special legal institution of public service.

It has been determined that the current stage of development of Ukraine as a democratic and legal state implies the need to adapt public service to EU standards and necessitates a reconsideration of a number of theoretical provisions of the institute for public service, and improve its legal regulation.

It is concluded that in the context the particular significance is the separation of disciplinary responsibility of public officials from the institution of private – labor law and its entry signs of public-law institution that has developed within administrative law. The author has determined signs that point to public legal affiliation of the institute of disciplinary responsibility of public officials as a special subject of responsibility; features of grounds for the application of responsibility; kinds of forms of influence, as defined in the law "On State Service" and used in parallel with the norms of the Labor Code; order of imposing penalties; the nature and content of legal relations arising in the case of disciplinary action.

Keywords: public service, disciplinary responsibility, institute of administrative law, disciplinary measures.

Надійшла до редакції 02.03.2015

Уваров В. Г.

доктор юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський національний
університет ім. Олеся Гончара)

УДК 342.92(477)

АПРОКСИМАЦІЯ ПРИНЦИПІВ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА УКРАЇНИ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРОСТОРУ

Розглянуто принципи адміністративного права України. Зроблено акцент на новому розумінні принципів національного адміністративного права та перспективних шляхах їх апроксимації до європейського адміністративного простору. Приділено увагу принципам європейського адміністративного права та поняттю європейського адміністративного простору.

Ключові слова: принцип, класифікація, адміністративне право, система, апроксимація, європейський адміністративний простір.

Постановка проблеми. Курс України на європейську інтеграцію супроводжується глибокими реформами, що мають місце у всіх сферах суспільного життя. Відправною точкою трансформаційних процесів є зміна сутності взаємовідносин людини і держави з перенесенням акценту на права, свободи та законні інтереси першої.

Важливість питання євроінтеграції неможливо уявити без вирішення проблем адаптації фундаментальних правових галузей національного права до високих європейських стандартів. Ми глибоко переконані у тому, що належне наукове обґрунтування «нового розуміння» адміністративного права інтенсифікуватиме відповідні зміни у національному законодавстві та функціонуванні всієї системи органів публічної адміністрації.

У свою чергу, наближення адміністративного права України до стандартів Європейського Союзу (далі – ЄС) має починатися з оновлення його ключових інститутів, зокрема, принципів адміністративного права.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Нову концептуальну «людиноцентристську» спрямованість національного адміністративного права було започатковано у працях В. Б. Авер'янова та відображено у вагомих наукових доробках вітчизняних фахівців з адміністративного права: О. Ф. Андрійко, Ю. П. Битяка, І. П. Голосніченка, І. А. Грицяка, М. І. Козюбри, А. М. Колодія, Є. В. Курінного, І. Б. Коліушка, Є. Б. Кубка, Р. О. Куйбіди, Д. М. Лук'янця, Р. С. Мельника, В. П. Перепелюка, А. А. Пухтецької, О. Л. Соколенко, С. Г. Стеценка, В. П. Тимошука, Г. Й. Ткач, А. М. Школика та інших.

Незважаючи на значний обсяг наукових праць у цій царині, слід зауважити на масштабності проблеми апроксимації вітчизняного адміністративного права до європейського адміністративного простору. Саме тому ми вважаємо актуальним і важливим проведення подальших наукових досліджень з цього напрямку.

Мета статті полягає у дослідженні апроксимації принципів адміністративного права України до європейського адміністративного простору.

Досягненню мети сприятиме вирішення таких наукових завдань: 1) розглянути основні підходи до класифікації принципів адміністративного права України; 2) дослідити принципи європейського адміністративного права; 3) визначити поняття і зміст європейського адміністративного простору; 4) виокремити перспективні шляхи апроксимації принципів адміністративного права України до європейського адміністративного простору.

Виклад основного матеріалу. Нагадаємо, що поняття «принцип» (з лат. – *principium*) означає основні, найзагальніші, вихідні положення, засоби, правила, що визначають природу й соціальну сутність явища, його спрямованість і найсуттєвіші властивості [1, с. 17].

Нижче пропонуємо розглянути найбільш типові класифікації принципів адміністративного права України, представлені у вітчизняних навчальних та наукових джерелах.

В академічному курсі з адміністративного права України під редакцією

В. Б. Авер'янова принципи сучасного адміністративного права запропоновано поділити на загальні і спеціальні. Наголошено, що загальні принципи мають фундаментальне значення для всієї галузі адміністративного права. До загальних принципів запропоновано віднести такі: законності; пріоритету прав та свобод людини і громадянина; рівності громадян перед законом; демократизму нормотворчості й реалізації права; взаємної відповідальності держави і людини; гуманізму і справедливості у взаємовідносинах між державою і людиною [2, с. 82].

Т. О. Коломоєць зауважує, що принципи адміністративного права мають велике значення, як основні наукові ідеї, об'єктивно зумовлені та стабільні підстави, згідно з якими сформовано всю систему адміністративного права. Принципи поділяються на загальні (законність, гуманізм, демократизм, рівність суб'єктів тощо) й спеціальні (спеціальне регулювання компетенції та взаємовідносин органів управління (посадових осіб) між собою; взаємозв'язок матеріальних і процесуальних норм тощо) [3, с. 10].

Спираючись на монографічне дослідження А.М. Колодія, доволі складну диференціацію принципів адміністративного права пропонує Ю. П. Битяк, по-перше, ведучи мову про внутрішні закономірності самого права як певного формально-змістовного юридичного явища, а по-друге, про зовнішні вимоги, що висувають до організації і функціонування адміністративного права, без чого неможливе формування останнього. До внутрішніх принципів ним віднесено: відповідність адміністративного права положенням Конституції України; верховенство адміністративно-правового закону в системі нормативних актів, які містять адміністративно-правові норми; наявність власного підґрунтя формування й розвитку; спеціалізація; відповідність адміністративного права України положенням міжнародно-правових актів. Щодо визначення видів і стислої характеристики змісту зовнішніх принципів формування й функціонування адміністративного права, вищезгаданим вченим зазначено, що для створення теоретичних засад сучасного адміністративного права України доцільно виходити з положення теорії права про поділ принципів на загальносоціальні та спеціально-галузеві. Галузеві принципи адміністративного права, у свою чергу, поділено на основні принципи та принципи формування й функціонування його відповідних частин (інститутів) [4, с. 33–34].

Цілком нове (проєвропейське) бачення системи принципів адміністративного права наведено у підручнику «Загальне адміністративне право» під загальною редакцією І. С. Гриценка. Зокрема, визначальну роль відведено принципу верховенства права. До системи принципів також включено принципи належного урядування та належної адміністрації [5, с. 74, 86].

Варто погодитися із зауваженням А. А. Шараї, Т. О. Коломоєць та П. О. Баранчика про те, що вироблення єдиного підходу до класифікації принципів адміністративного права в адміністративно-правовій доктрині дозволить впорядкувати їх, надати їм оновленого вигляду у всій оновленій системі адміністративного права [6, с. 176].

Р. С. Мельник слушно підкреслює, що перед наукою адміністративного права нині постало надзвичайно важливе завдання, пов'язане, по-перше, з виробленням оновленої системи принципів адміністративного права, які максимально повно узгоджувалися б із завданням сучасного адміністративного права (забезпечення прав і свобод людини і громадянина в ході практичного виконання законів та інших правових актів) та, по-друге, об'єднанням їх в окремий інститут адміністративного права з подальшим розміщенням його у межах Загального адміністративного права [7, с. 52].

Таким чином, на основі проведеного нами аналізу, можна підсумувати таке: 1) триває поступова «еволюція» поглядів щодо класифікації принципів адміністративного права у навчальній та науковій літературі; 2) спостерігається відхід від радянського сприйняття адміністративного права як суто управлінського права і ототожнення відповідних принципів із принципами державного управління; 3) триває пошук шляхів оптимізації принципів адміністративного права через ускладнення або спрощення складових елементів такої системи.

Другим завданням визначено дослідження принципів європейського адміністративного права. Серед ключових робіт, варто назвати працю Ю. Шварце «Europäisches Verwaltungsrecht» (Європейське адміністративне право), згідно з якою до принципів європейського адміністративного права віднесено: 1) принцип законності; 2) можливості скасування (або відкликання) незаконного адміністративного акта; 3) принцип недискримінації; 4) юридичної визначеності; 5) права на захист; 6) принцип пропорційності; 7) принцип поваги до фундаментальних прав людини та громадянина; 8) принцип субсидіарності; 9) принцип належного управління; 10) принцип прозорості. До зазначених принципів додано два принципи права ЄС: принцип застосування та принцип прямої дії [8, с. 105–106].

У свою чергу, А. А. Пухтецька зауважує, що принципи європейського адміністративного права ще не достатньою мірою досліджені вітчизняними вченими. Тому вітчизняна наука державного управління та адміністративного права потребує комплексного перегляду усталених поглядів щодо визначення принципів адміністративного права, оскільки їх переважна більшість сформувався в радянський період, тож на часі якісне оновлення основоположних категорій, у тому числі з урахуванням принципів європейського адміністративного права [9, с. 132].

Проаналізувавши зарубіжні і вітчизняні праці щодо принципів європейського адміністративного права, можна зробити висновок про: 1) поєднання у принципах європейського адміністративного права «здобутків» правових систем держав-учасниць ЄС; 2) розуміння європейських принципів адміністративного права у широкому та вузькому сенсі (добре представлено у працях А. А. Пухтецької); 3) необхідність розмежування категорій «принципи європейського права» та «принципи європейського адміністративного права».

Наступним завданням є визначення поняття і змісту європейського адміністративного простору (далі – ЄАП). Акцентуємо увагу, що вказана кате-

горія безпосередньо пов'язана з принципами європейського адміністративного права.

Так, О. Ю. Оржель у своєму дослідженні пропонує розуміти ЄАП як середовище для європейського врядування, основу якого складають правила взаємодії між учасниками європейського врядування, які інакше можна назвати стандартами європейського врядування [10, с. 71].

Принагідно зазначимо, що поняття «Європейський адміністративний простір» було визначено OECD/SIGMA як процес зростання адміністративної конвергенції між національними адміністративними системами і управлінським досвідом країн – членів ЄС [11].

Підсумовуючи, зауважимо на такому: 1) ЄАП недостатньо широко досліджений у працях вітчизняних фахівців з адміністративного права; 2) ЄАП розуміється, в основному, з двох позицій – як процес конвергенції (зближення, сходження) та як певне утворення (система або середовище); 3) природа ЄАП полягає в органічному поєднанні національних адміністративних систем у спільне утворення, що має вагомим позитивним значенням для уніфікації застосування норм адміністративного права.

Виходячи з цього, ЄАП пропонується розуміти як дуалістичне правове утворення, що, з одного боку, полягає у взаємозв'язку національних адміністративних систем держав-учасниць ЄС відповідно до спільних принципів (стандартів), а з іншого – в їх поступовій конвергенції.

Останнє завдання полягає у виокремленні перспективних шляхів апроксимації принципів адміністративного права України до європейського адміністративного простору.

А. А. Пухтецька у власному дослідженні зазначає, що вітчизняною наукою адміністративного права та правотворчою і правозастосовчою практикою органів виконавчої влади і місцевого самоврядування в Україні до цього часу (на 2009 рік) належним чином не імplementовані європейські принципи адміністративного права, запровадження яких має сприяти підвищенню стабільності їх діяльності. Проведення адміністративної реформи в Україні має базуватися на основних принципах та стандартах провідних демократичних країн Європи [12, с. 12].

Цікавою також є думка А. А. Пухтецької про те, що концептуальний розрив у баченні системи принципів адміністративного права між вітчизняною та європейською адміністративно-правовою доктриною першочергово обумовлений різними підходами до визначення власне предмета адміністративного права, його визнання фундаментальною галуззю національного права, а також різністю адміністративних традицій, сформованих у конкретній національній правовій системі. Тому належну увагу слід приділити вирішенню проблеми забезпечення єдиного доктринального тлумачення принципів галузі адміністративного права, виходячи з єдності розуміння предмета адміністративного права та ціннісних пріоритетів розвитку держави, функціонування її апарату [13, с. 72].

Ми не повністю розділяємо позицію фахівця з огляду на те, що окремі

держави-учасниці ЄС в минулому входили до складу СРСР або ж мали подібні до нього комуністичні (соціалістичні) режими, що сформувало національні системи адміністративного права подібними у певних аспектах. Вважаємо, що вивчення позитивного досвіду переформатування адміністративного права такими державами, як Польща, Литва, Латвія, Естонія, Словенія та Хорватія, дозволить адміністративній системі України швидше інтегруватися до європейського адміністративного простору.

Висновок. У підсумку зазначимо, що на основі проведеного дослідження нами було виокремлено такі перспективні шляхи апроксимації принципів адміністративного права України до європейського адміністративного простору:

1. Об'єднання. Полягає у концентрації зусиль вітчизняних фахівців з адміністративного права на виробленні єдиного розуміння принципів адміністративного права України та їх класифікації, що може бути реалізовано завдяки проведенню всеукраїнського науково-практичного заходу.

2. Нове розуміння. Декларативне відображення принципів адміністративного права у нормативно-правових актах має бути змінено на визначення їх стандартами практичної взаємодії людини і держави. Зокрема, функціонування органів публічної адміністрації має відбуватися виключно на основі дотримання принципів європейського адміністративного права.

3. Реформа. Необхідною умовою успішної апроксимації принципів адміністративного права України до європейського адміністративного простору є реалізація трирівневої реформи → науки адміністративного права → національного адміністративного законодавства → практики діяльності органів публічної адміністрації.

Бібліографічні посилання

1. *Колодій А. М.* Принципи права України : монографія / Колодій А. М. – К., 1998.
2. Адміністративне право України. Академічний курс : підручник : у 2-х т. Том 1. Загальна частина / ред. колегія: В.Б. Авер'янов (голова). – К., 2004.
3. Адміністративне право України : підручник / за заг. ред. Коломоєць Т.О. – К., 2008.
4. Адміністративне право України : підручник / Ю. П. Битяк, В. М. Гаращук, О. В. Дьяченко та ін. ; за ред. Ю. П. Битяка. – К., 2007.
5. Загальне адміністративне право : підручник / Гриценко І. С., Мельник Р. С., Пухтецька А. А. та ін. ; за заг. ред. І. С. Гриценка. – К., 2015.
6. *Шарая А. А.* Класифікація принципів адміністративного права: сучасний погляд в адміністративно-правовій доктрині / Шарая А. А. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.lsej.org.ua/1_2013/ukr/Sharaya.pdf.
7. *Мельник Р. С.* Інститут принципів адміністративного права у системі Загального адміністративного права України / Мельник Р. С. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.yourfuture.org.ua/ua/pb/2012/7/Melnyk.pdf>.
8. Державне управління: європейські стандарти, досвід та адміністративне право / Авер'янов В. Б., Дерезь В. А., Школик А. М. та ін.; за заг. ред. Авер'янова В. Б. – К., 2007.
9. *Пухтецька А.А.* Поняття та принципи європейського адміністративного права / Пухтецька А.А. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ekmair.ukma.kiev.ua/>.
10. *Оржель О. Ю.* Чинники формування Європейського адміністративного простору / Оржель О. Ю. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vnadu_2011_2_11.pdf.
11. *Жданова І. С.* Європейський адміністративний простір та його вплив на націона-

льні системи державної служби / Жданова І. С. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/tpdu/2009-4/doc/5/05.pdf>.

12. Пухтецька А. А. Європейські принципи адміністративного права та їх запровадження в законодавстві України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / А.А. Пухтецька. – К., 2009.

13. Пухтецька А. А. Актуальні проблеми оновлення системи принципів адміністративного права України / Пухтецька А. А. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ekmair.ukma.kiev.ua/handle/123456789/3267>.

Уваров В. Г. Аппроксимация принципов административного права Украины в европейское административное пространство. Рассмотрены принципы административного права Украины. Сделан акцент на новом понимании принципов национального административного права и перспективных путях их аппроксимации в европейское административное пространство. Уделено внимание принципам европейского административного права и понятию европейского административного пространства.

Ключевые слова: принцип, классификация, административное право, система, аппроксимация, европейское административное пространство.

Uvarov V. G. Approximation of Ukrainian administrative law principles in European administrative area. The article deals with the principles of the Ukraine's administrative law. Focuses on the new understanding of principles of national administrative law and perspective ways of these approximation in European administrative space. Pay attention to the principles of European administrative law and concept of European administrative space.

The author has defined the to focus the national experts in administrative law at a common understanding of the principles of administrative law Ukraine and their classification. Understanding of principles of administrative law may be changed from declarative display them in legal acts – to determine the standards of practical interaction between man and the state. A necessary condition for the successful approximation the principles of Ukraine's administrative law to the European administrative space is the realization of a three-level reform: science of administrative law – national administrative legislation – the practice of public administration.

Keywords: principle, classification, administrative law, system, approximation, European administrative area.

Надійшла до редакції 04.03.2015

Гаєвський І. М.

кандидат юридичних наук, доцент
(Державна служба фінансового
моніторингу України)

УДК 347.73

РИЗИК-ОРІЄНТОВАНИЙ ПІДХІД У СФЕРІ БОРОТЬБИ З ВІДМИВАННЯМ КОШТІВ: ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

Проаналізовано термінологію ризик-орієнтованого підходу у сфері фінансового моніторингу. Надано оцінку змісту та повноти вживаних понять, що пов'язані із оцінкою ризиків при здійсненні заходів із запобігання та протидії відмиванню коштів. Проведено порівняння змісту підходу, заснованого на ризиках, на державному та первинному рівні.

Ключові слова: ризики, відмивання коштів, оцінка ризиків, управління ризиками, FATF.

Постановка проблеми. Застосування розвинутого та ефективного ризик-орієнтованого підходу у сфері фінансового моніторингу – це мета кожної країни, яка перебуває на шляху розбудови дієвої системи боротьби з відмиванням коштів.

Україна стала на відповідний шлях ще у 2002-му році і до сьогоднішнього часу зробила вже багато кроків для досягнення цієї мети.

Надзвичайно важливим у контексті нещодавнього періоду було прийняття 14 жовтня 2014 року нового Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» [1] (далі – Закон), яким визнано таким, що втратив чинність, попередній закон у сфері фінансового моніторингу [2].

Новий Закон, що набав чинності у лютому поточного року, зберіг тенденції попередніх років щодо розширення можливостей і спроможностей суб'єктів первинного фінансового моніторингу (банків, фінансових установ, професійних учасників фондового ринку та ін.) здійснювати оцінку ризиків своїх клієнтів та на основі відповідного аналізу вживати адекватних заходів з фінансового моніторингу.

Аналіз публікацій, в яких було започатковано розв'язання даної проблеми. Тематика ризик-орієнтованого підходу була завжди в центрі уваги практиків та науковців, які вивчали питання протидії відмиванню коштів, серед яких можна назвати Глуценка О.О., Дзедзик І.Б., Дмитрова С.О., Д'яконову І.І., Ковальчука А.Т., Користіна О.Є., Чубенка А.Г. та ін. При цьому, незважаючи на систематичну та високу популярність порушеної тематики, аналіз термінології, пов'язаної із ризиками, що використана у новому Законі, через його відносно нещодавнє прийняття ще не проводився. Тому, на нашу думку, актуальним є вивчення цього питання, що сприятиме розробці нормативно-правових актів стосовно підзаконної регламентації процедури застосування ризик-орієнтованого підходу.

Метою цієї статті є аналіз ризик-орієнтованої термінології законодавства у сфері фінансового моніторингу, оцінка змісту та повноти вживаних понять, що пов'язані із оцінкою ризиків при здійсненні заходів із запобігання та протидії відмиванню коштів, та проведення порівняння змісту підходу, заснованого на ризиках, на державному та первинному рівні.

Виклад основного матеріалу. Для більш чіткого та повного розуміння ризиків термінологія Закону містить визначення таких понять, як «ризик», «високий ризик», «неприйнятно високий ризик» та «управління ризиками». Також окрема стаття Закону стосується питань управління ризиками та оцінки ризиків.

Відповідно до статті 11 Закону (управління ризиками та оцінка ризиків), суб'єкт первинного фінансового моніторингу зобов'язаний здійснювати управління ризиками з урахуванням результатів ідентифікації, верифікації та вивчення клієнта, послуг, що надаються клієнту, аналізу операцій, проведених ним, та їх відповідності фінансовому стану і змісту діяльності клієнта.

Оцінювання ризиків клієнтів суб'єктом первинного фінансового моніто-

рингу здійснюється за відповідними критеріями, зокрема за типом клієнта, географічним розташуванням держави реєстрації клієнта або установи, через яку він здійснює передачу (отримання) активів, і видом товарів, послуг, які клієнт отримує від суб'єкта первинного фінансового моніторингу.

На основі оціненого ризику суб'єктам первинного фінансового моніторингу необхідно розробляти пропорційні процедури моніторингу. Зони підвищеного ризику повинні підлягати посиленним процедурам: це посилення перевірки клієнта та посилений моніторинг його операцій. З іншого боку, у випадках з низьким рівнем ризику може бути застосовано полегшений або зменшений рівень контролю.

Суб'єкт первинного фінансового моніторингу зобов'язаний також здійснювати переоцінку ризиків клієнтів, з якими встановлено ділові відносини, а також в інших випадках, встановлених законодавством, не рідше ніж один раз на рік з метою її підтримання в актуальному стані та документувати результати оцінки чи переоцінки ризиків.

Пункт 36 частини першої статті 1 Закону містить визначення терміна «ризик». Це небезпека (загроза, уразливі місця) для суб'єктів первинного фінансового моніторингу бути використаними з метою легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансування тероризму або фінансування розповсюдження зброї масового знищення під час надання ними послуг відповідно до характеру їх діяльності.

Термін «ризик» застосовується для визначення ступеня небезпеки суб'єкта первинного фінансового моніторингу бути ураженим такими суспільно небезпечними явищами як легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансування тероризму або фінансування розповсюдження зброї масового знищення.

Ризики асоціюються з небезпекою, загрозою, уразливими місцями.

При цьому ризики для суб'єктів первинного фінансового моніторингу виявляються під час надання ними послуг відповідно до характеру їх діяльності.

У тексті Закону використовується різнопланова термінологія щодо цієї дефініції:

- оцінка (переоцінка) ризиків (пункт 26 частини другої статті 6, частина третя статті 6, абзац сьомий частини першої статті 10, стаття 11, пункт 3 частини другої статті 14 Закону);

- моніторинг ризиків (пункт 26 частини другої статті 6 Закону);

- управління ризиками (пункт 4 частини другої статті 6, пункт 23 частини другої статті 6, стаття 11 Закону);

- критерії ризиків (пункт 4 частини другої статті 6, частина третя статті 6, абзац другий частини першої статті 16 Закону);

- обмеження (зменшення) ризику (частина шоста статті 6, абзац третій частини сьомої статті 6 Закону, пункт 3 частини другої статті 14 Закону);

- рівень ризику (абзац сьомий частини третьої статті 9 Закону).

Нестандартним є те, що Закон містить визначення термінів «високий ризик» (пункт 8 частини першої статті 1) та «неприйнятно високий ризик»

(пункт 27 частини першої статті 1), при тому, що інших рівнів ризиків (низький, середній тощо) його термінологія не визначає.

Термін «високий ризик» не є новим для законодавства у сфері фінансового моніторингу та означає результат оцінки ризику суб'єктом первинного фінансового моніторингу, що базується на результатах аналізу сукупності визначених критеріїв, який свідчить про високу ймовірність використання суб'єкта первинного фінансового моніторингу для легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, та/або фінансування тероризму.

Аналіз зазначеного визначення дає можливість зробити такі висновки:

1. Цей термін використовується у практичній діяльності суб'єктів первинного фінансового моніторингу, оскільки це визначення розраховано виключно на таких суб'єктів.

2. Високий ризик – це певний результат оцінки ризику.

3. Такий результат базується на аналізі сукупності визначених критеріїв, який свідчить про високу ймовірність використання суб'єкта первинного фінансового моніторингу для легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, та/або фінансування тероризму.

Суттєвою новелою Закону є те, що прямо у його нормах (частина шоста статті 6) передбачено які клієнти автоматично мають високий ризик для суб'єкта первинного фінансового моніторингу (клієнти з країн, у яких Рекомендації Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF) не застосовуються або застосовуються недостатньою мірою; іноземні фінансові установи; публічні діячі; клієнти, яких включено до переліку осіб, пов'язаних з провадженням терористичної діяльності, або щодо яких застосовано міжнародні санкції).

Цей перелік клієнтів з високим ризиком базується на Рекомендаціях FATF [3] і не є вичерпним. За результатами проведеного аналізу високий ризик може бути присвоєний і іншим клієнтам суб'єкта первинного фінансового моніторингу.

Також важливо зазначити, що, відповідно до пункту 17 частини першої статті 15 Закону, фінансові операції осіб, щодо яких встановлено високий ризик, на суму, що дорівнює чи перевищує 150000 гривень або дорівнює чи перевищує суму в іноземній валюті, банківських металах, інших активах, еквівалентну 150000 гривень (для суб'єктів господарювання, які проводять лотереї або проводять та надають можливість доступу до азартних ігор у казино, будь-яких інших азартних ігор, у тому числі електронне (віртуальне) казино, – 30000 гривень) підлягають обов'язковому фінансовому моніторингу.

Термін «високий ризик» слід відрізнити від терміна «неприйнятно високий ризик», який передбачений пунктом 27 частини першої статті 1 Закону і означає максимально високий ризик, який не може бути прийнятий суб'єктом первинного фінансового моніторингу відповідно до внутрішніх документів з питань фінансового моніторингу.

Тобто це найвищий серед можливих рівнів ризику, який як наслідок не приймається суб'єктом первинного фінансового моніторингу.

Відповідно до унормованих процедур (абзац сьомий частини першої статті 10 Закону), суб'єкт первинного фінансового моніторингу має право відмовитися від встановлення (підтримання) ділових відносин (у тому числі шляхом розірвання ділових відносин) або проведення фінансової операції у разі встановлення клієнту неприйнятно високого ризику за результатами оцінки чи переоцінки ризику.

Банківським законодавством – частиною шостою статті 64 Закону України «Про банки і банківську діяльність» [4] – встановлено, що банк має право відмовитися від встановлення (підтримання) договірних відносин (у тому числі шляхом розірвання договірних відносин) чи проведення фінансової операції у разі встановлення клієнту неприйнятно високого ризику за результатами оцінки чи переоцінки ризику.

Разом з тим прийнятний рівень ризиків – це ризик, який є керованим, підконтрольним суб'єктом первинного фінансового моніторингу, не може спричинити підвищення юридичного ризику та ризику репутації, а також погіршення фінансових результатів діяльності суб'єкта первинного фінансового моніторингу чи завдати шкоди його клієнтам (або акціонерам чи кредиторам).

У продовження аналізу термінології слід згадати про термін «управління ризиками», що визначений у пункті 40 частини першої статті 1 Закону. Під управлінням ризиками розуміються заходи, які здійснюються суб'єктами первинного фінансового моніторингу, із створення та забезпечення функціонування системи управління ризиками, яка передбачає, зокрема, визначення (виявлення), оцінку (вимірювання), моніторинг, контроль ризиків, з метою їх зменшення.

У загальному розумінні управління ризиком – це процес прийняття рішень і здійснення заходів, спрямованих на забезпечення мінімально можливого (припустимого) ризику.

У сфері фінансового моніторингу заходи з управління ризиками здійснюються суб'єктами первинного фінансового моніторингу.

Відповідно до визначення, управління ризиками полягає у створенні та забезпечення функціонування системи управління ризиками, яка передбачає, зокрема, з метою їх зменшення:

- а) визначення (виявлення) ризиків;
- б) оцінку (вимірювання) ризиків;
- в) моніторинг ризиків;
- г) контроль ризиків.

Мета всіх заходів з управління ризиками – це їх зменшення.

Стаття 6 Закону передбачає два пов'язані між собою зобов'язання для суб'єкта первинного фінансового моніторингу щодо управління ризиками:

1) забезпечувати у своїй діяльності управління ризиками (пункт 4 частини другої статті 6 Закону);

2) здійснювати управління ризиками, пов'язаними із запровадженням чи використанням нових та існуючих інформаційних продуктів, ділової практики або технологій, в тому числі таких, що забезпечують проведення фінансових операцій без безпосереднього контакту з клієнтом (пункт 23 частини

другої статті 6 Закону).

Слід підкреслити, що до набрання чинності Законом вказаний обов'язок не поширювався на спеціально визначених суб'єктів первинного фінансового моніторингу (адвокати, нотаріуси, ріелтори, бухгалтери). Новий Закон це питання урегулював у бік його розповсюдження на таких суб'єктів первинного фінансового моніторингу.

Це пов'язано із тим, що перша Рекомендація FATF [3] чітко встановлює, що фінансові установи та визначені нефінансові установи та професії повинні визначати, оцінювати та вживати ефективних заходів щодо зниження ризиків, пов'язаних з відмиванням коштів та фінансуванням тероризму.

Сучасним та виправданим є специфічний обов'язок суб'єкта первинного фінансового моніторингу щодо управління ризиками, у разі якщо вони пов'язані із запровадженням чи використанням нових та існуючих:

а) інформаційних продуктів [документована інформація, підготовлена відповідно до потреб користувачів і представлена у вигляді товару. Інформаційними продуктами є програмні продукти, бази і банки даних та інша інформація];

б) ділової практики [визначення терміна «ділова практика» в законодавстві України відсутнє, однак воно використовується у певних нормах, зокрема у частині другій статті 470 Цивільного кодексу України [5] щодо передачі або переходу права попереднього користувача до іншої особи тільки разом із підприємством чи діловою практикою або з тією частиною підприємства чи ділової практики, в яких було використано винахід, корисну модель, промисловий зразок або здійснено значну і серйозну підготовку для такого використання; у пункті 39.2.1.5 статті 39 Податкового кодексу України [6] щодо розуміння істотних ризиків, як ризиків, прийняття яких є обов'язковим для ділової практики відповідних операцій. З урахуванням цього, під діловою практикою в контексті фінансового моніторингу слід розуміти практику здійснення діяльності відповідного суб'єкта первинного фінансового моніторингу, яка притаманна його основній діяльності у звичайному режимі];

в) технологій [технологічні рішення, що не забезпечені засобами захисту інформації на змінних носіях інформації].

Головним акцентом ризиковості запровадження та використання таких інструментів є випадки, якщо вони забезпечують проведення фінансових операцій без безпосереднього контакту з клієнтом.

Іншими словами, маються на увазі дистанційні послуги, як послуги, що передбачають проведення фінансових операцій без попереднього прямого (особистого) контакту з клієнтом.

У зв'язку із цим одним із критеріїв ризику за видом товарів та послуг є надання клієнту дистанційних послуг у випадку регулярного (встановлюється суб'єктом первинного фінансового моніторингу самостійно у внутрішніх документах з питань фінансового моніторингу з урахуванням специфіки діяльності клієнта) отримання клієнтом дистанційних послуг, якщо у суб'єкта первинного фінансового моніторингу виникають підозри, що такі операції можуть бути пов'язані з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних зло-

чинним шляхом, фінансуванням тероризму або фінансуванням розповсюдження зброї масового знищення.

Найбільший відсоток проведення фінансових операцій без безпосереднього контакту з клієнтом спостерігається на ринку банківських послуг.

Загальновідомий термін «дистанційне банківське обслуговування» (ДБО) означає надання банківських послуг (надання банківських продуктів) на відстані, без відвідування клієнтами офісу банку, без безпосереднього контакту з працівниками банку – з будинку (так званий «home-banking»), офісу, автомобіля і т. д.

Такий вид обслуговування дозволяє клієнту контролювати власні рахунки, купувати і продавати безготівкову валюту, оплачувати комунальні послуги, доступ в Інтернет, рахунки операторів стільникового зв'язку, проводити безготівкові банківські і міжбанківські платежі, переказувати кошти за рахунками та ін.

За технологіями надання послуг дистанційного банківського обслуговування класифікують таким чином: системи «Банк-Клієнт», інтернет-банкінг, відео-банкінг, телефонний банкінг, термінальний банкінг, мобільний банкінг (WAP-банкінг, SMS-банкінг, SIM-аинлет, мідлет).

Завершуючи розгляд глосарію Закону, слід назвати ще один термін, який прямо стосується реалізації ризик-орієнтованого підходу – національна оцінка ризиків. Визначення вказаного поняття передбачене пунктом 24 частини першої статті 1 Закону, де вказано, що це система заходів, які здійснюються суб'єктами державного фінансового моніторингу, уповноваженими органами державної влади із залученням інших суб'єктів (у разі потреби) з метою визначення (виявлення) ризиків (загроз) легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансування тероризму, їх аналіз, оцінка та розроблення заходів, спрямованих на запобігання виникненню та/або зменшення негативних наслідків.

Відповідно до Рекомендацій FATF, проведення національної оцінки ризиків є обов'язковим для кожної держави для доведення ефективності заходів із запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму.

В Україні національна оцінка ризиків ще не проводилася, в першу чергу у зв'язку із відсутністю законодавчої регламентації зазначеного процесу.

Передбачається, що національна оцінка ризиків проводитиметься систематично, але не рідше одного разу на три роки. Відповідальним за проведення національної оцінки ризиків є Державна служба фінансового моніторингу України.

Характеристику та сутність даного поняття розкрито у статті 21 Закону.

Однак, на відміну від попередніх термінів, термін «національна оцінка ризиків» вживається у макромасштабі, тобто це комплекс заходів, що здійснюється на рівні країни – і в першу чергу державними органами. Решта ж із проаналізованих термінів стосуються діяльності мікрорівня – роботи суб'єктів первинного фінансового моніторингу.

Висновки. Позитивним є те, що коректне застосування ризик-

орієнтованого підходу в цілому приносить користь всім учасникам національної системи боротьби з відмиванням коштів. Вирішення даного завдання дозволяє органічно поєднати інтереси держави та окремого суб'єкта первинного фінансового моніторингу: держава розробляє правила фінансового моніторингу з урахуванням зацікавленості окремих суб'єктів у мінімізації власних ризиків; керівництво суб'єкта первинного фінансового моніторингу отримує можливість більш чіткого обґрунтування економічної доцільності власних витрат на формування системи моніторингу.

Бібліографічні посилання

1. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення : Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1702-VII // *Голос України*. – 2014. – № 216.
2. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом : Закон України від 28 листопада 2002 р. № 249-IV // *Голос України*. – 2002. – № 233.
3. Міжнародні стандарти з протидії відмиванню доходів та фінансуванню тероризму і розповсюдженню зброї масового знищення: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.sdfm.gov.ua/content/file/Site_docs/2012/22.03.2012/1.pdf
4. Про банки і банківську діяльність : Закон України від 7 грудня 2000 р. № 2121-III // *Голос України*. – 2001. – № 12.
5. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV // *Голос України*. – 2003. – № 45.
6. Податковий кодекс України : Закон України від 2 грудня 2010 р. № 2755-VI // *Голос України*. – 2010. – № 229.

Гаевский И. Н. Риск-ориентированный подход в сфере борьбы с отмыванием денег: терминологический анализ. Проанализировано терминологию риск-ориентированного подхода в сфере финансового мониторинга. Дана оценка содержанию и полноте употребляемых понятий, связанных с оценкой рисков при осуществлении мер по предотвращению и противодействию отмыванию денег. Проведено сравнение сути подхода, основанного на рисках, на государственном и первичном уровне.

Ключевые слова: *риски, отмывание денег, оценка рисков, управление рисками, FATF.*

Gayevs'kyu I. M. Risk-based approach in the fight against money laundering: terminological analysis. The terminology of the risk-based approach in financial monitoring sphere was analyzed. The evaluation of the content and completeness terms associated with risk assessment in the implementation of measures to prevent and combat money laundering was provided. The risk-based approach at the national and initial level were compared.

The term "national risk assessment" is used in macroscale, i.e. a set of measures implemented at the country level - and especially by public authorities. According to recommendations of FATF, a national risk assessment is required for each State to prove the effectiveness of the measures of prevention and counteraction to legalization (laundering) of incomes obtained from crime, and terrorist financing.

In Ukraine, the national risk assessment is not carried out, primarily because of the lack of legislative regulation of the process. It is assumed that national risk assessment be carried out regularly, but not less than once every three years. Responsible for carrying out this assessment is the State Service for Financial Monitoring of Ukraine.

Correct use of a risk-based approach in general will benefit to all participants of the national system to combat money laundering.

Keywords: *risks, money laundering, risk assessment, risk management, FATF.*

Надійшла до редакції 12.03.2015

Грицай І. О.

кандидат юридичних наук
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 342.95

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ГРОМАДСЬКИХ ОБ'ЄДНАНЬ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ

Зроблено спробу систематизувати головні нормативно-правові акти, які регулюють правові питання утворення, реєстрації та діяльності громадських об'єднань в Україні, запропоновано шляхи удосконалення законодавства в цій сфері. Проаналізовано Закон України «Про громадські об'єднання», визначено дискусійні положення стосовно переваг та недоліків цього нормативно-правового акта.

Ключові слова: громадські об'єднання, нормативно-правове регулювання, Державна реєстраційна служба України.

Постановка проблеми. Значні зміни в політичній і соціально-економічній сферах, що відбулися в Україні з початку 1990-х років, актуалізували проблематику, пов'язану із утвердженням та забезпеченням прав людини. Слід визнати, що одним із основних принципів розвитку нашої держави на сучасному етапі її становлення залишається пріоритет особистості, її прав і свобод. У цьому зв'язку активно формуються механізми, що забезпечують можливість реалізації проголошених Конституцією України прав і свобод людини, створюється система їх захисту відповідно до загальновищаних принципів і норм міжнародного права.

Світовий досвід свідчить, що реалізація прав людини багато в чому залежить від цілеспрямованої участі в ній представників громадськості, які, користуючись загальновищаним правом на об'єднання, створюють незалежні від влади організації, відображаючи зростаюче у світовому співтоваристві прагнення до демократії [1, с. 5]. Розвиток вітчизняного законодавства, орієнтованого на дієві стандарти захисту прав людини та здатного гарантувати право кожної особистості реалізувати право на об'єднання, має на сьогодні пріоритетний характер та потребує ретельного дослідження.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Науковим підґрунтям для вирішення завдань, заявлених у статті, стали роботи Н.Ю. Беляєвої, Ю.В. Ботнєва, О. М. Ващука, М.Ю. Віхляєва, О.О. Даркова, Є.Є. Додіна, Л.О. Ємця, В. М. Кравчука, Т.Д. Матвєєвої, М. М. Новікова та інших вітчизняних та зарубіжних науковців, які досліджували питання правового регулювання діяльності громадських організацій. В роботах названих фахівців можна зустріти досить цікаві та зважені узагальнення, що стосуються становлення громадських об'єднань, реалізації права особи на об'єднання та його гарантування з боку держави. Водночас зміна у 2013 році

законодавства щодо діяльності громадських об'єднань в Україні, активізація громадськості щодо утворення та реєстрації громадських об'єднань обумовлює необхідність більш ґрунтовного дослідження проблем застосування норм у цій сфері, знаходження шляхів вдосконалення вітчизняних нормативно-правових актів, що регулюють порядок утворення, реєстрації та діяльності громадських об'єднань в Україні.

Головною метою статті є аналіз законодавства у сфері діяльності громадських об'єднань в Україні, а також надання пропозицій з його вдосконалення. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі завдання: а) визначити систему нормативно-правових актів, що регулюють діяльність громадських об'єднань в Україні; б) здійснити аналіз Закону України «Про громадські об'єднання» від 22 березня 2012 року, визначивши його переваги і недоліки, та запропонувати певні напрями вдосконалення окремих норм, що регулюють правові питання утворення, реєстрації та діяльності громадських об'єднань в Україні.

Виклад основного матеріалу. Конституція України не тільки проголосила права і свободи людини та громадянина в числі основ конституційного ладу, а й визначила орієнтири для створення відповідної світовим стандартам системи їх реалізації. В Основному Законі чітко визначено ті права і свободи, які мають вищий юридичний захист внаслідок прямої дії Конституції України. Одним із фундаментальних прав людини та громадянина є право на об'єднання.

Згідно із статтею 36 Конституції України, громадяни України мають право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення та захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, за винятком обмежень, встановлених законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей [2]. Таке положення відповідає міжнародним актам у сфері прав людини, зокрема Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, стаття 11 якої гарантує кожному право на свободу мирних зібрань та на свободу об'єднання з іншими [3].

Діяльність об'єднань громадян має найрізноманітніший характер, її може бути спрямовано на участь у розробленні державної політики, розвиток науки, культури, відродження духовних цінностей, розв'язання конкретних соціальних проблем окремих категорій і груп громадян, здійснення благодійної діяльності, охорону навколишнього природного середовища, обумовлено спільністю професійних та інших інтересів громадян тощо.

Нормативно-правове регулювання має виконувати такі функції, як закріплення соціально-економічних підстав державного адміністрування, компетенції органів, які складають систему державного адміністрування, повинно встановлювати порядок діяльності органів державної влади, підприємств, установ, організацій, посадових осіб, а також відносини між громадянами та громадськими об'єднаннями. Організація діяльності громадських об'єднань в

Україні регламентується правовими нормами, що містяться в різноманітних нормативних актах. Усі акти, що становлять правову основу нормативно-правового регулювання діяльності громадських об'єднань в Україні, доцільно поділити на дві групи:

1) загальні нормативні акти – акти, що установлюють та гарантують наявність у кожної особи права на об'єднання;

2) спеціальні акти, тобто акти, що регулюють діяльність органів державної влади щодо утворення, реєстрації та діяльності громадських об'єднань в Україні.

Обидві ці групи містять нормативні акти, що знаходяться на різних рівнях ієрархії правових актів – норми міжнародного права, закони, укази Президента України, постанови Верховної Ради та Кабінету Міністрів, нормативні акти органів виконавчої влади та інші підзаконні акти. До першої групи, що включає нормативні акти імперативного та установчого характеру, слід відносити міжнародні угоди та Конституцію України.

Міжнародні стандарти утвердження та забезпечення права особи на об'єднання містяться у багатьох актах, серед яких: Устав Організації Об'єднаних Націй, Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р., Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 р., Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р., Міжнародний пакт про соціальні, економічні і культурні права від 16 грудня 1966 р., Європейська конвенція про визнання правосуб'єктності міжнародних неурядових організацій (ETS No.124), Конвенція Міжнародної організації праці про свободу асоціації та захист права на організацію від 09 липня 1948 року № 87 та інші.

Стандарти світового рівня, які стосуються громадських організацій, є надзвичайно різноманітними. Деякі з них регламентують свободу асоціацій взагалі (Загальна декларація прав людини 1948 р., Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 р.), деякі – окремі аспекти свободи асоціацій і членства в громадських організаціях певних категорій осіб (Конвенція про права дитини 1989 р., Конвенція про права інвалідів 2006 р.). Проте на світовому рівні не існує стандартів про внутрішню структуру громадських організацій. Д. Волкова припускає, що це може бути зумовлено або утрудненістю узагальнення світового досвіду у цій сфері, або його недоцільністю [4].

Крім цього, важливу роль у питанні установлення загальних принципів діяльності громадських об'єднань в Україні відіграють Фундаментальні принципи статусу неурядових організацій в Європі, прийняті учасниками багатосторонньої зустрічі, організованої Радою Європи 5 липня 2002 р., із Пояснювальним меморандумом до них і Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо правового статусу неурядових організацій в Європі № CM/REC(2007). Обидва акти не є міжнародними договорами, тобто не передбачають ратифікацію і наступне чітке виконання їх норм відповідними державами.

Головним актом в Українській системі законодавства, що гарантує право особи на об'єднання, є Конституція України, зокрема стаття 36. Інші статті

Конституції гарантують право на свободу думки і слова, вільне вираження своїх поглядів і переконань, право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію в будь-якій формі (стаття 34), право збиратися мирно і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації (стаття 39), свободу творчості та захист інтелектуальної власності (стаття 54) [2].

Нормативно-правове регулювання діяльності громадських об'єднань в Україні у першу чергу відбувається дією нормативних актів Верховної Ради України, що підпадають під поняття «закон». Це Закони України «Про громадські об'єднання», «Про молодіжні та дитячі громадські організації», «Про організації роботодавців, їх об'єднання, права і гарантії їх діяльності», «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності», «Про професійних творчих працівників та творчі спілки», «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності», «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців», «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності», «Про зовнішньоекономічну діяльність», «Про господарські товариства», «Про звернення громадян», Цивільний кодекс, Господарський кодекс та інші.

Нормативно-правове регулювання діяльності громадських об'єднань в Україні неможливо уявити поза компетенцією органів виконавчої влади, насамперед це стосується Кабінету Міністрів України та Міністерства юстиції України. Серед визначальних актів, що регулюють порядок утворення, реєстрації та діяльності громадських об'єднань в Україні, слід виділити постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади» від 5 листопада 2008 р. № 976, «Про затвердження зразків свідоцтв про реєстрацію громадського об'єднання як громадської організації чи громадської спілки та про акредитацію відокремленого підрозділу іноземної неурядової організації» від 5 листопада 2008 р. № 976, «Про реєстрацію символіки громадського об'єднання» № 1209 від 19 грудня 2012 року; накази Міністерства юстиції України «Про затвердження Положення про Єдиний реєстр громадських формувань» від 19.12.2008 р. № 2226/5, «Про затвердження Порядку підготовки та оформлення рішень щодо легалізації об'єднань громадян та інших громадських формувань» від 08.07.2011 р. № 1828/5, «Про затвердження форм реєстраційних карток» від 14.10.2011 р. № 3178/5, «Про затвердження форм документів, надання (надсилання) яких встановлено Законом України «Про громадські об'єднання» від 14.12.2012 р. № 1842/5, «Про затвердження Вимог щодо написання найменування юридичної особи або її відокремленого підрозділу» від 05.03.2012 року № 368/5, «Про затвердження форм заяв та повідомлень, надання (надсилання) яких встановлено Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців» від 17.04.2013 року № 730/5 та інші.

У межах нашого наукового аналізу першорядне значення має Закон України «Про громадські об'єднання» від 22 березня 2012 року. Положення попереднього Закону України «Про об'єднання громадян» від 1992 року, який ре-

гулював діяльність громадських об'єднань до 2013 року, викликали критику міжнародних і національних експертів, у зв'язку з чим у 2008 році Європейським судом з прав людини він був визнаний недемократичним і наразі втратив чинність. Слід зазначити, що зміна законодавства про громадські об'єднання спричинила позитивні зрушення в реалізації цього права, зокрема стосовно процедури реєстрації громадських об'єднань. Так, після набрання чинності нового Закону України «Про громадські об'єднання» тільки за перші 3 місяці 2012 року було зареєстровано близько 250 громадських організацій, а за перший квартал 2013 року – вже близько 450 громадських об'єднань. Якщо минулого року управління юстиції відмовляли в реєстрації громадської організації у приблизно 50 % випадків, то тепер цей показник не перевищує 10 % [5, с. 5].

Ретельне вивчення тексту Закону України «Про громадські об'єднання» дозволило встановити його позитивні сторони та виявити, на наш погляд, певні недоліки. Однією з основних новел закону є надання можливості виступати засновниками громадських об'єднань юридичним особам приватного права. Мова йде про так зване вторинне право на свободу об'єднання (через створення інших юридичних осіб та колективне членство). Це відповідає європейським тенденціям і є кроком до гармонізації вітчизняного законодавства до законодавства ЄС. Уявлення про те, що через діяльність юридичних осіб реалізуються права людей, конкретних громадян, давно сприйнято і Європейським судом з прав людини. Таким чином, «юридичні особи приватного права» – не тільки інші громадські об'єднання, але й господарські товариства, кооперативи і т.д., – зможуть брати участь в об'єднаннях громадян. Головне, щоб мета і сенс діяльності спілки відповідали певному законодавству про неприбуткові організації, а не про підприємницькі товариства.

Серед позитивних моментів нового закону варто зазначити заборону вимагати відомості про членство (участь) особи у громадському об'єднанні, якщо така вимога не пов'язана з реалізацією особою своїх прав як особи, яка має право представляти громадське об'єднання. Таке положення підкреслює демократичний характер закону, його відмінність від нормативно-правових актів радянської доби, що регулювали порядок об'єднань громадян. Громадська організація створюється за ініціативою окремих або групи громадян, а не уряду або державних органів, демонструючи здатність громадянського суспільства до самоорганізації, подолання суспільних проблем без втручання державної влади. Отже, за таких підходів немає ніякого сенсу вимагати зазначення відомостей щодо членства (участі) особи у громадському об'єднанні, якщо така вимога не пов'язана з реалізацією особою своїх прав як особи, яка має право представляти громадське об'єднання.

Значно спрощено новим законом й процедуру реєстрації громадського об'єднання, представникам громадського об'єднання відтепер взагалі не потрібно спілкуватися з державними реєстраторами з реєстраційних палат. Фактично на базі міських і районних управлінь юстиції організовано «єдине вікно», через яке громадське об'єднання реєструють як юридичну особу, як платника податків, становлять на облік до Державної податкової інспекції, Пенсійного фонду і

Управління статистики. Організації, зареєстровані до набуття чинності новим Законом, мають обрати за місцем свого знаходження територіальне управління юстиції і через нього отримувати реєстраційні послуги.

На відміну від попереднього, новим Законом України «Про об'єднання громадян» вводиться нова вимога – реєстр осіб, які брали участь в установчих зборах, який є невід'ємною частиною протоколу установчих зборів. В реєстрі обов'язково зазначаються особисті відомості, що ідентифікують фізичних або юридичних осіб, які мають стати учасниками громадського об'єднання, все це засвідчується особистим підписом або підписом особи, уповноваженої брати участь в установчих зборах. Ця вимога попереджує створення «мертвих» або фіктивних громадських об'єднань, які не виконують закладені в уставі функції або створюються для досягнення зовсім інших цілей, не передбачених Законом.

Закон України «Про об'єднання громадян» має і свої недоліки. Так, законодавець у ст. 2 конкретизує об'єкт цього закону, вказуючи на те, що його дія поширюється на суспільні відносини у сфері утворення, реєстрації, діяльності та припинення виключно громадських об'єднань в Україні. Водночас, згідно із ч. 3 ст. 2, певні питання щодо регулювання суспільних відносин у сфері утворення, реєстрації, діяльності та припинення окремих видів громадських об'єднань можуть визначатися іншими законами. Як справедливо зауважують М. Булгакова і А. Петрів, за такого формулювання не зрозуміло, чи поширюватиметься новоприйнятий закон на ці організації, чи їх діяльність буде регулюватися лише діючими спеціальними законами [6]. Особливо це стосується громадських об'єднань зі статусом юридичної особи.

Певні двозначності проглядаються в намаганні законодавця усунути обов'язковий поділ об'єднань громадян за територіальним статусом всередині країни, який характерний тільки для країн пострадянського простору. Європейські закони (наприклад, Чехії, Естонії) виділяють тільки міжнародні об'єднання. Територіальний статус і поширення діяльності інших організацій всередині країни не визначаються і не обмежуються. Водночас цей принцип може тлумачитися неоднозначно, оскільки до кінця не зрозуміло чи можуть на практиці місцеві організації, зареєстровані в одній адміністративно-територіальній одиниці, поширювати свою діяльність за межами певної області чи на кілька областей, не маючи там відокремлених підрозділів.

Зміна регулювання порядку відкриття відокремлених підрозділів неурядових організацій в Україні є одним із нововведень, що обумовлені новим Законом України «Про громадські об'єднання». В цілому новий закон пом'якшив майже усі процедурні моменти відкриття відокремлених підрозділів, проте деякі з них можуть викликати ряд проблем. Так, у новому законі процедура відкриття відокремленого підрозділу має назву «акредитація» відокремленого підрозділу іноземної неурядової організації замість більш звичної «реєстрації». Однак зміна назви процедури не має такого суттєвого значення, як зміна іншого ключового моменту – уповноваженого органу. Акредитація є однією з небагатьох реєстраційних дій, уповноваженим орга-

ном на проведення якої лишилася Державна реєстраційна служба, більшість же реєстраційних дій перейшла від ДРС до місцевих органів юстиції.

Крім цього, 3 лютого 2013 року набрав чинності Закон України «Про благодійну діяльність та благодійні організації», стаття 25 якого визначає, що акредитацію представництв та філій іноземних благодійних організацій слід проводити в порядку, визначеному ЗУ «Про громадські об'єднання». І це не викликало б жодних питань, якби не ч. 2 ст. 3 нового Закону, що передбачає таке: «Дія цього Закону не поширюється на суспільні відносини у сфері утворення, реєстрації, діяльності та припинення: б) невідприємницьких товариств (які не є громадськими об'єднаннями), утворених на підставі інших законів» [7]. Тобто Закон України «Про громадські об'єднання» передбачає неможливість регулювання питання акредитації підрозділів благодійних товариств його нормами (виходячи з того, що «невідприємницькими товариствами є товариства, які не мають на меті одержання прибутку для його наступного розподілу між учасниками» – ст. 85 ЦК України). Звичайно, трактуючи буквально ч. 2 ст. 3 нового Закону, можна казати, що перелік сфер відносин «утворення, реєстрації, діяльності та припинення», на які новий Закон не поширюється, не включає поняття акредитації, а тому вказаної колізії не існує. Однак така позиція не витримує критики через те, що даний перелік точно відповідає сформульованій у ч.1 ст. 3 нового Закону сфері дії Закону (у ній також не використовується термін акредитація).

До недоліків нового закону слід віднести й занадто лаконічний зміст статті 24, яка визначає власність громадського об'єднання. Було б доцільними конкретизувати об'єкти власності, яким громадські об'єднання мають право володіти, користуватися і розпоряджатися. Наприклад, стаття 30 Федерального закону РФ «Про громадські об'єднання» надає змістовний перелік такої власності: громадське об'єднання, що є юридичною особою, може мати у власності земельні ділянки, будівлі, будови, споруди, житловий фонд, транспорт, обладнання, інвентар, майно культурно-освітнього та оздоровчого призначення, грошові кошти, акції, інші цінні папери та інше майно, необхідне для матеріального забезпечення діяльності цього громадського об'єднання, зазначеної в його статуті. У власності громадського об'єднання можуть також знаходитися установи, видавництва, засоби масової інформації, створювані і придбані за рахунок коштів цього громадського об'єднання відповідно до його статутних цілей [8]. Така деталізація надає змогу громадському об'єднанню розуміти межі майнових активів, які можуть знаходитись на балансі ГО та допомагати у досягненні поставленої мети.

Висновки. Одним з основних принципів розвитку України як незалежної демократичної держави є пріоритет особистості, її прав і свобод. На сучасному етапі становлення Української держави активно формуються правові механізми забезпечення права кожної особистості на об'єднання. Усі акти, що становлять правову основу нормативно-правового регулювання діяльності громадських об'єднань в Україні, доцільно поділити на дві групи: 1) загальні нормативні акти – акти, що установлюють та гарантують наяв-

ність у кожної особи права на об'єднання; 2) спеціальні акти, тобто акти, що регулюють діяльність органів державної влади щодо утворення, реєстрації та діяльності громадських об'єднань в Україні.

У 2012 році було прийнято Закон України «Про громадські об'єднання», який надав багато нових можливостей для створення, функціонування і розвитку громадських організацій. Зокрема запроваджено якісно нові стандарти та підходи до діяльності громадських об'єднань, усунуто територіальні обмеження їх діяльності, розширено коло засновників, надано можливість громадським об'єднанням здійснювати підприємницьку діяльність. Водночас новий Закон України «Про громадські об'єднання» містить певні недоліки, які створюють додаткові незручності при реалізації права особи на об'єднання. Ситуацію з нормативно-правовим регулюванням діяльності громадських об'єднань в Україні можна виправити на краще, здійснивши комплексну ревізію усіх актів, що регулюють правовідносини в цій сфері, та їх кодифікацію.

Бібліографічні посилання

1. *Наливайко Л. Р.* Неурядові правозахисні організації України : навчальний посібник / Л. Р. Наливайко, І. О. Грицай, О. С. Дніпров. – К., 2014.
2. Конституція України від 28 червня 1996 року // ВВР України. – 1996. – № 30. – Ст. 141 (зі змінами, внесеними Законом України «Про відновлення дії окремих положень Конституції України» від 21 лютого 2014 р. // Офіційний вісник. – 2014. – № 19. – Ст. 583).
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 р., з поправками, внесеними відповідно до положень Протоколів № 11 та № 14 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004
4. *Волкова Д.* Міжнародні стандарти про внутрішню структуру громадських організацій / Д. Волкова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/5838/%C4>
5. *Лациба М. В.* Як розуміти новий Закон «Про громадські об'єднання» / М. В. Лациба, А. О. Шимчук. – К., 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ucipr.kiev.ua>
6. *Булгакова М.* Новий Закон України «Про громадські об'єднання» від 22 квітня 2012 року / М. Булгакова, А. Петрів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://legalanalytics.com.ua/uk/zakonodavstvo0/novynyzakonodavstva0/110-publicassociations.html>
7. Про громадські об'єднання : Закон України від 22 березня 2012 р. // ВВР України. – 2013. – № 1. – Ст. 1.
8. Федеральный закон РФ «Об общественных объединениях» от 19.05.1995 г. № 82-ФЗт (действующая редакция от 28.12.2013 г.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.consultant.ru/popular/obob/>

Грицай І. О. Актуальные вопросы правового регулирования деятельности общественных объединений в Украине: проблемы и пути совершенствования. Сделана попытка систематизировать главные нормативно-правовые акты, регулирующие правовые вопросы создания, регистрации и деятельности общественных объединений в Украине, предложены пути совершенствования законодательства в этой сфере. Сделан анализ Закона Украины «Об общественных объединениях», определены дискуссионные положения относительно недостатков и преимуществ этого нормативно-правового акта.

Ключевые слова: общественные объединения, нормативно-правовое регулирование, Государственная регистрационная служба Украины.

Grytsay I. O. Pressing issues of legal regulation of activities of public associations in Ukraine: problems and ways to solve them. The article is an attempt to systematize the main legal acts that regulate legal issues of establishment, registration and activities of Public associations in Ukraine, the ways of improvement of the legislation in this sphere. The article analyses the Law of Ukraine "On Public associations", are defined controversial provisions of the advantages and disadvantages of this regulatory act.

The article reveals the problems and ways to improve the legal regulation of non-government organizations activity in Ukraine, along with suggestions for improvement. Defines the system of legal acts regulate the activities of non-governmental organization in Ukraine. Provides analysis of the law of Ukraine "On Social Associations" of 22 March 2012. Offers some areas of improvement certain rules governing legal issue formation, registration and operation of NGOs in Ukraine, including all acts that constitute the legal basis for legal regulation of non-governmental organizations in Ukraine should be divided into two groups: 1) general acts that are acts that establish and ensure the availability of each individual right to association; 2) specific acts, those which regulate the activities of governmental on the establishment, registration and activity of non-governmental organizations in Ukraine. One of the basic principles of the development of Ukraine as an independent democratic state is the priority of a person, his or her rights and freedoms. At the present states of the Ukrainian states establishment, the legal mechanisms to secure the right of each individual to association are actively formed.

The world experience shows that the implementation of human rights is largely dependent upon meaningful participation of the public, who takes advantage of the universally recognized right to association, creates non-governmental organization, reflecting a growing in the global community striving to democracy. The development of national legislation, aimed at the effective standards for the protection of human rights and able to guarantee the right of every individual to realize the right to association, has now a prior nature and requires careful. The Constitution of Ukraine not only proclaimed the rights and freedoms of a person and a citizen among the constitutional order, but also defined guidelines for establishment of an appropriate to international standards system of their implementation.

Keywords: *public associations, legal regulation, State registration service of Ukraine.*

Надійшла до редакції 11.03.2015

Ковтун І. В.

кандидат юридичних наук
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 342.729

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРОВЕДЕННЯ МИРНИХ ЗІБРАНЬ

Проаналізовано стан нормативно-правового регулювання суспільних відносин у сфері організації і проведення мирних зібрань. Досліджено норми національного і міжнародного права, які регулюють право на свободу проведення мітингів, походів та демонстрацій, судова практика, законопроекти, нормативний акт МВС України. Обґрунтовано високу соціальну значущість прийняття відповідного закону.

Ключові слова: *Конституція України, права громадян, мирні зібрання, збори, мітинги, походи, демонстрації, законодавство, проект закону.*

Постановка проблеми. Сьогодні Україна перебуває у найглибшій за всю історію своєї незалежності економічній, політичній і соціальній кризі. Держава доведена до межі банкрутства, суспільство – до соціальної і гуманітарної катастрофи. Реальною стала загроза втрати Україною суверенітету і територіальної цілісності. Відбулася майже повна правова делегітимізація державної влади, її вихід з-під контролю суспільства. Громадяни, позбавлені легітимних способів захисту своїх прав і свобод, змушені були вдатися до масових протестів, а дії влади з їх придушення призвели до численних людських жертв, йдеться в прийнятій 01.03.2014 р. Програмі діяльності Кабінету Міністрів України [9]. Масові заходи наприкінці 2013 та початку 2014 року, які починалися як мирні зібрання з вимогами євроінтеграції, перетворилися на повстання і, зрештою, призвели до зміни влади в країні. Не останню роль у радикалізації суспільних настроїв зіграли порушення свободи мирних зібрань, що проявилися у незаконному розгоні студентів 30 листопада, постійними заборонами мирних зібрань та репресіями щодо їх учасників.

Ключовою тенденцією судової практики того періоду стало масове застосування судами автоматичних заборон, що стосуються всіх осіб, які хотіли реалізувати своє право на мирні зібрання, протягом певного періоду часу на певній території. Такі судові рішення ігнорували як українське законодавство, так і міжнародні стандарти.

Мирні зібрання є не лише критерієм, за яким визначають рівень демократії у країні, але і надзвичайно дієвим способом громадського контролю за інститутами публічної влади. Саме тому проблематика мирних зібрань завжди була, є та, безумовно, буде актуальною як під теоретичним, так і практичним кутами зору.

Аналіз публікацій, в яких започатковано роз'язання даної проблеми. Варто відокремити роботи вітчизняних вчених у галузі теорії держави і права, теорії управління та адміністративного права із захисту прав та свобод громадян: В. Авер'янова, О. Бандурки, Д. Бахраха, І. Голосніченка, О. Яковенка, Д. Белова та інших.

Серед вітчизняних дослідників питання реалізації громадянами права на мирні зібрання розглядалися в роботах В. Чемериса, І. Валюшко, В. Яворського, Є. Захарова, Ю. Кривицької. Проте необхідно зазначити, що дослідження проводяться переважно правозахисними організаціями.

Метою статті є аналіз сучасного стану нормативно-правового забезпечення адміністративно-правового захисту прав та свобод людини на мирні зібрання в Україні.

Виклад основного матеріалу. Мирні зібрання є одним із засобів відстоювання людиною і громадянином своїх прав, свобод та інтересів у демократичному суспільстві. Право громадян на свободу мирних зібрань в Україні гарантується та захищене державою, яка зобов'язана забезпечити його ефективну реалізацію.

Судова практика щодо мирних зібрань в Україні поки що має мало спільного з європейськими стандартами у сфері прав людини. Немає детальних

роз'яснень Вищого адміністративного суду, Конституційного Суду з таких питань. Цьому сприяє відсутність спеціального закону, який би відповідав міжнародним стандартам та ідеї про те, що зібрання, поки воно є мирним, не може вважатися незаконним.

При розгляді справ цієї категорії доцільно виходити із презумпції правомірності мирного зібрання. Органи влади мають переконливо довести, що обмеження, які вони пропонують, відповідають критерію «необхідності в демократичному суспільстві», визначеному п. 2. ст. 11 Конвенції із захисту прав людини та основоположних свобод 1950 року [5].

У 2014 році окружні адміністративні суди розглянули 113 справ про заборону мирних зібрань. У 88 випадках суд прийняв рішення про заборону мирних зібрань, у інших 25 – дозволив їх проводити.

Кількість заборон у 2014 році дещо знизилася в порівнянні з 2013 роком (88 проти 209) та особливо з 2012 роком (88 проти 349). Частково це можна пояснити тим, що Україна не здійснює фактичного контролю над Автономною Республікою Крим і м. Севастополь (з березня 2014 року), та над великою частиною території Донецької та Луганської областей включно з обласними центрами (з травня 2014 року).

Водночас загальний відсоток судових рішень на користь органів влади залишається стабільно високим (78 %) і мало відрізняється від даних попередніх років (75 % у 2009, 87 % у 2010, 89 % у 2011, 88 % у 2012 та 83 % у 2014).

Суттєві зміни у забороні мирних зібрань спостерігаються після падіння режиму Президента Януковича. Так, якщо за часів Януковича суди заборонили 32 мирні зібрання з 36 (89 %), то у наступний період лише 56 із 77 (73 %).

Дещо змінилася у 2014 році практика апеляційних адміністративних судів, які стали більш лояльними до проведення мирних зібрань. Так, у 2014 році апеляційні суди прийняли лише 6 рішень на користь органів влади (з них 3 до усунення з посади Президента Януковича), натомість в 11 випадках зайняли бік організаторів мирних зібрань. А Вищий адміністративний суд у більшості випадків ставав на бік органу влади [12].

Реалізація права на мирні зібрання в Україні регулюється актами національного та міжнародного законодавства.

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод гарантує кожній особі, серед інших прав і свобод, право на свободу зібрань та об'єднання. Зокрема, частиною першою статті 11 Конвенції передбачено право кожного на свободу мирних зібрань і свободу об'єднання з іншими особами, включаючи право створювати профспілки та вступати до них для захисту своїх інтересів.

Статтею 21 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, ратифікованого ще Указом президії Верховної Ради Української РСР від 19 жовтня 1973 року № 2148-VIII, також визнано право на мирні збори. Зазначена стаття визначає, що користування цим правом не підлягає ніяким обмеженням, крім тих, які накладаються відповідно до закону і які є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах державної чи суспільної безпеки,

громадського порядку, охорони здоров'я і моральності населення або захисту прав та свобод інших осіб [7].

Частиною другою статті 11 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод встановлено, що здійснення прав на свободу зібрань та об'єднання не підлягає жодним обмеженням, за винятком тих, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб. Ця стаття не перешкоджає запровадженню законних обмежень на здійснення цих прав особами, що входять до складу збройних сил, поліції чи адміністративних органів держави.

Право громадян України на мирні зібрання гарантовано Конституцією України, згідно з частиною першою статті 39 якої вони мають право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування [6].

Частиною другою цієї статті встановлено, що обмеження щодо реалізації цього права може встановлюватися судом відповідно до закону і лише в інтересах національної безпеки та громадського порядку – з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей. Тлумачення цієї статті надано у рішенні Конституційного Суду України № 4-рп від 19.04.01, де найголовнішим є однозначне твердження, що “визначення конкретних строків завчасного сповіщення є предметом законодавчого регулювання”, та саме право назване “невідчужуваним і непорушним” [13].

Також стаття 19 Конституції України визначає, що «правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України» [6].

Відповідно, адміністративно-правове регулювання у сфері мирних зібрань громадян, крім Конституції України, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, визначається Законом України «Про правонаступництво України», Постановою Верховної Ради України від 12 вересня 1991 р. № 1545-XII «Про порядок тимчасової дії на території України окремих актів законодавства Союзу РСР», Указом Президії Верховної Ради СРСР від 28 липня 1988 р. № 9306-XI «Про порядок організації і проведення зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій в СРСР», Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 03 серпня 1988 р. № 6347-XI «Про відповідальність за порушення встановленого порядку організації і проведення зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій», Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.97 № 280/97-ВР, рішенням Конституційного Суду України від 19 квітня 2001 р. № 4-рп/2001; наказом МВС України від 28

липня 1994 р. № 404 «Про затвердження Статуту патрульно-постової служби міліції України» та рішеннями органів місцевого самоврядування щодо порядку організації проведення масових громадських заходів [2].

На нагальну необхідність законодавчого регулювання суспільних відносин у відповідній сфері звертав увагу у своїх рішеннях як Конституційний Суд України, так і Європейський суд з прав людини. 11 травня 2013 року Європейський суд з прав людини у своєму рішенні у справі “Веренцов проти України” звернув увагу, що справа Веренцова “виявила законодавчу прогалину стосовно свободи мирних зібрань, яка існує в Україні вже два десятиріччя”, та зобов’язав Україну реформувати законодавство прописавши вимоги до організації проведення мирних зібрань і підстави для їх обмеження [16].

Останні, зареєстровані у Верховній Раді України проекти Законів України про свободу мирних зібрань (реєстр. № 2508а) та альтернативний (реєстр. № 2508а-1) від 04.07.2013 р. (відкликані 27.11.2014 р.), визначали правові засади реалізації гарантованого Конституцією України права на свободу мирних зібрань.

Метою законопроектів є створення умов для вільної реалізації свободи мирних зібрань в Україні відповідно до вимог статті 39 Конституції України, статті 21 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, статті 15 Конвенції про права дитини, статті 11 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, Керівних принципів щодо свободи мирних зібрань БДПЛ ОБСЄ, висновків Венеціанської комісії Ради Європи [10].

Законопроекти містили положення, що унормовують однакове коло питань, проте пропонують різні підходи їх врегулювання, зокрема, щодо строків сповіщення органів державної влади і органів місцевого самоврядування про проведення мирного зібрання, віку організаторів мирного зібрання, визначення окремих зобов’язань органів державної влади і органів місцевого самоврядування, забезпечення реалізації права на свободу мирних зібрань, підстав для обмеження свободи мирних зібрань. Щодо «Законів про диктатуру» (також «Закони 16 січня») – пакет законів, прийнятих Верховною Радою України 16 січня 2014 року, та, попри гостру критику, підписаних Президентом наступного дня 17 січня. Ухвалені у неконституційний спосіб “акти” були спрямовані на обмеження конституційних прав і свобод людини, змістовно не відповідали Конституції України та міжнародним стандартам у сфері прав і свобод людини. На думку більшості експертів, вони обмежували права громадян, надавали органам державної влади більшу свободу дій у сфері покарання учасників акцій протесту і мали на меті криміналізувати опозицію та громадянське суспільство.

Прийняття законів стало реакцією влади на масові протести громадян, призвело до найгострішого силового протистояння, а протести вийшли за межі Києва та охопили всю територію України. На тлі глибокої кризи державного управління і довіри до влади Президент Янукович вступив у прямих перемовини з опозицією, результатом яких стало скасування антипротестних законів, відставка уряду Азарова та оголошено амністію для затриманих мі-

ліцією [4]. Цим правове регулювання свободи мирних зібрань в Україні на сьогодні обмежується. Таким чином, законодавче врегулювання питання про строки завчасного сповіщення про проведення мирних зібрань з метою належного забезпечення безпеки їх проведення, відповідно до ст. 39 Конституції України та обов'язкових до виконання рішень Європейського суду з прав людини, Конституційного Суду України, дотепер не здійснено.

Невизначеність цього питання викликає різне застосування зазначеної норми Конституції та вказує на необхідність його законодавчого врегулювання. Значна кількість органів місцевого самоврядування ухвалила власні рішення про правила проведення вуличних акцій або керується Указом Президії Верховної Ради СРСР «Про порядок організації і проведення зборів, мітингів, вуличних і походів і демонстрацій», прийнятим у 1988 році.

Зрештою, відповідно до підпункту 3 пункту 1 «а» ст. 38 Закону України «Про місцеве самоврядування», до відання виконавчих органів міських рад належить таке: «вирішення відповідно до закону питань про проведення зборів, мітингів, маніфестацій і демонстрацій, спортивних, видовищних та інших масових заходів; здійснення контролю за забезпеченням при їх проведенні громадського порядку» [3] (з урахуванням частини другої ст.19 Конституції України, лише на підставі та у межах Конституції та законів України). Тому актуальність прийняття відповідного законодавчого акта не викликає сумнівів.

На цей час міліція в період підготовки і проведення масових заходів керується Статутом патрульно-постової служби міліції України, який затверджено наказом МВС України від 28.07.1994 р. (зареєстрований в Міністерстві юстиції України від 6 вересня 1994 р. № 213/423, далі – Статут) [8], а також методичними рекомендаціями МВС «Організаційно-правові основи діяльності працівників органів внутрішніх справ щодо запобігання, виявлення, фіксації документів, документування, припинення протиправних дій під час проведення масових заходів» 2013 року.

Разом з тим деякі положення Статуту, які містяться в розділі XV «Охорона громадського порядку і безпеки при проведенні масових заходів», суперечать нормам Конституції України, відповідним рішенням Конституційного Суду та запроваджують обмеження реалізації права громадян на мирні зібрання.

Розглянемо п. 337 Статуту, згідно з яким «Про проведення зборів, мітингу, вуличного походу або демонстрації організаторами *не пізніше як за 10 днів до виконавчого комітету* сільської, міської Ради народних депутатів подається заява з переліком місця та часу проведення заходу. Про прийняте рішення *вказані органи влади не пізніше як за 5 днів повинні* повідомити організаторів проведення цих заходів. При необхідності їм можуть бути запропоновані інше місце та час проведення заходу, вказаного в заяві. В разі невідповідності мети проведення цього заходу з вимогами Конституції України або загрози громадському порядку та безпеці громадян забороняється його проведення».

Разом з тим в ч.1 ст. 39 Конституції України мова йде про завчасне сповіщення *органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування*, Ста-

тут обмежує це право тільки сповіщенням виконкомів органів місцевого самоврядування.

Відповідно до рішення Конституційного Суду України від 19 квітня 2001 р. № 4-рп/2001 організатори мирних зібрань мають сповістити зазначені органи виконавчої влади чи місцевого самоврядування про проведення зборів, мітингів, походів і демонстрацій *заздалегідь, тобто у прийнятті строки, що передують даті їх проведення*. Ці строки не повинні обмежувати передбачене ст. 39 Конституції України право громадян, а мають бути його гарантією і водночас надавати можливість відповідним органам виконавчої влади чи органам місцевого самоврядування вжити заходів щодо безперешкодного проведення громадянами зборів, мітингів, походів і демонстрацій, забезпечення громадського порядку, прав і свобод інших людей.

Визначення конкретних строків завчасного сповіщення з урахуванням особливостей форм мирних зібрань, їх масовості, місця, часу проведення тощо є предметом законодавчого регулювання. В умовах сьогодення такі строки визначаються рішеннями органів місцевого самоврядування. Разом з тим, в п. 337 Статуту встановлено строк подачі заяви організаторами заходу до виконавчих комітетів органів місцевого самоврядування, а також встановлено строки повідомлення ними організаторів мирних зібрань про прийняті рішення, хоча такого права міліція не має.

Також щодо можливості заборони проведення мирного заходу (п. 337), на наш погляд, обов'язковим було б посилення на те, що таку заборону може бути здійснено лише судом, відповідно до ч. 2 ст. 39 Конституції України, задля уникнення подвійного тлумачення щодо можливості заборони мирних зібрань самими виконавчими комітетами органів місцевого самоврядування.

Положення п. 338 Статуту містить таке поняття як «несанкціонований захід», проведення якого є підставою для припинення зборів, мітингів, вуличних походів та демонстрацій: «Приводом для припинення зборів, мітингів, вуличних походів та демонстрацій є фактичне проведення *несанкціонованого* місцевими органами державної виконавчої влади відповідного заходу; рішення про заборону його проведення (припинення) внаслідок порушення порядку його організації та провадження; виникнення в ході заходу загрози безпеки для життя і здоров'я громадян або порушень громадського порядку, заподіяння матеріальної шкоди державному, колективному або приватному майну, порушень правил державного руху, санітарії».

Так, *санкція* (лат. *sanctio* – непорушна постанова) – термін, що вживається у різних значеннях, по-перше, як структурний елемент правової норми; по-друге, покарання; по-третє, дозвіл уповноваженої особи (прокурора, слідчого судді) на проведення передбачених законом слідчих і оперативно-розшукових дій [15].

При цьому Конституцією, а також законодавством України не передбачено отримання будь-яких «санкцій» на реалізацію свого права на мирні зібрання, а також у суб'єктів владних повноважень права надання таких «санкцій» не має.

Також, на нашу думку, було б доцільно в цьому пункті вказати, що рішення про заборону мирного зібрання може бути прийнято лише судом. З вищевказаних підстав, використання поняття «санкціонованих» та «не санкціонованих» масових заходів у Статуті (п.п. 5, 6 Розділ XV «Охорона громадського порядку і безпеки при проведенні масових заходів»), яким встановлено порядок дій міліції при проведенні цих заходів, також не відповідає Конституції та законодавству України.

Доцільно було б визначити усі можливі форми мирних зібрань у відповідному законодавчому акті. Так, стаття 39 Конституції України надає право приватним особам самостійно приймати рішення щодо форми проведення мирного зібрання. В Основному Законі названо декілька можливих форм мирних зібрань – збори, мітинги, походи і демонстрації. Однак зазначений перелік не можна вважати вичерпним. На наш погляд, він дає лише загальні орієнтири у цій сфері, якими можуть керуватися приватні особи під час прийняття рішення щодо вибору форми проведення мирного зібрання. Право самостійного вибору змісту та форми проведення мирного зібрання є проявом демократії.

Разом з тим у пунктах 331–336 Статуту дано визначення “категорій” мирних зібрань, таких як збори, мітинги, демонстрації, вуличні походи та демонстрації, яке, по суті, є тлумаченням конституційної норми, що лежить за межами компетенції МВС.

Таким чином, вищезазначені норми Статуту не відповідають частині першій та другій ст. 19 Конституції України, запроваджують не передбачені ст. 39 Конституції України обмеження щодо реалізації права громадян на мирні зібрання, причому такі обмеження не можуть бути визнаними відповідно до п. 2. ст. 11 Конвенції із захисту прав людини та основоположних свобод “необхідними у демократичному суспільстві”.

Висновок. Рівень реалізації громадянами своїх конституційних прав і свобод вказує на загальний рівень демократизації в державі. Тому гарантування їх повинно бути пріоритетом державної політики та виявлятися у відповідних нормативно-правових актах.

Задля створення умов для вільної реалізації свободи мирних зібрань в Україні, відповідно до вимог статті 39 Конституції України та міжнародних правових актів, залишається вкрай гострою необхідність врегулювання цієї проблеми на законодавчому рівні. Норми законодавчого акта повинні бути максимально чіткими та ясними для того, щоб не допустити розширювального тлумачення встановлених обмежень та довільного їх застосування.

Також необхідно невідкладно внести зміни до відповідного відомчого нормативного акта МВС України.

Бібліографічні посилання

1. *Валюшко І. В.* Проблеми законодавчого регулювання свободи мирних зібрань громадян України / І. В. Валюшко // Стратегічні пріоритети. – 2009. – № 4 (13). – С. 46–52.
2. *Галунько В. В.* Адміністративно-правовий захист прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.law-property.in.ua/articles/featured-articles/26-administrativnopravovyy-protectio-of-human->

freedoms-and-lawful-interests-of-individuals-and-entities.html.

3. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр>.

4. Закони про диктатуру. Матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Закони_про_диктатуру.

5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Рада Європи; Конвенція, Міжнародний документ від 04.11.1950 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

6. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України : Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.

7. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, ООН; Пакт, Міжнародний документ від 16.12.1966 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_043.

8. Про затвердження Статуту патрульно-постової служби міліції України : наказ МВС України від 28.07.1994 № 404 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0213-94>.

9. Програма діяльності Кабінету Міністрів України: Кабінет Міністрів України; Програма від 01.03.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/n0001120-14>.

10. Проект Закону про свободу мирних зібрань [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=47751. 11. Реалізація конституційного права на мирні зібрання в Україні : монографія / Шевченко А., Денисова М., Денисова О. – Донецьк, 2011.

12. Реєстр постанов адміністративних судів за позовами про заборону мирних зібрань за 2014 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pravo.org.ua/component/content/article/163-maxwidth/2012-04-21-15-17-54/1620-reiestr-sudovykh-rishen-za-2014-rik.html>.

13. Рішення Конституційного Суду України від 19 квітня 2001 р. № 4-рп/2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-01>.

14. *Сабій І.М.* Необхідно забезпечити конституційне право громадян на мирні зібрання / Сабій І.М., Вітик І.Р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.svoboda.org.ua/dopysy/dopysy/046485/>.

15. Санкція (значення). Матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://uk.wikipedia.org/wiki/Санкція_\(значення\)](http://uk.wikipedia.org/wiki/Санкція_(значення)).

16. Справа «Веренцов проти України» (Заява № 20372/1), Європейський суд з прав людини. П'ята секція. РІШЕННЯ. Страсбург, 11 квітня 2013 року, ОСТАТОЧНЕ, 11/07/20132001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/974_945.

17. *Ткачук Д.В.* Закон про мирні зібрання: заборона протестів чи інструмент проти свавілля влади [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/columns/2013/05/29/6990482/>.

18. *Чемерис В.* Свобода мирних зібрань в Україні: перспективи законодавчого регулювання / В. Чемерис // Громадянське суспільство. – 2008. – № 2 (4). – С. 15–22.

Ковтун І. В. Проблеми правового регулювання проведення мирних зібрань.

Дан анализ состояния нормативно-правового регулирования общественных отношений в сфере организации и проведения мирных собраний. Исследованы нормы национального и международного права, которые регулируют право на свободу проведения митингов, походов и демонстраций, судебная практика, законопроекты, нормативный акт МВД Украины. Обосновано высокую социальную значимость принятия соответствующего закона.

Ключевые слова: Конституция Украины, права граждан, мирные собрания, сборы, митинги, походы, демонстрации, законодательство, проект закона.

Kovtun I. V. Problems of legal regulation of peaceful assembly. The article deals with legal regulation of social relations in the peaceful assembly holding and organization.

Peaceful assemblies are not only the to criteria determine the level of democracy in the country, but also it is an extremely effective way of public control over the institutions of public authority. So this makes the issue of peaceful assembly topical and relevant in the theoretical and practical perspective in future.

The right to peaceful assembly in Ukraine are the acts of national and international law. European Convention on Human Rights guarantees to every person, among other rights and freedoms, the right to freedom of association.

Article 21 of the International Covenant on Civil and Political Rights also recognizes the right to peaceful assembly.

The right of citizens of Ukraine to peaceful assembly guaranteed by the Constitution of Ukraine in accordance with Article 39 of which they have a right to assemble peacefully without arms and drive-on meetings, rallies, marches and demonstrations, upon notifying in advance executive agencies or local governments.

Part two of this article found that restrictions on the exercise of this right may be established by the court in accordance with the law and only in the interests of national security and public order - the prevention of disorder or crime, for the protection of public health or the rights and freedoms of others.

Legislative regulation of the timing of assembly advance warning, in order to ensure the safety of its holding, in accordance with Article 39 of the Constitution of Ukraine and binding decisions of the European Court of Human Rights, the Constitutional Court of Ukraine has not yet been implemented. The uncertainty of this issue results in different application of these Constitutional norms and indicates on its legislative regulation.

Keywords: *Constitution of Ukraine, the rights of citizens, peaceful assembly, gathering, rallies, marches, demonstrations, legislation, draft law.*

Надійшла до редакції 10.02.2015

Легеза Є. О.

кандидат юридичних наук
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 342.95 : 351.74 (075) 35:078 (1-87)+477

ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ЦЕНТРІВ НАДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ У м. ДНІПРОПЕТРОВСЬКУ

Розглянуто особливості діяльності центрів надання адміністративних послуг в м. Дніпропетровську. Зокрема проаналізовано нормативно-правові акти, якими повинні керуватися в діяльності центри надання адміністративних послуг, та виокремлено напрямки удосконалення діяльності зазначених центрів.

Ключові слова: *послуга, адміністративна послуга, центри надання адміністративних послуг.*

Постановка проблеми. Створення зручних і доступних умов для отримання приватними особами адміністративних послуг є однією з головних задач, що має вирішуватися органами державної влади та місцевого самоврядування.

Адже саме за якістю цих послуг кожен громадянин оцінює турботу держави про нього та рівень поваги до прав і гідності громадянина. Реалізація цієї задачі особливо актуальна для України на сучасному етапі її розвитку, де система надання адміністративних послуг є непрозорою, нераціональною та повільною. Більшість громадян наразі незадоволені якістю надання цих послуг.

З іншого боку, персонал органів влади також потребує покращення умов праці. Адже частими є ситуації з великим навантаженням саме на тих працівників адміністративних органів, які здійснюють “прийом громадян”, з їх невпорядкованими та неналежно обладнаними робочими місцями, додатковою психологічною напругою тощо.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв’язання даної проблеми.

Науково-теоретичним підґрунтям статті є роботи В. Б. Авер’янова, С. С. Алексєєва, О. Ф. Андрійко, Ю. П. Битяка, О. М. Бандурки, В. М. Гаращука, Є. В. Додіна, Ю. В. Дубка, С. В. Ківалова, В. К. Колпакова, А. Т. Комзюка, Т. А. Коломоєць, М. В. Корнієнка, В. І. Курила, О. В. Кузьменко, Є. В. Курінного, О. В. Негодченка, Д. В. Приймаченка, В. П. Петкова, С. В. Петкова, В. Ф. Погорілка, С. Г. Стеценка, О. Н. Ярмиша, Х. П. Ярмакі та ін.

Концептуальні засади надання адміністративних послуг сформульовані К. К. Афанасьєвим, С. О. Барановим, В. М. Бесчастним, В. Л. Грохольським, І. П. Голосніченком, Ю. В. Іщенком, Р. А. Калюжним, С. Ф. Константіновим, І. Б. Коліушко [2], М. Б. Острах [3], В. В. Столбовою, Г. М. Писаренко, В. П. Тимощуком та ін.

Метою даної статті є висвітлення особливостей діяльності центрів надання адміністративних послуг в м. Дніпропетровську.

Для досягнення вищевказаної мети, нами поставлені такі завдання: проаналізувати нормативно-правові акти, якими повинні керуватися в діяльності центри надання адміністративних послуг; визначити напрямки удосконалення діяльності центрів надання адміністративних послуг.

Виклад основного матеріалу. Центри надання адміністративних послуг (далі – ЦНАП), відповідно до Закону України «Про адміністративні послуги» [1], розпочали свою роботу з 01.01.2014 р. Створення таких центрів мало на меті полегшення процесу отримання адміністративної послуги громадянами, зокрема, через звернення лише до однієї установи – ЦНАП. Перевагою є те, що громадянин звертається за отриманням будь-якої адміністративної послуги до адміністратора, який працює у ЦНАП. І результат адміністративної послуги також отримує в адміністратора ЦНАП або поштою. Таким чином, зменшуються корупційні ризики за рахунок усунення особистого контакту заявника із представником органу влади, відповідального за надання послуги. Відповідно до чинного законодавства, ще до створення ЦНАП, в Україні почали працювати єдині дозвільні центри (ЄДЦ), в яких суб’єкти господарювання (юридичні та фізичні особи – підприємці) отримували дозвільні, реєстраційні документи, подавали декларації тощо. Певним чином ЄДЦ стали прообразом ЦНАП, але обслуговували тільки суб’єктів господарювання. Позитивна практика була врахована і після набрання чинності Законом Укра-

їни «Про адміністративні послуги» [1]. ЄДЦ мали стати невід'ємним елементом ЦНАП.

Однак у Дніпропетровській області «новостворені» ЦНАП за функціональними можливостями та «змістовним наповненням» майже не відрізняються від ЄДЦ. Такий факт було встановлено за результатами громадського моніторингу створення та функціонування ЦНАП. Відбулося певне покращення процесу надання адміністративних послуг у ЦНАП «Лівобережний», зокрема, виписки та витяги з Єдиного державного реєстру почали видавати кожен день, однак видають зазначені документи виключно у цьому ЦНАП. У ЦНАП «Правобережний» зазначені послуги отримати неможливо.

З метою виправлення негативної ситуації, пов'язаної із значною непропорційністю переліків послуг, що надаються у ЦНАП для суб'єктів господарювання та для громадян, а також для збільшення кількості послуг для населення, Кабінет Міністрів України видав розпорядження «Деякі питання надання адміністративних послуг органів виконавчої влади через центри надання адміністративних послуг» від 16 травня 2014 р. № 523-р [4].

Відповідно до п. 3 цього розпорядження вже до 5 липня 2014 р. усі органи виконавчої влади, які надають адміністративні послуги, мали забезпечити:

- внесення необхідних змін до затверджених інформаційних та технологічних карток адміністративних послуг (у тому числі для документів дозвільного характеру у сфері господарської діяльності);

- розміщення інформації про дату, перелік і порядок надання адміністративних послуг через центри їх надання з урахуванням частини другої статті 6 Закону України «Про адміністративні послуги» [1] на власних офіційних веб-сайтах та у місцях прийому суб'єктів звернень;

- взаємодію з органами, які утворили центри надання адміністративних послуг, для належної організації надання таких послуг через центри їх надання, у тому числі здійснення адміністраторами прийому заяв суб'єктів звернень, видачі їм оформлених результатів надання адміністративних послуг або рішень про відмову в їх наданні;

- надання на підставі запитів адміністраторів інформації, необхідної для виконання покладених на них завдань;

- надання адміністративних послуг суб'єктам звернень у встановлені законом строки на підставі відповідних документів, одержаних від адміністраторів;

- передання в користування (оренду) в разі потреби органам, які утворили центри надання адміністративних послуг, необхідного обладнання, програмного забезпечення, паролів доступу до такого програмного забезпечення, баз даних у встановленому законодавством порядку;

- участь своїх представників у навчальних заходах для адміністраторів з метою належної організації надання адміністративних послуг через центри їх надання;

- визначення дати, з якої адміністративні послуги, наведені у затвердженому цим розпорядженням переліку, надаються через відповідні центри, але не пізніше ніж з відповідної дати, зазначеної в пункті 5 цього розпорядження;

– недопущення із зазначеної дати прийому заяв суб'єктів звернень (у тому числі тих, що надійшли поштою) щодо адміністративних послуг, які надаються через центри їх надання, видачі суб'єктам звернень оформлених результатів надання адміністративних послуг або рішення про відмову в їх наданні. Заяви про надання адміністративних послуг, що надіслані суб'єктами звернення поштою до такої дати, але надійшли після неї, не пізніше одного робочого дня після їх надходження передаються відповідним центрам надання адміністративних послуг, про що суб'єкти звернення повідомляються в установленому законодавством порядку;

– своєчасне внесення змін до нормативно-правових актів, що регулюють питання надання адміністративних послуг у відповідних сферах, з метою організації надання адміністративних послуг через центри їх надання.

Згідно з вищевказаним розпорядженням Кабінету Міністрів України, органам місцевого самоврядування рекомендувалося керуватися цим розпорядженням у своїй діяльності із забезпечення функціонування центрів надання адміністративних послуг. Однак рекомендація не має обов'язкового характеру, як норма закону, тому органи місцевого самоврядування не поспішають із виконанням «рекомендованих» удосконалень у процесі надання адміністративних послуг.

Місцеві державні адміністрації, при яких були утворені центри надання адміністративних послуг, мали забезпечити розширення переліку адміністративних послуг у 4 етапи, зокрема, не пізніше 1 червня, 1 вересня, 1 жовтня 2014 р. і 1 січня 2015 року.

З 1 жовтня 2014 р. мала відбутися «мала революція» у сфері надання адміністративних послуг. Так, перелік послуг, що надаються через ЦНАП, мав би бути доповнений послугами, що популярні серед громадян. Зокрема, це такі послуги:

- оформлення та видача паспорта громадянина України;
- оформлення та видача паспорта громадянина України у разі обміну замість пошкодженого, втраченого або викраденого;
- вклеювання до паспорта громадянина України фотокартки при досягненні громадянином 25- і 45-річного віку;
- реєстрація місця проживання особи;
- зняття з реєстрації місця проживання особи;
- реєстрація місця перебування особи;
- оформлення та видача довідки про реєстрацію місця проживання або місця перебування особи [4].

У межах громадського моніторингу у м. Дніпропетровську за період з 1 жовтня по 7 листопада 2014 р. було здійснено 2 візити до ЦНАП «Правобережний» та 1 візит до ЦНАП «Лівобережний» щодо зняття та реєстрації місця проживання [5].

В обох ЦНАП зазначену послугу не надавали. У ЦНАП зазначили, що дану послугу, як і раніше, можна отримати у «паспортному столі». Так само не надавалися послуги видачі й заміни паспорта громадянина України і вклеювання фото при досягненні 25- та 45-річного віку. Але, наприклад, у

Ленінському районному відділу ДМС м. Дніпропетровська умови для отримання послуги «не орієнтовані на клієнта»: усі бланки платні й відсутні у вільному доступі. Бланки можна придбати (здійснити їх копіювання) в іншому місці, так само, як і оплату необхідно здійснювати у банківській установі, яка знаходиться на значній відстані від «паспортного столу». У приміщенні «паспортного столу» застарілі «радянські» меблі, незручні інформаційні стенди, біля столів відсутні стільці, а також відсутні бланки із зразками заповнення. Для особливих зручностей «клієнтів» у приміщенні незначний простір у «зоні очікування» й зачинені туалети, відсутні ручки для заповнення документів у зоні очікування. Якщо відвідувачу «пощастило» і потрібний працівник у відпустці – жоден інший працівник Вам не допоможе. Також необхідно враховувати й додаткові витрати, наприклад, при вартості послуги 0,85 грн., вартість послуг банку складає – 7 грн. У «паспортному столі» встановлено «зручний» режим роботи: з 8.00 до 17.00, середа – неприйомний день.

Громадський моніторинг виявив, що більшість «послуг для громадян» у м. Дніпропетровську надаються відповідними органами виконавчої влади, зокрема реєстрація місця проживання особи та зняття з реєстрації місця проживання особи здійснюється через «паспортні столи» при ДМС України.

Тому внесення таких послуг до переліків послуг, що надаються у ЦНАП, дійсно актуальне та доцільне рішення. Однак дане рішення не підкріплено ресурсами і бажанням органів влади, що призводить до того, що зазначені послуги надаються безпосередньо органами влади. Доповнення переліку послугами для громадян суттєво збільшить навантаження на адміністраторів, відповідно, необхідно переглянути у сторону збільшення кількості адміністраторів, які працюють у ЦНАП. Так само має бути переглянуто питання ресурсного забезпечення діяльності ЦНАП, доступності бланків та інформації тощо.

Наприклад у м. Кривому Розі кількість звернень до ЦНАП після розширення переліку адміністративних послуг, що надаються через ЦНАП, збільшилася з 2 тис. до понад 6 тис., у той же час у м. Павлограді кількість звернень збільшилася у майже 4 рази з 300–400 до 1,2 тис. В обох містах збільшення звернень за адміністративними послугами відбулося виключно за рахунок звернень за послугами Державної міграційної служби України. Місцева влада належним чином відреагувала на збільшення навантаження на адміністраторів і збільшила їх кількість на 3 та на 8 штатних одиниць відповідно. Аналогічна робота триває й у м. Дніпродзержинську – кількість адміністраторів збільшено на 3 одиниці [5].

У діяльності Головного управління Державної міграційної служби у Дніпропетровській області відсутня системність та послідовність. Так, 7 районних відділів ДМС України у м. Кривому Розі, Павлоградський районний відділ розпочали надавати послуги через ЦНАП. У той же час 3 районні відділи у м. Дніпродзержинську та 8 районних відділів у м. Дніпропетровську – не надають послуги через ЦНАП [5].

Наслідком цієї неузгодженої ситуації стало те, що більшість мешканців Дніпропетровської області, а тепер і вимушені переселенці з Автономної Рес-

публіки Крим, Донецької та Луганської областей, так і не відчули з 1 жовтня 2014 р. значного полегшення в отриманні адміністративних послуг. Заявники, як і раніше, вимушені звертатися безпосередньо до органу влади – надавача адміністративної послуги, що створює передумови для корупційних дій [5].

Також у м. Дніпропетровську достатньо поширеною є точка зору, що розширення переліку адміністративних послуг, що надаються через ЦНАП, має призвести до ліквідації або закриття профільних підрозділів на території м. Дніпропетровська та всієї області. Як наслідок, зроблено висновок, що відповідні ресурси мають бути перерозподілені на користь ЦНАП. Така точка зору базується на невірному розумінні ролі ЦНАП у системі надання адміністративних послуг, яка зводиться виключно до прийому документів заявника та видачі результатів адміністративної послуги. Надання адміністративної послуги так і залишається сферою компетенції відповідного органу виконавчої влади. Відтак, ЦНАП має забезпечити ефективну взаємодію заявника із органом влади без особистого контакту [5].

Дніпропетровськ є обласним центром й відповідно до статусу має бути лідером в усіх процесах в області. Однак у Дніпропетровській області міста обласного значення значно випереджають обласний центр у питаннях виконання чинного законодавства у сфері надання адміністративних послуг.

Висновки. З аналізу вбачаємо, що в м. Дніпропетровську немає можливості отримати певні види адміністративних послуг через центри надання адміністративних послуг, а саме: оформлення та видача паспорта громадянина України; оформлення та видача паспорта громадянина України у разі обміну замість пошкодженого, втраченого або викраденого; вклеювання до паспорта громадянина України фотокартки при досягненні громадянином 25- і 45-річного віку; реєстрація місця проживання особи; зняття з реєстрації місця проживання особи; оформлення та видача довідки про реєстрацію місця проживання або місця перебування особи тощо. Таким чином, потенціал ЦНАП у м. Дніпропетровську залишається невикористаним, а перелік послуг зорієнтований переважно на суб'єктів господарювання.

Бібліографічні посилання

1. Про адміністративні послуги : Закон України від 06.09.2012 № 5203-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://rada.gov.ua/>.
2. Адміністративна процедура та адміністративні послуги. Зарубіжний досвід і пропозиції для України / автор-упоряд. В.П. Тимошук. – К., 2003.
3. *Острах М. Б.* Поняття адміністративних послуг: теоретичний аспект / М. Б. Острах // Держава і право : зб. наук. праць. – К., 2009. – С. 155–159.
4. Деякі питання надання адміністративних послуг органів виконавчої влади через центри надання адміністративних послуг : розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 травня 2014 р. № 523-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://rada.gov.ua/>.
5. *Литвинов О.* Адміністративні послуги в Дніпропетровську, або як хвіст крутить собакою / Литвинов О., Карельська Т. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pravo.org.ua/2011-07-20-17-42-30/1822-administrativni-posluhy-v-dnipropetrovsku-abo-iak-khvist-kruty-t-sobakoiu.html>
6. Офіційний сайт Державної реєстраційної служби України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.drsv.gov.ua/show/1233>

Легеца Е. А. Особенности деятельности центров предоставления административных услуг в г. Днепропетровске. Рассмотрены особенности деятельности центров предоставления административных услуг в г. Днепропетровске. В частности, проанализированы нормативно-правовые акты, которыми должны руководствоваться в деятельности центры предоставления административных услуг, и выделены направления совершенствования деятельности указанных центров.

Ключевые слова: *услуга, административная услуга, центры предоставления административных услуг.*

Legeza Ye. O. Features of activities of centers of administrative services in the city of Dnipropetrovs'k. The scientific article is devoted to the peculiarities of the centers of administrative services in the city of Dnipropetrovs'k. In particular, the analysis of regulations to be followed in the centers of administrative services and isolate areas of improvement activities of these centers.

Public monitoring found that most of the "Citizen Services" in Dnipropetrovs'k provided by relevant executive authorities, including registration place of residence and withdrawal of registration of residence through "passport offices" in the LCA Ukraine.

After analyzing the need that you do not have the ability to obtain certain types of administrative services through the centers of administrative services in the city. Dnipropetrovs'k, namely, such as registration and issuance of a passport of a citizen of Ukraine; registration and issuance of a passport of a citizen of Ukraine if the exchange instead of damaged, lost or stolen; gluing to Ukraine Passport photos at achieving national 25- and 45-year-olds; registration place of residence; withdrawal of registration of residence; registration and issuance of certificate of registration of residence or permanent residence, etc. Thus, the potential TSNAP in Dnipropetrovs'k unexplored, and the range of services focused primarily on businesses.

Keywords: *service, administrative service centers of administrative services.*

Надійшла до редакції 28.01.2015

Самбор М. А.

кандидат юридичних наук
(УМВС України в Чернігівській області)

УДК 342.9

ПРИНЦИПИ ПРАВА У НОРМАХ КОДЕКСУ УКРАЇНИ ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ

Досліджено питання відображення принципів у нормах позитивного адміністративно-деліктного права України. Проаналізовано поняття принципів права та втілення конкретних принципів у Кодексі України про адміністративні правопорушення. Результатом такого дослідження стало те, що у нормах Кодексу України про адміністративні правопорушення знаходить своє об'єктивне відображення лише принцип законності та рівності, тоді як решта принципів, зокрема таких як своєчасності, всебічності, повноти і об'єктивності, «губляться» за лаштунками принципу законності.

Ключові слова: *принцип, поняття принципу, закріплення принципів у Кодексі України про адміністративні правопорушення.*

Постановка проблеми. Розвиток будь-якого явища здійснюється за певними загальними засадами, які визначають напрям руху та поставлену мету, не є винятком і галузь юридичних знань. Саме такими провідниками висту-

пають принципи права. Неабияким чинником їх утвердження у правовому просторі є формалізація принципів права у нормах позитивного права.

У теорії права існують норми-принципи, якими визначено основоположні засади функціонування галузі законодавства. Очевидним є те, що вказані норми мають імперативний характер незалежно від того, якій саме галузі вони притаманні. Імперативність таких норм-принципів зумовлена тією роллю та значенням, які відіграють вказані принципи для формування, розвитку галузі законодавства та її практичного застосування у конкретних відносинах, шляхом урегулювання поведінки суб'єктів за відсутності спеціальних норм та в умовах, коли спеціальні норми суперечать таким загальним засадам функціонування та розвитку галузі законодавства. Отже, принципи права відіграють фундаментальну роль у галузях законодавства перш за все тому, що висвітлюють її правовий (або неправовий, коли норми галузі суперечать загальним засадам права, верховенству права, рівності та справедливості, як вихідним засадам правового закону) зміст, який закладає правотворець. Упродовж сказаного, саме норми-принципи несуть основний тягар реалізації завдань, які стоять перед галузями права і законодавства.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Дослідження принципів права в українській юридичній науці здійснювали В.Б. Авер'янов, В.Д. Бабкін, С.Ю. Бенюковський, А.М. Колодій, В.Г. Перепелюк, С.П. Погребняк та інші. Принципи права досліджувалися як на загальнотеоретичному рівні, так і у галузевих юридичних науках. Відтак, теорія права має чим похвалитися у цій царині. Натомість не можемо такого сказати про адміністративно-деліктне право України, де вказаному питанню не забезпечено належної уваги, хоча саме визначення та обґрунтування принципів права, а тим паче їх закріплення у нормах позитивного права даної галузі, на наш погляд, істотно вплинуло б на стан забезпечення прав, свобод та інтересів учасників правовідносин, пов'язаних із притягненням, застосуванням та реалізацією заходів адміністративної відповідальності.

Виходячи з цього, **метою** даної статті стали загальні принципи законодавства України про адміністративні правопорушення, що закріплені у нормах позитивного права, визначення ефективності правотворчої діяльності, пов'язаної із закріпленням принципів права у нормах Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) [9] як базового кодифікованого законодавчого акта у сфері застосування адміністративної відповідальності.

Виклад основного матеріалу. На початку висвітлення даного питання вважаємо за необхідне звернутися до теоретичного розуміння поняття принципів права та їх змісту. У зв'язку з цим, на нашу думку, доречно висвітлити загальноприйнятий зміст принципів права.

Існуюча у суспільстві панівна система соціальних, в тому числі ідеологічних, цінностей, як завжди обумовлена інтересами владарюючих соціальних сил, визначає зміст і спрямованість, зокрема, юридичної науки, напрям і навіть зміст наукових юридичних досліджень, вибір пріоритетів і критеріїв до-

бра і зла, суттєвого і несуттєвого, справедливого і несправедливого тощо в праві, надає правовій матерії конкретно-історичного реального відтінку і спрямовує в певному напрямі суспільну правосвідомість, правову систему в цілому [11, с. 22]. Для кожного етапу розвитку суспільства характерні йому і відповідні рівню його свідомості політико-правові ідеали, які прагне суспільство утвердити у повсякденному своєму житті. Не є винятком з цього історичного процесу і принципи права, які зазнавали і зазнають соціальних впливів на свій стан та розвиток, залежно від панівної свідомості суспільства, його інтересів та потреб.

Зазвичай у сучасній юридичній літературі загальні принципи права розуміють як загальнообов'язкові вихідні нормативно-юридичні положення, що відрізняються універсальністю, загальною значимістю, найвищою імперативністю та нормативністю, визначають зміст правового регулювання і виступають критерієм правомірності поведінки та діяльності учасників відносин, що регулюються правом. Принципи права за своєю суттю є узагальненим відображенням об'єктивних закономірностей розвитку суспільства. Характерні для принципів права властивості універсального та абстрактного засвоєння соціальної дійсності обумовлюють їх особливість у структурі правової системи, механізмі правового регулювання, правосвідомості і т.д. Принципи права є синтезуючими положеннями, об'єднуючими зв'язками, ідеологічною основою походження, утворення, становлення та функціонування правових явищ. Вони визначають нормотворчу та правозастосовну діяльність, координують функціонування механізму правового регулювання, є критеріями оцінки правомірності (правової природи) рішень органів держави та дій громадян, формують правове мислення та правову культуру, цементують систему права. Принципи права виникають при наявності відповідних об'єктивних умов, мають історичний характер або відображають результати раціонального, наукового осмислення закономірностей розвитку об'єктивної дійсності. Форми існування принципів права різні: у вигляді вихідних положень правових теорій і концепцій, як загальні правові орієнтири поведінки суб'єктів права, змісту правових норм або їх груп (інститутів, субінститутів, підгалузей і галузей права, галузей законодавства), вимоги правового регулювання, правових аксіом, презумпцій, правових цінностей і т.д. У формально-юридичному значенні принципи права знаходять відображення у нормах права, завдяки їх формулюванню у статтях нормативних правових актів або деталізації у групі норм права і відображення у відповідних статтях нормативних правових актів (законодавстві). Призначення принципів права полягає у тому, що вони забезпечують єдине формулювання норм права, а також їх вплив на суспільні відносини у формі правового регулювання та інших форм правового впливу (інформаційного, ціннісно-мотиваційного, психологічного, системоутворюючого і т.д.). Дія принципів права не обмежується тільки правовою системою або механізмом правового регулювання, воно, крім цього, безпосередньо впливає на виникнення та стабільне існування конкретних правовідносин, природних прав людини. У розвинених правових системах

принципи права частіше виконують роль перехідної ланки від суспільних відносин до системи права та правового регулювання [6].

Загальні принципи права є різноманітними за формою та змістом, у зв'язку з чим неможливо скласти їх вичерпний список [8, с. 20]. Загальними принципами, зокрема, є принцип справедливості, принцип законності, принцип «договори повинні виконуватися», принцип довіри, принцип захисту прав людини, принцип суверенітету над природними ресурсами і т.д. Ці принципи закріплені у міжнародних договорах, у законодавстві держав та перш за все у найвищих законах (конституціях) країн [8, с. 20].

Принципи права – це керівні ідеї, що характеризують зміст права, його сутність і призначення в суспільстві. З одного боку, вони виражають закономірності права, а з другого – являють собою найбільш загальні норми, що діють в усій сфері правового регулювання і поширюються на всіх суб'єктів. Ці норми або прямо сформульовані в законі, або виводяться із загального змісту законодавства. Призначення принципів права полягає в тому, що вони забезпечують однакове формулювання норм права, а також їхній вплив на суспільні відносини у формі правового регулювання й інших форм правового впливу, визначають шляхи вдосконалення правових норм, виступаючи як провідні ідеї для законодавця. За умови їх закріплення в Конституції принципи права забезпечують єдність процесів створення права, його реалізації і охорони. Принципи права є критерієм оцінки права і методологічною основою його подальшого вдосконалення [7].

Принципи права – об'єктивно властиві праву відправні начала, незаперечні вимоги (позитивні зобов'язання), які ставляться до учасників суспільних відносин із метою гармонічного поєднання індивідуальних, групових і громадських інтересів. Іншими словами, це є своєрідна система координат, у рамках якої розвивається право, і одночасно вектор, який визначає напрямок його розвитку. Принципи є підставою права, містяться у його змісті, виступають як орієнтири у формуванні права, відбивають сутність права та основні зв'язки, які реально існують у правовій системі. У принципах зосереджено світовий досвід розвитку права, досвід цивілізації. Тому принципи права можна назвати стрижнем правової матерії. Принципи права визначають шляхи вдосконалення правових норм, виступаючи в якості керівних ідей для законодавця. Вони є сполучною ланкою між основними закономірностями розвитку і функціонування суспільства і правовою системою. Завдяки принципам правова система адаптується до найважливіших інтересів і потреб людини і суспільства [5].

Принципи права – це такі відправні ідеї його буття, які виражають найважливіші закономірності і підвалини даного типу держави і права, є однопорядковими із сутністю права і складають його головні риси, відрізняються універсальністю, вищою імперативністю і загальнозначимістю, відповідають об'єктивній необхідності побудови і зміцнення певного суспільного ладу [4, с. 17].

Принцип права – це основоположна імперативна, універсальна норма права, що відповідає основним закономірностям розвитку суспільства та в

силу цього захищена найбільш жорсткими заходами примусу [8, с. 81].

В європейських країнах вже понад двісті років основною цінністю визнається людина, її права і свободи, що обумовлено визнанням засадничого (основоположного) принципу верховенства права (англ. – The Rule of Law principle) та розвитком на його основі концепції та принципів належного урядування й принципів належної адміністрації [2, с. 6].

Ураховуючи вищевикладене, а також виходячи із загального розуміння поняття права, можна зауважити, що основними принципами права слід визначити свободу поведінки, рівність учасників відносин та справедливість, котра визначає наповненість правових відносин. Саме вказані принципи, на наш погляд, мають визначати пріоритети у законодавстві та зорієнтувати подальший розвиток галузі законодавства. Не має стати винятком і законодавство про адміністративні правопорушення.

Недарма зазначається, що принципи відображають характеристики діючого законодавства, визначають тенденції його розвитку та впливають на формування правозастосовної практики та законодавчої техніки. Система принципів базується на цивілізованості суспільства, чинному законодавстві, науковому світобаченні, правовій культурі [12, с. 293]. Саме такими цивілізаційними характеристиками законодавства про адміністративні правопорушення мають бути ці визначальні принципи права, як свобода, рівність та справедливість, котрі є похідними від самого визначення права, відображають гуманістичну спрямованість права, а також стали наслідком досягнення певного рівня у розвитку громадянського суспільства.

У нашій країні застарілі стереотипи спрощеної юридичної регламентації процесуальних відносин у діяльності державного апарату управління є дуже стійкими. Забувають при цьому, що ретельне визначення законом раціонально організованих і демократичних за змістом процедур з адміністративного розгляду заяв і скарг, інших звернень приватних осіб – це чи не єдина реальна гарантія дотримання під час цього розгляду неупередженого, відповідального і прозорого ставлення чиновників до правомірних вимог та інтересів зазначених осіб. Більше того, завдяки цим процедурам певною мірою «вирівнюються» правові позиції органів публічної адміністрації і людини в їхніх відносинах – на відміну від відносин субординації, в яких зазвичай перебувають публічно-владні суб'єкти і громадяни [10, с. 74–75]. На наш погляд, саме такі процедури мають бути визначені крізь призму принципів права, котрі, у свою чергу, повинні знаходити своє логічне відображення у нормах позитивного права, що вказуватиме на обов'язковість врахування цих директивних приписів під час відповідного провадження, зокрема з боку посадових осіб органів влади, наділених особливою функцією держави щодо застосування заходів примусу до окремо взятих осіб.

За радянською традицією, принципи права сприймаються не як дійсно керівні вимоги до виконання, а як щось декларативне. Насправді ж принципи мають величезне значення, оскільки в них відбивається, так би мовити, «дух» адміністративного права, його світоглядна ідеологія, загальносуспільна спря-

мованість. Адже саме завдяки своїм принципам адміністративне право в Європі орієнтоване на права й інтереси людей, їх ефективну реалізацію та захист, тоді як у нас – фактично на потреби «зручного» для чиновників управління. І це зовсім не випадково, а, навпаки, цілком природно, оскільки, знову ж за радянською традицією, адміністративне право було чи не єдиною галуззю права, яка не мала власне правових принципів, а ґрунтувалася на принципах державного управління. Хоча зрозуміло, що державне управління й адміністративне право – це різні явища, і тому принципи адміністративного права не можуть підмінятися принципами державного управління. Спроба такої підміни якраз і є наслідком впливу на адміністративне право державоцентристської ідеології, позаяк для державного управління головне – це забезпечення сталості та формалізованої результативності управлінської діяльності, але аж ніяк не забезпечення пріоритету прав людини [10, с. 75]. Проведений аналіз норм КУпАП свідчить, що за понад 20 років здобуття незалежності Україною не вжито жодних, навіть тих, які свідчили б лише про декларативність, кроків, які вказували на намагання впровадити досягнення світової та європейської не лише теоретичної юридичної науки, а й практики, пов'язаної із утвердженням ролі принципів права у регулюванні правовідносин, пов'язаних із застосуванням заходів державного примусу та адміністративної відповідальності.

Прагнення радикально змінити стару ідеологію шляхом запровадження нової – людиноцентристської ідеології – це основне завдання та єдиний можливий шлях реального запровадження принципу верховенства права у сфері публічної влади [10, с. 73]. Однак вказані прагнення подекуди наштовхуються на терни, що обумовлені свідомістю законотворця, яка сформована зовсім в іншому ідеологічному середовищі, яке було панівним до часу здобуття незалежності. Адже більшість представників законотворчої еліти належали до керівного та панівного класу й за радянських часів. У свою чергу, останні, звикнувши до усталених традицій «вирішення питань» під час реалізації адміністративної відповідальності, виявляють певний спротив або байдужість до відповідних кардинальних змін, а не просто формальних внесень інколи безглузких змін до норм КУпАП.

За період незалежності України науковий доробок вітчизняних учених у контексті дослідження принципів права збагатився новими ідеями та теоріями, які сформувалися як під впливом сучасного розвитку права, так і в результаті переосмислення тих теоретичних здобутків, які викристалізувалися впродовж багатьох століть [13, с. 274]. Однак більшість з них залишається виключно на доктринальному рівні та не береться на озброєння законодавчою гілкою влади під час проведення реформ та внесення відповідних системних змін до КУпАП.

Отже, з метою детального з'ясування впровадження норм-принципів у законодавство про адміністративні правопорушення розглянемо норми КУпАП у частині щодо висвітлення у його нормах принципів права.

Безперечно, значне методологічне базове навантаження несе зміст ст. 1 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) [9],

де визначено такі завдання: охорона прав і свобод громадян, власності, конституційного ладу України, прав і законних інтересів підприємств, установ і організацій, встановленого правопорядку, зміцнення законності, запобігання правопорушенням, виховання громадян у дусі точного і неухильного додержання Конституції і законів України, поваги до прав, честі і гідності інших громадян, до правил співжиття, сумлінного виконання своїх обов'язків, відповідальності перед суспільством. Однак, на наш погляд, визначені перед КУпАП завдання, певним чином ґрунтуючись на базових європейських гуманістичних засадах, не знаходять належного свого розкриття у базових засадах законодавства про адміністративні правопорушення, якими є принципи. Більш того, вважаємо за необхідне зазначити, що вказані положення КУпАП, скоріше, вказують на остаточний результат вказаного законодавства, ніж на те, яким чином повинен досягатися вказаний результат.

Незважаючи на це, особливого звучання набуває зміст ст. 7 КУпАП, у нормі якої відображено принцип законності. Ніхто не може бути підданий заходу впливу у зв'язку з адміністративним правопорушенням інакше як на підставах і в порядку, встановлених законом. Проведення у справах про адміністративні правопорушення здійснюється на основі суворого додержання законності. Застосування уповноваженими на те органами і посадовими особами заходів адміністративного впливу проводиться в межах їх компетенції, у точній відповідності із законом. Додержання вимог закону при застосуванні заходів впливу за адміністративні правопорушення забезпечується систематичним контролем з боку вищестоящих органів і посадових осіб, прокурорським наглядом, правом оскарження, іншими встановленими законом способами.

Р.С. Мельник зазначає, що законність – це складне самостійне суспільно-правове явище, однопорядкове з такими поняттями як право, держава, демократія. Сучасна науково-правова думка нараховує більше 20 комплексних підходів до розкриття цього поняття. Законність найчастіше розуміють як соціальний феномен, політичне і правове явище; режим, принцип функціонування діяльності державних та інших органів, метод державного керівництва суспільством тощо. З позицій особи законність є в першу чергу засобом захисту її прав, свобод і законних інтересів. Вона забезпечує охорону людини як від свавілля самої держави та її органів, так і від протиправних дій інших осіб [1, с. 7]. Серед усієї сукупності гарантій законності (економічних, політичних, ідеологічних тощо) особливе місце займають гарантії юридичні (правові), під якими розуміються спеціально закріплені правом засоби, за допомогою яких забезпечуються правомірні дії всіх учасників суспільних відносин, попередження та припинення порушень законності, виявлення та усунення вчинених порушень [1, с. 8]. Отже, вказані положення дозволять дійти висновку про те, що принцип законності неабиякою мірою стосується додержання з боку уповноважених органів та окремих їх осіб процесуальної складової застосування заходів адміністративного впливу. Однак, як показує практика правозастосовної діяльності, досить часто наявні процесуальні по-

рушення нехтуються і перевага надається виключно матеріальній складовій адміністративного правопорушення. Фактично, такий стан справ викликає зневіру громадян у законності, а саме у тій її складовій, що стосується врегулювання дій уповноважених органів влади та їх посадових осіб.

Окрім цього, у ст. 2 КУпАП закріплено принцип територіальності. Фактично вказаний принцип являє собою поєднання принципів суверенної рівності держави, а також принцип невтручання у внутрішні справи держави, останній являє собою один із аспектів повної і суверенної влади, що здійснює держава на основі території та в межах своїх кордонів [8, с. 83–84]. Очевидно, що вказаний принцип, скоріше за все, відображає територіальну сферу поширення норм КУпАП та аж ніяк не стосується практичної реалізації норм згаданого кодифікованого акта у частині щодо забезпечення прав, свобод та інтересів учасників провадження, забезпечення верховенства права та законності у ході притягнення до адміністративної відповідальності.

Дослідивши зміст ст. 8 КУпАП, дійдемо висновку про те, що зміст вказаних норм являє собою поєднання принципу невідворотності адміністративної відповідальності, що виражається у нормі, яка проголошує те, що особа, яка вчинила адміністративне правопорушення, підлягає відповідальності на підставі закону, що діє під час і за місцем вчинення правопорушення. Разом з цим вказаний принцип повинен нерозривно поєднуватися із змістом ст. 7 КУпАП у тій його частині, що притягнення до адміністративної відповідальності є можливим виключно у суворій відповідності до закону, тим самим підкреслюється важливість принципу законності. На жаль, як можемо спостерігати за результатами правозастосовної практики, принцип невідворотності переважає принцип законності: якщо стосовно особи складено протокол про адміністративне правопорушення, то майже у 100 % така особа буде піддана адміністративному стягненню. Проведений нами аналіз свідчить про відсутність у матеріалах справ про адміністративні правопорушення рішень, які вказували б на звільнення особи від адміністративної відповідальності, стосовно якої вже складено протокол про адміністративне правопорушення. Хоча норми КУпАП, а саме ст.ст. 283–284 КУпАП, вказують про існування такого виду постанови, як постанова про закриття справи про адміністративне правопорушення у зв'язку з відсутністю складу правопорушення, інших обставин, передбачених ст. 247 КУпАП, коли справа підлягає закриттю. Вважаємо, що такому нехтуванню процесуальною складовою у принципах законодавства про адміністративні правопорушення сприяє й той факт, що законодавчо не закріплено можливість прийняття процесуального рішення про недопустимість доказів, а також про закриття провадження у справі у зв'язку з недоведенням вини особи у вчиненні адміністративного правопорушення відповідно до позитивних норм КУпАП.

Аналіз норм КУпАП дає можливість говорити про те, що законодавець «розкидає» по всьому змісту КУпАП норми-принципи. З одного боку, такий підхід пояснюється лише тим, що законодавець намагається розмежувати принципи матеріального і процесуального законодавства про адміністративні правопорушен-

ня. Підтвердженням цього є й те, що у ст. 1 КУпАП визначено завдання Кодексу України про адміністративні правопорушення, а у ст. 245 КУпАП – завдання провадження у справах про адміністративні правопорушення.

Принцип, як правова категорія, а, значить, і принцип провадження, є тією особливою рисою, на якій ґрунтується сам процес, тобто весь алгоритм дій, що визначені законом як провадження у справах про адміністративні правопорушення; якісно особлива риса, основоположна установка, недоторкання якої визнає провадження протиправним. У своїй сукупності ці установки визначають та розкривають специфіку провадження у справі про адміністративні правопорушення порівняно з іншими провадженнями чи іншою діяльністю суб'єктів правозастосування [3, с. 10]. У зв'язку з наведеним С. Ю. Беньковський пропонує класифікувати принципи провадження у справах про адміністративні правопорушення за такими групами: соціально-правові, загальні та спеціальні. До соціально-правових принципів віднесено такі: гуманізм, соціальна справедливість, демократизм. До загальних належать: законність; публічність (офіційність); презумпція невинуватості; доведеність вини; всебічність, повнота та об'єктивність дослідження обставин справи; забезпечення кожному права на повагу його гідності; забезпечення кожній людині права на свободу та особисту недоторканність; рівність усіх учасників провадження перед законом та органами, які здійснюють провадження у справі; забезпечення особі, яка притягується до відповідальності, права на захист; забезпечення учасникам провадження права користуватися рідною мовою; обов'язковість рішень органів та посадових осіб, які ведуть провадження; забезпечення права на оскарження дій і рішень посадових осіб та органів, які здійснюють провадження у справі. До спеціальних принципів відносять поєднання гласності і конфіденційності; безпосередності дослідження доказів [3, с. 10]. Принципи, – зазначає С. Ю. Беньковський, – створюються не законодавцем, а виробляються наукою, оскільки абстрагування загальних положень з об'єктивної реальності – це функція наукового мислення. Роз'яснення та аргументація також цілком переконують у їх правильності та можливості використання. Систематизація принципів провадження ґрунтується на пізнанні його закономірностей. Принципи, по суті, і формуються для створення умов реалізації об'єктивних законів і закономірностей суспільного розвитку [3, с. 10–11]. Разом з цим не можемо оминати увагою, що наукова основа принципу є важливим складовим елементом для його впровадження у фактичні правовідносини, однак, останнє є можливим тільки крізь призму формального відображення вказаного принципу у нормі права, що забезпечить ефективне дотримання усіма суб'єктами форми правовідносин щодо реалізації принципу права.

Зважаючи на такий підхід, незрозумілим постає єдине питання про те, що для всього КУпАП єдиним принципом є принцип законності (ст. 7 КУпАП), тоді як для провадження у справах про адміністративні правопорушення, яке охоплює собою своєчасне, всебічне, повне і об'єктивне з'ясування обставин кожної справи, яка (справа), до речі, формується лише тоді, коли

відповідні матеріали (протокол про адміністративне правопорушення та додатки до нього) потрапляють до органу чи посадової особи, уповноваженої розглядати справу про адміністративне правопорушення та ухвалювати відповідну постанову. У межах даної статті ми не хочемо зупинитися на проблематиці стадій притягнення до адміністративної відповідальності, що охоплює собою складові частини даного процесу, а саме: виявлення адміністративного правопорушення та складання протоколу про адміністративне правопорушення, збір відповідних доказів, надсилання протоколу компетентній особі чи органу (ст. 257 КУпАП), розгляд справи тощо, оскільки не маємо такої мети, до того ж такий екскурс відволіче нас від первинної мети – дослідження загальних принципів права у нормах КУпАП.

У ст. 248 КУпАП проголошено, що розгляд справи про адміністративне правопорушення здійснюється на засадах рівності перед законом і органом (посадовою особою), який розглядає справу, всіх громадян незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мови та інших обставин. Поряд з цим не можемо оминати увагою те, що існує ряд винятків, пов'язаних із цим принципом. Цікавим є те, що вказаний принцип, виходячи з місця розташування норми, в якій його викладено, належить до процесуального законодавства про адміністративні правопорушення, тоді як винятки з нього відображені у ст. 14, 14¹, 15, 16 КУпАП. На нашу думку, це обумовлено тим, що на стадіях до моменту «виникнення» справи про адміністративне правопорушення, а саме: на час виявлення адміністративного правопорушення, збирання доказів та складання протоколу про адміністративне правопорушення, такий принцип як рівність «губиться». Разом з цим вважаємо за необхідне зауважити, що вказані винятки із загального правила рівності можуть бути виявлені й під час провадження у справі про адміністративне правопорушення.

Ще одним не менш важливим є принцип гласності або відкритості, який знаходить своє закріплення лише у ст. 249 КУпАП, мабуть тому, що також належить виключно до принципів процесуального законодавства про адміністративні правопорушення та стосується розгляду справи про адміністративне правопорушення, тоді як до такого моменту вказаний принцип «розмивається».

До найсуттєвіших ознак принципів права слід віднести їх регулятивність, яку не можна ототожнювати з регулятивними характеристиками норм права. Регулятивний характер принципів права ще більше повинен посилитися і вирости на сучасному етапі розвитку суспільства і держави у зв'язку з формуванням демократичної, соціальної, правової держави і громадянського суспільства в Україні; внутрішню єдність, яка проглядається в їх системно-структурній внутрішній збалансованості, несуперечливості, інтегрованості і водночас диференційованості на певні види; об'єктивну зумовленість, під якою слід розуміти їх відповідність характеру суспільних відносин, економічним, політичним, ідеологічним процесам, що відбуваються у суспільстві; ідеологічність, яка означає, що вони, як і право загалом, є формою суспільної

свідомості, яка здійснює ідейний, інформаційно-виховний вплив загального характеру [4, с. 16]. Але яким чином має реалізовуватися регулятивність принципів, коли навіть останні не знаходять свого відображення у законодавстві? Крім того, питання посилення на принципи права та законодавства про адміністративні правопорушення під час аналізу матеріалів справ про адміністративні правопорушення нами у жодному разі знайдено не було. Це свідчить лише про те, що, з одного боку, принципи належним чином на про-являються у законодавстві про адміністративні правопорушення, а саме у нормах КУпАП, і ні законодавцем, ні суб'єктами правозастосування принципам не відводиться те їх місце, яке по праву принципи повинні займати. З іншого ж боку – свідоме ігнорування уповноваженими органами та їх посадовими особами принципів фактично не створює для цих органів та їх посадових осіб негативних наслідків, що могло б бути певним стимулятором у впровадженні та дотриманні вимог принципів цими посадовими особами, органами влади та управління.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладений екскурс, вважаємо за необхідне вказати, що у чинних нормах КУпАП простежується контитуїтет радянського періоду існування України, коли на перший план висувалися питання державно-владного регулювання усіх без винятку суспільних відносин, у тому числі й тих, що пов'язані із притягненням особи до адміністративної відповідальності. Й у цьому контексті відслідковується чітка лінія не лише нехтування правами і свободами людини і громадянина, а й утвердження провідної ланки державних органів, що повинна спиратися на загальноновизнані принципи верховенства права, поваги прав, свобод та інтересів людини і громадянина, рівності прав людини, учасників провадження тощо. Разом з цим таке посилення на принципи верховенства права і законності, скоріш данина загальнолюдським ідеалам, ніж реальна основа реалізації повноважень щодо документування адміністративних правопорушень та притягнення винних осіб до адміністративної відповідальності.

Бібліографічні посилання

1. *Мельник Р.С.* Забезпечення законності застосування заходів адміністративного примусу, не пов'язаних з відповідальністю : автореф. дис. на здобуття наук ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 – теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право. – Х., 2002.
2. *Пухтецька А. А.* Європейські принципи адміністративного права та їх запровадження в законодавстві України : автореф. дис. на здобуття наук ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. – К., 2009.
3. *Беньковський С. Ю.* Правові засади та принципи провадження в справах про адміністративні правопорушення : автореф. дис. на здобуття наук ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. – Ірпінь, 2009.
4. *Колодій А.М.* Конституція і розвиток принципів права України (методологічні питання) : автореф. дис. на здобуття наук ступеня докт. юрид. наук : спец.: 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень; 12.00.02 – конституційне право. – К., 1999.

5. Принципи права. Матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Принципи_права.
6. Общие принципы права [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://slovari.yandex.ru/~книги/Элементарные_начала_общей_теории_права/Общие_принципы_права/.
7. *Волинка К.Г.* Теорія держави і права [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://textbooks.net.ua/content/view/2331/31/>.
8. Международное публичное право : учебник / Л. П. Ануфриева, Д. К. Бекашев, К. А. Бекашев, В. В. Устинов и др. ; отв. ред. К. А. Бекашев. – 4-е изд., перераб. и доп. – М., 2005.
9. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/80731-10/print1360053215179834> (статті 1-212-²⁰) <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/80732-10/print1360053215179834> (статті 213-330).
10. *Авер'янов В.* Принцип верховенства права у сфері виконавчої влади: питання теорії та практики реалізації / В. Авер'янов // *Право України*. – 2010. – № 3. – С. 72–79.
11. *Селіванов В.* До проблеми методологічного забезпечення теоретичного аналізу державотворення і правотворення в Україні / В. Селіванов // *Право України*. – 2006. – № 4. – С. 21–28.
12. *Хачатуров Р.Л.* Общая теория юридической ответственности : монография / Р.Л. Хачатуров, Д.А. Липинский. – СПб., 2007.
13. *Задорожний Ю.* Започаткування римським правом принципів права у країнах романо-германської правової сім'ї / Ю. Задорожний // *Право України*. – 2010. – № 3. – С. 272–276.

Самбор Н. А. Принципы права в нормах Кодекса Украины об административных правонарушениях. Исследованы вопросы отображения принципов в нормах позитивного административно-деликтного права Украины. Проанализированы понятия принципов права и воплощения конкретных принципов в Кодексе Украины об административных правонарушениях. Результатом такого исследования стало то, что в нормах Кодекса Украины об административных правонарушениях находит свое объективное отражение лишь принцип законности и равенства, тогда как остальные принципы, в частности такие как своевременности, всесторонности, полноты и объективности, «теряются» за кулисами принципа законности.

Ключевые слова: принцип, понятие принципа, закрепление принципов в Кодексе Украины об административных правонарушениях.

Sambor M.A. Principles of law in the Code of Ukraine on Administrative Offences. In this article the author examines the question of principles reflected in the positive norms of administrative tort law Ukraine. In European countries for over two hundred years, the main value recognized the man, his rights and freedoms, due to the recognition of the fundamental principle of supremacy of right (Eng. - The Rule of Law principle) and development based on the concept and principles of good governance and principles proper administration. Based on a common understanding of the concept of law, one can argue that the basic principles of human behavior should be defined freedom, equality and justice Lists relationship that determines fullness relations. It is these principles that we believe should prioritize in legislation and guidance to the further development of the field of law. No exception to this has become law on administrative offenses. The principles reflect the characteristics of the current legislation, determine its trends and influence the formation of the right to practice and applicable legislative technique. Special sound gets content century. 7 CAO, which normally reflects the principle of legality. In addition, Art. 2 CAO enshrined the principle of territoriality.

Another equally important is the principle of transparency and openness, which finds its consolidation only in art. 249 CAO perhaps that also belong exclusively to the principles of procedural law on administrative offenses. In summary overview, we consider it necessary to point out that the applicable rules CAO seen *continuitas* Soviet period of the Ukraine, where the

fore issues of state-powerful regulate any and all social relations, including those related to bringing a person to administrative responsibility. And in this context, a clear line traced not only disregard the rights and freedoms of man and citizen, but also the establishment of a top-level government bodies should be based on generally accepted principles of the rule of law, respect for human rights, freedoms and interests of human and civil rights, equal rights, members of proceedings and so on. At the same time a reference to the rule of law and legality rather a tribute to universal ideals than a real foundation for the exercise of authority on documenting administrative violations and bring the perpetrators to administrative responsibility.

Keywords: *principle, the concept of principle, consolidation principles in the Code of Ukraine on Administrative Offences.*

Надійшла до редакції 29.01.2015

Журавльова З. В.

здобувач

*(Класичний приватний
університет, м. Запоріжжя)*

УДК 351.72; 349:336.5

ФОНД СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ УКРАЇНИ: ПОГЛЯД КРІЗЬ ПРИЗМУ ФІНАНСОВО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Проаналізовано фінансово-правовий статус фонду соціального страхування в Україні, як суб'єкт регулювання обов'язкового медичного страхування в Україні. Досліджено моделі побудови фінансово-бюджетного механізму, побудови та наповнення фондів коштів. Запропоновано авторське бачення фінансово-правового регулювання зазначеної сфери.

Ключові слова: *загальнообов'язкове державне соціальне страхування, фонд соціального страхування, медичне страхування, бюджет, податки, фонди коштів.*

Постановка проблеми. Сучасний розвиток демократичних відносин в Україні, стан суспільного розвитку, пошуки шляхів до європейської інтеграції потребують виважених підходів до проведення реформ у суспільстві, однією з яких є реформа галузі охорони здоров'я.

Суспільна значущість життя і здоров'я, прав і свобод людини у галузі охорони здоров'я, їх фінансового забезпечення, формують цілу низку питань, серед яких особлива увага приділяється запровадженню обов'язкового медичного страхування.

Зазначене зумовлює необхідність проведення наукових досліджень, пов'язаних зі статусом та діяльністю публічних фондів соціального призначення, їх доходами та видатками, фінансовою діяльністю інститутів публічної влади, публічними видатками у галузі охорони здоров'я населення.

Законом України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування загальнообов'язкового державного соціального страхування та легалізації фонду оплати праці" від 28.12.2014 № 77-VIII пе-

редбачено створення державного Фонду соціального страхування в Україні, як головного суб'єкта, що здатний акумулювати страхові внески [1]. Як відомо, все нове викликає більше запитань, ніж надає відповідей, тому комплексний науковий аналіз фінансово-правового статусу фонду соціального страхування в Україні сприятиме подальшому комплексному дослідженню публічних доходів, видатків та публічних соціальних фондів.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питанню адміністративно-правового статусу суб'єктів регулювання обов'язкового медичного страхування свого часу приділяли увагу С.С. Алексєєв, В.В. Копейчиков, М.І. Матузов, С.А. Комаров, А.В. Сурілов, В.Ф. Погорілко, М.О. Баймуратов, О.В. Батанов, П.М. Рабинович, С.В. Агієвець, Л.К. Воронова, М.П. Кучерявенко, Д.А. Бекерська, О.А. Коваль, А.А. Нечай, О.В. Солдатенко, А.С. Ємельянова, В.Б. Авер'янов, Д.М. Бахрах, І.Л. Бачило, І.П. Голосніченко, Л.В. Коваль, О.Ю. Синявська, Н.Б. Болотіна, С.Г. Стеценко, В.Ю. Стеценко та багато інших.

Але слід констатувати, що комплексного дослідження адміністративно-правового статусу суб'єктів регулювання обов'язкового медичного страхування не проводилося, а наявні наукові праці торкалися зазначеного питання лише фрагментарно.

Метою даного дослідження є аналіз фінансово-правового статусу фонду соціального страхування в Україні як суб'єкта регулювання обов'язкового медичного страхування в Україні.

Виклад основного матеріалу. Існування правовідносин соціального страхування – обов'язкового соціального медичного страхування – пов'язане з реалізацією їх суб'єктами (учасниками) визначених обсягів прав та обов'язків у галузі медичної діяльності, зокрема, отриманням права на медичну допомогу, а також медичні послуги та спеціальний медичний догляд у закладах системи охорони здоров'я.

За своїм змістом соціальне страхування охоплює соціальне забезпечення у разі настання різних соціальних ризиків, тому у контексті предмета дослідження важливим є відмежування випадків, у яких надається соціальне медичне страхування, від випадків, за якими мають надаватися інші види соціального страхування.

На сьогодні в Україні загальнообов'язкове державне соціальне страхування (далі – ЗДСС) охоплює соціальне страхування: у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності, та медичне страхування.

Головним гравцем від імені держави визначено Фонд соціального страхування в Україні. Зараз лише відбувається становлення даного суб'єкта як основного у галузі соціального медичного страхування, за прикладом багатьох країн Європи.

Організація надання населенню медичної допомоги на засадах страхової медицини (в межах бюджетно-страхової моделі) в умовах ринкових відносин

передбачає, що фінансування цілої галузі – охорона здоров'я – має здійснюватися на оновлених засадах та з використанням нових його форм.

Оскільки для вітчизняної економіки така форма фінансування цілої галузі є новою, в межах державно-правового експерименту для впровадження Програми економічних реформ на 2010–2014 роки у Вінницькій, Дніпропетровській, Донецькій областях та місті Києві, як пілотних регіонах, протягом 2011–2014 років проводиться пілотний проект щодо реформування системи охорони здоров'я [2; 3].

Перш за все це стосується такого аспекту, як надання платних медичних послуг у сфері охорони здоров'я за рахунок коштів фізичних та юридичних осіб, а також за рахунок благодійних внесків, надходжень за договорами добровільного медичного страхування, на якому акцентовано увагу Кабінету Міністрів України в "Основних концептуальних напрямках реформування системи охорони здоров'я" [4].

Водночас у вказаному документі передбачено збереження існуючих механізмів бюджетного фінансування та організації фінансового забезпечення функціонування системи охорони здоров'я [2], впровадження нового механізму фінансового забезпечення за видами медичної допомоги на підставі договорів про медичне обслуговування населення.

Вказані питання охоплюють різні аспекти такого явища, як публічні фінанси системи обов'язкового соціального медичного страхування, та організації управління ними. Це питання акумуляції значних фондів грошових коштів як суспільних фондів споживання, їх включення у вітчизняну бюджетну систему та подальшого розподілу в системі ОСМС.

Як слушно вказує у своїй роботі О.А. Ногіна, світова практика побудови систем соціального забезпечення, у тому числі їх фінансової основи, показує, що найбільш ефективними є системи, коли держава "присутня" в системі відносин соціального страхування населення лише в якості особи, яка забезпечує певний рівень соціальних гарантій, контроль та регулювання відповідних відносин, натомість кожен роботодавець або громадянин, використовуючи надані йому права у сфері соціального страхування, має право збільшувати соціальну захищеність своїх працівників або свою власну самостійно [5].

Дискусія між провідними вченими науки фінансового права щодо розширення предмета фінансового права та нових видів грошових фондів призвела до перегляду існуючих позицій на визначення публічних за своєю природою фондів коштів та визначення категорії "публічні фінанси" [6].

Не вдаючись у наукову полеміку щодо підходів до визначення критеріїв та інших ознак публічних фінансів, ми погоджуємося з позицією відомого вченого науки фінансового права в Україні А.А. Нечай, яка під публічними фінансами розуміє суспільні відносини, що пов'язані із задоволенням усіх видів публічного інтересу та виникають у процесі утворення, розподілу (перерозподілу) та використання фондів коштів держави, органів місцевого самоврядування та фондів коштів, за рахунок яких задовольняються суспільні інтереси, визнані державою або органами місцевого самоврядування, незале-

жно від форми власності таких фондів; вони регулюються шляхом встановлення владних приписів держави або органів місцевого самоврядування. Вважаємо слушною та актуальною тезу цього науковця щодо неможливості існування фінансів як суспільних відносин поза правовим регулюванням, оскільки для публічних фінансів державна регламентація має форму владних приписів та є однією з характерних ознак цього виду суспільних відносин [6].

Цей науковець вказує, що публічні фінанси є різновидом публічних суспільних відносин, які є предметом публічної галузі права, та охоплює вияви публічного інтересу у різних сферах. У свою чергу, легітимними носіями державного інтересу є держава, територіального інтересу – органи місцевого самоврядування, суспільного інтересу – фонди обов'язкового соціального страхування як інституції, яким надано повноваження та на яких покладено функції з утворення, розподілу (перерозподілу) і використання фондів коштів, за рахунок яких фінансуються визнані державою соціальні програми [6]. Саме ці фонди і виступають матеріальною основою задоволення публічного (одного з його видів – суспільного) інтересу.

За результатами наукового аналізу А.А. Нечай дійшла висновку, що фонди коштів обов'язкового соціального страхування є новим видом публічних фондів, які не є державною чи комунальною (муніципальною) власністю відповідно до законодавства України [6].

У механізмі організаційно-правового оформлення публічних фінансів державних позабюджетних фондів важливе місце має визнання за ними офіційного статусу та питання організаційно-правового оформлення цих публічних фінансів у межах фінансової (зокрема – бюджетної) системи.

Відповідно до ст. 5 БК України, бюджетна система України складається з державного бюджету та місцевих бюджетів [7]. Нормою частини 1 ст. 116 БК України передбачено, що створення позабюджетних фондів, порушення вимог БК щодо відкриття позабюджетних рахунків для розміщення бюджетних коштів вважається бюджетним правопорушенням.

Враховуючи наукові розробки А.А. Нечай у сфері публічних фінансів щодо визначення фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування в Україні як інституційних утворень та легітимних носіїв публічного суспільного інтересу, визнаного державою, та матеріальної основи для задоволення цього інтересу – публічні фонди коштів соціального призначення, вважаємо, що кошти Фонду обов'язкового соціального страхування є за своїм змістом публічними, а за конституційним призначенням – такими, що забезпечують права громадян на соціальний захист [8].

Норми Конституції України передбачають гарантії права на соціальний захист у вигляді легітимного формування матеріальної основи такого права – за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення; отже, вже з положень норм Основного Закону випливає, що ним закладено фінансові основи для забезпечення права громадян на соціальний захист з незалежних від них обставин, зокрема, настання захворювання як одного з видів соціальних

ризиків.

Як вказує О.А. Ногіна, у науковій літературі під час вживання терміна "позабюджетні фонди" використовується два аспекти, один з яких відображає економічну сутність, а другий – правову форму організації позабюджетних фондів [5].

Проведений аналіз наукових доробок О.А. Ногіної показує, що правова форма відособлення коштів державних позабюджетних фондів у складі бюджетної системи є можливою у таких варіантах: по-перше, шляхом створення державою самостійних юридичних осіб для управління фінансовими коштами, по-друге, відособлення грошових коштів шляхом акумулювання їх сукупності на спеціальному рахунку в Центральному банку РФ, яким мають право розпоряджатися уповноважені органи державної влади. Організаційно-правова форма управління публічними фінансами територіальних фондів ОМС у Російській Федерації здійснюється у першій формі – вони є самостійними організаціями [5].

На нашу думку, таку форму організації управління публічними фінансами системи ОДСМС в Україні слід було б визнати найбільш вдалою та організаційно необхідною, враховуючи таке. Ефективна, автономна від держави система соціального медичного страхування неможлива без створення у ній окремого суб'єкта – публічного страхувальника, який має реалізовувати публічний інтерес та здійснювати управління публічними фінансами цього виду соціального страхування.

Слід зазначити, що правовий режим грошових коштів, статус цього позабюджетного фонду (ОСМС в Україні), бюджет якого все-таки має функціонувати у складі бюджетної системи України, буде відрізнятися від існуючих правових конструкцій управління публічними фінансами, які відокремлені від бюджетної системи у різних організаційно-правових формах (наприклад, однією з них є Фонд гарантування вкладів фізичних осіб).

Створення державного Фонду ЗДСС в Україні має на меті вирішення двох важливих аспектів загальної проблеми: по-перше, це формування та розуміння фонду як сукупності грошових коштів у матеріальному розумінні (бюджет фонду) та, по-друге, органів управління Фондом як органів самостійної юридичної особи публічного права (публічного страхувальника).

Проведений нами аналіз наукової літератури [5; 6; 9] дозволяє стверджувати, що на сучасному етапі розвитку організаційної моделі Фонду ЗДСС в Україні, формування в ній виконуваних ним публічних завдань та функцій, специфічних рис, властивих органам державної влади та контролю, у сфері формування, розподілу та використання акумульованих в рамках його бюджету публічних грошових коштів набуває особливої актуальності.

У багатьох наукових дослідженнях правового статусу фондів вчені вказують на таку особливість їхнього правового статусу, як дуалістичний характер: по-перше, вони є уповноваженими органами державного управління фінансовими засобами, по-друге, це самостійні юридичні особи, які є публічними страховиками з обов'язкового соціального страхування [5; 10;

11; 12], беруть участь у цивільному обороті та здійснюють фінансування соціальної сфери, у тому числі – в межах договірних відносин.

Як вказує О.А. Ногіна, державні позабюджетні фонди, вступаючи у відносини різного правового характеру, реалізують у рамках цих відносин свої публічні завдання, використовуючи або владні повноваження, або свої права рівного учасника непублічних відносин. Публічність завдань, цілей, функцій, методів управління, правового режиму фінансових коштів та низка інших властивостей, притаманних державним позабюджетним фондам, дозволяє віднести їх до юридичних осіб публічного права; подібні специфічні конструкції є характерними саме для фінансової сфери [5].

На нашу думку, на сьогодні в Україні ця проблема охоплюється питанням створення юридичних осіб публічного права, тобто формами участі держави, територіальних громад у публічних та приватних (цивільних та господарських) відносинах [13]. Проведений аналіз норм ЦК України показує, що всі публічні суб'єкти – держава та територіальні громади можуть створювати юридичні особи публічного права у випадках та порядку, встановлених законом.

Реалізація прав держави та територіальних громад у корпоративних відносинах нового типу (створення позабюджетних фондів) має "вписуватися" в існуючі форми, моделі правового регулювання та засади, на яких здійснюється побудова усієї вітчизняної правової системи. Зокрема, відповідно до Класифікатора організаційно-правових форм господарювання (КОПФГ), юридична особа публічного права створюється розпорядчим актом Президента України, органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування [14].

Отже, "побудова" правового статусу Фонду ЗДСС в Україні має враховувати існуючі положення законодавства щодо створення юридичних осіб публічного права, їх реорганізації та ліквідації; організаційно-правових форм утворення цих осіб; вимог до внутрішньої організаційної структури; повноважень органів державної влади у взаємовідносинах з фондами обов'язкового соціального страхування; повноважень органів державної влади у сфері формування фінансової основи ФСС; формування доходів та видатків юридичних осіб публічного права, контролю за цільовим витрачанням бюджетних коштів, переданих для виконання конституційних функцій; обсягів владних управлінських функцій у предметах відання та можливості застосовувати існуючі види заходів примусу (санкцій); обсягів їхньої взаємної відповідальності у відносинах з державою.

Створення самостійного (організаційно відокремленого) Фонду ЗДСС в Україні фактично передбачає відособлення фінансових ресурсів (коштів) в окрему форму, яка охоплюється поняттям "бюджет фонду" та можливість включення бюджету цього державного позабюджетного фонду до бюджетної системи та фінансової системи України через законодавчу легітимацію цього Фонду.

Досліджуючи організаційне забезпечення конституційного права громадян на охорону здоров'я, відомий вітчизняний вчений О.В. Солдатенко наго-

лошує, що фінансовою основою реалізації публічного інтересу у сфері охорони здоров'я є кошти відповідних грошових фондів, які формуються, крім іншого, через систему фінансування, що є вирішальною умовою активізації впливу фінансів на соціальний розвиток держави [15].

Водночас взаємодія державного та муніципального рівнів управління (органів влади та місцевого самоврядування) у питаннях створення (заснування), формування фінансових основ державного позабюджетного (цільового) Фонду ЗДСС, враховуючи положення діючого законодавства, має свої особливості, які обов'язково мають бути врахованими під час формування його фінансово-правових основ.

По-перше, однією з них є статусні особливості державної влади та місцевого самоврядування, які ґрунтуються на нормах Конституції України, галузевого законодавства (самостійність та незалежність, різні сфери територіальної дії влади). По-друге, особливості їхньої фінансової (різнорівневність бюджетного фінансування) та матеріальної основ (спеціальним законом було здійснено розмежування (з відповідною передачею) об'єктів права державної власності – з передачею у комунальну власність, та об'єктів комунальної власності – у державну власність безоплатно або шляхом обміну). По-третє, специфіка юридичної сили, порядку ухвалення обов'язкових владних рішень (нормативно-правових актів та рішень органів місцевого самоврядування), сфера їхньої дії.

Висновки. На підставі проведеного аналізу можна дійти висновку, що на сьогодні проблема створення державного позабюджетного (цільового) Фонду ЗДСС пов'язана із врегулюванням питань корпоративних відносин за участю публічних суб'єктів (створення публічними суб'єктами – державою та територіальними громадами юридичної особи публічного права – Фонду ЗДСС), пайовою участю цих осіб у вказаних корпоративних відносинах, спільним фінансуванням об'єктів різних форм власності (державних та комунальних закладів та установ), правом власності на кошти Фонду ЗДСС, засадами децентралізації системи соціального страхування та розподілом відповідальності центральних та місцевих органів влади за якість фінансування охорони здоров'я й іншими питаннями.

Тому для вирішення цих важливих питань щодо створення державного позабюджетного (цільового) Фонду ЗДСС (установчого та організаційного характеру) необхідна, з одного боку, тверда політична воля та компроміс між усіма суб'єктами політики в особі: Верховної Ради України, місцевого самоврядування (територіальних громад) усіх рівнів, Кабінету Міністрів України, з іншого – здійснення подальших наукових досліджень.

Формування бюджету Фонду ЗДСС в Україні як єдиного економічного інструменту (фонду) управління галуззю охорони здоров'я вбачається нами як інша важлива науково-практична проблема, стосовно якої ми дійшли таких результатів.

Проведений нами аналіз дозволяє стверджувати, що на сьогодні в Україні бюджетний процес фондів ЗДСС чітко не врегульований, тому для досяг-

нення цілей реформування податкової системи необхідно вжити заходів із реформування системи сплати внесків до фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування, які не входять до складу податкової системи, але впливають на загальний рівень податкового коефіцієнта, податкове навантаження на працю та масштаби тінізації заробітної плати, а отже, і на обсяг надходжень до місцевих бюджетів податку з доходів фізичних осіб.

Бібліографічні посилання

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування загальнообов'язкового державного соціального страхування та легалізації фонду оплати праці : Закон України від 28.12.2014 № 77-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/77-19/print1406100154330106>.
2. Про порядок проведення реформування системи охорони здоров'я у Вінницькій, Дніпропетровській, Донецькій областях та місті Києві : Закон України від 07.07.2011 р. № 3612 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 59. – Ст. 2346.
3. Про Національний план дій на 2012 рік щодо впровадження Програми економічних реформ на 2010–2014 роки "Заможне суспільство, конкурентно-спроможна економіка, ефективна держава" : Указ Президента України від 12.03.2012 р. № 187/2012 // Офіційний вісник Президента України. – 2012. – № 10. – Ст. 245.
4. Деякі питання удосконалення системи охорони здоров'я : постанова Кабінету Міністрів України від 17.02.2010 р. № 208 (зі змінами та доп.) // Офіційний вісник України. – 2010. – № 15. – Ст. 704.
5. *Ногина О.А.* Государственные внебюджетные фонды в составе бюджетной системы России: проблемы правового регулирования. – М., 2012.
6. *Нечай А.А.* Проблемы правового регулирования публичных финансов та публичных выдатків : монографія / А.А. Нечай. – Чернівці, 2006.
7. Бюджетний кодекс України : Закон України від 08.07.2010 року № 2456-VI // Офіційний вісник України. – 2010. – № 59. – Ст. 2047.
8. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. – К., 1996.
9. *Соловьев А.К.* Государственные внебюджетные фонды : учеб. пособие. – М., 2009.
10. *Ногина О.А.* Правовая природа государственных внебюджетных фондов в РФ / О.А. Ногина // Правоведение. – 1996. – № 4. – С. 63.
11. *Братчикова Н.В.* Двойственная правовая природа внебюджетных социальных фондов / Н.В. Братчикова // Финансовые и бухгалтерские консультации. – 1998. – № 4. – С. 30.
12. *Ковалевский М.А.* Правовой статус территориальных фондов обязательного медицинского страхования и проблемы уплаты страховых взносов (платежей) органами местного самоуправления / Ковалевский М.А. – М., 2000.
13. Цивільний кодекс України : прийнятий Законом України від 16.01.2003 р. № 435-IV (зі змінами та доп.) // Офіційний вісник України. – 2003. – № 11. – Ст. 461.
14. Класифікація організаційно-правових форм господарювання. ДК 002:2004 : наказ Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики від 28.05.2004 р. № 97 // Юридичний вісник України. – 2004. – № 47.
15. *Солдатенко О.В.* Правове регулювання видатків на реалізацію конституційного права громадян на охорону здоров'я в Україні та країнах Центральної Європи : дис.... докт. юрид. наук : 12.00.07 / Солдатенко Оксана Володимирівна. – Ірпінь, 2010.

Журавлева З. В. Фонд соціального страхування України: взгляд сквозь призму финансово-правового регулирования. Проанализирован финансово-правовой статус фонда социального страхования в Украине как субъект регулирования обязательного ме-

дицинського страхування. Исследованы модели построения финансово-бюджетного механизма, построение и наполнение фондов средств. Предложено авторское видение финансово-правового регулирования указанной сферы.

Ключевые слова: *общеобязательное государственное социальное страхование, фонд социального страхования, медицинское страхование, бюджет, налоги, фонды средств.*

Zhuravlyova Z. V. Social Insurance Fund of Ukraine: a view through the prism of financial regulation. The paper analyzes the financial and legal status of the Social Security Fund in Ukraine as a subject of regulation of obligatory medical insurance in Ukraine. The author has studied the model building of fiscal mechanism construction and filling of funds of funds. There is the author's vision of financial and legal regulation of these areas.

Today the problem of the state off-budget (task) Fund of obligatory state social insurance (OSSI) is associated with the settlement of corporate relations involving public entities (creating public entities by the state and territorial communities of a legal entity of public law – OSSI Fund), equity participation of these entities in these corporate relationships, joint financing of various forms of ownership (state and municipal institutions and agencies), the ownership of the OSSI Fund, of principles of decentralization of social security and shared responsibilities of central and local government funding for quality health care and other issues.

Today in Ukraine budgeting OSSI Fund is clearly not settled, so to achieve the goals of reforming the tax system should take steps to reform the system of contributions to the funds of obligatory state social insurance which are not included in the tax system.

Keywords: *compulsory state social insurance, social security, health insurance, budget, taxes, funds of funds.*

Надійшла до редакції 10.03.2015

Поптанич Ю. М.

(ГУМВС України в Київській області)

УДК 342.95 + 351.758.1

ПРОВЕДЕННЯ ЛОТЕРЕЙ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ЗАБОРОНИ ГРАЛЬНОГО БІЗНЕСУ

Висвітлено особливості лотерейної діяльності в Україні та за кордоном, виявлено сучасні закономірності і тенденції розвитку, формулювання завдань, які необхідно вирішити на законодавчому рівні для її ефективного функціонування.

Ключові слова: *азартні ігри, лотерея, відеолотерейні термінали, правове регулювання, закономірності, тенденції, ефективне функціонування.*

Постановка проблеми. Однією з найбільш актуальних проблем, що виникли у процесі розвитку сучасного суспільства в Україні, є необхідність державного регулювання у сфері індустрії азартних ігор (грального бізнесу).

Гральний бізнес – діяльність, пов'язана з організацією, проведенням та наданням можливості доступу до азартних ігор у казино, на гральних автоматах, комп'ютерних симуляторах, у букмекерських конторах, в інтерактивних закладах, в електронному (віртуальному) казино незалежно від місця розташування сервера [1].

На сьогодні відсутній спеціальний закон, який визначав би основи державного регулювання сфери грального бізнесу в Україні шляхом встановлення єдиних і загальнообов'язкових норм і правил. Верховною Радою України 15 травня 2009 прийнято Закон України «Про заборону грального бізнесу в Україні» (№ 1334). З дня набрання чинності цим Законом (з 25.06.2009) видачу ліцензій на провадження діяльності з організації та проведення азартних ігор в Україні припинено, а ліцензії, видані суб'єктам господарювання до дня набрання чинності цим Законом, скасовано. Так, відповідно до положень частини першої статті 4 зазначеного Закону, цей Закон діє до прийняття спеціального законодавства, що передбачає право здійснення грального бізнесу у спеціально створених гральних зонах.

Основною ознакою азартної гри є її оплатність, а також залежність можливості отримати виграш тільки від випадковості.

По своїй суті лотерея повністю підпадає під зазначені ознаки азартних ігор, однак згідно із законом до них не належить, а тому діяльність з організації та проведення лотерей не є забороненою. Здавалося б, законодавець залишив для суб'єктів господарювання, що раніше займалися гральним бізнесом, широке поле для діяльності у сфері лотерей.

Лотерея – масова гра, незалежно від її назви, умовами проведення якої передбачено розіграш призового (виграшного) фонду між її гравцями і перемога в якій має випадковий характер, територія проведення (розповсюдження) якої поширюється за межі однієї будівлі (споруди), незалежно від способу прийняття грошей за участь у такій грі [2].

Крім того, набув чинності Закон «Про державні лотереї в Україні», який заборонив проведення будь-яких інших лотерей, крім державних. Проводити таку діяльність мають право лише оператори державних лотерей, котрі отримали відповідні ліцензії. На практиці, з прийняттям даного закону організатори незаконних азартних ігор почали створювати гральні заклади під виглядом проведення (розповсюдження) державних миттєвих лотерей.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Серед науковців, які прямо чи опосередковано розглядали висвітлені в статті питання, є В.А. Белов, Д.О. Гетманцев, О.М. Капітанова, І.О. Галаган, М.М. Дорогих, В.М. Дорогих, С.В. Ківалов. Проте в їхніх працях враховано здебільшого загальнотеоретичні питання щодо функціонування грального бізнесу, у свою чергу, на даний час значну увагу необхідно приділити саме лотерейній діяльності, яка стрімко розвивається в Україні. Окрім того, в суспільстві триває широка дискусія щодо проведення під виглядом державних лотерей інших видів азартних ігор, незважаючи на заборону грального бізнесу.

Метою статті є висвітлення проведення лотерей в Україні та за кордоном, виявлення закономірностей і тенденцій розвитку даного виду азартних ігор. Відповідно до цього визначено такі завдання:

- дослідити особливості правового регулювання лотерейної діяльності в Україні та за кордоном;
- виокремити типи та форми лотерей;

- висвітлити сучасні тенденції розвитку лотерей в Україні;
- сформулювати завдання, які необхідно вирішити для створення ефективного правового регулювання лотерейної діяльності в Україні.

Виклад основного матеріалу. Перші згадки про лотереї сягають китайської династії Хань між 205 і 187 р. до н.е. Зокрема лотереї проводилися з метою фінансування великих державних проєктів, таких як Велика Китайська стіна. Крім того, лотереї проводилися в часи імператора Цезаря, з метою ремонту міста Рима.

Лотереї, в сучасному розумінні, почали проводитися в Європі з XV століття. Гроші, зібрані від проведення лотерей, спрямовувалися на будівництво фортів та укріплень замків, а також на потреби бідних верств населення. Найперші лотереї проводилися в містах Брюгге, Гент, Утрехт (Нідерланди). У Нідерландах станом на даний час працює найдавніша лотерея – Staatsloterij. Приблизно в той же час лотереї почали проводити на території Італії. Перша зареєстрована італійська лотерея відбулася 9 січня 1449 в Мілані, яка була організована для фінансування війни проти Венеціанської республіки.

Протягом XV–XVII століття лотереї вже проводилися в більшості європейських країн та Америці, ввійшли в норму та існують по сьогоднішній день.

На території сучасної України лотереї почали проводити у XVIII столітті. Вони прижилися та стали популярними на території тодішньої царської Росії, однак у зв'язку з проведенням в часи імператриці Катерини II збиткової лотереї, яка проводилася серед заможних верств населення та по результатах якої держава залишилася без прибутку, більше того, залишилася винною гроші переможцям лотереї, лотереї перестали проводитися. Щоправда згодом мало місце проведення благодійних лотерей. Дозвіл на організацію розіграшів давали або губернатори, або сам міністр фінансів. Втім, у 1892 році уряд самостійно виступив ініціатором проведення лотереї з метою зібрання коштів для допомоги населенню у зв'язку з неврожаєм. Було зібрано астрономічну на той час суму – 9600000 рублів. Також у 1914 році, у зв'язку з початком Першої світової війни, урядова лотерея збрала значні кошти для надання допомоги пораненим фронтовикам.

За часів СРСР було суперечливе ставлення до лотерейної діяльності: з 1920 до 1950 року проводилися поодинокі розіграші, починаючи з 1950 року до розпаду СРСР лотереї проводилися більш часто і масово, під монополією держави.

На сьогоднішній день розвинуті країни світу дотримуються дещо відмінних позицій щодо регулювання лотерейної діяльності. Вона поза законом в деяких країнах, у той час як інші підтримують організації лотереї лише державними, або як державними, так і приватними операторами та підприємствами.

Зокрема, в Австралії оператори мають ліцензії на державному або територіальному рівнях та можуть бути як державної, так і приватної форми вла-

сності. Канада має дві загальнонаціональні лотереї: Лото 6/49 і Лото Макс. Ці ігри перебувають у віданні Міжпровінційної лотерейної корпорації, яка є консорціумом з п'яти регіональних комісій лотереї. Окрім того, існують лотереї, які проводяться на провінційному рівні. У Франції існує державна монополія на проведення лотерей.

Існує одна національна лотерея у Великобританії, яка називається Національна лотерея та має загальноєвропейську основу. Недавно почала діяльність нова приватна лотерея під назвою «Лотерея Здоров'я». У Сполучених Штатах Америки лотереї проводяться відповідно до правових норм кожного штату, отримані кошти здебільшого використовуються на потреби, які виникають у сфері освіти.

На території незалежної України також було дозволено проведення державних лотерей. На даний час операторами державних лотерей, згідно із статтею 6 Закону «Про державні лотереї в Україні», можуть бути юридичні особи, зареєстровані на території України. Крім цього, вони мають відповідати низці вимог: мінімальний розмір їх статутного капіталу не може бути меншим від встановленого НБУ для банків (120 млн грн.), мають бути створені постійно діючі відокремлені підрозділи в кожному населеному пункті, де мешкає понад 500 тис. людей, а також точки розповсюдження державних лотерей у кожному населеному пункті з кількістю жителів понад 5 тис., але не менше 5 тисяч пунктів розповсюдження тощо. Жодних обмежень стосовно того, що оператори повинні бути підприємствами державної форми власності або державі має належати хоча б частина компанії, вищевказаний закон не містить. Тобто фактично на ринку можуть працювати приватні компанії, які заробляють на цьому значні кошти.

Основною вимогою до операторів державних лотерей, яка на даний час блокує вихід нових суб'єктів господарювання на цей ринок, є необхідність мати десятирічний досвід випуску та проведення державних лотерей в Україні на момент звернення за отриманням ліцензії (ч. 6 ст. 6 Закону «Про державні лотереї в Україні»).

Варто зазначити, що з 2.06.2005 і аж до 6.10.2012 (дати набуття чинності Законом «Про державні лотереї в Україні») діяв мораторій на видання ліцензій на провадження господарської діяльності з випуску та проведення лотерей, що обмежувало конкуренцію у провадженні цього виду господарської діяльності. Таким чином, претендувати на отримання ліцензії оператора державної лотереї наразі можуть тільки ті особи, що отримали відповідні ліцензії до червня 2005 р. Відповідно до ч. 4 ст. 14 Закону «Про ліцензування певних видів господарської діяльності», ліцензія на провадження певного виду господарської діяльності видається на необмежений строк. Разом з тим Кабмін за поданням спеціально уповноваженого органу з питань ліцензування може обмежити строк дії ліцензії на провадження певного виду господарської діяльності, але цей термін не може бути меншим 5 років [3]. Постановою Кабміну визначено, що строк дії ліцензій на провадження діяльності з випуску та проведення лотерей становить 12 років [4].

Згідно з інформацією, розміщеною на офіційному сайті Мінфіну, на сьогодні діяльність з випуску та проведення лотерей проводять чотири суб'єкти господарювання – підприємство зі 100 % іноземних інвестицій «Українська Національна Лотерея», ТОВ «М.С.Л.», ПрАТ «Патріот», ПАТ «Державний ощадний банк України» [5]. При цьому Ощадбанк не випускає лотерей, тож фактично на ринку залишається 3 підприємства.

При цьому споживачі лотерейних послуг, купуючи державну лотерею, звичай вважають, що її випускає саме держава, у той час як насправді це приватний бізнес обмеженого кола підприємств, що перекрив дорогу всім іншим займатися такою ж діяльністю. При цьому нівелюються норми Конституції, які гарантують забезпечення з боку держави захисту конкуренції в підприємницькій діяльності, встановлюють заборону неправомірного обмеження конкуренції та право кожного займатися незабороненим видом підприємництва.

Законом встановлено, що розмір призового фонду державної лотереї, який підлягає розігруванню між учасниками гри для визначення переможця, повинен становити не менше 50 % від сум доходів, отриманих від прийняття ставок. Таким чином, інші 50 %, за вирахуванням витрат на сплату податку та інших обов'язкових платежів, є чистим прибутком зазначених компаній. Держава з такої діяльності отримує лише відрахування до бюджету у вигляді податку на прибуток, що сплачують оператори лотерей, та податку з доходів фізичних осіб – переможців лотерей [6].

На практиці також має місце доручення на проведення лотерей вищевказаних операторів іншим підприємствам, які діють від їх імені та не мають при цьому ліцензії. Оператор укладає угоду з іншим підприємством, згідно з якою оператор доручає розповсюджувати державні числові лотереї. Повірене підприємство організовує інфраструктуру для реалізації. Часто при розповсюдженні лотерей використовуються апарати, які нагадують гральні автомати [7]. При цьому доручення (передоручення) на розповсюдження лотерей може в даному випадку відвести відповідальність від оператора лотереї у разі виявлення порушень законодавства (виявлення ознак забороненого грального бізнесу в пунктах проведення лотерейної діяльності) в сторону підприємства, якому доручається розповсюдження лотереї.

Наявне законодавство дозволяє встановлювати відеолотерейні термінали (автомат для продажу відеолотереї). Але в той час як за кордоном на таких терміналах встановлюються обмеження: розмір максимальної ставки або сума, яку гравець може витратити. Людина не стає залежною від гри. В Україні таких обмежень вводити не стали. Більше того, компанія-оператор лотерей може встановлювати на термінали «лотереї» на свій розсуд. У результаті замість відеолотерейних квитків на такому автоматі можуть з'явитися ігри зі звичайних ігрових автоматів. Замість лотерейних клубів можуть відкриватися раніше підпільні гральні зали.

Висновок. З огляду на викладене склалася ситуація, яка вимагає змін в існуючому законодавстві з метою відокремлення лотерейної діяльності від інших видів грального бізнесу.

Регулювання лотерейної діяльності шляхом внесення змін до вже існуючих законодавчих актів має вирішити такі завдання:

1) роз'яснити, що таке автомат для продажу відеолотереї, при цьому вказати, що вся інформація з таких автоматів повинна передаватися на один сервер у міністерстві фінансів;

2) встановити онлайн-контроль за проведенням лотерей центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну фінансову політику, політику у сфері випуску та проведення лотерей, та центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів;

3) ввести обов'язкову сертифікацію автоматів для продажу відеолотереї, кожен апарат має знаходитися на обліку в уповноважених державних органів;

4) запровадити обмеження максимальної кількості лотерейних пристроїв у пункті розповсюдження та кількості пунктів розповсюдження в одній будівлі;

5) заборонити використання будь-яких інших засобів, що засвідчують участь у лотереї, крім лотерейних білетів та чеків гравця;

6) встановити адміністративну відповідальність за прийняття ставок у неповнолітніх;

7) розширити підстави проведення позапланових перевірок пунктів розповсюдження лотерей, розширити підстави позбавлення оператора лотерей його статусу;

8) заборонити використання ігрових автоматів під час проведення державних лотерей та заборонити відтворення процесу прокручування барабанів (на зразок ігрових автоматів);

9) на законодавчому рівні закріпити соціальну спрямованість лотерей та передбачити пряме фінансування за рахунок відрахувань від проведення лотерей на соціальну сферу;

10) потрібно відновити діяльність лотерей в мережі «Ощадбанку», який має для розповсюдження лотерей необхідну мережу; адже це дасть змогу отримати значні кошти до бюджету;

11) заборонити доручення та передоручення операторами розповсюдження державних лотерей;

12) розробити ліцензійні вимоги для операторів державних лотерей, при цьому забезпечивши дотримання вимог щодо фінансової надійності та свободи підприємницької діяльності.

13) розв'язавши ці завдання, Україна отримає повноцінну й ефективну систему регулювання лотерейної діяльності.

Бібліографічні посилання

1. Про заборону грального бізнесу в Україні : Закон України від 15 травня 2009 року // ВВР України. – 2009. – № 38. – Ст. 536.

2. Про державні лотереї в Україні : Закон України від 6 вересня 2012 року // ВВР України. – 2013. – № 31. – Ст. 369.

3. Про ліцензування певних видів господарської діяльності : Закон України від 1 червня 2000 року № 1775-III.

4. Про строк дії ліцензії на провадження певних видів господарської діяльності, розміри і порядок зарахування плати за її видачу : постанова Кабінету Міністрів України від 29.11.2000 № 1755.

5. Офіційний сайт Мінфіну України: Перелік суб'єктів господарської діяльності, що мають ліцензію на діяльність з випуску та проведення лотерей [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.minfin.gov.ua/control/publish/article/main?art_id=342818&cat_id=67153.

6. *Саєнко М.* Монополія на азарт / М. Саєнко // Закон і Бізнес. – Вип. № 42 (1081) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zib.com.ua/ua/print/12166noviy_zakon_rozdiliv_rinok_loterey_mizh_kilkoma_privatnimi_k.html.

7. *Медуниця О.* «Світлий путь» грального бізнесу / О. Медуниця // Українська правда [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/columns/2013/05/29/6990952>.

Поптанич Ю.М. Проведение лотерей в Украине в условиях запрета игорного бизнеса. Освещены особенности лотерейной деятельности в Украине и за рубежом, выявлены современные закономерности и тенденции развития, формулирование задач, которые необходимо решить на законодательном уровне для ее эффективного функционирования.

Ключевые слова: азартные игры, лотерея, видеолотерейные терминалы, правовое регулирование, закономерности, тенденции, эффективное функционирование.

Poptanych Yu. M. Holding lotteries in Ukraine in terms of gambling prohibition. The main purpose of this article is to highlight the features of lottery in Ukraine and in foreign countries, identifying contemporary patterns and trends, formulation of tasks that need to be solved on legislative level for its effective functioning.

The regulation of lottery by amending existing legislation to decide, in particular, the following tasks: the definition of "machine for sale video lottery" and all information on such machines must be transferred to one server at the Ministry of Finance; the establishment of on-line control over the lottery central executive body that implements state financial policy, policy on the issue and holding of lotteries and central executive body that implements the state policy in the sphere of budget treasury services; mandatory certification of machines for sale video lottery, each device must be registered in the authorized state bodies; limiting the number of devices in lottery point spread and the number of distribution points in the same building; establishment of administrative responsibility for receiving rates from minors; legislatively consolidate social focus lotteries and direct funding by contributions from lotteries for social services; development of licensing requirements for operators of state lotteries, while ensuring compliance with the requirements for financial stability and freedom of business.

Keywords: gambling, lottery, video terminals, unsystematic, law regulation, patterns, trends, efficient operation.

Надійшла до редакції 05.03.2015

Роздайбіда А. А.
здобувач
(Національний університет
Державної податкової служби України)

УДК 347.73

ЩОДО ПОРЯДКУ ВИКОНАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ ПРО СТЯГНЕННЯ З ПЛАТНИКІВ ПОДАТКІВ ПОДАТКОВОГО БОРГУ

Звернуто увагу на особливості виконання судових рішень про стягнення з платників податків податкового боргу, а також що специфіка та порядок стягнення податкового боргу з платників податків залежить від суб'єктних особливостей платника. Проаналізовано норми чинного законодавства та визначено співвідношення таких категорій, як «контролюючі органи» та «органи стягнення».

***Ключові слова:** платник податків; податковий борг; стягнення податкового боргу; контролюючі органи; органи стягнення; готівкові кошти; безготівкові кошти.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах у справах про стягнення податкового боргу податкові органи часто не дотримуються процесуальних норм, що призводить до зниження ефективності звернення до суду, унеможливає вчасний судовий розгляд і т.д. Видається доцільним визначити однотипний підхід до вирішення справ про стягнення податкового боргу платників податків та порядку виконання судових рішень по таких справах.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблемам, пов'язаним із особливостями нарахування та стягнення податкового боргу платників податків, було приділено увагу з боку таких теоретиків права і фахівців з фінансового права, як Р. М. Бойчук, В. А. Бортняк, М. П. Дуравкін, О. І. Юр'єва та ін.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 19 Конституції України, органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. Порядок стягнення податкового боргу платників податків регулюється ст.ст. 95–99 Податкового кодексу України. Слід зазначити, що специфіка та порядок стягнення податкового боргу з платників податків залежить від суб'єктних особливостей платника. Відповідно до п. 95.3 ст. 95 Податкового кодексу України, стягнення коштів з рахунків платника податків у банках, обслуговуючих такого платника податків, здійснюється за рішенням суду, яке направляється до виконання контролюючим органам, у розмірі суми податкового боргу або його частини. Законодавець у наведеній нормі оперує загальним поняттям «платник податків».

Діалектичний аналіз інших норм Податкового кодексу України дає змо-

гу дійти висновку, що порядок стягнення коштів, передбачений п. 95.3 ст. 95 Податкового кодексу України, стосується виключно юридичних осіб. Як впливає із приписів п. 87.11 ст. 87 Податкового кодексу України, стягнення податкового боргу за рішенням суду здійснюється державною виконавчою службою відповідно до закону про виконавче провадження. Таким чином, Податковим кодексом України передбачено дві процедури стягнення податкового боргу з платника податків: 1) стягнення податкового боргу із залученням державної виконавчої служби; 2) стягнення податкового боргу без залучення державної виконавчої служби (стягнення податкового боргу контролюючим органом).

Згідно із п. 41.1 ст. 41 Податкового кодексу України, контролюючими органами є органи доходів і зборів. Поряд з цим, сама назва ст. 41 Податкового кодексу України «Контролюючі органи та органи стягнення» сприяє виокремленню поряд із контролюючими органами і органів стягнення. Так, органами стягнення є виключно контролюючі органи, уповноважені здійснювати заходи із забезпечення погашення податкового боргу та недоїмки зі сплати єдиного внеску у межах повноважень, а також державні виконавці у межах своїх повноважень (п. 41.2 ст. 41 Податкового кодексу України). Поняття органів стягнення міститься і у пп. 14.1.137 п. 14.1 ст. 14 Податкового кодексу України. Так, органом стягнення є державний орган, уповноважений здійснювати заходи із забезпечення погашення податкового боргу в межах повноважень, встановлених цим Кодексом та іншими законами України. Отже, одним і тим же нормативним актом запропоновано два різних визначення поняття «органів стягнення». І якщо визначення, наведене у ст. 14 Податкового кодексу України, не викликає зауважень, то поняття «органів стягнення» за ст. 41 Податкового кодексу України є нечітким. У ст. 41 Податкового кодексу України вже при формуванні системи контролюючих органів у сфері оподаткування законодавцем було закладено і поділ органів стягнення. Невирішеним залишається питання, чому в основу такої диференціації покладено саме здійснення повноважень із забезпечення погашення податкового боргу, а не суб'єктна складова, як це зроблено у п. 87.11 ст. 87 та п. 95.3 ст. 95 Податкового кодексу України. У такому випадку можна говорити про певну правову колізію. Адже, як вже зазначалося, державна виконавча служба може брати участь у стягненні суми податкового боргу платника податку – фізичної особи (п. 87.11 ст. 87 Податкового кодексу України). Разом із тим, виходячи із положень п. 41.2 ст. 41 Податкового кодексу України, заходи із забезпечення погашення податкового боргу здійснюються виключно контролюючими органами в розумінні Податкового кодексу України.

Відповідно до ст. 2 «Органи і посадові особи, які здійснюють примусове виконання рішень та провадять окремі виконавчі дії» Закону України «Про виконавче провадження», примусове виконання рішень покладено на державну виконавчу службу, яка входить до системи органів Міністерства юстиції України. Однак п. 4 цієї самої статті передбачено, що інші органи, установи, організації і посадові особи провадять окремі виконавчі дії у випадках, пе-

редбачених законом, у тому числі, відповідно до положень Закону України «Про виконавче провадження», на вимогу чи за дорученням державного виконавця. Зі змісту вказаної норми вбачається, що провадження виконавчих дій іншими особами (не державними виконавцями) може відбуватися на підставі законів самостійно і на вимогу чи за дорученням державного виконавця (відповідно до Закону України «Про виконавче провадження»). У свою чергу, ст. 3 «Виконання рішень іншими органами» Закону України «Про виконавче провадження» передбачено, що у випадках, передбачених законом, рішення судів та інших органів щодо стягнення коштів виконуються органами доходів і зборів, банками та іншими фінансовими установами. Рішення зазначених органів можуть виконуватися відповідно до закону також іншими органами, установами, організаціями, посадовими особами та громадянами. Рішення про стягнення коштів з державних органів, державного та місцевих бюджетів або бюджетних установ виконуються органами, що здійснюють казначейське обслуговування бюджетних коштів. У той же час у п. 3 ст. 3 Закону України «Про виконавче провадження» вказано, що всі зазначені органи не є органами примусового виконання, крім органів та посадових осіб, які виконують рішення про притягнення до кримінальної або адміністративної відповідальності. З наведеного можна зробити висновок, що органи доходів і зборів можуть виконувати рішення судів та інших органів щодо стягнення коштів у силу нормативних приписів не лише Закону України «Про виконавче провадження», а і Податкового кодексу України (п. 95.3 ст. 95).

Разом із тим чинне законодавство з питань примусового виконання рішень суду та інших органів містить ряд дискусійних положень. Так, в Інструкції з організації примусового виконання рішень, яка затверджена наказом Міністерства юстиції України від 02 квітня 2012 року № 512/5, зазначено, що примусове виконання рішень здійснюють державні виконавці (п. 1.2 Глави 1 Інструкції). У розділі 2 «Учасники виконавчого провадження» зазначеної Інструкції, органи доходів та зборів не розглядаються як самостійні суб'єкти виконання рішень суду та інших органів, а згадуються лише в контексті залучення працівників податкової міліції за виконавчими документами про стягнення в дохід держави коштів або про вчинення інших дій на користь чи в інтересах держави у разі, коли від її імені у виконавчому провадженні виступають органи державної податкової служби, з метою надання допомоги державному виконавцю щодо виїзду за місцем виконання та супроводження при примусовому входженні до приміщень та сховищ боржника відповідно до вимог Порядку взаємодії органів державної виконавчої служби та податкової міліції при примусовому виконанні рішень судів про стягнення коштів на користь держави за позовами органів державної податкової служби, затвердженого спільним наказом Міністерства юстиції України та Державної податкової адміністрації України від 03 липня 2002 № 60/5;304. Вказані Інструкція і Порядок потребують доопрацювання та приведення їх у відповідність до норм Податкового кодексу України та Закону України «Про виконавче провадження».

У той же час Інструкцією про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті, яка затверджена постановою Національного банку України від 21 січня 2004 року № 22, передбачено інший порядок стягнення. Так, відповідно до п. 12.1 Глави 12 вказаної Інструкції, органом стягнення (стягувачем) податкового боргу, простроченої заборгованості суб'єкта господарювання перед державою (Автономною Республікою Крим чи територіальною громадою міста), відповідно до ст. 41 Податкового кодексу України та ст. 17 Бюджетного кодексу України, є органи державної податкової служби. Механізм виконання судових рішень про стягнення коштів у рахунок погашення податкового боргу передбачено також Главою 12 Інструкції про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті.

Слід звернути увагу на те, що, відповідно до п. 95.4 ст. 95 Податкового кодексу України, стягнення готівкових коштів у рахунок погашення податкового боргу повинно здійснюватися в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України. Згідно із постановою Кабінету Міністрів України «Деякі питання реалізації статті 95 Податкового кодексу України» від 29 грудня 2010 р. № 1244, якою затверджено Порядок стягнення готівки, яка належить платникові податків, у рахунок погашення його податкового боргу, вилучення готівки у платника податків у рахунок погашення його податкового боргу здійснюється працівниками органу державної податкової служби з урахуванням вимог п.п. 95.2–95.4 ст. 95 Податкового кодексу України. Рішення органу державної податкової служби про погашення усієї суми податкового боргу шляхом стягнення готівки приймається за формою згідно з додатком 1. У рахунок погашення податкового боргу спрямовується також готівка, виявлена працівниками у касі платника податків, у тому числі у скриньці реєстратора розрахункових операцій та в інших місцях зберігання коштів. За результатами вилучення готівки складається акт за формою згідно з додатком 2. Вилучена готівка в національній валюті вноситься працівником до банку для перерахування до відповідного бюджету в день її стягнення, а в разі неможливості такого внесення – на наступний робочий день. Таким чином, процедура стягнення готівкових коштів у рахунок погашення податкового боргу контролюючим органом чітко визначена і не передбачає участі державних виконавців.

Однак дискусійним при визначенні суб'єкта примусового виконання рішення про стягнення коштів у рахунок погашення податкового боргу є положення п. 1.39 та п. 1.40 ст. 1 Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні». У вказаних статтях, зокрема, зазначено, що примусовим списанням коштів з рахунків особи є списання коштів, що здійснюється стягувачем без згоди платника на підставі встановлених законом виконавчих документів у випадках, передбачених законом. У свою чергу, стягувач – це особа, яка може бути ініціатором переказу коштів з рахунка платника на підставі виконавчих документів, визначених законом. Але перелік таких виконавчих документів встановлено ст. 17 Закону України «Про виконавче провадження» лише для їх виконання державною виконавчою

службою і аж ніяк не органами доходів та зборів.

Висновок. Таким чином, правова регламентація порядку виконання судових рішень про стягнення з платників податків податкового боргу є нечіткою та колізійною у зв'язку із існуванням як загальної для всіх судових рішень процедури виконання, так і спеціальної, передбаченої для виконання рішень суду про стягнення податкового боргу. Вбачається, що Податковим кодексом України, постановою Кабінету Міністрів України «Деякі питання реалізації статті 95 Податкового кодексу України» від 29 грудня 2010 р. № 1244, постановою Національного банку України «Про затвердження Інструкції про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті» від 21 січня 2004 року № 22 надано необхідний перелік прав контролюючим органам саме для стягнення податкового боргу з платників податків – юридичних осіб.

Бібліографічні посилання

1. Податковий кодекс України від 2010 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.gov.ua
2. Про виконавче провадження : Закон України від 21.04.1999 № 606-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/606-14>
3. Інструкція з організації примусового виконання рішень, затв. наказом Міністерства юстиції України від 02 квітня 2012 року № 512/5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/>
4. Деякі питання реалізації статті 95 Податкового кодексу України : постанова Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2010 р. № 1244 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/>
5. Про затвердження Інструкції про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті : постанова Національного банку України від 21 січня 2004 року № 22 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/>

Роздайбида А. А. О порядке исполнения судебных решений о взыскании с налогоплательщиков налогового долга. Обращено внимание на особенности исполнения судебных решений о взыскании с налогоплательщиков налогового долга, а также на то, что специфика и порядок взыскания налогового долга с налогоплательщиков зависит от субъектных особенностей плательщика. Проанализированы нормы действующего законодательства и определено соотношение таких категорий, как «контролирующие органы» и «органы взыскания».

Ключевые слова: налогоплательщик; налоговый долг; взыскание налогового долга; контролирующие органы; органы взыскания; наличные средства; безналичные средства.

Rozdaybida A. A. About the order of enforcement of judgments to collect tax debt from taxpayers. The author draws attention to the peculiarities of execution of judgment for the recovery of taxpayers tax debt. Attention is focused on the fact that the specific procedure and tax debt of the taxpayer depends on the subjective features of the payer. Also the author analyzes current legislation and determine the ratio of such categories as "supervisory authorities" and "collection agencies".

It is concluded that the Tax Code of Ukraine provides two procedures of tax debt of the taxpayer: 1) tax debt involving state executive service; 2) the tax debt without the involvement of state executive service (tax debt supervisory authority). However the legislation on the enforcement of court decisions and other agencies contains several controversial provisions.

Keywords: taxpayer; tax debt; tax debt; regulatory authorities; collection agencies; cash; non-cash costs.

Надійшла до редакції 04.03.2015

Тищенко І. О.

здобувач

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 342.95

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ РОЗВИТКУ ЕЛЕКТРОННИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ

Розглянуто проблемні питання розвитку електронних послуг в Україні. Зроблено висновок, що існуюча ситуація у сфері електронних послуг в Україні потребує удосконалення у таких напрямках: упорядкування системи електронних послуг; вжиття заходів з фінансування відповідних інформаційно-технічних напрямків та підготовки персоналу; підготовка нормативно-правових актів, що мають визначати процедури надання цих послуг.

Ключові слова: *послуги, електронні послуги, електронне урядування, публічна адміністрація.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі функціонування органів публічної адміністрації в Україні актуальність та доцільність створення оптимального організаційно-правового забезпечення надання електронних послуг населенню є очевидною. Це обумовлено насамперед тим, що ефективна модель надання електронних послуг у сучасних умовах розвитку громадянського суспільства та існуючих потреб населення безпосередньо становить основу діяльності публічної адміністрації, яка повинна спрямуватися на «служіння» народу України. Тому реформування діяльності публічної адміністрації сьогодні актуалізує розробку дійового механізму надання електронних послуг, процедури їх отримання.

Відповідно до Концептуальних засад стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002–2011 рр., головною метою формування ефективною системи виконавчої влади як на центральному, так і на місцевому рівнях є утвердження таких механізмів, які б забезпечували результативність управлінських рішень, розмежування і збалансування повноважень та відповідальності різних рівнів влади й місцевого самоврядування у сфері надання державних і громадських послуг. При цьому поставлені завдання свідчать про наявність проблеми, що потребує вирішення, зокрема впорядкування ряду питань, спрямованих на детінізацію економіки, недопущення штучного нав'язування управлінських послуг, перегляд послуг, що надаються органами виконавчої влади та місцевого самоврядування, визначення критеріїв ефективності їх надання [1, с. 2].

Необхідність наукової розробки питань розвитку сфери електронних послуг, її актуальність обумовлюється й суто зовнішніми факторами, адже сучасний етап державотворення та правотворення в Україні тісно пов'язаний із запровадженням європейського досвіду діяльності публічної влади у цій сфері.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної пробле-

ми. Окремі питання запровадження і розвитку послуг, що надаються державою, розглядалися у працях українських дослідників В.Б. Авер'янова, Р.В. Войтович, С.Д. Дубенко, І.Б. Коліушка, С.О. Кравченка, В.С. Куйбіди, Ю.О. Куца, Є.О. Легези, К.В. Ніколаєнко, В.П. Тимошука, О.В. Поляк, Г.М. Писаренко, В.М. Сороко, О.О. Сосновик, Ю.П. Сурміна, Ю.Л. Шарова, А.О. Чемериса та ін. Однак проблеми надання електронних послуг населенню в цих працях висвітлено недостатньо.

Метою статті є висвітлення окремих проблемних питань запровадження та розвитку електронних послуг в Україні. Завданнями є висвітлити окремі проблеми, що пов'язані зі становленням та подальшим розвитком електронних послуг в Україні, та запропонувати шляхи їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Одним із головних пріоритетів України є прагнення побудувати орієнтоване на інтереси людей, відкрите для всіх і спрямоване на розвиток інформаційне суспільство. У Законі України від 09.01.2007 № 537-V «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки» визначено статус і перелік обов'язкових електронних послуг, які повинні надаватися органами державної влади та органами місцевого самоврядування юридичним і фізичним особам для забезпечення реалізації принципу «єдиного вікна» та використання додаткових заходів, спрямованих на створення сприятливих умов для надання послуг із застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) [2].

Одним із базових завдань Концепції розвитку електронного урядування в Україні (2010 рік) визначено організацію надання послуг громадянам і суб'єктам господарювання в електронному вигляді з використанням Інтернету та інших засобів, насамперед за принципом «єдиного вікна». Також варто зауважити, що вперше визначення терміна «електронна послуга» надано лише у Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні (2013 рік). Законом України від 06.09.2012 «Про адміністративні послуги» нарешті встановлено можливість подання замовником документів для отримання адміністративної послуги за допомогою засобів телекомунікаційного зв'язку, а також визначено, що надання адміністративних послуг в електронній формі забезпечуються через Єдиний державний портал адміністративних послуг (<http://poslugi.gov.ua>), який є офіційним джерелом інформації про надання адміністративних послуг в Україні. Також визначено важливу норму щодо заборони вимагання від замовника адміністративної послуги інформації, що є у володінні інших органів, і відповідне безкоштовне отримання цієї інформації при наданні послуги, яка на сьогодні не працює через відсутність системи електронної взаємодії інформаційних ресурсів органів влади [3].

Втім, найбільш успішним прикладом реалізації надання електронних послуг на державному рівні є запровадження електронної звітності до Державної податкової інспекції України. Так, за інформацією офіційного веб-сайту Державної фіскальної служби України, більше 90 % платників ПДВ та майже 80 % платників ЄСВ звітують в електронній формі, що свідчить про великий успіх та популярність цього проекту. За результатами вперше проведеного в

Україні дослідження якості електронних сервісів шести центрів надання адміністративних послуг у м. Вінниця, Дніпропетровськ, Івано-Франківськ, Київ, Луцьк, Харків, що відбулося у першій половині 2014 року, встановлено, що із 33 електронних сервісів, які надаються в цих ЦНАП, найбільш популярними є інформаційні сервіси та сервіси «електронної черги», якими користуються 48,8 % та 43,9 % відвідувачів відповідно. При цьому 53,8 % респондентів відзначили головним фактором підвищення рівня використання електронних сервісів запровадження надання адміністративних послуг через Інтернет, без необхідності фізичного відвідування ЦНАП. Результати такого дослідження є, певною мірою, експериментальними, втім, вони можуть бути використані для виявлення та узагальнення передового досвіду [3].

Сьогодні Україна потребує поліпшення якості життя громадян через впровадження інформаційних технологій у сфері надання електронних послуг врядування як на державному, так і на місцевому рівнях.

Однак не можна не звернути увагу на те, що існуюча практика надання адміністративних послуг має низку суттєвих недоліків, зокрема, перекладення обов'язків адміністративних органів із збирання довідок або погодження документів на споживачів; необґрунтоване справляння плати або необґрунтовано великі розміри плати за надання окремих видів послуг; встановлення незручного графіка прийому громадян; неналежне законодавче регулювання процедурних питань надання послуг тощо. Але систему надання адміністративних послуг очікує функціональна перебудова. Концепція розвитку системи надання адміністративних послуг органами виконавчої влади спрямована на вирішення існуючих проблем, зокрема, за допомогою встановлення системи оцінки якості надання послуг. З-поміж інших заходів, що передбачає Концепція та проект Плану, слід зазначити максимальну децентралізацію надання послуг; розробку методики оцінювання собівартості послуги, розробку стандартів надання адміністративних послуг; запровадження сучасних форм надання адміністративних послуг, зокрема, запровадження "універсамів послуг", удосконалення принципу "єдиного вікна", "електронних адміністративних послуг" тощо [2].

Не можна не звернути увагу й на відсутність необхідної нормативно-правової бази, яка регулює надання електронних послуг в Україні. Хоча в Україні останнім часом і було прийнято окремі нормативно-правові акти, що стосуються електронних послуг в Україні, однак системне та повне запровадження цих послуг потребує прийняття окремих правових актів, що мають визначати правила надання електронних послуг, їх стандарти, формати тощо. Нормативно правові акти, що мають у майбутньому регулювати всі питання, які стосуються надання електронних послуг, повинні містити максимально спрощені процедури їх надання. Громадянин, який бажає отримати електронну послугу, повинен отримати її в найкоротші строки, використовуючи оптимальний пакет документів.

Проблематичним є питання відсутності єдиної взаємодії органів публічної адміністрації у сфері електронних послуг.

Єдиним можливим інструментом спрощення бюрократичних процедур при наданні адміністративних послуг як у звичайній (паперовій), так і в електронній формі, є мінімізація вимог до необхідного пакета документів від замовника. Фактично, єдиною вимогою повинно бути встановлення особи замовника, а всю іншу інформацію, необхідну для прийняття рішення, орган влади може отримати з інформаційних систем інших органів влади [3].

Наступним питанням, яке потребує вирішення, є проблема зберігання та архівування електронних справ, інших документів, які надійшли від замовника електронної послуги. Вирішення цієї проблеми потребує необхідного фінансування, створення відповідних інформаційно-телекомунікаційних технологій, підготовки працівників органів публічної адміністрації, які здатні надавати послуги в електронному вигляді та працювати з відповідними інформаційними технологіями.

Сьогодні в Україні недостатньо надається електронних послуг, що обумовлено сукупністю певних факторів, якими є недосконалість кадрового забезпечення, відсутність технічних умов та технологій, недостатність доступу громадян до мережі Інтернет. Тому наша держава має розробити національну стратегію комп'ютеризації всіх органів державної влади та місцевого самоврядування.

У зв'язку з цим цікавим є досвід Польщі, яка вже має позитивний досвід реалізації стратегії "e-Польща – стратегія розвитку інформаційного суспільства в Польщі на 2004–2006 роки", яку попередньо затвердила Рада Міністрів. Для того щоб таку програму можна було реалізувати в Україні, треба здійснити конкретні проекти, цілі яких зосереджувалися б на трьох складниках наведеного нижче бачення, паралельно із заходами, подібними до тих, що передбачені польською стратегією. По-перше, надання всім громадянам і компаніям прийнятної за ціною широкосмужного й надійного доступу до Інтернету. По-друге, робота над різноманітністю й корисністю наповнення й послуг, доступних через Інтернет і цифрові аудіовізуальні засоби зв'язку. По-третє, загальна здатність використовувати інформаційні й комунікаційні системи, що включає в себе гарантування того, що кожен випускник середньої школи в Польщі може працювати з комп'ютером. Запобігання цифровій нерівності, тобто забезпечення участі в інформаційному суспільстві тих, хто потребує додаткового навчання: покоління середнього віку та інвалідів; використання електронних методів навчання, просування дистанційної роботи як знаряддя активізації зайнятості [4, с. 15–16].

Висновок. Аналіз вищенаведеного дозволяє зробити висновок, що існуюча ситуація у сфері електронних послуг в Україні потребує удосконалення у таких напрямках: упорядкування системи електронних послуг; вжиття заходів з фінансування відповідних інформаційно-технічних напрямків та підготовки персоналу; підготовка нормативно-правових актів, що мають визначати процедури надання цих послуг. Слід також запровадити національну систему електронної взаємодії між відповідними адміністраторами надання електронних послуг, створити єдиний державний портал електронних послуг тощо.

Бібліографічні посилання

1. Долечек В.С. Надання управлінських послуг населенню органами виконавчої влади України: організаційно-правовий аспект : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук : спец. 25.00.02. – К., 2005.

2. Проблеми становлення електронних послуг в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://egov.at.ua/publ/pro_elektronne_urjaduvannja_v_ukrajini/elektronni_poslugi/problemi_stanovlennja_elektronnih_poslug_v_ukrany/24-1-0-79.

3. Зелена книга державної політики у сфері електронного урядування [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://e-zakon.org/doc/greenbook/ch50>.

4. Тищенко М., Гроссе Т.Г. Проблеми й перспективи електронного уряду на місцевому рівні в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://icps.com.ua/pub/.../Zapyska_Tyshchenko.pdf.

Тищенкова И. А. Проблемные вопросы развития электронных услуг в Украине.

Рассмотрены проблемные вопросы развития электронных услуг в Украине. Сделан вывод о том, что существующая ситуация в сфере электронных услуг в Украине требует усовершенствования по таким направлениям: упорядочивание системы электронных услуг; принятие мер по финансированию соответствующих информационно-технических направлений и подготовки персонала; подготовка нормативно-правовых актов, которые должны определять процедуры предоставления данных услуг.

Ключевые слова: услуги, электронные услуги, электронное правительство, публичная администрация.

Tyshchenkova I. O. Problematic issues of development of e-services in Ukraine.

The author has considered problematic issues of development of e-services in Ukraine. She has concluded that current situation in the field of e-services in Ukraine requires the improvement on such directions: regulating the system of e-services; taking measures for financing of appropriate information-technical directions and staff-training; preparing of normative-legal acts, which should define procedures of granting these services.

The author has pointed out that the current practice of administrative services has several significant drawbacks, including: shifting of administrative responsibilities for collection certificates or approval documents for consumers; charging unreasonable or unduly large fees for the provision of certain services; establishing inconvenient schedule of reception of citizens; inadequate legal regulation of procedural issues of service; lack of the necessary legal framework regulating provision of e-services in Ukraine. That is why Ukrainian government should develop a national strategy for computerization of all public authorities and local governments. An advisable in this area is considered the experience of Poland.

Keywords: services, e-services, e-government, public administration.

Надійшла до редакції 20.01.2015

ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА, КРИМІНОЛОГІЇ ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА

Джу́жа О. М.

доктор юридичних наук, професор
(Національна академія внутрішніх справ)

УДК 343.9

ПОРІВНЯЛЬНА КРИМІНОЛОГІЯ ТА ЇЇ МІСЦЕ І РОЛЬ У ВИВЧЕННІ ТА АНАЛІЗІ ЗЛОЧИННОСТІ

Розглянуто питання об'єкта та предмета порівняльної кримінології, її найбільш актуальних проблем, використання порівняльно-кримінологічного підходу у запровадженні глобальних кримінологічних проектів щодо боротьби зі злочинністю та її різновидами.

Ключові слова: порівняльна кримінологія, її об'єкт та предмет, міжнародне співробітництво, глобальні кримінологічні проекти, криміноглобалістика, неурядові міжнародні організації, Інтерпол, Європол.

Порівняльна кримінологія – це підгалузь кримінологічної науки, яка на засадах співставлення вивчає світові, регіональні та специфічні національні тенденції та інші характерні риси злочинності, конкретних різновидів злочинів, їх детермінанти та віктимологічні засади, заходи протидії, а також основні теорії виникнення злочинності, її обумовленість та шляхи запобігання.

Об'єктом порівняльної кримінології є історико-правовий розвиток порівняльної теорії причин злочинності, її окремих видів, міжнародне співробітництво у боротьбі зі злочинністю як репресивними, так і запобіжними заходами, системи правоохоронних органів міжнародного та національного підпорядкування.

Предметом порівняльної кримінології охоплюються питання історичних витоків розвитку феноменів злочинності та її детермінант, методології та формування наукових шкіл, вивчення злочинця та жертви, проблем прогнозування та планування (програмування) запобіжних заходів, поведження з правопорушником як у місцях позбавлення волі, так і після відбуття ним покарання (адаптаційні заходи).

В.В. Лунєєв до складу предмета порівняльної кримінології включає злочинність та її специфічні ознаки у різних країнах; порівняльні теорії причин злочинності; міжнародне співробітництво у боротьбі зі злочинністю [1, с. 121].

Іншими словами, предмет порівняльної кримінології є динамічним. Він

може змінювати свій зміст залежно від тих проблем, які є актуальними для світового співтовариства в цілому і зачіпають інтереси кожної країни окремо в сучасний період розвитку людської цивілізації.

Сьогодні найактуальнішими викликами світової цивілізації є такі: криміналізація державних і громадських міжнародних відносин; злочинність як національна і транснаціональна проблема; формування нових (сенергетичних) технологій управління соціумом, у зміст яких свідомо включається криміналізований елемент.

Криміналізація суспільних відносин – світова глобальна тенденція, що виявляється при порівняльному аналізі кримінологічної ситуації в різних державах і вказує на важливість вироблення глобальних стратегій реагування на кримінальні загрози. Порівняльна кримінологія повинна дати відповіді на виклики сучасної цивілізації.

Таким чином, відбувається поглиблення предмета порівняльної кримінології, її організованої транснаціональної складової злочинності.

Предмет порівняльної кримінології стає більш виразним і його проблематика обговорюється на конгресах ООН. Міжнародне наукове співтовариство [2, с. 98] чітко визначає найбільш актуальні проблеми:

- кіберзлочинність;
- наркотизм;
- тероризм;
- молодіжний бандитизм;
- відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом;
- торгівля людьми та комерційна сексуальна експлуатація;
- незаконний обіг культурних цінностей і т.п.

Завершенням процесу криміналізації є поява кримінальної держави. Тому виявлення, діагностика, аналіз проблем у зазначеній сфері та розробка заходів протидії їм також передбачає використання порівняльно-кримінологічного підходу.

З кримінологічної точки зору слід враховувати типології держав, які використовуються ООН з метою вивчення злочинності і розгляду її складових у різних регіонах світової кримінологічної системи. Остання включає в якості наукової основи міжнародну кримінологію (криміноглобалістику); з кримінологічною практикою міжнародного співробітництва у запобіганні і протидії злочинним посяганням.

Нарешті, предмет порівняльної кримінології включає глобальні кримінологічні проекти. До них можна віднести цілеспрямовані зусилля по глобальній наркотизації населення в тій чи іншій країні. Це, звичайно, далеко не єдиний проект такого роду. Виявлення, діагностика, аналіз проблем у зазначеній сфері та розробка заходів протидії їм також передбачає використання порівняльно-кримінологічного підходу.

У кожній країні злочинність розрізняється за рівнем, структурою, динамікою та іншими кримінологічними характеристиками. Однак поряд з існуючими відмінностями є і загальні кримінологічні характеристики різних країн

світу в цілому:

- кримінально-правова боротьба зі злочинністю переживає глибоку кризу;
- злочинність існує в усіх державах;
- рівень злочинності у світі і в абсолютній більшості країн неухильно збільшується;
- у структурі злочинності переважають посягання на власність;
- економічний розвиток країн не супроводжується зниженням злочинності;
- основні суб'єкти злочинів – чоловіки;
- смертна кара не стримує зростання злочинності;
- в'язниці практично не перевиховують і т.п.

Економічний, соціальний і демографічний розвиток країн не веде автоматично до зниження злочинності, а супроводжується протилежними процесами. Досить низька злочинність реєструється в країнах з жорстким соціальним контролем: партійним, поліцейським, релігійним, клановим, общинним, виробничим або сімейним. Усе це свідчить, що при всіх значних розбіжностях у рівні злочинності різних країн важливою тенденцією у світі є її абсолютне і відносне зростання порівняно зі зростанням населення, економічним і культурним розвитком. Другою основною тенденцією в області злочинності є поступове відставання соціального контролю за злочинністю.

Злочинність має первинний характер. Боротьба з нею в ряді випадків є відповіддю суспільства і держави, але вона не завжди своєчасна, адекватна, цілеспрямована і ефективна.

Злочинність активна й ініціативна. Вона миттєво заповнює доступні їй неконтрольовані або слабо контрольовані суспільством ніші, безперервно винаходить нові способи вчинення злочинів і не скута ніякими правилами. Правоохоронна діяльність виробляється колективно, що вимагає часу, оформляється в нормативно-правових, управлінських, оперативних і процесуальних рішеннях і тільки потім застосовується на практиці.

Правоохоронні органи не можуть впоратися з інтенсивно зростаючою злочинністю, в тому числі і у зв'язку з браком кадрового, фінансового, матеріально-технічного та іншого забезпечення, здатності кримінологічних стратегій запобігання злочинності, відривом кримінологічних стратегій від кримінальної політики.

Міжнародне співробітництво в боротьбі зі злочинністю здійснюється по лінії ООН, неурядових міжнародних організацій, Інтерполу, Європолу і т.п.

У числі суб'єктів роботи з міжнародного співробітництва в боротьбі зі злочинністю необхідно виділити неурядові організації:

- Міжнародну асоціацію кримінального права;
- міжнародне кримінологічне товариство;
- міжнародне товариство соціального захисту;
- міжнародний кримінальний і пенітенціарний фонди [3, с. 266–267].

Міжнародна асоціація кримінального права заснована в 1924 р. Вона вивчає злочинність, її причини та засоби боротьби з нею, займається порівняльними кримінально-правовими дослідженнями, організовує проведення

міжнародних конгресів з проблем кримінального права, консультує ООН, ЮНЕСКО та інші міжнародні організації [4, с. 219].

Міжнародне кримінологічне товариство засноване в 1934 р. і безпосередньо займається забезпеченням співробітництва в боротьбі зі злочинністю. Воно об'єднує національні інститути і фахівців з кримінології. Міжнародне кримінологічне товариство вивчає причини злочинності на міжнародному рівні, організовує кримінологічні конгреси, семінари, колоквиуми, публікує їх матеріали, сприяє національним кримінологічним інститутам, засновує і призначає стипендії та премії для стимулювання кримінологічної науки.

Міжнародна організація кримінальної поліції заснована в 1923 р., а з 1956 р. за нею закріплено найменування Інтерпол [5, с. 140]. Робочими органами Інтерполу є національні центральні бюро (НЦБ), утворені у всіх державах-членах Інтерполу, які виступають сполучними ланками держав зі штаб-квартирою Інтерполу в м. Ліоні (Франція).

Функції НЦБ Інтерполу можна кваліфікувати за своїм змістом на такі: контролюючі; експертні; координуючі; нормотворчі; інформаційно-аналітичні; конспіративні; виконавчі; консультативні; довідкові.

За каналами Інтернету здійснюється розшук осіб, обвинувачених у вчиненні особливо тяжких і тяжких злочинів, а також злочинів середньої тяжкості [6, с. 97–98].

Європол – поліцейська служба Європейського союзу [7, с. 48]. Завданнями служби є координація роботи національних служб у боротьбі з міжнародною організованою злочинністю та поліпшення інформаційного обміну між національними поліцейськими службами.

Основними напрямками роботи Європолу є боротьба з наркоторгівлею, тероризмом, нелегальною торгівлею зброєю, відмиванням доходів одержаних злочинним шляхом, педофілією і т.п. У 2009 р. рішенням Ради Європейського союзу створено «новий» Європол [8], який набув додаткових можливостей і повноважень, зокрема повноваження щодо злочинів, які необов'язково здійснені в рамках злочинної організації. Він здійснює такі кримінологічні функції:

- встановлення кримінальних загроз, підготовка стратегічних аналізів і загальних доповідей;
- розробка методів наукового характеру у сфері боротьби зі злочинністю;
- навчання персоналу компетентних органів методам запобігання злочинності;
- збирання, зберігання, обробка, аналіз інформації, обмін інформацією та відомостями;
- надання державам-членам відомостей і допомоги в аналізі при проведенні великих міжнародних заходів.

ООН, Європейський союз, в силу свого статусу, стосовно боротьби зі злочинністю вирішує, головним чином, завдання глобального, стратегічного характеру. Більш конкретні завдання вирішуються регіональними міжнародними організаціями.

Бібліографічні посилання

1. Криминологія : учебник / под ред. Н. Ф. Кузнецовой, В. В. Лунеева. – 2-е изд. перераб. и доп. – М., 2005.
2. Цепелев В. Ф. Уголовно-правовые, криминологические и организационные аспекты международного сотрудничества в борьбе с преступностью : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Цепелев В. Ф. – М., 2001.
3. Бараннік Р. В. Цілі та принципи діяльності міжнародних організацій кримінальної юстиції / Бараннік Р. В., Компанієць Д. О. // Проблеми правознавства і правоохоронної діяльності. – Донецьк, 2006. – № 1. – С. 265–272.
4. Філянїна Л. А. Міжнародне співробітництво України у боротьбі зі злочинністю / Л. А. Філянїна // Науковий вісник Дніпропетровського юрид. ін-ту МВС України. – Дніпропетровськ, 2000. – № 2. – С. 218–220.
5. Дайчман И. Интерпол – Всемирная система борьбы с преступностью / Дайчман И. – М., 2003.
6. Мацко А. Правові та організаційні аспекти діяльності Інтерполу в Україні / А. Мацко // Право України. – 2001. – № 9.
7. Антонов А. Г. Европол / Антонов А. Г., Антонов Р. А. – М., 2001.
8. Карпенко Є. М. Запобігання незаконному обігу наркотичних засобів міжнародними правоохоронними організаціями (на матеріалах Інтерполу та Європолу): автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право / Є. М. Карпенко. – К., 2011.

Джужа А. Н. Сравнительная криминология и ее место и роль в изучении и анализе преступности. Рассмотрены вопросы объекта и предмета сравнительной криминологии, ее наиболее актуальных проблем, использование сравнительно-криминологического подхода во внедрении глобальных криминологических проектов по борьбе с преступностью и ее разновидностями.

Ключевые слова: *сравнительная криминология, ее объект и предмет, международное сотрудничество, глобальные криминологические проекты, криминоглобалистика, неправительственные международные организации, Интерпол, Европол.*

Dzhuzha O. M. Comparative Criminology and its place and role in the study and analysis of crime. The article deals with the object and subject of comparative criminology, most urgent problems, the use of comparative approach in criminology during the implementation of global criminological projects against criminality and the types of crimes.

Comparative Criminology is the sub-sector of Criminological Science. That kind of Criminology explore global, regional and specific national trends and other specific kinds of crimes on the basis comparing. Comparative Criminology also examined determinants, victimological principles, countermeasures as well as basic theories of the origin criminality, conditionality and the ways of prevention.

The most relevant challenges of the world civilization for nowadays are: criminalization of the state and public international relations; crime as a national and transnational problem; the formation of new (synergetic) technologies of social control, which content includes criminalized items.

The subject of Comparative Criminology is becoming more distinct and its issues are on the first stages on the Congresses of the United Nations. International scientific community [2, p. 98] clearly identifies the most relevant problems for nowadays: cybercrime; addiction; – terrorism; youth gang violence; laundering of crime money; human trafficking and commercial sexual exploitation; illegal circulation of cultural values, etc.

Keywords: *comparative criminology, object and subject, international cooperation, global criminological projects criminal-globalistics, non-governmental international organization, Interpol, Europol.*

Надійшла до редакції 15.03.2015

Беніцький А. С.кандидат юридичних наук, доцент
(Луганський державний університет
внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка)

УДК 343.237: 343.36

**ВІДМЕЖУВАННЯ ПРИДБАННЯ, ЗБЕРІГАННЯ
ТА ЗБУТУ МАЙНА, ОДЕРЖАНОГО ЗЛОЧИННИМ
ШЛЯХОМ, ВІД СУМІЖНИХ СКЛАДІВ ЗЛОЧИНІВ**

Виділено юридично значущі ознаки придбання, зберігання та збуту майна, здобутого злочинним шляхом. Визначено критерії відмежування злочину, передбаченого ст. 198 КК України, від легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, та інших суміжних складів злочинів. Зазначено вплив кримінально-правових норм міжнародного законодавства, що передбачають відповідальність за заздалегідь не обіцяне використання доходів, здобутих злочинним шляхом, на розвиток національних кримінальних законодавств держав – членів СНД. Проведено порівняльно-правове дослідження положень кримінального законодавства України, що встановлює відповідальність за придбання, зберігання, збут і відмивання злочинно здобутого майна, з кримінально-правовими нормами окремих держав пострадянського простору. У роботі сформульовано рекомендації щодо вдосконалення кримінально-правових норм, що передбачають відповідальність за використання злочинних доходів.

Ключові слова: причетність, придбання, зберігання, збут, відмивання, злочинні доходи, кваліфікація.

Постановка проблеми. Ознаки заздалегідь не обіцяної легалізації (відмивання) доходів, здобутих злочинним шляхом, подібні до ознак злочинів, передбачених ст. 198 і ст. 396 КК України. Діяння, спрямовані на заздалегідь не обіцяне відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом, фактично приховують злочин, від якого було утворено злочинні доходи. Особа, котра відмиває злочинні доходи, вчиняючи будь-яке з діянь, наведених у ст. 209 КК України, завжди перешкоджає органам правосуддя в розкритті злочину, оскільки ускладнює викриття винних та розкриття злочину. Проте для відмивача це не є основною метою, а виступає як побічний результат його злочинної діяльності.

Разом із тим у юридичній літературі висловлюється думка, що ст. 209 КК України є спеціальною стосовно ст. 198 КК України [16, с. 99]. Схожість цих видів злочинів полягає в тому, що для притягнення до кримінальної відповідальності необхідно, щоб їм передував предикатний злочин. Доходи, одержані внаслідок вчинення основного злочину, можуть бути винним відмиті, укриті, збуті та ін. Між тим зазначені види злочинів розрізняються за своєю правовою природою.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Суттєвий внесок у дослідження ознак використання майна, одержаного злочинним шляхом, а також відмивання злочинних доходів зробили такі вче-

ні: П.В. Агапов, К.М. Альошин, П.П. Андрушко, Б.В. Волженкін, М.М. Лапунін, Є.В. Пономаренко, Б.Г. Розовський, О.В. Сабаніна, О.О. Чаричанський, О.Ю. Якімов та ін. Між тим питанням співвідношення заздальгідь не обіцяного придбання, зберіганя та збуту майна, одержаного злочинним шляхом, та заздальгідь не обіцяного відмивання злочинних доходів, а також визначення критеріїв розмежування зазначених проявів причетності до злочину, не приділялося значної уваги.

Метою статті є встановлення юридично значущих ознак придбання, зберіганя та збуту майна, одержаного злочинним шляхом, та визначення критеріїв, за допомогою яких можна відмежувати розглядуваний злочин від легалізації (відмивання) злочинних доходів та інших суміжних складів злочинів.

Виклад основного матеріалу. Види суспільно небезпечних діянь, які утворюють об'єктивну сторону злочинів, передбачених ст.ст. 198 та 209 КК України, мають багато спільного. Заздальгідь необіцяне відмивання злочинних доходів, а також придбання, отримання, зберіганя та збут злочинного майна є причетними злочинами. У результаті вчинення фінансової операції або укладення угоди з грошовими коштами або іншим майном може відбуватися їх придбання, отримання або збут (альтернативні діяння об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 198 КК України). Унаслідок зберіганя вказаних грошових коштів або майна відбувається їх приховування, маскування незаконного походження коштів або іншого майна, здобутих злочинним шляхом, або володіння ними, прав на такі кошти або майно, джерела їх походження, місцезнаходження, переміщення, відповідальність за які встановлено ст. 209 КК України.

Законодавець України спробував розмежувати ст.ст. 198 та 209 КК України. Зі змісту ст. 198 КК України випливає, що відповідальність за цією нормою настає "за відсутності ознак легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом". Цікаво зазначити, що схожим шляхом пішов законодавець Республіки Білорусь стосовно визначення ознак, які відмежовують легалізацію злочинних доходів від придбання, зберіганя або збуту майна, одержаного злочинним шляхом. Так, у диспозиції ч. 1 ст. 236 КК Республіки Білорусь сказано, що відповідальність за заздальгідь не обіцяне придбання, зберіганя або збут матеріальних цінностей, отриманих завідомо злочинним шляхом, настає за відсутності ознак легалізації ("відмивання") матеріальних цінностей, придбаних злочинним шляхом [11]. Однак про які ознаки, що дозволяють відмежовувати придбання або збут майна, одержаного злочинним шляхом, від легалізації злочинних доходів, ідеться в ст. 198 КК України, зрозуміти складно.

Відповідно до преамбули Закону України від 28 листопада 2002 року "Про запобіганя та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом" у ред. 2003 року, було визначено, що "Закон регулює відносини у сфері запобіганя та протидії запровадженню в легальний обіг доходів, одержаних злочинним шляхом, ..." [5]. Пленум Верховного Суду Ук-

раїни у п. 16 своєї постанови намагається дати роз'яснення з цього приводу: "... дії особи, яка не є суб'єктом первинного фінансового моніторингу відповідно до ст. 4 Закону № 249-IV, що полягають у збуті майна, одержаного внаслідок вчинення злочину (наприклад, крадіжки) іншими особами, не утворюють складу легалізації (відмивання) коштів або іншого майна, одержаних злочинним шляхом (ст. 209 КК), якщо такому майну не надається вигляду правомірно здобутого. Залежно від конкретних обставин справи зазначені дії містять або ознаки крадіжки (у формі пособництва), або склад злочину, передбачений ст. 198 КК" [9, с. 8]. Пленум Верховного Суду України вважає, що мета є однією з ознак, які відрізняють злочин, передбачений ст. 209 КК, від передбаченого ст. 198 КК України. У п. 17 постанови вказується, що якщо діяння, передбачені ст. 198 КК України, вчиняються з метою надання майну легального статусу, вони підлягають кваліфікації за ст. 209 КК України. Отже, як вважає Пленум Верховного Суду України, для легалізації обов'язковою метою вчинення дій з доходами або іншим майном є надання цьому майну легального статусу. Якщо така мета була відсутня, то діяння особи варто кваліфікувати за ст. 198 КК України.

Таким чином, основним критерієм, який дозволяє розмежовувати злочини, передбачені ст.ст. 198 та 209 КК України, є статус майна, який отримано внаслідок вчинення предикатного злочину. Для притягнення до кримінальної відповідальності за ст. 209 КК України важливо, щоб такому майну було надано вигляд правомірно здобутого.

Подібна судова практика склалася в Росії. Так, відповідно до п. 25 постанови Пленуму Верховного Суду РФ від 18 листопада 2004 року, збут майна, яке було отримано в результаті вчинення злочину (наприклад розкрадання) іншими особами, не утворює складу легалізації (відмивання) коштів або іншого майна (ст. 174 КК РФ), якщо такому майну не надається видимість правомірно придбаного. Залежно від конкретних обставин справи зазначені дії можуть містити ознаки розкрадання (у формі пособництва) або складу злочину, передбаченого ст. 175 КК РФ [10, с. 6]. Однак Пленум Верховного Суду РФ не розкриває сутності формулювання "видимість правомірно придбаного".

Згідно зі змістом положень, які містяться в постановах Пленуму Верховного Суду України від 15 квітня 2005 року та Пленуму Верховного Суду Росії від 18 листопада 2004 року, одна з відмінностей відмивання злочинних доходів від збуту майна, отриманого злочинним шляхом, полягає в статусі майна, якого воно набуває після вчинення з ним певних дій.

Під збутом у контексті ст. 198 КК України необхідно розуміти вчинення будь-яких діянь майнового характеру (обмін, дарування, передання в рахунок застави й т.ін.), при цьому збут такого майна не повинен з формальної сторони відповідати умовам укладення цивільно-правового правочину. Якщо при здійсненні угоди передбачені цивільним законодавством вимоги до її оформлення було виконано, то в діях особи можуть міститися ознаки складу легалізації. Так, наприклад, договір купівлі-продажу будівлі або іншої нерухомості повинен бути оформлений письмово. Недотримання необхідної письмової

форми, відповідно до ст. 218 ЦК України, спричиняє недійсність угоди. У цьому випадку майну, отриманому внаслідок предикатного діяння, не надається статусу правомірно здобутого. Тому якщо особа збула таке майно, то відповідальність повинна наставати не за відмивання, а за збут майна, придбаного злочинним шляхом. Невипадково в абз. 1 п. 15 постанови від 15 квітня 2005 року Пленум Верховного Суду України виділяє додаткові ознаки суб'єкта відмивання. Так, суб'єктом відмивання є фізична особа, яка досягла 16-річного віку, а стосовно вчинення тих чи інших правочинів ще й набула повної дієздатності у випадках і порядку, передбачених законом, та не була обмежена в дієздатності або не позбавлена її судом. Такий підхід Пленуму Верховного Суду України зумовлений тим, що майно, придбане внаслідок предикатного діяння, формально не може бути визнане правомірно здобутим, якщо, наприклад, угода з таким майном укладена недієздатною особою. Тому відповідальність за ст. 209 КК України, як впливає з роз'яснень розглядуваної постанови Пленуму Верховного Суду України, за вчинення правочину з доходами, здобутими злочинним шляхом, може наставати, якщо особа має право самостійно укладати цивільно-правові угоди, тобто є дієздатною.

Тож правильно зазначають представники Генеральної прокуратури Російської Федерації, що поняття та суть правочинів, за допомогою яких відбувається відмивання, аналогічні вживанню у цивільному праві. На їхню думку, "удавана або нікчемна угода (до якої може бути віднесений і фіктивний договір дарування) не породжує права правомірного користування або розпорядження грошовими коштами або іншим майном, одержаними внаслідок вчинення злочину, а тому мета легального, тобто законного використання доходів від злочинної діяльності не може бути досягнута" [8, с. 11].

Слід зазначити, що такий підхід до розуміння сутності відмивання злочинних доходів склався в багатьох державах – учасницях СНД. Неабиякою мірою цьому сприяли положення, сформульовані в ст. 2 Модельного закону "Про протидію легалізації ("відмиванню") доходів, отриманих незаконним шляхом", а також у ст. 2 Договору держав – учасниць СНД "Про протидію легалізації (відмиванню) злочинних доходів та фінансуванню тероризму". У цих нормативних документах дано поняття легалізації (відмивання) злочинних доходів як дій з надання правомірного характеру володінню, користуванню або розпоряджанню злочинними доходами.

Так, наприклад, стаття 243 (відмивання грошей) КК Республіки Молдова в редакції 2002 р. передбачала відповідальність за вчинення законних фінансових операцій з коштами або іншими цінностями, здобутими завідомо незаконним шляхом [12; 3]. Використовуючи формулювання "вчинення законних фінансових операцій", законодавець Молдови спеціально вказував на специфіку відмивання, яка полягала в тому, що відмити "брудний" капітал можна лише шляхом проведення формально законних операцій з грошовими коштами або іншими цінностями. У наступній редакції (2003 р.) ст. 243 КК Республіки Молдова містила таке формулювання: "вчинення дій, що здійсню-

ються з метою надати законного характеру джерелу походження грошових коштів, майна або доходів, отриманих незаконно..." [13, с. 125]. Однак законодавець Республіки Молдова і в цьому випадку звертає увагу на надання нового статусу майну, отриманому внаслідок відмивання.

У Республіці Казахстан підходи до тлумачення ознак відмивання злочинних доходів мають схожість із розумінням цього злочину, яке сформувалося в кримінальному праві України. Так, згідно з абз. 1 та 2 пункту 10 Нормативної постанови Верховного Суду Республіки Казахстан від 18 червня 2004 року № 2 "Про деякі питання кваліфікації злочинів у сфері економічної діяльності" "під передбаченою в статті 193 КК легалізацією грошових коштів або іншого майна, придбаного незаконним шляхом, слід розуміти будь-яку форму випуску в обіг здобутих завідомо незаконним шляхом непіддробних грошей або іншого насправді існуючого майна з офіційним наданням їм статусу майна, яке законно перебуває в обігу. Підставою настання кримінальної відповідальності за статтею 193 КК є факт легалізації грошових коштів або іншого майна, одержаних тільки від заборонених видів діяльності (контрабанда, незаконна торгівля зброєю, наркотичними засобами, розкрадання, ухилення від сплати податку та ін.)" [4].

Вважаємо, що такий підхід законодавця України, Росії, Молдови до визначення ознак легалізації виключатиме притягнення до відповідальності за відмивання коштів у випадках, коли "брудні" гроші використовуються не в легальній, а в незаконній діяльності. Навряд чи можна погодитися із широким розумінням сфери застосування норми, яка передбачає відповідальність за відмивання доходів. Так, наприклад, А.А. Ганіхін стверджує, що "під легалізацією у формі іншої економічної діяльності в контексті ст. 174-1 КК РФ слід розуміти якнайширшу сферу застосування злочинного капіталу. До іншої економічної діяльності слід відносити... здійснення нелегальної підприємницької діяльності" [2, с. 7]. Не в будь-якому випадку використання злочинних доходів має місце відмивання. Наприклад, коли доходам, одержаним злочинним шляхом, не буде надано видимості легально отриманих, то ознаки відмивання будуть відсутні, оскільки такі доходи залишаються в тіньовому секторі економіки. Незважаючи на те, що за своїм змістом дії, спрямовані на відмивання грошей або інших цінностей, є незаконними, тому що майно здобуто злочинним шляхом, вони з формального боку повинні мати законний характер. Використання формулювання "надання правомірного характеру володінню, користуванню або розпоряджанню злочинними доходами" в нормах антилегалізаційного законодавства вищезазначених держав – учасниць СНД відповідає розумінню специфіки відмивання.

Тому одна з основних відмінностей придбання, зберігання або збуту майна, одержаного злочинним шляхом, від легалізації злочинних доходів полягає в характері діянь. Відмивання "брудних" капіталів являє собою зовні легальну діяльність, у результаті якої матеріальним цінностям надається видимий законний характер походження. Протиправні діяння посягають на встановлені законом правила укладання угод, проведення фінансових опера-

цій, використання майна в підприємницькій або іншій господарській діяльності. Діяння, які утворюють склад придбання, зберігання або збуту майна, одержаного злочинним шляхом, не повинні з формальної сторони відповідати умовам укладання цивільно-правової угоди. Так, наприклад, якщо при укладенні угоди вимоги щодо її оформлення, передбачені цивільним законодавством, зовні було дотримано, то дії суб'єкта підпадатимуть під ознаки складу відмивання. Отже, у тих випадках, коли до легальної економіки потраплятимуть доходи, здобуті злочинним шляхом, скоєне необхідно буде кваліфікувати за ст. 209 КК України, а якщо майно залишатиметься в тіньовому секторі економіки, діяння можуть бути кваліфіковані за ст. 198 КК України. Тому навряд чи можна погодитися з думкою авторів, які вважають, що для відповідальності за вчинення дій, передбачених ст. 198 КК України, легальність правочинів щодо майна значення не має [6]. Якщо придбання або збут майна, одержаного злочинним шляхом, буде вчинено, наприклад, шляхом укладення цивільно-правової угоди, то дії винної особи слід кваліфікувати за ознаками відмивання (ст. 209 КК України).

Може скластися ситуація, коли особа, заздалегідь не обіцяючи, придбала або отримала майно, одержане злочинним шляхом, а потім у неї виник умисел на вчинення одного з діянь, передбачених ст. 209 КК України, для того щоб надати його походженню легального статусу. Діяння такої особи необхідно кваліфікувати за ст.ст. 198 та 209 КК України. Така сама кваліфікація має місце й у випадку, коли особа, заздалегідь не обіцяючи, збуває майно, одержане злочинним шляхом, а здобуті в результаті цього доходи використовує в легальній господарській діяльності.

Заздалегідь не обіцяне придбання або збут майна, завідомо отриманого злочинним шляхом, за наявності спеціальної мети – приховати злочин, може виступати як спеціальний вид приховування злочину. Статті 198 та 396 КК України перебувають у конкуренції між собою. Стаття 198 має перевагу перед ст. 396 КК України, тому що остання передбачає лише частину того, що скоїла особа, яка придбала, отримала, зберігала чи збувала майно, одержане злочинним шляхом. Ідеальна сукупність статей 198 та 396 КК України – виключається.

Заздалегідь не обіцяна легалізація доходів, одержаних злочинним шляхом, у певних випадках виступає спеціальним видом приховування злочину, оскільки деякі діяння, передбачені ст. 209 КК України, є окремим випадком приховування злочину. Для особи, котра відмиває злочинні доходи, перешкоджання посадовим особам у виконанні їх функцій щодо отримання необхідних доказів та встановлення об'єктивної істини у справі в ході розслідування чи судового розгляду предикатного злочину не є основною метою. Ускладнення процесу виявлення предикатного злочину, викриття осіб, які його скоїли, та ін. є побічним результатом діяльності відмивача. Відповідно до правил конкуренції загальної та спеціальної норм слід застосовувати норму, яка охоплює вчинене з найбільшою повнотою. Тому для кваліфікації діянь особи, яка, відмиваючи доходи, здобуті злочинним шляхом, ставила перед собою мету приховати такі доходи від органів правосуддя, треба застосовувати лише

ст. 209 КК України. Ідеальна сукупність норм, що встановлюють відповідальність за приховування злочину (ст. 396 КК України) та відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом (ст. 209 КК України), виключається. Тому на-вряд чи можна погодитися з Є.В. Пономаренко, В.І. Михайловим та іншими дослідниками, які вважають, що є можливою сукупність приховування злочину та відмивання злочинних доходів у випадку, коли причетна особа приховує злочин шляхом відмивання [14, с. 19–20; 15, с. 81].

Необхідно підкреслити, що статтею 198 КК України передбачено відповідальність за придбання, одержання, зберігання або збут майна, завідомо здобутого злочинним шляхом, за відсутності ознак легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. Під "майном, завідомо здобутим злочинним шляхом" у контексті ст. 198 КК України необхідно розуміти майно, отримане безпосередньо від вчинення предикатного злочину. Проте, на відміну від предмета легалізації, ним не може бути майно, яке, наприклад, було отримане взамін викрадених грошових коштів.

Звертаючись до питань розмежування злочинів, передбачених ст.ст. 198 та 209 КК України, не можна залишити поза увагою проблеми визначення їх суб'єктів. Учасники предикатного злочину суб'єктами злочину, згідно зі ст. 198 КК України, не можуть бути, оскільки вони є тільки причетними до злочину особами.

Набуття, володіння та використання коштів чи іншого майна, одержаних унаслідок вчинення суспільно небезпечного протиправного діяння, що передувало легалізації (відмиванню) доходів, треба відмежовувати від діянь, передбачених ст. 198 КК України, за ознакою легального статусу майна, якого воно набуває після вчинення перелічених діянь.

Слід зазначити, що ст. 209 КК України в ред. 2001 р. передбачала відповідальність за використання коштів або іншого майна, одержаних злочинним шляхом. Однак у ст. 209 КК України в ред. 2001 р. містилося застереження. Відповідальність наставала, якщо грошові кошти та інше майно використовувалися для здійснення підприємницької або іншої господарської діяльності. Однак законодавець України у 2003 році виключив ці діяння з диспозиції ст. 209 КК [4].

Як видається, законодавцеві України доцільно було б установити кримінальну відповідальність за використання коштів або іншого майна, завідомо здобутих злочинним шляхом, у фінансовій, банківській або іншій господарської діяльності або в цивільно-правовому обігу. Такі види діянь відображали сутність відмивання злочинних доходів.

Цікавими є погляди деяких російських дослідників на ознаки використання грошових коштів або іншого майна, здобутих злочинним шляхом, передбачені ст. 174-1 КК РФ. Так, на думку А.Г. Безверхова і П.В. Агапова, неприпустимо кваліфікувати за ст. 174-1 КК РФ купівлю винною особою нерухомості, автотранспортних засобів та інших матеріальних цінностей на гроші, здобуті нею злочинним шляхом. Відсутній, як вважають автори, склад злочину, передбачений ст. 174-1 КК РФ, і в разі збуту (реалізації) винним ви-

краденого ним раніше рухомого майна (у вигляді речей). На обґрунтування своїх висновків А.Г. Безверхов і П.В. Агапов указують на те, що сам факт розпорядження майном, яке раніше було отримане злочинним шляхом, не утворює складу розглядуваного злочину, оскільки легалізація злочинних доходів – це використання легального майнового обігу з метою приховування злочинно нажитого, надання йому зовні законного, правомірного вигляду. Інакше, як зауважують учені, більшість корисливих злочинів підлягали би кваліфікації за сукупністю з цим посяганням [1, с. 19]. Однак із такою позицією вказаних авторів слід не погодитися. Укладення цивільно-правової угоди на гроші, здобуті злочинним шляхом, утворює склад відмивання, оскільки, потрапляючи до легального обігу, грошові кошти набувають правомірного вигляду.

Крім цього, одним із критеріїв для відмежування заздалегідь не обіцяного придбання, отримання, зберігання або збуту майна, отриманого злочинним шляхом, та легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, є предикатний злочин. У випадках, передбачених ст. 198 КК України, це будь-який злочин, унаслідок вчинення якого майно вилучається із законного володіння. Для кваліфікації ж діянь винної особи за ст. 209 КК України таке майно повинно бути придбане внаслідок не будь-якого злочину, а лише такого, який відповідає ознакам, що вказані у примітці 1 до цієї кримінально-правової норми.

Бібліографічні посилання

1. Агапов П. В. Ответственность за легализацию (отмывание) преступных доходов по уголовному праву России : научно-метод. рекоменд. : / П. В. Агапов, А. Г. Безверхов. – Самара, 2004.
2. Ганихин А. А. Легализация (отмывание) имущества, приобретенного преступным путем: финансово-экономический и уголовно-правовой аспекты : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / Ганихин А. А. – Екатеринбург, 2003.
3. О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты : Закон Республики Молдова от 16 ноября 2007 года № 243-XVI // *Legile Republicii Moldova* 243/16.11.2007 *Lege pentru modificarea ei completarea unor acte legislative* // *Monitorul Oficial* 194-197/747, 14.12.2007.
4. Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 430-IV // *ВВР України*. – 2003. – № 14. – Ст. 95.
5. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом : Закон України від 28 листопада 2002 року № 249-IV // *ВВР України*. – 2003. – № 1. – Ст. 2.
6. Кримінальне право. Особлива частина : мультимедійний навч. посібник [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.naiu.kiev.ua/books/mnp_krum_pravo_osob/Files/Lec3/T7/T7_P3.html. – Дата доступу : 10.05.2014.
7. О некоторых вопросах квалификации преступлений в сфере экономической деятельности : нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 18 июня 2004 года № 2 // *Бюллетень Верховного Суда Республики Казахстан*. – 2004. – № 7.
8. Особенности прокурорского надзора за выявлением и расследованием преступлений, связанных с легализацией (отмыванием) доходов, полученных преступным путем : метод. пособие. – М., 2004.
9. Про практику застосування судами законодавства про кримінальну відповідальність за легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом : постанова

Пленуму Верховного Суду України від 15 квітня 2005 року № 5 // Вісник Верховного Суду України. – 2005. – № 5 (57). – С. 9–12.

10. О судебной практике по делам о незаконном предпринимательстве и легализации (отмывании) денежных средств или иного имущества, приобретенных преступным путем : постановление Пленума Верховного Суда Российской Федерации от 18 ноября 2004 года № 23 // Бюллетень Верховного Суда Российской Федерации. – 2005. – № 1. – С. 3–7.

11. Уголовный кодекс Республики Беларусь [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://etalonline.by/?type=text®num=НК9900275#load_text_none_1.

12. Уголовный кодекс Республики Молдова [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.coruptie.net/rus/zakon.html>. – Дата доступа : 10.05.2014.

13. Уголовный кодекс Республики Молдова. Принят Парламентом Республики Молдова 18 апреля 2002 года, введен в действие 21 июня 2002 года. С изменениями и дополнениями на 19 декабря 2002 года / вступ. статья : А. И. Лукашова. – СПб., 2003.

14. *Пономаренко Е. В.* Некоторые теоретические и законодательные проблемы прикосновенности к преступлению по уголовному праву Российской Федерации : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : 12.00.08 / Пономаренко Е. В. – Саратов, 2007.

15. *Михайлов В. И.* Противодействие легализации доходов от преступной деятельности: Правовое регулирование мероприятия и международное сотрудничество / В. И. Михайлов. – СПб., 2002.

16. *Молчанова Т.* Противодействие отмыванию денег: украинско-российский опыт : монография / Т. Молчанова, В. Некрасов, С. Корсун, Г. Усатый. – К., 2007.

Беницкий А.С. Отграничение приобретения, хранения и сбыта имущества, полученного преступным путем, от смежных составов преступлений. Выделены юридически значимые признаки приобретения, хранения и сбыта имущества, добытого преступным путем. Определены критерии отграничения преступления, предусмотренного ст. 198 УК Украины, от легализации (отмывания) доходов, полученных преступным путем, и иных смежных составов преступлений. Отмечено влияние уголовно-правовых норм международного законодательства, предусматривающего ответственность за заранее не обещанное использование доходов, добытых преступным путем, на развитие национальных уголовных законодательств государств – членов СНГ. Проведено сравнительно-правовое исследование положений уголовного законодательства Украины, устанавливающего ответственность за приобретение, хранение, сбыт и отмывание преступно добытого имущества, с уголовно-правовыми нормами некоторых государств постсоветского пространства. В работе сформулированы рекомендации по совершенствованию уголовно-правовых норм, предусматривающих ответственность за использование преступных доходов.

Ключевые слова: причастность, приобретение, хранение, сбыт, отмывание, преступные доходы, квалификация.

Benitskyu A. S. Delimitation of acquisition, storage and sales of illegally obtained property from adjacent offenses. The article highlights legally significant signs of purchase, storage and distribution of property obtained by crime, as well as the problem of qualification of this crime.

We have determined the influence of penal norms of international law, which provide liability for previously not promised use of property obtained by crime, on the development of the national criminal law of members of CIS. We have also given a comparative legal study of the criminal legislation of Ukraine, which establishes the responsibility for the purchase, storage, distribution and laundering of the property obtained by crime, with criminal law of Russia, Moldova, Belarus and other post-Soviet states. The research contains jurisprudence overview on previously not promised purchase and distribution of property obtained by crime, money laundering etc.

We have determined the criteria for delimitation the crime under Art. 198 of the Criminal Code of Ukraine from the legalization (laundering) of proceeds from crime and from not

promised concealment of a crime.

It is established that one of the main criteria, which allows delineate Article 198 from the Article 209 of the Criminal Code of Ukraine, is the status of the property obtained by the original crime. The paper determines that under the "obviously illegally obtained property" in the context of Article 198 of the Criminal Code of Ukraine should be understood property obtained directly from the commission of the predicate offense.

As the result of researching the crimes under Articles 198 and 396 of the Criminal Code of Ukraine, it is concluded that these legal provisions are in competition with each other. Previously not promised purchase or distribution of property, obtained by crime, can act as special kind of concealing the crime, when a criminal has special aim to hide his criminal activity.

The paper contains recommendations for improving the criminal law, providing responsibility for the use of the proceeds of crime.

Keywords: *implication in a crime, purchase, storage, distribution, laundering, proceeds of crime, qualification.*

Надійшла до редакції 18.03.2015

Кириченко О. В.

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

Міщанинець О. М.

(ГУМВС України в Дніпропетровській області)

УДК 343.97 : 343.575

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА НЕЗАКОННОГО ЗБУТУ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ, ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН, ЇХ АНАЛОГІВ І ПРЕКУРСОРІВ, ЩО ВЧИНЮЄТЬСЯ ОРГАНІЗОВАНИМИ ГРУПАМИ ТА ЗЛОЧИННИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ

Проаналізовано кількісні та якісні показники незаконного збуту наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, що вчинюється організованими групами та злочинними організаціями на території України, визначено тенденції існування цього явища у державі.

Ключові слова: *незаконний збут, наркотичні засоби, психотропні речовини, аналоги, прекурсори, організована група, злочинна організація.*

Постановка проблеми. Проблема організації ефективної протидії незаконному збуту наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, що вчинюється організованими групами та злочинними організаціями в Україні, закономірно посідає чільне місце у процесі стабілізації криміногенної ситуації в державі. Соціально-економічні перетворення, що відбуваються в країні, і труднощі, які об'єктивно переживає суспільство, вимагають від правоохоронних органів створення надійної системи протидії

цим злочинам.

Недостатність превентивної діяльності серед населення, особливо молодіжної його частини, призвела до значного поширення зловживання наркотичними засобами. Цей фактор, а також привабливість високої прибутковості від заняття наркобізнесом, у свою чергу, призводить до зростання злочинних пропозицій наркотичних засобів на внутрішньому ринку та створює безпосередню загрозу національній безпеці держави.

Наркобізнес набув ознак організованої злочинної діяльності та є різновидом організованої злочинності. Питома вага наркозлочинів, що були вчинені організованими групами та злочинними організаціями, за період 2002–2013 років та 9 місяців 2014 р., у структурі наркозлочинності складає у середньому 1,2 %. Органами внутрішніх справ (далі – ОВС) на території країни за останній період було виявлено 5418 фактів збуту організованими групами та злочинними організаціями наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів, а фактів збуту прекурсорів – 223. Питома вага таких злочинів, що були вчинені організованими групами та злочинними організаціями, від загальної кількості злочинів, пов'язаних зі збутом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, на сьогодні становить 4,2 %.

Разом з тим статистичні дані щодо зареєстрованих фактів незаконного збуту наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, що вчинюється організованими групами та злочинними організаціями, не відображають реального стану поширення цього явища. У зв'язку з високою латентністю цих злочинів, стан незаконного збуту зазначених заборонених засобів та речовин, що вчинюється організованими групами в Україні, прямо залежить від стану протидії цим злочинам правоохоронними органами.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Кримінологічні аспекти протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів досліджували такі науковці: М.М. Андреев, О.М. Бандурка, В.В. Василевич, І.М. Даньшин, О.М. Джужа, А.П. Закалюк, Є.М. Карпенко, А.А. Музика, Д.Й. Никифорчук, Ю.Г. Пономаренко, О.М. Стрільців, М.С. Хруппа та ін. Проблеми протидії незаконному обігу (у тому числі й збуту) наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів, що вчинюється організованими групами, безпосередньо досліджували Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, М.Г. Вербенський, Л.В. Дорош, Е.В. Расюк, М.О. Сергатий, В.А. Тимошенко та ін.

Незважаючи на широкий спектр досліджень різних аспектів протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів кримінологічними засобами, питання кримінологічної характеристики незаконного збуту цих заборонених засобів та речовин, що вчинюється організованими групами та злочинними організаціями, на сьогодні є недостатньо вивченими.

Метою цієї статті є аналіз кількісних та якісних показників незаконного збуту наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, що вчинюється організованими групами та злочинними організаціями на те-

риторії України, визначення тенденцій існування цього явища у державі.

Виклад основного матеріалу. Злочинність, у тому числі й наркозлочинність як її різновид, характеризується кількісними (стан, рівень, динаміка) та якісними (структура, характер) показниками.

За даними МВС України та Генеральної прокуратури України, у 2002 році на території країни було вчинено 450661 злочин, з них наркозлочинів – 58085, 2003 – 556351 (57435), 2004 – 520105 (65740), 2005 – 485725 (65017), 2006 – 420900 (64630), 2007 – 401293 (65309), 2008 – 384424 (63666), 2009 – 434678 (57624), 2010 – 500902 (56878), 2011 – 515833 (53206), 2012 – 443665 (47297), 2013 – 563560 (33982), 9 місяців 2014 р. – 439831 (25166).

Питома вага злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів, у структурі злочинності склала у 2002 році 12,9 %; 2003 – 10,3; 2004 – 12,6; 2005 – 13,4; 2006 – 15,4; 2007 – 16; 2008 – 16,6; 2009 – 13,3; 2010 – 11,4; 2011 – 10,3; 2012 – 10,6; 2013 – 6; 9 місяців 2014 р. – 5,7 %.

У структурі злочинності, пов'язаної з незаконним обігом наркотиків, переважають такі злочини: незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту (ст. 309 КК України) – 55,3 %; незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 307 КК України) – 28,9 % (з них збут – більше 95,8 %); організація або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 317 КК України) – близько 3,6 % (з них виробництво та виготовлення – понад 27,6 %); використання коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів (ст. 306 КК України) – близько 2 %; схиляння до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 315 КК України) – 1,2 % (з них неповнолітніх – 24,5 %); викрадення, привласнення, вимагання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів чи заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем (ст. 308 КК України) – 0,4 %; викрадення, привласнення, вимагання обладнання, призначеного для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, чи заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем та інші незаконні дії з таким обладнанням (ст. 313 КК України) – менше 0,4 %; інші злочини – 10,0 % [1, с. 18].

Загальна кількість зареєстрованих незаконних збутів цих заборонених засобів та речовин у 2002 році склала 13359, 2003 – 17502, 2004 – 17768, 2005 – 17103, 2006 – 17061, 2007 – 16297, 2008 – 16965, 2009 – 16672, 2010 – 15791, 2011 – 14802, 2012 – 14568, 2013 – 4937, 9 місяців 2014 р. – 4392.

Наркобізнес є різновидом організованої злочинної діяльності. Організована злочинна діяльність у сфері незаконного обігу наркотиків являє собою систему протиправних умисних дій, котрі пов'язані з обігом наркотиків, та характеризується корисливим мотивом, ознаками масштабності, високим рі-

внем організації кримінальних формувань, глибокою законспірованістю їх організаторів (керівників), надвисокими прибутками [2, с. 107].

М.М. Андрєєв зазначив, що організована злочинність у сфері незаконного обігу наркотиків виділилася в самостійну форму. Організація злочинних формувань, як ефективно діючих кримінальних структур, виявилася набагато більш вигідною, ніж індивідуальний та роз'єднаний злочинний наркопромисел. Організовану злочинність у сфері незаконного обігу наркотиків можна визначити як системну сукупність різних видів наркозлочинів, підготовлюваних і вчинюваних спеціально створеними стійкими, законспірованими й захищеними від викриття формуваннями, що займаються злочинною діяльністю на постійній основі з метою незаконного збагачення й одержання надприбутку [3, с. 8].

Однією з вирішальних складових успіху в запобіганні наркобізнесу має стати глибоке вивчення криміногенної ситуації на цьому важливому й уразливому напрямі протидії організованій злочинності. Всебічне, об'єктивне дослідження усіх складових кримінологічної характеристики наркобізнесу, його причин і сприятливих умов в Україні та особистості наркозлочинців дозволить зосереджувати увагу на цілеспрямованому, плановому вирішенні завдань, що мають на меті передусім руйнування економічного підґрунтя наркобізнесу та його інфраструктури [4, с. 93]. Розробка проблеми протидії діяльності організованих груп у сфері незаконного обігу наркотиків потребує сучасних наукових досліджень в її кримінологічному та кримінально-правовому аспектах [5, с. 182].

На території України у 2010 році було виявлено 89 організованих груп та злочинних організацій, що вчинили наркозлочини, 2011 – 97, 2012 – 63, 2013 – 33, за 9 місяців 2014 року – 26.

Взагалі, кількість зареєстрованих наркозлочинів, що були вчинені організованими групами та злочинними організаціями, у 2002 році склала 553, 2003 – 665, 2004 – 967, 2005 – 1024, 2006 – 789, 2007 – 957, 2008 – 770, 2009 – 949, 2010 – 896, 2011 – 722, 2012 – 600, 2013 – 337, а за 9 місяців 2014 року – 254. Питома вага наркозлочинів, що були вчинені організованими групами та злочинними організаціями за цей період часу, у структурі наркозлочинності складає у середньому близько 1,2 %.

Під час виявлення зазначених злочинів було вилучено у членів організованих груп та злочинних організацій у 2002 році 862,2 кг наркотичних засобів та 159 г психотропних речовин; 2003 – 297,5 та 108; 2004 – 558,4 та 254; 2005 – 1940,1 та 277; 2006 – 472,5 та 506; 2007 – 232 та 2241; 2008 – 558,7 та 2483; 2009 – 860,4 та 322; 2010 – 997,8 та 4872; 2011 – 573,9 та 841; 2012 – 75,9 та 723; 2013 – 40,5 та 17766, а за 9 місяців 2014 року – 5,7 та 551.

ОВС України на території країни у 2002 році було виявлено 451 факт збуту організованими групами та злочинними організаціями наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів, 2003 – 533, 2004 – 731, 2005 – 865, 2006 – 640, 2007 – 815, 2008 – 569, 2009 – 814. За цей період часу зафіксовано й збут прекурсорів, зокрема, у 2002 році 9 фактів, 2004 – 31, 2004 – 65, 2005 – 20, 2006 – 31, 2007 – 21, 2008 – 20, 2009 – 26. Питома вага збутів,

що вчинені організованими групами та злочинними організаціями, від загальної кількості збутів складає в середньому 4,2 %. Слід зазначити, що відомості про зареєстровані незаконні збути наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів в Україні за період 2010–2014 рр. звітністю МВС України не передбачені.

Статистичні дані про зареєстровані факти незаконного збуту наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів, що вчинюються організованими групами та злочинними організаціями, не відображають реального стану розповсюдження зазначеного явища, оскільки ці злочини характеризується високою латентністю.

Суспільна небезпека латентності незаконного збуту наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів, що вчинюється організованою групою та злочинною організацією, полягає у тому, що латентність зменшує ступінь достовірності прогнозів розповсюдження цього виду злочинів; формує хибне уявлення про фактичні обсяги наркозлочинності, її рівень, структуру, динаміку; сприяє зростанню організованої злочинності; під її впливом деякі члени суспільства стають на злочинний шлях; сприяє поширенню наркоманії; порушується принцип невідворотності кримінальної відповідальності за вчинення цих протиправних дій; сприяє процесам самодетермінації (відтворення) злочинності.

Таким чином, незаконний збут наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів, що вчинюється організованою групою та злочинною організацією, характеризується високим рівнем латентності, значною суспільною небезпекою та є соціальним показником деструктивності суспільства.

Стан незаконного збуту наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, що вчинюється організованими групами та злочинними організаціями, прямо залежить від стану протидії цим злочинам правоохоронними органами, у тому числі й ОВС. Аналіз практики діяльності оперативних підрозділів ОВС та слідчих щодо протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, дає підстави стверджувати про таке: 1) недосконалість чинних нормативно-правових актів з питань протидії наркоманії та злочинам, пов'язаним з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів; 2) дублювання функцій оперативних підрозділів ОВС (БНОН, карного розшуку, спецпідрозділів БОЗ) щодо протидії злочинам, пов'язаним з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, що вчинюються організованими групами та злочинними організаціями; 3) недосконалість критеріїв оцінки діяльності оперативних підрозділів ОВС (БНОН, карного розшуку, спецпідрозділів БОЗ) щодо протидії цим злочинам; 4) відсутність комплексного аналізу криміногенної ситуації в Україні щодо незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, що вчинюються організованими групами та злочинними організаціями; 5) під час досудового розслідування не встановлюються причини та умови, що сприяють вчиненню цих злочинів; 6) недоско-

нала взаємодія з органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування щодо усунення причин та умов, що сприяють зазначеним злочинам; 7) недосконала профілактична робота серед осіб, які схильні до вчинення злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів.

Найбільше фактів збуту наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, у тому числі вчинених організованими групами та злочинними організаціями, зареєстровано у Дніпропетровській, Донецькій, Запорізькій, Луганській, Одеській, Харківській областях, а також в АР Крим та м. Києві. Ці злочини здебільшого вчинюються у містах та селищах міського типу, де є попит на цей «товар».

Збут наркотичних засобів та психотропних речовин найчастіше здійснюється в паркових зонах, на недобудованих об'єктах, підходи до яких добре проглядаються, а також у місцях скупчення молоді (дискотеках, нічних клубах, кафе тощо).

Набирає негативного резонансу проникнення синтетичних наркотиків із суто кримінального середовища в ігровий і видовищний бізнес, а також до місць масового проведення дозвілля (нічні клуби, дискотеки). Завезені контрабандним шляхом, вони реалізуються, як правило, у студентських гуртожитках, нічних клубах, барах, казино, де найчастіше постійними відвідувачами є молодь.

Під час збуту наркотичних засобів особам, які їх вживають, злочинці, що діють у групі, розподіляють між собою ролі, коли один пропонує, другий здійснює контрангляд, а у третього знаходиться основна кількість наркотиків. Застосовується також і безконтактний спосіб збуту. Для цього відповідна кількість наркотику зберігається у тайнику, на який, після отримання грошей, вказує продавець.

Продаж таких наркотиків споживачам формує довгі ланцюжки з поширювачів, які побудовані за принципом конспірації. Наприклад, за такою схемою: із чотирьох збувальників перший не знає третього, другий – четвертого.

Доставляються наркотики до місця збуту з використанням засобів маскування різними видами транспорту. При цьому в злочинну діяльність можуть бути втягнуті машиністи поїздів та провідники вагонів, ревізори, водії автотранспорту міжміського сполучення, члени екіпажів літаків, пасажери тощо. Злочинці також використовують такий спосіб, як пересилання наркотиків поштою від імені вигаданих осіб.

Поширюються усе більш витончені методи збуту наркотиків, що ускладнюють викриття ділків наркобізнесу. Так, найчастіше продаж наркотиків здійснюється тільки перевіреною, особисто знайомим людям. Організуються ланцюжки посередників між покупцями наркотиків та їх постачальниками. Усе частіше використовується «безконтактний» спосіб передачі наркотиків: за допомогою всесвітньої мережі Інтернет та системи електронних розрахунків. Так, протягом 2012–2013 рр. за матеріалами БНОН було розпочато понад 30 кримінальних проваджень за фактами збуту мережею Інтернет наркотичних засобів та сильнодійних речовин [6, с. 13].

Використання злочинцями у протиправній діяльності мережі Інтернет, зокрема під час незаконного розповсюдження наркотичних засобів, набуло сьогодні масштабних негативних тенденцій. Наркоділками відразу були позитивно оцінені технічні можливості використання у протиправній діяльності такого зв'язку, в першу чергу можливість у будь-якій точці країни зв'язатися із співучасником, при цьому зберігається анонімність абонентів-користувачів мережі Інтернет. Адже на відміну від стільникового телефонного зв'язку, комп'ютер (ноутбук) не завжди можливо запеленгувати та визначити його місцезнаходження (відповідно, й користувача), адже для виходу в Інтернет можуть використовуватись портативні пристрої у різноманітних місцях, де є можливість підключення до мережі, що набагато спрощує вчинення протиправних діянь та впровадження у злочинну діяльність таких засобів зв'язку [7, с. 5].

Проаналізувавши кількісні та якісні показники незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів взагалі та незаконного збуту організованими групами та злочинними організаціями цих заборонених засобів і речовин зокрема, можна дійти таких висновків:

1) зазначені злочини є високолатентними, виявлення яких залежить від ефективної діяльності правоохоронних органів, і в першу чергу оперативних підрозділів ОВС;

2) динаміка розповсюдження незаконного збуту наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів, що вчинюється організованими групами та злочинними організаціями, відображає зміну її рівня у бік зменшення та структури протягом певного періоду. Поряд з цим рівень розповсюдження незаконного збуту наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів, що вчинюється організованими групами та злочинними організаціями, не відображає реального стану поширеності цього явища;

3) значне скорочення цих злочинів, згідно з офіційною статистикою, з 2012 року пов'язано з прийняттям нового Кримінального процесуального кодексу України й реформуванням оперативно-розшукового законодавства, з одного боку, та неспроможністю реагування на ці дії правоохоронними органами у нових умовах – з іншого;

4) на основі дослідження географії злочинності виявлено регіони з найвищою інтенсивністю: Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Луганська, Одеська, Харківська області, а також АР Крим та м. Київ. Загальний показник цих злочинів у центральних та західних областях України нижчий. Це пояснюється вищим соціально-культурним рівнем населення (освітній рівень, слідування традиційному укладу життя та звичаям, стереотипи поведінки, зумовлені релігійними, історичними та іншими факторами), співвідношенням часток міського й сільського населення цих регіонів. Такі злочини, в основному, вчинюються у містах та селищах міського типу, де є попит на цей «товар»;

5) аналіз кількісних та якісних показників незаконного збуту наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, що вчинюється організованими злочинними утвореннями, тенденцій розповсюдження цих злочинів, а також їх висока латентність надають нам підстави констату-

вати про зростання рівня вчинення злочинів, передбачених ч. 3 ст. 307 КК України, у майбутньому. Цей висновок підтверджується й результатами опитування практичних працівників ОВС. Так, на питання: який, на Вашу думку, у майбутньому буде стан незаконного збуту наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, що вчинюється організованими групами? 51 % респондентів з числа працівників оперативних підрозділів ОВС відповіли, що спостерігатиметься зростання кількості злочинів цього виду; 17 % – кількість випадків вчинення цих злочинів скорочуватиметься; 32 % – ситуація буде стабільною без різких коливань.

Висновки. Таким чином, основними кримінологічними характеристиками незаконного збуту наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, який учиняється організованою групою та злочинною організацією, є такі: рівень розповсюдження цих злочинів не відображає реального стану поширеності цього явища та характеризується зростанням їх учинення; висока латентність цих злочинів; питома вага збуту, що вчинений організованими групами та злочинними організаціями, у загальній кількості збуту цих заборонених засобів та речовин складає в середньому 4,2 %; кількість цих злочинів не є однаковою у різних регіонах України (рівень зареєстрованих злочинів знижується з південного сходу до заходу України); ці злочини, в основному, вчинюються у містах та селищах міського типу, де є попит на цей «товар»; прогнозується зростання рівня вчинення цих злочинів у майбутньому.

Бібліографічні посилання

1. *Карпенко Є. М.* Запобігання незаконному обігу наркотичних засобів міжнародними правоохоронними організаціями (на матеріалах Інтерполу та Європолу) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право / Є. М. Карпенко. – К., 2011.
2. *Мищанинець О. М.* Співучасть у злочинах, вчинених у сфері організованого наркобізнесу / О. М. Мищанинець // Бюлетень обміну досвідом роботи. – 2011. – № 185. – С. 101–107.
3. *Андрєєв М. М.* Оперативно-розшукова протидія органів внутрішніх справ організованим злочинним угрупованням у сфері незаконного обігу наркотиків : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 21.07.04 – оперативно-розшукова діяльність / М. М. Андрєєв. – Львів, 2009.
4. *Тимошенко В.* Кримінологічна характеристика наркобізнесу – її сутність та призначення / В. Тимошенко // Право України. – 2006. – № 7. – С. 89–93.
5. *Мищанинець О. М.* Кримінологічні ознаки організованих груп у сфері наркобізнесу / О. М. Мищанинець // Актуальні проблеми охорони громадського порядку та досудового провадження : матеріали науково-практ. конф. та круглих столів (Дніпропетровськ, 11.12.2009, 16.02., 11.03. та 28.05.2010 р.). – Дніпропетровськ : ДДУВС, 2010. – С. 181–183.
6. *Школьній О.* Ми повинні захистити майбутнє від наркотиків / О. Школьній // Іменем Закону. – № 45 (5899). – 2013. – С. 10–13.
7. *Кириченко О. В.* Методика виявлення та документування злочинної діяльності осіб, які розповсюджують наркотики за допомогою всесвітньої мережі Інтернет : методичні рекомендації / Кириченко О. В., Мищанинець О. М., Шамара О. В., Юрченко О. М. – К., 2014.

Кириченко О. В., Мищанинець А. Н. Кримінологіческая характеристика незаконного сбыта наркотических средств, психотропных веществ, их аналогов и прекурсоров, который совершается организованными группами и преступными организациями. Проанализированы количественные и качественные показатели незаконного сбыта наркотических средств, психотропных веществ, их аналогов и прекурсоров, ко-

торый совершается организованными группами и преступными организациями на территории Украины, определены тенденции существования этого явления в государстве.

Ключевые слова: *незаконный сбыт, наркотические средства, психотропные вещества, аналоги, прекурсоры, организованная группа, преступная организация.*

Kyrychenko O. V., Mishchanynets' O. M. Criminological characteristic of illegal sale of drugs, psychotropic substances, their analogues and precursors committed by organized groups and criminal organizations. The authors have analyzed quantitative and qualitative indicators of illicit sales of drugs, psychotropic substances, their analogues and precursors committed by organized groups and criminal organizations in Ukraine, defined trends of existence of this phenomenon in the country.

They have indicated that the status of illegal sale of drugs, psychotropic substances, their analogues or precursors perpetrated by organized groups and criminal organizations depends on the state of combating these crimes by law enforcement agencies.

It has been determined that the main criminological characteristics of illicit sales of drugs, psychotropic substances, their analogues and precursors, which committed by organized group and criminal organization are: prevalence of these crimes do not reflect the real state of the prevalence of this phenomenon and is characterized by the growth of their perpetration; high latency of these crimes; the proportion of sales that committed by organized groups and criminal organizations in the total number of sales of controlled drugs and substances is an average of 4.2%; the number of these crimes are not the same in different regions of Ukraine (the level of registered crimes decreased from southeast to west of Ukraine); these crimes mostly are committed in cities and towns where there is a demand for the "goods"; projected increase in committing these crimes in the future.

Keywords: *illegal sales, drugs, psychotropic substances, analogs, precursors, organized group, criminal organization.*

Надійшла до редакції 11.03.2015

Лучко С. В.

кандидат юридичних наук
(Університет ім. Альфреда Нобеля)

УДК 343.8

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Наведено теоретичне узагальнення і нове вирішення наукового завдання, що виявляється у формулюванні обґрунтованих рекомендацій і пропозицій по вдосконаленню чинного законодавства з питань концептуальних засад розвитку пенітенціарної системи України, визначено їх суттєві прогалини та запропоновано шляхи їх усунення, зокрема: зміна філософської парадигми у свідомості населення України щодо пенітенціарної системи; розробка комплексної програми наукового супроводу досліджень виконання і відбування покарань; підготовка для пенітенціарної служби персоналу нової генерації.

Ключові слова: *науково-теоретичний рівень, положення, концептуальні засади, пенітенціарна система України.*

Постановка проблеми. Українська держава і суспільство в цілому проходять складний період свого оновлення та розвитку після проголошення незалежності. Події останніх років, які докорінно змінили нашу країну і сус-

пільство, не могли не зачепити пенітенціарну систему, яка є складовою частиною державної влади. Ми підтримуємо думку вітчизняних вчених-юристів, що значною перешкодою на шляху створення демократичної, соціальної, правової держави України є злочинність [1, с. 35–36].

Сучасна криміногенна ситуація в Україні, за даними правоохоронних органів, залишається складною і напруженою. Серед заходів протидії злочинності криміналісти виділяють покарання, метою якого є не тільки кара, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами.

Метою статті є з'ясування основних положень концептуальних засад пенітенціарної системи України. Отже, завдання нашого дослідження полягають у тому, щоб з позиції сучасних досягнень чинного законодавства практики виконання і відбування покарань щодо концептуальних засад пенітенціарної системи України викласти нове бачення проблеми на майбутнє.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. В різні роки проблемами пенітенціарної діяльності займалися і продовжують займатися такі вітчизняні вчені: О.М. Бандурка, Ю.В. Баулін, М.І. Бажанов, В.А. Бадира, Є.М. Бодюл, І.Г. Богатирьов, О.І. Богатирьова, В.В. Василевич, В.К. Грищук, В.О. Глушков, М.Я. Гуцуляк, О.М. Джужа, Т.А. Денисова, А.В. Кирилюк, О.Г. Колб, В.О. Меркулова, О.К. Лаптінова, А.Х. Степанюк, В.П. Севастьянов, Р.В. Підвисоцький, М.С. Пузирьов, В.М. Трубніков, П.Л. Фріс, С.І. Халимон, С.В. Царюк, І.С. Яковець та ін. Зазначені науковці зробили вагомий внесок у теорію і практику виконання і відбування покарань, тому їх праці стали базою для написання даної наукової статті.

Виклад основного матеріалу. Ускладнення соціального й економічного життя та завдань, які мають вирішувати пенітенціарні заклади, вплинуло на зміст, форми і методи роботи персоналу Державної пенітенціарної служби України. Зазначено, що предмет пенітенціарної системи складає широкий комплекс суспільних відносин, які виникають у зв'язку з реалізацією функцій держави з приводу здійснення Державною пенітенціарною службою України виконавчої та розпорядчої діяльності.

Слід підтримати позицію О.В. Лісіцкова, що пенітенціарній системі притаманні певні межі правового регулювання – це сфера діяльності Державної пенітенціарної служби, її структурних органів щодо виконавчо-розпорядчого і управлінського характеру [2, с. 4]. Тому слід зауважити, що вони виникають, розвиваються і припиняються між суб'єктами пенітенціарної діяльності за рахунок ув'язнених та засуджених до альтернативних видів покарань.

Уявляється, що розробка концептуальних засад пенітенціарної системи України має важливе значення для підготовки майбутніх правників для пенітенціарної служби України, оскільки реалізація цих положень, по-перше, змінить вектор підготовки персоналу ДПтС України у програмі вищої освіти; по-друге, вони регулюють суспільні відносини, що виникають у сфері вико-

нання і відбування покарання, яке здійснюється Державною пенітенціарною службою.

З часу прийняття нового Кримінально-виконавчого кодексу України, який визначив якісно нові засади виконання кримінальних покарань, було декілька спроб побудувати нове концептуальне бачення розвитку пенітенціарної системи виконання кримінальних покарань. Однак, незважаючи на значну кількість нововведень, дедалі очевиднішим стає те, що практика фрагментарних удосконалень закону не може змінити ситуацію в цілому, тому слід схвально сприйняти Указ Президента України «Про Концепцію державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України» від 8 листопада 2012 р., який визначив головні напрями удосконалення існуючої кримінально-правової політики у сфері виконання кримінальних покарань [3].

Затверджена цим Указом Концепція реформування Державної кримінально-виконавчої служби України покликана розв'язати найбільш ключові проблеми, які виникають на сучасному етапі діяльності служби, а саме: приведення умов тримання засуджених та осіб, узятих під варту, у відповідність із вимогами законодавства та європейськими нормами і стандартами, забезпечення безумовного дотримання прав людини і громадянина в місцях позбавлення волі, стабільного функціонування органів, установ виконання покарань, вирішення кадрових проблем та соціального захисту персоналу; модернізацію виробничої сфери підприємств установ виконання покарань.

Вагомим здобутком слід вважати, закріплення в даному документі необхідності поліпшення умов тримання засуджених та осіб, узятих під варту. Урахування існуючого міжнародного досвіду та прийняття нового Кримінального процесуального кодексу України дало можливість визначити такі шляхи для досягнення цієї мети:

1) розширення переліку запобіжних заходів, не пов'язаних із позбавленням волі, зменшення кількості підстав для застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою; запровадження процедури досудової пробації;

2) забезпечення переходу від тримання засуджених у гуртожитках казарменого типу до блочного (камерного) їх розміщення зі збільшенням норми жилої площі на одного засудженого шляхом технічного переоснащення і реконструкції установ виконання покарань, будівництва нових та реконструкції існуючих слідчих ізоляторів, упровадження енергозберігаючих технологій;

3) поліпшення організації харчування засуджених і осіб, узятих під варту, системи придбання ними продуктів харчування та предметів першої необхідності, розроблення і затвердження нових зразків речового майна для засуджених, що відповідатиме міжнародним стандартам.

Водночас Концепція відображає дієвість інституту покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, визначає потребу в подальшій роботі зі створення правових та матеріально-технічних умов для реформування кримінально-виконавчої інспекції у службу пробації, що дасть підстави для роз-

ширення кола державних та недержавних організацій, котрі залучаються до діяльності, спрямованої на забезпечення соціально-психологічного, педагогічного та профілактичного впливу на засуджених; розроблення і впровадження системи реабілітаційних, волонтерських та корекційних програм для осіб, до яких застосовані покарання, не пов'язані з позбавленням волі, та осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням, а також соціального патронажу звільнених із місць позбавлення або обмеження волі.

Безумовно, що концептуально закріплений вектор, спрямований на підвищення якості медичної допомоги, поліпшення умов тримання засуджених у лікувальних корпусах установ виконання покарань, підвищення якості медичної допомоги особам, узятим під варту, та засудженим, які є хворими на туберкульоз, ВІЛ/СНІД та інші соціально небезпечні захворювання, шляхом облаштування дільниць слідчих ізоляторів для осіб, узятих під варту, хворих на туберкульоз, у протитуберкульозних закладах, розбудови інфраструктури закладів охорони здоров'я.

Безперечним позитивом Концепції є значна увага до модернізації підприємств установ виконання покарань, а також удосконалення системи професійної підготовки засуджених. Розроблені організаційно-економічні засади модернізації підприємств сприятимуть створенню умов для залучення інвестицій у підприємства установ виконання покарань та розміщенню на цих підприємствах замовлень на випуск продукції; підвищенню ефективності роботи підприємств установ виконання покарань; збільшенню потужностей із переробки сільськогосподарської сировини власного виробництва, впровадженню системи внутрішнього споживання власної продукції.

На особливе схвалення заслуговує те, що в Концепції професійне навчання засуджених розглядається не лише з урахуванням інтересів власного виробництва установ виконання покарань, а і ринку праці, а також можливого працевлаштування та продовження навчання після звільнення. Запровадження дієвого механізму заохочення засуджених до трудової діяльності та оптимізація системи оплати праці сприятиме й удосконаленню процесу відшкодування засудженими збитків, завданих злочинами, а також забезпеченню виконання засудженими інших наявних у них майнових зобов'язань.

Особливий інтерес у Концепції становить підвищення ефективності діяльності персоналу як один із головних напрямів модернізації Державної кримінально-виконавчої служби України. Слід назвати найбільш вагомими чинниками підвищення ефективності діяльності персоналу, а саме: формування та активне функціонування відповідної системи безперервного професійного розвитку кадрів; підвищення рівня правового та соціального захисту персоналу, оптимізація його чисельності з урахуванням науково обґрунтованих норм навантаження та міжнародної практики; забезпечення медичним обслуговуванням, реабілітацією та відновним лікуванням; поліпшення умов праці персоналу, вдосконалення системи застосування заходів морального та матеріального стимулювання праці; створення ефективної системи добору та підготовки кваліфікованого персоналу, запровадження спеціалізованої системи

освіти, яка охоплювала б усі види навчання, а також забезпечення безперервної освіти, спрямованої на задоволення потреб Державної кримінально-виконавчої служби України, у разі необхідності перепідготовки і підвищення кваліфікації персоналу.

Важливо зауважити, що порушені у статті проблеми на доктринальному рівні розглядаються вперше. В результаті розгляду сформульовано ряд нових наукових положень і висновків, запропонованих особисто автором. Зокрема, під пенітенціарною системою України ми розуміємо систему, яка створена державою з метою реалізації завдань і функцій у сфері суспільних відносин, що виникають з приводу організаційно-управлінського характеру, виконавчої і розпорядчої діяльності Державної пенітенціарної служби, її органів, зовнішніх юридично-владних повноважень. Державна пенітенціарна служба України – це самостійний виконавчий орган, за допомогою якого держава регулює однорідні суспільні відносини у сфері виконання і відбування покарань, розвиває та зміцнює її демократичні засади.

Покладаючись на встановлену нами послідовність висвітлення концептуальних засад, слід наголосити, що Державній пенітенціарній службі України належить особлива роль у механізмі правового впливу – вона виступає необхідним елементом і важливим інструментом управління соціальними процесами в пенітенціарній системі України. Головними принципами діяльності Державної пенітенціарної служби України слід вважати принципи законності, гуманізму, демократизму, соціальної справедливості.

Прийняття якісного нормативно-правового акта є однією із найбільш важливих умов ефективного існування Державної пенітенціарної служби України. На підставі узагальнення правового регулювання діяльності служби нами запропоновано визначення нормативно-правового акта Державної пенітенціарної служби України: це офіційний припис, який заснований на законі, прийнятий службою в порядку одностороннього волевиявлення і в межах її компетенції з додержанням встановленої процедури.

Розкриваючи поняття, види та правові засади функціонування служби та тюрем пенітенціарної системи України зазначимо, що служба і тюрми – це організації, які виконують адміністративні, економічні, соціально-культурні, пенітенціарні функції з метою реалізації державної політики у сфері виконання і відбування покарання. Обґрунтовується думка, що тюрма – це соціальний інститут із статусом юридичної особи, завданням якого є виконання пенітенціарних функцій.

Вважається, що основна мета цього інституту – повернути в соціум здорових, працездатних та законослухняних громадян. Щодо оптимізації системи управління та організаційної структури служби і тюрем, пропонуємо прийняти Закон України «Про державну пенітенціарну службу», в якому передбачити триступеневу систему управління тюрем: державні тюрми, де утримуються особи, які засуджені до покарань у виді позбавлення волі на певний строк (15 років і більше) та довічного позбавлення волі; муніципальні тюрми, де утримуються засуджені, які вчинили злочини за територіальним

принципом і позбавлені волі на строк до 15 років; приватні тюрми, де утримуються засуджені, які вчинили господарські злочини. Функціонування слідчих ізоляторів передати у відомство Міністерства внутрішніх справ.

Слід також звернути увагу на необхідність забезпечення в пенітенціарній системі блочного розміщення засуджених та дотримання встановленої кримінально-виконавчим законодавством норми жилої площі на одного засудженого шляхом реконструкції та будівництва сучасних будівель і споруд житлових зон установ виконання покарань, перепрофілювання кримінально-виконавчих установ залежно від рівня їх наповнення.

Уявляється, що одиночне утримання у трюмах дозволить забезпечити: мету покарання, шляхом корекції поведінки засудженого, спокутування його вини через страждання, запобігання вчиненню нового злочину тощо; визначити індивідуальний підхід до кожного засудженого і застосування до нього заходів тюремної діяльності; виключає будь-які стосунки між засудженими, запобігає заворушенням і змові проти адміністрації тюрми; виключає взаємне розбещення засуджених, утворення злочинних груп тощо; не дозволяє засудженому чинити зло, відкриває шлях до добра і власного самовизначення; зберігає у засудженого людську гідність, відчуття честі і індивідуальної відповідальності.

Висновки. У даній статті наведено теоретичне узагальнення і нове вирішення наукового завдання, що виявляється у формулюванні обґрунтованих рекомендацій і пропозицій із вдосконалення чинного законодавства з питань концептуальних засад розвитку пенітенціарної системи України.

1. Визначено стан наукової розробки проблем концептуальних засад розвитку пенітенціарної системи України, обґрунтовано необхідність подальшого наукового пошуку їх вирішення як на теоретичному, так і прикладному рівні. Запропоновано концептуальні засади розвитку пенітенціарної служби України визнати як сучасну недостатньо досліджену в науці кримінально-виконавчого права проблему.

2. Результати дослідження доводять, що за умов належної організації функціонування Державної пенітенціарної служби України, пенітенціарна система є ефективним і невід'ємним заходом боротьби з пенітенціарною злочинністю.

3. Визначено суттєві прогалини концептуальних засад розвитку пенітенціарної системи України та запропоновано шляхи їх усунення, зокрема: зміна філософської парадигми у свідомості населення України щодо пенітенціарної системи; розробка комплексної програми наукового супроводу досліджень виконання і відбування покарань; підготовка для пенітенціарної служби персоналу нової генерації тощо.

4. Проведений аналіз завдань, які покладені чинним законодавством на службу та тюрми, дозволив визначити необхідність проведення комплексного науково обґрунтованого дослідження їх діяльності з метою визначення безпеки та захисту як засуджених, так і персоналу служби та тюрем.

Бібліографічні посилання

1. Джужа О.М. Криміналізація економіки України: сучасний стан, тенденції, напрями протидії / О. Джужа, С. Чернявський // Право України. – 2005. – № 12. – С. 35–36.
2. Лісіцков О.В. Державна пенітенціарна служба України: сьогодення та перспективи / О.В. Лісіцков // Теоретичні та практичні проблеми удосконалення діяльності кримінально-виконавчої системи України : матер. Всеукр. наук.- практ. конф. (4 травня 2011 року). – К., 2011. – С. 4–5.
3. Про Концепцію державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України : Указ Президента України № 631/2012 від 8.11.2012 р.

Лучко С. В. Концептуальные основы развития пенитенциарной системы Украины. Приведено теоретическое обобщение и новое решение научного задания, которое проявляется в формировании обоснованных рекомендаций и предложений относительно усовершенствования действующего законодательства по вопросам концептуальных принципов развития пенитенциарной системы Украины, определены существенные пробелы концептуальных принципов пенитенциарной системы Украины и предложены пути их устранения, в частности: смена философской парадигмы в сознании населения Украины относительно пенитенциарной системы; разработка комплексной программы научного сопровождения исследований исполнения и отбывания наказаний; подготовка для пенитенциарной службы персонала новой генерации.

Ключевые слова: научно-теоретический уровень, положение, концептуальные основы, пенитенциарная система Украины.

Luchko S. V. Conceptual bases of development of the penitentiary system of Ukraine. This article contains the theoretical summing up and the new solution of the scientific task, which is realized in statements of the well-grounded recommendations and proposals concerning improvement of the effective legislations upon matters of conceptual frameworks development of penitentiary system of Ukraine.

State penitentiary system of Ukraine plays the special role in legal effect mechanism - as the required element and important instrument in social processes administration within penitentiary system of Ukraine.

The conceptual frameworks development of penitentiary system of Ukraine is the subject of the great importance for the training of future jurists of penitentiary system of Ukraine, as the realization of these frameworks, first of all, shall change the training vector of personnel SPtS Ukraine in higher educational program; second, shall regulate the public relations, occurring in a sphere of execution and service of sentence, provided with state penitentiary system of Ukraine.

It was designated an essential gaps in development of penitentiary system of Ukraine conceptual framework and it was proposed the ways of their disposal, namely the following: the change of philosophy paradigm within the consciousness of Ukrainian population concerning the penitentiary system; development of the complex program of scientific research within execution and service of sentence; training the personnel of the generation for penitentiary system.

The results of research prove the following – under conditions of the duly organization of functions of state penitentiary system of Ukraine – the penitentiary system considers as an effective integral part of the fighting against the modern crime situation in Ukraine.

Within measures of crime prevention is the reformatting up to European standards of punishment system wide vision, the purpose of which is not only the punishment, but the prevention of committal of new crimes by not only convicted persons, but also by other persons.

Keywords: scientific and theoretic level, statement, conceptual frameworks, penitentiary system.

Надійшла до редакції 10.02.2015

Стулов О.О.

кандидат юридичних наук
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.81

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ПОНЯТІЙНОГО АПАРАТУ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Розглянуто окремі проблеми формування понятійного апарату кримінально-виконавчого права і його термінологічної складової.

Ключові слова: кримінально-виконавче право, понятійний апарат, термінологія.

Постановка проблеми. Актуальність порушеної проблеми зумовлена тим, що і кримінально-виконавче право, і національна кримінально-виконавча система вже чверть сторіччя перебувають у стані перманентного реформування, якому кінця-краю не видно. Саме тому постійної уваги потребує наукове супроводження реформ цієї сфери діяльності держави, розвиток самої теорії кримінально-виконавчого права, в тому числі уточнення її понять, термінів, наповнення їх сучасним змістом тощо.

Після ухвалення 11 липня 2003 року Верховною Радою України чинного Кримінально-виконавчого кодексу України [7] висловлювалися різні точки зору щодо термінологічної системи, використаної в Кодексі, правильності його назви тощо, які продовжуються і понині.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблеми термінології кримінально-виконавчого права (КВП) у більшій чи меншій мірі досліджували такі вчені: К.А. Автухов, В.А. Бадира, І.Г. Богатирьов, О.М. Джужа, Т.В. Денисова, О.Г. Колб, О.В. Лисодєд, М.В. Романов, А.Х. Степанюк, В.М. Трубніков, Ю.В. Шинкарьов та інші. Але їх зусиль виявилось недостатньо для упорядкування термінології даної галузі, а також забезпечення однакового розуміння і вживання термінів (понять, дефініцій), дотримання їх субординації і взаємовідносин у всій кримінально-правовій сфері.

З урахуванням викладеного, кримінально-виконавча теорія наразі потребує нових досліджень, нових дослідників, перш за все тих, які проходять службу, працювали чи працюють в органах та установах виконання покарань (ОУВП), і під час виконання функціональних обов'язків виявили спроможність бачити недоліки і пропонувати шляхи вирішення проблеми недосконалого регулювання сфери виконання та відбування покарань, приведення її у відповідність міжнародним, перш за все європейським, стандартам поведіння із засудженими і ув'язненими.

Проведений моніторинг наукових публікацій свідчить, що частина здобувачів першого наукового ступеня після захисту дисертації з кримінально-

виконавчої тематики більше до неї не звертаються, пропозиції щодо вдосконалення процесу виконання та відбування покарань не вносять. У підсумку наука кримінально-виконавчого права не дораховується частини науковців, в т.ч. з практичним досвідом роботи в ОУВП, на яких могла розраховувати. Але наука, як і природа, не «терпить пустоти». Це стосується і теорії кримінально-виконавчого права як системи знань про тенденції і закономірності процесу виконання-відбування покарань.

Мета статті – здійснити наукову розвідку сучасного стану формування понятійного апарату кримінально-виконавчого права, актуальних проблем цього процесу, запропонувати шляхи їх вирішення.

Сьогодні стає проблемою прискіплива увага до кримінально-виконавчого права фахівців інших сфер права, їх намагання привнести в кримінально-правову галузь щось своє, нібито нове, «збагатити» її понятійний апарат, запропонувати непритаманні цій галузі права обґрунтування тощо. При цьому наукові винаходи окремих авторів на кримінально-виконавчу тематику викликають чималий подив. Так, один із цивілістів стверджує: «Сьогодні складно дати визначення кримінально-виконавчих правовідносин у зв'язку з тим, що вони розглядаються у різних аспектах. Це кримінально-правові правовідносини які регулюють порядок і умови виконання і відбування покарань, кримінально-виконавчі правовідносини які регулюють порядок і умови звільнення від відбування кримінальних покарань тощо. Все це і спонукало автора розвернути з цього приводу наукову дискусію» (орфографія оригіналу) [1, с. 249].

Залишивши іншим дослідження справжнього змісту понять «розвернути» і «розгорнути», зупинимося на уточненні поняття «кримінально-виконавчі правовідносини». З курсу «Теорія держави та права» відомо, що правовідносини нічого не регулюють, оскільки самі є наслідком правового регулювання суспільних відносин і виникають у результаті впливу норм права на фактичні суспільні відносини... Правовідносини є формою реалізації норм права [2, с. 209–210]. У свою чергу, кримінально-виконавчі відносини є одним із результатів реалізації норм кримінально-виконавчого права.

В галузевій теорії кримінально-виконавчі правовідносини визначаються як урегульовані нормами кримінально-виконавчого права суспільні відносини, які виникають між органами й установами виконання покарань і засудженими з приводу виконання та відбування кримінальних покарань [3, с. 140]. Таке визначення поняття кримінально-виконавчих правовідносин є усталеним, позитивно сприймається фахівцями в галузі кримінально-виконавчого права, і нових підходів на даному етапі розвитку цієї галузі не потребує.

На жаль, до цієї ненаукової справи долучаються і окремі науково-педагогічні працівники ВНЗ, підпорядкованих Державній пенітенціарній службі України. Одні з них пропонують нібито нові терміни кримінально-виконавчого права, другі – вигадують нові головні завдання для державних підприємств УВП, треті – наполягають на існуванні в Україні «пенітенціарної системи» (а не кримінально-виконавчої), «пенітенціарного судочинства»

[9, с. 870] і т. ін.

Так, О.Г. Гончаренко і І.В. Горшунова у спільній науковій роботі «Роль маркетингових служб у підвищенні ефективності діяльності державних підприємств пенітенціарної системи України» дійшли висновку, що «головне завдання державного підприємства УВП – виховання і ресоціалізація засуджених...» [4], хоча ні Глава 18 КВК України [7], ні ст.13 «Підприємства установ виконання покарань» Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» [5] такого завдання для підприємств УВП не визначають.

Інший відомий вчений, обґрунтовуючи можливість впровадження в науковий обіг поняття «кримінально-виконавча характеристика покарання», зауважував: «Відсутність серед вчених-пенітенціаристів єдиних поглядів на поняття (дефініції) кримінально-виконавча характеристика, дозволяє нам, запропонувати загальне її визначення. Кримінально-виконавча характеристика – це упорядкований чинним законодавством порядок умов виконання та відбування кримінальних покарань» (орфографія оригіналу) [6, с. 39]. Насправді ж «упорядкований чинним законодавством порядок...» визначає зміст зовсім іншого поняття кримінально-виконавчого права і законодавства – «режим». Частина перша статті 102 КВК України чітко визначає: «Режим у виправних і виховних колоніях – це встановлений законом та іншими нормативно-правовими актами порядок виконання і відбування покарання...» [7].

Водночас необхідно зробити певні зауваження стосовно пропонованого до впровадження терміна «кримінально-виконавча характеристика», правильності його використання, першості серед авторів тощо.

По-перше, і ми на цьому наполягаємо, не всі інститути, категорії і явища правової, в т.ч. кримінально-правової, сфери можна описати чи піддати кримінально-виконавчій характеристиці, а лише ті з них, які мають кримінально-виконавче походження, тобто перебувають, власне, у сфері кримінально-виконавчих, а не кримінально-правових, кримінально-процесуальних чи інших видів правовідносин.

По-друге, сам цей термін, вперше введений в обіг автором для опису кримінально-виконавчої характеристики злісного порушника, встановленого порядку відбування покарання [8, с. 44], є досить складним за своїм змістом. Саме тому, для початку дискусії, було запропоновано використовувати кримінально-виконавчу характеристику злісного порушника режиму тримання у вузькому і широкому значенні, оскільки поняття «кримінально-виконавча характеристика» засудженого легше описати, а ніж чітко сформулювати його визначення. Ми вважаємо доцільним надати спочатку розгорнуту характеристику того чи іншого правового явища у сфері виконання та відбування покарань, аніж сформулювати недосконалу дефініцію, яку завдяки своїй «науковій свіжості» одразу ж підхоплять молоді вчені і практики, фахівці інших галузей права, і яка у такий спосіб заживе своїм власним, незалежним від автора життям, кочуючи з однієї публікації до іншої.

По-третє. Наші дослідження, в т.ч. аналіз правового регулювання вико-

нання та відбування покарань, наводить на думку, що правомірно вести мову про кримінально-виконавчу характеристику засудженого, який відбуває позбавлення волі на певний строк чи інший вид покарання, тобто перебуває у русі, в динаміці. Але не можна надати кримінально-виконавчу характеристику якомусь виду покарання, наприклад, позбавленню волі, якщо, з одного боку, вирок суду не звернутий до виконання, засуджений покарання не відбуває, не відчуває на собі передбачені законом обмеження і виховний вплив, з іншого – персонал виправної колонії стосовно конкретного засудженого покарання не виконує, зміни в його поведінці не фіксує.

У даному випадку відсутні і кримінально-виконавчі правовідносини – суспільні відносини між суб'єктами виконання (персоналом виправної колонії) та відбування покарання (засудженим), взаємодія яких, власне, і призводить до належної реалізації покарання у виді виникнення, існування, зміни і припинення кримінально-виконавчих правовідносин.

Іншими словами, оскільки процес *виконання та відбування* покарання не розпочався, не здійснюється, не завершився, відсутній рух (динаміка, зміни в умовах відбування покарання, в поведінці засудженого тощо), немає чого і описувати (характеризувати), а отже, немає підстав вживати «-виконавча» як динамічну складову вказаного поняття.

Виходячи з викладеного, правильно буде вживати терміни «кримінально-виконавча характеристика засудженого, який відбуває позбавлення волі», «кримінально-виконавча характеристика злісного порушника режиму тримання», і водночас помилковим, на нашу думку, є вживання терміна «кримінально-виконавча характеристика покарання» і його інтерпретацій на кшталт «кримінально-виконавча характеристика обмеження волі», «кримінально-виконавча характеристика арешту», оскільки за ними вбачається лише статика – формально закріплені (фіксовані) в нормах чинного КВК України порядок і умови виконання та відбування конкретних видів покарання.

Послідовники пенітенціарної ідеї Г.О. Радова в наукових публікаціях і публічних виступах систематично використовують терміни «українська пенітенціарна наука» [6], «пенітенціарна система України» [10], «пенітенціарне законодавство», у той час, як відповідна наукова галузь має офіційну назву «Кримінально-виконавче право України», а діюча система виконання покарань є кримінально-виконавчою системою, з базовим Законом «Про Державну кримінально-виконавчу службу України», власною системою норм – Кримінально-виконавчим кодексом та відповідною філософією, відмінною від пенітенціарної. Тому нічим іншим, як правовим нонсенсом слід вважати перейменування Державного департаменту України з питань виконання покарань на Державну пенітенціарну службу України.

Однак, чи не перебільшена наша увага до такого, здається, не першорядного для кримінально-виконавчого права питання? Переконані, що будь-який інший підхід свідчатиме про недооцінку термінологічної складової формування понятійного апарату кримінально-виконавчого права як галузі знань і сфери регулювання, без чого неможливий їх подальший розвиток. З іншого

боку, належне володіння мовою є показником загальної освіченості людини, а послугування правильною термінологією у своїй сфері (галузі) є свідченням високої професійності.

Висновки. З урахуванням викладеного, можемо обґрунтовано: 1) стверджувати, що в науці кримінально-виконавчого права існує проблема обґрунтованого впровадження нових наукових термінів (дефініцій), їх визначення та використання; 2) висловити сумніви в необхідності і актуальності наполегливого втручання в процес формування понятійного апарату кримінально-виконавчого права фахівців інших галузей права; 3) пропонувати подальшу активізацію (в т.ч. за державним замовленням) наукових досліджень вказаної галузі, із залученням фахівців, які прийшли в науку, маючи практичний досвід роботи у кримінально-виконавчій сфері.

Бібліографічні посилання

1. *Рибянцев А.А.* Вплив кримінально-виконавчих правовідносин на виконання та відбування покарання / А.А. Рибянцев // Сучасна наука – пенітенціарній практиці : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 24 жовт. 2013 р.) / відп. ред. І.М. Копотун, С.Г. Стеценко. – К., 2013. – С. 249–251.

2. *Коталейчук С.П.* Теорія держави та права: навч. посібник для підготовки до державних іспитів для студ. вищ. навч. закладів / С.П. Коталейчук. – К., 2009.

3. Кримінально-виконавче право України : підручник / О.М. Джужа, І.Г. Богатирьов, О.Г. Колб, В.В. Василевич та ін. ; за заг. ред. О.М. Джужа. – К., 2010.

4. *Гончаренко О.Г.* Роль маркетингових служб у підвищенні ефективності діяльності державних підприємств пенітенціарної системи України / О.Г. Гончаренко, І.В. Горшунова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://vistnik.stu.cn.us/index.pl?task=arcl&l=en&j=1&id=18>.

5. Про Державну кримінально-виконавчу службу України : Закон України від 23 червня 2005 р. № 2713-IV // ВВР України. – 2005. – № 30. – Ст. 121.

6. *Богатирьов І.Г.* Українська пенітенціарна наука : монографія / І.Г. Богатирьов. – Х., 2008.

7. Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України від 11 липня 2003 р. № 1129-IV// ВВР України. – 2004. – № 3–4. – Ст. 21.

8. *Стулов О.О.* Кримінально-виконавча характеристика злісного порушника встановленого порядку відбування покарання / О.О. Стулов // Держава та регіони. – 2008. – № 2. – С. 44–47.

9. *Севостьянов В.П.* Пенітенціарне судочинство: питання конституційного нормування / В.П. Севостьянов // Форум права. – 2013. – № 1. – С. 870–877.

10. *Прусс В.М.* Пенітенціарна система України : монографія / В.М. Прусс, Д.В. Ягунов. – Одеса, 2006.

Стулов А. А. Проблемы формирования понятийного аппарата уголовно-исполнительного права Украины. Рассмотрены отдельные проблемы формирования понятийного аппарата уголовно-исполнительного права и его терминологической составляющей.

Ключевые слова: *уголовно-исполнительное право, понятийный аппарат, терминология.*

Stulov O. O. Problems of formation of conceptual apparatus of criminal-executive law of Ukraine. The author has examined some problems of formation of conceptual apparatus of criminal-executive law and its terminology component. Relevance of this problems is raised due to the fact that criminal-executive law and national criminal-executive system is a quarter-

century in a state of permanent reform, which the end to be seen. Therefore constant attention needs scientific support reform of this area of the state, the development of the theory of criminal-executive law, including clarification of concepts, terms, filling them with modern content and more.

There is the scientific exploration of the current state of formation of conceptual apparatus of criminal-executive law, actual problems of this process, the ways of their solution.

The author has paid attention to some problematic points forming conceptual apparatus of criminal-executive law: interference in this process experts from different fields of law; unjustified substitution of basic concepts (criminal-executive law, criminal-executive system and others) with foreign ones, penal law, penitentiary system etc.; removing from the research activity of experts who defended the thesis on criminal-executive issues.

Based on the study the author is motivated by:

1) notes that in the science of criminal-executive law problem really exists reasonable implementation of new scientific terms (definitions), their definitions and use;

2) expresses doubts about the necessity and urgency of intervention in the formation of the conceptual apparatus of criminal-executive law experts from different fields of law;

3) proposes to step up (including the state order) research criminal-executive law involving experts who came to science, with practical experience in the criminal-executive sphere.

Надійшла до редакції 20.03.2015

Хорошун О. В.

кандидат юридичних наук,
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.82

СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСІБ, ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОКАРАННЯ У ВИДІ ДОВІЧНОГО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

Визначено соціально-демографічні ознаки особи, засудженої до довічного позбавлення волі: вік, освіта, соціальний стан і рід занять, місце проживання, а також сімейний стан. На підставі дослідження встановлено, що особи, які відбувають довічне позбавлення волі, мають певні загальні ознаки.

Ключові слова: особа злочинця, особа, яка відбуває довічне позбавлення волі, соціально-демографічні ознаки засуджених до довічного позбавлення волі.

Постановка проблеми. Одним із ключових вчень кримінологічної науки є поняття особи злочинця, яке протягом тривалого часу і донині є предметом дослідження чималої когорти вчених у галузі кримінології та кримінально-виконавчого права. У кримінологічній науці до сьогоднішнього дня немає єдності науковців у розумінні сутності поняття «особистість злочинця» і, як наслідок, структури ознак, які має містити дане поняття.

Аналізуючи існуючі точки зору щодо сутнісного розуміння ознак особи

злочинця, зазначимо, що серед основних ознак, притаманних особі злочинця, його соціально-демографічна характеристика залишається однією із важливих та значущих. Проте вона є малодослідженою щодо засуджених, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі (далі – ДПВ).

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питанням дослідження соціально-демографічних ознак щодо осіб, засуджених до покарання у виді довічного позбавлення волі, приділяли свою увагу такі вчені: К. Бабак, І. Богатирьов, О. Двойнос, Т. Денисова, О. Климчук, А. Кокурин, О. Колб, Н. Лейкіна, Н. Мірошніченко, Ю. Олійник, О. Питлюк-Смеречинська, В. Селіверстов, С. Скоков, А. Степанюк, О. Фролов, С. Халимон, С. Царюк, М. Шаргородський та інші.

Метою даної статті є дослідження соціально-демографічної характеристики осіб, засуджених до покарання у виді довічного позбавлення волі, за допомогою таких показників як вік, рівень освіти, соціальне положення і рід занять, місце проживання, а також сімейний стан.

Виклад основного матеріалу. З огляду на кримінологічні позиції, можна виокремити декілька важливих аспектів у вивченні даної кримінологічної категорії. По-перше, при дослідженні особи злочинця відбувається філософське осмислення причин злочинної діяльності особи; по-друге, при кримінологічній характеристиці того чи іншого виду злочинів особа злочинця вивчається як криміногенно важливий елемент; по-третє, як соціально-психологічний феномен антисуспільних проявів, суб'єкт специфічних соціально-психологічних відносин, носій особливих рис, які повинні враховуватися у процесі розслідування і судового розгляду кримінальних справ, при виконанні кримінального покарання, а також виявленні причин і умов вчинення злочинів та проведенні профілактичної роботи, зазначають кримінологи [3, с. 84]. Значний теоретичний досвід і напрацювання вчених-кримінологів варто застосовувати і під час вивчення теоретико-прикладних аспектів дослідження процесу виконання та відбування окремих видів кримінальних покарань, адже, враховуючи значущість кримінологічної науки для інших суміжних наук, С. А. Шалгунова слушно зазначає: «Зміст кримінології як науки – це дослідження та оцінка злочинності, її змін, регіональних та соціально-групових відмінностей...» [14, с. 292]. Таким чином, надаючи оцінку внутрішнім змінам, які відбуваються в особистості засудженого, ми можемо говорити про ефективне застосування основних засобів виправлення і ресоціалізації та досягнення складових мети покарання як кінцевого результату.

Сучасна кримінологічна наука не виробила єдиного наукового підходу до дослідження особи злочинця. Це обумовлюється існуванням чималої кількості кримінологічних теорій, які вміщують різні погляди на причини та умови протиправної поведінки й інші чинники, які спонукають до вчинення злочину. Кримінологічне вивчення особи злочинця здійснюється, головним чином, для виявлення і оцінки тих її властивостей і рис, які породжують злочинну поведінку, з метою її профілактики. У цьому виявляється найтісніша єдність трьох вузлових проблем кримінології: особи злочинця, причин і ме-

ханізму злочинної поведінки, запобігання злочинам. У свою чергу, нам варто розглядати особистість злочинця як категорію, на яку здійснюється вплив соціально-виховних, психолого-педагогічних та інших факторів, із якими невід'ємно пов'язаний процес виконання кримінального покарання.

Варто погодитися із О.М. Джужею, який на основі комплексного бачення визначає особу злочинця як систему демографічних, соціально-рольових, психологічних, кримінально-правових властивостей суб'єктів злочинів, а сам злочин – як вольовий акт, свідомо обраний результат складного процесу, в якому зовнішні чинники діють не безпосередньо, а переломлюючись через внутрішні фактори [4, с. 4].

Зміст поняття особи злочинця постійно змінюється і збігається з моментом вчинення злочину. Отже, до місць позбавлення волі, згідно з логікою, потрапляє саме особа злочинця у кримінологічному її розумінні. Це підтверджує наше припущення про можливість використання для вивчення засудженого структури характерних ознак, до яких окремі науковці відносять такі: соціально-демографічні, особистісно-рольові, соціально-психологічні, риси моральної і правової свідомості, психічні відхилення і аномалії, кримінально-правові, загальнозначущі позитивні людські якості [7, с. 62].

Зважаючи на багатогранність особистості людини, яка вчинила злочин, окремі дослідники пропонують таку схему вивчення особи злочинця: демографічні ознаки (стать, вік, соціальний та сімейний стан); ознаки, які характеризують особистість в аспекті освітнього рівня; якості морально-психологічного характеру (чесність, порядність, принциповість, готовність узяти на себе відповідальність і т. ін.); психічні властивості (емоційна стійкість, внутрішня дисциплінованість, тверезість характеру і т. ін.); біофізичні властивості (стан здоров'я, особливості фізичної конституції і т. ін.) [1, с. 66]. Зазначимо, що дана схема, на нашу думку, не позбавлена певних недоліків, оскільки не відображає соціально-рольові та соціальні чинники, які впливають на загальну характеристику особи злочинця та мають значення у процесі відбування ним покарання.

Перебування засудженого протягом тривалого строку в умовах постійної ізоляції та із значним колом правообмежень, пов'язаних із відбування ДПВ, зумовлює необхідність вирішення нами із всього розмаїття найбільш значущих ознак, тих, які б максимально відображали процес особистісних змін. З огляду на вищевикладене, ми не можемо оминати увагою дослідження сучасних науковців, які вивчали окремі аспекти виконання кримінальних покарань.

Так, відомий науковець І. Г. Богатирьов слушно стверджує, що вивчення особи злочинця має науково-пізнавальне і практичне значення, яке необхідне для успішного вирішення комплексу заходів щодо запобігання правопорушенням, у тому числі і серед осіб, які перебувають на обліку в кримінально-виконавчій інспекції [2, с. 116]. Ним вироблено власну структуру ознак особи злочинця, яка включає у себе такі елементи: соціально-демографічні, кримінально-правові, соціально-психологічні ознаки.

Інший провідний учений в галузі кримінально-виконавчого права О. Г. Колб, досліджуючи проблеми запобігання злочинності в умовах позбавлення волі, виділяє п'ять підсистем індивідуальних властивостей особистості, а саме: демографічні ознаки (вік, стать, сімейне становище тощо); ознаки, що характеризують особистість в аспекті освітнього рівня, знань і т. ін.; властивості морально-психологічного характеру (непорядність, нечесність і т. ін.); психічні властивості (емоційна нестійкість, внутрішня недисциплінованість і т. ін.); біофізіологічні властивості (стан здоров'я, особливості фізіологічної конституції і т. ін.) [6, с. 245–246]. Така структура вбачається нами вельми розгорнутою, вона містить вичерпний перелік ознак, що повною мірою характеризують особу, проте не завжди у дослідницькій діяльності є можливість вивчити та узагальнити отриману інформацію, а іноді і застосувати її на практиці.

Проаналізувавши існуючі точки зору щодо сутнісного розуміння ознак особи злочинця, зазначимо, що серед основних ознак, притаманних особі злочинця, його соціально-демографічна характеристика залишається однією із важливих та значущих. Проте вона є малодослідженою щодо засуджених, які відбувають покарання у виді ДПВ.

Відомості про стать, вік, сімейний стан та освітній рівень засудженого у запропонованій нами структурі соціально-демографічної характеристики посідають чільне місце. Для з'ясування цих ознак нами було проведено вибіркове анкетування 673 засуджених до ДПВ, що становить 38 % від загальної чисельності засуджених до даного виду покарання. Станом на 1 грудня 2014 р. їх нараховувалося 1777 осіб [5]. Крім того, для репрезентативності дослідження ми порівнювали результати вивчення засуджених Державною пенітенціарною службою України протягом 2008 та 2009 років.

Вивчаючи соціально-демографічні ознаки засуджених до ДПВ, звернемо увагу на їх вік, рівень освіти, соціальне положення та рід занять, місце проживання, а також сімейний стан. При цьому слід розуміти, що соціально-демографічні властивості самі по собі не криміногенні, в них не закладені причини злочинної поведінки. Однак у цих характеристиках особи злочинця, як говорилося вище, простежуються певні кореляційні залежності й закономірності, що дозволяють створити загальне уявлення про цю особистість, відтак, допомогти персоналу УВП у виборі форм і методів організації соціально-виховної роботи та нагляду за ними, покамерному розподілі засуджених тощо.

Вікова характеристика засуджених виглядає так. Найбільшу вікову групу становлять засуджені віком від 25 до 35 років (47,4 %) та особи, яким на момент опитування виповнилося від 18 до 25 років (30,8 %). Як вважають кримінологи, в осіб даних вікових груп сформовані раніше негативні риси набувають стійкого характеру, зв'язки з морально неблагополучним середовищем стають міцнішими [8, с. 11], а це, у свою чергу, призводить до зростання ймовірності вчинення ними злочинів. Це підтверджується і результатами анкетних даних. Так, 30,6 % мають 2 судимості, 10,5 % – три судимості. Тривалий строк покарання, призначений судом, обумовлює необхідність ві-

дображати зміни в особистісній, мотиваційній та інших сферах життя в установі виконання покарань. Адже висновки, які робитимуться персоналом, дозволять усунути недоліки та прогалини у виховній роботі із засудженими саме молодого віку; подальша перспектива звільнення чи переведення на полегшені умови тримання має для них першочергове значення.

Найменша кількість осіб, яким призначено досліджуваний вид покарання, припадає на вікову групу від 35 до 60 років (23,8 %). Це пов'язано насамперед із тим, що кримінальна активність осіб даної вікової групи у всій масі злочинності є найменшою. Загалом у цьому віці люди мають значний життєвий досвід, різноманітні та стійкі соціальні зв'язки, що дозволяє їм у складних життєвих ситуаціях обрати правильну лінію поведінки та діяти відповідно до вимог закону, не порушуючи норм співіснування у суспільстві.

Ми погоджуємося із думкою С. В. Царюка, який слушно говорить про проблему осіб цієї вікової групи, які відбувають покарання у виправних колоніях максимального рівня безпеки. Зокрема, він зазначає, що незважаючи на те, що виправна колонія стала для них свого роду домівкою, вони не позбавлені власних проблем. Серед таких – майже цілковита втрата соціально корисних зв'язків і надія реалізувати себе у постпенітенціарний період [13, с. 60], адже перспектива звільнення для них є доволі примарною. У контексті нашого дослідження ми знову змушені звернутися до проблеми застосування даного виду покарання до осіб, яким незабаром виповниться 65 років, адже серед науковців і практиків це питання є невирішеним на сьогоднішній день [10, с. 64]. У свою чергу, нами вбачається за доцільне звернути увагу на таке: 1) тлумачення ст. 64 КК України дає підстави вважати, що законодавець прямо не забороняє виконувати покарання у виді ДПВ до осіб, які досягли 65-річного віку, а лише забороняє суду засовувати цей вид покарання до таких осіб; 2) міжнародний досвід свідчить про широку практику розповсюдження призначення покарання у виді декількох довічних строків ув'язнення (США); 3) у нормах КВК України також відсутня заборона виконувати даний вид покарання стосовно осіб, яким виповнилося 65 років. Підводячи підсумок, зазначимо, що, незважаючи на дискусійність питання, варто дотримуватися букви закону, а отже, ця категорія осіб має відбувати покарання на загальних підставах. Тому врахування вікових характеристик допомагає правильно здійснити розподіл засуджених по камерах для сумісного їх проживання та зменшити ризик створення конфліктних ситуацій та агресивних проявів з боку засуджених, сприяє нормальному спілкуванню з персоналом УВП.

Розглядаючи соціально-демографічні ознаки особи злочинця, ми вирішили дослідити, як характеризуються засуджені до ДПВ залежно від місцевості, на якій вони проживали на момент вчинення злочину, і отримали такі результати. Переважна більшість засуджених – це жителі міст (88,7 %) і тільки 11,3 % проживали у сільській місцевості. На наш погляд, перевага у частці злочинців жителів міст пояснюється тим, що молоді люди в умовах міста та постійного наростаючого бажання до збагачення і задоволення своїх матеріа-

льних потреб більшою мірою схильні до вчинення тяжких та особливо тяжких злочинів, на відміну від сільських жителів. Також немаловажну роль відіграють сталі традиції поваги до ближнього, що збереглися у селі.

Наявність сім'ї відіграє важливу роль у житті кожної людини. Не є винятком із цього правила і засуджені. Аналіз проведеного нами дослідження показує, що 35 % засуджених не одружені, а ще 56,6 % – є розлученими і лише 8,4 % мають сім'ю. Безумовно, що безстроковість призначеного судом покарання не сприяє зміцненню соціально корисних зв'язків у сім'ї, а навпаки – порушує їх. І сам факт вчинення особливо тяжкого злочину психологічно важко переживається членами сім'ї. Це стосується не тільки засуджених чоловічої статі, але і жінок, які ще гостріше переживають розлучення та небажання рідних спілкуватися з ними [11]. Порівнюючи результати досліджень, які були проведені ДПтС України, варто зазначити ідентичність отриманих даних щодо сімейного статусу досліджуваної категорії осіб.

Характерною особливістю засуджених до ДПВ є те, що вони не мають наміру створювати сім'ї. З одного боку, це логічно можна пояснити тим, що жінки не наважаться на подібний крок, знаючи, що засуджений невизначений строк може перебувати за ґратами. Проте з психологічної точки зору особа, яка мріє про створення сім'ї, є соціально позитивною, і це підтримує в ній жагу до життя, спонукає до пошуку різного роду контактів та самовдосконалення. Цікавим, на наш погляд, є дослідження особистості засуджених до ДПВ, які проведені кафедрою соціальної педагогіки Інституту соціальної роботи та управління. За їх результатами, у таких осіб спостерігаються відхилення у світосприйнятті основних життєвих цінностей звичайної людини, головною їх цінністю залишається власний внутрішній світ [9, с. 25–27]. Враховуючи вказані психологами особливості, відповідним чином варто будувати і соціально-виховну роботу із ними, де основний акцент робити на формуванні у них соціально корисних установок, формування почуття «частини соціуму», а не навпаки. Варто пам'ятати і про можливість подання клопотання щодо помилування такої особи, у якому обов'язково зазначається інформація про сімейне положення та інші дані про особу.

Під час проведення особистих бесід нами було з'ясовано, що близькі й теплі стосунки серед таких засуджених підтримуються з батьками (44 %); дружиною та дітьми (29,7 %); іншими родичами (88 %); значний відсоток засуджених (29,3 %) взагалі не підтримує і не прагне підтримувати жодних стосунків із рідними та близькими. Така ситуація є типовою для засуджених, які відбувають тривалі строки позбавлення волі.

Вагомим чинником соціалізації індивіда і формування особистості, моральних поглядів і принципів, уміння правильно співвідносити власні інтереси та потреби із суспільними слугує трудова діяльність. Дані про особу крізь призму її трудової зайнятості дають змогу судити про інтереси засудженого, а її відсутність вказує на підміну соціально корисної діяльності злочинною. До такого висновку ми можемо дійти шляхом аналізу взаємозалежності між отриманою освітою та трудовим стажем до засудження. Так, абсолютна бі-

льшість (62 %) засуджених не працювали до засудження і вели вільний спосіб життя або не мали постійної роботи, що відповідає 23 % засуджених, які мають лише початкову освіту і не були працевлаштовані. Знову ж таки, з опитаних нами засуджених мають незначний трудовий стаж (від 6 місяців до одного року) 18 % респондентів. Така ситуація пов'язана із чималим відсотком молоді, яка відбуває довічне позбавлення волі (30,8 %). Отже, вчинення злочину і засудження стали причинами, які унеможливили працевлаштування таких осіб. Крім того, спостерігається низький рівень освіти. Лише 2 % засуджених мають повну вищу освіту, що є вкрай незадовільним явищем, адже загальновідомо, що наявність вищої фахової освіти полегшує пошук роботи і збільшує ймовірність її отримання. Майже співпадають за чисельними показниками співвідношення осіб, які мають трудовий стаж від 5 до 10 років (9,5 %) та засуджених, які мають неповну вищу освіту – 7,7 %. Слід погодитися із думкою окремих дослідників проблем виконання покарань, які слушно наголошують на деяких причинах низької трудової зайнятості засуджених до тривалих строків позбавлення волі. У своїх дослідженнях вони логічно доходять висновку про те, що трудовий стаж взаємопов'язаний із місцем проживання до засудження, адже знайти роботу в місті набагато легше, ніж у сільській місцевості [15, с. 283].

Вивчаючи соціально-демографічні ознаки засуджених до ДПВ, зазначимо, що протягом останніх 10 років їх трудова та освітня характеристики майже не змінилися. О. Фролов, здійснивши одну з перших спроб дослідити такі характеристики, зазначає, що тільки 14,4 % засуджених працювали до засудження, 0,5 % навчалися у вищих та середніх спеціальних закладах, 77,7 % не навчалися і не працювали [12, с. 73–77]. Таким чином, слід констатувати, що спостерігається стала тенденція, яка характеризується тим, що засуджені до ДПВ мають низький рівень освіти, незначний трудовий досвід і якщо не докласти відповідних зусиль, то проблема їх ресоціалізації у перспективі може постати дуже гостро. Тому варто приділити належну увагу організації навчання таких засуджених та їх трудової реабілітації як складових елементів режиму відбування даного покарання.

Висновки. Дослідивши соціально-демографічну характеристику осіб, засуджених до покарання у виді довічного позбавлення волі, встановлено таке:

1. За результатами аналізу соціально-демографічної характеристики засуджених до довічного позбавлення волі встановлено, що переважну вікову групу становлять молоді чоловіки віком від 25 до 35 років (47,4 %), далі йде молодь від 18 до 25 років (30,8 %) та чоловіки від 35 до 60 років (23,8 %). Зроблено висновок, що для даної категорії засуджених основним напрямом виховного впливу є підтримання їхнього психоемоційного стану, формування соціально-позитивних установок на майбутнє.

2. Встановлено, що переважна більшість засуджених – це жителі міст (88,7 %) і тільки 11,3 % проживали у сільській місцевості. На наш погляд, перевага у частці злочинців жителів міст пояснюється тим, що молоді люди в умовах міста та постійного наростаючого бажання до збагачення і задово-

лення своїх матеріальних потреб більшою мірою схильні до вчинення тяжких та особливо тяжких злочинів, на відміну від сільських жителів. Також неадекватно велику роль відіграють сталі традиції поваги до ближнього, що збереглися у селі.

3. Зазначено, що сімейне становище сформувалося під впливом суворості та безстроковості покарання. Загалом, 91,1 % засуджених є розлученими або такими, котрі не перебувають у шлюбі. Стосунки з рідними намагається підтримувати переважна більшість із них (88 %).

4. Виявлено, що засудженим до довічного позбавлення волі притаманний низький рівень інтелектуального розвитку через відсутність освіти (30 % мають середню освіту і 49,7 % початкову і неповну середню), що свідчить про високий ступінь десоціалізації такої особи, як наслідок, запропоновано використати вже існуючий досвід дистанційного навчання засуджених.

5. Для ефективного досягнення мети покарання звернено увагу на відсутність трудових навичок у таких засуджених. Встановлено, що 62 % не мають трудового стажу, тому для ефективного застосування праці як засобу виправлення і ресоціалізації засуджених належить удосконалити існуючі можливості для роботи засуджених у виробничих камерах виправних колоній максимального рівня безпеки.

Бібліографічні посилання

1. Бандурка А. М. Преступность в Украине: причины и противодействие : монография / А. М. Бандурка, Л. М. Давыденко. – Х., 2003.
2. Богатирьов І. Г. Теорія і практика виконання кримінально-виконавчою інспекцією покарань, не пов'язаних з позбавленням волі : монографія / І. Г. Богатирьов. – К., 2005.
3. Ведерников Н. Т. Изучение личности преступника в процессе расследования / Н. Т. Ведерников. – Томск, 1968.
4. Джужа О. М. Криминологія як наука: криминологія : підручник / О. М. Джужа. – К., 2000.
5. Загальна характеристика Державної пенітенціарної служби України. Офіційний веб-сайт ДПтС України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kvs.gov.ua/peniten/control/main/uk/publish/article/628075>
6. Колб О. Г. Запобігання злочинності у місцях позбавлення волі : навч. посібник / О. Г. Колб. – Луцьк, 2005.
7. Курс советского уголовного права. Т.3. Наказание / А.А. Пионтковский, Н.А. Стручков, П.С. Ромашкин и др. – М., 1970.
8. Лейкина Н. С. Криминология о преступнике / Н. С. Лейкина. – Л., 1978.
9. Мірошниченко Н. О. Особливості застосування технологій виховної роботи із особами, засудженими до довічного позбавлення волі / Н. О. Мірошниченко // Матеріали круглого столу «Соціально-виховні та психологічні аспекти діяльності пенітенціарного персоналу із засудженими до довічного позбавлення волі в Україні» (Біла Церква, 11 грудня 2008 року) / ДДУ ПВП, Швейцарське бюро співробітництва в Україні, 2008. – С. 24–28.
10. Степанюк А. Х. Довічне позбавлення волі як еквівалент смертній карі : матеріали семінара «Пожизненное заключение: Международные стандарты и практика в Украине и зарубежом» (Донецк, 18–19 июня 2001 г.). – Донецк, 2001.
11. Костенко Т. «Комсомольская правда в Украине» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zib.com.ua/article/1166527188220/>
12. Фролов О. Криминологічна характеристика осіб, засуджених до довічного

ув'язнення / О. Фролов // Матеріали семінара «Пожизненное заключение: Международные стандарты и практика в Украине и зарубежом» (Донецк, 18–19 июня 2001 г.). – Донецк, 2001.

13. *Халимон С. І.* Вдосконалення організації оперативно-розшукової діяльності в органах і установах виконання покарань / І. П. Баглай, С. І. Халимон // *Наук. вісник Нац. акад. внутр. справ : зб. наук. праць.* – 2011. – № 2. – С. 112–120.

14. *Шалгунова С. А.* Дослідження особи злочинця в кримінології / С. А. Шалгунова // *Науковий вісник Юридичної академії МВС.* – 2005. – № 4. – С. 291–296.

15. *Шаргородский М. Д.* Наказание, его цели и эффективность / М. Д. Шаргородский. – Л., 1973.

Хорошун А. В. Социально-демографическая характеристика лиц, приговоренных к пожизненному лишению свободы. Определены социально-демографические признаки личности приговоренного к пожизненному лишению свободы: возраст, образование, социальное положение и род занятий, место проживания, а также семейное положение. На основании исследования установлено, что лица, которые отбывают пожизненное лишение свободы, в основном – это лицо мужского пола, украинец, средний возраст 30–50 лет, имеет образование, по социальному положению рабочий, на момент совершения преступления не работал.

Ключевые слова: *личность преступника, лицо, отбывающее пожизненное лишение свободы, социально-демографические признаки осужденных к пожизненному лишению свободы.*

Khoroshun O. V. Socio-demographic characteristics of persons sentenced to life imprisonment. In the article the author studies the various classifications regarding signs offender, proposed by scientists and based on these studies and studies of persons serving a sentence of life imprisonment by socio-demographic characteristics person sentenced to life imprisonment. Installed socio-demographic characteristics person sentenced to life imprisonment by such indicators as age, education, social status and occupation, place of residence, and marital status. This approach allowed the person described sentenced to life imprisonment as a young man aged 25 to 35 years (47.4%) of the prevailing negative traits, who lives in the city (88.7%) and only 11.3% lived in rural areas. The smallest number of persons appointed by the sentence of life imprisonment, is in the age group 35 to 60 years (23.8%). Family situation formed under the influence of severity and perpetuity punishment because social relationships with spouses lost (91.1%), yet closely maintains relationships with parents (44%) and other relatives (88%). Certainly, the court-appointed perpetuity sentence does not enhance socially beneficial relationships in the family, and vice versa – violates them. To effectively achieve the goal of punishment drawn attention to the lack of skills in such prisoners. By condemning such persons were not working and were free lifestyle did not have a permanent job (62%), which resulted from the absence of mandatory education (23%), indicating a high degree desocialization such person. The study found that a person who is serving a life sentence, basically – a person masculine article, Ukrainian, average age of 30–50 years, has education, social status worker at the time the crime was not working.

Keywords: *offender, person who is serving a life sentence, socio-demographic characteristics of persons sentenced to life imprisonment.*

Надійшла до редакції 26.01.2015

Шаблистий В. В.

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.211

ДОСВІД КРАЇН ПОСТРАДЯНСЬКОГО ПРОСТОРУ У СФЕРІ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ЛЮДИНИ

Здійснено аналіз кримінального законодавства країн пострадянського простору у сфері кримінально-правового забезпечення безпеки людини, проведено порівняння вищезазначеного законодавства та розпочато формування пропозицій щодо його гармонізації.

Ключові слова: безпека людини, кримінальне право, кримінальний закон, зарубіжний досвід, життя та здоров'я людини.

Постановка проблеми. Кримінальне право закордонних держав, досліджуване кримінально-правовою наукою «своїх» держав, є надто об'ємним, щоб українська кримінально-правова наука включила його до свого предмета. Напевно, мова може йти лише про вивчення закономірностей та запозичення зарубіжного досвіду законотворення та правозастосування у сфері протидії злочинам. Маємо на увазі як позитивний досвід, що його варто сприйняти, так і досвід негативний, який має застерігати українських юристів від неправомірних рішень [1, с. 5–6]. Наведе твердження В.О. Навроцького свідчить про актуальність вивчення зарубіжного кримінального законодавства, у нашому випадку – пошук позитивного досвіду кримінально-правового забезпечення безпеки людини.

Метою статті є вивчення кримінально-правового забезпечення безпеки людини у зарубіжному кримінальному законодавстві. Одразу слід зазначити, що критеріями такої роботи стануть гарантії у вигляді норм матеріального права, які спрямовані на компенсацію збитків й іншої шкоди, яка спричинена порушенням права. Тобто будуть простежені кримінальні закони на предмет здатності забезпечення такого стану захищеності найважливіших сфер існування людини, яким ніхто і ніщо не загрожує.

Стосовно самих зарубіжних Кримінальних кодексів (далі – КК), то, безумовно, вивченню підлягатимуть закони країн пострадянського простору та європейських країн, США та інших, виключно позитивний досвід яких можна спробувати запровадити в Україні (всього близько 40 КК, які вдалося знайти в адекватному перекладі). Враховуючи схожість правових систем країн пострадянського простору, почнемо саме з їх кримінальних законів.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблеми кримінально-правового забезпечення безпеки людини у різних сферах розглядалися у працях багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених.

Серед українських вчених-криміналістів слід назвати П.П. Андрушка,

М.І. Бажанова, Ю.В. Бауліна, В.С. Батиргареєву, І.Г. Богатирьова, В.І. Борисова, В.М. Бурдіна, С.Б. Гавриша, В.О. Глушкова, В.К. Грищука, Н.О. Гуторову, С.Ф. Денисова, Т.А. Денисову, О.М. Джужу, О.О. Дудорова, О.О. Житного, В.П. Ємельянова, В.М. Карчевського, О.В. Козаченка, М.Й. Коржанського, О.М. Костенка, В.М. Куца, О.М. Литвака, О.М. Литвинова, С.Я. Лихову, В.К. Матвійчука, П.С. Матишевського, М.І. Мельника, В.А. Мисливого, А.А. Музику, В.О. Навроцького, А.М. Орлеана, В.І. Осадчого, М.І. Панова, А.В. Савченка, В.В. Сташиса, Є.Л. Стрельцова, В.Я. Тація, В.П. Тихого, В.М. Трубникова, В.О. Тулякова, В.І. Тютюгіна, П.Л. Фріса, М.І. Хавронюка, П.В. Хряпінського, Г.В. Чеботарьову, Є.В. Фесенка, С.С. Яценка та багатьох інших.

Складність такого дослідження полягає в тому, що 2014 рік та початок 2015 року для України ознаменувалися гострою проблемою забезпечення безпеки у широкому значенні цього слова та нівелюванням безпеки окремо взятої людини. Саме тому проведення безпекового виміру кримінального права зарубіжних країн з позиції людини, можливо, стане частиною загального повернення вектора розвитку держави на людину з її правами, свободами, обов'язками.

Враховуючи викладене, впровадження позитивного зарубіжного досвіду кримінально-правового забезпечення безпеки людини є актуальною та невирішеною проблемою.

Виклад основного матеріалу. КК Російської Федерації (далі – РФ) [2], на відміну від КК України, у першому розділі Особливої частини «Злочини проти особи» містить главу 16 «Злочини проти життя та здоров'я», чим формально, не за змістом, відрізняється від Особливої частини КК України.

Формальний, а не реальний захист життя та здоров'я громадян РФ підтверджується безпрецедентною позицією російського законодавця – позбавлення волі призначається на строк *від двох місяців* (курсив наш. – В.Ш.) до двадцяти років.

В.С. Комісаров з цього приводу зазначає, що справжнім ударом по КК РФ є прийняття Федерального Закону «Про внесення змін та доповнень до КК РФ» від 07 березня 2011 року № 26-ФЗ. Цей закон торкнувся майже 200 статей КК, у тому числі принциповим є виключення з 68 статей Особливої частини нижніх меж санкцій у вигляді позбавлення волі. Тепер суди керуються положеннями Загальної частини, відповідно до яких мінімальний строк позбавлення волі складає 2 місяці. Для більшості статей така депеналізація (зниження рівня караності), очевидно, необхідна, проте вона торкнулася 15 тяжких злочинів, які раніше каралися від 5 до 10 років, а тепер від 2 місяців до 10 років. Корупційна складова тут є очевидною, як і те, що ні соціально, ні кримінологічно така пеналізація не є виправданою [3, с. 21].

Враховуючи викладене, дозволимо собі висловитися про недоцільність подальшого аналізу КК РФ, оскільки розбалансованість його Загальної та Особливої частин не дає змоги вести мову про надійні матеріальні гарантії кримінально-правового забезпечення безпеки людини, позитивність яких тим більше можна спробувати запровадити в КК України.

У КК Республіки Білорусь [4] безпека людини та людства офіційно проголошена пріоритетом кримінально-правової охорони, оскільки в ст. 2 зазначено, що КК Республіки Білорусь має завданням охорону миру і безпеки людства, людини, її прав і свобод, власності, прав юридичних осіб, природного середовища, суспільних і державних інтересів, конституційного ладу Республіки Білорусь, а також встановленого правопорядку від злочинних посягань. КК Республіки Білорусь сприяє попередженню злочинних посягань, вихованню громадян удусі дотримання законодавства Республіки Білорусь.

Поряд із визнанням забезпечення безпеки людини головним завданням кримінального закону, привертає до себе увагу завдання по вихованню законослухняних громадян, яке було, є і буде актуальним для будь-якого суспільства. У свою чергу, кримінально-правове забезпечення духовної безпеки громадян Республіки Білорусь законодавцем також віднесено до завдань кримінального закону, що заслуговує виключно позитивної оцінки. Більше того, принцип гуманізму кримінального закону та кримінальної відповідальності КК Республіки Білорусь полягає в тому, що він служить забезпеченню фізичної, психічної, матеріальної, екологічної та іншої безпеки людини (ч. 7 ст. 3).

Якщо вести мову про Особливу частину розглядуваного закону, то одразу привертає увагу назва Розділу VII Особливої частини «Злочини проти людини» (курсив наш. – *В.Ш.*). У главі 19 цього розділу «Злочини проти життя та здоров'я» передбачені достатні матеріальні гарантії для забезпечення життя та здоров'я людини, проте якісно виділяється ч. 2 ст. 147 «Заподіяння тяжкого тілесного ушкодження» у порівнянні з ч. 2 ст. 121 КК України, оскільки білоруський законодавець ч. 2 ст. 147 свого КК сконструював співвідносно до ч. 2 ст. 139 – кваліфіковані види вбивства, тоді як вітчизняний законодавець цю важливу обставину проігнорував – зазначивши в одному абзаці ч. 2 ст. 121 КК України кваліфіковані види тяжкого тілесного ушкодження. На нашу думку, ч. 2 ст. 121 КК України слід побудувати відповідно до ч. 2 ст. 115 КК України, враховуючи позитивний білоруський досвід та власні слідчу, прокурорську та судову практики.

Державна політика щодо забезпечення безпеки підростаючого покоління також заслуговує на увагу. Так, навіть назва ст. 165 КК Республіки Білорусь «Неналежне виконання обов'язків щодо забезпечення безпеки життя і здоров'я дітей» свідчить про те, що безпека життя та здоров'я дітей надійно захищені від недбалості тих, хто зобов'язаний про них піклуватися.

Більше того, Глава 21 Особливої частини КК Республіки Білорусь «Злочини проти устрою сімейних відносин та інтересів неповнолітніх» налічує 10 складів злочинів, більшість з яких є також у КК України, проте вони є частиною інших об'єктів кримінально-правової охорони – волі, честі гідності особи, моральності тощо. Це призводить до того, що слідчому слід докладати додаткових зусиль для того, щоби довести факт вчинення злочину саме проти інтересів дитини.

У ст. 317¹ КК Республіки Білорусь встановлено кримінальну відповідальність за керування транспортним засобом особою, яка перебуває у стані

сп'яніння, передачу керування транспортним засобом такій особі або відмова від проходження перевірки (огляду), максимальне покарання за яке встановлено у виді арешту до шести місяців. Над запозиченням такого досвіду однозначно слід задуматися.

Особлива частина КК Азербайджанської Республіки [5] представлена, в основному, загальними положеннями КК країн пострадянського простору щодо забезпечення колективної та індивідуальної безпеки, проте ст. 126.2 – умисне заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю якісно відрізняється від ч. 2 ст. 121 КК України, оскільки в ній відображені кваліфіковані види цього злочину по відношенню до кваліфікованих видів умисних вбивств.

Знову ж таки Глава 22 Особливої частини КК Азербайджанської Республіки «Злочини проти неповнолітніх та сімейних відносин» налічує 6 складів злочинів, що спеціально об'єднані спільним та безперечним родовим об'єктом.

КК Республіки Вірменія [6] багато в чому схожий із вже розглянутими кримінальними законами. Знову слід вказати на дзеркальне відображення ч. 2 ст. 104 КК Республіки Вірменія «Вбивство» та ч. 2 ст. 112 «Умисне заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю», в яких містяться кваліфіковані види цих злочинів. Також привертає увагу наявність окремої Глави 20 «Злочини проти сім'ї та інтересів дитини» із десятьма складами злочинів, серед яких якісно виділяється ст. 168, яку слід навести повністю – торгівля дітьми – карається позбавленням волі на строк від трьох до семи років.

У цьому плані ст. 149 КК України «Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо передачі людини» виглядає не зовсім правильною, оскільки вірменський законодавець у 2003 році дуже лаконічно та, безумовно, правильно сформулював свою позицію – дитина потребує посиленої кримінально-правової охорони, а тому будь-які дії, що охоплюються поняттям торгівлі, є тяжким злочином. Саме спеціальна, а не загальна норма про торгівлю людьми (ч. 2 ст. 149 КК України – ті самі дії, вчинені щодо неповнолітнього), має стримувати недоброчесних людей від будь-яких посягань на інтереси дитини.

У КК Грузії [7], в основному, передбачено відповідальність за порушення різних правил безпеки та безпеки людства. Стосовно безпеки життя та здоров'я, то знову доводиться констатувати практично факт наявності ідентичних кваліфікованих складів ст. 109 «Умисне вбивство при обтяжуючих обставинах» та ч. 2 ст. 117 «Умисне заподіяння умисної шкоди здоров'ю».

Глава XXIV Особливої частини КК Грузії «Злочини проти сім'ї та неповнолітніх» налічує п'ять складів злочинів, серед яких слід виділити ст. 172 «Торгівля неповнолітніми» – стаття складається з чотирьох частин, а межа санкцій коливається від злочину невеликої тяжкості (до двох років обмеження волі) до особливо тяжкого злочину (до п'ятнадцяти років позбавлення волі). Така диференціація покарання за торгівлю дітьми свідчить про реальну захищеність підростаючого покоління навіть від найменших зазіхань на їхнє право бути людиною, оскільки в цивілізованому XXI столітті людина просто не мислима в якості об'єкта правовідносин, вона може бути тільки їх суб'єктом.

КК Республіки Казахстан [8] характеризується здебільшого виділенням

окремих кримінально-правових засобів по забезпеченню державної та громадської безпеки. Стосовно безпеки життя та здоров'я окремої людини, слід вказати на десять складів злочину щодо злочинів проти сім'ї та неповнолітніх (Глава 2 Особливої частини), серед яких слід виділити ст. 133 «Торгівля неповнолітніми» та ст. 139 «Неналежне виконання обов'язків по забезпеченню безпеки життя та здоров'я дітей».

Також ч. 2 ст. 96 «Вбивство» та ч. 2 ст. 103 «Умисне заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю» КК Республіки Казахстан є майже тотожними з одночасним виділенням кваліфікованих видів цих злочинів.

КК Киргизької Республіки [9] в цілому схожий на розглянуті вище: кваліфіковані види умисних вбивств (ч. 3 ст. 97) майже повністю кореспондуються із кваліфікованими та особливо кваліфікованими видами умисного заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю (ч.ч. 2, 3, 4 ст. 104); Глава 20 Особливої частини «Злочини проти сім'ї та неповнолітніх» нараховує 11 складів злочинів, серед яких є також і ст. 159 «Торгівля дітьми».

Разом з тим розглядуваний кримінальний закон містить також достатньо нетипову норму, яка одночасно охороняє і безпеку життя, і психічне здоров'я людини. Мова йде про ст. 103 «Схиляння до самогубства», яка передбачає відповідальність за збудження в іншої особи рішучості вчинити самогубство шляхом домовленості, обману чи іншим шляхом, якщо особа покінчила життя самогубством або спробувала його вчинити. Ст. 102 КК Киргизької Республіки «Доведення до самогубства» є аналогом ст. 120 КК України, проте у них відсутня диференціація кримінальної відповідальності залежно від того, чи покінчила людини життя самогубством, чи ні.

У зв'язку із невтішними даними по самогубствам в Україні доводиться констатувати той факт, що спроба запровадження такого досвіду киргизького законодавця в КК України може позитивно вплинути на стан захищеності тих людей, які є емоційно нестійкими та найчастіше піддаються негативному впливові з боку оточуючих.

На нашу думку, в ст. 120 КК України слід передбачити таку особливо кваліфікуючу ознаку в новій ч. 4, як ті самі діяння, що спричинили смерть потерпілого або інші тяжкі наслідки, а в ч. 1 – за схиляння до самогубства.

КК Республіки Молдова [10] в певному розумінні якісно вирізняється серед кримінальних законів країн пострадянського простору, оскільки його головною метою є захист від злочинів людини, її прав і свобод та власності (ч. ст. 2). Головний зміст принципу гуманізму (як принципу застосування КК Республіки Молдова) полягає в тому, що метою загального правового регулювання є передусім захист людини як найвищої цінності суспільства, її прав і свобод.

Такі імперативні формулювання загальних засад КК Республіки Молдова однозначно настановлюють на категоричний висновок про те, що й Особлива частина має відповідати проголошеним постулатам. Підтвердженням цьому є таке.

Враховуючи численні дорожньо-транспортні пригоди (далі – ДТП) в Україні із летальними наслідками, ст. 286 КК України «Порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту» у порівнянні зі ст.

264 КК Республіки Молдова «Порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особою, яка керує транспортним засобом» виглядає такою, що потребує удосконалення. Це пояснюється віднесенням особливо кваліфікованого виду цього злочину до особливо тяжких злочинів та встановленням кримінальної відповідальності за заподіяння тяжкого тілесного ушкодження або смерті у стані сп'яніння, знову ж таки як особливо кваліфікований вид цього злочину (ч. 3 і ч. 4 ст. 264).

Вважаємо за доцільне нагадати, що ст. 130 Кодексу України про адміністративні правопорушення передбачає лише адміністративну відповідальність за керування транспортним засобом у нетверезому стані та лише з грудня 2013 року за такі небезпечні діяння накладають стягнення у вигляді штрафу від 3400 грн. до 5950 грн., або адміністративний арешт на строк від семи до десяти днів з позбавленням права керування транспортним засобом або без такого.

На нашу думку, подібні дії мають бути навіть не кримінальним проступком, а злочином. Це пояснюється позитивним зарубіжним досвідом та тим, що для недобросовісного водія дорогого транспортного засобу зовсім не є проблемою сплатити мізерний для нього штраф. Що ж стосується свободи, якої можуть позбавити на значний строк – це благо важко виміряти у грошовому еквіваленті. Принаймні, штраф, як вид адміністративного стягнення, покарання за вчинений злочин, та застави, як заходу забезпечення кримінального провадження, повинен бути співвідносним із матеріальним становищем правопорушника.

Прикладом такої кратності може бути застава у 125 млн. євро для одного з колишніх українських високопосадовців, призначена судом м. Відня у рамках розслідування цілої низки його економічних злочинів за відповідним поданням ФБР США [11].

Повертаючись до КК Республіки Молдова, слід вказати на повну співвідносність кваліфікованих (ч. 2 ст. 146) та особливо кваліфікованих видів умисних вбивств із кваліфікованими (ч. 2 ст. 151) та особливо кваліфікованими (ч. 3 ст. 151) видами умисного заподіяння тяжкого тілесного ушкодження або іншої тяжкої шкоди здоров'ю.

Наведені положення свідчать про вирішення молдавським законодавцем дискусії серед вчених країн пострадянського простору щодо використання в КК словосполучень «тілесне ушкодження» чи «шкода здоров'ю» на користь захисту здоров'я людини, оскільки в першу чергу вказано на тілесне ушкодження, але з обов'язковим врахуванням іншої тяжкої шкоди здоров'ю. Тобто дискусія вирішена шляхом поєднання самих її складових в єдине ціле.

У підручнику із російського кримінального права з цього приводу зазначено, що у спеціальній літературі давно дискутувалося питання про поняття «тілесні ушкодження» і «шкода здоров'ю». Одні вчені виключали з поняття існуючого тоді в законі терміна «тілесні ушкодження» нанесення ударів, побої, мордування; інші вважали, що до тілесних ушкоджень не можна відносити не тільки удари, побої й інші насильницькі дії, а й дії, що порушують цілісність тканин, пов'язані з крововиливом (наприклад, подряпи-

ни, прокуси), якщо вони не викликають загального розладу здоров'я людини; треті визнавали нанесення ударів, побоїв та інших насильницьких дій такими, що спричиняють шкоду здоров'ю, проте не відносили ці дії до тілесних ушкоджень, так як заподіяну ними шкоду не може бути визначено судовим експертом. Зміна термінології з «тілесних ушкоджень», за КК 1960, на «шкоду здоров'ю» в КК РФ 1996 року не поставило крапку в суперечці про поняття та зміст «шкоди здоров'ю» [12, с. 131].

Вважаємо такою «крапкою» рішення молдавського законодавця, який врахував практично всі прогресивні надбання кримінально-правової доктрини у власному КК – від законодавчого закріплення понять складу злочину та кримінальної відповідальності до понять кваліфікації злочинів та її видів з невеличким розділом щодо роз'яснення окремих наскрізних понять.

Не може не привернути на себе увагу нетипова ст. 160 КК Республіки Молдова «Незаконне здійснення хірургічної стерилізації» (для жінок – повне або часткове позбавлення репродуктивної функції при збереженні сексуальної активності; для чоловіків – повне та невідновлюване при збереженні сексуальної активності).

Таке кримінально-правове забезпечення репродуктивної безпеки людини при бажанні пацієнтів здійснити достатньо радикальну, проте поширену в Європі контрацепцію, можна тільки схвально підтримати. Звідси виходить, що в Республіці Молдова подібні діяння є досить поширеними, а тому незаконне їх вчинення може суттєво вплинути на демографічну ситуацію в країні.

Глава VII Особливої частини КК Республіки Молдова «Злочини проти сім'ї та неповнолітніх» нараховує десять складів злочинів, серед яких є і ст. 206 «Торгівля дітьми», санкції якої відносять цей злочин до тяжких та особливо тяжких.

Висновки. Порівняння положень КК України із відповідними положеннями КК окремих країн пострадянського простору щодо наявності матеріальних гарантій забезпечення безпеки людини свідчить про їх значну схожість. Разом з тим знайдено той позитивний досвід кримінально-правового забезпечення безпеки людини, який можна і треба спробувати запровадити в Україні. В першу чергу це стосується життя та здоров'я людини (щодо необхідної співрозмірності кваліфікованих видів умисних вбивств та тяжких тілесних ушкоджень), а також однієї з найпоширеніших загроз безпеці людини – ДТП із тяжкими наслідками.

Бібліографічні посилання

1. *Навроцький В. О.* Предмет, завдання та функції науки кримінального права / В. О. Навроцький // Вісник Асоціації кримінального права України. – 2013. – № 1 (1). – С. 1–14 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nauka.jur-academy.kharkov.ua/download/visnik_yg/1/1.pdf.
2. Уголовный кодекс Российской Федерации : Закон № 63-ФЗ от 13.06.1996 // Собрание законодательства РФ. – 1996. – № 25. – Ст. 2954.
3. *Комиссаров В. С.* Тенденции развития российского уголовного законодательства: попытка системного анализа / В. С. Комиссаров // Актуальні проблеми кримінальної відповідальності : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 10–11 жовт. 2013 р. / редкол. : В.

- Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. – Х., 2013. – С. 17–23.
4. Уголовный кодекс Республики Беларусь от 2 июня 1999 года / предисл. Б. В. Волженкина. – СПб., 2001.
 5. Уголовный кодекс Азербайджанской Республики / под ред. И. М. Рагимова. – СПб., 2001.
 6. Уголовный кодекс Республики Армения [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://crimpravo.ru/codecs/arm/2.rtf>.
 7. Уголовный кодекс Грузии / науч. ред. З. К. Бигвава. – СПб., 2002.
 8. Уголовный кодекс Республики Казахстан (по состоянию на 1 января 2000 г.). – Алматы, 2000.
 9. Уголовный кодекс Кыргызской Республики. – Бишкек, 1998.
 10. Уголовный кодекс Республики Молдова : Мониторул Официал ал Р. Молдова № 72-74/195 от 14.04.2009, Мониторул Официал ал Р. Молдова № 128-129/1012 от 13.09.2002. – Кишинев, 2009.
 11. Фірташ не зміг назбирати 125 мільйонів застави. Він проситься назад до України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2014/03/18/7019431/>.
 12. Курс уголовного права. Том 3. Особенная часть / под ред. Г. Н. Борзенкова, В. С. Комиссарова. – М., 2002.

Шаблюстий В. В. Опыт стран постсоветского пространства в сфере уголовно-правового обеспечения безопасности человека. Осуществлен анализ уголовного законодательства стран постсоветского пространства в сфере уголовно-правового обеспечения безопасности человека, проведено сравнение вышеупомянутого законодательства и начато формирование предложений по его гармонизации.

Ключевые слова: безопасность человека, уголовное право, уголовный закон, зарубежный опыт, жизнь и здоровье человека.

Shablysty V. V. Experience of post-Soviet countries in the field of criminal law to ensure human security. There is the analysis of the criminal law of the former Soviet Union in the field of legal human security, compared the aforementioned legislation and initiated the formation of suggestions for harmonization. The criteria for such work have become guarantees in the form of substantive law aimed at compensation for damages and other damage which is caused by a violation of law. The author has analyzed criminal laws in terms of the ability of the state to ensure protection of the most important areas of human existence, which no one and nothing is safe.

The complexity of the study is that in 2014 and early 2015 to Ukraine marked the acute problem of security in the broadest sense of security and leveling individual. That is why the security dimension of international criminal law from the perspective of the person may become a part of the total return of the state vector of a man of her rights, freedoms and responsibilities.

The subject of Ukrainian science of criminal law are merely the laws relating to foreign experience in lawmaking and law enforcement in combating crime that can be borrowed Ukraine. That positive experience that it should accept and negative experience that has Ukrainian lawyers warn of illegal decisions.

The comparison of the provisions of the Criminal Code of Ukraine with the relevant provisions of the Criminal some post-Soviet countries the availability of material guarantees human security shows their great similarity. However, it has found that the positive experience of legal security man who can and should try to introduce in Ukraine. First of all it concerns human life and health (necessary for qualified adequacy of types of murders and grievous bodily harm) and one of the most common threats to human security - accidents with severe consequences.

Keywords: human security, criminal law, criminal law, international experience, life and health.

Надійшла до редакції 02.02.2015

Букреєв О. І.

здобувач

(Луганський державний університет
внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка)

УДК 343.9

РІВЕНЬ, СТРУКТУРА ТА ДИНАМІКА ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ НЕЗАКОННОГО ОБІГУ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ, ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН, ЇХ АНАЛОГІВ АБО ПРЕКУРСОРІВ

Розглянуто рівень, структуру та динаміку злочинів у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, у тому числі контрабанди наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів.

Ключові слова: контрабанда, наркотичний засіб, злочин, психотропна речовина, прекурсор, структура та динаміка злочинів.

Постановка проблеми. На початку XXI століття у світі відбуваються кардинальні трансформації, що супроводжуються зміною геополітичних конфігурацій. Глобальна фінансово-економічна криза стала черговим викликом світовій цивілізації, обумовила невизначеність перспектив глобальної та національних економік, прискорила пошук шляхів модернізації суспільних систем. Криза виявила глибинні вади глобальної економічної моделі, сприяла усвідомленню необхідності системних змін світового економічного і соціального порядку. У зовнішньому просторі навколо України спостерігаються тенденції, що потенційно є джерелами загроз національній безпеці. До чинників, що загрожують глобальній міжнародній стабільності та негативно позначаються на безпековому середовищі України, є поширення наркоторгівлі, контрабанда наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів зокрема. У внутрішньому безпековому середовищі до наявних проблем, що загрожують національній безпеці слід віднести поширення наркоманії [1]. Особливо актуальним питанням контрабанди наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів постає з урахуванням подій на сході України.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питанню дослідження зазначеної проблеми у своїх роботах приділяли увагу такі науковці: О.Бантисhev, В.Тимошенко, Е. Расюк, М. Легецький, О. Литвак, О. Литвинов, О. Наден, В. Романюк, Р. Павленко, С. Сорока, Є. Скулиш, О. Шамара та ін.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 7 Закону України «Про основи національної безпеки України», на сучасному етапі до основних реальних та потенційних загроз національній безпеці України, стабільності в суспільстві у сфері державної безпеки віднесено можливість незаконного ввезення в країну зброї, боєприпасів, вибухових речовин і засобів масового

ураження, радіоактивних і наркотичних засобів, а у соціальній та гуманітарній сферах – криза системи охорони здоров'я і соціального захисту населення і, як наслідок, небезпечне погіршення стану здоров'я населення; поширення наркоманії, алкоголізму, соціальних хвороб.

Згідно зі ст. 49 Конституції України, кожна людина має право на охорону здоров'я, і держава повинна забезпечити їй це право. Забезпечення кримінально-правового захисту здоров'я людей здійснюється в межах, передбачених у статтях 305–327 розділу XIII «Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення» Особливої частини Кримінального кодексу України.

Державою визнано, що поширення наркоманії та наркозлочинності в Україні за останні десять років стало однією з найгостріших суспільних проблем, нерозв'язання якої призводить до заподіяння шкоди здоров'ю людини, негативно впливу на соціальну сферу, а також є загрозою національній безпеці держави [2]. Крім того, у щорічному посланні Президента України до Верховної Ради України «Про зовнішнє і внутрішнє становище України у 2012 році» зазначалося, що особливу тривогу викликає проблема наркотизації в Україні, рівень прояву якої набув характеру масштабної соціальної хвороби [3].

На державному рівні визначено, що відсутність єдиної системи моніторингу ситуації у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів спричинене: неналежною координацією діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій і об'єднань громадян у сфері протидії наркоманії, боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів; відсутністю об'єктивних даних про кількість осіб, які допускають вживання наркотичних засобів та психотропних речовин не за медичними призначеннями, їх регіональне розподілення і соціально-демографічні характеристики; відсутністю інформації про обсяг культивування рослин, включених до переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів; низьким рівнем контролю за суб'єктами господарювання, які здійснюють виробництво, виготовлення, зберігання, реалізацію (відпуск), облік та перевезення наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів [3].

У суспільстві до останнього часу надавали перевагу силовим стереотипам розв'язання проблеми, пов'язаної із вживанням наркотиків, що негативно позначалося на правах хворих людей. Саме цим, зокрема, зумовлена наявність проблем, пов'язаних із забезпеченням доступу пацієнтів до наркотичних лікарських засобів, проявами в суспільстві стигматизації та дискримінації наркоспоживачів, особливо ВІЛ-інфікованих і хворих на СНІД, а також тенденцією підміни протидії наркозлочинності боротьбою із споживачами наркотиків. За таких умов необхідно з нових позицій оцінити рівень загроз, спричинених незаконним обігом наркотичних засобів, визначити адекватні сучасним викликам пріоритети державної політики щодо наркотиків.

Дотепер ніким із фахівців не вироблено єдиних критеріїв моніторингу, методики оцінки масштабів поширення наркотиків і рівня наркотизації насе-

лення як у країні в цілому, так і в її окремих областях, регіонах, містах, населених пунктах. Але майже всі дослідники одностайні в тому, що сформована ситуація з наркотиками є дуже серйозною, має тенденцію до подальшого погіршення, супроводжується активізацією багатьох інших негативних соціальних процесів у суспільстві.

Аналіз статистики Міністерства внутрішніх справ України дає підстави дійти висновку, що загальний рівень злочинності у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів за останні п'ять років має стійку тенденцію до зменшення, що певною мірою не відповідає тій загрозливій оцінці, яку надано Урядом України ситуації, що склалася у досліджуваній сфері [2]. Так, у 2009 році зареєстровано 57624 (-5,1 % до попереднього року), у 2010 році – 56878 (-1,3 % до попереднього року), у 2011 році – 53206 (-6,5 % до попереднього року), у 2012 році – 45322 (-11,2 % до попереднього року), у період із січня по листопад 2013 року – 32886.

Тенденція до зниження злочинності у зазначеній сфері, яка міститься у статистичних даних Міністерства внутрішніх справ України, є притаманною для України починаючи вже з 2005 року. Так, у 2014 році обліковано 29482 кримінальних правопорушень, що майже у 2 рази менше, ніж зареєстровано у 2013 році – 65017 злочинів, у 2006 році – 64630 (-0,6 % до попереднього року), у 2007 році – 63838 (-1,2 % до попереднього року), у 2008 році – 63666 (-0,3 % до попереднього року). Разом із тим слід констатувати, що у порівнянні з 1990 роком маємо зростання злочинності у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів у декілька разів.

Наявна також і тенденція до зменшення кількості тяжких та особливо тяжких злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів. Зокрема, у 2009 році – 20310, у 2010 – 20334, у 2011 – 19031, у 2012 – 16347, у період з січня по листопад 2013 року – 10251, у 2014 році – 9597. Така ж тенденція притаманна і попереднім рокам – з 2005 року по 2009 рік. Так, у 2005 році їх зареєстровано 24432, у 2006 – 23777, у 2007 – 21712, у 2008 – 21395.

У руслі вказаної тенденції перебувають і показники кількості вилучених наркотичних засобів протягом 2005–2013 років. Так, у 2005 році їх вилучено 14578,5 кг, у 2006 – 39820,4 кг (зростання у 2,7 раза), у 2007 – 14510,6 кг (-63,6% до попереднього року), у 2008 – 12326,2 кг (-15,1 % до попереднього року). У періоді, що досліджується (2009–2013 роки), показники також свідчать про тенденцію до зниження нелегального обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, прекурсорів. Зокрема, у 2009 році наркотичних засобів – 10816523 г, серед них канабісу – 4269403 г, героїну – 4881 г, кокаїну – 227 г; психотропних речовин – 6538 г; прекурсорів – 97000 г. У 2010 році – наркотичних засобів – 10961801 г (1,3 % до попереднього року), серед них канабісу – 7100234 г, героїну – 4336 г, кокаїну – 318 г; психотропних речовин – 18809 г; прекурсорів – 222000 г. У 2011 році наркотичних засобів – 9091743 г (-12,2 % до попереднього року), серед них канабісу – 7386060 г, героїну – 981 г, кокаїну – 535 г; психотропних речовин – 22241 г; прекурсорів – 278000

г. У 2012 році наркотичних засобів – 4995988 г (-45 % до попереднього року), серед них канабісу – 3763166 г, героїну – 1163 г, кокаїну – 1429 г; психотропних речовин – 8457 г; прекурсорів – 83000 г.

Кількість виявлених осіб за вчинення злочинів у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів також має стійку тенденцію до зменшення починаючи з 2005 року. У 2005 році виявлено 43727 осіб, у 2006 році – 42582 (-2,6 % до попереднього року), у 2007 – 42461 (-0,3 % до попереднього року), у 2008 – 43034 (1,3 % до попереднього року), у 2009 – 39683 (-7,8 % до попереднього року), у 2010 – 37496 (-7,8 % до попереднього року), у 2011 – 36960 (-1,4 % до попереднього року), у 2012 – 31388 (-8,9 % до попереднього року).

Констатуємо, що у періоди 2005–2009 роки та 2009–2014 роки у структурі наркотичної злочинності питома вага найбільш розповсюджених злочинів залишається незмінною. Зокрема, у 2009 році зареєстровані такі злочини у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів: використання коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів (ст. 306 КК) – 101 (-3,8 % до попереднього року); незаконне виробництво, придбання, перевезення чи збут наркотиків (ст. 307 КК) – 16672 (-1,7 % до попереднього року); викрадення, привласнення наркотиків (ст. 308 КК) – 252 (-12,8 % до попереднього року); виробництво, придбання, перевезення наркотиків без мети збуту (ст. 309 КК) – 31885 (-10,6 % до попереднього року); викрадення, привласнення обладнання для виготовлення наркозасобів (ст. 313 КК) – 223 (-15,2 % до попереднього року); схиляння до вживання наркотиків (ст. 315 КК) – 661 (-19,9 % до попереднього року); організація або утримання наркопритонів (ст. 317 КК) – 2098 (-14,1 % до попереднього року). Якщо для порівняння взяти 2012 рік, то наявні статистичні дані свідчать, що зареєстровано такі злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів: використання коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів (ст. 306 КК) – 116 (-1,7 % до попереднього року); незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 307 КК) – 14363 (-8,9 % до попереднього року); викрадення, привласнення наркотиків (ст. 308 КК) – 59 (-58,7 % до попереднього року); виробництво, придбання, перевезення наркотиків без мети збуту (ст. 309 КК) – 24065 (-12 % до попереднього року); викрадення, привласнення обладнання для виготовлення наркозасобів (ст. 313 КК) – 146 (-31,1 % до попереднього року); схиляння до вживання наркотиків (ст. 315 КК) – 456 (-16,3 % до попереднього року); організація або утримання наркопритонів (ст. 317 КК) – 1781 (-6,9 % до попереднього року).

Наявні статистичні дані свідчать про усталеність контрабанди наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів. Так, слідчими підрозділами СБ України за період з 2007 по 2010 роки направлено до су-

ду з обвинувальними висновками 730 кримінальних справ за ознаками складу злочину, передбаченого ст. 305 КК України (у 2010 році 187, у 2009 – 165, у 2008 – 190, у 2007 – 188). Статистичні показники 2013–2014 років також свідчать про сталу динаміку вчинення злочину, передбаченого ст. 305 КК України – слідчими підрозділами СБ України у 2014 році обліковано 158 кримінальних правопорушень за ознаками цього складу злочину. Окремим чинником, який впливає на латентність контрабанди наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, є збройний конфлікт на сході України, а також анексія Криму.

Аналіз кількісних показників розкриття зазначених вище злочинів за 2011–2012 роки надав можливість виділити окремі області, в яких криміногенна обстановка є високою у порівнянні з іншими. За загальними показниками злочинності у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів у розрізі регіонів у 2011 році до областей, у яких показники є високими, слід віднести: Дніпропетровську – розкрито 4971 злочинів (порівняно з 2010 роком -3,3 % – 5141); Луганську – розкрито 4793 злочинів (порівняно з 2010 роком -3,1 % – 4947); Донецьку – розкрито 4668 злочинів (порівняно з 2010 роком -2,3 % – 4780); місто Київ – розкрито 4450 злочинів (порівняно з 2010 роком 19,7 % – 3719). Окрему увагу привертає до себе столиця, оскільки збільшення криміногенної ситуації у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів майже на 20 % є вкрай негативним.

Сьогодні триває інтенсивна структурна перебудова нелегального обігу наркотичних засобів: висококонцентровані і дорогі опій, кокаїн, героїн, амфетаміни та екстазі витісняють традиційні для України макову соломку, марихуану, гашиш. Наприклад, кількість вилучених з 2011 року кокаїну і героїну зросла в 3 та 2 рази відповідно. Аналіз останніх змін у структурі вилучених правоохоронними органами наркотиків підтверджує також тенденцію поступового заміщення легких наркотичних засобів більш концентрованими і дорогими.

У 2009 році у середньому на кожні 10 тис. населення країни припадало 35 споживачів наркотиків (наприклад, у 2004 році – 27 споживачів). У 2011 та 2012 роках у середньому на кожні 10 тис. населення країни припадало 33 споживача наркотиків. Це дає можливість дійти попередніх висновків про те, що в країні існують ознаки сталої тенденції до зросту споживачів наркотиків.

Висновки. У цілому позитивна статистична картина протидії злочинності у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів має такі вади: наявна тенденція до зниження злочинності у досліджуваній сфері не корелюється з наявним, хоча і незначним, зростанням кількості осіб, які споживають наркотики; наявний спад вилучення наркотичних засобів на території України може свідчити про латентність цього сегмента, оскільки, як зазначалося вище, в Україні існує незначне зростання осіб, які споживають наркотики; динаміка розвитку досліджуваної злочинності, яка відображена в офіційній статистиці, не корелюється із заявою Уряду країни про загрозливий масштаби наркотизації країни; відсутність

єдиного сформованого інформаційно-аналітичного та статистичного фонду у сфері протидії незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів не дозволяє здійснити відповідний моніторинг із врахуванням усіх суб'єктів, які здійснюють протидію цій злочинності.

Одним із чинників, що впливає на латентність контрабанди наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, є збройний конфлікт на сході України та анексія Криму. Крім того, різниця у наведених вище статистичних показниках лише зайвий раз підтверджує латентну сторону стосовно осіб, які споживають наркотичні засоби.

Бібліографічні посилання

1. Україна у світі, що змінюється : стратегія національної безпеки України, затверджена Указом Президента України від 12 лютого 2007 року № 105 (в редакції Указу Президента України від 8 червня 2012 року № 389/2012).
2. Про схвалення Стратегії державної політики щодо наркотиків на період до 2020 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 28.08.2013 № 735-р.
3. Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2012 році : щорічне послання Президента України до Верховної Ради України. – К., 2012.
4. Про схвалення Концепції створення системи моніторингу ситуації у сфері протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів : розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2011 р. № 1193-р.

Букреев О. И. Уровень, структура и динамика преступлений в сфере незаконного оборота наркотических средств, психотропных веществ, их аналогов или прекурсоров. Рассмотрены уровень, структура и динамика преступлений в сфере незаконного оборота наркотических средств, психотропных веществ, их аналогов или прекурсоров, в том числе контрабанды наркотических средств, психотропных веществ, их аналогов или прекурсоров.

Ключевые слова: контрабанда, наркотическое средство, преступление, психотропное вещество, прекурсор, структура и динамика преступлений.

Bukreyev O. I. Level, structure and dynamics of crimes in the area of illicit trafficking in drugs, psychotropic substances, their analogues or precursors. According to art. 7 of the Law of Ukraine "On Fundamentals of National Security of Ukraine", at the present stage, to the main real and potential threats to the national security of Ukraine, the stability in society in national Security sphere relates the possibility of illegal importation of weapons, ammunition, explosives and weapons of mass destruction, radioactive agents and drugs, and in social and humanitarian spheres crisis of health care system and social protection of population and, consequently, dangerous deterioration of health; drug addiction, alcoholism, social diseases.

According to art. 49 of the Constitution of Ukraine everyone has the right to health protection, and the state must ensure this right. Providing criminal law protection of human health carried out within the limits stipulated in articles 305-327 Section XIII "Crimes related to drugs, psychotropic substances, their analogues or precursors, and other offenses against public health" of Special Part of the Criminal Code of Ukraine .

It is noted that at the state level there is no unified system for monitoring the situation with drug trafficking, psychotropic substances, their analogues or precursors caused by: improper coordination of activities of state agencies, local governments, enterprises, institutions and organizations and associations of citizens in combating drug addiction illicit trafficking in drugs, psychotropic substances and precursors; lack of objective data on the number of people who use drugs and psychotropic substances not for medical purpose, their regional distribution and socio-demographic characteristics; lack of information about the volume of the cultivation of plants included in the list of narcotic drugs, psychotropic substances and precursors; low level of control over the entities that produce, manufacture, storage, sale (supply), account and traffic of

drugs, psychotropic substances and precursors.

Stated the absence of unified criterion of monitoring, methodology of assessment scale for assessing the spread of drugs and drug addicted population in the whole country and in its individual regions, cities and towns. But almost all scholars are unanimous that the situation with drugs is very serious, tends to further deterioration, accompanied by activation of many other negative social processes in society.

The author has analyzed the statistics of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine and the Prosecutor General's office of Ukraine, which allowed the conclusion that the overall level of crime in trafficking drugs, psychotropic substances, their analogues and precursors in the past five years has steadily decrease, that doesn't respond to the impending assessment provided by the Government of Ukraine according to the situation in the field studied. Stated since 1990 crime in trafficking in narcotics, psychotropic substances, their analogues and precursors in several times have increased.

The author has concluded that generally positive statistical picture of against crime in trafficking drugs, psychotropic substances, their analogues and precursors has the following shortcomings: there is a tendency to reduce crime in the field studied is not correlated with available, though insignificant, increasing number of people who use drugs; available drop in seizure of drugs in Ukraine may indicate the latency of this segment, because as indicated above in Ukraine there is no significant increase in people who inject drugs; dynamics of crime, which investigated, which is reflected in the official statistics do not correlate with the statement of the Government of the country of rampant drug addiction in the country; formed no single information-analytical and statistical Fund in combating illicit trafficking drugs, psychotropic substances, their analogues and precursors that do not allow for corresponding monitoring in view of all subjects engaged countering this crime.

One of the factors that affect latency smuggling of drugs, psychotropic substances, their analogues or precursors is an armed conflict in eastern Ukraine and Crimea annexation. In addition, the difference in the above statistical data additionally confirms the latent side relative to people who consume drugs.

Keywords: *smuggling, narcotic, crime, psychotropic substances and precursor structure and dynamics of crime.*

Надійшла до редакції 12.03.2015

Івлєв М. М.

аспірант

*(Інститут права імені Володимира Сташица
Класичного приватного університету)*

УДК 343.35

ВІЙСЬКОВОЗОБОВ'ЯЗАНИЙ ЯК СУБ'ЄКТ ВІЙСЬКОВОГО ЗЛОЧИНУ

Досліджено правовий статус військовозобов'язаного як спеціального суб'єкта злочинів проти встановленого порядку несення військової служби.

Ключові слова: *злочини проти встановленого порядку несення служби, військовозобов'язаний, спеціальний суб'єкт злочину.*

Постановка проблеми. В доктрині кримінального права дослідження проблем обґрунтованого, тобто законного притягнення до кримінальної відповідальності спеціальних суб'єктів завжди вважалося актуальним, оскільки

цього вимагала реалізація проголошених Конституцією України [1] принципів побудови правової держави. Сьогодні це обумовлюється також потребою приведення кримінально-правової теорії відповідальності спеціального суб'єкта злочину у відповідність до сучасного (не самого кращого) етапу розвитку кримінального закону, а також необхідністю переосмислення низки теоретичних положень і постулатів військового права.

Зауважимо, що новий Кримінальний кодекс України (далі – КК) ввів у правову дійсність цілу низку новел з визначення поняття спеціального суб'єкта злочину, встановлення нових видів спеціальних суб'єктів, яких у старому КК не було. Разом з тим критерії і принципи криміналізації діянь спеціальних суб'єктів в теорії кримінального права належним чином розглянуті не були.

Отже, актуальність проблеми, до якої ми звертаємось, обумовлена: поширеністю складів зі спеціальним суб'єктом у новому кримінальному законі; сучасними потребами практики, яка має певні складнощі з кваліфікацією кримінальних правопорушень зі спеціальним суб'єктом; властивостями спеціальних суб'єктів військових злочинів, їх значенням як для правильної кваліфікації діянь, так і для призначення виду покарання, яке широко диференціюється залежно від властивостей суб'єкта злочину.

Все вищевикладене свідчить про необхідність теоретичного узагальнення проблем відповідальності спеціальних суб'єктів злочину в сучасних умовах розвитку кримінально-правової теорії, з урахуванням нових реалій, перш за все надзвичайних подій на Сході України.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблематиці військової злочинності приділяли увагу такі вчені: Г.М. Анісімов, В.П. Бодаєвський, Ю.П. Дзюба, М.І. Карпенко, В.І. Касинюк, М.Й. Коржанський, М.І. Панов, О.А. Чуваков, Є.Б. Пузиревський, О.М. Сарнавський, С.О. Харитонов, О.С. Ткачук та інші. Але ці дослідження переважно стосувалися мирного часу.

Метою роботи є дослідження проблематики притягнення до кримінальної відповідальності військовозобов'язаних як спеціальних суб'єктів військових злочинів, з'ясування місця і ролі норм про спеціального суб'єкта військового злочину в сучасній структурі вказаного інституту кримінального права. Завданням дослідження є розгляд проблеми теорії і практики відповідальності військовозобов'язаного як спеціального суб'єкта військових злочинів, передбачених Розділом XIX КК України; теоретичне обґрунтування необхідності корекції визначення спеціального суб'єкта в чинному законодавстві. Предметом дослідження є військовозобов'язаний як суб'єкт військових злочинів.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні на життєдіяльність Збройних Сил (далі – ЗСУ) та інших військових формувань України впливають дещо інші фактичні реалії, які потребують наукового дослідження з внесенням відповідних коректив як у військове законодавство, так і слідчо-судову практику. Однією з таких реалій є мобілізація до лав ЗСУ та інших військових формувань кількох десятків тисяч військовозобов'язаних, більшість з яких направляється в район проведення Антитерористичної операції (далі – АТО).

Іншою реалією є той факт, що частина військовозобов'язаних в зоні АТО і поза нею вчиняє чимало загальнокримінальних і військових злочинів, в т.ч. насильницьких.

Зауважимо, що питання про суб'єкта злочину, по суті, є питанням про особу, яка вчинила злочин і яка підлягає за це кримінальній відповідальності. Це впливає також з назви розділу IV «Особа, яка підлягає кримінальній відповідальності» Загальної частини КК України.

Проведене дослідження дає підстави вважати невірним визнання військовозобов'язаного суб'єктом усіх без винятку злочинів, передбачених Розділом XIX Особливої частини КК України. Нам здається, що тут необхідно ураховувати два аспекти: 1) фактичний статус особи (військовозобов'язаний чи військовослужбовець) на час вчинення військового злочину; 2) пряму вказівку на спеціального суб'єкта злочину – «військовозобов'язаного» у конкретній статті або частині статті КК України.

Звернемося до Розділу XIX «Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини)» Особливої частини КК України. Згідно із ст. 401 КК «Поняття військового злочину»:

1. Військовими злочинами визнаються передбачені цим розділом злочини проти встановленого законодавством порядку несення або проходження військової служби, вчинені військовослужбовцями, а також військовозобов'язаними під час проходження ними навчальних (чи перевірочних) або спеціальних зборів.

2. За відповідними статтями цього розділу несуть відповідальність військовослужбовці Збройних Сил України, Служби безпеки України, Державної прикордонної служби України, Національної гвардії України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, Державної спеціальної служби транспорту, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, а також інші особи, визначені законом... [2].

Як бачимо, поняття військового злочину засноване на загальному визначенні злочину, сформульованому законодавцем у ст. 11 Кримінального кодексу України. М.І. Панов і С.О. Харитонов слушно зауважують, що поняття військового злочину має ще й ряд специфічних ознак, вказаних у ст. 401 КК. Цими ознаками є такі: 1) спеціальний об'єкт злочину – встановлений законодавством порядок несення або проходження військової служби; 2) спеціальний суб'єкт злочину – військовослужбовець, а також військовозобов'язаний під час проходження навчальних (чи перевірочних) або спеціальних зборів [3, с. 917]. Тобто за другою ознакою військовозобов'язаний, спеціальний суб'єкт військового злочину, з'являється як такий у певний час – під час проходження навчальних (чи перевірочних) або спеціальних зборів.

Слід також зауважити, що численні зміни і доповнення, внесені останнім часом до КК та інших нормативно-правових актів, що регулюють військову сферу, інші сфери діяльності держави і суспільства, введення в обіг понять «часткова мобілізація», «цільова мобілізація», «особливий період», «відбудовний період» та інших понять, повинні були, але чомусь не призвели

до змін ст. 401 КК України в частині щодо більш чіткого визначення суб'єкта військових злочинів, зокрема, у часовому (час вчинення) і територіальному (місце вчинення) вимірі.

Відомо, що кримінальне право поряд з поняттям *загального суб'єкта* злочину передбачає і поняття *спеціального суб'єкта*. Ч. 2 ст. 18 КК визначає, що *спеціальним суб'єктом* злочину є фізична, осудна особа, що вчинила у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, злочин, суб'єктом якого може бути лише певна особа. Отже, *спеціальний суб'єкт* – це особа, яка, крім обов'язкових загальних ознак (фізична, осудна особа, яка досягла певного віку), має додаткові спеціальні (особливі) ознаки, передбачені у статті Особливої частини для суб'єкта конкретного складу злочину. Ознаки спеціального суб'єкта доповнюють загальне поняття суб'єкта злочину, виступаючи як додаткові. Ці спеціальні ознаки бувають різними. Наприклад, службовий стан, професія (лікар), певна діяльність (підприємець), родинні відносини (мати новонародженої дитини) тощо [4, с. 12].

М.І. Хавронюк зауважує, що в окремих нормах розділу XIX Особливої частини КК як суб'єкти злочину вказуються лише військовослужбовці (ч.ч. 2 і 3 ст. 407, ч. 1 ст. 407, ч. 1 ст. 409, ч. 1 ст. 410, ст. 431), в т.ч. військовослужбовці строкової служби (ч. 1 ст. 407, ч. 1 ст. 413). Якщо ж конкретна норма розділу прямо вказує лише на військовослужбовця як суб'єкта відповідного злочину, цій нормі не можна давати розширеного тлумачення [5, с. 82–83]. Інші автори вказують, наприклад: «З прямої вказівки в диспозиції ст. 410 КК України випливає, що ним може бути тільки військовослужбовець» [6, с. 10].

Військова служба у ЗСУ регулюється Законом України «Про військовий обов'язок і військову службу» [7] і полягає у професійній діяльності придатних до неї за станом здоров'я і віком громадян України, пов'язаній із захистом Вітчизни. Серед семи видів військової служби, встановлених цим Законом, про службу військовозобов'язаних взагалі не йдеться. Виходить, що вони не можуть визнаватися військовослужбовцями навіть під час проходження навчальних (чи перевірочних) або спеціальних зборів. А отже, для набуття ними статусу військовослужбовців має статися якась подія, юридичний факт, наприклад, оголошення війни, військового стану, мобілізації тощо.

Згідно із ст. 9 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу», *військовозобов'язані* – особи, які перебувають у запасі для комплектування Збройних Сил України та інших військових формувань на особливий період, а також для виконання робіт із забезпечення оборони держави [7]. Отже, можемо зробити висновок щодо однопорядковості понять «проходження військової служби» і «проходження зборів». Інші дослідники теж переконані, що за змістом закону поняття «проходження військової служби» не охоплює собою поняття «проходження зборів», а останнє є лише видом виконання військового обов'язку в запасі. Тому військовозобов'язані можуть виконувати лише окремі обов'язки військової служби і не несуть відповідальності за злочини проти порядку проходження військової служби (ст.ст. 407–409), дезертирство (ст. 408), практично не можуть ухилитися від

військової служби, в тому числі шляхом самокалічення або симуляції хвороби, підроблення документів чи іншого обману, а також за відмову від несення обов'язків військової служби (ст. 409). Терміни проходження зборів від 10 днів до 2 місяців, тому військовозобов'язані зазвичай і не вчиняють цих злочинів, а частіше ухиляються від проходження зборів взагалі, за що несуть відповідальність за ч. 2 ст. 337 КК України [5, с. 83]. Терміни в даному випадку мають визначальне значення, оскільки «чинність кримінального закону у часі означає можливість чи неможливість застосування певного кримінального закону (у той чи інший час конкретного суспільно небезпечного діяння» [8, с. 196]. З іншого боку, ситуація щодо визнання (невизнання) військовозобов'язаного спеціальним суб'єктом військових злочинів докорінним чином змінюється у разі оголошення в країні чи на окремих її територіях військового стану. В такому випадку до часової ознаки додається територіальна, тобто військовозобов'язаний може визнаватися спеціальним суб'єктом військових злочинів лише у разі вчинення злочину на визначеній законом території.

Згідно із ст. 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», воєнний стан – це *особливий режим*, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози та забезпечення національної безпеки, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [9]. Згідно із ч. 5 ст. 22 Закону України «Про мобілізаційну підготовку і мобілізацію», військовозобов'язані та резервісти, які перебувають на зборах, у разі оголошення мобілізації продовжують перебувати на зборах. За необхідності зазначені особи призиваються на військову службу [10]. Отже, лише у разі призову військовозобов'язаних за мобілізацією вони набувають статусу військовослужбовців з усіма правовими наслідками, що стосуються такого статусу. Однак на особливий період військовозобов'язані такого статусу не мають, а отже, не можуть бути суб'єктами усіх без винятку військових злочинів.

Маємо зауважити, що російський законодавець загальне поняття воєнного злочину в ч. 1 ст. 331 «Поняття злочинів проти воєнної служби» Глави 33 «Злочини проти воєнної служби» Розділу XI Особливої частини Кримінального кодексу Російської Федерації визначає аналогічно українському: «Злочинами проти воєнної служби визнаються передбачені даною главою злочини проти встановленого порядку проходження воєнної служби, вчинені військовослужбовцями, які проходять воєнну службу за призовом або за контрактом, а також громадянами, які перебувають в запасі, під час проходження ними воєнних зборів» [11, с. 884]. Що стосується немирного часу, то у ч. 3 ст. 331 КК РФ визначено: «Кримінальна відповідальність за злочини проти воєнної служби, вчинені у військовий час або в бойовій обстановці, визначається законодавством Російської Федерації військового часу» [11, с. 884].

Зауважимо, що за російським законодавством військовослужбовцями (на посадах солдат, сержантів і старшин) Збройних сил РФ, інших військових формувань (крім ФСБ, військ МВС, Прикордонних військ) можуть бути й іноземні громадяни (ч.ч. 2, 3 ст. 2 Федерального Закону «Про воїнський обов'язок і воєнну службу» [12]. Тобто, на відміну від українського військового законодавства, в РФ спеціальними суб'єктами військових злочинів можуть визнаватися також іноземні громадяни, які за контрактом проходять воєнну службу у Збройних силах РФ та інших військових формуваннях.

Підсумовуючи викладене, можемо зробити такі **висновки**:

1) стаття 401 Кримінального кодексу України, в частині щодо суб'єктного складу військових злочинів, законодавцем сформульована для мирного часу, а тому сьогодні потребує внесення змін;

2) за чинним кримінальним законом військовозобов'язаний не є суб'єктом усіх без винятку злочинів, передбачених Розділом XIX Особливої частини КК України;

3) частину 1 статті 401 Кримінального кодексу України необхідно змінити: після слів «вчинені військовослужбовцями, а також військовозобов'язаними під час проходження ними навчальних (чи перевірочних) або спеціальних зборів» доповнити словами «чи в особливий період на територіях, визначених спеціальним законом».

Бібліографічні посилання

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 253/96-ВР // ВВР України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 року № 2341-III // ВВР України. – 2001. – № 25. – Ст. 131.
3. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2-х т. / за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. – 5-те вид., доп. – Х., 2013. – Т. 2 : Особлива частина / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін. – 2013.
4. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 травня 2001 року / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – К., 2001.
5. Хавронюк М.І. Військові злочини : комент. законодавства / М.І. Хавронюк, С.І. Дячук., М.І. Мельник. – К., 2003.
6. Бодаєвський В.П. Кримінальна відповідальність військовослужбовців за корисливі посягання на військове майно (ст. 410 КК України) : автореф. дис. на здобуття наук ступеня канд. юрид наук : спец. 12.00.08 / В.П. Бодаєвський. – Запоріжжя, 2010.
7. Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25.03.1992 р. № 2232 –ХІІ // ВВР України. – 1992. – № 27. – Ст. 385.
8. Кримінальне право. Загальна частина : підручник / за ред. А.С. Беницького, В.С. Гуславського, О.О. Дудорова, Б.Г. Розовського. – К., 2011.
9. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 6 квітня 2000 р. № 1647-ІІ // ВВР України. – 2000. – № 28. – Ст. 224.
10. Про мобілізаційну підготовку і мобілізацію : Закон України від 21 жовтня 1993 р. № 3543-ХІІ // ВВР України. – 1993. – № 44. – Ст. 416.
11. Коментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации / С.А. Боженко, Ю.В. Грачева, Л.Д. Ермакова и др. ; отв. ред. А.И. Рарог. – 10-е изд., перераб. и доп. – М., 2014.
12. О воинской обязанности и военной службе : Закон Российской Федерации от 28 марта 1998 г. № 53-ФЗ / Собрание законодательства Российской Федерации. – 1998. – № 13. – Ст. 1476.

Ивлев М. Н. Военнообязанный как субъект воинского преступления. Исследован правовой статус военнообязанного как специального субъекта преступлений против установленного порядка несения военной службы.

Ключевые слова: *преступления против установленного порядка несения военной службы, военнообязанный, специальный субъект преступления.*

Ivlyev M. M. Liable for military service as a subject of military crimes. The legal status of liable for military service as a special subject of crimes against the established order of military service has been studied in the article. The author expresses justifiable doubts as to the validity of the recognition of liable for military service subject to any and all crimes provided for in Section XIX of the Criminal Code of Ukraine. He has highlighted the necessity of taking into account the temporal and territorial basis for justified recognition of liable for military service as a subject to a crime of this type.

As a result of study the author has formulated a number of conclusions:

1) article 401 of the Criminal Code of Ukraine, in part subject composition of military crimes is formulated for peaceful period, and therefore requires changes and additions to the realities of the present;

2) in its modern formulation of Part 1 of Article 401 of Criminal Code of Ukraine does not recognize liable for military service as a subject to any and all crimes against the established order of military service;

3) in connection with the above mentioned facts to the Part 1 of Article 401 Criminal Code of Ukraine need to make changes by inserting after "committed by military personnel and reservists during training (or verification) or special military trainings", the words "or in a special period at the territory specified in law".

Keywords: *crime against the established order of military service, liable for military service, special subject of crime.*

Надійшла до редакції 10.03.2015

Козак О. В.

здобувач

(Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ)

УДК 343.2

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ОЦІНКА СУСПІЛЬНОЇ НЕБЕЗПЕКИ МАТЕРІАЛЬНОЇ ШКОДИ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОМ УКРАЇНИ

Досліджено поняття «суспільно небезпечні наслідки», «матеріальна шкода», «майнова шкода», внесено пропозиції щодо удосконалення законодавства про кримінальну відповідальність за злочини, наслідком яких є спричинення матеріальної шкоди.

Ключові слова: *суспільно небезпечні наслідки, шкода, матеріальна шкода, майнова шкода, суспільна небезпечність, кримінально-правова відповідальність.*

Постановка проблеми. Поняття злочину у кримінальному праві України визнається фундаментальною та універсальною категорією, що лежить в основі змісту всіх кримінально-правових інститутів, а тому його визначенню надається надзвичайно велике значення. Однією з найважливіших об'єктивних ознак

будь-якого злочину є його суспільно небезпечні наслідки – ключовий критерій суспільної небезпечності злочину, а також встановлення виду та розмірів кримінального покарання за його вчинення, класифікації за ознакою тяжкості. Отже, встановлення факту настання суспільно небезпечних наслідків діяння, їх виду та розміру є необхідною умовою його належної кримінально-правової оцінки. Але, за визнанням значної частини криміналістів, які досліджували поняття «суспільна небезпечність», законодавство до цього часу не містить чітких критеріїв оцінки її ступеня та характеру. Нерідко у різних нормах закріплено різну правову оцінку однакових суспільно небезпечних наслідків або вжито неконкретизовані оціночні категорії, що може призводити до неоднакового їх тлумачення та застосування. Вказане відкриває шлях до порушення основних принципів кримінального права: законності, невідворотності настання кримінальної відповідальності за вчинення злочину, справедливості, гуманізму, економії кримінальної репресії. Тому встановлення усіх ознак суспільно небезпечних наслідків злочину, що мають матеріальний характер, розробка чітких критеріїв оцінки їх суспільної небезпечності, а також їх втілення у кримінально-правових нормах та забезпечення однакового тлумачення і застосування є одним із важливих напрямків дослідження науки кримінального права, метою якого є забезпечення неухильного дотримання вказаних принципів.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. У радянський період значний внесок у розвиток кримінального права в частині розробки поняття «суспільно небезпечні наслідки» зробили Я. Брайнін, М. Коржанський, В. Кудрявцев, А. Піонтковський, О. Трайнін, Н. Кузнецова та інші. В Україні в період розбудови її як незалежної держави вказані питання розглядали у наукових працях П. Андрушко, М. Бажанов, В. Батиргарєєва, П. Берзін, В. Глушков, О. Дудоров, О. Дячкін, В. Ємельянов, В. Кундеус, М. Мельник, А. Музика, О. Миколенко, В. Навроцький, М. Панов, В. Тацій, Є. Фесенко, М. Хавронюк, Н. Ярмиш та інші. Та національне законодавство України у останні роки динамічно змінюється, у тому числі й у частині, що стосується оцінки суспільної небезпечності протиправного заподіяння шкоди. Отже, дослідження законодавства, нормами якого визначаються підстави юридичної відповідальності за заподіяння шкоди, у тому числі кримінального права, залишається актуальним.

Метою цієї статті є визначення поняття та видів матеріальної шкоди, встановлення її ознак та критеріїв, що впливають на характер і ступінь суспільної небезпечності діяння, їх значення для криміналізації, а також розробка пропозицій щодо удосконалення законодавства про кримінальну відповідальність за діяння, суспільно небезпечними наслідками яких є спричинення матеріальної шкоди.

Виклад основного матеріалу. Суспільна безпека є об'єктивною обов'язковою ознакою будь-якого злочину, його суспільно небезпечним наслідком. Відповідно до ч. 2 ст. 11 КК України, дія або бездіяльність, яка не становить суспільної небезпеки, хоча формально і містить ознаки «будь-якого діяння, передбаченого цим Кодексом» (злочину), не є злочином. Отже висновок, що безнаслідкових злочинів не існує є аксіомою. Під суспільно небезпечними нас-

лідками злочину розуміють заподіяння шкоди об'єкту кримінально-правової охорони» [1, с. 170], а також «шкоду, яка завдається чи може бути завдана» об'єкту кримінально-правової охорони. «Суспільно небезпечні наслідки можуть виражатися у вигляді реальної шкоди і загрози заподіяння шкоди» [2, с. 71].

Одне із значень поняття «шкода» розуміється як «збитки, втрати, неприємності тощо, що є наслідком яких-небудь дій, учинків» [3, с. 812]. Саме у такому значенні поняття «шкода» застосовується у праві. За своїм змістом шкоду від злочину прийнято поділяти на матеріальну та нематеріальну. Матеріальною шкодою є заподіяння негативних змін здоров'ю людині (тілесних ушкоджень) або її смерті (вбивства) – фізична шкода, а також знищення чи пошкодження майна або ухилення від сплати, перерахування чи передачі податків, зборів, інших платежів, коштів чи іншого майна – майнова шкода.

Нематеріальною шкодою є заподіяння моральних страждань, негативних наслідків трудовим та іншим немайновим правам та інтересам людини, політичним, організаційним суспільним відносинам, екологічній безпеці, що не спричинило матеріальної шкоди. До нематеріальної шкоди злочину слід також віднести й спричинення загрози заподіяння матеріальної шкоди.

П. Берзін вказує, що наслідками злочину є зафіксовані у кримінально-правових нормах негативні зміни в соціальній сфері, основними різновидами яких є: а) порушення встановленого в державі правопорядку; б) реальні втрати, яких зазнали носії соціальних цінностей; в) неохоронення вигоди та г) втрати носіїв соціальних цінностей для їх відновлення [4, с. 483].

Таким чином, суспільно небезпечним наслідком будь-якого злочину завжди є обов'язкова його об'єктивна ознака – реальна шкода, матеріальна або нематеріальна. Але злочин з формальним складом є закінченим з моменту вчинення передбаченого диспозицією кримінально-правової норми діяння та створення тим самим реальної загрози настання об'єктам кримінально-правової охорони інших суспільно небезпечних наслідків, запобігання яким є завданням норми. Спричинення загрози настання шкоди і є суспільно небезпечним наслідком злочину для об'єкта кримінально-правової охорони. А створення лише загрози настання суспільно небезпечних наслідків, передбачених нормою або які прямо витікають з її змісту, у злочинах з матеріальним складом складу злочину не утворює, за винятком, коли це є наслідком дій винної особи з прямим умислом на заподіяння таких наслідків і її дії слід кваліфікувати як готування до злочину або замах на злочин. Встановлення реальної шкоди вчиненого діяння та його суспільної небезпеки, як ознак об'єктивної сторони злочину, є обов'язковим предметом доказування у кримінальному провадженні. А тому твердження, що суспільно небезпечні наслідки, залежно від характеру і обсягу шкоди, заподіяної діянням об'єкту, можуть бути поділені на наслідки у вигляді реальної шкоди і наслідки у вигляді створення загрози (небезпеки) заподіяння шкоди, вбачається таким, що потребує додаткових пояснень, частину з яких викладено вище [5, с. 115].

Кримінально-правова оцінка суспільної небезпеки протиправного заподіяння матеріальної шкоди за кримінальним правом України здійснюється з

урахуванням об'єктивних і суб'єктивних чинників, але не має системного підходу, а тому викликає немало питань щодо її обґрунтованості та відповідності реальній суспільній небезпеці діянь, за які встановлена кримінальна відповідальність, і тих, що не визнаються злочинними.

Так, за умисне протиправне заподіяння смерті іншій людині передбачено покарання різного виду: виправні роботи строком до двох років або позбавлення волі на строк: до двох років (ст. 118), до п'яти років (ст.ст. 116–117), від восьми (ст.ст. 379, 400), дев'яти (ст. 348) або десяти (ст. 112 та ч. 2 ст. 115) до п'ятнадцяти років (ст.ст. 112, 115, 348, 379 та 400) або довічне позбавлення волі (ст. 112, ч. 2 ст. 115, ст.ст. 348, 379 та 400), у тому числі й за замах на вбивство (ст.ст. 112, 348, 379 та 400), який за конструкцією вказаних норм є закінченим злочином і на нього не поширюються положення ст. 68 КК. Вбачається, що встановлення в одній нормі кримінальної відповідальності і за замах на злочин, і за злочин закінчений призводить до необґрунтованого їх зрівнювання: завищує оцінку ступеня суспільної небезпеки замаху як недоведеного до повної міри реалізації умислу винної особи на вбивство людини, а з іншого боку – дає законну підставу для призначення за вчинення вбивства людини мінімального покарання, передбаченого санкцією, що могло бути справедливим лише за вчинення замаху на вбивство, і недооцінки його суспільної небезпеки.

Особливо суперечливими є санкції норм, якими встановлено відповідальність за так звані «привілейовані вбивства» (ст.ст. 116–118). Покарання у виді виправних робіт, або обмеження волі та й позбавлення волі на строк до двох і навіть п'яти років за умисне позбавлення життя людини, визнаного найвищою соціальною цінністю (ст. 3 Конституції України), навіть за передбачених пом'якшуючих обставин, не можуть вважатися такими, що відповідають характеру і ступеню суспільно небезпечних наслідків тих злочинів. Особливо видною така невідповідність стає у разі вчинення «привілейованих вбивств» за обтяжуючих обставин: щодо двох або більше осіб, завідомо малолітньої або вагітної особи, з особливою жорстокістю та інших, які «ігноруються» при кваліфікації злочинів, бо обставини, що пом'якшують вину, передбачені диспозицією, мають пріоритет над обставинами, що обтяжують вину. Об'єктивній оцінці суспільної небезпеки умисних вбивств, вчинюваних за пом'якшуючих обставин, і призначенню за них справедливого покарання сприяли б доповнення статей 116–118 КК України нормами, якими б встановлювалася відповідальність за кваліфіковані випадки привілейованого вбивства, а також підвищення верхньої межі покарання у виді позбавлення волі до рівня, що не може бути нижчим ніж верхньої межі покарання за заподіяння смерті з необережності – позбавлення волі на строк до восьми років за вбивство з необережності двох або більше осіб (ч. 2 ст. 119).

Суспільно небезпечні наслідки у вигляді фізичної шкоди людині, крім злочинів проти життя та здоров'я особи, є додатковим безпосереднім об'єктом злочину у значній частині норм у різних розділах Особливої частини Кодексу, в яких вони виступають або як обов'язкова ознака основного складу злочину (ч. 1 ст. 286), або як його кваліфікуюча ознака (ч. 2 ст. 194).

Ставлення винної особи до вчинюваного діяння і до таких наслідків може характеризуватися як необережністю (ст. 286), так і умислом (ст. 258), а тому визначення видів і розмірів справедливого покарання за такі діяння вимагають врахування усіх об'єктивних і суб'єктивних юридично значущих ознак. Вирішити це завдання у складних за конструкцією нормах, що охоплюють декілька об'єктів кримінально-правової охорони, а також в умовах конкуренції одночасно декількох норм, дуже важко. Рішення цієї проблеми вбачається через максимально можливу відмову від багатооб'єктних складних кримінально-правових норм на користь простих за конструкцією норм Особливої частини, якими кримінальна відповідальність встановлюється за посягання на один об'єкт. Заподіяння одним діянням шкоди двом або більше об'єктам кримінально-правової охорони має утворювати сукупність злочинів. Необхідно також максимально уникати конкуренції норм. Обставини, що пом'якшують або обтяжують покарання, у тому числі передбачені у нормах Особливої частини, підлягають систематизації із встановленням коефіцієнтів, на які кожна з них пом'якшує або обтяжує покарання, і закріпленням їх в окремих нормах Загальної частини. Втілення вказаних пропозицій надасть можливість здійснювати максимально точну і повну кримінально-правову оцінку діянь, враховувати усі юридично значущі пом'якшуючі і обтяжуючі обставини, та об'єктивно визначати ступінь суспільної небезпечності вчиненого злочину та особи, винної в його вчиненні, а також приймати справедливе рішення про покарання, інші заходи кримінально-правового впливу або звільнення від кримінальної відповідальності чи покарання.

Висновки. Важливе місце серед видів суспільно небезпечних наслідків злочинів належить майновій шкоді, заподіяваній об'єктам кримінально-правової охорони. Кримінальне право України у різних нормах передбачає неоднакові підходи до оцінки розмірів майнової шкоди як ознаки об'єктивної сторони злочинів. При цьому слід керуватися положеннями норм податкового, адміністративного права, законів про державний бюджет України та інших нормативних актів. Наслідком цього є відсутність чіткої системи оцінки суспільної небезпечності посягань, наслідком яких є майнова шкода, її складність. Вказане утворює низку проблемних питань у правозастосовній діяльності, дослідження і вирішення яких виходить за межі цієї статті.

Бібліографічні посилання

1. Дудоров О.О. Кримінальне право : навч. посібник / Дудоров О.О., Хавронюк М.І. ; за заг. ред. М.І. Хавронюка. – К., 2014.
2. Чернишова Н.В. Кримінальне право України (Загальна частина) : навч. посібник / Чернишова Н.В. – К., 2003.
3. Новий тлумачний словник української мови : у 3-х т. Том 3. – Вид. друге, випр. / укл. В. Яременко, О. Сліпушко. – К., 2001.
4. Берзін П.С. Злочинні наслідки в механізмі кримінально-правового регулювання : дис. ... д-ра юрид. наук / Берзін П.С. – К., 2010.
5. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник для студентів юрид. спец. вищ. закладів освіти / М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов та ін. ; за ред. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – К.; Х., 2001.

Козак Е. В. Уголовно-правовая оценка общественной опасности материального вреда в уголовном праве Украины. Исследованы понятия «общественно опасные последствия», «вред», «материальный вред», «имущественный вред», внесены предложения, направленные на усовершенствование законодательства об уголовной ответственности за преступления, последствиями которых является причинение материального вреда.

Ключевые слова: общественно опасные последствия, вред, материальный вред, имущественный вред, общественная опасность, уголовно-правовая ответственность.

Kozak O. V. Criminal legal evaluation of the social danger of material damages in the criminal law of Ukraine. It was concluded that each crime leads to socially dangerous consequences, regardless of the design of its composition. The crimes of the material composition is a material or non-pecuniary damage, and crimes with the formal composition - is creating the threat of negative consequences for the object of criminal law protection. Any of these kinds of effects is a real danger to society. Therefore, the assertion that the effects of certain crimes is causing real harm, and the other - creating a threat of causing such harm is not correct and requires clarification.

Attention is paid to the absence in the criminal law system of objective and subjective symptoms assessment of socially dangerous acts and their consequences. The result of this state of the law is a violation of several general legal principles and specific criminalization difficulties of interpretation and application of the Criminal Code, especially those with complex structures or compete with other rules.

It is proposed to create in the General Part of regulations that would provide for a system of aggravating and mitigating circumstances, the penalty coefficients of their influence on the assessment of the social danger of the crime and the establishment of penalties and avoid special part in the complex and many-constructions of criminal law, as well as their competition cases/

Keywords: socially dangerous consequences, damage, material damage, property damage, public danger, criminal liability.

Надійшла до редакції 02.02.2015

Люлько С. П.

провідний науковий співробітник

(Національна академія прокуратури України)

УДК 343.91 : 351.74/.76 : 343.35

НАПРЯМИ ЗАПОБІГАННЯ СЛУЖБОВИМ ЗЛОЧИНАМ, УЧИНЮВАНИМ ПРОКУРОРАМИ

Розглянуто негативні наслідки, які заподіюються службовими злочинами прокурорів; окреслено їх коло; виокремлено загрози від їх вчинення; надано оцінку існуючим сьогодні факторам, що можуть їм сприяти; спрогнозовано можливі наслідки від їх вчинення. Акцентовано увагу на тих заходах, що мають бути вжиті першочергово та невідкладно, з метою локалізації наявних та можливих проявів службових злочинів з боку прокурорів.

Ключові слова: прокуратура, службові злочини, корупція, заходи запобігання, реформування.

Постановка проблеми. Неправомірною поведінкою прокурорів не тільки викликає негативний суспільний резонанс, але й підриває засади правової держави, перешкоджає побудові громадянського суспільства, реалізації принципу рівності всіх перед законом, заінтересованості населення у підтри-

манні правопорядку, мотивації поваги до закону. Правопорушення прокурорів торкаються інтересів багатьох громадян, тому що вони сприяють формуванню моральних деформацій, які мають істотний криміногенний потенціал.

Це відображено й у Рішенні розширеного засідання колегії Генеральної прокуратури України від 2 серпня 2014 року, в якому, зокрема, зазначено, що «кардинальні зміни в системі органів прокуратури потребують особливої уваги до комплектування прокуратур фахівцями з високими моральними та професійними якостями. З метою підвищення рівня довіри суспільства до органів прокуратури особливе значення має посилення профілактичної та виховної роботи в колективах, викорінення корупційних проявів, ганебних вчинків, кількість яких зросла майже вдвічі. Мають місце факти вчинення прокурорами та слідчими злочинів, пов'язаних із хабарництвом та зловживанням службовим становищем. Важливим є дотримання принципу політичної незалежності прокурорів при здійсненні своїх повноважень» [1]. Вищезазначене підкреслює актуальність питання напрацювання кримінологічних підходів для запобігання службовим злочинам, вчинюваним прокурорами.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Вагомий внесок у дослідження кримінально-правової характеристики службових злочинів зробили такі вітчизняні та зарубіжні науковці: П.П. Андрушко, В.М. Бурдін, Б.В. Волженкін, Д.М. Горбачов, О.О. Дудоров, З.А. Загінєй, О.О. Кваша, В.М. Киричко, О.М. Литвак, О.М. Литвинов, Р.Л. Максимович, М.І. Мельник, В.А. Мисливий, В.О. Навроцький, А.С. Нерсесян, В.І. Осадчий, А.В. Савченко, О.Я. Светлов, Є.Д. Скулиш, Т.І. Слуцька, М.І. Хавронюк, В.Г. Хашев, Ю. І. Шиндель, А.В. Шнітенков, О.М.Юрченко, П.С. Яні, Н.М. Ярмиш, О.Д. Ярошенко та інші.

Слід зазначити, що проблема злочинності прокурорів у сфері службової діяльності раніше спеціально не досліджувалася. Аналіз наукових праць М.І. Ануфрієва, О.М. Бандурки, І.А. Гельфанда, А.А. Герцензона, О.Ф. Гіди, І.П. Голосніченка, Е.О. Дідоренка, Є.В. Додіна, М.М. Дорогих, Б.В. Здравомислова, А.Ф. Зелінського, В.Ф. Кириченка, Я.Ю. Кондратьєва, П.П. Михайленка, Г.О. Омельченка, О.Я. Светлова, М.І. Хавронюка, О.Н. Ярмиша та інших провідних вчених говорить про те, що вивчалися лише окремі аспекти правопорушень в інших правоохоронних органах і увага на вчиненні службових злочинів прокурорами не акцентувалася.

Мета – виокремити коло злочинів, які вчиняються прокурорами у сфері службової діяльності, визначити потенційні загрози від їх наслідків та визначити напрями запобігання.

Виклад основного матеріалу. Побудова демократичної правової держави (що відповідає нормам Конституції) потребує створення дієвої системи правоохоронних органів, яка б забезпечувала реалізацію функцій держави та розвиток громадянського суспільства. Ситуація в країні сьогодні характеризується рядом проблем: наявність протиріч у законодавстві, недостатньо ефективна діяльність, зниження престижу правоохоронних органів та зростання недовіри до них населення, невідповідність соціального та правового стано-

вища співробітників тощо. Однак процеси реформування правоохоронних органів, зумовлені потребами їх більш активної участі у вирішенні перспективних та поточних проблем життєдіяльності українського суспільства, набули незворотного характеру.

Перебування України в Раді Європи та перспектива входження до Євросоюзу вкотре підтверджують гостру необхідність адаптації її правових інститутів до норм Європейського співтовариства, згідно з якими правоохоронні структури мають дещо змінити свої роль та функції шляхом перетворення на органи, що відповідатимуть демократичним, європейським стандартам. У свою чергу, реалізація таких важливих пріоритетів національних інтересів, як інтеграція України до європейського політичного, економічного, правового простору, вимагає удосконалення законодавчого забезпечення демократичного розвитку країни, насамперед у правоохоронній сфері. Затверджені Законом України від 14 жовтня 2014 року № 1699 «Засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки» у своїх положеннях опосередковано критикують декларативність змісту Національної антикорупційної стратегії на 2011–2015 роки за відсутність чітких індикаторів стану та ефективності її виконання та за опосередковану мету, визначають – «створення в Україні системи прийняття рішень щодо антикорупційної політики на основі результатів аналізу достовірних даних про корупцію та чинників, які до неї призводять, зокрема статистичних спостережень, моніторингу виконання цих рішень та їх впливу на стан справ з питань запобігання корупції...». При цьому наголошується на забезпеченні достатніх гарантій незалежності у діяльності прокурорів у поєднанні зі зміною принципів формування територіальної мережі органів прокуратури з метою ліквідації корупціогенних чинників у вигляді «корупційних альянсів» місцевих органів виконавчої влади, прокуратури, міліції та судів. Однак це лише констатація наслідків, передумовами виникнення яких є запозичення на рівні держави аспектів такого соціально-економічного явища, як глобалізація. В умовах технологічних і організаційних нововведень світовий соціально-економічний простір потерпає від серйозних структурних змін. Процеси обмеження втручання держави в економіку, нові технології, досягнення в галузі засобів зв'язку і створення широких економічних зон, а також лібералізація ринків впливають на процес розвитку, є каталізаторами відчутного росту продуктивності і появи нових можливостей. Це сприяє одержанню прибутків у рамках не тільки легальної економіки, але й організованої злочинності, яка існує паралельно з легальною економікою і одержує з неї свої прибутки. Слід враховувати, що головна мета організованої злочинності – нажива, отримувана від торгівлі забороненими товарами чи від заборонених послуг. Як свідчать дослідження з проблем організованої злочинності, монополізація торгівлі такими товарами чи послугами гарантує високі доходи [2, с. 12]. Злочинці охоче вкладають свої капітали у звичайні, легальні підприємства. Відбувається так звана інфільтрація організованої злочинності в легальний бізнес. Ці операції дають подвійну перевагу: приносять прибутки і створюють респек-

табельний камуфляж злочинній діяльності. Такі підприємства видаються ідеальним середовищем, яке дає змогу легалізувати гроші, отримані в результаті злочинних операцій. Вони дозволяють членам організованих злочинних груп «вилазити на поверхню», виступати під маскою респектабельних бізнесменів, поважних членів суспільства [2, с. 15]. Однак згодом стало ясно, що саме завдяки легалізованим коштам, що інвестуються як у легальну економіку, так і таким, що направляються на фінансування різних акцій, представники організованої злочинності одержали доступ до політичних інститутів суспільства, стали активно впливати, а в окремих випадках і формувати політику держав. Злочинні організації проникають до влади, збільшуючи рівень корупції, що не може не підірвати її авторитет. Тому організована злочинність – це не лише кримінально-правове, але й політичне явище, яке несе загрозу для національної безпеки [3, с. 374]. В частині виокремлення корупційної складової слід враховувати, що корупція – це сукупність антидержавних та псевдоуправлінських умисних вчинків кримінального характеру, які вчинюються в різноманітних сферах, функціонування яких прямо чи опосередковано регулюється державою в особі уповноважених представників. І найгірші прогнози збуваються у випадках зрощення фінансових можливостей оргзлочинності та процесуальних повноважень прокурора на корупційному підґрунті. Визначення у Кримінальному Кодексі України корупції не як конкретного злочину, а окреслення кола злочинів, що можуть мати характер корупційних правопорушень, вдалося завдяки внесенню змін до ст. 45 та Розділу 17 Кримінального кодексу України [4]. Не заглиблюючись у питання повноти цього кола злочинів та нюансів їх віднесення чи невіднесення до кримінально караних корупційних правопорушень, зазначимо, що прокурори можуть нести відповідальність за вчинення таких злочинів у сфері службової діяльності: зловживання владою або службовим становищем [5], перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу, службове підроблення [6], службова недбалість, прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою [7–8], незаконне збагачення, зловживання впливом. Серед них 57 % мають саме характер корупційних і можуть бути визначені як службово-корупційні склади злочинів, які притаманні прокурорам. Однак це є лише одним із аспектів службових злочинів, вчинюваних прокурорами, і не всі вони, безумовно, вчинюються з корисливих мотивів і обов'язково в якості «резидентів» організованих злочинних угруповань чи олігархічних кланів. Дослідження сучасної кримінологічної науки свідчить, що криміногенні фактори службових злочинів досить численні і різноманітні і визначаються істотними змінами у соціально-економічному житті суспільства, за основною характеристикою їх поділяють на п'ять груп: політичні, економічні, організаційно-управлінські, соціально-психологічні та правові фактори [9, с. 306]. Слід зауважити, що вищенаведені фактори за своїм змістом, беззаперечно, впливають на рівень службово-корупційної злочинності прокурорів. Наявність організаційно-управлінських факторів складно заперечувати з огляду на започаткування

процесу реформування органів прокуратури. В свою чергу, локалізація соціально-психологічних факторів потребує більш широкого залучення громадського контролю за діяльністю органів прокуратури. Наявність правового фактора може ґрунтуватися лише на тому, що на даний час Національне агентство з питань запобігання корупції перебуває у стадії становлення. Тобто за своїм змістом, з точки зору кримінології, на даний час існують найбільш сприятливі передумови вчинення розглядуваної категорії злочинів. І це без урахування того, що держава фактично перебуває у стані війни. За таких умов доцільно акцентувати увагу на тих заходах, що мають бути вжиті першочергово та невідкладно, з метою локалізації наявних та можливих проявів службово-корупційних злочинів з боку прокурорів:

- політичного характеру – систематична робота з кадрами, виховання патріотичних почуттів та створення умов для вдосконалення професійних якостей і відповідного просування по службі;

- економічного характеру – запровадження ефективної системи контролю за доходами і видатками прокурорів;

- соціального характеру – доведення рівня оплати праці прокурорів до їх соціального статусу;

- правового характеру – законне обмеження прокурорів щодо їх процесуальних рішень (зокрема в контексті забезпечення реалізації дієвого механізму оскарження вищестоящому прокурору із виключенням практики надсилання скарг на дії прокурорів для розгляду до прокуратур, де вони працюють);

- кризь призму заходів у сфері державного управління – максимально широко застосовувати правила добору і розстановки кадрів, які базуються на конкурсній основі, покласти персональну відповідальність за дотримання підлеглими «Кодексу професійної етики та поведінки працівників прокуратури» на кожного керівника структурного підрозділу органів прокуратури.

Запропонований перелік заходів, безумовно, не є вичерпним, але першочерговим, і має поєднуватися із започаткуванням моніторингу інформації, яка надходить до Управління внутрішньої безпеки та захисту працівників прокуратури Генеральної прокуратури України, для виокремлення характерних ознак і створення переліку посад у органах прокуратури, найбільш уразливих для вищенаведених криміногенних факторів та «схильних» до вчинення службово-корупційних злочинів. При цьому слід виходити не лише з того, що прокурор наділений певними правами, набув відповідного процесуального статусу та обіймає відповідну посаду, а й з того, чи володіє він можливостями, виходячи із сукупності цих властивостей, при вчиненні протизаконних дій, завдавати вірогідними службовими та корупційними злочинами шкоди виконуваним, відповідно до покладених обов'язків, функціям держави і чи є підстави припускати, що його імовірна протиправна поведінка завдасть шкоди іміджу органів прокуратури у вигляді таких можливих наслідків:

- руйнація одного з основоположних конституційних принципів державного устрою – неухильне дотримання законності в діяльності його владних структур;

- виклик широкого невдоволення членів суспільства несправедливістю

рішень, що приймаються органами прокуратури [10];

- підрив моральних устоїв суспільства і дискредитація органів прокуратури;
- нанесення країні політичного, економічного й іншого збитку, підриву

можливості її успішного демократичного розвитку.

Безумовно, це явище характеризується високим рівнем латентності. Однак, з огляду на те, що факти злочинів у сфері службової діяльності, вчинювані прокурорами, сприяють зростанню недовіри громадян до здатності органів прокуратури забезпечити належне виконання конституційних функцій – запобігання злочинам цієї категорії повинне стати основоположним етапом у боротьбі як із корупцією, з огляду на функції прокуратури згідно з чинною Конституцією [11], так і локалізацією загроз, які виникають в їх результаті, від порушення порядку здійснення правосуддя до негативних чинників, які псують імідж прокуратури. Лише внутрішня ефективна боротьба з корупцією у лавах органів прокуратури дозволить державі як впроваджувати відповідні реформи, так і забезпечувати правопорядок [12]. У контексті змісту даної статті слід зазначити, що в першу чергу потребує удосконалення системи законодавства щодо забезпечення максимальної прозорості діяльності органів прокуратури, оптимізації правових норм, ліквідації двозначностей в їх трактуванні, суперечностей та численних відсилок до відомчих актів, заборони будь-якого відомчого трактування загальнодержавних правових норм. Необхідно систематично висвітлювати діяльність органів прокуратури у засобах масової інформації та інших друкованих виданнях, зважаючи на важливе значення розвитку інформаційно-освітніх програм для населення, які б показували загрозу службово-корупційної злочинності у правоохоронних органах у цілому і органах прокуратури зокрема, для нормальної життєдіяльності держави та громадян, сприяли б вмінню протистояти і вірно реагувати на корупційні дії.

Висновки. Отже, як підсумок, слід акцентувати увагу на невідкладному запровадженні заходів, які не потребують додаткових видатків з державного бюджету (за винятком соціальних, хоча це питання теж є дискусійним з огляду на перспективи скорочення штатного розпису органів прокуратури), котрі можуть запобігти проявам службово-корупційних злочинів, вчинюваних прокурорами на сучасному етапі. Ці дії слід запроваджувати до розробки та виконання планових заходів із впровадження положень стратегії реформування органів прокуратури [13] на загальнодержавному рівні, котрі будуть базуватися на безкомпромісній боротьбі з корупцією та самоочищенні органів прокуратури.

Бібліографічні посилання

1. Про підсумки роботи органів прокуратури України у першому півріччі 2014 року та заходи, спрямовані на підвищення ефективності їх діяльності, основні завдання на наступний період : рішення розширеного засідання колегії Генеральної прокуратури України від 2 серпня 2014 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/kol2014.html?_m=publications&_t=cat&id=114872
2. *Полькен К.* Кто не молчит, тот должен умереть: Факты против мафии / Полькен К., Сцепоник Х. ; пер. с нем. А.М. Сулова. – 2е изд., испр. и доп. – М., 1988.
3. *Криминология : учебник / под ред. В.Н. Бурлакова, Н.М. Кропачева.* –СПб., 2002.
4. *Кримінальний кодекс України [Електронний ресурс].* – Режим доступу:

<http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>

5. Слідчим та прокурорам, які незаконно притягнули до кримінальної відповідальності двох осіб за подіями Євромайдану, оголошено про підозру [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_t=rec&id=148215&fp=330.

6. У справі В. Лозінського повідомлено про підозру колишньому прокурору Київської області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_t=rec&id=148039&fp=340

7. У Дніпропетровську під час одержання хабара викрито працівника прокуратури [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_t=rec&id=150004&fp=210

8. Викрито прокурора Обухівського району на вимаганні неправомірної вигоди [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_t=rec&id=149028&fp=290

9. Кримінологія : підручник / В.В. Голіна, Б.М. Головкін, М.Ю. Валуйська та ін.; за ред. В.В. Голіни, Б.М. Головкіна. – Х., 2014.

10. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kp.ua/politics/496569-shokyn-oppredshestvennykakh-yarema-sdelal-mnoho-a-makhnytskyi-zatiahyval-dela-po-evromaidanu>

11. Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

12. Давід Сакварелідзе: у Генеральній прокуратурі Україні розпочинається набір нових кадрів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_t=rec&id=152557&fp=60

13. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://davidkiziria.wix.com/reform4p#!Відбулася-презентація-стратегії-реформування-Генеральної-прокуратури-України/сус/1>.

Люлько С. П. Направления предупреждения служебных преступлений, совершаемых прокурорами. Рассмотрены негативные последствия совершения служебных преступлений прокурорами; выделены составы таких преступлений; очерчены угрозы от их совершения; дана оценка существующим на сегодня факторам, которые могут им способствовать; спрогнозированы возможные последствия от их совершения. Акцентировано внимание на тех мероприятиях, которые должны быть приняты в первую очередь и безотлагательно с целью локализации имеющихся и возможных проявлений служебных преступлений со стороны прокуроров.

Ключевые слова: прокуратура, должностные преступления, коррупция, меры предотвращения, реформирование.

Lyul'ko S. P. Directions for prevention of official crimes acted by public prosecutors. This article examines the negative effects that caused by official crimes prosecutors; outlines their sphere; outlined the threat from their committing; given the assessment of existing today, the factors that may promote them; provided by the possible consequences of their committing. Attention on those measures that should be taken as priority and urgent, with the aim of localizing the existing and possible manifestations of official crimes by prosecutors.

Research of modern criminology science indicates that criminogenic factors of official crimes are quite numerous and diverse and determined by significant changes in the socio-economic life of the society and for the essence characteristic are divided into five main groups: political, economic, organizational and managerial, socio-psychological and legal factors.

It should be noted that the above factors according to its content definitely affect the level of service-corruption-crime prosecutors.

There are sufficient grounds to claim that, from the point of view of Criminology, at the present time there are most favorable preconditions for committing under the category crimes.

Under such conditions, it is advisable to focus on those activities that should be taken as priority and urgent, with the aim of localizing the existing and possible manifestations of service-corruption crimes by prosecutors: - political nature – a systematic staff training, patriotic feelings and create conditions for improving professional qualities and relevant promotion; - economic

nature – the introduction of an effective system of control over the revenues and expenses of prosecutors; - social nature is proof of the level of remuneration of prosecutors to their social status; - legal nature – legal restrictions the prosecutors about their procedural decisions (in particular, in the context of ensuring the implementation of an effective mechanism to appeal the superior prosecutor, with the exception of the practice of sending complaints to prosecutors for consideration to the Prosecutor's Office -where they operate); through the prism of events in the sphere of public administration – the most widely applied the rules of selection and placement, which is based on a competitive basis, putting the responsibility for compliance with the «Code of professional ethics and the behavior of prosecutors» for each manager.

In the context of this article it should be noted that in the first place requires the improvement of the legislation to ensure maximum transparency of the activity of the Prosecutor's Office, the optimization of the legal norms, eliminating ambiguities in their interpretation, contradictions and numerous of references to departmental regulations, ban any departmental interpretation of national legal norms.

It must systematically highlight the activity of the Prosecutor's Office to the media and other printed publications, taking into account the importance of the development of information and educational programs for the public, which showed the threat of service-the corruption crime in law enforcement in general, and the bodies of the Prosecutor's Office, in particular, for normal functioning of the State and citizens, foster the ability to confront and faithfully respond to corrupt activities.

It must focus on the urgent adoption of measures that do not require additional spending from the State budget (excluding social, although this question is debatable, considering the prospects for reducing the number of prosecutors), which can prevent manifestations of service-corruption crimes committed by prosecutors at the present stage.

These actions should be introduce to the development and implementation of the planned measures to implement the provisions of the strategy for the reform of the Prosecutor's Office at the national level, which are based on the uncompromising struggle against corruption and self-purification of the Prosecutor's Office.

Keywords: prosecutor's office, malfeasance, corruption, prevention measures, reforming.

Надійшла до редакції 11.05.2015

Мороз В. П.
суддя Індустріального районного
суду м. Дніпропетровська
УДК 343.36+341.6

ЩОДО ДОЦІЛЬНОСТІ ЗАПРОВАДЖЕННЯ У КРИМІНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ВИКОНАННЯ РІШЕНЬ МІЖНАРОДНИХ СУДОВИХ УСТАНОВ

Розглянуто питання про перспективу запровадження відповідальності за невиконання рішень міжнародних судових установ, зокрема Міжнародного кримінального Суду, Міжнародного Суду ООН, у кримінальному законодавстві України. Автор звертає увагу на недосконалість кримінально-правової охорони виконання рішень міжнародних судових установ, зокрема, на недоліки ст. 382 КК України. На підставі критичного дослідження законодавчих ініціатив з цього питання автор обґрунтовує позицію про доцільність запровадження у КК України окремої норми, якою слід передбачити кримінальну відповідальність за невиконання

остаточних рішень міжнародних судових установ, що підлягають виконанню згідно з міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Ключові слова: міжнародній судові установи, Міжнародний кримінальний Суд, Міжнародний Суд ООН, судові рішення, невиконання судового рішення, кримінальна відповідальність, удосконалення кримінального законодавства.

Постановка проблеми. Сучасні міжнародні відносини характеризуються зростанням кількості міжнародних судів, які покликані вирішувати міжнародні спори, захищати права людини. Рішення таких судів стосуються важливих питань міжнародного життя, основними учасниками якого є держави і міжнародні організації. Останнім часом в Україні значного поширення набула практика звернення громадян до Європейського суду з прав людини, а також практика звернення держави до інших міжнародних судових установ, зокрема до Міжнародного кримінального суду та Міжнародного суду ООН. Поштовхом для звернення України до останніх судових установ стали анексія Російською Федерацією Автономної Республіки Крим, розв'язання та ведення збройного конфлікту на південному сході нашої країни, який супроводжується суттєвим порушенням норм гуманітарного права, фінансування тероризму. Проте якщо механізм забезпечення виконання рішень ЄСПЛ в Україні існує, хоча й залишається недосконалим, та передбачена кримінально-правова охорона їх виконання, то механізм виконання рішень інших міжнародних судових органів, особливо рішень стосовно притягнення осіб до відповідальності за міжнародні злочини, зокрема за злочини проти людяності, військові злочини, злочини агресії, у нашій державі перебуває на стадії формування, що стосується і кримінально-правових засобів забезпечення їх виконання.

У зв'язку з цим Україна як незалежна та правова держава, що стоїть на шляху євроінтеграції, сьогодні як ніколи зацікавлена у модернізації свого законодавства для вирішення питань гармонізації міжнародних стандартів у чинному законодавстві.

На сьогодні, як демонструє аналіз Кримінального кодексу України (далі – КК України), лише ч. 4 ст. 382 КК України передбачає відповідальність за невиконання рішень Європейського суду з прав людини, який є міжнародною судовою установою, створеною державами – учасницями Конвенції про захист прав і основних свобод людини з метою забезпечення виконання ними своїх зобов'язань за Конвенцією та протоколами до неї [1]. Відповідальність же за невиконання рішення будь-якої іншої міжнародної судової установи в чинному КК України відсутня.

Враховуючі той факт, що головним критерієм визначення ефективності правосуддя як в Україні, так і на міжнародній арені є результативність виконання рішень судових органів, вбачається актуальним дослідження питання забезпечення виконання в Україні рішень міжнародних судових установ, в тому числі і кримінально-правовими засобами.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Діяльність міжнародних судових органів розглядалася в роботах вітчизняних і зарубіжних науковців, зокрема, М.О. Баймуратова, М.В. Буроменського, В.Г. Буткевича, В.М. Корецького, П.М. Рабіновича, Т.Л. Сироїд,

Л.О. Камаровського, Г.Г. Шинкарецької та ін. [2; 3].

Також у галузі вітчизняного кримінально-процесуального та міжнародного права з питань виконання рішень іноземних судів та окремих міжнародних судових установ існує велика кількість робіт за авторством Ю.П. Аленіна, С.А. Альперта, О.І. Виноградової, В.І. Галагана, В.М. Гребенюка, В.А. Гринчака, Ю.М. Грошевого, В.Г. Гончаренка, В.С. Зеленецького, Н.С. Карпова, М.В. Костицького, Л.М. Лобойка, В.З. Лукашевича, Є.Д. Лук'янчикова, В.Т. Маляренка, М.М. Михеєнка, В.В. Молдована, В.Т. Нора, М.А. Погорецького та ін. [4]. Проте у вітчизняній кримінально-правовій науці питання відповідальності за невиконання рішень міжнародних судових установ достатньою мірою не вивчалось. Здебільшого в науковій літературі як вітчизняними, так і зарубіжними вченими приділялася увага загальним питанням кримінально-правової охорони виконання судових рішень, що відбилося, зокрема, у працях Ю.В. Александрова, П.П. Андрушка, М.І. Бажанова, В.І. Борисова, В.М. Бурдіна, І.А. Вартилецької, А.А. Васильєва, І.С. Власова, В.А. Головчука, В.В. Кузнєцова, Я.М. Кульберга, С.В. Максимова, М.І. Мельника, С.С. Мірошниченка, В.О. Навроцького, Н.А. Носкова, Ш.С. Рашковської, А.В. Савченка, П.О. Скоблікова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація, В.І. Тютюгіна, І.М. Тяжкової, Т.Д. Устінової, М.І. Хавронюка та інших [5; 6].

Метою статті є дослідження питання доцільності запровадження в національному законодавстві кримінальної відповідальності за невиконання рішень міжнародних судових установ (далі – МСУ).

Виклад основного матеріалу. Сьогодні існує велика кількість інституцій, що володіють ознаками міжнародного суду. Основними з них є: Міжнародний суд ООН, Міжнародний кримінальний суд, Міжнародний трибунал з морського права, Європейський суд з прав людини, міжнародні кримінальні трибунали та інші.

Крім судового розгляду міжнародних спорів, міжнародні суди (далі – МС) здійснюють функції з надання консультативних висновків, виконують роль таких контрольних механізмів, що гарантують дотримання державами прийнятих на себе зобов'язань у певній сфері міждержавного співробітництва; вони є засобом притягнення індивідів до кримінальної відповідальності на міжнародному рівні в разі вчинення ними серйозних порушень гуманітарного права; у межах функції впливу на національні правові системи суди є засобом їх гармонізації і вдосконалення [2, с. 154].

Найбільш важливою відмінністю від усіх інших засобів мирного вирішення міжнародних спорів визнається обов'язковість рішень МСУ. Сторони (країни-учасники) зобов'язані виконати рішення МСУ, проте у більшості з них немає можливості застосування примусових заходів їх виконання. Здебільшого саме визнання юрисдикції міжнародного суду та загальна воля суверенних держав слугує джерелом імперативної сили таких рішень і гарантує їх виконання. Є очевидним, що невиконання таких рішень ніяким чином не сприяє підвищенню авторитету МСУ та поширенню судового розгляду як засобу вирішення міжнародних спорів.

Як вірно зазначає В.Г. Буткевич, рішення МСУ та його консультативні ви-

сновки, якщо вони винесені відповідно до принципів і норм міжнародного права, можуть і повинні позитивно впливати на правосвідомість та практичну діяльність суб'єктів міжнародного права, основними з яких є держави [7, с. 134].

Що стосується України, то останнім часом наше країна активізувала роботу із залучення міжнародних судових інститутів для вирішення нагальних проблем, пов'язаних із захистом її суверенітету та незалежності, забезпечення основних прав та свобод людини та громадянина, притягнення винних суб'єктів до відповідальності за розв'язання та підтримування збройного конфлікту на південному сході країни, вчинення злочинів проти людяності, військових злочинів, злочинів агресії та злочинів, пов'язаних із фінансуванням тероризму, які здебільшого підпадають під міжнародні злочини¹.

Так, протягом 2014–2015 років вперше в історії незалежної України наша держава звернулася із відповідними заявами до Міжнародного кримінального суду (далі – МКС) [9]. Верховна Рада України як єдиний орган законодавчої влади України визнав юрисдикцію Міжнародного кримінального суду з метою притягнення до кримінальної відповідальності у Міжнародному кримінальному суді:

- щодо передбачених статтею 7 Римського статуту Міжнародного кримінального суду злочинів проти людяності під час мирних акцій протестів громадян, що мали місце в Україні у період з 30 листопада 2013 року по 22 лютого 2014 року, а саме Януковича Віктора Федоровича – Президента України та інших посадових осіб, яких визначить прокурор Міжнародного кримінального суду² [10];

- щодо передбачених статтями 7 та 8 Римського статуту Міжнародного кримінального суду злочинів проти людяності, воєнних злочинів, скоєних на території України починаючи з 20 лютого 2014 року і по теперішній час вищими посадовими особами Російської Федерації та керівниками терористичних організацій "ДНР" та "ЛНР", яких визначить прокурор Міжнародного кримінального суду [11].

Нагадаємо, що Україна хоча й підписала 20 січня 2000 р. Римський Статут

¹ Так, у 2014 р. можна спостерігати збільшення кількості злочинів, які вчинялись із використанням вогнепальної зброї, з 761 до 2523 (+ 69,8 %), а також таких груп злочинів: проти основ національної безпеки України – з 8 до 527 (+ 98,5 %), проти волі, честі та гідності особи – з 483 до 2202 (+ 78,1 %), проти громадської безпеки – з 7772 до 11947 (+34,9 %), проти безпеки руху та експлуатації транспорту – з 19722 по 24700 (+ 20,1 %), у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації – з 370 до 959 (+ 61,4 %), проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини) – з 369 по 4153 (+ 91,1 %), проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку – до 9 (+ 100 %). Зокрема, слід вказати на той факт, що за всі роки незалежності України саме у 2014 році були зафіксовані перші випадки порушення кримінальних проваджень за злочини проти миру, безпеки людства і міжнародного правопорядку. Так, за ст. 436 «Пропаганда війни» КК України було відкрито 3 провадження, за ст. 437 «Планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни» КК України – 3 провадження, за ст. 438 «Порушення законів та звичаїв війни» КК України – 1 провадження, за ст. 447 «Найманство» КК України – 1 [8].

² Прокурор МКС Фату Бенсуда 17.04.2014 р. розпочала попереднє розслідування ситуації в Україні з 21.11.2013 р. по 22.02.2014 р. з метою визначити, чи були скоєні в цей період в Україні злочини проти людяності [12].

Міжнародного кримінального суду³, але досі його не ратифікувала у зв'язку з необхідністю внесення відповідних змін до Конституції України (до ст. 124)⁴ [9]. Проте прийняття такого політичного рішення може тривати певний час⁵. Відповідно до п. 3 ст. 12 Римського Статуту Україна може максимально використати можливість спеціального визнання юрисдикції МКС щодо окремих злочинів чи злочину, чим скористалось політичне керівництво нашої країни.

У перспективі в разі прийняття остаточного рішення МКС за вищезазначеними заявами і за заявами інших держав-учасниць та за умови ратифікації Римського статуту Україною виникне потреба в урегулюванні питання виконання вироків МКС на території нашої держави (в такому разі буде доцільним розробити та прийняти окремий нормативний документ на кшталт Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23.02.2006 № 3477-IV), в тому числі й питання про запровадження правоохоронних норм, спрямованих на забезпечення виконання таких рішень.

Щодо останнього, то спробуємо звернути увагу на перспективу запровадження відповідної кримінальної відповідальності за невиконання рішень МКС у національному кримінальному законодавстві. З урахуванням розроблених теорією кримінального права підстав та принципів криміналізації діянь сьогодні в Україні є передумови або, точніше, створюються передумови запровадження саме кримінальної відповідальності за невиконання рішень міжнародних судових установ взагалі та МКС зокрема. І перший крок у цьому напрямі було зроблено, коли ст. 382 «Невиконання судового рішення» КК

³ Станом на 2014 рік Статут ратифікували 122 держави, зокрема, усі держави Євро-союзу. Міжнародний кримінальний суд став першим постійним кримінальним судом. Він не входить до структури Організації Об'єднаних Націй, але може порушувати справи за поданням Ради Безпеки ООН [13].

⁴ Як відомо, у 2001 р. Президент України звернувся до Конституційного Суду України (далі – КСУ) за офіційним тлумаченням положень Конституції України та можливості приєднання нашої держави до Римського Статуту. КСУ 11 липня 2001 р. ухвалив висновок про визнання Римського Статуту МКС таким, що не відповідає Конституції України, в частині, що стосується положення абзацу десятого преамбули і ст. 1 Статуту, відповідно до яких «Міжнародний кримінальний суд доповнює національні органи кримінальної юстиції» [14]. Решта положень Римського Статуту, що були предметом розгляду КСУ, визнано зазначеним Висновком такими, що відповідають Конституції України.

Таким чином, оскільки відповідно до вимог ст. 9 Конституції України укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до неї [15], ратифікація Римського Статуту Міжнародного кримінального суду можлива за умови законодавчого врегулювання окреслених вище питань в Основному Законі України.

⁵ З приводу ратифікації РС досі точаться дискусії на експертному рівні, що пов'язано з необхідністю: по-перше, внесення відповідних змін до Конституції України (в частині визнання юрисдикції); по-друге, певним побоюванням зустрічного звернення до МКС Російської Федерації на протиправні дії українських військових під час проведення АТО та можливого притягнення їх до відповідальності в майбутньому [13; 16; 17]. Проте, погоджуючись з думкою екс-судді Міжнародного кримінального трибуналу з колишньої Югославії (2002–2005 рр.) В. Василенка, зазначимо, що в ситуації, що склалася в державі, не слід чекати, поки будуть внесені зміни до Основного Закону; Римський Статут дозволяє одноразово в порядку *ad hoc* звертатися з відповідною заявою до МКС, тим самим визнаючи його юрисдикцію саме у конкретному випадку [18].

України на підставі Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 07.07.2010 № 2453-VI було доповнено окремою частиною, якою передбачено відповідальність за невиконання рішень Європейського суду з прав людини [1]. Також при запровадженні такої кримінальної відповідальності законодавцем переважно були дотримані підстави та принципи криміналізації діянь. Хоча, на нашу думку, окремі з них не були дотримані, наприклад, наявність можливостей системи кримінальної юстиції для реалізації кримінально-правової заборони та такі принципи криміналізації, як принцип системно-правової несуперечності, міжнародно-правової необхідності та допустимості, процесуального здійснення переслідування [19; 20, с. 69; 21, с. 204-205].

При вирішенні питання запровадження кримінальної відповідальності за невиконання рішень МКС¹ також слід звернути увагу на дотримання підстав та принципів криміналізації. Так, на нашу думку, сьогодні запровадження такої відповідальності не повною мірою буде відповідати підставам криміналізації: по-перше, у країні відсутні факти таких діянь, пов'язаних із невиконанням рішень МКС; по-друге, відсутні зобов'язання за міжнародними угодами щодо виконання рішень МКС (Римський статут досі не ратифікований Україною), – а також принципам криміналізації, зокрема, принципу конституційної адекватності (в Основний Закон до ст. 124 досі не внесено зміни стосовно визнання юрисдикції міжнародного кримінального суду²) [14] та принципу міжнародно-правової необхідності та допустимості, процесуального здійснення переслідування. Щодо останнього принципу зазначимо, що положення Римського статуту безпосередньо не передбачають запровадження у національному законодавстві держави-учасниці окремої відповідальності за невиконання рішень МКС. Проте встановлення такої відповідальності – це виключне право будь-якої держави у разі наявності відповідних підстав для криміналізації. Зазначимо, що на сьогодні вже створено відповідні нормативно-правові передумови виконання вироків МКС в Україні. На підтвердження цього звернемо

¹ Відповідно до положень Римського статуту до таких рішень МКС, які потребують виконання державою-учасницею, можна віднести: виконання за рішенням суду арешту в державі-учасниці (ст. 59 Статуту); виконання рішення суду щодо сприяння у забезпеченні відшкодування завданої шкоди потерпілому (ст. 75 Статуту); виконання покарання у виді позбавлення волі (ст.ст. 103 «Роль держави у виконанні покарання у виді позбавлення волі», 104 «Виконання вироку» Статуту); виконання рішення щодо штрафу та заходів про конфіскацію (ст. 109 Статуту) [9]. Також слід зазначити, що більша частина вироків МКС стосується забезпечення державою-учасницею виконання відповідних видів покарань, які передбачені ст. 77 «Види покарань, що застосовуються» Статуту, а саме: позбавлення волі до 30 років; довічне позбавлення волі; конфіскація доходів, здобутих злочинним шляхом; штраф.

² Свого часу з урахуванням висновку Конституційного Суду України на підставі аналізу чинного законодавства та досвіду інших країн у цій сфері за дорученням Президента України Міністерством юстиції України було розроблено та подано в установленому порядку до Адміністрації Президента України законопроект про внесення змін до Конституції України. Даним проектом Закону було запропоновано доповнити ст. 124 Конституції України новою частиною четвертою, виклавши її в такій редакції: «Україна визнає юрисдикцію міжнародних судових органів у порядку і на умовах, передбачених міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України» [3, с. 134].

увагу на положення Кримінального процесуального кодексу України. Так, у ч. 1 ст. 614 «Визнання та виконання вироків міжнародних судових установ» КПК України закріплено, що визнання та виконання в Україні вироків міжнародних судових установ, а також прийняття осіб, засуджених такими судами до позбавлення волі, здійснюються згідно з правилами цього Кодексу на підставі міжнародного договору, згоду на обов'язковість якого надано Верховною Радою України [22]. Дана норма є новою і перспективною, особливо в частині використання законодавцем у диспозиції норми узагальнюючого словосполучення «вироки міжнародних судових установ». Аналіз даної норми фактично підтверджує той факт, що в Україні створено правові підстави для організації виконання вироків міжнародних судових установ, до яких належить не тільки Міжнародний кримінальний суд, а й міжнародні кримінальні трибунали, юрисдикція яких може визнаватися Україною.

Поряд із цим протягом 2014 року можна спостерігати позитивні зрушення у напрямі вирішення питання ратифікації Римського статуту та внесення відповідних змін до кримінального та процесуального законодавства, які пов'язані з активністю законотворчої роботи Верховної Ради України (далі – ВРУ). Так, за цей період у ВРУ було зареєстровано чотири відповідні законопроекти, а саме: «Про ратифікацію Римського статуту міжнародного кримінального суду» реєстр. № 0072 від 22.02.2014 (автор Москаль Г.Г.), «Про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього» реєстр. № 0086 від 22.05.2014 (автор в.о. Президента України Турчинов О.В.), «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Римського статуту Міжнародного кримінального суду» реєстр. № 4926 від 22.05.2014 (автор в.о. Президента України Турчинов О.В.), «Про внесення змін до деяких законів України (щодо здійснення судочинства міжнародним судом)» реєстр. № 4212 від 23.02.2014 (автор Терьохін С.А.) [23–26]. Незважаючи на те, що всі вказані законопроекти були з часом відкликані, все одно існує перспектива позитивного вирішення цього питання найближчим часом, що зумовлено підписанням 21 березня 2014 року Угоди про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом і його державами-членами – з іншої, на підставі чого, крім іншого, Україна взяла на себе зобов'язання ратифікувати Римський статут (ст. 8 вказаної Угоди) [27].

Надалі звернемо увагу на законопроект про внесення змін до деяких законів України (щодо здійснення судочинства міжнародним судом), реєстр. № 4212 від 23.02.2014 (автор Терьохін С.А.), в якому були зроблені спроби запропонувати відповідні зміни до кримінального законодавства, спрямовані на криміналізацію діянь, пов'язаних із невиконанням рішення МКС. Так, законопроектом № 4212 від 23.02.2014 пропонувалося*, зокрема, в ч. 4 ст. 382 КК Ук-

* Примітка. Пропонувалося ч. 4 ст. 382 «Невиконання судового рішення» КК України викласти у такій редакції:

«Невиконання службовою особою рішень Європейського суду з прав людини або Міжнародного кримінального суду (Гаазького трибуналу) або іншого міжнародного суду, чий рішення підлягають виконанню згідно з міжнародним договором України, –

раїни перебачити відповідальність за невиконання службовою особою рішень не тільки ЄСПЛ, а і МКС (Гаазького трибуналу) або іншого міжнародного суду, чий рішення підлягають виконанню згідно з міжнародним договором України.

Проте проведений нами аналіз запропонованих законодавчих ініціатив показав, що окремі позиції запропонованої редакції ч. 4 ст. 382 КК України є необґрунтованими, зокрема, стосовно юридичної конструкції нововведень.

На наш погляд, є недопустимим, коли окрема частина статті містить фактично дві норми, якими окремо передбачено відповідальність за різні суспільно небезпечні діяння, вчинені різними спеціальними суб'єктами, а також встановлено різні обсяги покарання. Фактично запровадження, наприклад, кримінальної відповідальності за невиконання рішень МКС суддею (суддями) в майбутньому може створити не виправдану конкуренцію зі ст. 375 «Постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови» КК України. На сьогодні виконання суддями рішень, наприклад, ЄСПЛ щодо України фактично відбувається шляхом їх урахування у судовій практиці, а саме при прийнятті відповідного рішення за результатами розгляду справи. Тому цілком логічним є те, що неврахування таких рішень ЄСПЛ у судовій практиці може призвести до порушення прав громадян і постановки неправосудного судового рішення. Також не витримує жодної критики спроба запровадити у законопроекті кримінальну відповідальність за дії, пов'язані із незатвердженням у встановлений законом строк суддею або колегією суддів рішень міжнародних судових інстанцій. Здебільшого рішення міжнародних судових установ є остаточними і підлягають виконанню державою-учасницею без будь-якого додаткового рішення національного суду про його затвердження, що впливає із міжнародних правоустановчих документів – Статуту ООН, Статуту Міжнародного Суду ООН*, Конвенції ООН з морського права**, Європейської Конвенції про захист прав людини та основних свобод, Римського статуту Міжнародного кримінального суду [9; 28-30].

Виконання рішень зазначених вище міжнародних судових установ (МКС, ЄСПЛ) є специфічним правовим інститутом, відмінним від схем, пе-

карається позбавленням волі на строк від одного до трьох років з подальшим позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

Невиконання таких рішень або їхнє незатвердження у встановлений законом строк суддею або колегією суддів, –

карається позбавленням волі від трьох до п'яти років з подальшим позбавленням права обіймати будь-які посади у сфері юридичної діяльності протягом п'яти років» [26].

* Примітка. Важливим процесуальним принципом міжнародного правосуддя є принцип, встановлений у ст. 59 та 60 Статуту Міжнародного Суду ООН (далі – МС ООН), а саме: рішення МС ООН обов'язкове лише для сторін, що беруть участь у справі, і лише у даній справі; рішення МС ООН є остаточним і не підлягає оскарженню.

** Примітка. Відповідно до Закону України «Про ратифікацію Конвенції Організації Об'єднаних Націй з морського права 1982 року та Угоди про імплементацію Частини XI Конвенції Організації Об'єднаних Націй з морського права 1982 року» № 728-XIV від 03.06.99 Україна визнає компетенцію Міжнародного трибуналу з морського права щодо питань, пов'язаних з негайним звільненням з-під арешту суден або звільненням їх екіпажів.

редбачених для виконання рішень національних судів, а також для визнання й виконання на території України рішень іноземних судів та іноземних неде-ржаних установ. Щодо виконання останніх на території України є обов'язковим рішення національного суду про надання дозволу на виконання рішення іноземного суду, яке набрало законної сили. Таке судження впливає зі змісту законів України «Про міжнародне приватне право» (ст.ст. 3, 81)¹ від 23.06.2005, «Про міжнародні договори» (ст. 19)² від 29.06.2004, «Про су-доустрій і статус суддів» (ч. 3 ст. 13) від 07.07.2010, «Про міжнародний ко-мерційний арбітраж» (ст.ст. 35, 36) від 24.02.1994 та положень Розділу VIII «Про визнання та виконання рішень іноземних судів в Україні» Цивільно-процесуального кодексу України, Глави 46 «Визнання та виконання вироків судів іноземних держав та передача засуджених осіб» Кримінального проце-суального кодексу України від 13.04.2012.

Також у розглядуваному законопроекті виглядає дискусійним питання щодо конкретизації міжнародних судових установ, чії рішення є обов'язковими для України. У запропонованих змінах до ч. 4 ст. 382 КК Ук-раїни суб'єктами законодавчої ініціативи конкретизовано тільки два судових органа – ЄСПЛ та МКС. Проте зазначення поряд із МКС ще і Гаазького три-буналу є некоректним, на нашу думку. Скоріше за все, суб'єкти законодавчої ініціативи під Гаазьким трибуналом у контексті МКС розуміли міжнародний кримінальний трибунал.

Але в подальшому при доопрацюванні даних законодавчих ініціатив, на наш погляд, слід враховувати той факт, що міжнародні трибунали за своєю природою можуть бути різними; зокрема, виділяють: міжнародні воєнні три-бунали, міжнародні кримінальні трибунали³, міжнародні трибунали з морсь-кого права. Останні два трибунали за 23 роки стали найбільш розповсюдже-ними у міжнародній практиці. Також серед міжнародних судових інстанцій важливе місце посідає і Міжнародний суд ООН⁴, який відіграє ключову роль

¹ Згідно зі ст. 81 Закону України «Про міжнародне приватне право» в Україні мо-жуть бути визнані та виконані рішення іноземних судів у справах, що виникають з цивіль-них, трудових, сімейних та господарських правовідносин, вироків іноземних судів у кри-мінальних справах у частині, що стосується відшкодування шкоди та заподіяних збитків, а також рішення іноземних арбітражів та інших органів іноземних держав, до компетенції яких належить розгляд цивільних і господарських справ, що набрали законної сили

² При вирішенні справ, пов'язаних з виконанням рішень іноземних судів в Україні, необхідно звернути увагу на той факт, що відповідно до ст. 19 Закону України «Про між-народні договори» якщо міжнародним договором України, який набрав чинності у вста-новленому порядку, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору.

³ З 2012 року Україна бере участь у виконанні рішень міжнародного кримінального трибуналу на підставі Угоди між Україною та Організацією Об'єднаних Націй про виконан-ня вироків, винесених Міжнародним кримінальним трибуналом для колишньої Югославії від 07.08.2007, яка була ратифікована Законом України від 16.05.2012 № 4703-VI [31].

⁴ Міжнародним судом ООН у процесі своєї діяльності було вирішено низку морсь-ких спорів, зокрема і спір щодо розмежування морських просторів між Україною та Руму-нією у Чорному морі (2009 р.) [32].

у системі мирного вирішення спорів між державами, встановленої Статутом ООН, а також забезпечує верховенство права на міжнародній арені, а тому потребує окремого виділення в розглядуваній редакції законопроекту 4212 від 23.02.2014 [29; 33]. Тим паче, виходячи зі змісту ч. 1 ст. 36 Статуту Міжнародного Суду ООН⁵, Україна визнає юрисдикцію Міжнародного Суду ООН через підписані та ратифіковані відповідні міжнародні конвенції, серед яких, наприклад, Конвенція ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання від 10.12.1984, Міжнародна конвенція ООН про боротьбу з фінансуванням тероризму від 09.12.1999 [34; 35].

Також у пропонованих змінах до ч. 4 ст. 382 КК України виглядає необґрунтованою позиція щодо розміру покарання у виді позбавлення волі, який є значно меншим, ніж це передбачено в чинній редакції (передбачено покарання у виді позбавлення волі від трьох до восьми років), що фактично може необґрунтовано поставити на один шабель діяння, пов'язані з невиконанням рішення національного суду службовою особою, та невиконання службовою особою рішення ЄСПЛ, які є різними за ступенем суспільної небезпеки та наслідками, що можуть настати від їх учинення [1].

Враховуючі викладене, вважаємо запровадження кримінальної відповідальності за невиконання остаточних рішень міжнародних судових установ перспективно виправданим кроком, який у подальшому дозволить розширити спектр правоохоронних норм, спрямованих на забезпечення та реалізацію міжнародних стандартів у сфері верховенства права та дотримання прав людини.

Але виникає питання про те, в якій редакції та в якій статті КК України доцільно передбачити відповідальність за невиконання рішень міжнародних судових установ з урахуванням вже існуючих законодавчих ініціатив, уникаючи при цьому системно-структурних суперечностей.

Якщо передбачити в ч. 4 ст. 382 КК України додатково лише відповідальність за невиконання вироків МКС (міжнародного кримінального трибуналу), як це пропонувалось у законопроекті № 4212 від 23.02.2014, то за умов, коли фактично чинною редакцією статті не охоплюються випадки невиконання вироків національних судів, цей підхід є не виправданим. Це пояснюється тим, що законодавець за невиконання вироків, пов'язаних з ухиленням від виконання окремих видів покарань, передбачив самостійну кримінальну відповідальність у ч. 2 ст. 388, ст. 389 та ст. 390 КК України [1]. Дані норми

⁵ Згідно з ч. 1 ст. 36 Статуту Міжнародного Суду ООН до відома Суду належать усі справи, які будуть передані йому сторонами, та всі питання, спеціально передбачені Статутом Об'єднаних Націй або чинними договорами чи конвенціями [29].

стосовно ст. 382 КК України є спеціальними^{*}. Також у даному випадку поза кримінально-правовою охороною залишаються рішення інших міжнародних судових установ, виконання яких передбачено міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Тому, як варіант, відповідальність за невиконання вироків МКС (Міжнародного кримінального трибуналу) може бути передбачена в окремій частині ст. 390 та ст. 388 КК України. Такий підхід може бути обґрунтованим тим, що відповідно до ст. 77 Римського статуту МКС може застосовувати такі види покарань, як позбавлення волі до 30 років; довічне позбавлення волі та конфіскація доходів, здобутих злочинним шляхом; штраф [9].

Проте поза кримінально-правовою охороною в такому випадку можуть залишитися інші судові рішення МКС, наприклад, виконання за рішенням Суду арешту в державі-учасниці (ст. 59 Римського статуту).

На наш погляд, більш раціональним був би варіант передбачення кримінальної відповідальності за невиконання рішень міжнародних судових установ в окремій нормі із встановленням тих же санкцій, що передбачені у чинній ч. 4 ст. 382 КК України, яку слід викласти у такій редакції:

«382-1 Невиконання рішень міжнародних судових установ

Умисне невиконання службовою особою рішень Європейського суду з прав людини, або Міжнародного кримінального суду (міжнародного кримінального трибуналу), або іншого міжнародного суду, чиї рішення підлягають виконанню згідно з міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, –

карається позбавленням волі на строк від трьох до восьми років із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років».

Висновки. Отже, з огляду на вищевикладене можна дійти висновку, що сьогодні створені передумови для порушення питання що запровадження кримінальної відповідальності за невиконання остаточних рішень міжнародних судових установ, чиї рішення підлягають виконанню згідно з міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Подальше дослідження має бути присвячене питанню юридичної конструкції такої кримінально-правової норми.

Також для запровадження повноцінного механізму правового забезпечення виконання рішень міжнародних судових установ в Україні потребує політичного вирішення питання поширення юрисдикції окремих міжнародних судових установ (Міжнародного суду ООН, МКС) на її територію.

^{*} Примітка. Фактично ст. 382 КК України охоплюються невиконання всіх судових рішень, які набрали законної сили, окрім: 1) вироків суду щодо конфіскація майна, невиконання яких охоплюється ч. 2 ст. 388 КК України; 2) невиконання обвинувальних вироків суду, пов'язане з ухиленням від покарання у виді штрафу, позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю, громадських робіт, виправних робіт, що охоплюється ст. 389 КК України, обмеження волі та позбавлення волі, що охоплюється ст. 390 КК України.

Бібліографічні посилання

1. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-15>.
2. *Пасічник Я.С.* Виконання рішень міжнародних судів / Я.С. Пасічник // Вісник Маріупольського держ. ун-ту. Серія: Право. – 2013. – Вип. 5. – С. 152–157.
3. *Хачатурян Т.Х.* Протидія та покарання за злочини з міжнародним елементом в Україні: проблеми та перспективи / Т.Х. Хачатурян // Сучасні питання економіки і права. – 2012. – № 1. – С. 133–137.
4. *Підгородинська А.В.* Визнання та виконання рішень іноземних судів та міжнародних судових органів у кримінальному процесі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / А.В. Підгородинська. – Одеса, 2012.
5. *Кульберг Я.М.* Преступлення против правосудия / Я.М. Кульберг. – М., 1962.
6. Злочини проти правосуддя : навч. посіб. / за заг. ред. проф. В.І. Борисова, проф. В.І. Тютюгіна. – Х., 2011.
7. *Буткевич В.Г.* Міжнародне право. Основи теорії : підручник / за ред. В.Г. Буткевича. – К., 2002.
8. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2014 року // Офіційний веб-портал Генеральної прокуратури України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=111482&libid=100820&c=edit&_c=fo.
9. Римський статут Міжнародного уголовного суда от 17.07.1998 // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_588
10. Заява Верховної Ради України до Міжнародного кримінального суду про визнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо скоєння злочинів проти людяності вищими посадовими особами держави, які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян під час мирних акцій протестів у період з 21 листопада 2013 року по 22 лютого 2014 року від 25.02.2014 // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/790-18>.
11. Про Заяву Верховної Ради України "Про визнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо скоєння злочинів проти людяності та воєнних злочинів вищими посадовими особами Російської Федерації та керівниками терористичних організацій "ДНР" та "ЛНР", які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян" : Постанова ВРУ від 04.02.2015 № 145-VIII // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/145-19>.
12. Доклад Міжнародного уголовного суда о его деятельности за 2013/14 год от 18 сентября 2014 года // Офіційний веб-портал Міжнародного кримінального суду [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.icc-cpi.int/iccdocs/presidency/ICC-Rep-UNGA-30-10-2014-Rus.pdf>
13. *Цикало В.Ю.* Щодо участі України в Римському статуті Міжнародного кримінального суду (аналітична записка) / В.Ю. Цикало // Офіційний веб-сайт Національного інституту стратегічних досліджень при Президенті України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1471>.
14. Висновок Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України про надання висновку щодо відповідності Конституції України Римського статуту Міжнародного кримінального суду // Офіційний вісник України. – 2001. – № 28. – С. 104.
15. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР (із змінами від 21.02.2014) // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
16. Чи потрібен Україні Міжнародний кримінальний суд як відповідь на російську

агресію? / Інформаційно-аналітичний центр РНБОУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mediarnbo.org/2015/02/02/chi-potriben-ukrayini-mizhnarodniy-kriminalniy-sud-yak-vidpovid-na-rosiysku-agresiyu/>.

17. *Луценко Ю.* Ратифікацію Римського статуту можуть використати проти нас / Юрій Луценко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2015/02/2/7057152/>.

18. *Василенко В.* Заява РНБОУ про Міжнародний кримінальний суд юридично неграмотна / В. Василенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ua.racurs.ua/734-megdynarodnij-sud-gaaga?_ga=1.23571827.894014238.1381354214.

19. *Злобин Г.А.* Основания и принципы уголовно-правового запрета / Г.А. Злобин // Советское государство и право. – 1980. – № 1. – С. 70–77.

20. *Коробеев А.И.* Советская уголовно-правовая политика: проблемы криминализации и пенализации / А.И. Коробеев. – Владивосток, 1987.

21. Основания уголовно-правового запрета: криминализация и декриминализация / отв. ред. В.Н. Кудрявцев, А.М. Яковлев. – М., 1982.

22. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 (в редакції від 06.02.2015) // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

23. Законопроект про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду реєстр. № 0072 від 22.02.2014 / Г.Г. Москаль // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=49833.

24. Законопроект про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього реєстр. № 0086 від 22.05.2014 / О.В. Турчинов // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=50983.

25. Законопроект про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Римського статуту Міжнародного кримінального суду реєстр. № 4926 від 22.05.2014 / О.В. Турчинов // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=50984.

26. Законопроект про внесення змін до деяких законів України (щодо здійснення судочинства міжнародним судом) реєстр. № 4212 від 23.02.2014 / С.А. Терьохін // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=49874.

27. Угода про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, від 21 березня 2014 року (ратифікована із заявою Законом України № 1678-VII від 16.09.2014) // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1678-18>.

28. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

29. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного суду // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_010.

30. Конвенція ООН з морського права від 10 грудня 1982 р. // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>.

31. Угода між Україною та Організацією Об'єднаних Націй про виконання вироків, винесених Міжнародним кримінальним трибуналом для колишньої Югославії від 07.08.2007 // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4703-17/paran2#n2>.

32. Case Concerning Maritime Delimitation in the Black Sea (Romania v. Ukraine), 3 February 2009, Judgment, International Court of Justice / Official site of International Court of

Justice. – Mode of access: <http://www.icj-cij.org/docket/files/132/14986.pdf>.

33. Доклад Международного Суда 1 августа 2013 – 31 июля 2014 на 69 сессии Генеральной Ассамблеи / Организация Объединенных Наций. – Нью-Йорк, 2014. – 68 с. // Официальный веб-портал Международного суда ООН [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.icj-cij.org/homepage/ru/reports/report_2013-2014.pdf.

34. Конвенція ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання від 10.12.1984 : ратиф. із застереженнями Указом Президії ВР № 3484-XI від 26.01.87 // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_085.

35. Міжнародна конвенція ООН про боротьбу з фінансуванням тероризму від 09.12.1999 : ратиф. із заявою Законом № 149-IV (149-15) від 12.09.2002 // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_518.

Мороз В. П. К вопросу о целесообразности установления в уголовном законодательстве Украины уголовно-правовой охраны исполнения решений международных судебных органов. В статье рассматриваются вопросы о перспективе установления ответственности за неисполнения решений международных судебных органов, в том числе Международного уголовного суда и Международного суда ООН, в уголовном законодательстве Украины. Автор обращает внимание на несовершенство уголовно-правовой охраны исполнения решений международных судебных органов, в том числе на существующие недостатки статьи 382 УК Украины. На основе исследования законодательных инициатив по данному вопросу аргументируется позиция о целесообразности введения в УК Украины отдельной нормы, которая предусматривала бы уголовную ответственность за неисполнение окончательных решений международных судебных органов, подлежащих исполнению в соответствии с международными договорами, согласие на обязательность которых дана Верховным Советом Украины.

Ключевые слова: международные судебные органы, Международный уголовный суд, Международный суд ООН, судебное решение, неисполнение судебного решения, уголовная ответственность, усовершенствование уголовного законодательства.

Moroz V. P. About expediency of establishment of criminally-legal protection of executions of international judicial bodies' decisions in the criminal legislation of Ukraine. The article deals with questions on possibility on prospect of an establishment of responsibility for default of decisions of the international judicial bodies, including the International criminal court, the International Court of the United Nations, in the criminal legislation of Ukraine owing to a recognition of their jurisdiction are considered. The attention to imperfection criminally-right protection executions of decisions of the international judicial bodies is paid, and also on existing lacks of article 382 Criminal Code (CC) of Ukraine regarding an establishment only responsibility is exclusive for default by officials of decisions of the European court under human rights. It is established that the mechanism of execution of decisions of other international judicial bodies, except for the European court under human rights, in particular, as to bringing to account of persons for the international crimes including for crimes against humanity, military crimes, aggression crimes, are today in Ukraine at a stage of formation and harmonisation of the national legislation with the international standards. On the basis of the spent critical analysis of legislative initiatives on this point in question taking place in 2014 the expediency of introduction in Section of XVIII Especial part «Crimes against justice» CC Ukraine separate norm by which the criminal liability of officials for default of final decisions of the international judicial bodies would be provided is given reason, and first of all the International criminal court, the International court of the United Nations, the European court under human rights which are subject to performance according to the international contracts, the consent to which compulsion is given by the Supreme body of Ukraine.

In article the attention is paid to necessities of the prompt ratification by Ukraine the Roman charter of the International criminal court is focused also that in the long term will

approach it to standards of the United Nations Organization, the Council of Europe and the European Union in sphere of maintenance of leadership of the right and observance of human rights in business of struggle against grave crimes which endanger peace, safety of mankind, and also will accompany performance by Ukraine of obligations under the Agreement on Association between Ukraine, on the one hand, and the European Union and its member states - with another.

Keywords: *international judicial bodies, International criminal court, International Court of the United Nations, judgement, judgement default, criminal liability, improvement of the criminal legislation.*

Надійшла до редакції 16.03.2015

Назаренко В. В.

здобувач

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

УДК 343.81

СУБ'ЄКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОХОРОНИ ВИПРАВНИХ КОЛОНІЙ

Проаналізовано діяльність суб'єктів охорони виправних колоній Державної пенітенціарної служби України. Встановлено, що суб'єктом охорони виправних колоній є група осіб, на яку покладено виконання завдань з охорони виправних колоній і забезпечення досягнення завдань кримінально-виконавчого законодавства. Виходячи зі змісту КВК України (ч. 1 ст. 102), а також ґрунтуючись та позиціях вчених у галузі пенітенціарії доведено, що охорона виступає одним із засобів забезпечення режиму. Констатовано, що однією із головних проблем діяльності підрозділів охорони виправних колоній є плінність кадрів, пов'язана з неналежним соціально-правовим захистом.

Ключові слова: *охорона виправних колоній, засуджені, Державна пенітенціарна служба України, варта.*

Постановка проблеми. Виконання завдань кримінально-виконавчого законодавства України вимагає належної організації охорони осіб, засуджених до позбавлення волі, та осіб, які утримуються у місцях попереднього ув'язнення, що також є невід'ємною функцією органів і установ виконання покарань Державної пенітенціарної служби України (далі – ДПтС України). Виконання цього завдання покладено на відповідні суб'єкти – спеціальні підрозділи охорони.

З різних історичних джерел можна отримати інформацію про історію становлення і розвитку підрозділів охорони установ виконання покарань. Історично так склалося, що зазначені підрозділи пройшли складний шлях реформ. Реформи, запроваджені на початку становлення Української державності, заклали в основу організації діяльності підрозділів охорони нові принципи. Перш за все це передача функції з охорони установ виконання покарань від внутрішніх військ Державному департаменту України з питань виконання покарань. Як показує час і практика, зазначене рішення дає підс-

тави дійти висновку, що сучасна формула охорони установ виконання покарань є більш ефективною і надійною, хоча і має свої суттєві недоліки. Адже раніше існуюча організаційно-структурна побудова служби забезпечення охорони установ виконання покарань, на думку багатьох фахівців, ніколи б не дозволила повною мірою стабілізувати правопорядок на об'єктах охорони. Так, наявність двох рівноправних за посадовим статусом суб'єктів в особі начальника ВК та командира окремої роти (батальйону) в рамках єдиної системи управління об'єктивно сприяла б виникненню між ними конфліктних ситуацій.

Насправді, конфлікти виникали. Підрозділи охорони не просто виставляли вартових по периметру виправних колоній. На їхній відповідальності перебували пости в місцях контрольно-пропускних пунктів з пропуску людей і транспортних засобів важливого значення. Виправні колонії та слідчі ізолятори – це режимні об'єкти, і на їхню територію потрапити непросто. Таким чином, порядок відвідування об'єктів під охороною регулюється певним контрольно-пропускним режимом.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблеми діяльності установ виконання покарань розглядалися у наукових працях І.Г. Богатирьова, В.М. Бризгалова, А.І. Васильєва, А.П. Геля, А.А. Гончарова, Е.А. Говорухіна, Т.А. Денисової, О.М. Джужи, М.А. Дутова, П.П. Козлова, О.Г. Колба, М.Є. Макагона, О.Є. Наташева, Ю.В. Нікітіна, Ю.В. Пленкіна, Р.М. Підвисоцького, Г.О. Радова, О.О. Рябініна, А.Х. Степанюка, М.О. Стручкова, В.М. Трубнікова, І.В. Шмарова, В.Є. Южаніна, С.В. Царюка, І.С. Яковець та ін. Проте слід визнати, що питання, пов'язані із діяльністю підрозділів охорони виправних колоній, практично залишаються поза увагою теоретико-прикладних досліджень. Це пояснюється характером функціонування підрозділів охорони і послабленою увагою вчених, держави до організації їх діяльності, забезпечення елементарних умов функціонування тощо.

Метою статті є аналіз діяльності основного суб'єкта охорони виправних колоній – підрозділів охорони установ виконання покарань та визначення основних проблем у їх функціонуванні.

Виклад основного матеріалу. Правове регулювання правовідносин з охорони виправних колоній склалося таким чином, що КВК України безпосередньо не регламентує питання організаційної та правової діяльності підрозділів охорони. Однак у нормах КВК України встановлено правила переміщення засуджених до позбавлення волі (ст. 88 КВК України), що є однією із основних функцій підрозділів охорони. Засуджені до позбавлення волі направляються до місця відбування покарання і переміщуються з одного місця відбування покарання в інше під вартою в диференційованому порядку. При переміщенні вони забезпечуються необхідними матеріально-побутовими (в тому числі одягом і харчуванням) і санітарно-гігієнічними засобами. Особливість цієї норми полягає в тому, що вона є відсильною, а процес переміщення регулюється законними нормативно-правовими актами.

Приступаючи до аналізу діяльності суб'єктів забезпечення охорони виправних колоній, вважаємо за потрібне здійснити тлумачення терміна «суб'єкт». Термін «суб'єкт» слід розуміти як особу, групу осіб, організацію і т. ін., яким належить активна роль у певному процесі, акті [3, с. 1408]. Отже, у нашому випадку суб'єктом охорони виправних колоній є група осіб, на яку покладено виконання завдань з охорони виправних колоній і забезпечення досягнення завдань кримінально-виконавчого законодавства.

Окрім ст. 88 КВК України, в основу діяльності суб'єкта охорони – підрозділів охорони виправних колоній – покладено нормативно-правові вимоги, закріплені у розділі 16 КВК України «Режим у колоніях та засоби його забезпечення», які безпосередньо спрямовані на службову діяльність підрозділів охорони виправних колоній. Безумовно, центральна категорія цього розділу – режим у колоніях та його основні вимоги. Виходячи зі змісту КВК України (ч. 1 ст. 102), а також ґрунтуючись та позиціях вчених у галузі пенітенціарії, слід визнати, що охорона виступає одним із засобів забезпечення режиму [18, с. 9–10].

Режим, за Великим енциклопедичним словником (франц. *regime*, від лат. *regimen* – правління), використовується в таких значеннях: а) державний лад, спосіб правління; б) точно встановлений розпорядок життя, праці, відпочинку та ін.; в) система правил, законів, запроваджуваних для досягнення мети; г) умови діяльності, існування [2, с. 1124]. При цьому Популярний енциклопедичний словник термін «режим» позначає як управління; державний лад, метод управління; встановлений порядок життя; сукупність правил, заходів, норм для досягнення якої-небудь мети [11, с. 1106]. Словник російської мови «режим» визначає як сукупність засобів, заходів, норм для досягнення будь-якої мети; для позначення встановленого порядку чого-небудь, умов діяльності, роботи, існування чого-небудь [20, с. 696].

У юридичній літературі вчені досліджують режим у різних сферах життя і під ним розуміють: законність [16; 17], порядок [15], соціальний режим деякого об'єкта чи виду діяльності, закріплений правовими нормами і забезпечений сукупністю юридичних засобів [5, с. 258–261].

Ґрунтуючись на викладених поглядах, можна запропонувати узагальнене розуміння режиму, яке передбачає встановлений порядок життя і діяльності для досягнення яких-небудь цілей. Режим позбавлення волі – установлений законом порядок виконання (відбування) призначеного покарання, що відображає властивий даному покаранню комплекс правообмежень, виступає в якості одного з основних засобів виправлення і ресоціалізації засуджених, створює необхідні умови застосування та забезпечує саме застосування інших засобів виправлення і ресоціалізації засуджених [19, с. 65].

Виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк зумовлює застосування до засудженого такого правообмеження, як ізоляція. Ізоляція, як зазначає А.С. Степанюк, об'єктивно призводить до обмежень: 1) можливості пересуватися, 2) можливості спілкуватися, 3) вибору місця проживання, 4) вибору характеру й роду занять, 5) права вільно визначати свій спосіб

життя, б) права розпоряджатися своїм часом [10]. Досягнення ізоляції можливе лише за рахунок належної охорони установ виконання покарань.

Порядок організації охорони установ виконання покарань визначено Інструкцією з організації охорони установ виконання покарань, затвердженою наказом Державного департаменту України з питань виконання покарань № 237 від 08 грудня 2003 року [6].

Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань визначають, що заходами забезпечення ізоляції засуджених є огляди та обшуки засуджених, приміщень, територій житлових та виробничих зон, умови роботи вільнонайманого персоналу із засудженими й пропускний режим у виправних колоніях [12].

Окрім цього, КВК України визначає технічні засоби нагляду і контролю, що застосовуються у виправних колоніях (ст. 103 КВК України), як ще один засіб забезпечення режиму. Адміністрація колонії (підрозділи охорони) має право використовувати аудіовізуальні, електронні й інші технічні засоби для попередження втеч та інших злочинів, порушень встановленого законодавством порядку відбування покарання, отримання необхідної інформації про поведінку засуджених.

Структура підрозділів охорони виправних колоній ДПтС України поділяється на три рівні. Керівною ланкою є Департамент охорони, нагляду і безпеки, режиму та контролю за виконанням судових рішень ДПтС України, який охоплює такі відділи: відділ охорони, відділ нагляду і безпеки, відділ інженерно-технічних засобів охорони, відділ діяльності територіальних вєнізованих формувань, служби пожежної безпеки та озброєння. На другому рівні перебувають підрозділи охорони, нагляду і безпеки територіальних управлінь і відділів ДПтС України. І третій рівень складають підрозділи охорони виправних, виховних колоній та слідчих ізоляторів.

Охорона об'єктів – це комплекс заходів, спрямованих на забезпечення встановленого порядку відбування покарань та ізоляції засуджених, попередження випадків втеч та інших злочинів, запобігання проникненню на територію, що охороняється, сторонніх осіб та предметів, заборонених для зберігання і використання у виправних колоніях, зберігання матеріальних цінностей виправних колоній. Охорона об'єктів за своїм змістом є досить складним комплексом заходів, виконання яких досягається за допомогою спеціально створеної системи охорони об'єктів, що, у свою чергу, представляє угруповання сил і засобів, створене для виконання поставлених службових завдань. До системи охорони об'єктів висуваються спеціальні вимоги, які зводяться до такого. Вона повинна відповідати специфіці діяльності виправної колонії, конфігурації об'єкта, ступеню його обладнання ІТЗО, рівню безпеки виправної колонії, оперативній обстановці та забезпечувати глибину і надійність охорони, найбільш ефективно та економічно використання сил і засобів.

Система охорони має такі складові: варта, місце її розташування, пости, де вартові виконують свої обов'язки, сектори спостереження та ведення об-

стрілу, маршрути руху резервних груп варти та чергової зміни з нагляду, ІТЗО, пости вартових собак, сили і засоби структурних підрозділів виправної колонії, які беруть участь в охороні, резерви. Варта – це група озброєних співробітників, призначена для охорони об'єктів, на яких утримуються засуджені й обвинувачені у вчиненні злочинів.

Основними функціями підрозділів охорони виправних колоній є такі:

- охорона й оборона об'єктів;
- здійснення пропускнуго режиму на об'єктах, що охороняються;
- переміщення засуджених під вартою з виправних колоній на виробничі об'єкти й назад, охорона їх під час виконання робіт;
- переміщення засуджених зустрічними, плановими автомобільними, наскрізними та екстреними вартами.

Окрім названих функцій, на підрозділи охорони виправних колоній можуть покладатися і додаткові, викликані різними об'єктивними обставинами. Так, працівники підрозділів охорони залучаються до виконання завдань із надзвичайних обставин:

- переслідування і затримання засуджених, які вчинили втечу з-під варти;
- припинення масових заворушень та проявів групової непокори засуджених;
- участь у припиненні злочинів терористичної спрямованості.

До складу варти входять: начальник варти, помічник начальника варти, помічник начальника варти – начальник контрольно-пропускнуго пункту, помічник начальника варти зі служби собак, вартові за кількістю постів і змін варти, спеціаліст-кінолог, водій транспортного засобу.

Чисельність варти повинна бути не менше трьох чоловік і визначається залежно від поставлених завдань та кількості встановлених для цієї варти постів. У виправних колоніях, де відбувають покарання жінки, дозволяється об'єднувати в один пост вартового контрольно-пропускнуго пункту та вартового-оператора.

На варту покладається організація контрольно-пропускнуго режиму. Контрольно-пропускнуий режим представляє собою комплекс організаційно-правових обмежень і правил, що встановлюють порядок пропуску через контрольно-пропускнуі пункти на територію (з території) персоналу об'єктів під охороною, відвідувачів, транспорту і матеріальних засобів. Контрольно-пропускнуий режим є фундаментальним в організації системи охорони і безпеки в будь-якій виправній колонії. Отже, контрольно-пропускнуий режим представляє собою комплекс організаційних заходів (адміністративно-обмежувальних), інженерно-технічних рішень, а також дій підрозділів охорони та оперативних підрозділів.

Організація пропускнуго режиму у виправних колоніях характеризується певними особливостями. Механізм реалізації контрольно-пропускнуго режиму ґрунтується на застосуванні «обмежень» та «заборон» стосовно суб'єктів, які перетинають межі охоронюваних об'єктів, для забезпечення завдань виправної колонії. Такий механізм повинен відповідати вимогам кри-

мінально-виконавчого законодавства.

Контрольно-пропускний режим, як частина системи охорони та безпеки виправної колонії, дозволяє вирішити такі завдання:

- забезпечення санкціонованого проходу персоналу і відвідувачів, ввезення (вивезення) продукції і матеріальних цінностей, ритмічної роботи об'єкта під охороною;
- запобігання безконтрольному проникненню сторонніх осіб і транспортних засобів на територію, що охороняється;
- запобігання втечам з-під охорони засуджених;
- своєчасне виявлення загроз інтересам виправної колонії, а також потенційно небезпечних умов, що можуть завдати матеріальної та моральної шкоди;
- створення надійних гарантій підтримки організаційної стабільності зовнішніх і внутрішніх зв'язків об'єкта, що охороняється, відпрацювання механізму оперативного реагування на загрози та негативні тенденції.

Сучасний рівень соціальних вимог, перспективні шляхи побудови і розвитку демократичної держави обумовлює вирішення комплексу завдань, найважливішими із яких є удосконалення законодавства у сфері виконання кримінальних покарань і укріплення її відомчої нормативно-правової бази, у тому числі у сфері охорони виправних колоній [14, с. 46–47].

Одним із важливих напрямів ефективності виконання завдань підрозділів охорони є рівень розвитку індивідуально-особистістних якостей співробітників, структурно-динамічні характеристики взаємовідносин у колективах, стиль керівництва, практичні навички раціональної поведінки у критичних ситуаціях [7; 8; 9].

Варто визнати, що існуюча модель відбору кадрів і професійної підготовки особового складу самі по собі не призводять до якісного виконання функціонально-рольових обов'язків і не сприяють докорінному покращенню діяльності співробітників підрозділів охорони виправних колоній ДПтС України.

Основною проблемою діяльності підрозділів охорони є плінність кадрів, що здебільшого викликана напруженими взаєминами і неадекватним стилем керівництва, порушеннями дисципліни і законності, низьким грошовим забезпеченням. Все це ставить під загрозу виконання поставлених завдань. Ця одвічна проблема постає майже у кожному дослідженні з вивчення проблем діяльності пенітенціарних закладів, проте, на жаль, так і не знаходить свого вирішення.

У сучасних умовах, коли висуваються підвищені вимоги до функціонування всієї системи органів державного апарату, коли їх діяльність суттєво впливає на удосконалення суспільних відносин, розвиток економічних та соціальних процесів, особливої важливості набуває питання якісного оновлення кадрового складу органів і установ виконання покарань [1, с. 108].

Персонал є найбільшою цінністю будь-якої організації чи установи. Не є винятком і пенітенціарний персонал. Виключно за рахунок персоналу досягаються завдання, які ставляться перед пенітенціарною службою. Проте потреби

персоналу установ виконання покарань протягом всього часу існування окремого органу виконання покарань ігноруються. З цього приводу не можна не процитувати Джеймса Мак-Мануса: „Ми ніколи не навчимося поважати права ув'язнених, якщо не почнемо по-справжньому поважати права в'язничного персоналу. Якщо хтось розраховує на те, що персонал ставитиметься до в'язнів належним чином, у той час, як з ним поведуться непорядно, то він дуже помиляється. Ми повинні захищати права в'язнів, але й потрібно дбати про права персоналу ... Отже, вправне спорядження, належний відпочинок, належна тривалість відпустки, достатня кількість програм професійної підготовки персоналу і, звичайно ж, система внутрішнього розгляду скарг, які можуть виникати у ваших підлеглих, – це вимоги, які необхідні для забезпечення належної роботи персоналу, а отже, поваги прав в'язнів” [4, с. 5–6].

Такі проблеми особливо гостро постають у підрозділах охорони, адже особовий склад вказаних підрозділів здебільшого складається із рядового та молодшого начальницького складу. Так, наприклад, за даними матеріалів колегії ДПтС України від 11 січня 2010 року, загальний некомплект кадрів станом на грудень 2009 року склав – 6,8 % від штатної чисельності. За звітний період некомплект склав 3447,5 одиниць, в тому числі середнього і старшого начальницького складу – 568 одиниць (4,6 %), рядового і молодшого – 1318 (5,2 %), решта – неатестований персонал – 1561 осіб [13]. Лише за 10 місяців некомплект кадрів збільшився до 4117 осіб, приріст – 670 осіб.

Протягом тривалого періоду проблема некомплекту кадрів є надзвичайно відчутною у соціально-психологічній службі, відділах нагляду та безпеки, оперативних підрозділах, і найбільший відсоток некомплекту серед молодшого начальницького складу відділу нагляду та охорони. Так, якщо на 1.01.2010 р. середній показник некомплекту кадрів стосовно всього атестованого складу становив 6,8 %, то, наприклад, серед молодших інспекторів – 8,8 %. Враховуючи останні суспільно-політичні події в Україні, цей відсоток неухильно збільшується.

Більшість осіб звільняються з органів та установ виконання покарань за власним бажанням. Так, якщо у 1999 р. таких осіб було 58,5 %, то у 2000 р. – вже 61,8 %, у 2009 р. ця цифра сягнула – 71,9 % від загальної кількості звільнених. Основними причинами звільнення є низьке забезпечення життєво важливих інтересів та потреб персоналу служби: несвоєчасна виплата грошового забезпечення (1999–2002 рр.), невідповідність матеріального забезпечення умовам праці, завданням, що вирішуються працівниками органів та установ виконання покарань, недостатній рівень їх соціального та правового захисту, падіння авторитету служби у суспільстві тощо (2004–2009 рр.). Невжиття належних заходів з подолання цих факторів призведе до значного скорочення кадрового складу підрозділів охорони у майбутньому, матиме негативний ефект, порушуватиме стабільність функціонування органів і установ виконання покарань.

Висновки. Підсумовуючи викладене, необхідно зазначити, що охорона об'єктів виправних колоній представляє собою комплекс заходів, спрямованих

на забезпечення встановленого порядку відбування покарань та ізоляції засуджених, попередження випадків втеч та інших злочинів, запобігання проникненню на територію, що охороняється, сторонніх осіб та предметів, заборонених для зберігання і використання у виправних колоніях, зберігання матеріальних цінностей виправних колоній. Охорона об'єктів за своїм змістом досить складний комплекс заходів, виконання яких досягається за допомогою спеціально створеної системи охорони об'єктів, що, у свою чергу, являє собою комплекс сил і засобів, створений для виконання поставлених службових завдань. Сучасна система охорони виправних колоній має такі складові: варта, місця її розташування, пости, де вартіві виконують свої обов'язки, сектори спостереження та ведення обстрілу, маршрути руху резервних груп варті та чергової зміни з нагляду, ІТЗО, пости вартових собак, сили і засоби структурних підрозділів виправної колонії, які беруть участь у охороні, резерви.

Бібліографічні посилання

1. *Бараш Є. Ю.* Організаційно-правові засади діяльності установ виконання покарань : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Євген Юхимович Бараш. – Х., 2006.
2. Большой энциклопедический словарь / гл. ред. А.М. Прохоров. – М., 1990.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь, 2007.
4. *Джеймс Мак-Манус.* Роль персоналу у забезпеченні прав людини у в'язниці / Джеймс Мак-Манус // Аспект: інформаційний бюлетень. – 2003. – № 2(10). – С. 5–9.
5. *Исаков В. Б.* Механизм правового регулирования и правовые режимы / В. Б. Исаков // Проблемы теории государства и права. – М., 1987. – С. 258–261.
6. Інструкція з організації охорони кримінально-виконавчих установ закритого типу : затверджена наказом Державного департаменту України з питань виконання покарань № 237 від 08 груд. 2003 р. – К., 2004.
7. *Кокурин А. В.* Особенности социально-психологического климата в отделах специального назначения ФСИН России / А. В. Кокурин, Д. А. Красов, А.И. Мокрецов // Ведомости уголовно-исполнительной системы. – № 3. – 2007. – С. 30–35.
8. *Кокурин А. В.* Психологические факторы, способствующие повышению эффективности служебной деятельности сотрудников подразделений охраны Федеральной службы исполнения наказаний России / А. В. Кокурин, Д. А. Красов, А.И. Мокрецов // Вопросы психологии экстремальных ситуаций. – № 2. – 2008. – С. 63–73.
9. *Кокурин А. В.* Социально-психологические предпосылки эффективной деятельности спецподразделений по конвоированию ФСИН России / А. В. Кокурин, Д. А. Красов, А.И. Мокрецов // Прикладная юридическая психология. – № 1. – 2007. – С. 73–76.
10. Кримінально-виконавчий кодекс України : науково-практичний коментар / А. Х. Степанюк, І. С. Яковець ; за заг. ред. Степанюка А.Х. – Х., 2005.
11. Популярный энциклопедический словарь / под ред. А. П. Горкина. – М., 1999.
12. Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань : затверджені наказом Державного департаменту України з питань виконання покарань № 275 від 25 груд. 2003 р. / Офіційний вісник України. – 2003. – № 52. – Ст. 2898.
13. Про організацію виконання рішення колегії Державного департаменту України з питань виконання покарань від 21.12.2009 № 15КД, № 3 від 11 січня 2010 р.
14. *Протопопов А. В.* Организация и правовые основы функционирования территориального органа ФСИН России : дисс. ... канд. юрид. наук / Протопопов Александр Витальевич. – Рязань, 2006.
15. *Резвых В. Д.* Взаимодействие в процессе административно-правового обеспечения режима социалистического хозяйствования : учебное пособие / В. Д. Резвых, И. А. Скляров. – Горький, 1977.

16. Самощенко И. С. Охрана режима законности Советским государством / И. С. Самощенко. – М., 1960.
17. Скакун О. Ф. Теория государства и права : учеб. для вузов / О. Ф. Скакун. – Х., 2000.
18. Средства обеспечения режима в исправительно-трудовых учреждениях : лекция / А. И. Васильев, А. В. Маслихин, В. А. Фефелов. – Рязань, 1979.
19. Стручков Н. А. Курс исправительно-трудового права: Проблемы Особенной части / Н. А. Стручков. – М., 1985.
20. Толковый словарь русского языка / С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова. – 2-е изд., испр. и доп. – М., 1994.

Назаренко В. В. Субъекты обеспечения охраны исправительных колоний. Проанализирована деятельность субъектов охраны исправительных колоний Государственной пенитенциарной службы Украины. Установлено, что субъектом охраны исправительных колоний является группа лиц, на которую возложено выполнение задач по охране исправительных колоний и обеспечения достижения задач уголовно-исполнительного законодательства. Исходя из содержания УИК Украины (ч. 1 ст. 102), а также основываясь на позициях ученых в области пенитенциарного права доказано, что охрана выступает одним из средств обеспечения режима. Констатировано, что одной из главных проблем деятельности подразделений охраны исправительных колоний является текучесть кадров, связанная с ненадлежащей социально-правовой защитой.

Ключевые слова: охрана исправительных колоний, осужденные, Государственная пенитенциарная служба Украины, караул.

Nazarenko V. V. Subjects to ensure penal colonies' security. The article analyzes the penal colonies of the State Penitentiary Service of Ukraine security subjects' activities. It has been determined that the penal colonies protection subject is a group of people that is responsible for performing duties of penal colonies security and providing achievement penal legislation tasks.

The security of prisons objects is a set of measures aimed at ensuring the established order of serving sentence and isolation of prisoners, prevention of escapes and other crimes, prevention of entry into protected area of unauthorized persons and items prohibited for storage and use in prisons, storage of prisons' material values.

The present system of penal colonies security has the following components: guard, its location, positions where guardians carry out their duties, surveillance and shelling sectors, routes of backup groups of the guard and regular changing of the surveillance, IT-security, guard dogs posts, capability of structural units of the colony participating in security, reserves.

Based on the content of the Penal Execution Code of Ukraine (part. 1, art. 102), and the standpoints of scientists in the field of Penitentiary, the author has proved that security is one of the means to provide regime. He has stated that one of the main problem of the penal colonies security units activity is personnel turnover which is determined by inappropriate social and legal protection.

Keywords: penal colonies security, convicted, State Penitentiary Service of Ukraine, guard.

Надійшла до редакції 29.01.2015

ПРАВОВЕ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗКРИТТЯ Й РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ

Басиста І. В.

доктор юридичних наук, доцент

(Прикарпатський факультет

Національної академії внутрішніх справ)

УДК 343.132: 35.081.73

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ДОКУМЕНТ ЯК ОBOB'ЯЗКОВИЙ АТРИБУТ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ФОРМИ: ГЕНЕЗА ТА СУТНІСНІ ОЗНАКИ

Зроблено спробу означити генезу та сутнісні ознаки документів у цілому та кримінальних процесуальних документів зокрема, виокремити значення документів як у загальному обігу, так і в кримінальному провадженні. При цьому акцентовано увагу на різноманітних поняттях терміна «документ» та загальних вимогах, які ставляться при його підготовці.

Ключові слова: документ, кримінальне провадження, документообіг, джерело доказів, докази, слідчий, ознаки, термінологія.

Постановка проблеми. У професійній діяльності фахівців документально-інформаційної сфери суспільства одним із найпоширеніших є поняття «документ». Про нього йдеться, коли розглядають основні процеси, з яких складається праця бібліотекаря, бібліографа, працівника науково-інформаційної установи, архіву, музею та багатьох інших. У кримінальній процесуальній діяльності документ є важливим процесуальним джерелом доказів. Тому виникає нагальна потреба у науковому розгляді як самого визначення терміна «документ», так і тісно пов'язаних з ним понять, що позначають процеси та операції створення, опрацювання та використання документів у різних сферах діяльності.

Метою статті є дослідження генези та сутнісних ознак документів у цілому та кримінальних процесуальних документів зокрема.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Незважаючи на те, що питанням дослідження окремих аспектів генези та сутнісних ознак документів у цілому та кримінальних процесуальних документів зокрема в юридичній літературі приділялася увага, однак за умов дії чинного КПК ця проблематика на достатньому рівні не розглядалася.

Виклад основного матеріалу. Визначення та класифікація документів

набувають не тільки наукового, а й суто практичного значення. Звичайні, побутові уявлення про документ і його види недостатні для організації діяльності. Тому нині велике значення надається розвитку та викладанню загальнопрофесійної для працівників сфери соціальних комунікацій дисципліни «Документознавство», яка здатна забезпечити єдність у розв'язанні багатьох питань, пов'язаних із визначенням, класифікацією та характеристикою документів [1, с. 11–12].

Документи використовуються у різних галузях людської діяльності, ділянках знань, сферах життя. Вони є об'єктом дослідження різних наукових дисциплін, тому поняття «документ» багатозначне і залежить від того, в якій галузі й для чого він використовується [2, с. 26].

У кримінальному провадженні документи теж займають чільне місце, адже відповідно до частини 2 статті 84 КПК документи є процесуальними джерелами доказів. Поняття «документ» тісно пов'язане із поняттям процесуального рішення, які ми спробуємо в подальшому розглянути в їх симбіотичному зв'язку.

Поняття «документ» у наш час є найпоширенішим у науках, що вивчають різні способи зберігання та передачі в суспільстві знання або інформації. Є безліч визначень документа, які зафіксували певні уявлення про нього. У першу чергу слід звернутися до емпіричних уявлень із цього приводу, які виникли як наслідок або підсумок спостережень, як узагальнення багатьох реальних явищ, але не як наслідок теоретичного пізнання, для якого потрібні певні методологічні засади, теорія, яка б пояснювала смисл та походження явища.

Перш за все документ уявляється як певна річ, як «матеріальний об'єкт» або «субстанціальний» носій інформації. Тобто документ – це річ, яку можна побачити, до якої можна доторкнутися. По-друге, документ – це річ, яка має в собі яку-небудь інформацію, тобто документ може щось (певне знання) передати тому, хто буде знайомитися з ним, вивчати його, читати чи іншим чином «споживати інформацію». Документ потрібний людині саме для того, щоб ознайомитися з цією інформацією. З іншого боку, документ створюється людиною для того, щоб зберегти певне знання в часі та передати його іншим людям (споживачам інформації). Для того щоб передати інформацію за допомогою документа, людина використовує різні засоби. По-перше, обирає ті матеріальні об'єкти, речі, що можуть бути «речовинним носієм» інформації. По-друге, встановлює, яким способом можна «закріпити інформацію» на даному носії. По-третє, розробляє способи видобування інформації з цього носія [1, с. 15–16].

Аналіз різноманітної літератури, що стосується тлумачення значення поняття «документ», дає можливість зробити висновок про те, що для різних учених у різних контекстах, різних науках поняття «документ» має різний обсяг. «Обсяг поняття» – це «клас узагальнених у понятті предметів». Обсяг поняття взаємопов'язаний зі «змістом поняття», тобто «сукупністю (звичайно істотних) ознак, за якими проведено узагальнення і виділення предметів у даному понятті».

Різні значення поняття «документ» мають спільне підґрунтя: найширше

значення поглинає, охоплює всі інші, менш широкі [1, с. 18].

З латинської *documentum* означає вірець, посвідчення, доказ [2, с. 26]. Енциклопедичний словник трактує документ як письмовий акт, здатний служити доказом юридичних відносин або юридичних фактів, що спричиняють правові наслідки; офіційне посвідчення особи (паспорт, трудова книжка тощо); достовірне історичне письмове джерело; матеріальний об'єкт, у якому міститься певна інформація (наприклад, перфораційна картка) [3, с. 538].

Документ – це результат відображення конкретної інформації на спеціальному матеріалі за визначеним стандартом чи формою. Документи мають правове значення, оскільки є засобом засвідчення та доведення певних фактів. Вони також використовуються як джерела та носії інформації. А в управлінській діяльності документ виступає як предмет і як результат праці. Так, планування, облік, інструктування відбуваються за допомогою найрізноманітніших документів. Тобто документація використовується як спосіб і засіб реалізації функцій, покладених на управлінський апарат [2, с. 27].

З поняттям документ нерозривно пов'язані поняття архіву та бібліотеки. Збереження важливих історичних документів у давнину засвідчено літописами. Місцем збереження державно-правових актів, інших документів були церкви чи монастирі, які водночас слугували архівами та бібліотеками. Найперші бібліотеки в Україні почали з'являтися в XI столітті, зокрема у Києво-Печерському монастирі та у храмі св. Софії. Це були збірки рукописів та рукописних книг, якими мали змогу користуватися духовні та світські особи. Такі збірки мали князі й бояри (Святослав II Ярославич, Володимир Волинський, Микола Святоша Чернігівський), церковні братства (Ставропігійське братство у Львові), вище духівництво (Петро Могила, Лазар Баранович, Тимофій Прокопович), а також українські старшини (Кирило Розумовський, Григорій Потьомкін, родини Кочубеїв, Милорадовичів). Від найдавніших часів збереглися лише поодинокі документи, акти приватно-правового або державного значення, переважно в монастирських та приватних архівах. Відсутність власної держави позначилася на долі найдавніших документальних матеріалів. Вони потрапили до архівосховищ та колекціонерів Москви, Петербурга, Відня, Варшави тощо [2, с. 26–28].

У Законі України «Про інформацію» під документом розуміють передбачену законом матеріальну форму одержання, зберігання, використання і поширення інформації шляхом фіксації її на папері, магнітній, кіно-, відео-, фотоплівці або іншому носієві [4].

Термінологічний словник документом визначає матеріальний об'єкт із зафіксованою на ньому інформацією у вигляді тексту, звукозапису чи зображення, призначений для передавання в часі та просторі з метою збереження та суспільного використання [5, с. 58].

Цікавим є також і той факт, що, для порівняння, Державні стандарти України та Російської Федерації відмінно тлумачать розуміння документа. Зокрема, національна система стандартизації резюмує, що документом є матеріальний об'єкт, що містить інформацію, закріплену створеним людиною

способом для її передавання у часі та просторі [6, с. 3].

У свою чергу, російські стандарти декларують документ як зафіксовану на матеріальному носії інформацію з реквізитами, що дозволяють її ідентифікувати [7].

В європейських словниках документ розглядається як записана інформація (здатна накопичуватися) або матеріальний об'єкт, що може розглядатися як одиниця в документаційному процесі [8, с. 11].

Документ, діловий папір, що посвідчує певний юридичний факт, підтверджує право на що-небудь, служить доказом чого-небудь. Отже, це зафіксована певним чином на спеціальному матеріалі інформація про факти, події, явища об'єктивної дійсності та розумової діяльності людини. Одні документи ми складаємо самостійно, інші ж є форматованими паперовими носіями даних, що їх заповнюють автоматично або вручну [9, с. 5].

Документ має бути достовірний, переконливий, належним чином відредагований та оформлений, повинен містити конкретні й змістовні пропозиції та вказівки. Більшість документів має задовольняти такі вимоги, як придатність до тривалого зберігання, максимальна точність. Щоб документ мав усі вказані властивості, його слід правильно скласти як за формою, так і за змістом.

В Україні з вересня 2003 року набув чинності стандарт «Державна уніфікована система документації. Уніфікована система організаційно-розпорядчої документації. Вимоги до оформлення документів» (ДСТУ 4163-2003), за якими регулюються правила розташування реквізитів документів. Останніх налічується 32 позиції [8, с. 5].

Під час складання тексту документа слід дотримуватися таких правил:

- 1) правильно й у певній послідовності розміщувати реквізити документа;
- 2) текст у більшості документів слід викладати від третьої особи; хоча є ряд документів, у яких інформація викладається від першої особи;
- 3) уживаються стійкі (стандартизовані) сполучення та синтаксичні конструкції;
- 4) дієприслівникові звороти вживаються на початку речення;
- 5) уживаються мовні засоби, що відповідають нормам літературної мови і є зрозумілими;
- 6) уживається прямий порядок слів у реченнях (підмет передує присудковій; означення – перед означуваними словами; додатки – після керуючого слова; ставні слова – на початку речення);
- 7) щоб не виявляти суб'єктивізму, доцільно замінити активну форму дієслова на пасивну; якщо ж важливо вказати на конкретного виконавця, то тоді треба вживати активну форму;
- 8) уживати інфінітивні конструкції;
- 9) у ряді документів слід вживати дієслівні конструкції у формі наказового способу;
- 10) використовувати скорочення слів допускається лише в окремих випадках; складноскорочені слова й аббревіатури пишуться за загальними правилами; слід надавати перевагу простим реченням [2, с. 62–64].

У свою чергу, процесуалісти під кримінально-процесуальними докумен-

тами розуміють письмові документи, складені на підставі кримінального процесуального закону уповноваженим на те суб'єктом у зв'язку із здійсненням процесуального акту (виконанням процесуальних дій або прийняттям процесуальних рішень), в якому зафіксована інформація про хід та результати кримінально-процесуальної діяльності.

Кримінально-процесуальний документ відіграє суттєву роль у здійсненні кримінального провадження, виступає засобом реалізації учасниками кримінального провадження своїх повноважень, прав та законних інтересів, є однією з гарантій їх охорони та захисту. Так, зокрема:

1) висновки про обставини кримінального правопорушення під час досудового розслідування робляться на підставі зібраних матеріалів;

2) допустимість, достовірність та належність зібраної інформації у більшості випадків може бути підтверджена шляхом аналізу кримінально-процесуального документа, в якому зафіксовані джерело та процес її одержання;

3) кримінально-процесуальні документи свідчать про належне виконання вимог закону (наприклад, щодо роз'яснення учасникам кримінального провадження їхніх прав, обов'язків і забезпечення можливості здійснення цих прав і виконання обов'язків);

4) відповідні кримінально-процесуальні документи виступають юридичною підставою для застосування заходів забезпечення кримінального провадження (у тому числі, запобіжних заходів), а їх вмотивованість свідчить про наявність законних підстав для цього;

5) копії багатьох основних кримінально-процесуальних документів вручаються потерпілому, підозрюваному, обвинуваченому та іншим учасникам кримінального провадження з метою забезпечення їхніх прав, у тому числі, права на оскарження відповідних процесуальних рішень;

б) без складання кримінально-процесуальних документів були б неможливими виконання та реалізація прийнятих під час кримінального провадження процесуальних рішень.

Кримінально-процесуальні документи виконують інформаційну, пізнавальну, комунікативну, правозастосовну, правозахисну, засвідчувальну, виховну функції, забезпечують можливість здійснення правосуддя, виконання прийнятих процесуальних рішень, здійснення прокурорського нагляду, судового та відомчого процесуального контролю, відіграють організуючу й дисциплінуючу роль [10, с. 8–9].

Висновок. Отже, кримінальний процесуальний документ є обов'язковим атрибутом кримінальної процесуальної форми, він повинен готуватися із дотриманням встановлених загальних та спеціальних вимог і лише тоді його можна розглядати як належне та допустиме процесуальне джерело доказів.

Бібліографічні посилання

1. *Швецова-Водка Г.М.* Документознавство : навч. посібник / Швецова-Водка Г.М. – К., 2007.
2. *Глущик С.В.* Сучасні ділові папери : навч. посібник / С.В. Глущик, О.В. Дияк, С.В. Шевчук. – 4-те вид., перероб. і доп. – К., 2005.

3. Український радянський енциклопедичний словник : в 3-х томах / редкол.: А.В. Кудрицький та ін. – 2-ге вид. – К., 1986.– Т.1.
4. Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 р. зі змінами та доповненнями [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://rada.gov.ua>
5. Терминологический словарь по библиотечному делу и смежным отраслям знания. – М., 1995.
6. ДСТУ 3017-95. Видання. Основні види. Терміни та визначення. – К., 1995.
7. ГОСТ Р51141-98. Деловодство и архивное дело. Термины и определения. – М., 1998.
8. ISO 5127:2001. Documentation and information : Vocabulary. – Geneva: ISO CO, 2001. – P.11.
9. *Бибик С.П.* Ділові документи та правові папери / Бибик С.П., Сьота Г.М. – Х., 2005.
10. *Удалова Л.Д.* Складання кримінально-процесуальних документів у досудовому провадженні : навч. посібник / Л.Д. Удалова, Ю.І. Азаров, В.В. Рожнова, Д.О. Савицький та ін. – К., 2013.

Басистая И. В. Уголовный процессуальный документ как обязательный атрибут процессуальной формы: генезис и существенные признаки. Сделана попытка обозначить генезис и существенные признаки документов в целом и уголовных процессуальных документов в частности, определить значение документов как в общем обороте, так и в уголовном производстве. При этом акцентировано внимание на разнообразных понятиях «документ» и общих требованиях, которые ставятся при его подготовке.

Ключевые слова: документ, уголовное производство, документооборот, источник доказательств, доказательство, следователь, признаки, терминология.

Basysta I. V. Criminal procedure document as a mandatory attribute of procedural form: genesis and secular. This article is an attempt to show the Genesis and the essential features of documents in General and criminal procedural documents, in particular, and to determine the value of documents as in the total turnover and in criminal proceedings. In this case the attention is focused on a variety of terms "document" and the General requirements that are put in its preparation.

Definition and classification of documents acquire not only scientific, but also practical value. Ordinary, everyday view of the document and its species are insufficient for the organization's activities. So now the great importance attached to the development and teaching of General professional workers of social communication discipline "documentation", which is able to ensure unity in dealing with the many issues associated with the definition, classification and characteristics of documents.

Documents are used in various fields of human activity, areas of knowledge areas of life. They are studied by different scientific disciplines, so the concept of "document" is ambiguous and depends on what industry and what it is used.

In turn, the average under the criminal procedure documents understand written documents, compiled on the basis of the criminal procedure law authorized party in connection with the implementation procedures act (performance of procedural actions or procedural decisions), in which recorded information about the progress and results of criminal procedure.

Criminal procedure document plays a significant role in the implementation of criminal proceedings, acts as a means of realizing the participants in criminal proceedings of their powers, rights and legitimate interests, is one of the guarantees for their safety and protection.

Criminal procedure documents fulfill the informational, cognitive, communication, law enforcement, human rights, sacul, educational functions, providing the possibility of justice, the enforcement of the procedural decisions of public prosecutions, judicial and departmental procedural control, organizing and play a disciplining role.

Keywords: document, criminal proceedings, document management, source of evidence, evidence, the investigator, characteristics, terminology.

Копотун І. М.

доктор юридичних наук,
старший науковий співробітник

(Інститут Служби
зовнішньої розвідки України)

УДК 343.82

ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ ОПЕРАТИВНОЇ ОБСТАНОВКИ У ВИПРАВНИХ КОЛОНІЯХ

Здійснено аналіз наукових досліджень поняття та змісту оперативної обстановки у виправних колоніях.

Ключові слова: оперативна обстановка, заборонені предмети.

Постановка проблеми. Зважаючи на структуру злочинності у виправних колоніях, у зазначених установах, де тримаються засуджені до покарань у виді позбавлення волі на певний строк і довічного позбавлення волі, завжди існує ризик виникнення надзвичайних ситуацій різної складності, спричинених учиненням того або іншого злочину (злочинів).

Ступінь складності зазначених ситуацій, окрім характеру та ступеня суспільної небезпеки вчинених засудженими злочинів, залежить, насамперед, від оперативної обстановки, що виникла у тій або іншій установі.

Виклад основного матеріалу. Термінологія «ускладнення оперативної обстановки», «складна оперативна обстановка», що вживається у професійній діяльності, безпосередньо пов'язаній з місцями позбавлення волі, містить у собі характеристику ступеня криміногенної напруженості, що складається у виправній колонії. Проте, як в емпіричній, так і теоретичній сфері немає єдності в поглядах на зазначені поняття. У цілому вони означають якісну ознаку, яка узагальнює умови здійснення оперативно-службової діяльності, що виникли, і є предметом дослідження, в основному, юридичних наук. Для розкриття змісту названих термінів необхідно з'ясувати сутність поняття «оперативна обстановка».

А. П. Іпакян це поняття вважає прикладним (відомчим), яким позначається сукупність важливих для організації діяльності ОВС різних чинників. Останні прийнято структурувати на зовнішні та внутрішні умови функціонування цих органів. До зовнішніх умов належать: стан злочинності й у цілому громадського порядку; соціально-економічні та географічні характеристики обслуговуваної ОВС території. До внутрішніх умов належать: наявні в розпорядженні керівника ОВС сили і засоби; результати діяльності ОВС із виконання завдань боротьби зі злочинністю й охорони громадського порядку [1, с. 4].

І. І. Лигалов та В. Г. Самойлов оперативну обстановку розуміють як сукупність внутрішніх і зовнішніх умов, що впливають на роботу служб виправної колонії щодо забезпечення виконання покарання, на процес виправлення

засуджених. При цьому зазначені вчені виділяють дві групи умов, з яких до першої належать: стан режиму відбування покарання і злочинності у виправній колонії, а також законності серед співробітників; стан умов режиму виконання покарання, що характеризують роботу служб колонії; стан сил і засобів забезпечення процесу виправлення засуджених; до другої – специфіка району дислокації виправної колонії [2, с. 7–9].

Обидва наведені трактування поняття оперативної обстановки вимагають уточнення і деякої деталізації. Отже, *оперативну обстановку слід розуміти як сукупність внутрішніх і зовнішніх умов, в яких здійснюється діяльність виправної колонії і які мають якісні та кількісні кримінологічні показники, що впливають на криміногенну ситуацію в ній і визначають її стан.*

Разом із тим проведене дослідження показало, що у *виправних колоніях* оцінювання оперативної обстановки дається без урахування її багатокомпонентності. Оперативне стеження за станом оперативної обстановки керівниками цих установ здійснюється, як правило, на основі висновків ЧПНУ, їх доповіді під час закінчення чергування.

У цьому випадку відсутнє розуміння того, що ЧПНУ, співробітники чергової зміни не можуть глибоко пізнати явища і процеси, що тривають у середовищі засуджених, під час реалізації функції нагляду за їх поведінкою. Оцінювання оперативної обстановки у виправній колонії передбачає необхідність аналізу багатьох видів інформації, її специфічних виявів, різних джерел і способів отримання. Проведене дослідження підтверджує, що у *виправних колоніях* не створено систему оперативного збирання інформації з використанням різних джерел, кожне з яких може володіти певними видами інформації, що має значення для оцінювання оперативної обстановки [3].

Аналіз та оцінювання оперативної обстановки у виправній колонії та її прогноз мають здійснюватися з урахуванням таких основних видів інформації:

1. *Вид виправної колонії* – первинний показник, за яким можна судити про стан оперативної обстановки, передбачати параметри її динаміки.

Виправні колонії мінімального рівня безпеки характеризуються більшою плинністю засуджених. Це спричиняє незабезпечення установ кваліфікованими фахівцями. Крім того, начальники відділень, оперативні працівники, ЧПНУ, виробничий персонал мають постійно вибудовувати заново свої професійні позиції. Їх службове навантаження вище, ніж у співробітників виправних колоній інших рівнів безпеки. Це не сприяє глибокому та всебічному пізнанню середовища засуджених і процесів, що відбуваються в ньому.

У виправних колоніях середнього рівня безпеки досить високий відсоток неодноразово засуджених, таких, які відбували раніше і відбувають покарання за тяжкі злочини. З огляду на це підвищується ступінь криміногенності середовища засуджених. Для таких засуджених характерний більш високий ступінь обережності та законспірована поведінка. Якщо у виправних колоніях мінімального рівня безпеки елементи лідерства, об'єднання в неформальні групи, утисків, боргових залежностей виявляються частіше у відкритій формі, то у виправних колоніях середнього рівня безпеки – навпаки. У цих колоніях

неформальні правила і традиції мають більш виражені кримінальні тенденції.

Характерною рисою складу засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях максимального рівня безпеки, є їх відмінність за кримінальним статусом. Такі засуджені мають досвід конспірації своєї поведінки. Умови їх тримання (система покамерного розміщення) характеризуються підвищеним рівнем ізоляції. Це ускладнює оперативне обслуговування, виховний вплив і нагляд за засудженими. За таких обставин у середовищі засуджених спостерігається висока латентність криміногенних та кримінальних явищ і процесів.

2. *Місце дислокації виправної колонії* – один із чинників, що впливають на стан оперативної обстановки. Найбільше піддаються криміногенному впливові ззовні виправні колонії, розташовані у великих містах, індустріальних регіонах. Зовнішнє середовище здійснює більш активну протидію проваджуваному в цих установах процесу виконання покарання, ніж в установах, що дислокуються у віддалених районах. Це викликано тим, що засуджені, які відбувають покарання в перших із названих установ, мають значно більше можливостей для встановлення неконтрольованих адміністрацією контактів з особами, які перебувають на волі, отримання інформації, пов'язаної з реалізацією злочинних задумів, для придбання заборонених предметів (грошей, спиртних напоїв, наркотиків). На стан оперативної обстановки у виправних колоніях негативно впливає криміногенна ситуація, що виникає за місцем їх дислокації, зміни якісних і кількісних характеристик злочинності.

3. Оцінюючи стан оперативної обстановки, не можна не враховувати *профіль виробництва*, вид продукції, що випускається, які зумовлюють систему економічних зв'язків виправних колоній. Їх аналіз надає можливість передбачати можливі неконтрольовані контакти засуджених із криміногенним середовищем поза місцями позбавлення волі, особливо для придбання спиртних напоїв, наркотиків, грошей.

Профіль виробництва зумовлює різні можливості засуджених з виготовлення заборонених предметів, які можуть бути використані для підготовки та вчинення злочинів (холодна і вогнепальна зброя), а також створення нелегального ринку збуту виробів художнього та побутового призначення, що виготовляються засудженими. Останнє спричиняє незаконний товарно-грошовий обіг в установах виконання покарань, що надає засудженим можливість мати готівку, яка використовується і в злочинних цілях.

4. Стан оперативної обстановки у виправній колонії залежить від *ліміту її наповнення і фактичної кількості засуджених, які тримаються в колонії*. У цьому плані є проблематичним науково обґрунтоване встановлення чисельності спецконтингенту для того або іншого рівня безпеки, а також нездатність кримінально-виконавчої системи адекватно реагувати на зміни криміногенної ситуації в суспільстві. Зростання злочинності призводить до переповнювання виправних колоній засудженими понад встановлені межі. Надмірна концентрація засуджених у відділеннях, локальних секторах ускладнює роботу щодо їх трудової зайнятості, організацію процесу ресоціалізації,

сприяє ускладненню криміногенної обстановки у виправних колоніях, робить їх важкокерованими.

5. *Зміни, що відбуваються в кількісному складі засуджених.* Необхідно враховувати динаміку кількісної характеристики засуджених. На ускладнення оперативної обстановки впливає збільшення у виправній колонії кількості засуджених понад установлений ліміт. Основним джерелом отримання цього виду інформації є особові справи засуджених. Така інформація має надаватися керівниками відділів контролю за виконанням судових рішень за мірою прибуття засуджених у виправну колонію і вибуття їх у зв'язку зі звільненням, а також етапуванням в інші установи [4].

6. Оперативна обстановка у виправній колонії безпосередньо залежить від *кримінологічної, психологічної, кримінально-правової характеристики засуджених*, які відбувають покарання. Збільшення у виправній колонії кількості осіб, які вчинили насильницькі злочини проти особи (хуліганство, розбої, грабежі, нанесення тілесних ушкоджень, вбивства та ін.), злочини, пов'язані з наркотиками, є одним із чинників, котрі сприяють виникненню в середовищі засуджених негативних процесів, які перешкоджають діяльності персоналу з виконання покарання.

Так, за офіційними статистичними даними ДПтС України, станом на 1 жовтня 2014 р. кримінологічний склад засуджених до позбавлення волі виглядає таким чином:

16,3 тис. осіб – за умисне вбивство, у тому числі: 8,1 тис. осіб, які вчинили вбивство при обтяжуючих обставинах;

9,3 тис. осіб – за нанесення умисного тяжкого тілесного ушкодження;

27,5 тис. осіб – за розбій, грабіж та вимагання;

2,3 тис. осіб – за зґвалтування;

30 осіб – за захоплення заручників;

20 тис. осіб – за злочини у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення [5].

Важливо контролювати неформальні елементи середовища засуджених, його субкультуру. Крім того, для встановлення криміногенності середовища засуджених, що впливає на стан оперативної обстановки, необхідна інформація про їх якісний склад, який визначається кількістю утримуваних у виправній колонії засуджених таких категорій: молодіжного віку; які не мають сім'ї; з низьким освітнім рівнем; які не здійснювали до засудження соціально корисну діяльність; із тривалим кримінальним минулим, тобто неодноразово (три і більше рази) судимих; засуджених, які перебувають на профілактичному або оперативно-профілактичному обліках. Джерелами вказаних видів інформації є особові справи засуджених, самі засуджені, оперативні матеріали, одержувані оперативними працівниками відомості, які фіксуються начальниками відділень, медичними працівниками, психологами, іншими співробітниками, результати проведення відповідних заходів оперативного, режимного, виховного характеру.

Необхідно враховувати і ту обставину, що процес виконання покарання здійснюється в умовах постійної протидії діяльності виправних колоній як ззовні, так і всередині їх. Виправні колонії – це складні, важкокеровані системи, що пояснюється наявністю чинників, що належать до об'єкта керуючого впливу. Як такий об'єкт виступають засуджені, серед яких є особи з великим кримінальним досвідом, а також хронічні алкоголіки й наркомани, деградовані особистості, особи з психічними аномаліями, схильні до протиправної поведінки, що не завжди надає можливість дати оперативний прогноз розвитку криміногенної ситуації. Річ у тім, що поведінка злочинця, який перебуває в оточенні йому подібних, непередбачувана. Складна система міжособистісних відносин, різне неформальне становище кожного окремо взятого засудженого, існування груп засуджених позитивної та негативної спрямованості з притаманними їм інтересами й елементами лідерства створюють в їх середовищі безперервний процес суперечностей, які нерідко вирішуються конфліктуєчими сторонами шляхом учинення неправомірних дій. Крім того, персонал виправних колоній також піддається різному ступеню небезпеки ризику стати об'єктом злочинного посягання з боку засуджених (чинення останніми опору, вчинення ними нападів, убивств, захоплень заручників, завдання шкоди здоров'ю та ін.).

7. На криміногенну ситуацію й оперативну обстановку у виправній колонії впливає *кількість засуджених, які перебувають на профілактичному та оперативно-профілактичному обліках*: 1) особи, які вважають себе лідерами та «авторитетами» злочинного середовища, «злодіями у законі»; 2) особи, засуджені за злочини проти основ національної безпеки; 3) особи, засуджені за вбивство на замовлення; 4) особи, засуджені за бандитизм; 5) наркодилери з міжрегіональними зв'язками; 6) схильні до вживання та поширення наркотичних та одурманюючих речовин, спиртних напоїв; 7) схильні до втечі; 8) схильні до нападу, захоплення заручників; 9) схильні до злісної непокори вимогам адміністрації та дій, що дезорганізують роботу установ; 10) схильні до виготовлення зброї, вибухових пристроїв; 11) схильні до встановлення незволених зв'язків; 12) особи, які здійснюють побори та притиснення інших засуджених; 13) організатори та активні учасники угруповань негативної спрямованості; 14) організатори та учасники азартних ігор; 15) схильні до гомосексуалізму; 16) особи, які мають психічні вади; 17) схильні до виготовлення заборонених предметів та інших речовин, не передбачених виробничою програмою; 18) особи, які перебувають у конфліктних відносинах з іншими засудженими; 19) особи, які утримувались в ДІЗО і ПКТ.

На профілактичний облік можуть братися й інші категорії засуджених, але це повинно визначатися зі стану оперативної обстановки у виправній колонії. Як правило, профілактичний облік ведеться у двох формах: списочній і картковій. Списочний облік ведеться оперативним відділом та відділом соціально-виховної та психологічної роботи у відділеннях і взагалі в колонії. Картковий облік ведеться співробітниками оперативного відділу і, як правило, систематизується в алфавітно-довідковій картотечі.

8. Про стан оперативної обстановки у виправній колонії можна судити за кількістю злочинів, учинених засудженими в період відбування покарання, особливо таких як вбивство, заподіяння шкоди здоров'ю, хуліганство, дії, що дезорганізують роботу установ виконання покарань, захоплення заручників, масові заворушення. Однак слід мати на увазі, що злочини, учинені засудженими стосовно один одного, у деяких випадках є результатом конфлікту, який виник раптово, що істотно не впливає на оперативну обстановку. Не можна також беззастережно стверджувати, що рівень злочинності є визначальним показником ступеня складності оперативної обстановки. Тому злочини, учинені засудженими у виправній колонії, необхідно аналізувати за їх мотивами, з урахуванням негативних процесів, що тривають серед осіб, які відбувають покарання, визначаючи при цьому, чи є ці злочини результатом таких процесів, і навпаки, чи спричинили ці злочини ускладнення взаємовідносин між засудженими, розборки в їх середовищі.

Необхідно всебічно аналізувати кожен учинений злочин шляхом збирання такої інформації: час і місце вчинення; відомості, що характеризують особу засуджених, які вчинили злочини, потерпілих; причини вчинення злочинів; проблеми в діяльності співробітників, які не дали змогу попередити, припинити вчинення злочинів; чи є злочини результатом міжособистісних конфліктів. Під час аналізу кримінальної ситуації у виправній колонії враховується, які злочини вчинено, їх кількість. При вчиненні злочинів оперативна обстановка оцінюється на основі результатів оперативно-розшукових заходів, що проводяться з метою надання правоохоронним органам, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність або кримінальне провадження, допомоги в розкритті, припиненні та попередженні злочинів.

9. *Аналіз порушень установленого порядку відбування покарання.* Порушення засудженими встановленого порядку відбування покарання можуть бути різними за характером. Про ускладнення оперативної обстановки свідчать такі порушення, як невиконання законних вимог персоналу, конфлікти, установа «злодійських» традицій, кримінальної субкультури, азартні ігри, побори, відмови від виходу на роботу, оголошення голодування, завдання масових тілесних ушкоджень, придбання грошей, спиртних напоїв. Частина із вказаних порушень установленого порядку відбування покарання має явний, відкритий характер, інші – прихований. Однак в обох випадках вимагається отримання інформації, необхідної для об'єктивного оцінювання оперативної обстановки. Така інформація може бути отримана у процесі педагогічної та психологічної взаємодії із засудженими, нагляду за їх поведінкою, проведення службових розслідувань, оперативно-розшукової діяльності.

10. *Характеристика заходів, застосованих до засуджених за порушення встановленого порядку відбування покарання.* Заходи дисциплінарного впливу (стягнення) завжди пов'язані з певними видами порушень. Особливо підлягають аналізу факти необхідності поміщення засуджених у ДІЗО, переведення до ПКТ. Збільшення тенденції застосування до засуджених крайніх заходів дисциплінарного впливу свідчить про стан оперативної обстановки.

Такі заходи застосовувати необхідно, оскільки вони спрямовані на недопущення подальшого її ускладнення. Для оцінювання оперативної обстановки, відповідно до характеристики заходів дисциплінарного впливу на засуджених, доцільно, щоб всебічно і глибоко досліджувалися причини й умови, які сприяли вчиненню засудженими порушень устанавленого порядку відбування покарання.

11. *Види й кількість вилучених заборонених предметів.* До найбільш поширених видів заборонених предметів серед засуджених у кримінально-виконавчих установах належать колючо-ріжучі предмети, зброя (холодна та вогнепальна), гроші, спиртні напої, наркотичні засоби, мобільні телефони [6, с. 552–553]. Надходження до засуджених цих предметів спричиняє негативні наслідки, пов'язані з ускладненням оперативної обстановки, вчиненням засудженими правопорушень (у тому числі злочинів), організацією підкупів співробітників з метою отримання незаконних пільг або втягнення у злочинну діяльність, зміцненням позицій груп засуджених негативної спрямованості, насадженням злочинських традицій, утворенням боргової залежності засуджених, створенням конфліктів між ними [7, с. 4]. Аналіз ситуації щодо виявлення джерел і каналів надходження заборонених предметів може бути здійснено лише за умови повноти службових розслідувань за фактами вилучення грошей, спиртних напоїв, наркотиків тощо. Слід зазначити, що об'єктивно оцінити оперативну обстановку тільки за фактами вилучення заборонених предметів не можна. Більшою мірою факти перебування у засуджених заборонених предметів характеризуються латентністю, тому в організаційній системі пізнання ситуації зсередини вимагається виявлення засуджених, які потенційно здійснюють придбання заборонених предметів, отримання з оперативних та інших джерел інформації про обіг у середовищі засуджених грошей, спиртних напоїв, наркотиків.

12. *Наявність і характер міжособистісних конфліктів у середовищі засуджених.* Міжособистісні конфлікти – джерело ускладнення оперативної обстановки. Оцінювання оперативної обстановки на основі результатів аналізу міжособистісних конфліктів повинно мати безперервний дослідницький характер. Джерелами інформації є засуджені, які перебувають у конфліктних відносинах, їх середовище, результати проведення оперативно-розшукових, педагогічних, психологічних заходів. Причинний комплекс конфліктів – основа оцінювання оперативної обстановки у виправній колонії. Важливість цього показника аналізу та оцінювання оперативної обстановки актуалізується і в силу того, що за результатами нашого дослідження 31,25 % умисних вбивств у виправних колоніях було вчинено засудженими на ґрунті раптово виниклих особистих неприязних відносин. Тому виявлення й розв'язання міжособистісних конфліктів у середовищі засуджених посідає чільне місце серед спеціально-кримінологічних заходів запобігання зазначеним злочинам.

13. *Випереджальний аналіз розвитку криміногенної ситуації в середовищі засуджених, ускладнення оперативної обстановки.* Результатом випереджального аналізу є прогноз зміни оперативної обстановки

у виправній колонії, який становить собою імовірнісне судження про майбутній стан оперативної обстановки, злочинності, детермінант, які сприяють їх зміні. Прогноз має бути заснований на результатах дослідження кількісних та якісних кримінологічних характеристик явищ і процесів, що змінюють умови виконання та відбування покарання, оперативну обстановку. Процес прогнозування надає можливість передбачати зміну оперативної обстановки на кінець певного періоду і встановити її тенденції в рамках часових періодів, а також вплив раптово виникаючих чинників на структуру й динаміку порушень установленого порядку відбування покарання і злочинів у середовищі засуджених. Метою такого прогнозування є розроблення заходів з недопущення ускладнення оперативної обстановки у виправній колонії.

14. *Матеріально-побутові умови тримання засуджених* істотно впливають на стан оперативної обстановки у виправній колонії. Неналежне створення засудженим умов життєдіяльності виключає можливість ефективно організації не тільки виховного процесу, а й інших видів професійної діяльності. Умови відбування покарання у виді позбавлення волі, складовою частиною яких є матеріально-побутове та медико-санітарне забезпечення засуджених, є детермінантою їх поведінки. Вони або олюднюють особистість, створюючи міцну основу для застосування різних засобів впливу, або, навпаки, викликають озлоблення і призводять до деградації особистості, створюючи підґрунтя для внутрішнього напруження і протидії режимним та іншим законним вимогам персоналу виправних колоній.

15. Один із найважливіших показників, які визначають стан оперативної обстановки у виправній колонії, – *забезпеченість засуджених працею*. Відсутність в установі виробничої бази, що дає змогу повністю працевлаштувати засуджених, змушує останніх до вчинення незаконних дій з набуття грошових коштів, призводить до передачі засудженими один одному обсягів робіт як одного зі способів виходу з боргової залежності, азартних ігор під робочі місця. Чим більше засуджених не зайнято працею, тим більш криміногенним є їх середовище, що дестабілізує оперативну обстановку, ускладнює процес виконання покарання. Нині, за даними ДПтС України, частка засуджених, не зайнятих суспільно корисною працею, становить близько 53 %.

Правильними є, на нашу думку, судження К. К. Горяїнова, який вважає, що оперативна обстановка є похідною від кримінологічної обстановки. Однак не згодні з деякими аргументаціями в тому, що у кримінологічній обстановці злочинність є ядром ситуації [8]. На нашу думку, оперативна обстановка містить у собі більш широку просторову сферу, яка може змінювати свій зміст несподівано: погіршилися екологічні умови, порушилося забезпечення регіону, установ виконання покарань фінансовими, матеріальними ресурсами, іншими засобами забезпечення нормальної життєдіяльності. Крім того, елементи кримінологічної обстановки входять до складу оперативної обстановки. За елементами оперативної обстановки є можливість дати прогноз розвитку кримінологічної обстановки.

16. Стан оперативної обстановки у виправній колонії багато в чому за-

лежить від укомплектованості персоналом структурних підрозділів, його якісної професійної підготовки, особливо тих із них, чия діяльність безпосередньо пов'язана із засудженими (відділ соціально-виховної та психологічної роботи, оперативний відділ, чергова частина, відділ нагляду і безпеки, відділ охорони, виробничі служби). Під час неуккомплектованості цих структурних підрозділів завжди закономірним є ускладнення оперативної обстановки.

Однак проведений аналіз розроблюваних у виправних колоніях профілактичних заходів дає підстави зробити висновок про те, що вони не ґрунтуються на дійсній інформації про існуючу оперативну обстановку, формуються не на основі передбачення її розвитку у найближчий і віддалений час. За результатами проведеного дослідження виявлено, що 87 % розроблюваних у виправних колоніях заходів мають неконкретний характер або відображають тільки виконання посадових обов'язків співробітників структурних підрозділів. Значна частина інформації, що зосереджена в оперативних працівників, є незатребуваною для оцінювання оперативної обстановки та складання прогнозу її зміни, розроблення профілактичних заходів, які можуть бути реалізовані начальниками відділень, співробітниками відділу нагляду і безпеки, психологами, виробничим персоналом.

Визначивши перелік обов'язкової для аналітичної роботи інформації, вважаємо за доцільне навести правила (алгоритм), за якими формується оцінювання оперативної обстановки, а саме:

– оцінювання здійснюється на основі порівняльного методу за принципом: «теперішній стан» – «колишній стан» і «теперішній стан» – «планований (прогнозований) стан»;

– порівняльне оцінювання робиться за компонентами кожного блоку оперативної обстановки, зіставляючи їх між собою;

– аналіз і оцінювання основних блоків компонентів оперативної обстановки здійснюється в такій послідовності: «об'єкт впливу» – «зовнішнє середовище» – «керована підсистема» – «управляюча підсистема»;

– у рамках кожної оціночної побудови її виходи мають розглядатися з позицій одного й того самого суб'єкта управління – керівництва територіальних органів ДПтС України, оскільки зміна суб'єкта створює вже іншу низку оцінювання [9].

Висновки. Вважаємо, що наведені вище види інформації та алгоритм для оцінювання оперативної обстановки у виправній колонії нададуть можливість оптимізувати діяльність з вироблення оперативно-розшукових заходів запобігання злочинам, що призводять до надзвичайних ситуацій у вказаних установах.

Бібліографічні посилання

1. *Ипакян А. П.* Организация и методика слежения за оперативной обстановкой на территории города и района, ее изучение и оценка / Ипакян А. П. – М., 1986.
2. *Лыгалов И. И.* Слежение за оперативной обстановкой в ИТК / И. И. Лыгалов, В. Г. Самойлов. – Рязань, 1984.
3. *Копотун І. М.* Поняття та зміст оперативної обстановки у кримінально-

виконавчих установах / І. М. Копотун // Вісник Нац. ун-ту оборони України. – 2013. – № 1 (32). – С. 340–345.

4. Про затвердження Інструкції про роботу відділів (груп, секторів, старших інспекторів) контролю за виконанням судових рішень установ виконання покарань та слідчих ізоляторів : наказ Міністерства юстиції України від 8 черв. 2012 р. № 847/5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0957-12>.

5. Загальна характеристика Державної пенітенціарної служби України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kvs.gov.ua/peniten/control/main/uk/publish/article/628075>.

6. *Богатирьов І. Г.* Правові та кримінологічні ознаки правопорушень, пов'язаних із проникненням заборонених речей і предметів в установи виконання покарань та недозволених зв'язків персоналу із засудженими / І. Г. Богатирьов // Кримінологічні засади запобігання злочинам в установах виконання покарань України (пенітенціарна кримінологія) : посібник / за ред. О. М. Джужи. – К., 2013. – С. 552–553.

7. *Обушевский И. Ф.* Правовые и криминологические проблемы борьбы с незаконной передачей запрещенных предметов лицам, содержащимся в исправительно-трудовых колониях (по материалам Украинской ССР) : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Обушевский Иван Федорович. – К., 1991. – С. 4.

8. *Горяинов К. К.* Теория и практика познания криминологической обстановки : автореф. дисс. на соискание учен. степени доктора юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / К. К. Горяинов. – М., 1991.

Копотун И. М. Понятие и содержание оперативной обстановки в исправительных колониях. Осуществлен анализ научных исследований понятия и содержания оперативной обстановки в исправительных колониях.

Ключевые слова: *оперативная обстановка, запрещенные предметы.*

Kopotun I. M. Concept and content of operational environment in correctional colonies. The article is aimed to research the definition and the essence of the operational environment in correctional colonies.

According to the author, analysis and evaluation of operation environment in correctional collony and its prediction must be based on the following main types of information: type and location of colony; profile production; filling and limit of the actual number of prisoners kept in the colony; changes occurring in the quantitative composition of prisoners; criminological, psychological, legal description of the criminal prisoners; the number of prisoners kept in preventive care and operational record; the number of crimes committed by convicts during the serving of sentence; analysis of violations of established order of punishment; description of the measures applied to those convicted of a violation of the established order of punishment; types and number of prohibited items seized; the existence and nature of interpersonal conflicts among prisoners; proactive analysis of the crime situation among prisoners, complication of situation; material conditions of prisoners; security prisoners work; staffing of units, its qualitative training.

Keywords: *operational environment, forbidden objects.*

Надійшла до редакції 09.02.2015

Обушенко О. М.

доктор юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.98

КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОВЕДЕННЯ ДОПИТУ НЕПОВНОЛІТНІХ

Розглянуто особливості організаційно-підготовчих заходів і тактики проведення допиту неповнолітніх. Наведено перелік тактичних прийомів, котрі рекомендовано застосовувати у разі давання неповнолітніми неправдивих свідчень.

Ключові слова: криміналістичне забезпечення, тактика, підготовка до допиту, допит неповнолітнього, тактичні прийоми.

Постановка проблеми. В сучасних умовах, на жаль, спостерігається загострення криміногенної ситуації, що, як і будь-яке соціальне явище, безпосередньо пов'язано із змінами в соціально-політичних та економічних процесах (неможливість реалізувати проголошені трудові та соціально-економічні гарантії, зростання пропаганди насильства, відсутність реальної протидії вживанню алкоголю, наркотиків та ін.). Сукупність цих факторів зумовлює виникнення ряду негативних для нормального функціонування держави явищ, до яких належить і злочинність неповнолітніх. Занепокоєння викликає те, що водночас із зростанням злочинності неповнолітніх, вона впевнено і досить стрімко розвивається та змінює притаманні їй особливості, а саме: зниження віку неповнолітніх правопорушників, зростання жорстокості, зухвалості, «невмотивованість» злочинів, поява у структурі злочинності неповнолітніх так званих «дорослих» злочинів (убивств, розбійних нападів), груповий характер злочинності, її підвищена латентність [1, с. 4].

Серед слідчих (розшукових) дій, що проводяться при розслідуванні кримінальних правопорушень загалом та правопорушень неповнолітніх зокрема, найбільшу кількість складають допити.

Допит є найбільш поширеною слідчою дією, що займає майже 25 % від загальної кількості робочого часу слідчого [2, с. 282], за допомогою якої збирається інформація про злочинну діяльність певних осіб. У той же час допит – одна з найскладніших слідчих дій. Зі всього бюджету часу, що витрачається слідчим на провадження слідчих дій, на проведення допитів припадає понад 80 % [3, с. 3]. Правопорушники не зацікавлені у повному й всебічному розкритті та розслідуванні злочинів, що не може не впливати на правдивість їхніх показань. Тому для успішного проведення допитів слідчі повинні володіти знаннями про закони мислення, логічні методи і прийоми, закономірності психології та тактичні прийоми допиту. Втім, незважаючи на те, що допит є найбільш повторюваною процесуальною дією, він залишається складним, у

кожному конкретному випадку індивідуальним, а іноді – неповторним. Це, у свою чергу, вимагає від слідчого уникати шаблонності при їх проведенні, приймати негайні рішення в кожен конкретний момент, реагуючи на інформацію, що надходить від допитуваних.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання проблеми. Вагомий внесок у розробку наукових основ проведення допитів підозрюваних зробили відомі вчені-криміналісти та процесуалісти, зокрема, В.П. Бахін, Р.С. Белкін, В.Д. Берназ, П.Д. Біленчук, А.М. Васильєв, В.К. Весельський, Л.Я. Драпкін, А.В. Дулов, С.П. Єфімічев, Л.М. Карнеєва, В.М. Карагодін, В.О. Коновалова, В.С. Комарков, В.С. Кузьмічов, М.І. Кулагін, В.Г. Лукашевич, Є.Д. Лук'янчиков, С.М. Стахівський, С.С. Ординський, М.І. Порубов, С.Я. Розенбліт, М.В. Салтевський, К.О. Чаплинський, В.Ю. Шепітько, М.Л. Якуб, О.Ю. Ямпольський та ін. Втім, як зазначають у своїх працях вчені, судово-слідча практика свідчить, що працівники правоохоронних органів відчують труднощі у здійсненні допитів неповнолітніх. У результаті цього можуть порушуватися визначені чинним законодавством строки проведення розслідування, прийматися необґрунтовані рішення. У зв'язку із цим окремі аспекти зазначеної проблеми потребують додаткового дослідження.

Актуальність розглядуваної статті зумовлена необхідністю дослідження проведення допиту неповнолітніх з метою підвищення ефективності боротьби зі злочинністю цієї категорії осіб. До проблем допиту неповнолітніх зверталася у своїх працях значна кількість вчених-криміналістів, однак, злочинність даної категорії осіб трансформується з урахуванням сучасних тенденцій розвитку суспільства, що потребує приділення уваги цій слідчій дії. Допит має будуватися з урахуванням вікових та психічних особливостей особи, що обумовлено індивідуальністю кожної особи, а тим більше неповнолітньої. Слід додати ще й несформовану психіку, відсутність достатнього життєвого досвіду і наявність негативних ключових факторів, які сприяють розвитку злочинності серед молоді.

Метою даної статті є формування відповідних рекомендацій щодо проведення допиту неповнолітніх. Тому що наявність знань про певні особливості визначає кількість сил та засобів, витрачених працівниками правоохоронних органів для отримання певного результату, який не завжди є позитивним, при розслідуванні цих злочинів. Результативне проведення допитів неповнолітніх неможливе без визначення деяких підготовчих заходів. Так, серед найбільш важливих є визначення місця, а саме – приміщення, проведення допитів неповнолітніх. Так, рекомендується, щоб робочий кабінет слідчого був світлим, з приємними нейтральними тонами шпалер, з аскетичною обстановкою, без зайвих предметів та речей, котрі б відволікали увагу допитуваного. Таким чином, створена невимушена обстановка сприятиме виникненню важливого психологічного контакту з особою.

Важливою складовою результату проведення допиту є й час, що проходить з моменту початку кримінального провадження. Так, показання підозрюваного, як правило, одержуються на початковому етапі розслідування

злочину. У цей момент він ще не знає, якими доказами володіє слідчий і практично не може протиставити свою лінію захисту [4, с. 193].

Зазначене вказує на необхідність слідчого спрямовувати зусилля на проведення допиту підозрюваного у найкоротший, з моменту початку кримінального провадження, час. Це не дозволить злочинцю виробити власну позицію. Підозрюваний може досить швидко змінити зайняту позицію під впливом тактичних прийомів. Без них складно, а іноді і неможливо, розкрити злочин [5, с. 8]. Кожна особа, яка належить до даної вікової категорії, має свій ступінь сприйняття обставин вчиненого злочину, та іноді цей процес супроводжується перебільшенням і фантазуванням.

Основним засобом викриття неправдивих свідчень неповнолітніх, як стверджують Т.В. Авер'янова, Р.С. Белкін, Ю.Г. Корухов, Є.Р. Россинська, є прийоми емоційного впливу або засоби логічного переконання, але іноді вони можуть виявитися малоефективними, що, як наслідок, створить непорозуміння допитуваним самого факту розкриття неправди і призведе до впертого повторення ним явно беззмістовної брехні [6, с. 620]. Погоджуючись із зазначеною позицією авторів, слід зауважити, що доцільним є проведення повторного допиту, який має проводитися слідчим з урахуванням аналізу виявлених недоліків.

Кримінально-процесуальне законодавство України визначає проведення допиту неповнолітнього за участю таких осіб, як батьки, психолог, педагог та інші. Однак до обрання фахівця, в присутності якого буде відбуватися допит, варто поставитися відповідально. Попередньо з'ясувати у батьків, інших родичів, друзів, вчителів, хто у неповнолітнього користується авторитетом та повагою. Присутність такої людини на допиті слугуватиме запорукою успіху проведення даної слідчої дії. Обов'язковою умовою результативного допиту є налагодження з неповнолітнім психологічного контакту, для чого рекомендується спочатку торкнутися загальних тем (спорт, навчання, ігри, нові фільми, книжки та ін.), продемонструвати знання його потреб та інтересів. При допиті неповнолітнього підозрюваного слідчий має триматися спокійно, доброзичливо, але й достатньо твердо. Така манера поведінки сприятиме встановленню потрібного контакту з підлітком, налаштує його на відверту розмову [7, с. 208]. Тому саме вміння слідчого привернути до себе і отримати прихильність неповнолітнього є визначальним чинником у проведенні допиту.

Слідчому необхідно пам'ятати, що психологічний контакт повинен мати завжди двосторонній характер, його встановлення і підтримання залежать як від слідчого, так і від допитуваного, хоча ініціатива має належати саме слідчому.

Стосовно тактики проведення допиту, слід зазначити, що найбільш доцільним є побудова допиту у формі вільної розповіді, поєднаної з використанням простих, коротких і зрозумілих запитань.

Під час проведення допиту, враховуючи саму особу неповнолітнього, можна застосувати такі тактичні прийоми допиту:

- наведення прикладів із життя осіб, які стали на злочинний шлях у ранньому віці, а саме – перспективу все життя провести за ґратами не досягнув-

ши нічого в житті;

- викликати почуття аморальності вчинених протиправних дій, які обов'язково повинні бути пов'язані з роз'ясненням, що не пізно стати на шлях виправлення і що ви, як слідчий, бажаєте допомогти;

- демонструвати поінформованість, яка, у свою чергу, змусить розповісти неповнолітнього всі обставини справи;

- роз'яснити, що сприяння слідству дасть передбачену законом змогу пом'якшити або в деяких випадках уникнути кримінальної відповідальності та ін.

Заслуговують на увагу й такі тактичні прийоми:

- які заохочують допитуваного до роздумів та дачі свідчень: постановка запитань, котрі дозволяють уточнити, яка саме інформація відома допитуваному за даною справою; нагадування у загальних рисах про подію, що відбулася, уточнення його емоціонального стану, обстановки, умов, за яких формувалися його свідчення; оживлення асоціативних зв'язків з метою відновлення у пам'яті сприйнятих ним факторів і т.п.;

- спрямовані на створення психологічного дискомфорту для допитуваного при активній протидії слідству з метою відмови допитуваного від протидії та введення слідства в оману, створення уяви про безнадійність таких спроб, використання сумнівів допитуваного у спроможності дотримуватися до кінця обраної ним неконструктивної позиції, раптове пред'явлення найбільш важливих доказів та ін.;

- які застосовуються у безконфліктних ситуаціях: створення доброзичливої обстановки на допиті, що сприяє дачі повних та достовірних свідчень, оживлення асоціативних зв'язків та надання допомоги у згадуванні сприйнятих допитуваним фактів, постановка уточнюючих питань з метою не допустити у свідченнях прогалин та неточностей та ін.;

- використовувані у конфліктних ситуаціях: створення на допиті суворої робочої обстановки, котра була б несприятливою для виразу неприязні до слідчого, а навпаки, викликала б повагу до нього; подолання неконструктивної позиції, створення враження про повну поінформованість слідчого про обставини справи; переконання допитуваного у безперспективності конфлікту, суперечок та приховування відомих йому фактів та ін. [8, с. 33].

Викрити неправду можна активним веденням допиту, тобто ставленням значної кількості запитань, що призводить до дезорганізації психічних процесів, тому що особі важко утримувати у пам'яті відповіді на попередні запитання [9, с. 41].

Відповідно, постановка уточнюючих, контрольних запитань сприяє його викриттю. Великого значення набувають й такі тактичні прийоми, як використання фактора раптовості, протиріч у свідченнях допитуваного, створення напруження. Доцільно використовувати як тактичний прийом різний темп допитів (прискорений, уповільнений). Все це ускладнює переключення уваги підозрюваного, створює для нього дефіцит часу на обмірковування вчинків слідчого, аналіз взаємозв'язку та логіки вчинюваних дій, позбавляє можливості дотримуватися обраного способу, лінії протидії розслідуванню. Результа-

том цього, як правило, є докази поведінки – обмови, повідомлення суперечливих даних та ін. Метою слідчого при використанні цього прийому є не спроба «спіймати» допитуваного на неточностях, а створити обстановку, котра переконує у марності спроб. Заслуговує на увагу й такий тактичний прийом, як допит на місці події. Повторне сприйняття місця, де відбулася подія, сприяє відновленню у пам'яті забутого. Не виключені випадки проведення повторних допитів з метою зміни особою показань на підтвердження версії, обраної та перевіреної слідчим як перспективної [10, с. 260].

Зазначені та інші тактичні прийоми повинні застосовуватися з урахуванням ситуації, що склалася по справі, та зайнятої допитуваним позиції. Важливим аспектом допиту неповнолітнього є фіксація його ходу за допомогою відеозапису [11, с. 191], що, на наш погляд, дозволить проаналізувати дії допитуваного, виявити та обґрунтувати реакції на відповідні дії і запитання слідчого.

Під час допиту неповнолітніх доцільно застосовувати технічні засоби, що створює сприятливі умови для одержання доказової інформації, дозволяє фіксувати не тільки показання, але й «психологічний клімат», у якому вони були отримані, та психологічно впливає на допитуваних. Вказаний тактичний прийом необхідно застосовувати під час проведення тривалих за часом допитів та розслідування багатоепізодних справ. Наведений засіб фіксації забезпечує повноту і точність відображення показань, дозволяє більш повно зберегти безпосередність сприйняття допиту та використовувати ці матеріали під час інших слідчих дій [12, с. 181].

Втім, можуть використовуватися й інші тактичні прийоми. Їх кількість, послідовність визначатиметься слідчим у кожному конкретному випадку. Професіоналізм слідчого полягає у першу чергу у тому, щоб він міг спланувати та використати увесь потенціал тактичних прийомів та отримати якомога більше інформації. В цілому розглянуті тактичні прийоми не мають бути ізольованими один від одного. Задача слідчого полягає в тому, щоб він, використовуючи всі прийоми та засоби, зумів правильно все спланувати, готуючись до допитів, варіював ними під час допитів, відмовляючись від одних і переходячи до інших, виходячи зі слідчої ситуації, що склалася [13, с. 181].

Висновки. Підсумовуючи викладений матеріал, необхідно зазначити, що допити неповнолітніх мають свою складність та особливості, що, у свою чергу, потребує від слідчого ретельного планування допиту, наявності знань, навичок, життєвого та професійного досвіду. Саме це сприятиме якісному, професійному, а головне – відповідно до закону, проведенню такої слідчої дії, як допит неповнолітнього. Таким чином, можемо наголосити на необхідності використання слідчими усього наявного комплексу тактичних прийомів при проведенні допитів неповнолітніх з метою з'ясування істини у кримінальному провадженні.

Бібліографічні посилання

1. Злочинність неповнолітніх: причини, наслідки та шляхи запобігання : навч. посібник / С.І. Яковенко, Н.Ю. Максимова, Л.І. Мороз, Л.А. Мороз. – К., 2006.
2. Криміналістика : ученик / под ред. А.Г. Филиппова и А.Ф. Вольнского. – М.,

1998. – С. 282.

3. *Весельський В.К.* Сучасні проблеми допиту (процесуальні, організаційні і тактичні аспекти) : монографія. – К., 1999.

4. *Стахівський С. М.* Теорія і практика кримінально-процесуального доказування : монографія / С. М. Стахівський. – К., 2005.

5. *Селиванов Н. А.* Расследование преступлений повышенной опасности : пособие для следователя / Н. А. Селиванов, А.И. Дворкин. – М., 1999.

6. *Аверьянова Т.В.* Криміналістика : учебник для вузов / Аверьянова Т.В., Белкин Р.С., Корухов Ю.Г., Россинская Е.Р. ; под ред. Р.С. Белкина. – М., 2001.

7. Криміналістика : підручник / кол. авт. : В.Ю. Шепітько, В.О. Коновалова, В.А. Журавель та ін. ; за ред. В.Ю. Шепітька. – 4-те вид., перероб. і доп. – Х., 2008.

8. *Клим А. М.* Криміналістическая методика расследования злоупотребления властью или служебными полномочиями / А.М. Клим ; под ред. В.Ф. Ермоловича. – Минск, 2000.

9. *Митрохина З.И.* Использование знаний психологии при производстве допроса : учебное пособие. / З.И. Митрохина. – К., 1990.

10. *Лускатов О.В.* Організаційно-тактичні особливості допиту після відновлення слідства у справі про нерозкритий злочин / О.В. Лускатов // Науковий вісник Дніпропетр. держ. ун-ту внутр. справ : зб. наук. праць. – 2007. – № 1 (32). – 360 с.

11. *Дьомін П.І.* Особливості тактики проведення допиту неповнолітнього злочинця / П.І. Дьомін // Захист прав, свобод та законних інтересів особи на досудових стадіях кримінального судочинства України : матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 29–30 квітня 2010 р.) : у 2-х ч. – Херсон; Запоріжжя, 2010. – Ч. 2.

12. *Чаплинський К.О.* Організація і тактика слідчих дій при розслідуванні злочинів, учинених організованими злочинними угрупованнями : монографія / Чаплинський К.О. – Дніпропетровськ, 2004.

13. *Чаплинський К.О.* Тактика проведення окремих слідчих дій : монографія / Чаплинський К.О. – Дніпропетровськ, 2006.

Обушенко А. Н. Криміналістическое обеспечение проведения допроса несовершеннолетних. Рассмотрены особенности подготовки и проведения допроса несовершеннолетних. Приведен перечень тактических приемов, рекомендуемых в случае дачи несовершеннолетними неправдивых показаний.

Ключевые слова: криміналістическое обеспечение, тактика, подготовка к допросу, допрос несовершеннолетнего, тактические приемы.

Obushenko O. M. Forensic support of conducting interrogation of minors. The article deals with peculiarities of preparation and conducting interrogation of minors. There is the list of tactical methods recommended in the case of giving false testimonies by minors.

Effective interrogation of minors is not possible without defining some preparatory measures. Among the most important is to define the place (space) and time interrogation of minors. It is reasonable to conduct re-examination, which should be conducted by the investigator based on analysis of deficiencies.

Psychological contact should always be bilateral, installation and maintenance depend on the investigation, and on being questioned, although the initiative should belong to the investigator.

Regarding the tactics of questioning the most appropriate is a construction of interrogation in free form story, combined with the use of simple, short and clear questions, the number and sequence of which will be determined by investigators in each case.

During interrogation of minors it's advisable to use hardware that creates favorable conditions for the reception of evidence-based information to record not only the evidence, but the "psychological climate" in which they were received, and psychologically affects questioned

Keywords: forensic support, tactics, preparation for interrogation, interrogation of minor, tactical methods.

Надійшла до редакції 24.02.2015

Чорноус Ю. М.

доктор юридичних наук, доцент
(Національна академія внутрішніх справ)

УДК 343.98

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ФОРМУВАННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ МІЖНАРОДНОГО ХАРАКТЕРУ

Проблеми боротьби з міжнародною злочинністю, що складає загрозу як всьому світовому товариству, так і окремим державам, основним правам та свободам людини, сьогодні постали особливо гостро. У статті обґрунтовано потребу формування криміналістичної методики розслідування злочинів міжнародного характеру, розробки відповідних криміналістичних рекомендацій.

***Ключові слова:** криміналістична методика, злочини міжнародного характеру, криміналістична характеристика, криміналістичні рекомендації, міжнародне співробітництво.*

Постановка проблеми. На проблеми боротьби з міжнародною злочинністю, що складає загрозу як всьому світовому товариству, так і окремим державам, основним правам та свободам людини, постійно звертається увага в нормативних актах, виступах посадових осіб, наукових працях, публіцистиці. Мова йде про підвищення її суспільної небезпеки, заподіюваної шкоди. Злочинність стає все більш організованою, озброєною, корумпованою, інтелектуальною, оперативно використовує досягнення науки і техніки для реалізації своїх цілей.

Небезпека міжнародної злочинності полягає й у тому, що, як влучно зазначено у Концепції державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю 2011 року [1], вона тісно пов'язана з діяльністю організованих злочинних угруповань, для яких є характерним високий рівень організованості, стійкі корупційні і міжнародні злочинні зв'язки. Україна стає об'єктом зростаючої заінтересованості міжнародних злочинних угруповань, зокрема у сферах легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, торгівлі людьми, нелегального переміщення зброї, небезпечних матеріалів та наркотичних засобів. Збільшується кількість нелегальних мігрантів та набуває все більшого поширення організована етнічна злочинність.

Виклад основного матеріалу. Термін «міжнародна злочинність» слід розглядати як узагальнене поняття, що об'єднує найбільш небезпечні злочини, які посягають на інтереси держав або всього світового співтовариства, основні права та свободи людини.

Як зазначають вчені, системоутворюючим елементом міжнародної злочинності виступають міжнародні злочини. Однак кількість цих злочинів є досить невеликою, і в чистому вигляді вони практично не зустрічаються [2, с. 56]. Частіш за все злочинні діяння виходять за межі однієї або кількох держав, посягають на державні, суспільні інтереси, особу, її права, й традиційно

розглядаються як злочини міжнародного характеру.

Злочинам міжнародного характеру притаманні такі ознаки: а) суспільна небезпечність, що виражається в заподіянні шкоди суспільним відносинам з різних сфер міжнародного правопорядку; б) міжнародна протиправність, закріплена змістом міжнародних договорів; в) кримінальна караність, що передбачена нормами національного законодавства; г) здійснення кримінального провадження компетентними органами держав.

Розглядуваним злочинам притаманні й криміналістичні ознаки, які перебувають у взаємозв'язку із елементами їх криміналістичної характеристики, розширюють уявлення про сутність злочинів міжнародного характеру. Головним чином, вони пов'язані із наявністю «іноземного елемента» у структурі криміналістичної характеристики, визначають особливості розслідування злочинів міжнародного характеру й можуть бути умовно об'єднані у групи. Розглянемо основні із них.

Перша – стосується особи злочинця, адже злочинні дії переважно реалізуються за різних форм співучасті, із залученням до підготовки, вчинення злочину міжнародного характеру чи приховування його наслідків громадян різних держав (за даними проведеного анкетування, про таку ознаку вказали 92,6 % слідчих, 94,4 % співробітників Робочого апарату Укрбюро Інтерполу).

Друга група пов'язана із способом вчинення злочинів міжнародного характеру, адже дії з підготовки, вчинення та приховування наслідків злочину міжнародного характеру вчинюються як на території України, так і території іноземних держав (вказали 80,9 % та 83,3 % опитаних).

Третя група стосується предмета злочинного посягання, який не завжди співпадає з місцем вчинення злочину та утворюваною слідовою картиною, що можуть знаходитися на території різних держав (характерно для фальшивомонетництва, контрабанди, кіберзлочинів), про що зазначили 71,9 % та 76,4 % опитаних відповідно. Класичним прикладом є незаконне виготовлення американських доларів в Італії, збут їх іноземним туристам у Франції, Іспанії та інших країнах. При цьому економічні збитки завдаються грошовому обігу США [3, с. 68].

Четверта група характерна тим, що наслідки злочину, шкода від його вчинення, може заподіюватися різним державам, їх юридичним чи фізичним особам (вказали 70,6 % слідчих, 68 % співробітників Робочого апарату Укрбюро Інтерполу).

Важливо, що, розслідуючи злочини міжнародного характеру, реалізація завдань кримінального провадження практично неможлива без взаємодії із компетентними органами іноземних держав, представництвами міжнародних організацій. Переважно мова йде про міжнародну правову допомогу при проведенні процесуальних дій, видачу особи (екстрадицію), перейняття кримінального провадження, адже «докази можуть бути одержані на території іноземної держави в результаті здійснення міжнародного співробітництва під час кримінального провадження» (ч. 4 ст. 93 КПК України) [4, с. 54].

П'ята група ознак пов'язана з потребою застосування заходів міжнарод-

ного співробітництва під час кримінального провадження, а саме: з метою швидкого, повного та неупередженого розслідування злочинів міжнародного характеру (висновки підтверджуються результатами анкетування: 91,4 % слідчих, 94,4 % співробітників Робочого апарату Укрбюро Інтерполу).

Отже, злочини міжнародного характеру та діяльність із їх розслідування мають ряд особливостей, що дають підстави для поглибленого дослідження.

Як зазначає В.О. Коновалова, інтеграція наукових знань у методиці розслідування злочинів, як і в інших галузях науки, створила необхідний потенціал для розвитку її теорії і разом з тим передумов для диференціації окремих положень, що потребують подальшого поглибленого дослідження. Нагромадження теоретичних положень призвело до необхідності їх адаптування в окремій напрямки методики, розвиток яких став необхідним для практичної діяльності слідчих органів [5, с. 444].

Хочемо підкреслити актуальність формування криміналістичної методики розслідування злочинів міжнародного характеру, що покликана надати повний і системний опис механізму злочинного діяння та причинно пов'язаних із ним елементів, сформуванню відповідний алгоритм їх розслідування.

Підґрунтям для побудови системи криміналістичних методик є кримінально-правова та криміналістична класифікація злочинів [6, с. 365].

Щоправда, на думку В.А. Журавля, «чистої» криміналістичної класифікації злочинів об'єктивно існувати не може, оскільки так чи інакше до неї включаються об'єкти та елементи кримінально-правової класифікації, а ознаки, що характеризують злочин з кримінально-правової точки зору, використовуються як підстави для побудови даних явищ, тобто йдеться про відповідний синтез положень різних наук кримінального циклу [7, с. 69–70].

За цих умов предметом пізнання у методиці розслідування, вказує С.С. Чернявський, є закономірності, що об'єднують певні види злочинів, які побудовані за кримінально-правовою ознакою (в основі – об'єкт злочинного посягання), або групи злочинів, виділені за іншими криміналістично значущими ознаками (елементи механізму вчинення злочину або їх ознаки) [8, с. 272].

Слід зауважити, що злочини міжнародного характеру є досить різноманітними. Так, до них, наприклад, належать: тероризм, захоплення заручників, незаконне поводження з ядерними матеріалами, торгівля людьми, злочини проти осіб та установ, які користуються міжнародним захистом, легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фальшивомонетництво, контрабанда, злочини у сфері обігу наркотичних засобів і психотропних речовин, посягання на культурні цінності, поширення порнографії, порушення авторських і суміжних прав, кіберзлочини, злочини проти безпеки морського судноплавства та цивільної авіації та ін.

За таких умов повинні бути враховані особливості окремих видів (груп) злочинів міжнародного характеру відповідно до кримінально-правової та криміналістичної класифікації.

Для криміналістичної класифікації злочинів міжнародного характеру

можуть обиратися різні критерії. Однак у класифікаційних групах, які стосуються елементів криміналістичної характеристики злочинів, слід виділяти ознаки, які свідчать про їх причинний зв'язок з «іноземним елементом», що знаходить вираз у місцезнаходженні предмета злочинного посягання, поширенні способу вчинення злочину та утворюваної слідової картини, місця перебування особи потерпілого (чи злочинця) на територіях інших держав.

Головним завданням криміналістичної методики розслідування злочинів міжнародного характеру є розробка відповідних криміналістичних рекомендацій.

Так, Р.С. Белкін зазначає, що криміналістична методика потребує повного врахування суспільних явищ і їх наслідків, котрі обумовлені науково-технічним прогресом, загостренням ідеологічної боротьби, проблемами економічного та демографічного характеру. Вказані завдання потребують більш гнучкого підходу до вибору підстав для розробки комплексу криміналістичних рекомендацій, розробки таких методичних комплексів на базі криміналістичних класифікацій злочинів, які не тільки визначаються, але ще реалізуються у криміналістичній методиці повною мірою [9, с. 211].

На думку В.О. Коновалової, методика розслідування у практичному значенні покликана забезпечити слідчого необхідними науковими рекомендаціями, що сприяють прийняттю своєчасних вірних рішень з визначення напрямів і конкретних засобів досягнення істини [10, с. 245]. Б.В. Щур підсумовує, що елементами системи у криміналістичній методиці повинні виступати не криміналістичні прийоми і засоби, не слідчі чи інші дії, а криміналістичні (методичні) рекомендації, тобто науково обґрунтовані та апробовані практикою поради, які стосуються організації розслідування, вибору та застосування техніко-криміналістичних засобів та криміналістичних прийомів. При цьому криміналістична методика і криміналістичні методичні рекомендації співвідносяться як загальне і окреме [11, с. 277].

Вивчення наукових джерел свідчить, що структура методики розслідування окремого виду (групи) злочинів може бути визначена відповідно до таких основних елементів: криміналістична характеристика злочину; обставини, що підлягають з'ясуванню; типові слідчі ситуації й дії на початковому етапі розслідування; наступний етап розслідування і тактика окремих дій (слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних дій); профілактична діяльність.

Криміналістична характеристика злочинів міжнародного характеру у наукових роботах розглянута фрагментарно. Однак її значення для всебічного дослідження злочинів, побудови криміналістичної методики розслідування не викликає сумнівів. Важливе значення криміналістична характеристика має й для практичної діяльності, адже, як обґрунтовано підкреслив М.П. Яблоков, слідчий повинен вміти співставити виявлену криміналістично значиму інформацію про злочинну діяльність з її типовою криміналістичною характеристикою і на цій основі висунути конкретні слідчі версії, обрати оптимальні методи розслідування [12, с. 3].

Дискусії щодо сутності криміналістичної характеристики та її місця у структурі методики розслідування злочину вже тривалий час відбуваються на сторінках наукової літератури. Так, за результатами дослідження В.В. Тіщенка, одними авторами у структуру методики включається криміналістична характеристика розглядуваної групи злочинів (О.М. Васильєв, І.Ф. Герасимов, Н.А. Селіванов та інші), а іншими така характеристика не включається або заперечується її методичне значення (А.В. Дулов, Р.С. Белкін). Ще одна точка зору пов'язана з тим, що криміналістична характеристика розглядається як основа розробки окремих методик, але не її елемент (В.П. Бахін, В.П. Лавров, А.В. Шмонін) [13, с. 362–363].

Вважаємо доцільним підтримати погляди першої групи вчених, підкреслити вагоме значення криміналістичної характеристики для методики розслідування, у тому числі й в умовах формування криміналістичної методики розслідування злочинів міжнародного характеру, оскільки вона є інформаційною моделлю злочину, відображає його криміналістично значущі ознаки, є предметом наукових досліджень, використовується у практичній діяльності.

У структурі криміналістичної методики увага повинна бути звернена на обставини, що підлягають з'ясуванню. Як зазначає В.А. Журавель, щодо співвідношення криміналістичної характеристики та обставин, що підлягають з'ясуванню, то їх слід розрізняти як різні за змістом та функціональною спрямованістю самостійні структурні елементи методики розслідування окремих видів злочинів, які не конкурують один з одним і призначені для вирішення різнопланових завдань розслідування [7, с. 183].

Стаття 91 КПК України визначає перелік обставин, які складають предмет доказування і обов'язково підлягають з'ясуванню. Крім того, при розслідуванні злочинів міжнародного характеру коло обставин, які підлягають з'ясуванню, є ширшим і включає обставини: які дають підстави розглядати злочин як такий, що має міжнародний характер; характеризують міжнародні зв'язки особи злочинця та відповідний взаємозв'язок із особою потерпілого, поширення способу вчинення злочину та його складових на території кількох держав; обставини, що визначають необхідність застосування заходів безпеки, заходів міжнародного співробітництва у кримінальному провадженні та ін.

Методика розслідування злочинів розглядається згідно з певними етапами реалізації поставлених завдань. На думку А.Ф. Волобуєва, проблема періодизації розслідування в криміналістичній методиці – це перш за все теоретична проблема. Її вирішення пов'язане з розробкою більш чіткої структури методики розслідування окремих видів злочинів, що має як науководослідне, так і дидактичне значення. Разом з тим ця проблема має і достатньо виразний практичний аспект. Етапи розслідування в окремій методиці повинні реально відбивати змістовні особливості роботи слідчого за кримінальною справою на певних її проміжках [14, с. 148].

С.Н. Чурилов вважає, що структурна побудова окремих методик

визначається поділом процесу розслідування на початковий та наступний етапи. Початковий етап розслідування має на меті розкриття злочину, тобто встановлення характеру події, що відбулася; його учасників; суспільно небезпечних наслідків; місця знаходження підозрюваних осіб, а також їх затримання і застосування до них запобіжних заходів (за наявності підстав). Наступний етап розслідування – встановлення істини у справі у всіх її деталях, притягнення винних осіб як обвинувачених і викриття їх у вчиненні розслідуваного злочину; проведення профілактичної роботи, застосування заходів до відшкодування матеріальних збитків у разі їх заподіяння та вирішення інших, передбачених кримінально-процесуальним законом, завдань [15, с. 29–30].

Точка зору щодо виділення початкового та наступного етапів розслідування викладена у роботах В. В. Тіщенка [16, с. 176–222]. Вважаємо, що наведений поділ є актуальним і стосовно криміналістичної методики розслідування злочинів міжнародного характеру.

Початковий етап розслідування злочинів міжнародного характеру має на меті з'ясування характеру злочину, змісту посягання на міжнародні та національні інтереси, встановлення причетних до вчинення злочину осіб. Даний етап максимально пов'язаний із дослідженням інформації, що відображена у слідах злочину, предметах, які піддавалися злочинному впливу, у показаннях свідків-очевидців та ін. За сучасних умов злочинці намагаються зменшити ймовірність залишення слідів при вчиненні злочинних дій, що обумовлює застосування нових технічних засобів та методик роботи із слідами злочину.

За результатами аналізу слідчої та судової практики, опрацювання робіт вчених, можна зазначити, що початковий етап розслідування злочинів міжнародного характеру спрямовується на таке:

- попередження спроб осіб, які причетні до вчинення злочинів міжнародного характеру, переховатися від органів слідства та суду, залишити територію України, знищити сліди злочину, приховати кошти, цінності, здобуті злочинним шляхом, та інші об'єкти, які складають інтерес для розслідування, у тому числі й шляхом їх переправлення за кордон;

- виявлення та забезпечення збереження, фіксації та вилучення документів, предметів, у тому числі заборонених в обігу, цінностей, грошових коштів, слідів злочину, що у подальшому можуть бути визнані речовими доказами або використовуватися для задоволення цивільного позову;

- встановлення розгалуженої мережі зв'язків осіб, які причетні до вчинення злочинів міжнародного характеру, сприяли реалізації злочинної діяльності;

- використання допомоги Робочого апарату Укрбюро Інтерполу для оперативного обміну інформацією між правоохоронними органами держав, Генеральним секретаріатом та НЦБ Інтерполу держав, перевірки об'єктів за криміналістичними обліками, розшуку осіб та предметів;

- складення запитів про надання міжнародної правової допомоги до компетентних органів іноземних держав щодо проведення процесуальних дій

з метою розшуку та встановлення на їх території підозрюваних у вчиненні злочину, свідків злочину, потерпілих, вилучення предметів, які можуть бути речовими доказами, виявлення та арешту майна, грошей і цінностей, отриманих злочинним шляхом, а також майна, яке належить підозрюваним, обвинуваченим;

– встановлення потерпілих у справі: фізичних осіб, яким злочином завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридичних осіб, яким завдано майнової шкоди, з'ясування характеру та обсягу заподіяної шкоди;

– застосування заходів з метою забезпечення безпеки свідків та потерпілих, а також інших осіб, за наявності загрози їх життю та здоров'ю та інші.

Вказані завдання початкового етапу розслідування вирішуються органами досудового розслідування України «по гарячих слідах» шляхом проведення допиту (потерпілих, свідків-очевидців, підозрюваних); проведення, залежно від слідчої ситуації, оглядів чи обшуків, що спрямовані на обстеження житла, приміщень, транспортних засобів, де відбувалися дії із підготовки, вчинення злочину чи приховування злочинних наслідків; пред'явлення потерпілим і свідкам для впізнання осіб, підозрюваних у вчиненні злочинів (у разі необхідності – із застосування заходів безпеки, поза візуальним та аудіоспостереженням, у режимі відеоконференції); обшуку місця роботи, житла підозрюваних з метою виявлення і вилучення предметів – речових доказів, документів, які підтверджують їх участь у вчиненні злочину; тимчасового доступу до речей і документів фізичних і юридичних осіб, які відображають їх діяльність, причетну до злочину; накладення арештів на майно та грошові кошти з метою забезпечення можливої конфіскації майна або цивільного позову; накладення арешту на кореспонденцію, огляду і виїмки кореспонденції; зняття інформації з каналів зв'язку; проведення експертиз.

Особливість початкового етапу розслідування полягає в тому, що за умови виявлення злочину на території України, кримінальне провадження розпочинається згідно із КПК України, органом досудового розслідування України проводяться відповідні процесуальні, слідчі (розшукові) дії, негласні слідчі (розшукові) дії. Саме на даному етапі важливо з'ясувати обставини, що свідчать про міжнародний характер злочину, обумовлюють необхідність застосування заходів міжнародного співробітництва. Їх з'ясування передбачає необхідність звернення до компетентних органів іноземних держав щодо застосування відповідних заходів.

Ефективному досягненню поставлених завдань при розслідуванні злочинів міжнародного характеру може сприяти забезпечення організації одночасного розслідування цих злочинів правоохоронними органами кількох іноземних держав, якщо вони підпадають під дію відповідної юрисдикції. Міжнародна практика свідчить, що одночасне порушення кримінальних справ (проваджень) щодо злочинів міжнародного характеру компетентними органами кількох держав, проведення ними погоджених заходів, направлених на одночасне затримання злочинців, встановлення свідків, виявлення і збір

доказів, забезпечує проведення повного, об'єктивного розслідування у максимально стислі строки [17, с. 57].

Висновки. Методика розслідування злочинів міжнародного характеру повинна бути спрямована на розробку рекомендацій, що регламентуватимуть діяльність органів досудового розслідування України на початковому та наступному етапах розслідування, організації міжнародного співробітництва під час проведення слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових), інших процесуальних дій, відповідно до потреб розслідування окремих видів (груп) злочинів міжнародного характеру.

Бібліографічні посилання

1. Концепція державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю: схв. указом Президента України від 21 жовт. 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1000%2F2011>
2. *Цепелев В. Ф.* Международное сотрудничество в борьбе с преступностью: уголовно-правовые, криминологические и организационно-правовые аспекты : монография / Цепелев В. Ф. – М., 2001.
3. *Панов В. П.* Международное уголовное право : учеб. пособие / Панов В. П. – М., 1997.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України» : чинне законодавство з 19 лист. 2012 р. – К., 2012.
5. *Коновалова В. О.* Методика розслідування злочинів : оптимальні системи слідчих дій / В. О. Коновалова // Вибрані твори. – Х., 2012. – С. 444–449.
6. Криміналістика : підручник / В. М. Глібко, А. Л. Дудніков, В. А. Журавель та ін.. ; за ред. В. Ю. Шепітька. – К., 2001.
7. *Журавель В. А.* Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції : монографія / Журавель В. А. – Х., 2012.
8. *Чернявський С. С.* Фінансове шахрайство: методологічні засади розслідування : монографія / Чернявський С. С. – К., 2010.
9. *Белкин Р. С.* Курс советской криминалистики : пособие для вузов МВД СССР : в 3 т. / Белкин Р. С. – М., 1977– . – Т. 3 : Криминалистические средства, приемы и рекомендации. – 1979. – 408 с.
10. *Коновалова В. Е.* Актуальные проблемы тактики и методики расследования преступлений / В. О. Коновалова // Вибрані твори. – Х., 2012. – С. 239–247.
11. *Щур Б. В.* Джерела та особливості реалізації криміналістичних методичних рекомендацій / Б. В. Щур // Вісник Луганського держ. ун-ту внутр.. справ : наук.-теорет. журнал. – 2011. – № 1. – С. 273–279.
12. *Яблоков Н. П.* Криминалистическая характеристика преступлений как составная часть общей криминалистической теории / Н. П. Яблоков // Вестник МГУ. Серия 11. Право. – 2000. – № 2. – С. 3–13.
13. *Тищенко В. В.* К дискуссии о структуре методик расследования отдельных видов преступлений / В. В. Тищенко // Актуальні проблеми кримінального права та криминології, кримінально-виконавчого права : матер. III Міжнар. наук.-практ. конф. «Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики», присвяченої 10-річчю Міжнародного гуманітарного університету (м. Одеса, 28 жовт. 2011 р.). – Одеса, 2011. – С. 362–363.
14. *Волобуєв А. Ф.* Проблеми методики розслідування розкрадань майна у сфері підприємництва / Волобуєв А. Ф. – Х., 2000.
15. *Чурилов С. Н.* Методика расследования преступлений : Общие положения / Чурилов С. Н. – М., 2009.
16. *Тищенко В. В.* Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів : монографія / Тищенко В. В. – Одеса, 2007.

17. Розслідування торгівлі людьми : навч. посібник / М. І. Андрієнко, О. В. Бардацька, А. Ф. Волобуєв та ін. : за ред. П. В. Коляди. – К., 2009.

Чорноус Ю. Н. Актуальные вопросы формирования криминалистической методики расследования преступлений международного характера. Проблемы борьбы с международной преступностью, которая представляет угрозу как всему мировому сообществу, так и отдельным государствам, основным правам и свободам человека, сегодня особенно актуальны. В статье обоснована необходимость формирования криминалистической методики расследования преступлений международного характера, разработки соответствующих криминалистических рекомендаций.

Ключевые слова: криминалистическая методика, преступления международного характера, криминалистическая характеристика, криминалистические рекомендации, международное сотрудничество.

Chornous Yu. M. Pressing issues of forming forensic methodology of investigation international crimes. The problem of combating international crime, which constitutes a threat to the world community as a whole and individual states, fundamental rights and freedoms, today appeared particularly acute. The paper substantiates the necessity of forming methods of criminological investigation of crimes of an international character, the development of appropriate forensic recommendations.

The author has shown general and forensic features, including criteria of forensic classification of crimes of international nature. Attention has been paid to the need for initial and subsequent stages of the investigation of such crimes.

It is concluded that the effective achievement of objectives in the investigation of crimes of international nature may contribute to ensure the organization of simultaneous investigation of several crimes by law enforcement agencies of foreign countries if they pass under the jurisdiction.

Keywords: forensic methods of investigation, crimes of an international character, forensic characterization, forensic advice, international cooperation.

Надійшла до редакції 19.02.2015

Березняк В. С.

кандидат юридичних наук
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.13+341.44

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ, ПОВ'ЯЗАНІ ІЗ ЗАЛУЧЕННЯМ ПЕРЕКЛАДАЧА ПІД ЧАС ВИДАЧІ ОСІБ (ЕКСТРАДИЦІЇ)

Досліджено проблемні питання, пов'язані із залученням перекладача під час видачі осіб (екстрадиції). Висвітлено шляхи вирішення проблем, які виникають під час залучення перекладачів до процесу екстрадиції.

Ключові слова: витрати, екстрадиція, компетентність, перекладач.

Постановка проблеми. Сучасний розвиток міжнародних відносин України у сфері протидії злочинності обумовив імплементацію у національне кримінально-процесуальне законодавство нових правових інститутів, серед

яких інститут екстрадиції зайняв одне з чільних місць у Кримінальному процесуальному кодексі України.

Ефективність міжнародного співробітництва під час кримінального провадження багато в чому залежить від нормативно-правової регламентації процесуального порядку його здійснення. У зв'язку з цим всі питання, пов'язані із видачею осіб (екстрадиція), які вчинили кримінальне правопорушення, потребують чіткого нормативного визначення у законодавстві України. Однак до цього часу окремі аспекти екстрадиційних правовідносин знаходяться за межами поля правового регулювання. Зокрема не знайшли належного закріплення у вітчизняному законодавстві питання, пов'язані із залученням до екстрадиційних процедур перекладача. Остання обставина свідчить про актуальність дослідження даної проблематики.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питання залучення перекладачів до кримінального процесу неодноразово розглядалося як у роботах вітчизняних, так і зарубіжних вчених, серед яких О.М. Бандурка, О.А. Банчук, Є.М. Блажівський, Є.П. Бурдоль, С.В. Ківалов, Л.М. Лобойко, С.М. Міщенко, В.Я. Тацій, В.М. Тертишник та ін.

Аналіз публікацій зазначених дослідників свідчить, що однакості поглядів стосовно окреслених питань до цього часу не вироблено. Крім того, майже не приділено уваги аспектам залучення перекладачів під час здійснення процесуальних дій щодо видачі осіб (екстрадиції). Тому зазначене питання потребує окремого наукового дослідження.

Метою статті є висвітлення шляхів вирішення проблем, які виникають під час залучення перекладачів до процесу екстрадиції.

Виклад основного матеріалу. У п.п. а) і ф) ч. 3 ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 р. та у п.п. а) і е) ч. 3 ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основних свобод 1950 р. зазначено, що кожен має право: бути терміново і докладно повідомленим мовою, яку він розуміє, про характер і підставу пред'явленого йому обвинувачення; користуватися безплатною допомогою перекладача, якщо він не розуміє мови, використовуваної в суді, або не говорить цією мовою [1; 2].

Зазначені загальні положення знайшли місце й у національному законодавстві України (ст.ст. 29, 68 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК) та ін.) [3]. Крім того, законодавцем було приділено увагу і окремим питанням залучення перекладачів під час видачі осіб (екстрадиції), що знайшло висвітлення у конкретних нормах КПК.

Так, ч. 2 ст. 581 КПК визначає, що особі, стосовно якої розглядається питання про видачу, і яка не володіє державною мовою, забезпечується право користуватися послугами перекладача, а також отримати переклад судового рішення та рішення центрального органу України мовою, якою вона користувалася під час розгляду. Крім того, ч. 5 ст. 584 «Застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою для забезпечення видачі особи (екстрадиційний арешт)» КПК регламентовано, що у разі якщо особа, щодо якої вирішується питання про тримання під вартою, не володіє державною мо-

вою, їй забезпечується участь перекладача [3].

Незважаючи на те, що зазначені норми міжнародних нормативно-правових актів були імплементовані до національного законодавства, окремі питання їх реалізації до цього часу залишаються невирішеними. Розглянемо деякі з них.

Відповідно до ч. 1 ст. 68 КПК, у разі необхідності у кримінальному провадженні перекладу пояснень, показань або документів сторони кримінального провадження або слідчий суддя чи суд залучають відповідного перекладача (*сурдоперекладача*). Згідно з положеннями цієї статті, перекладач зобов'язаний прибути за викликом до слідчого, прокурора, слідчого судді чи суду (п. 1 ч. 3 ст. 68 КПК).

По-перше, положення чинних нормативно-правових актів не дають вичерпного переліку підприємств, установ, організацій, громадських об'єднань або приватних перекладачів (наприклад, Асоціація перекладачів України), до яких необхідно надсилати відповідні офіційні документи з вимогою або зверненням про залучення штатних перекладачів до кримінального провадження.

У зв'язку з цим можна сказати, що кожен, хто володіє мовою особи, стосовно якої вирішується питання про екстрадицію, а також мовою кримінального провадження України, не може бути зобов'язаний здійснювати послуги перекладача. Втім, чинне законодавство містить окремі норми, які, на наш погляд, безпідставно суперечать цьому твердженню. Так, ч. 1 ст. 585 Кримінального кодексу України від 5.04.2001 р. № 2341-III (далі – КК) передбачає кримінальну відповідальність за відмову перекладача без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків у суді або під час провадження досудового розслідування, здійснення виконавчого провадження, розслідування тимчасовою слідчою комісією Верховної Ради України [4]. Однак КК не визначає яким чином перекладач набуває цих обов'язків.

Слід звернути увагу на те, що законодавче забезпечення проблем залучення необхідних фахівців для виконання завдань кримінального провадження останнім часом зазнало деякого покращення. Зокрема до законодавчих актів, які нещодавно були прийняті, можна віднести Закон України «Про безоплатну правову допомогу» від 02.07.2011 р. № 3460-VI [5]. У зв'язку з прийняттям цього закону процедура залучення захисника під час кримінального провадження стала більш чіткою, що позитивно впливає на ефективність здійснення правосуддя в Україні.

На практиці уповноважена службова особа, що здійснює затримання на території України особи, яка розшукується іноземною державою у зв'язку із вчиненням кримінального правопорушення, як правило, звертається з клопотанням у державні органи (приватні установи), що мають штатних перекладачів, з проханням забезпечити участь перекладача під час вирішення питання про видачу особи (екстрадицію).

Наприклад, в якості перекладача уповноваженою службовою особою можуть бути залучені:

- працівники дипломатичних або консульських установ;

- працівники освітянських установ (шкіл, ліцеїв, вищих навчальних закладів);
- працівники приватних установ, які надають послуги з перекладу;
- Бюро перекладів Торгово-промислової палати України (Міністерство внутрішніх справ України є основним замовником [6]).

Керівник відповідного державного органу (приватної установи) таке клопотання може задовольнити і скерувати перекладача в розпорядження відповідного органу. Однак ефективність роботи відповідного фахівця викликає чимало запитань, оскільки:

- перекладач повинен погодитися на запропоновану оплату праці у розмірі, визначеному Інструкцією про порядок і розміри компенсації (відшкодування) витрат та виплати винагороди особам, що викликаються до органів досудового розслідування, прокуратури, суду або до органів, у провадженні яких перебувають справи про адміністративні правопорушення, та виплати державним спеціалізованим установам судової експертизи за виконання їх працівниками функцій експертів і спеціалістів, затвердженою постановою Кабінету Міністрів України від 01.07.1996 р. № 710 [7], а керівник повинен погодитися на те, щоб зберегти за цим робітником середньої заробітної плати за весь час, затрачений ним у зв'язку з явкою та викликом до органів досудового розслідування, прокуратури, суду;

- відсутні будь-які критерії визначення ефективності роботи перекладачів. У зв'язку з цим залучений перекладач може витратити час на виконання більш високооплачуваної роботи, тоді як необхідно здійснювати, наприклад, переклад документів, пов'язаних з екстрадицією.

Крім того, отримання зазначеного звернення керівниками вищезгаданих установ, підприємств чи організацій не означає, що вони нададуть свої послуги. Інакше кажучи, відповідне прохання може бути не задоволене.

По-друге, залишається не визначеним питання компетентності перекладача, який залучається під час вирішення питання про видачу осіб (екстрадицію).

Як зазначають О.А. Банчук, Л.М. Лобойко, для того щоб скласти уявлення про характеристику того чи іншого учасника кримінального провадження, доцільно розглянути певні елементи, серед яких автори виділяють і *вимоги процесуального закону, яким повинен відповідати перекладач, або обставини, що викликають його участь* [8, с. 19].

Відповідно до ч. 4 ст. 68 КПК, перед початком процесуальної дії сторона кримінального провадження, яка залучила перекладача, чи слідчий суддя або суд пересвідчуються в особі і *компетентності* перекладача. Однак критерії, за якими слід визначати компетентність перекладача, чинним кримінальним процесуальним законодавством не встановлено.

Неоднозначні думки щодо професійних якостей перекладача у кримінальному судочинстві спостерігаються і у роботах вітчизняних вчених. Зокрема В.М. Тertiшник вважає, що перекладач – це будь-яка не зацікавлена у результаті справи особа, що вільно володіє мовою, якою ведеться процес, а також мовою окремих учасників процесу, яка залучається до участі в криміна-

льному судочинстві для сприяння правосуддю шляхом здійснення необхідного перекладу [9, с. 262].

Автори Науково-практичного коментаря Кримінального процесуального кодексу України за редакцією С.В. Ківалова, С.М. Міщенко, В.Ю. Захарченка вважають, що для призначення особи перекладачем у кримінальному провадженні необхідно дотримуватися двох важливих умов: особа повинна вільно володіти необхідною мовою і бути незаінтересованою у результатах кримінального провадження [10, с. 200].

На думку колективу авторів іншого Науково-практичного коментаря Кримінального процесуального кодексу України за редакцією В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова, компетентність перекладача повинна перевірятися шляхом вивчення наданих ним документів, що підтверджують його знання мови, переклад якою здійснюється, інших документів (диплом про закінчення відповідного навчального закладу, довідка з місця роботи на посаді перекладача тощо) [11, с. 218].

Як бачимо, науковці вважають, що до перекладача повинні пред'являтися вимоги вільного володіння мовою судочинства і мовою, якою розмовляє особа, що бере участь у справі, наявність документа про спеціальну лінгвістичну або філологічну освіту при цьому не є обов'язковою.

На нашу думку, це повинно бути винятком із правил і застосовуватися тільки якщо предметом є мова, яка широко не розповсюджена, або відсутній перекладач з такої мови, тому що в подальшому можуть виникнути сумніви в якості перекладу (точність та повнота перекладу). Крім того, уповноваженій службовій особі важко зрозуміти, на якому рівні особа, яка залучена в якості перекладача, володіє мовою.

Слід зазначити, законодавча практика має прецеденти спроб до вирішення питання кваліфікації викладачів, які залучаються до виконавчого провадження. Так, відповідно до ст. 14. Закону України «Про виконавче провадження», у разі необхідності під час провадження виконавчих дій державний виконавець або сторони (їх представники) можуть запросити перекладача. *Перекладачем може бути будь-яка дієздатна особа, яка володіє мовами, знання яких є необхідним для перекладу* [12].

У зв'язку і вищевикладеним вважаємо, що відповідна посадова особа, яка приймає рішення про залучення перекладача до відповідної екстрадиційної процедури, повинна пересвідчитися як в освіті, так і кваліфікації останнього. В даному випадку у перекладача, на наш погляд, необхідно витребувати документ, який підтверджує його кваліфікацію. Таким документом є диплом про вищу освіту, де особа отримала кваліфікацію філолога з певної мови. Додатково можна також витребувати сертифікат відповідності перекладача (наприклад, сертифікація в системі УкрСЕПРО або сертифікація за стандартами Асоціації перекладачів України: СТТУ АПУ 001-2000, СТТУ АПУ 002-2000).

Для приватних установ, які надають послуги з перекладу, крім диплома про вищу освіту та сертифіката відповідності конкретного перекладача (або компанії), – ліцензію на право надання послуг з перекладу.

Крім того, необхідно з'ясувати стаж роботи особи перекладачем (і саме з якої мови), а також скільки вона має годин усного перекладу. Наприклад, до Асоціації перекладачів України усні перекладачі приймаються за умови дотримання таких вимог: мінімум 100 годин усного перекладу або рекомендації двох замовників або двох усних перекладачів, які є дійсними членами Асоціації перекладачів України [13].

По-третє, не знайшло однозначного вирішення питання витрат, які здійснюються у зв'язку із залученням перекладача до процесу екстрадиції.

Так, ч. 1 ст. 594 КПК визначено, що витрати, які виникли на території України у зв'язку з вирішенням питання про видачу особи, *вважаються процесуальними витратами* згідно з цим Кодексом.

Звернемо увагу, що зазначена спеціальна норма, яка стосується витрат, пов'язаних з вирішенням питання про видачу особи іноземній державі, мала б містити положення з врахуванням особливостей інституту екстрадиції. Однак ця норма відсилає до загальних положень чинного КПК, які визначають види процесуальних витрат та за який рахунок вони повинні здійснюватися.

Відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 118 КПК, до видів процесуальних витрат належать витрати, пов'язані із залученням перекладачів.

Перекладачам, згідно з ч. 4 ст. 122 КПК, повинна бути сплачена винагорода за виконану роботу, якщо це не є їх службовим обов'язком. Витрати, пов'язані із залученням та участю перекладачів для перекладу, здійснюються за рахунок коштів Державного бюджету України в порядку, передбаченому Кабінетом Міністрів України (ч. 2 ст. 122 КПК). Керуючись ч. 2 ст. 126 КПК перекладачі мають право оскаржити судові рішення щодо процесуальних витрат, якщо це стосується їхніх інтересів.

Приведений аналіз свідчить, що чинний КПК визначає, що витрати, які пов'язані із залученням перекладачів до процесу екстрадиції, здійснюються за рахунок коштів Державного бюджету України. Однак слід звернути увагу на те, що згадані положення іноді суперечать міжнародним договорам, однією із сторін яких є Україна.

Так, відповідно до ч. 2 ст. 7 Договору між Україною та Федеративною Республікою Бразилія про видачу правопорушників, ратифікованого Законом України від 01.07.2004 р. № 1966-IV, видана особа матиме гарантоване право найширшого захисту та, якщо потрібно, *на присутність перекладача відповідно до законодавства запитуваної Сторони*. Ч. 1 ст. 19 цього Договору передбачено, що *витрати, що виникають у зв'язку з рішенням про видачу, покриваються запитуваною Стороною до моменту передачі особи, яка підлягає видачі*, належним чином уповноваженим службовцям запитуючої Сторони, а всі подальші витрати покриваються за рахунок останньої, включаючи транспортні витрати [14].

Дещо інші договірні зобов'язання покладаються на сторони згідно з Договором між Україною та Республікою Індія про видачу правопорушників, ратифікованого Законом України від 06.03.2003 р. № 623-IV. Відповідно до ст. 21 «Витрати» Договору, *«витрати, що виникли на території запитуваної*

Договірної Сторони у зв'язку з запитом про видачу правопорушника, покриваються цією Стороною» [15].

Як бачимо, витрати, пов'язані із залученням перекладача до екстрадиційного процесу під час видачі особи іншій державі, не завжди повинні здійснюватися за рахунок коштів Державного бюджету України.

У зв'язку з цим, на нашу думку, вищезгадані норми КПК потребують приведення у відповідність з міжнародними нормативно-правовими актами.

Висновки.

1. Проаналізовані у статті норми визначають лише загальні положення залучення перекладачів, у тому числі під час видачі осіб (екстрадиції). Однак детальна процедура залишається не до кінця врегульованою. Враховуючи такий стан речей, на наш погляд, назріла необхідність нормативного визначення порядку залучення перекладачів для здійснення кримінального провадження, а також для вирішення питання про видачу особи (екстрадицію). Тому необхідно прийняти відповідну інструкцію, яка повинна передбачати не тільки порядок залучення перекладачів для здійснення кримінального провадження, а також для вирішення питання про видачу особи (екстрадицію). Крім того, інструкція повинна містити критерії, за якими визначається компетентність перекладача.

2. У зв'язку з тим, що окремі норми КПК, які стосуються витрат, що виникають на території України у зв'язку з вирішенням питання про видачу особи, суперечать міжнародним договорам, необхідно внести відповідні зміни до КПК. Зокрема, ч. 1 ст. 594 «Витрати, пов'язані з вирішенням питання про видачу особи іноземній державі» КПК після слів «... вважаються процесуальними витратами згідно з цим Кодексом» доповнити словами «... якщо інше не встановлено міжнародними договорами».

Бібліографічні посилання

1. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966, ратифікований Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 19.10.73 № 2148-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : // http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_043.

2. Конвенція про захист прав людини та основних свобод від 04.11.1950, ратифікована Законом України від 17.07.1997 р. № 475/97-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : // http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

3. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : // <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

4. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : // <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/print1389901214114940>.

5. Про безоплатну правову допомогу : Закон України від 02.07.2011 р. № 3460-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : // <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3460-17/print1389901214114940>.

6. Офіційний сайт Торгово-промислової палати [Електронний ресурс]. – Режим доступу : // <http://www.ucci.org.ua/ua/servtrns.html>.

7. Інструкція про порядок і розміри компенсації (відшкодування) витрат та виплат винагороди особам, що викликаються до органів досудового розслідування, прокуратури, суду або до органів, у провадженні яких перебувають справи про адміністративні правопорушення, та виплати державним спеціалізованим установам судової експертизи за ви-

конання їх працівниками функцій експертів і спеціалістів : постанова Кабінету Міністрів України від 01.07.1996 р. № 710 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : // <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/710-96-п>.

8. *Лобойко Л. М.* Кримінальний процес : навч. посібник / Лобойко Л. М., Банчук О. А. – К., 2014.

9. *Тертишник В.М.* Кримінальний процес. Загальна частина : підручник / Тертишник В.М. – К., 2014.

10. Кримінальний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / відп. ред. С.В. Ківалов, С.М. Міщенко, В.Ю. Захарченко. – Х., 2013.

11. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін. ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. – Х., 2012. – Т. 1.

12. Про виконавче провадження : Закон України від 21.04.1999 р. № 606-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : // <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/606-14/print1389901214114940>.

13. Всеукраїнська громадська організація «Асоціація перекладачів України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.uta.org.ua>.

14. Договір між Україною та Федеративною Республікою Бразилія про видачу правопорушників [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/076_009.

15. Договір між Україною та Республікою Індія про видачу правопорушників [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/356_026.

Березняк В.С. Проблемные вопросы, связанные с привлечением переводчика во время выдачи лиц (экстрадиции). Исследованы проблемы, связанные с привлечением переводчика во время выдачи лиц (экстрадиции). Освещены пути решения проблем, которые возникают при привлечении переводчиков к процессу экстрадиции.

Ключевые слова: *затрати, компетентність, перекладач, екстрадиція.*

Bereznyak V. S. Problem issues related to the involvement of an interpreter during extradition. The author has studied issues related to the assistance of an interpreter when delivering persons (extradition). The article deals with solutions of problems that arise during the process of involving of translators in extradition.

Rules analyzed in the article define only general provisions of involvement of translators, including the issuance of persons (extradition). However the detailed procedure is not fully regulated. Taking into account this situation, there is a need to give legal definition of order of involvement of interpreters to carry out criminal proceedings, as well as the solution of issues of extradition, such as developing of an appropriate manuals. In addition, the manual must contain criteria that determine the competence of an interpreter.

Due to the fact that some norms of the Criminal Procedural Code (CPC) related costs arising in the territory of Ukraine in connection with the solution of the matter on the extradition, contradict to international agreements, it is necessary to amend the CPC. In particular, p. 1 of art. 594 "The costs associated with resolving the issue of extradition of a person to a foreign state" after the words "... considered procedural costs under this Code" must be amend with the words "... unless otherwise stipulated by international treaties."

Keywords: *costs, competence, translator, extradition.*

Надійшла до редакції 11.03.2015

Курта Є. О.

кандидат юридичних наук
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.137

МОЖЛИВОСТІ УКЛАДАННЯ КОМПРОМІСУ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ

Розглянуто можливості укладання компромісу на досудовому слідстві під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій. Визначено тактичні прийоми досягнення компромісу під час проведення огляду, освідування особи, обшуку, слідчого експерименту.

***Ключові слова:** досудове розслідування, компроміс, слідча (розшукова) дія, тактичний прийом.*

Постановка проблеми. Про доцільність укладання компромісу у кримінальному провадженні, зокрема під час проведення слідчих (розшукових) дій, свідчить зарубіжний досвід європейських країн. Застосування компромісу у західному суспільстві набуло інструментального змісту як засобу досягнення практичних цілей, що сприяють вирішенню основних завдань протидії злочинності. Досягнення компромісу стає можливим лише після досягнення певних домовленостей між суб'єктами – учасниками компромісної угоди. Така форма компромісу зосереджує увагу на суб'єктивних вольових аспектах, свідомому й цілеспрямованому зближенні позицій сторін, а також регулює суперечливі погляди [1, с. 27].

Після набуття чинності 20 листопада 2012 року Кримінального процесуального кодексу України розширилися можливості укладання компромісу на стадії досудового розслідування, зокрема під час проведення слідчих (розшукових) дій, але тактичні прийоми досягнення недостатньо ґрунтовно розглянуті у науковій літературі і викликають низку запитань у практичній діяльності працівників слідчих підрозділів.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Дослідження окремих аспектів укладання компромісу під час проведення слідчих (розшукових) дій на стадії досудового розслідування проводилися О.Я. Баєвим, А.Н. Васильєвим, В.О. Образцовим, М.В. Салтевським, Г.О. Усатим, В.Ю. Шепітьком та іншими вченими.

Мета статті полягає у дослідженні тактичних прийомів укладання компромісу під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій на стадії досудового розслідування.

Виклад основного матеріалу. Погоджуючись з думкою В.О. Образцова, який зазначає, що договірні відносини між підозрюваними та їх захисниками, з одного боку, та правоохоронними органами – з іншого, реалізуються вже протягом довгого часу [2, с. 199], можна припустити, що ці

відносини укладаються саме за допомогою тактичних прийомів, які слід вважати прийомами укладання компромісу.

Під тактичними прийомами укладання компромісу під час проведення слідчих (розшукових) дій слід вважати найбільш доцільні дії щодо пропозиції та надання поступок з боку слідчого в обмін на обов'язкове виконання учасниками досудового слідства окремих зобов'язань, спрямованих на досягнення поставленої мети.

У межах нашої статті спробуємо розглянути порядок досягнення компромісу між сторонами кримінального провадження під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій.

В першу чергу розглянемо можливості укладання компромісу під час проведення одного з видів огляду – огляду місця події. У літературі існує думка про те, що це найближче за часом та простором зіткнення слідчого з подією злочину, яке уможливорює встановити звичайний обсяг доказів, що стосуються всіх елементів складу злочину [3, с. 35].

Огляд місця події – це єдина слідча дія, яка у невідкладних випадках може бути проведена до внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР. Під невідкладними слід розуміти такі випадки, коли зволікання з оглядом може призвести до негативних наслідків для кримінального провадження – зникнення слідів кримінального правопорушення, об'єктів, які можуть стати згодом речовими доказами, зміни обстановки тощо [4, с. 603–604].

Можна зазначити, що якісне та своєчасне проведення огляду міста події – перший крок до успішного розслідування злочину. Але при проведенні зазначеної слідчої дії можуть виникнути певні труднощі, усунути які можна за допомогою компромісу. Так, у випадку огляду житла чи іншого володіння особи відбувається вимушене втручання в особисте життя, яке спричиняє додаткові незручності для потерпілого, який постраждав від злочину. Статті 30 та 32 Конституції України захищають особу від втручання в її особисте життя та гарантують недоторканність її житла. Відповідно до ч. 2 ст. 237 та ч. 2 ст. 234 КПК України, огляд житла чи іншого володіння особи проводиться на підставі ухвали слідчого судді. Але законодавець у ч. 1 ст. 233 КПК України передбачив можливість проведення огляду житла чи іншого володіння особи за добровільною згодою володаря.

Іноді можуть виникнути випадки, коли потерпіла від злочину особа буде проти огляду її житла чи іншого володіння, хоча саме в ньому відбулася подія злочину. У цьому випадку за допомогою компромісу можна досягти порозуміння з потерпілою особою і отримати згоду на проведення огляду міста події. З цією метою слідчий повинен роз'яснити, що огляд місця події дуже необхідний для досягнення позитивних результатів у розслідуванні злочину. Крім того, завірити особу, що при огляді жилого приміщення буде вжито усі заходи для забезпечення охорони особистого життя. Взаємність поступок у цьому випадку буде полягати у тому, що особа, добровільно дозволяючи огляд місця події – жилого приміщення, отримує додаткову гарантію забезпечення охорони особистого життя, яка буде полягати у тому, що огляд місця

події не буде виходити за межі тих об'єктів, які безпосередньо стосуються події злочину.

Застосування такого компромісу ґрунтується, насамперед, на морально-етичних нормах. Практика підтверджує схильність потерпілих до допомоги слідчим органам.

Розглянемо наступну слідчу (розшукову) дію – освідування особи. Освідування – це слідча дія, що полягає в огляді підозрюваного, свідка чи потерпілого для виявлення на їхньому тілі слідів кримінального правопорушення або особливих примет, якщо для цього не потрібно проводити судово-медичну експертизу. Освідування здійснюється на підставі постанови прокурора та, за необхідності, за участю судово-медичного експерта або лікаря.

Особливістю проведення освідування є те, що, відповідно до ч. 3 ст. 241 КПК України, законодавець передбачає можливість проведення його у примусовому порядку у випадку відмови особи пройти добровільно.

Ця слідча дія неминуче пов'язана з правом на недоторканність особи, яка піддається огляду, що покладає на слідчого, прокурора обов'язки правового і морального характеру. Оскільки об'єктом освідування є тіло людини, то основними вимогами морального характеру при його проведенні є повага до честі і людської гідності особистості. Кримінально-процесуальний закон прямо забороняє здійснювати під час проведення освідування дії, які принижують честь і гідність людини або небезпечні для її здоров'я.

У випадку проведення освідування підозрюваного, добровільної згоди підозрюваного на участь в освідуванні можна досягти за допомогою компромісу, роз'яснивши особі можливість проведення примусового освідування у разі відмови від добровільного та запропонувати компромісне рішення на підставі взаємних поступок: з боку особи – добровільна згода на участь в освідуванні, а з боку слідчих органів – незастосування примусу та врахування цієї згоди як допомоги слідству.

Крім того, законодавець у ч. 2 ст. 241 прямо передбачив, що освідування, яке супроводжується оголенням освідуваної особи, здійснюється особами тієї ж статті, за винятком його проведення лікарем і за згодою особи, яка освідується. Слідчий, прокурор не мають права бути присутніми при освідуванні особи іншої статті, коли це пов'язано з необхідністю оголювати особу, що підлягає освідуванню.

Для отримання добровільної згоди особи, яка підлягає освідуванню з оголенням тіла, слідчий може запропонувати укладання компромісу та в обмін на добровільну згоду на проведення цієї слідчої дії запропонувати таке:

- провести освідування за допомогою вказаного особою лікаря;
- надати додаткові гарантії, що при проведенні освідування будуть забезпечені конституційні права людини, зокрема її право на таємницю приватного життя;
- не застосовувати для фіксування результатів освідування засобів фото- та відеозйомки.

Наступною слідчою (розшуковою) дією, під час проведення якої існують певні особливості укладання компромісу, є обшук, сутність якого полягає у виявленні та фіксації відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення, відшукування знарядь кримінального правопорушення або майна, яке було здобуте у результаті його вчинення, а також встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб.

Під обшуком мається на увазі процесуальне примусове обстеження приміщень, місцевості, окремих осіб з метою виявлення та фіксації відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення, знаряддя кримінального правопорушення або майна, яке було здобуте в результаті його вчинення, а також встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб [4, с. 592].

Перед обшуком слідчий пред'являє особі, яка володіє житлом чи іншим володінням, а за її відсутності – іншій присутній особі, ухвалу слідчого судді про проведення обшуку та вручає копію. Особа, яка проводить обшук, зобов'язана роз'яснити особам, присутнім під час обшуку, їхні права та обов'язки, що відповідають їх процесуальному статусу. Доцільним уявляється запропонувати присутній особі добровільно видати зазначені в ухвалі предмети, майно або вказати місце, де переховується розшукувана особа чи знаходиться труп [4, с. 599].

Прийом компромісу, заснований на такому порядку, зазвичай є ширшим від формальної, процесуальної вимоги. Розкриваючи доцільність добровільної видачі, слідчий роз'яснює особі можливість укладання компромісу, сутність якого буде полягати у тому, що у разі добровільної видачі обшук проводиться не буде. Під час укладання такого компромісу виграють обидві сторони.

Але, незважаючи на те, що слідчий може обмежитися вилученням добровільно виданих предметів та не продовжувати подальших пошуків у випадку, якщо немає підстав вважати, що може мати місце укриття інших предметів, що розшукуються, слідчий, укладаючи такий компроміс, має бути обережним. Як зазначає В.Ю. Шепітько, добровільна видача в деяких випадках пов'язана з наміром: видачею частини компрометуючих матеріалів перешкодити виявленню основної, більш важливої частини; видачею документів або предметів запобігти вилученню значних сум грошей або цінностей; запобігти виявленню слідів та речових доказів за іншою або іншими справами [5, с. 165].

Погоджуючись з О.Я. Баєвим, зазначимо, що доцільно не проводити подальші пошуки у випадках, коли:

- проведення обшуку направлене на вилучення певних предметів, цінностей або документів у осіб, які прямо не причетні до скоєного злочину;
- проведення обшуку в осіб, злочинна діяльність яких, як переконаний слідчий на даний момент, обмежена окремим конкретним епізодом (або епізодами), які пов'язані з розшукуваними предметами або документами [6, с. 72].

У деяких випадках для укладання компромісу є ефективним прийом, який пов'язаний із роз'ясненням необхідності надання допомоги органам ро-

зслідування. Слідчий пояснює особі, що його присутність при обшуку виконує функцію не протидії, а надання допомоги у встановленні істини і є гарантією його інтересів [7, с. 58]. Таким чином, слідчий пропонує взаємні поступки, сутність яких полягає у тому, що особа надає допомогу у проведенні обшуку, яка буде розцінена як активна допомога слідству й надалі може бути врахована як пом'якшуюча обставина.

Під час проведення обшуку є можливість прийняти компромісне рішення, підґрунтям якого є право слідчого відмикати приміщення та сховища, у випадку відмови особи добровільно їх відкрити. У випадку такої відмови, з метою укладання компромісу, слідчий роз'яснює особі, що він має право примусово відмикати усі приміщення та сховища під час обшуку, що зазвичай пов'язано з пошкодженням майна. І цього можна уникнути за допомогою надання взаємних поступок: для запобігання спричинення збитків у вигляді пошкоджених замків або заборів (яке повинне бути мінімальним) особа повинна погодитися добровільно відімкнути приміщення або сховища.

Укладання компромісу також може бути корисним і у випадку проведення обшуку у приміщеннях загального користування (комунальних квартирах, гуртожитках, готелях), який має свої процесуально-етичні особливості, недотримання котрих нерідко призводить до порушення прав і свобод громадян. Якщо обшук проводиться в одного із мешканців комунальної квартири, то слідчий обстежує лише приміщення, зайняте ним. Якщо в цій кімнаті (номері готелю) проживає ще громадянин, то обшук його речей, ліжка, тумбочки, відділень у шафі, валізи не допускається.

Досягнення компромісу може бути корисним при необхідності обстежити речі особи, що проживає разом із обшукуваним. У такому випадку слідчий пропонує їй самостійно оглянути свої речі з метою виявлення предметів, що не належать їй. В разі відмови виконати ці вимоги слідчий виносить постанову і без санкції суду проводить обшук в особи, яка відмовилася, що тягне за собою зайву витрату часу та втручання у сферу особистого життя цієї особи.

Аналогічні прийоми застосовуються під час проведення обшуків у кухнях, сараях, коридорах, підвалах загального користування декількох громадян. Зазвичай, на кухню комунальної квартири слід запросити всіх господарок, провести обшук речей лише обшукуваного, а іншим запропонувати самим оглянути свої шафки, сміттєві відра. У випадку відмови – провести їх огляд самостійно [8, с. 171].

Існують також певні особливості при застосуванні прийомів, спрямованих на укладання компромісу при проведенні такої важливої слідчої дії, як слідчий експеримент.

Слід зазначити, що слідчий експеримент проводиться шляхом відтворення дій, обстановки, обставин певної події або проведення необхідних дослідів чи випробувань.

Сутність відтворення дій, обстановки, обставин певної події полягає у тому, що особа, чії показання перевіряються, вказує місце, де відбувалися ті чи інші події, пов'язані з розслідуваним злочином, про які вона раніше пові-

домляла у своїх показаннях на допиті, а слідчий встановлює відповідність показань фактичній обстановці та фактичним результатам [3, с. 29].

На практиці може виникнути така ситуація, коли особа (наприклад підозрюваний) дає правдиві показання та бажає сприяти розслідуванню, але коли слідчий запропонував їй виїхати на місце вчинення кримінального правопорушення та провести там відтворення дій, вона категорично відмовилася. Така відмова може бути викликана, наприклад, почуттями сорому та небажанням знову опинитися на місці скоєного кримінального правопорушення або іншими причинами.

Часто проведення слідчого експерименту має важливе значення для забезпечення повноти та об'єктивності розслідування [9, с. 3]. У такому випадку слідчий повинен об'єктивно з'ясувати причину відмови від проведення слідчої дії, та залежно від результатів, запропонувати вирішити це питання компромісним шляхом. Поступки з боку слідчого можуть бути такими: створення умов, коли особа добровільно погодиться взяти участь у цій слідчій дії. Цього можна досягти за допомогою таких прийомів:

- запропонувати провести відтворення дій, обстановки, обставин певної події таким чином та у таких умовах, які максимально будуть відповідати вимогам особи, яка відмовляється брати у ньому участь. Наприклад, коли кримінальне правопорушення було скоєно на підприємстві і в робочий час, там знаходяться особи, яких знає підозрюваний і саме це є перешкодою для погодження на проведення зазначеної слідчої дії, можна запропонувати провести її у неробочий час або у вихідний день. Або коли підозрюваний знайомий з власником квартири та саме зустріч з ним є перешкодою для добровільного погодження на проведення, можна провести слідчу дію у відсутності потерпілого з участю іншого повнолітнього члена сім'ї;

- провести відтворення дій, обстановки, обставин певної події в іншому місці, змодельовавши необхідну обстановку.

Висновки. Під тактичними прийомами укладання компромісу під час проведення слідчих (розшукових) дій слід вважати найбільш доцільні дії щодо пропозиції та надання поступок з боку слідчого в обмін на обов'язкове виконання учасниками досудового слідства окремих зобов'язань, спрямованих на досягнення поставленої мети. Використання тактичних прийомів компромісу, що застосовуються під час проведення слідчих (розшукових) дій, сприяють досягненню їх мети.

Бібліографічні посилання

1. Усатий Г.О. Кримінально-правовий компроміс / Г.О. Усатий. – К., 2001.
2. Образцов В.А. Выявление и изобличение преступника / В.А. Образцов. – М., 1997.
3. Васильев А.Н. Тактика отдельных следственных действий / А.Н. Васильев. – М., 1981.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / Є.М. Блажівський, Ю.М. Грошевий, Ю.М. Дьомін та ін.. ; за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова – Х., 2012. – Т. 2.
5. Шепитько В.Ю. Теоретические проблемы систематизации тактических приемов в криминалистике / В.Ю. Шепитько. – Х., 1995.

6. Баев О.Я. Тактика следственных действий : учебное пособие / О.Я. Баев. – Воронеж, 1995.
7. Коновалова В.Е. Обыск: тактика и психология : учеб. пособие / В.Е. Коновалова, В.Ю. Шепитько. – Х., 1997.
8. Салтевський М.В. Криміналістика : підручник: у 2 ч. / М.В. Салтевський. – Х., 2001. – Ч. 2.
9. Васильев А.Н. Воспроизведение показаний на месте при расследовании преступлений / А.Н. Васильев, С.С. Степичев. – М., 1959.

Курта Е. А. Возможность достижения компромисса во время проведения следственных (розыскных) действий. Определены возможности достижения компромисса на досудебном следствии во время проведения отдельных следственных (розыскных) действий. Рассмотрены тактические приемы достижения компромисса во время проведения осмотра, освидетельствования, обыска, следственного эксперимента.

Ключевые слова: досудебное расследование, компромисс, следственное (розыскное) действие, тактический прием.

Kurta Ye. O. Possibility of reaching a compromise during investigative (search) action. The paper studies tactics laying compromise during certain investigative (search) actions under preliminary investigation.

In conclusion tactical methods of compromise during the investigation (search) action is the most appropriate action on the proposal and grant concessions on the part of the investigator in exchange for mandatory pre-trial participants perform specific commitments aimed at achieving this goal.

The article deals with tactics that can be used during certain investigations, namely during the review, examination of a person, search, investigative experiment.

If given home or other property, is forced invasion of privacy which causes additional distress to the victim, the victim of crime. In this case, using the compromise agreement can be achieved with the injured person and obtain consent to review the events of the city. To this end, the investigator must explain that viewing the scene is very necessary to achieve positive results in the investigation of crime. In order to assure that the person at the examination premises will take all measures to ensure the protection of privacy. Reciprocity concessions in this case would be to so that the person voluntarily allowing viewing the scene – dwelling receives additional guarantees of privacy.

Consent to participate in examination can be achieved through compromise, explaining face the possibility of forced examination in case of failure of voluntary and offer a compromise based on mutual concessions, of the person – a voluntary consent to participate in examination, and by investigating authorities – not coerced and consideration of this agreement as aid the investigation.

During a search of revealing the feasibility of voluntary extradition investigator explains the person entering into a compromise, the essence of which will be to the fact that in the case of voluntary extradition search will be closed.

Keywords: pretrial investigation, compromise, investigation (search) action, tactic.

Надійшла до редакції 22.01.2015

Плетенець В. М.

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.98

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ТАКТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОДНОЧАСНОГО ДОПИТУ ДВОХ ЧИ БІЛЬШЕ ВЖЕ ДОПИТАНИХ ОСІБ

Розглянуто особливості організації і тактики проведення одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб. Наголошено на важливості підготовки та прогнозуванні результатів, у тому числі негативних.

***Ключові слова:** одночасний допит, слідча (розшукова) дія, прогнозування, тактичний прийом.*

Постановка проблеми. Проведення розслідування досить часто призводить до виникнення істотних суперечностей у свідченнях різних категорій осіб. На їх усунення спрямована така слідча (розшукова) дія як одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб. У той же час чинний Кримінальний процесуальний кодекс України, на відміну від попереднього, визначає можливість проведення допиту не тільки між двома особами. Тобто розглядувана слідча (розшукова) дія може бути проведена між двома чи більшою кількістю учасників.

Водночас зазначені нововведення можуть викликати труднощі, насамперед організаційного та тактичного характеру, у слідчих при проведенні розглядуваної процесуальної дії. Наслідками можуть стати: передчасне викриття наявних у слідчого доказів, запланованих слідчих (розшукових) дій, напрямків розслідування та їх учасників, погіршення умов розслідування. Зазначене негативно вплине на виконання завдань кримінального провадження, а саме: захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура [1].

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблемам допиту та очної ставки приділяли свою увагу багато вчених, зокрема: Р.С. Белкін, В.П. Бахін, В.К. Весельський, А.Ф. Волобуєв, Є.Д. Лук'янчиков, М.В. Салтевський, К.О. Чаплинський, В.Ю. Шепітько та ін.

Збільшення кількісного складу осіб, з якими може бути проведений од-

ночасний допит, вимагає корективів організації та тактики, що розроблялися для очної ставки, з урахуванням сучасних потреб практики боротьби зі злочинністю.

Метою даної статті є висвітлення організаційно-тактичного забезпечення одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб.

Виклад основного матеріалу. Стаття 224 КПК України вказує, що слідчий, прокурор має право провести одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб для з'ясування причин розбіжностей у їхніх показаннях [1].

На початку такого допиту встановлюється, чи знають викликані особи одна одну і в яких стосунках перебувають між собою. Свідки попереджаються про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань і за давання завідомо неправдивих показань, а потерпілі – за давання завідомо неправдивих показань.

Викликаним особам по черзі пропонується дати показання про ті обставини кримінального провадження, для з'ясування яких проводиться допит, після чого слідчим, прокурором можуть бути поставлені запитання. Особи, які беруть участь у допиті, їх захисники чи представники мають право ставити одна одній запитання, що стосуються предмета допиту.

Опитані слідчі ОВС у 61 % випадків визначили проведення одночасних допитів двох чи більше вже допитаних осіб за участю підозрюваних як джерело, з якого найчастіше отримується інформація для висунування версій щодо особистості злочинця та проведення подальших слідчих (розшукових) дій. Таким чином, слідчі надають даній процесуальній дії великого значення в отриманні інформації про злочин. Особливого значення одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб набуває при розслідуванні певних кримінальних правопорушень. Так, без проведення одночасних допитів двох чи більше вже допитаних осіб не обходиться більшість кримінальних проваджень, кваліфікованих, наприклад, як хуліганство. За даними кримінальними правопорушеннями слідчому доводиться проводити значну кількість розглядуваних слідчих (розшукових) дій з різними категоріями учасників, у свідченнях яких є протиріччя.

Усунення суперечностей у свідченнях допитаних осіб та встановлення дійсного стану речей і є метою проведення одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб. Судово-слідча практика вказує, що визначена мета проведення досягається не більше ніж в одній зі ста розглядуваних процесуальних дій. Тобто в ході одночасного допиту зміна свідчень недобросовісного учасника на користь добросовісного, підтримуючи показання останнього, складає близько 1 %. За переважною ж більшістю проведених одночасних допитів учасники підтримують раніше вже дані показання, в яких наявні істотні суперечності, котрі і намагався усунути слідчий.

Недостатньо добитися того, щоб особи, які допитуються, давали однакові свідчення стосовно обставин, про які вони раніше повідомили суперечливу інформацію. Важливо виявити, чиї показання відповідають дійсності. При проведенні одночасного допиту слідчому вельми важливо з'ясувати при-

чини розбіжностей у свідченнях осіб, які допитуються. В умовах цієї слідчої (розшукової) дії відбувається не тільки допит двох осіб по черзі, але й аналіз, а також безперервна конфронтація свідчень. По суті, вказує Р.С. Белкін, очна ставка являє собою процес безперервного порівняння свідчень двох осіб, що одночасно допитуються, з негайним використанням слідчим результатів такого порівняння для усунення протиріч в інформації, що виходить з цих джерел [2, с. 287].

У ході одночасного допиту відбувається психологічний вплив на особу, яка дає неправдиві свідчення. Чим більший авторитет учасника, який говорить правду, тим більший вплив його присутності і слів. Встановлено, що тільки одна присутність авторитетної особи для підозрюваного утруднює, а іноді і виключає давання неправдивих показань [3, с. 310].

Тактика очної ставки має специфіку, визначену такими факторами:

- розширений склад її учасників;
- ускладнений інформаційний обмін;
- сильний психологічний вплив учасників очної ставки один на одного;
- знижений рівень прогнозу слідчого;
- можливість зміни свідчень;
- підвищений ступінь тактичного ризику [4, с. 203].

Одночасний допит є доволі складною та трудомісткою слідчою (розшуковою) дією, що вимагає неабиякої підготовки від слідчого.

Приймаючи рішення про проведення одночасного допиту, слідчий повинен зважити на можливість одержання негативного, протилежного очікуваному результату (особа, що говорила правду, змінює показання на неправдиві). Для того щоб запобігти такому наслідку і досягти поставленої мети, необхідно спиратися на знання таких тактичних правил підготовки і проведення допиту:

- у слідчого повинна бути достатня впевненість у тому, що особа, яка дала правдиві показання, не змінить їх на неправдиві під впливом іншої особи;
- бажано, щоб очна ставка була раптовою для особи, що дає неправдиві показання;
- серія очних ставок неправдивої особи з кількома раніше допитаними учасниками дає більший ефект, ніж окрема очна ставка;
- якщо організатор злочинної групи дає неправдиві показання, очні ставки доцільно проводити спочатку між другорядними співзасідателями. І тільки тоді, коли правду починає говорити хтось із активних учасників групи, можна провести очну ставку між ними і організатором із дотриманням вищезазначених умов;
- як правило, запитання потрібно ставити спочатку особі, яка говорить правду;
- спочатку ставлять запитання про менш суттєві обставини чи суперечності;
- особі, яка дає правдиві показання, пропонують деталізувати їх (детальні показання більше впливають на неправдиву особу);

- у контрольованих слідчим межах допускається суперечка між учасниками очної ставки, яка іноді допомагає виявити злочинну обізнаність одного з учасників [3, с. 311].

Варто нагадати, що стосовно потерпілих передбачено кримінальну відповідальність за дачу завідомо неправдивих показань, а до свідків – ще й за відмову від дачі свідчень. Можливість настання відповідальності є дієвим аргументом давання цими особами правдивих свідчень. У той же час дача неправдивих свідчень підозрюваним є його правом на захист. Відповідно, ніщо не обмежує підозрюваного в ході допиту визначати власну лінію поведінки та показань. Зайнята підозрюваним позиція захисту простежується й при одночасному допиті двох чи більше вже допитаних осіб. При цьому досить часто підозрювані або інші недобросовісні учасники намагаються чинити тиск на добросовісного учасника. Цим зазначені особи намагаються уникнути відповідальності, обілити певну особу для уникнення нею покарання.

Вивченням судово-слідчої практики нами встановлено, що більшість проведених одночасних допитів проводилося на кшталт допиту однієї особи у присутності іншої, без застосування відповідних тактичних прийомів, без усвідомлення кінцевої мети розглядуваної слідчої дії, що свідчить про відсутність підготовки до проведення та планування розслідування. Це, на нашу думку, і може бути основною причиною недосягнення слідчими мети одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб.

У той же час процесуальний статус особи не завжди визначає її сумлінність. Тобто підозрюваний, на відміну від потерпілого чи свідка, може давати правдиві свідчення. Таким чином, слідчий має враховувати не процесуальний статус, а ступінь сумлінності. У випадку, коли важко з'ясувати, хто з учасників дає правдиві свідчення, слідчому варто бути обережним у проведенні даної процесуальної дії або відкласти її на певний термін.

Також оголошення показань, наданих учасниками допиту на попередніх допитах, дозволяється лише після давання ними показань, але щоправда не зазначено, хто має право проявити ініціативу і чи зобов'язаний слідчий цю ініціативу підтримати. Новелою для такої процесуальної дії є те, що під час такого «одночасного допиту» можна оголошувати попередні показання допитуваних осіб.

Серед тактичних прийомів підвищення ефективності допиту часто використовуються пред'явлення у ході слідчої дії предметів, документів чи інших речових доказів, вилучених у ході проведення слідчих дій у кримінальній справі [5, с. 350].

Використання в ході допиту предметів, що мають значення речових доказів у кримінальному провадженні, є можливим, якщо вони долучені відповідно до вимог чинного КПК України. В якості речових доказів можуть виступати предмети, долучені до справи в оригіналі, та їх предметні, ізоморфні моделі, що несуть на собі ознаки, котрі встановлюють їх зв'язок з фактами, що підлягають доказуванню [6, с. 74]. Вивченням судово-слідчої практики з'ясовано, що під час одночасних допитів речові докази пред'являлися у 15 %

випадків. Запровадження у КПК України можливості одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб має як позитивні, так і негативні сторони. По-перше, одночасний допит більше двох осіб сприятиме збереженню процесуального часу. По-друге, психологічний вплив з боку декількох добросовісних учасників на недобросовісного є значно більшим, ніж від однієї особи. По-третє, застосовані слідчим тактичні прийоми можуть бути більш ефективними.

Коли недобросовісний учасник має вольову стійкість, темперамент, наприклад холерика, був раніше засудженим, у тому числі за вчинення тяжких та особливо тяжких злочинів, слідчому потрібно використати не одного сумлінного учасника, а декількох, яким буде легше давати показання і, таким чином, психологічно тиснути на несумлінного учасника. Першим з-поміж добросовісних варто допитувати особу, що має, на думку слідчого, найбільш сильний характер та може, у моральному аспекті, краще ніж інші протистояти недобросовісному учаснику. Це, безумовно, сприятиме досягненню позитивних результатів проведення розглядуваної слідчої дії.

Зауваження викликає те, що може здійснюватися тиск на сумлінного учасника. Так, за умови наявності у нього низьких вольових якостей вплив з боку двох осіб, що дають неправдиві, але узгоджені між собою свідчення, може спричинити зміну показань на неправдиві, які містять обмову або самообмову. Якщо ж слідчий неправильно оцінить ситуацію, не з'ясує хто насправді говорить правду, то можна за рахунок психологічного впливу протидіючих розслідуванню осіб повести слідство хибним шляхом, втратити час, або навіть притягнути до кримінальної відповідальності невинуватого.

Варто згадати й про те, що збільшення кількості учасників розглядуваної слідчої (розшукової) дії призводить до підвищення психологічного навантаження на слідчого, складнішого контролю, у тому числі за обміном інформацією між учасниками, їх жестами, мімікою тощо.

Уникнення слідчим вказаних та інших недоліків значною мірою є можливим завдяки ретельній підготовці та якісному проведенню одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб.

Висновки. Одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб є важливою, досить часто незамінною будь-якою іншою, слідчою (розшуковою) дією, що проводиться за значною кількістю кримінальних проваджень.

Це визначає потребу слідчих у належному рівні знань щодо тактики її проведення, передбачення сценарію розвитку подій під час одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб та їх значення для провадження. Одночасний допит є доволі складною та трудомісткою слідчою (розшуковою) дією, що вимагає неабиякої підготовки від слідчого.

У разі передбачення можливості одержання негативного результату та погіршення у результаті цього обстановки розслідування слідчий має відмовитися або перенести розглядувану слідчу дію на певний термін. Таким чином, слідчий покращить результативність проведення розглядуваної слідчої дії.

Напрямами наших подальших досліджень буде розгляд одночасного допиту вже допитаних осіб у несприятливих умовах.

Бібліографічні посилання

1. Кримінально-процесуальний кодекс України : Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України». – Х., 2012.
2. *Белкин Р.С.* Курс криминалистики: Криминалистические средства, приемы и рекомендации : в 3-х томах. – М., 1997. – Т. 3.
3. Криміналістика : підручник / В.Д. Берназ, В.В. Бірюков, А.Ф. Волобуєв ; за заг. ред. А.Ф. Волобуєва. – Х., 2011.
4. *Шепитько В. Ю.* Криміналістика : курс лекцій. – 2-е изд., перераб. и доп. / Шепитько В. Ю. – Х., 2005.
5. *Пиріг І. В.* Залучення спеціаліста під час проведення допиту / Пиріг І. В. // Науковий вісник Дніпроп. держ. ун-ту внутр. справ : зб. наук. праць. – 2008. – № 2 (38).
6. *Комарков В. С.* Тактика предъявления вещественных доказательств на допросе и психологические особенности восприятия наглядно-образной информации / Комарков В. С. // Криміналістика и судебная экспертиза. – Вып. 11. – К., 1975.

Плетенец В. Н. **Организационно-тактическое обеспечение одновременного допроса двух или более уже допрошенных лиц.** Рассмотрены особенности организации и тактики проведения одновременного допроса двух или более уже допрошенных лиц. Указано на важность подготовки и прогнозирования результатов, в том числе и негативных.

Ключевые слова: *одновременный допрос, следственное (розыскное) действие, прогнозирование, тактический прием.*

Pletenets' V. M. **Organizational and tactical support of simultaneous interrogation of two or more persons already questioned.** The article highlights the features of the organizational and tactical provide simultaneous interrogation of two or more persons are questioned. It is noted that simultaneous interrogation of two or more persons have questioned the participation of the suspects is the source from which information is often obtained to nominate versions on offender and further investigation (search) action.

Determined that the introduction of simultaneous interrogation of two or more persons have already questioned both positive and negative sides. First, simultaneous interrogation of more than two people would enshrine procedural time. Second, the psychological impact of the few bona fide participants in bad faith, much more than from one individual. Third tactics used by the investigator may be more effective.

Also mentioned that the increase in the number of participants are examining the investigative (detective) action will increase the psychological burden on investigator, more complex controls in the including the flow of information between the parties gestures, facial expressions and so on.

Keywords: *simultaneous interrogation, investigation (detective) performance, forecasting tactic.*

Надійшла до редакції 16.11.2014

Тагієв С. Р.

кандидат юридичних наук
(Апеляційний суд Чернігівської області)

УДК 343.985

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ПРОЦЕДУРИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАЗДАЛЕГІДЬ ІДЕНТИФІКОВАНИХ (ПОМІЧЕНИХ) АБО НЕСПРАВЖНИХ (ІМІТАЦІЙНИХ) ЗАСОБІВ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ

Викладено авторське бачення окремих питань застосування заздалегідь ідентифікованих (помічених) або несправжніх (імітаційних) засобів під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Висловлено авторську позицію стосовно процедури їх використання у кримінальному процесі.

***Ключові слова:** ідентифіковані (помічені), несправжні (імітаційні) засоби; негласні, слідчі (розшукові) дії; кримінальний процес.*

Постановка проблеми. Із прийняттям нового Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), який наповнений цікавими, часто навіть нереальними, новелами та ідеями, проблема системи слідчих дій, хоча й стала більш непередбачуваною і проблематичною, але все ж таки набула як нового забарвлення, так і нового дихання.

Так, однією з новел КПК України, що привертає до себе значну увагу фахівців у галузях кримінального процесу, оперативно-розшукової діяльності, криміналістики, а також практичних працівників правоохоронних органів та суддів, є правовий інститут негласних (слідчих) розшукових дій, норми якого сконцентровані у гл. 21 КПК України.

Важливо зауважити, що розробники нового КПК України замість розвитку нормативно-правової регламентації використання результатів оперативно-розшукової діяльності в доказуванні у кримінальних справах запропонували інший підхід.

Зокрема, законодавець чітко закріпив вичерпний перелік негласних слідчих (розшукових) дій, порядок їх врегулювання і застосування для забезпечення умов, за яких кількість випадків зловживання такими діями органами досудового розслідування значно зменшиться, що, у свою чергу, забезпечить дотримання законності при обмеженні конституційних прав людини.

Законодавець також вперше за роки незалежності України детально прописав підстави та порядок проведення негласних слідчих (розшукових) дій і використання їх результатів у кримінальному провадженні, забезпечення гарантії дотримання законності учасників кримінального провадження при здійсненні досудового розслідування.

Серед актуальних питань проведення негласних слідчих (розшукових)

дій слід виділити проблему застосування заздалегідь ідентифікованих (помічених) або несправжніх (імітаційних) засобів.

Заздалегідь ідентифіковані (помічені) або несправжні (імітаційні) засоби, як правило, використовуються при проведенні таких негласних слідчих (розшукових) дій: контрольована та оперативна закупка (п. 2 ч. 1 ст. 271 КПК України); імітування обстановки злочину (п. 4 ч. 1 ст. 271 КПК України); виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст. 272 КПК України). Строк проведення негласної слідчої (розшукової) дії, що розглядається, може бути продовжений за правилами ч. 5 ст. 246 КПК України.

Проведене нами узагальнення наукових розробок [1, с. 103; 2, с. 40] та вивчення матеріалів практики дозволило дійти висновку, що успішному виявленню, попередженню та розслідуванню злочинів сприяє саме кваліфіковане використання різних засобів при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій, у тому числі і заздалегідь ідентифікованих (помічених) або несправжніх (імітаційних).

Метою статті є розкриття процедури застосування заздалегідь ідентифікованих (помічених) або несправжніх (імітаційних) засобів під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному процесі.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Дані проблеми розглядалися у працях вітчизняних вчених у галузі кримінального та кримінально-процесуального права, зокрема: Р.Г. Андреева, Є.М. Блажівського, О.В. Геселева, В.Г. Гончаренка, С.О. Гриненко, Ю.М. Грошевого, В.Ю. Захарченко, В.Т. Нора, О.В. Капліної, І.М. Козьякова, С.В. Ківалова, С.М. Міщенко, С.М. Скрипниченко, Є.Д. Скулиша, С.Р. Тагієва, В.Я. Тація, М.А. Погорецького, Л.Д. Удалової, С.С. Чернявського, В.М. Тертишника, В.Є. Тарасенко, С.Б. Фоміна, О.Г. Шило, М.Є. Шумила, А.А. Яковлева та ін.

Виклад основного матеріалу. На нашу думку, серед багатьох прогресивних новел КПК України слід виділити законодавче оформлення можливості застосування заздалегідь ідентифікованих (помічених) або несправжніх (імітаційних) засобів під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій.

Традиційно в науці кримінально-процесуального права під засобом при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій вважається сукупність знарядь (певного матеріального об'єкта) та прийомів його застосування з метою вирішення завдань при виявленні та розкритті злочинів. А тому будь-який матеріальний об'єкт будь-якого призначення сам по собі, без прийомів його застосування, не може виконувати функції засобу; за його допомогою не можна отримувати або реалізовувати негласні слідчі (розшукові) дії без відповідної методики.

До засобів можна віднести лише те знаряддя, яке виконує під час цієї діяльності певну функцію, а саме: воно повинно бути інструментом у руках суб'єктів, які проводять негласні слідчі (розшукові) дії. Виходячи із загального поняття засобів, які використовуються при проведенні негласних слід-

чих (розшукових) дій, ми саме виділяємо заздалегідь ідентифіковані (помічені) або несправжні (імітаційні) засоби.

Слід також зауважити, що у новому КПК України з'явилося не тільки визначення засобів, що використовуються під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій, а й детальне регламентування їх використання. Так, відповідно до ч. 1 ст. 273 КПК України, за рішенням керівника органу досудового розслідування, прокурора під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій можуть бути використані заздалегідь ідентифіковані (помічені) або несправжні (імітаційні) засоби.

З цією метою допускається використання спеціально виготовлених речей і документів, створення та використання спеціально утворених підприємств, установ, організацій. Крім того, у КПК України окремо закріплено вимогу про те, що використання заздалегідь ідентифікованих або несправжніх (імітаційних) засобів з іншою метою заборонено (ч. 1 ст. 273 КПК України) [3].

Ідентифіковані (термін «ідентифікація» походить від латинського *identificare* – ототожнювати) купюри – це грошові банкноти, серія та номер яких зафіксовані на інших матеріальних носіях, зокрема у протоколах вручення грошових коштів і на завірених належним чином ксерокопіях. Таке фіксування здійснюється з метою спрощення процедури відслідковування руху ідентифікованих коштів та доведення їхнього походження.

Ми поділяємо думку О.М. Бандурки, Є.М. Блажівського та ін., які під ідентифікованими (поміченими) засобами розуміють об'єкти матеріального світу (речі, предмети, документи), на які при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій заздалегідь було нанесено спеціальну позначку, завдяки якій їх можна відрізнити від подібних [4, с. 690].

Як показує судова практика, ідентифікованими (поміченими) засобами у кримінальному провадженні виступають грошові купюри різного номіналу, які можуть бути ідентифікованими або поміченими. Помічені купюри – це грошові банкноти, на які спеціальним порошком або безколірною фарбою нанесено певні позначки (найчастіше – «Хабар», «УБЕЗ», «УБОЗ» та інші), які невидимі неозброєним оком, але зчитуються під ультрафіолетовими променями.

Несправжні (імітаційні) засоби (термін «імітація» походить від латинського *imitatio* – наслідування, переймання) – це спеціально виготовлені речі і документи, що повністю або частково мають ознаки та властивості матеріальних об'єктів, які вони заміщають; спеціально утворені підприємства, установи, організації, що використовуються з метою проведення негласних слідчих (розшукових) дій.

До несправжніх (імітаційних) засобів можна віднести: спеціально виготовлені речі; спеціально виготовлені документи; спеціально утворені підприємства, установи, організації. Крім того, як зазначають С.Б. Фомін, С.О. Гриненко, відповідно до змісту ст. 273 КПК України, особа, яка діє без розкриття достовірних відомостей про неї, прирівнюється до несправжніх (імітаційних) засобів, що використовуються під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій [5, с. 454].

Виготовлення, утворення несправжніх (імітаційних) засобів для проведення конкретних негласних слідчих (розшукових) дій оформлюється відповідним протоколом (п. 1 ч. 1 ст. 103, ч. 2 ст. 273 КПК України), який не пізніше ніж через двадцять чотири години з моменту припинення відповідних негласних слідчих (розшукових) дій передається прокурору (ч. 3 ст. 252 КПК України). Такий протокол повинен відповідати загальним вимогам до протоколів, закріпленим у ст.ст. 104-106, 252 КПК України, та містити відомості про виготовлення, утворення несправжніх (імітаційних) засобів.

Несправжні (імітаційні) засоби, застосовані під час проведення негласної слідчої (розшукової) дії, використовуються у процесі доказування у вигляді первинних засобів чи знарядь вчинення злочину, крім випадків, якщо суд встановить порушення вимог КПК України під час проведення відповідної негласної слідчої (розшукової) дії (ч. 4 ст. 273 КПК України).

Вказане положення кореспондується з нормами КПК України щодо належності та допустимості доказів, оскільки несправжні (імітаційні) засоби, застосовані у кримінальному провадженні з дотриманням вимог КПК України, повністю відповідають вимогам ст. 85 «Належність доказів» та ст. 86 «Допустимість доказу» КПК України.

Докази, отримані внаслідок істотного порушення прав і свобод людини, гарантованих Конституцією та законами України, міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, а також будь-які інші докази, здобуті завдяки інформації, отриманій внаслідок істотного порушення прав і свобод людини, є недопустимими.

Ідентифіковані (помічені) або несправжні (імітаційні) засоби зберігаються за правилами, встановленими КПК України для зберігання речових доказів і документів та вирішення питання про них (ст. 100 КПК України).

При цьому, відповідно до ч. 2 ст. 100 КПК України, зберігання речових доказів стороною обвинувачення здійснюється у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України, а саме: відповідно до Порядку зберігання речових доказів стороною обвинувачення, їх реалізації, технологічної переробки, знищення, здійснення витрат, пов'язаних із їх зберіганням і пересиланням, схоронності тимчасово вилученого майна під час кримінального провадження, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 19 листопада 2012 року № 1104 [6].

На сьогодні зазначені питання врегульовано також Інструкцією про порядок вилучення, обліку, зберігання та передачі речових доказів у кримінальних справах, цінностей та іншого майна органами дізнання, досудового слідства і суду (в новій редакції), затвердженою наказом Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Державної податкової адміністрації України, Служби безпеки України, Верховного Суду України, Державної судової адміністрації України від 27 серпня 2010 року № 51/401/649/471/23/125.

Згідно з положеннями вказаної Інструкції, вилучені предмети, документи, цінності, які є речовими доказами, повинні бути оглянуті, детально опи-

сані в протоколі огляду. Після огляду речові докази долучаються до справи постановою працівника органу дізнання, слідчого, прокурора, ухвалою суду або постановою судді.

Речові докази зберігаються при справі, виняток становлять громіздкі предмети, для зберігання яких визначено окремий порядок. Відповідальною за зберігання речових доказів, долучених до справи, є особа, яка проводить дізнання, слідчий, в суді – суддя, відповідальний працівник апарату суду або керівник апарату суду, а в експертній установі – співробітник експертної установи, у відданні якого речові докази перебувають у відповідний період, або керівник експертної установи (п. 13 Інструкції про порядок вилучення, обліку, зберігання та передачі речових доказів у кримінальних справах, цінностей та іншого майна органами дізнання, досудового слідства і суду (в новій редакції) [7].

Водночас серед осіб, відповідальних за зберігання речових доказів, є і прокурор, оскільки саме він є службовою особою, яка повинна відповідати за матеріали кримінального провадження та речові докази після направлення до суду обвинувального акта. Адже саме у процесуального керівника знаходяться усі документи до того, як вони будуть надані суду під час судового провадження. Водночас несправжні (імітаційні) засоби, застосовані під час проведення негласної слідчої (розшукової) дії, використовуються в процесі доказування у вигляді первинних засобів чи знарядь вчинення злочину, за винятком випадків, коли суд встановить порушення вимог КПК України під час проведення відповідної негласної слідчої (розшукової) дії.

Вищевикладене дозволяє зробити **висновок**, що закріплення на рівні КПК України можливості застосування заздалегідь ідентифікованих (помічених) або несправжніх (імітаційних) засобів під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій стало гарантом правомірності їх проведення і важливим кроком у створенні умов для прозорості та законності досудового розслідування.

Бібліографічні посилання

1. *Тарасенко В. Є.* До питання фіксації фактів протиправної діяльності осіб за допомогою засобів негласного візуального контролю / В. Є. Тарасенко, О. А. Кузьменко // Південноукраїнський правничий часопис. – 2014. – № 2. – С. 103–105.
2. *Яковлев А. А.* Спеціальні технічні засоби негласного збору інформації / А. А. Яковлев, О. О. Лис // Наукові праці Чорноморського держ. ун-ту імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія». Сер. : Комп'ютерні технології. – 2013. – Т. 229. – Вип. 217. – С. 39–43.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI // ВВР України. – 2013. – № 9–10, № 11–12, № 13. – Ст. 88.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. коментар. Т. 1 / О.М. Бандурка, Є.М. Блажівський, Є.П. Бурдоль та ін. ; за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова. – Х., 2012.
5. Кримінальний процес : підручник / Ю.М. Грошевий, В.Я. Тацій, А.Р. Туманянц та ін. ; за заг. ред. В.Я. Тація, Ю.М. Грошевого, О.В. Капліної, О.Г. Шило. – Х., 2013.
6. Про реалізацію окремих положень Кримінального процесуального кодексу України [Електронний ресурс] : постанова Кабінету Міністрів України від 19 листопада 2012 року № 1104. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1104-2012-%D0%BF>.
7. Про затвердження та введення в дію Інструкції про порядок вилучення, обліку, зберігання та передачі речових доказів у кримінальних справах, цінностей та іншого май-

на органами дізнання, досудового слідства і суду (в новій редакції) [Електронний ресурс] : наказ Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Державної податкової адміністрації України, Служби безпеки України, Верховного Суду України, Державної судової адміністрації України від 27 серпня 2010 року № 51/401/649/471/23/125. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0051900->

Тагиев С. Р. Некоторые вопросы процедуры применения идентифицированных (помеченных) или ненастоящих (имитационных) средств во время проведения негласных следственных (поисковых) действий. Изложено авторское видение отдельных вопросов применения идентифицированных (помеченных) или ненастоящих (имитационных) средств во время проведения негласных следственных (поисковых) действий. Выражена авторская позиция относительно процедуры их использования в уголовном процессе.

Ключевые слова: идентифицированные (помеченные), ложные (имитационные) средства; негласные следственные (розыскные) действия; уголовный процесс.

Tagiyev S. R. Some issues of procedure of use of identified (marked) or false (imitation) items during undercover investigation (search) actions. There is the author's vision of some matters of the use of certain identified (marked) or false (imitation) funds during the undercover investigation (search) actions. There is the author's position regarding the procedures for their use in criminal procedure.

The author has analyzed concepts and types of these items, the regulatory framework of their use, storage, and powers of officials responsible for their storage.

It has been concluded that consolidation on the level of the Criminal Procedural Code Ukraine the possibility of pre-identified (marked) or false (simulation) items during the covert investigation (search) action was the guarantor of the legality of their conduct and an important step in creating the conditions for transparency and legality of pre-trial investigation.

Keywords: identified (marked), false (imitation) items; undercover investigating (search) actions; criminal procedure.

Надійшла до редакції 29.01.2015

Телійчук В. Г.

кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.431 : 343.985

ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВЕ ЗАПОБІГАННЯ РОЗБІЙНИМ НАПАДАМ

Розглянуто роль оперативно-розшукового запобігання розбійним нападам у діяльності оперативних підрозділів, заходи протидії розбійним нападам. Уточнено сутність, завдання та напрямки оперативно-розшукового запобігання розбійним нападам. Визначено умови та причини вчинення розбійних нападів, основні властивості оперативно-розшукового запобігання розбійним нападам, способи безпосереднього запобігання розбійним нападам.

Ключові слова: профілактика злочинів, протидія злочинності, запобігання злочинності, розбійні напади, оперативні підрозділи МВС, протидія розбійним нападам, оперативно-розшукове запобігання.

Постановка проблеми. У процесі історичного розвитку людство використовувало два основних способи протидії злочинності: покарання за вчинений злочин та профілактику злочинів. Вперше питання профілактики злочинів порушив один із основоположників кримінології – італієць Чезаре Беккарія у книзі «Про злочини і покарання», яка вийшла у 1764 році. З розвитком людства діяльність, яка здійснюється у сфері охорони правопорядку, зазнавала значних змін. Заходи кримінального покарання почали співвідноситися із профілактичними заходами, причому у багатьох країнах світу, зокрема і в Україні, саме профілактичним заходам надається пріоритет.

Думку про те, що профілактика злочинності повинна мати пріоритет перед каральною політикою держави, висловив ще Платон у IV ст. до н. е. Проте її практичне втілення відбулося досить недавно. Ця думка дістала правову аргументацію у працях юристів класичної школи кримінального права у XVIII ст., які заклали основу нової політики у протидії злочинності. Сутність цієї політики висловлена у такій тезі: «мудрий законодавець запобіжить злочину, щоб не бути змушеним карати за нього» [1]. І тому ми вважаємо, що попередження вчинення злочинів завжди було, є і буде ефективним напрямом боротьби зі злочинністю. Чільне місце в цьому процесі посідає й оперативно-розшукова профілактика, під якою ми розуміємо цілісну систему оперативного контролю та профілактичного впливу на осіб, які мають стійку кримінальну орієнтацію, на криміногенну обстановку (ситуацію) та інші антигромадські прояви, а також на попередження вчинення злочинів із використанням оперативно-розшукових сил, засобів і методів [2, с.15].

Нинішня криміногенна ситуація потребує впровадження у практику правоохоронних органів сучасних прийомів і методів протидії розбійним нападам, розроблення адекватних підходів до розв'язання проблем, що виникають у процесі цієї боротьби. За даними Міністерства внутрішніх справ України, у 2013 році було зареєстровано 2840 розбійних нападів, а в 2014 році кількість цих злочинних посягань істотно збільшилася – 3858 [3].

Запобігання (згідно з новим тлумачним словником української мови) – це недопущення чогось, що заздалегідь готується. В юридичній енциклопедії запобігання злочинності характеризується як соціальна діяльність, що полягає в усуненні причин та умов злочинності, є різновидом соціального контролю та соціальної профілактики антигромадської поведінки, зокрема тієї, що виявляється в учиненні злочинів.

Залежно від ступеня сформованості причин та умов злочинної поведінки і пов'язаної з цим моментом їх реалізації, запобігання розбійним нападам поділяється на профілактику, що здійснюється до формування злочинного умислу; запобігання, що відбувається після формування злочинного умислу до початкового вчинення злочину; припинення злочину, до якого належать запобіжні заходи, здійснювані після початку кримінально караних дій [4].

Крім попередження загальнокримінальних злочинів, актуальним є попередження розбійних нападів, чим безпосередньо займаються уповноважені на те суб'єкти, серед яких особливе місце відводиться оперативним підрозділам

МВС, котрі за специфікою своєї роботи не тільки викривають злочини, але і здійснюють оперативно-розшукову профілактику.

Протидія розбійним нападам оперативно-розшуковими заходами містить у собі систему оперативно-розшукових та інших заходів і реалізується в окремих організаційно-тактичних формах.

Однією з них є оперативно-розшукове запобігання розбійних нападів, яке фактично є формою реалізації концепції філософів-гуманістів про те, що краще запобігти злочинам, ніж карати за їх вчинення [1, с. 393; 2, с. 64]. Фактично названа форма ОРД є реалізацією світових стандартів та вимог Конституції України щодо забезпечення органами державної влади дотримання законів, охорони громадського порядку, прав і законних інтересів громадян [3].

Враховуючи те, що оперативно-розшукова стратегія є складовою державної стратегії протидії злочинності взагалі [3, с. 298], оперативно-розшукове запобігання розбійним нападам слід розглядати як складову запобіжної діяльності держави. Отже, актуальність дослідження питань оперативно-розшукового запобігання розбійним нападам зумовлена низкою об'єктивних чинників.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблеми запобігання злочинів з використанням можливостей оперативно-розшукової діяльності були розглянуті в роботах таких фахівців: І.П. Козаченко, Я.Ю. Кондратьєв, В.Я. Горбачевський, Л.Ф. Гула, С.В. Діденко, В.П. Дробот, І.М. Зубач, Д.Г. Казначеев, А.Г. Лісовой, В.П. Меживой, Р.А. Халілев, П.Я. Мінка, О.В. Кириченко, Д.А. Михайличенко, Н.Є. Філіпенко та ін.

Окремі теоретико-прикладні аспекти запобігання розбійним нападам оперативними підрозділами органів внутрішніх справ, у тому числі з проникненням у житло, досліджувалися у працях В.М. Аتماжитова, О.М. Бандурки, В.Г. Боброва, О.С. Вандишева, Д.В. Гребельського, В.А. Кузнецова, В.Г. Камиша, П.К. Кривошеїна, В.І. Грачова, В.А. Лукашова, О.А. Гапона, О.Ф. Долженкова, І.П. Козаченка, С.С. Овчинського, О.П. Снігерьова, Б.І. Бараненка, В.Г. Боброва, Г.М. Бірюкова, Я.Ю. Кондратьєва, Д.Й. Никифорчука, В.В. Матвійчука, В.Л. Регульського, О.І. Чулкової, В.В. Шувалова, Г.О. Черного, А.В. Єфремова, В.О. Сілюкова та інших дослідників.

Незважаючи на вагомий внесок науковців у розробку зазначеної проблематики, питання оперативно-розшукового запобігання розбійним нападам органами внутрішніх справ у системі протидії злочинності є недостатньо розробленими.

Метою статті є розробка науково обґрунтованих пропозицій щодо удосконалення сутності та завдань оперативно-розшукового запобігання розбійним нападам у сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Протидія злочинності – одна з необхідних умов реформування українського суспільства. За роки незалежності в Україні було прийнято багато законів, указів, концепцій, програм, інших нормативно-правових актів, спрямованих на боротьбу зі злочинністю та корупцією, а також на реформування правоохоронних і судових органів. Але всі ці

заходи не дали відчутних позитивних результатів. Запобігання злочинності не стало одним із пріоритетів внутрішньої політики. Нині дуже гостро стоїть питання: іти далі шляхом криміналізації суспільства чи шляхом запобігання і протидії кримінальній експансії?

Профілактична діяльність є надзвичайно різноманітною, про що свідчить передусім спеціальна термінологія. Крім того, термін „профілактика злочинів” застосовується для визначення родового поняття, використовуються також „попередження”, „запобігання”, „припинення”. На думку Н.В. Кислиці, розрізнення цих понять є надуманим, що суперечить буквальному змісту зазначених слів. Адже кожне з них означає одне й те саме: щось упередити, не допустити. Всі ці слова є взаємозамінними. Тому заходи рівнозначно можуть бути або попереджувальні, або профілактичні, або запобіжні, або превентивні. Так само діяльність однаково або попереджувальна, або профілактична, або запобіжна, або превентивна. Все це – одне й те саме. В основу ж розмежування профілактичної діяльності за рівнями, напрямками, видами має бути покладений аналіз її змісту, а не вживання в одних випадках терміна „попередження”, а в інших – „профілактика” [7, с.119].

Як форма діяльності оперативних підрозділів, оперативно-розшукова профілактика істотно відрізняється від більш широкого поняття профілактики злочинності, сформульованого у кримінологічній літературі.

Діяльність щодо профілактики злочинності в широкому розумінні передбачає як загальнодержавні заходи економічного, ідеологічного, правового і виховного характеру, так і спеціальні (агентурно-оперативні заходи), які здійснюються оперативними підрозділами кримінальної міліції. Ці заходи, у свою чергу, можуть бути загальними та індивідуальними.

Оперативно-розшукова профілактика є однією з організаційно-правових форм ОРД ОВС, складовою (елементом) загальної системи заходів, здійснюваних всіма державними органами, громадськими організаціями щодо попередження правопорушень.

Заслуговує на увагу думка Я.Ю. Кондратьєва, який у своїй монографії „Теоретичні правові та оперативно-тактичні засади запобігання злочинам оперативними підрозділами кримінальної міліції” роз’яснює, що запобігання злочину здійснюється як похідне від об’єкта та предмета, яке б не дублювало кримінологічне розуміння даного феномена, а включало у себе свої якості та властивості відповідно до специфіки предмета оперативно-розшукової діяльності. Автором також проводиться розмежування запобігання у широкому та вузькому розумінні.

У широкому значенні, запобігання – це комплексне використання оперативно-розшукових сил і засобів. У вузькому розумінні, запобігання злочинам є використання оперативно-розшукових сил і засобів, як спеціально, чітко урегульована законом і підзаконними актами діяльність оперативних підрозділів щодо протидії кримінальній активності з боку конкретних осіб [8, с. 16–17].

Ми цілком згодні з його точкою зору щодо розглядання запобігання окремо. Однак вважаємо висновок цього автора про недоцільність розглядання

його як окремої форми ОРД таким, що не відповідає сучасним реаліям.

Аналіз попередніх досліджень дозволяє визначити основні властивості оперативно-розшукового запобігання розбійним нападам:

- наявність притаманних тільки йому специфічних прийомів і методів впливу на криміногенних осіб та нейтралізації негативних чинників розвитку суспільно-політичної ситуації у державі [9, с. 38];

- на відміну від кримінологічного запобігання, що ставить за мету комплексне охоплення усіх сфер і об'єктів свого впливу, оперативно-розшукове запобігання не має такого масового характеру та не тільки в ситуаціях, які мають найбільш загострені миттєві зіткнення з кримінальною дійсністю [8, с.10];

- власне інформаційне забезпечення, що складається з системи оперативно-розшукових і оперативно-профілактичних обліків, картотек автоматизованих інформаційно-пошукових та експертних систем, інтегрованих баз даних, джерелами формування яких є і негласні джерела;

- оперативно-розшукові заходи, спрямовані на об'єктів профілактичного впливу, здійснюються тільки на підставах законності [5, с. 302].

Отже, оперативно-розшукове запобігання розбійним нападам досягається в результаті проведення: загальних профілактичних заходів, спрямованих на виявлення й усунення причин зазначених злочинів і умов, що сприяють їх вчиненню; індивідуальних профілактичних заходів до осіб, від яких можна очікувати вчинення розбійних нападів; оперативно-розшукових й інших заходів, що перешкоджають вчиненню розбійних нападів, які готуються та замислюються, а також припинення замахів на ці злочини.

Всі способи безпосереднього запобігання розбійним нападам можна розділити на дві основні групи.

До першої групи належать такі тактичні способи, що дозволяють схилити встановлених осіб до відмови від злочинних намірів і не передбачають можливості притягнення їх до кримінальної відповідальності. Найбільш поширеними і ефективними слід вважати такі з них: безпосередній вплив працівника оперативного підрозділу на особу, яка замислила або готується до скоєння розбійного нападу, шляхом проведення особистих бесід з метою відмови від злочинних намірів і дій; вплив на таких осіб з тією ж метою через негласних співробітників; вплив через рідних, друзів, колег по роботі, осіб, які мають на неї певний вплив, та інші оперативні можливості.

До другої групи належать способи, використання яких дозволяє притягнути до кримінальної відповідальності осіб, які виношують намір і готуються до скоєння розбійного нападу, шляхом затримання і притягнення до кримінальної відповідальності за інші злочини.

Нагадаємо, що профілактика розбійних нападів полягає у проведенні заходів зі встановлення й усунення причин цього виду злочинів та умов, що сприяють їх вчиненню. Тому необхідно виділити джерела одержання відомостей про розбійний напад, який замислюється або готується. Ними можуть бути: відомості із заяв громадян і посадових осіб, представників громадсько-

сті, негласних співробітників, інші оперативні відомості, отримані із аналізу оперативної обстановки та статистичних даних. Коли оперативний працівник отримує такий сигнал, він повинен з'ясувати, які саме причини й умови стали приводом до створення такої ситуації [2, с. 17].

Висновки. Внаслідок зміни суспільних, економічних, політичних і культурних відносин у країні, як було вже вказано, відбулися якісні та кількісні зміни причин й умов, що сприяють вчиненню розбійних нападів. Успіх їх профілактики та оперативно-розшукового запобігання, насамперед, залежить від повсякденної та цілеспрямованої роботи в цьому напрямі оперативних служб. Для одержання таких відомостей необхідно використовувати:

- методи оперативно-розшукової діяльності та їх результати, допомогу дільничних інспекторів міліції, патрульно-постової служби, скарги та заяви громадян тощо; аналіз статистичних даних про вчинені й розкриті розбійні напади; результати роботи з розкриття та розслідування цієї категорії справ кримінального провадження; постійний активний зв'язок з населенням, особливо з тією його частиною, яка бажає надавати допомогу правоохоронним органам.

Вкажемо найбільш загальні, на наш погляд, умови, які сприяють вчиненню розбійних нападів на квартири громадян:

1) пияцтво; 2) бездушне ставлення, невчасне застосування необхідних заходів реагування з боку окремих працівників міліції, державних установ щодо фактів антигромадської поведінки конкретних осіб; 3) наявність незаконно утримуваної зброї та носіння холодної зброї; 4) недоліки в організації та розстановці сил ППС; 5) недоліки в оперативній роботі. Слабкий контроль за рецидивістами (спеціальний кримінологічний рецидив) й особами, що раніше були судимі за злочини корисливо-насильницького спрямування; б) слабкі оперативні позиції в нових економічних структурах; 7) вчиненню розбійних нападів певною мірою сприяють недоліки в роботі слідчо-оперативних груп зі своєчасного розкриття таких злочинів, що дає можливість злочинцям тривалий час залишатися безкарними; 8) недостатня робота зі створення обстановки, яка переконувала б морально нестійких осіб у тому, що кожний вчинений ними злочин буде швидко розкритий; 9) неналежна взаємодія органів міліції з іншими державними установами і громадськістю; 10) слабкий контроль за неповнолітніми, які допускають правопорушення; 11) недоліки в організації роботи чергових частин міліції зі своєчасного й якісного реагування на вчинений розбійний напад.

Цей перелік не є вичерпним. Знання таких недоліків дає можливість перегляду організаційних питань, а також дозволяє ставити більш конкретні завдання силам, які є в розпорядженні, вдосконалити контроль за їх виконанням.

Бібліографічні посилання

1. Профілактика злочинів як основа запобігання злочинності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.com/1679042249605/pravo/profilaktika_zlochiv_osnova_zapobigannya_zlochinnosti.

2. *Телійчук В.Г.* Попередження та розкриття розбійних нападів на квартири громадян : практичний посібник / Телійчук В.Г., Никифорчук Д.Й., Сиченко С.М. – Кіровоград, 2011.

3. Статистична інформація – Генеральна прокуратура України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>
4. Поняття та сутність оперативно-розшукової профілактики злочинів у сфері економіки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.br.com.ua/referats/Pravo/28075-1.html>
5. *Халілев Р.А.* Оперативно-розшукове запобігання злочинній діяльності у сфері міжличних та міжконфесійних відносин: теоретичний аналіз / Р.А. Халілев // Науковий вісник Дніпропетр. держ. ун-ту внутр. справ : зб. наук. праць. – 2010. – № 3 (49). – С. 297–304.
6. *Кальман О.* Що протиставити злочинності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vkurse.ua/ua/analytics/chto-protivopostavit.html>
7. Кислиця Н.В. Організаційно-правові основи діяльності криміналістичних підрозділів ОВС України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Н.В. Кислиця. – Х., 2004.
8. *Кондратьєв Я. Ю.* Теоретичні, правові та оперативно-тактичні засади запобігання злочинам оперативними підрозділами кримінальної міліції / Я. Ю. Кондратьєв. – К., 2004.
9. *Козаченко І. П.* Оперативно-розшукова профілактика / І.П. Козаченко. – К., 1991.

Телийчук В. Г. Оперативно-розшукне предотвращение разбойных нападений. Рассмотрена роль оперативно-розшукного предотвращения разбойных нападений в деятельности оперативных подразделений, меры противодействия разбойным нападениям. Уточнены сущность, задачи и направления оперативно-розшукного предотвращения разбойных нападений. Определены условия и причины совершения разбойных нападений, основные свойства оперативно-розшукного предотвращения разбойных нападений, способы непосредственного предотвращения разбойных нападений.

Ключевые слова: *профілактика преступлений, противодействие преступности, предотвращение преступности, разбойные нападения, оперативные подразделения МВД, противодействие разбойным нападениям, оперативно-розшукное предотвращение.*

Teliyчук V.G. Operational-search prevention of robbery attacks. The article examines the role of investigative operations prevent the robbery of a surgical units countermeasures robbery. Attention is paid to the basic methods of combating crime in the course of human development.

The author clarifies the nature, objectives and investigative operations prevent robbery. Identify the conditions and causes of committing robberies, basic properties of investigative operations prevent robbery, direct ways of preventing robbery. He has stated purpose of the article, which is to develop scientifically based proposals to improve the nature and objectives of investigative operations prevent robbery in the modern world.

The author has analyzed recent research in areas of crime prevention using the capabilities of operational activities and to prevent robberies operational units of the Interior, including breaking into a home. All methods directly prevent robbery, the author is divided into two main groups.

The first group includes the following tactical ways to persuade people to set renunciation of criminal intent and without possibility of bringing them to justice. The most common and effective, according to the author, should such of them as a direct effect of the employee operating unit to the person who designed or preparing to commit a robbery, through personal interviews with a view to waiver of criminal intentions and actions; impact on such persons for the same purpose through covert employees; influence through family members, friends and others.

The second group includes methods, the use of which allows bring to trial the persons who intend to nurture and prepare to commit robbery by arrest and criminal prosecution for other crimes.

The author identifies the key operational-search measures to prevent robbery, indicated that there have been qualitative and quantitative changes in the causes and conditions conducive to the commission of robbery. The measures prevent investigative operations that affect the efficient causes and conditions of committing robberies and source of such information

Keywords: *crime prevention, combating crime, crime stopping, robbery attack, MIA operational units, opposition to robbery attack, operational-search prevention.*

Надійшла до редакції 20.02.2015

Христов О. Л.

кандидат юридичних наук

Макогченко Л. М.

здобувач

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

УДК 343.131.5

УЧАСТЬ ЗАХИСНИКА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ НА ПІДСТАВІ УГОД

Розглянуто питання, пов'язані з участю захисника у кримінальному провадженні на підставі угод. Доведено необхідність обов'язкової участі адвоката у кримінальному провадженні на підставі угод.

Ключові слова: адвокат, захисник, захист, угода, обвинувачений, підозрюваний.

Постановка проблеми. Суттєвим досягненням вітчизняної правової системи стало запровадження інституту угод до кримінального процесу.

Однак зміни у сфері кримінального процесуального законодавства сьогодні ще тривають і потребують наукового забезпечення. Зокрема, положення норм КПК не врегульовують всіх питань стосовно участі захисника у кримінальному провадженні під час укладення угод про примирення з потерпілим та угод про визнання винуватості. Остання обставина свідчить про актуальність обраної теми, а також про потребу її дослідження.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Серед дослідників, які займалися вивченням питання, суттєвий внесок зробили: К. Артюхова В. Власова, І. Кісліцина, О. Кучинська, М. Лотоцький, С. Марко, С. Паславський, К. Тарасюк та ін.

Метою статті є спроба авторів довести необхідність обов'язкової участі захисника у кримінальному провадженні на підставі угод.

Досягнення поставленої мети зумовило вирішення таких **завдань:** у результаті формально-юридичного аналізу норм чинного КПК України і норм чинних КПК зарубіжних країн висвітлити основні недоліки і прогалини діючого вітчизняного законодавства стосовно забезпечення права на захист підозрюваного і обвинуваченого у кримінальному провадженні на підставі угод; проаналізувати і узагальнити думки науковців стосовно розглядуваної проблематики; висвітлити власну точку зору з досліджуваної проблематики.

Виклад основного матеріалу. Процедури спрощеного судочинства сьогодні активно застосовуються у розвинутих державах світу. Наприклад, в США є дуже поширеною практика застосування інституту угод про визнання винуватості. Ще у 1968–1970 роках Верховний Суд США у низці своїх рішень у конкретних справах визнав конституційність практики угод про визнання вини, фактично, остаточно їх легалізувавши [1, с. 85; 2, с. 301].

В Україні особливості застосування інституту угоди у кримінальному провадженні встановлені Главою 35 Розділу IV КПК. Дана глава визначає види угод, коло осіб, які можуть їх укласти та проводити переговори, види злочинів за тяжкістю, які допускають укладення угод, частково зміст угод, а також процедуру їх укладення і затвердження тощо.

У цілому науковці у працях з цієї проблематики висловлюють позитивні думки стосовно доцільності запровадження інституту угод у кримінальне провадження. Так, С.І. Марко, С.І. Паславський вважають, що цей правовий інститут якісно впливає на стан кримінального судочинства в Україні [3, с. 387]. І. Кісліцина вважає, що інститут угод про визнання вини тільки почав втілюватися у нашу сучасну систему судочинства, але має перспективу стати таким популярним як і в США [4, с. 277].

У той же час окремі науковці дотримуються думки, що інститут угод у цілісному вигляді не може бути запроваджений у кримінальне судочинство. Так, Г. Власова вважає, що угоди про визнання вини, які передбачені у КПК України, не варто запроваджувати у кримінальний процес України, натомість у КПК мають віднайти місце аналоги судових угод Німеччини, суть яких зводиться до того, що підсудний перебирає на себе зобов'язання зізнатися у вчиненні діяння або відмовитися клопотати про застосування окремих процедур доказування і часто також компенсувати потерпілому завдану шкоду. У відповідь – зобов'язанням суду є позначення певної верхньої межі покарання, причому на практиці пізніше призначене покарання відповідає цій верхній межі або трішки її не досягає [1, с. 99–101].

Про ефективність застосування інституту угод у кримінальному провадженні України можуть свідчити статистичні дані Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ за 2014 р. Так, за вказаний період закінчено проваджень в порядку КПК – 763,4 тис. справ кримінального судочинства, із них із затвердженням угоди – 23,3 тис., або 23,1 % загальної кількості розглянутих справ із постановленням вироку, у тому числі із затвердженням угоди про примирення – 9,7 тис., або 41,7 % загальної кількості справ із затвердженням угоди, затверджених угод під час судового провадження та про визнання винуватості – 13,6 тис., або 58,3 % [5].

Однак зазначені показники, порівняно з показниками інших держав, дають змогу зробити висновок про недостатньо високий рівень застосування інституту угод. Такий стан обумовлений, на наш погляд, як недосконалістю законодавства з цього питання, так і недостатньою ефективністю застосування існуючих правових актів. Зокрема, одним із недоліків положень Глави 35 Розділу VI КПК є їх неповна відповідність вимогам забезпечення прав на захист, визначених у міжнародних нормативно-правових актах.

Слід звернути увагу на те, що Главою 35 Розділу VI КПК обов'язкову участь захисника у кримінальному провадженні на підставі угод не передбачено. У спеціальній нормі обов'язкової участі захисника у кримінальному провадженні (ст. 52 КПК) також відсутня згадка про обов'язковість його участі під час кримінального провадження на підставі угод. Поряд з цим, про уч-

асть захисника у кримінальному провадженні на підставі угоди про примирення фрагментарно згадується лише в ч. 1 ст. 469 і ч. 5 ст. 474 КПК, але і ці норми не встановлюють участь захисника обов'язковою. Що стосується угоди про визнання винуватості, то питання участі захисника згадується лише у ч. 1 ст. 474 КПК, яка стосується стадії судового розгляду перед ухваленням рішення.

Аналіз публікацій дослідників з розглядуваної проблематики свідчить про майже однаковість їх думок з цього приводу. Так, М.В. Лотоцький вважає, що при укладенні угоди та її затвердженні не забезпечується рівність сторін у кримінальному провадженні. У зв'язку з цим автор пропонує внести до КПК зміни, а саме: встановити обов'язкову участь захисника у кримінальному провадженні на підставі угод – з моменту їх ініціювання [6].

Дещо відокремленою від попередніх дослідників є позиція К.В. Тарасюка, який зазначає, що для ефективного функціонування угоди про визнання винуватості необхідно врегулювати обов'язки доступу до правової допомоги під час укладання такої угоди (участь захисника має бути обов'язковою) [7]. До таких же висновків приходять і С.І. Марко та С.І. Паславський [3, с. 389–390; 8, с. 191].

Враховуючи множинність позицій авторів щодо необхідності обов'язкової участі захисника під час укладання та затвердження різних видів угод у кримінальному провадженні, вважаємо доцільним висвітлити свою точку зору з цього питання.

У зв'язку з відсутністю законодавчого закріплення обов'язкової участі захисника у кримінальному провадженні на підставі угод у правозастосовній діяльності виникають випадки, коли підозрюваний чи обвинувачений самостійно приймають рішення щодо ініціювання або укладання угоди. У подальшому зазначене рішення відіграє вирішальне процесуальне значення для виду та міри покарання за вчинений злочин.

Так, відповідно до ст. 473 КПК, у випадку укладення угоди про визнання винуватості або угоди про примирення і затвердження її судом підозрюваний чи обвинувачений відмовляється від значного обсягу прав. Зупиняючись *на наслідках укладення та затвердження* угоди про примирення і угоди про визнання винуватості, слід вказати на такі обставини:

1. По-перше. Наслідком укладення та затвердження угоди про примирення для підозрюваного і обвинуваченого є обмеження права на оскарження вироку, згідно з положеннями ст. 394 і 424 КПК, та відмова від здійснення прав, передбачених п. 1 ч. 4 ст. 474 КПК.

Зокрема, при укладенні угоди про примирення вирок може бути оскаржений лише з певних підстав, а саме: з підстав призначення судом покарання, суворішого, ніж узгоджене сторонами угоди, та з підстав ухвалення вироку без його згоди на призначення покарання, що свідчить про значне обмеження прав обвинуваченого на оскарження вироку суду.

2. По-друге. Наслідками укладення та затвердження угоди про визнання винуватості є також обмеження права обвинуваченого на оскарження вироку,

тобто оскарження його лише з підстав призначення судом покарання, суворішого ніж узгоджене сторонами угоди, та з підстав ухвалення вироку без його згоди на призначення покарання. Окрім цього, ще одним із наслідків укладення та затвердження угоди є відмова від здійснення прав, передбачених абзацами 1 та 4 п. 1 ч. 4 ст. 474 КПК.

Відповідно до абзаців 1 та 4 п. 1 ч. 4 ст. 474 КПК, обвинувачений має право на судовий розгляд, під час якого прокурор зобов'язаний довести кожену обставину щодо кримінального правопорушення, у вчиненні якого його обвинувачують, та має право допитати під час судового розгляду свідків обвинувачення, подати клопотання про виклик свідків і подати докази, що свідчать на його користь. І від цих прав обвинувачений відмовляється при укладенні та затвердженні угоди про визнання винуватості.

Отже, і у випадку укладення, і у випадку затвердження угоди про визнання винуватості обвинувачений позбавляється значного обсягу прав щодо оскарження вироку суду, справедливого судового розгляду та доказування.

Слід звернути увагу на те, що, відповідно до ст. 474 КПК, зазначені вище наслідки роз'яснюються особі, яка притягається до кримінальної відповідальності, лише в суді і вже перед ухваленням рішення про затвердження відповідної угоди.

Отже, обвинувачений, не маючи захисника за власною ініціативою, або за відсутності матеріальної можливості звернутися до кваліфікованого захисника, дізнається про свої права, передбачені ч. 4 та ч. 5 ст. 474 КПК, а також наслідки укладання та затвердження угод вже наприкінці судового провадження, вже визнавши свою провину повністю та підписавши угоду. Найчастіше все це відбувається в одному судовому засіданні і обвинувачений не орієнтується у тому процесі, який відбувається.

Зауважимо, що спілкування у суді під час розгляду кримінального провадження є специфічним та наповненим юридичною термінологією і зворотами, де смислові нюанси мають велике значення. У цьому контексті вчені-філологи визначають, що проблема уніфікації та впорядкування юридичної термінології на сучасному етапі залишається не вирішеною. Значення терміна, вжитого в одному законі, не завжди однакове за змістом з терміном, який використано в іншому законі. Це пояснюється тим, що, крім загальноправової термінології, яка упорядковує основні терміни всієї системи законодавства, є міжгалузева й галузева термінологія [9, с. 153–154]. З урахуванням відсутності або недостатності юридичних знань у підозрюваного чи обвинуваченого, можна ставити під сумнів вірність самостійного розуміння ними відповідних процесуальних дій та правильність відмови від здійснення під час наступних процесуальних дій реалізації права на захист.

Крім того, важко собі уявити прокурора, який би за власною ініціативою переймався роз'ясненням підозрюваному чи обвинуваченому наслідків укладення та затвердження угод, більше ніж виконанням своїх прямих обов'язків, покладених на нього діючим законодавством. Більш того, згідно зі ст. 469 КПК, серед прямих обов'язків прокурора, як одного із ініціаторів укладення

угоди про визнання винуватості, взагалі не передбачено роз'яснення обвинуваченому прав та наслідків укладання і затвердження угоди про визнання винуватості. Навіть доповнивши КПК відповідною нормою, що передбачала б такий обов'язок прокурора, проблема не вирішиться, адже сторона обвинувачення не може реалізовувати захист прав підозрюваного чи обвинуваченого, оскільки ця сторона зацікавлена у виконанні власних завдань.

Така непослідовність забезпечення захисту прав, свобод та законних інтересів підозрюваного і обвинуваченого, встановлена КПК, на нашу думку, є прогалиною чинного кримінального процесуального законодавства.

У кримінальному провадженні на підставі угод нормами КПК встановлено ряд випадків *відновлення досудового розслідування та судового розгляду у загальному порядку*, зокрема:

1. Недосягнення згоди щодо укладення угоди (ст. 469 КПК);
2. Відмова судом у затвердженні угоди (ст. 474 КПК);
3. Невиконання угоди та скасування вироку (ст. 476 КПК).

У разі недосягнення згоди щодо укладення угоди факт її ініціювання і твердження, що були зроблені з метою її досягнення, не можуть розглядатися як визнання своєї винуватості (ч. 6 ст. 469 КПК), але це не свідчить про відсутність впевненої суб'єктивної думки суду щодо винуватості обвинуваченого у скоєнні злочину під час розгляду справи у загальному порядку чи впевненості сторони обвинувачення під час досудового розслідування. Таким чином, можна сказати, що у разі досудового розслідування або розгляду справи у суді в загальному порядку підозрюваний чи обвинувачений (підсудний) стають «заручниками» вищевикладених обставин.

Більше того, відповідно до ст.ст. 471, 472, зазначені особи повинні повідомити про важливі для кримінального провадження обставини. Однак, якщо судом буде відмовлено у затвердженні угоди, справа повинна розглядатися в загальному порядку, під час якого відомості про обставини, повідомлені раніше підозрюваним чи обвинувачуваним, під час укладання угоди можуть бути використані проти них. Крім того, така ситуація ставить у нерівні умови учасників кримінального провадження, адже навіть при розгляді справи в загальному порядку обвинувачений вже визнав свою вину, і ця обставина буде мати велику силу переконання суду у винуватості особи.

Не менш важливим аргументом у вирішенні питання щодо доцільності та необхідності обов'язкової участі захисника у кримінальному провадженні на підставі угод є також розуміння *наслідків невиконання* угод, які передбачені ст. 476 КПК.

Згідно зі ст. 476 КПК, наслідком умисного невиконання засудженим угоди є скасування вироку та призначення судового розгляду чи досудового розслідування в загальному порядку. До того ж умисне невиконання засудженим угоди є підставою для притягнення особи до кримінальної відповідальності згідно зі статтею 389-1 Кримінального кодексу України від 05.04.2001 р. № 2341-III [10].

Все це свідчить про те, що підозрюваний чи обвинувачений, виступаючи

з ініціативою укладення угоди, ще до початку перемовин щодо її укладення мають знати і розуміти всі наслідки їх укладення. Розуміння і осмислення підозрюваним чи обвинуваченим своїх прав та обов'язків під час укладення чи затвердження угоди, а також обов'язкова участь захисника є визначальними для всебічної реалізації права на захист, гарантованого статтями 29, 55, 59, 63, 64, 129 Конституції України [11]. Відповідно до положень ст. 22 Конституції України, права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані. При прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод. Таким чином, упущення законодавцем згадки про участь захисника у «перемовинах» щодо укладання угоди про визнання винуватості та встановлення у КПК положень, що прямо обмежують та сприяють відмові від частини прав підозрюваного чи обвинуваченого, однозначно звужує зміст та обсяг конституційного права підозрюваного чи обвинуваченого на захист.

На нашу думку, з урахуванням важливості всіх вказаних вище наслідків, останні повинні бути роз'яснені та зрозумілі підозрюваному чи обвинуваченому ще до підписання угоди про примирення чи про визнання винуватості, а в деяких випадках – ще до моменту ініціювання укладення угоди (підозрюваним чи обвинуваченим).

У контексті питання забезпечення гарантій захисту прав підозрюваного чи обвинуваченого необхідно також звернути увагу на зміст ч. 6 ст. 474 КПК, відповідно до якої суд зобов'язаний переконатися у судовому засіданні, що укладення угоди сторонами є добровільним, тобто не є наслідком застосування насильства, примусу, погроз або наслідком обіцянок чи дії будь-яких інших обставин, ніж ті, що передбачені в угоді.

Досвід практичної діяльності показує, що лише захисник, використовуючи свої права та виконуючи свої обов'язки, може повною мірою роз'яснити підозрюваному (обвинуваченому) ще до моменту визнання ним своєї вини та підписання угоди всі можливі наслідки і ризики та доцільність у цілому її укладання в кожному конкретному випадку. Тому участь захисника під час укладення та затвердження угоди сприяє уникненню порушення прав підозрюваного та обвинуваченого (у тому числі зменшує випадки зловживань з боку сторони обвинувачення при укладанні угод та притягнення невинних осіб до кримінальної відповідальності).

Слід зауважити, що позитивним прикладом закріплення на нормативно-правовому рівні обов'язкової участі захисника у кримінальному провадженні на підставі угод є досвід законотворчої діяльності органу законодавчої влади Грузії. Так, відповідно до ст. 45 Кримінально-процесуального кодексу Грузії від 09.10.2009 р. № 1772-Іс [12], участь захисника має бути обов'язковою, якщо з підозрюваним (обвинуваченим) проводяться переговори щодо укладення процесуальної угоди. Згідно зі ст. 210 цього Кодексу, не допускається укладення процесуальної угоди без безпосередньої участі захисника (адвоката).

Висновок. Враховуючи все вищевикладене можна зазначити, що участь захисника у кримінальному провадженні на підставі угод повинна бути зако-

нодавчо визначена як обов'язкова. Зокрема, залучення захисника має бути обов'язковим вже з моменту ініціювання підозрюваним, обвинуваченим чи потерпілим укладення угоди про примирення, або з моменту ініціювання підозрюваним, обвинуваченим чи прокурором укладення угоди про визнання винуватості, але не пізніше моменту укладення угоди про примирення або визнання винуватості.

Бібліографічні посилання

1. *Власова В.* Укладення угоди про визнання вини у Сполучених Штатах Америки як форма спрощеного кримінального судочинства / В. Власова // Вісник Нац. академії прокуратури України. – 2013. – № 3. – С. 84–88 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vnapu_2013_3_16.pdf.

2. *Кучинська О.* Угоди у кримінальному процесі України та Сполучених Штатів Америки / О. Кучинська, К. Артюхова // Юридичний вісник України. – 2014. – № 2. – С. 301–306 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.yurvisnyk.in.ua/v2_2014/54.pdf.

3. *Марко С. І.* Проблеми укладення угоди про визнання винуватості у кримінальному провадженні / С. І. Марко, С. І. Паславський // Наук. вісник Львів. держ. ун-ту внутр. справ. – 2013. – № 4. – С. 383–391.

4. *Кіслицина І.* Про поняття та історичний аспект розвитку інституту укладання угод про визнання винуватості у світовій й вітчизняній науці та юридичній практиці / І. Кіслицина // Юридичний вісник. – 2014. – № 4. – С. 273–278 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://yurvisnyk.in.ua/v4_2014/58.pdf.

5. Аналіз даних судової статистики щодо розгляду справ і матеріалів місцевими загальними судами, апеляційними судами областей та міста Києва за 2014 рік / Офіційний сайт Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://sc.gov.ua/ua/sudova_statistika.html.

6. *Лотоцький М. В.* Угода про визнання винуватості: процесуальний порядок укладення / М. В. Лотоцький. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://adwokat-lmw.at.ua/publ/ugoda_pro_viznannja_vinuvatosti_procesualnij_porjadok_ukladennja/1-1-0-46.

7. *Тарасюк К. В.* Застосування угод про визнання винуватості у контексті нового Кримінального процесуального кодексу України / К. В. Тарасюк // Наук. вісник Дніпроп. держ. ун-ту внутр. справ. – 2013. – № 1. – С. 629–637.

8. *Паславський С. І.* Статус захисника в кримінальному провадженні на підставі угоди про визнання винуватості: проблема правового регулювання / С. І. Паславський // Митна справа. – 2014. – № 1 (91). – С. 188–192.

9. Українська мова (за правознавчим спрямуванням): навчальний посібник / О.А. Лисенко, В.М. Пивоваров, Л.М. Сідак та ін. – Х., 2014.

10. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III / Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/print1389901214114940>.

11. Конституція України від 28.06.1996 р. / Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр/print1389901214114940>.

12. Закон Грузії. Уголовно-процесуальний кодекс Грузії от 09.10.2009 р. № 1772-Пс [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pravo.org.ua/files/Criminal%20justice/_-09_10_2009.pdf.

Христов А.Л., Макотченко Л.М. Участие защитника в уголовном производстве на основании соглашений. Рассмотрены вопросы, связанные с участием защитника в уголовном производстве на основании соглашений. Доказана необходимость обязательного участия адвоката в уголовном производстве на основании соглашений.

Ключевые слова: адвокат, защита, защитник, обвиняемый, подозреваемый, согла-

шення.

Khrystov O. L., Makotchenko L. M. Participation of defender in criminal proceedings on the basis of agreements. The article deals with issues of protecting rights of a suspect's and an accused in criminal proceedings under agreements.

An important aspect is consolidation at the legislative level a mandatory participation of a defense counsel in criminal proceedings on the basis of an agreement on the recognition of guilt and reconciliation.

An attention is paid to the international experience of the use of rules on mandatory participation of defense counsel in criminal proceedings under the agreements. Furthermore, according to the analysis of statistical data, there is a constant increase in the number of cases of institution agreements in criminal proceedings, indicating the urgency of this matter.

As a result of the research the authors have come to the following conclusions:

1) absence in the Criminal Procedural Code of Ukraine of requirements for mandatory participation of defense counsel in criminal proceedings on the basis of agreements significantly reduces the individual's right to protection.

2) subject to the necessary constitutional guarantees of the right to defense is to secure the legislative level mandatory participation of defense counsel in criminal proceedings on the basis of agreements on recognition of guilt and reconciliation.

Надійшла до редакції 19.03.2015

Черняк Н. П.

кандидат юридичних наук, доцент

Дубина А. І.

слухач магістратури

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

УДК 343.14

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ДОКУМЕНТІВ ЯК ДЖЕРЕЛ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Здійснено постановку та розв'язання окремих теоретичних питань щодо становлення та розвитку документів як джерел доказів у кримінальному процесі.

Ключові слова: документи, докази, фактичні дані, інформація.

Постановка проблеми. Питання щодо визначення поняття документів як джерела доказів у кримінальному процесі лишається досі не вирішеним у чинному кримінальному процесуальному законодавстві. Певним чином це пов'язано з дискусійним характером власне поняття доказу в кримінальному процесі.

У ст. 84 КПК України зазначено, що документи є «джерелом доказів», а у випадках, коли вони мають ознаки, передбачені в ст. 98 КПК України, – речовими доказами. Отже, законодавець тільки декларує існування окремого виду доказів, а саме «документів», проте утримується від визначення як їх-

ньої природи, так і властивостей.

Постійний розвиток та вдосконалення процесу доказування дає можливість виявити нові, раніше невідомі інформаційні ознаки тих чи інших процесуальних форм, що використовуються при розслідуванні злочинів.

Незважаючи на досить значний обсяг досліджень, ряд правових положень, що стосуються проблем поняття «інші документи» як процесуальні джерела доказів у кримінальному судочинстві, є також дискусійними.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблемам дослідження у цій сфері приділялася належна увага в працях Ю.П. Аленіна, В. Д. Арсенєва, М.І. Бажанова, В.П. Бахіна, Т.В. Варфоломєєвої, В.І. Галагана, В.Г. Гончаренка, В.П. Гмирка, В. Я. Дорохова, А.Я. Дубинського, В.С. Зеленецького, А.В. Іщенка, В.М. Іщенко, Н.С. Карпова, Є.Г. Коваленка, М.В. Костицького, В.П. Колмакова, В.С. Кузьмічова, В.К. Лисиченка, Є.Д. Лук'янчикова, А.О. Ляша, В.Т. Малярєнка, Г.А. Матусовського, М.М. Михеєнка, О.Р. Михайленка, В.Т. Нора, М.А. Погорецького, М.І. Сірого, С.М. Стахівського, В.М. Тертишника, Г.І. Чангулі, Л.Д. Удалової, В.Ю. Шепітька, О.Г. Шило, М.Є. Шумила та інших дослідників.

Крім того, до цього часу серед учених немає єдності поглядів щодо загального поняття документів-доказів у кримінальному процесі, визначення їх належності та допустимості. Це негативно впливає на правозастосовну діяльність органів досудового розслідування. Саме усунення цих прогалин зумовило вибір теми наукової статті і свідчить про достатній рівень її актуальності.

Метою статті є висвітлення історії становлення та розвитку документа як процесуального джерела доказів, а також розроблення теоретичних положень, що розкривають поняття і значення документів як джерел доказів у кримінальному судочинстві.

Виклад основного матеріалу. Згідно з чинним кримінальним процесуальним законодавством України, а саме ст. 84 КПК України, докази в кримінальному провадженні – це фактичні дані, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню [1].

За останні десятиліття було висловлено дуже багато думок щодо суті доказу в кримінальному процесі, котрі базувалися як на законодавстві, так і на даних філософських або прикладних наук.

Традиційно склалося так, що в літературі доказ трактується або як факт об'єктивної реальності, або окремо як факт об'єктивної реальності та джерело відомостей про факт, або ж як єдність фактичних даних і процесуального джерела таких даних.

Доцільно такі думки розглянути в історичному аспекті. У країнах Європи історично сформувалося два типи кримінального судочинства: так званий "англосаксонський" (поширений у Великобританії, а надалі – у США та колишніх британських колоніях) і континентальний (поширений, насамперед, у

Франції, Німеччині та практично в усіх інших європейських країнах, і Російській імперії, до складу якої тривалий час належала й Україна).

Так, видатний німецький юрист XIX ст. К. Міттермайер вважав, що основна відмінність цих типів визначається провадженням досудового слідства та вільним допуском народу до здійснення судочинства в різних стадіях кримінального процесу [2, с. 140].

В Англії досудове слідство не є обов'язковою стадією кримінального процесу, суд присяжних подекуди вирішує питання і про порушення кримінального переслідування, докази надаються лише суду, суд же їх оцінює (суддя чи присяжні).

Тож у науці кримінального процесу англосаксонського типу визначення суті доказу не є основним предметом дослідження. Праці науковців і юристів-практиків у галузі кримінального процесу такого типу розглядають здебільшого питання належності та допустимості доказів, а також визначення порядку їх дослідження судом і різноманітні винятки із загального правила про допустимість. Учені, що вивчали питання доказового права, базуючись на англосаксонському типі кримінального процесу, обмежувалися у край загальним визначенням доказу [3, с. 125]. При цьому вони розуміли докази як засоби доказування або як певні факти (обставини, події), що підтверджуються чи встановлюються за допомогою доказування [2, с. 2–3].

Російські дореволюційні вчені, котрі поділяли думку про розуміння доказу як факту, у своїх працях зазначали, зокрема, що доказами є сукупність підстав для впевненості в дійсності чи недійсності обставини, що підлягає встановленню судом [4, с. 309-310]. З окресленого вбачається, що в такому контексті доказ трактується, передусім, як певний аргумент або ж як «засіб доказування».

Визначення доказу, характерне для юристів англосаксонської системи права, було безпосередньо імплементоване в апарат кримінально-процесуальної науки деякими російськими дореволюційними, а надалі й радянськими вченими. Відтак радянські вчені-процесуалісти концептуально не відійшли від уже відомих наукових підходів до розуміння поняття доказу. Так, А. Я. Вишинський у своїх працях і теорії доказового права зазначав, що доказами можуть бути факти, речі, явища, люди, їхні дії [5, с. 152].

Навіть після прийняття в 1958 р. Основ кримінального судочинства Союзу РСР і союзних республік, у яких докази були визначені як фактичні дані, деякі вчені продовжували стверджувати, що під доказами потрібно розуміти факти, а не дані.

Деяко інакше розуміли суть доказу у кримінальному процесі вчені-процесуалісти країн, в яких панував континентальний тип процесу. У континентальному процесі стадія досудового слідства є безумовно обов'язковою, її провадить відповідний державний орган або посадова особа, при цьому як компетенція слідчих, так і порядок провадження слідчих дій чітко регламентовані законом, а матеріали, здобуті під час таких дій, безпосередньо використовуються в судовому слідстві [2, с. 3].

В англосаксонському ж типі процесу під доказуванням розуміють діяль-

ність сторін у залі судового засідання, а під доказами – певні обставини (їх можна назвати й фактами), відомості про які надаються сторонами як логічні аргументи та контраргументи. Судове засідання має всі ознаки логічної суперечки. Тож не дуже важливо, як саме потрібно розуміти сутність доказу, він фактично наявний у залі суду та надається як аргумент.

Інша річ – визначення доказу в кримінальному процесі континентального типу: докази збираються органом досудового розслідування, оцінюються та перевіряються ще на досудових стадіях. Слідчий, прокурор з метою встановлення істини повинні перевіряти й оцінювати докази, а після цього приймати відповідне процесуальне рішення – про повідомлення про підозру чи про закриття кримінального провадження. У такому разі визначення, що саме є доказом, має важливе як наукове, так і практичне значення.

Трактування доказу як фактичних даних у континентальному типі кримінального процесу, як вбачається, є історично правильним, логічним і вдалим.

Отже, в основу визначення поняття доказу покладено термін «фактичні дані». Різноманітність висловлених у літературі думок щодо сутності доказів у кримінальному процесі зумовлена неоднозначністю розуміння названого терміна. Найпростішим є його тлумачення як відомостей про факти. У такому разі змістом поняття є інформація.

Проте у філософській літературі немає одностайності щодо розуміння і терміна "інформація". Історично сформувалося сприйняття інформації як сукупності відомостей: саме так її розуміли в найрізноманітніших сферах людської діяльності, починаючи від журналістики та закінчуючи військовою справою. З розвитком теорії інформації, інформація стала розглядатися на побутовому рівні (як сукупність відомостей) і на науковому – виходячи з теорії відображення (як взаємовідносна різноманітність). Трактування інформації як відомостей про факти філософи критикують, з огляду на визначення факту. Загалом, факт – це явище, подія, що реально існувала, тому інформацію не можна розуміти як зазначено вище, адже вона може відображати факт неадекватно, не в повному обсязі чи взагалі бути хибною [6, с. 102]. Отже, термін "інформація" є значно ширшим, аніж термін "відомості про факти".

Дослідження суті поняття "фактичні дані" деякі вчені здійснювали на загальнотеоретичному рівні в науці кримінального та цивільного (чи господарського) процесу. Отже, інформацію розуміють як відомості про факти.

Видається, що в такому визначенні не досить чітко простежено нерозривний взаємозв'язок між поняттями «відомості» та «факти», позаяк прийменник «про» може бути витлумачений так: певна інформація пояснюватиметься як така, предметом якої є події, без зазначення, чи повністю вона їх відображає та чи відповідають вони дійсності.

Отже, загалом фактичні дані, безумовно, можна розглядати як інформацію чи відомості, проте їхній зв'язок із фактом має залишатися нероздільним. Саме так їх потрібно розуміти в науці кримінального процесу. Такий висновок повністю узгоджується з вимогами чинного законодавства, зокрема ст. 99 КПК України. І трактування їх саме як фактичних не є випадковим. Ця озна-

ка даних є критерієм класифікації інформації на види. Інформація, що не відображає факт або є хибною (з якихось причин), безумовно, є інформацією, проте не є доказом.

Для того щоб усвідомити єдність співвідношення інформації та факту, потрібно з'ясувати, що ж таке власне факт.

Слово "факт" має три значення: 1) певний фрагмент дійсності, об'єктивна подія, ситуація чи процес; 2) особливе знання про відповідну подію, ситуацію та процес; 3) синонім до істини (наприклад, у значенні "незаперечний факт"). У праві, крім цього, оперують поняттям юридичного факту, що найчастіше розуміється як конкретна соціальна обставина (подія чи дія), що зумовлює настання певних правових наслідків. Отже, коли говорять про юридичний факт, то мають на увазі певну подію, а не знання про неї. Водночас у доказовому праві трактування фактичних даних як доказів не пов'язується з юридичною значущістю цих фактів.

Отже, об'єктивний (і юридичний) факт ототожнюється з фактом як реальністю, а науковий – з фактом як знанням.

Розрізняючи наведене вище значення факту, потрібно зазначити, що взаємозв'язок даних і факту стосується саме факту-реальності (чи події). У такому разі факт, дані щодо якого визначено доказом, безперечно є реальністю (подією чи дією, що колись існувала або продовжує існувати в матеріальному світі).

Тож не можна погодитися з дещо своєрідним поглядом на сутність доказів у кримінальному процесі. Деякі вчені зазначили, що доказами є будь-які дані про факти, отримані з передбачених кримінально-процесуальним законодавством джерел. Під фактами ж пропонується розуміти перевірені за допомогою доказів істинні, цілком установлені на відповідному професійному рівні знання про об'єктивну дійсність. Трактуючи дані як відомості, вчені фактично визнали, що доказ є відомостями про знання, і пропонуване визначення просто дублює його складові частини. Видається більш правильним застосовувати поняття про факти як про знання при розгляді презумпцій і преюдицій. Загалом, правову презумпцію розуміють як таке визначене у правовій нормі становище, коли певний порядок явищ у галузі відносин, які виникають з людської поведінки, визнається звичайним, постійним, нормальним і щодо нього не потрібно спеціальних доказів.

При цьому презумпція, по-перше, не є очевидною, а по-друге, не ототожнюється з істиною. Власне, вона є становищем, яке умовно приймається як істина. У такому разі може бути ототожнена презумпція з фактом у значенні "знання". Вичерпне коло презумпцій у кримінальному процесі міститься у кримінальному процесуальному законодавстві.

Фактично, різновидом презумпцій є так звані "преюдиції". У літературі під преюдицією мається на увазі властивість рішення, згідно з якою встановлені ним обставини можуть бути покладені в основу наступного рішення без повторної перевірки [7, с. 191]. Обставини, що вже встановлені попереднім вироком або рішенням суду, вважаються встановленими та не потребують перевірки.

Водночас варто погодитися з думкою, що способом пізнання преюдиці-

альних фактів у кримінальному провадженні є ознайомлення з тими процесуальними документами, в яких обґрунтовується існування зазначених фактів, власне ж ці документи є не доказами, а саме довідковими матеріалами [8, с. 146]. Отже, слідчий або суд не оцінює доказ з погляду його достовірності, а тому слід визнати, що в такому разі провадиться не кримінальне процесуальне доказування викладених у рішенні фактів, а лише встановлення преюдиціального факту на підставі довідкових матеріалів.

Інша річ, висловлена в літературі думка про те, що вирок стосовно конкретної раніше засудженої особи слід розглядати як доказ, на підставі якого встановлюється особа підозрюваного [9, с. 41], не може бути підтримана. Такий вирок досить опосередковано стосується особи підозрюваного під час вчинення нею кримінального правопорушення та може спричинити неадекватну та необ'єктивну оцінку його особи.

Підсумовуючи сказане вище, варто повністю підтримати визначення, яке міститься в КПК України, що доказом у кримінальному процесі є фактичні дані, які отримані у передбаченому законом порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню [1, с. 44]. Фактичні дані як відомості, що відображають факти, є змістом доказу. Приміром, відомості щодо обставин кримінального провадження, котрі містяться в документі-доказі, становлять зміст доказу, викладений у формі документа.

Висновок. Аналіз наукової літератури свідчить про те, що більшість вчених поняттю «документ» надавали переважно юридичний зміст. Такий же підхід зустрічається і в тлумачних словниках. З появою нових видів комунікаційних засобів і способів фіксації соціально значущої інформації, розвитком комп'ютерних та інформаційних технологій відбулася докорінна трансформація класичного розуміння поняття «документ». Його широке використання в архівознавстві, діловодстві, управлінській діяльності тощо дозволило деяким авторам «відійти» від необхідності визнання юридичної суті документів і вперше висловити думку, що документ є предметом матеріального світу, на якому штучно зафіксований певний факт дійсності. А звідси і визначення, що документом у кримінальному процесуальному розумінні можна вважати спеціально створений з метою збереження інформації матеріальний об'єкт, який містить зафіксовані за допомогою письмових знаків, звуку, зображення тощо відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження.

Бібліографічні посилання

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: чинне законодавство зі змінами та доп. станом на 4 черв. 2014 року. – К., 2014.
2. *Миттермайер К.* Уголовное судопроизводство в Англии, Шотландии и Северной Америке : пер. с нем. / Миттермайер К. – М., 1964.
3. *Бентам И. О.* О судебных доказательствах. Трактат : пер. с франц. по изд. Дюмона / Бентам И. О. – К., 1976.

4. Фойницкий И. Я. Курс уголовного судопроизводства : в 2 т. / Фойницкий И. Я. – СПб., 1998.
5. Вышинский А. Я. Теория судебных доказательств в советском праве. – 2-е изд. / Вышинский А. Я. – М., 1946.
6. Урсул А. Д. Проблема информации в современной науке (Философские очерки) / Урсул А. Д. – М., 1975.
7. Ендовицкая Е. П. Доказательства в юридическом процессе : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / Е.П. Ендовицкая. – Саратов, 1987.
8. Зажицький В. І. Предмети пізнання, доказування й дослідження в кримінальному судочинстві / Зажицький В. І. // Сучасні проблеми держави і права. – К., 1990.
9. Коршик М. Г. Изучение личности обвиняемого на предварительном следствии / Коршик М. Г., Степичев С. С. – М., 1969.
10. Теория доказательств в советском уголовном процессе. – М., 1973.

Черняк Н. П., Дубина А. И. Становление и развитие документов как источников доказательств в уголовном процессе. Осуществлена постановка и решение отдельных теоретических вопросов, касающихся становления и развития документов как источников доказательств в уголовном процессе.

Ключевые слова: *документы, доказательства, фактические данные, информация.*

Chernyak N.P., Dubyna A. I. Formation and development of documents as a source of evidence in criminal procedure. The question regarding the definition of documents as a source of evidence in criminal procedure is still not resolved in the current criminal procedural legislation. In a certain way this is due to the controversial nature of the concept of proper evidence in criminal proceedings.

Continuous development and improvement of the process of proof allows to discover new, previously unknown information of those signs or other procedural forms that are used in the investigation of crimes. Despite the quite considerable amount of research, a number of legal provisions that deal with the problems the concept of "other documents" as a procedural sources of evidence in criminal proceedings is also debatable.

In recent decades, many opinions were expressed on the substance of the evidence in criminal proceedings, which were based on the law and on the data philosophical or applied sciences.

Traditionally, that evidence is interpreted in the literature or as a fact of objective reality, or separately as a fact of objective reality and a source of information about the facts, or the unity of evidence and procedure, the source of such data.

Evidence in criminal proceedings are evidence obtained in accordance with law, on which the investigator, the prosecutor, the investigating judge and the court establishes whether or not the facts and circumstances relevant to the criminal proceedings and shall be subject to proof.

With the advent of new types of communication means and ways of fixing the socially significant information, the development of computer and information technology took a radical transformation of the classical understanding of the concept of "document". Its widespread use in Archival, clerical, administrative activity has led some authors to "withdraw" from the need to recognize the essence of the legal documents for the first time expressed the view that the document is subject to the material world, which is artificially fixed some fact of reality. Hence the definition of that document in the criminal procedural understanding can be regarded as a specially created for the purpose of storing information material object that contains fixed with written signs, sound, images and other information that may be used as evidence of facts or circumstances which are established in the criminal proceedings.

Keywords: *documents, evidence, factual data, information.*

Надійшла до редакції 09.02.2015

Шамара О. В.

кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник
(*Міжвідомчий науково-дослідний центр по боротьбі
з організованою злочинністю при РНБО України*)

Комашко В. В.

здобувач
(*Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ*)

УДК 343.985

РОЗВИТОК ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНОГО ОСМИСЛЕННЯ КОНТРОЛЮ ЗА ВЧИНЕННЯМ ЗЛОЧИНУ

На підставі аналізу теоретико-правових джерел досліджено становлення визначення такої негласної слідчої (розшукової) дії, як контроль за вчиненням злочину. Зосереджено увагу на необхідності вироблення єдиного теоретико-правового розуміння контролю за вчиненням злочину.

Ключові слова: *Кримінальний процесуальний кодекс України, негласні слідчі (розшукові) дії, контроль за вчиненням злочину, оперативна закупівля, контрольоване постачання, спеціальний слідчий експеримент, імітування обстановки злочину.*

Постановка проблеми. Прийняття та вступ у дію Кримінального процесуального кодексу України у 2012 році стали одним із послідовних кроків законодавця в оновленні системи кримінальної юстиції, спрямованого на захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорону прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура [11].

Масштаби і тенденція зростання обсягів незаконного обігу, виробництва, попиту зброї, наркотичних засобів і психотропних речовин, товарів, обмежених або заборонених у загальному обігу, корупція, стрімке розповсюдження організованої транснаціональної злочинності становлять серйозну загрозу для суспільства як на національному, так і міжнародному рівнях. Значене суспільно небезпечне явище негативно впливає на економічні, культурні й політичні складові розвитку будь-якої країни, у тому числі й України, та створює загрозу для її стабільності, безпеки й суверенітету. Особливої актуальності проблема протидії злочинності набуває в умовах подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності нашої країни. Саме

з метою виявлення, попередження та припинення діяльності транснаціональної організованої злочинності міжнародними організаціями, національними правоохоронними органами вживається система заходів політико-правового, адміністративного характеру до яких, серед інших, віднесено негласні слідчі (розшукові) дії, що регулюються нормами кримінального процесуального законодавства. У контексті викладеного, глибокого науково-теоретичного дослідження потребують запроваджені чинним КПК України новели та їх вплив на практику протидії злочинності, отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні. Саме до таких новел належать правові та організаційні основи провадження негласних слідчих (розшукових) дій, до системи яких і віднесено контроль за вчиненням злочину, що й визначило мету даної статті.

Слід вказати на активність наукової думки щодо дослідження проблем започаткування інституту НСРД. У контексті зазначеного заслуговує на увагу думка Є.Д. Скулиша, який визначає, що уведення до системи досудового розслідування негласних слідчих (розшукових) дій є надзвичайно прогресивним кроком законодавця, спрямованим на її удосконалення. Разом з тим, досліджуючи систему НСРД, зазначений науковець визначив не тільки необхідність поглибленого вивчення їх системи як правового явища, а й встановлення їх співвідношення з оперативно-розшуковими заходами, що спричинено як відсутністю наукових досліджень за вказаною темою, так і потребами практики діяльності оперативних та слідчих підрозділів [15].

В.О. Глушков, досліджуючи проблеми вдосконалення законодавства України про оперативно-розшукову діяльність ще до вступу КПК 2012 р. у силу, справедливо визначив, що окремі норми двох взаємопов'язаних нормативних актів – Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» та КПК України, які регламентують діяльність суб'єктів оперативно-розшукової діяльності та досудового слідства, замість кореспондуючих та взаємодоповнюючих норм містять багато відверто дублюючих положень [4]. Слушною є думка В.О. Глушкова та Ю.О. Найдъон про необхідність уникнення термінологічної невизначеності та невиправданого дублювання, раціонального взаємодоповнення при поступовій «процесуалізації» оперативно-розшукової діяльності в Україні [5].

Доречним та актуальним є дослідження М.О. Шиліна проблем правового регулювання оперативно-розшукової діяльності та негласних слідчих (розшукових) дій у світлі чинного Кримінального процесуального кодексу України. Можна погодитися із висновками даного автора щодо наявності суттєвих суперечностей і недоречностей, які потребують усунення з метою поліпшення нормативно-правового регулювання оперативно-розшукової та кримінально-процесуальної діяльності. Передусім, з точки зору зазначеного науковця, на законодавчому рівні потребує чіткого розмежування оперативна і кримінально-процесуальна діяльність, а також визначення поняття та переліку оперативно-пошукових, оперативно-розшукових, контррозвідувальних і розвідувальних заходів [20].

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Організаційно-правові основи провадження негласних слідчих (розшукових) дій є предметом досліджень як вітчизняних, так і зарубіжних науковців, серед яких Ю.П. Аленін, Б.І. Бараненко, Б.Т. Безлепкін, А.В. Белоусов, В.Д. Берназ, О.А. Білічак, Р.І. Благути, В.В. Гевко, В.О. Глушков, В.А. Глазков, В.А. Дашко, С.Ю. Ільченко, А.В. Іщенко, І.П. Козьяков, В.А. Колеснік, Н.С. Карпов, В.Т. Малярєнко, Д.Й. Никифорчук, М.А. Погорецький, І.В. Сервецький, Г.П. Серєда, Є.Д. Скулиш, В.М. Тєртишник, Л.Д. Удалова, А.Г. Цветков, М.Є. Шумило та інші вчені.

Так, на думку Р.І. Благути, доцільність та навіть необхідність застосування можливостей НСРД як процесуальної форми оперативно-розшукової діяльності (далі – ОРД) у кримінальному провадженні не викликає сумніву. Адаже без використання негласних, розвідувальних та контррозвідувальних заходів, які застосовуються у процесі підготовки та проведення НСРД, вказані дії позбавлені сенсу та фактичної можливості досягнення мети їх проведення – отримання або перевірка доказів у конкретному кримінальному провадженні [3]. При цьому слід погодитися із думкою автора щодо очевидності потреби осмислення, публічного обговорення та спроби вирішення через єдине (усталене) розуміння підстав та процедури проведення негласних слідчих (розшукових) дій, аналіз законодавства та практики його застосування.

Слушною є думка М.А. Погорецького, який зазначає, що поява інституту НСРД у кримінальному процесі України неоднозначно сприймається вітчизняними науковцями та практиками. І це цілком закономірно, адже зазначений інститут, з одного боку, не вписується в багатолітню правову ідеологію вітчизняного кримінально-процесуального права, оскільки, по суті, об'єднує оперативно-розшукову діяльність і кримінальний процес в одне провадження, що було предметом багаторічної критики процесуалістів. З іншого – до набуття чинності нового КПК України за результатами аналізу його норм і прогнозів щодо реалізації на практиці стає зрозумілим, що він потребує більш докладного правового врегулювання на міжвідомчому та відомчому рівнях [14].

Окрему увагу на проблеми провадження контролю за вчиненням злочину теоретико-правового характеру звертає увагу В.Г. Уваров, який визначає, що в положеннях чинного законодавства фактично відсутня регламентація порядку проведення форм контролю за вчиненням злочину [18]. При цьому вказаний автор зазначає, що із визначених форм контролю за вчиненням злочину у якості слідчих дій можна розглядати лише контрольовану поставку та контрольну та оперативну закупку, проблеми яких вже отримали певне дослідження.

На думку вказаного дослідника, є дещо спірними такі пізнавальні заходи, як «спеціальний слідчий експеримент» та «імітування обстановки злочину», вони не мають усіх необхідних атрибутів для зарахування їх до окремих негласних (розшукових) слідчих дій, оскільки поглинаються вже існуючими інститутами слідчих дій, наприклад, «слідчий експеримент».

Окремі наукові доробки частково торкалися питань правового забезпечення та організації провадження контролю за вчиненням злочину. Так, у роботі О.А. Білічак «Контроль за вчиненням злочину: поняття та форми» зроблено спробу надати правову характеристику формам контролю за вчиненням злочину та виявити проблемні питання у зазначеній сфері. Незважаючи на те, що автор приходить до висновку, що на сьогодні особливої уваги потребують питання змістовного наповнення та практичного застосування положень кримінального процесуального закону, що регламентують проведення у ході досудового розслідування контролю за вчиненням злочину, ймовірно обсяги даної наукової роботи не дали можливості ґрунтовно висвітлити предмет дослідження [2]. Більш того, поза увагою вказаної наукової доробки залишилося безпосередньо поняття контролю за вчиненням злочину, що, по-перше, містилось у назві роботи й мало б знайти своє відображення у певних наукових висновках; по-друге, є актуальною теоретико-правовою проблемою, що потребує своєчасного вирішення на рівні наукових розвідок.

Виклад основного матеріалу. Аналіз наукових праць щодо організаційно-правових проблем провадження контролю за вчиненням злочину свідчить про те, що його окремі теоретичні аспекти мають багаторічну історію. Зазначене стосується організаційно-тактичних основ провадження окремих форм контролю за вчиненням злочину, таких як, наприклад, контрольована поставка та оперативна закупка. Саме наявність такого досвіду дає змогу розглянути напрями застосування зазначеного у минулому, врахувати позитивні і негативні аспекти, що сприятиме поглибленому розумінню його сутності та змісту. Поряд з цим, на сьогодні контроль за вчиненням злочину не є предметом наукових доробок на рівні монографічних та дисертаційних досліджень, що зумовлює здійснення системного теоретико-правового аналізу його організаційно-правових основ.

Зважаючи на те, що визначення контролю за вчиненням злочину не знайшло свого відображення ні у положеннях чинного законодавства, ні у наукових джерелах, стан теоретичної розробки даного правового явища доцільно аналізувати крізь призму характерних його ознак та складових елементів, які у сукупності становлять цілісну систему. У даному напрямку розвитку дослідження положення чинного законодавства дещо спростили окреслену проблему шляхом визначення відповідних форм, у яких може здійснюватися контроль за вчиненням злочину. Отже, до форм контролю за вчиненням злочину належать: контрольована поставка; контрольована та оперативна закупка; спеціальний слідчий експеримент; імітування обстановки злочину [11].

Таким чином, для вироблення розуміння контролю за вчиненням злочину, на нашу думку, доцільно розглянути існуючі підходи до розуміння його окремих форм.

Теоретико-правові проблеми провадження контрольованої поставки стали об'єктом численних наукових досліджень вчених, серед яких Б.Є. Богданов, В.В. Бухарев, К.К. Горяінов, І.М. Гриненко, П.С. Дмитрієв, Є.А. Доля,

В.Я. Дорохов, В.П. Єрошин, О.Ю. Звонарьов, О.О. Кваша, М.І. Камлик, М.П. Карпушин, О.М. Костенко, В.К. Лисиченко, О.М. Литвак, В.І. Михайлов, Є.Б. Песков, Є.Д. Скулиш, В.В. Сташис, В.Я. Тацій, В.П. Тихий, І.К. Туркевич, А.А. Чувілев, А.Ю. Шумилов, О.Н. Ярмиш та інші. Проте, незважаючи на активність наукової думки, єдиного підходу до розуміння визначення контрольованої поставки все ще не вироблено, чому сприяє відсутність єдиного розуміння правової природи контрольованої поставки.

Так, А.Ю. Шумилов дає таке визначення контрольованої поставки: це система оперативно-розшукових заходів і дій, в ході здійснення яких з відома і під негласним контролем оперативного підрозділу допускається переміщення (ввезення, вивезення, транзит) товарів чи предметів (засобів, речовин), вільна реалізація яких заборонена або обмежена в загальному обігу, а також предметів, здобутих злочинним шляхом або таких, що зберегли на собі сліди злочину; знарядь або засобів вчинення злочину з метою ефективного вирішення завдань оперативно-розшукової діяльності [21]. На думку А.А. Чувілева, контрольована поставка полягає в переміщенні оперативними працівниками або під їх контролем іншими громадянами товарів, предметів, речовин особам, що підозрюються у скоєнні злочинів, з метою їх викриття [19].

Окрема група науковців під контрольованою поставкою розуміє спосіб отримання інформації шляхом встановлення контролю за постачанням, купівлею, продажем, переміщенням предметів, речовин і товарів, вільна реалізація яких заборонена або обмежена в обігу.

В.І. Михайлов під контрольованою поставкою розуміє проваджуване за наявності зазначених у законі підстав і з дотриманням встановлених процедур переміщення під контролем правоохоронних органів, наділених правом здійснювати оперативно-розшукову діяльність, товарів і предметів з метою виявлення і припинення злочинів та осіб, причетних до їх вчинення [12].

Такі вчені, як Є.Д. Скулиш, В.В. Бухарєв, М.М. Семендяй, відносять контрольовану поставку до методів оперативно-розшукової діяльності та вважають, що остання набуває ознак самостійності, оскільки в процесі її проведення використовуються тільки притаманні їй прийоми і засоби збирання інформації та документування злочинної діяльності.

Отже, аналіз наукових доробок, об'єктами дослідження яких була контрольована поставка, свідчить про відсутність єдиного виробленого підходу до розуміння зазначеного явища.

Схожа ситуація склалася і з розумінням визначення контрольованої та оперативної закупок як наукової проблеми. Зазначена проблема розглядалася у працях Л.В. Багрій-Шахматова, Ю.В. Бауліна, В.І. Борисова, В.Г. Бурчака, Н.О. Гуторова, О.М. Джужи, О.Ф. Долженкова, А.П. Закалюка, О.Г. Кальмана, О.О. Кваши, М.І. Камлика, І.П. Козаченка, О.М. Костенка, В.К. Лисиченка, В.П. Меживого, І.І. Мусієнка, Д.Й. Никифорчука, І.В. Сервецького, В.В. Сташиса, З.Р. Сулемайнова, В.Я. Тація, В.П. Тихого та інших. Проте, аналіз наукових доробок зазначених авторів свідчить про відсутність вироблення єдиного підходу до визначення зазначених форм контролю за вчинен-

ням злочину та неоднозначність розуміння мети проведення, ролі та місця у протидії сучасній злочинності. Крім того, у зв'язку із застосування норм чинного КПК України, теоретико-правові основи контрольованої та оперативної закупки досліджені фрагментарно та потребують ґрунтовного наукового дослідження.

Так, окремі вчені-дослідники проблем оперативно-розшукової діяльності, серед яких І.Р. Шинкаренко, З.Р. Сулейманова, І.І. Мусієнко та інші, відносять оперативну закупку до методів оперативно-розшукової діяльності. З.Р. Сулейманова розглядає оперативну закупку як метод, який включає комплекс оперативно-розшукових та інших дій, що забезпечують придбання заборонених / обмежених в обігу населення товарів, предметів, речовин та документування протиправної діяльності осіб, підозрюваних у вчиненні злочинів, з метою їх викриття [17]. О.О. Кисельов зазначає, що оперативну закупку наркотичних засобів, наркотичних речовин і прекурсорів слід вважати методом оперативно-розшукової діяльності, а саме – одним із варіантів оперативної комбінації, який має усі її показники [13].

Певна кількість російських вчених, серед яких С.П. Яковлев, тотожний за змістом до оперативної закупки захід – перевірочну закупку – розуміють як оперативно-розшуковий захід, у межах якого з відома і під контролем уповноважених державних органів допускається оплатне придбання (закупівля) товарів, цінностей, предметів, речовин, продукції, інструментів або обладнання, насамперед тих, вільну реалізацію яких заборонено або обіг яких обмежено з метою виявлення, попередження, припинення і розкриття злочинів, а також виявлення та встановлення осіб, які готують вчинення або вчинили злочин [7].

У свою чергу, Ю.П. Дубягін під перевірочною закупкою розуміє сукупність дій, що являють собою оплатне придбання товарів чи предметів з відома і під оперативним контролем уповноваженого державного органу, з метою отримання та фіксації ознак злочинної діяльності, а також вирішення інших завдань оперативно-розшукової діяльності [9].

На думку О.М. Козиріна, перевірочна закупка – це закупівля товарів, предметів і речовин з метою встановлення фактів дотримання правил торгівлі, ведення та оформлення фінансової, господарської або підприємницької діяльності, виявлення фактів укриття реального доходу від сплати податків, заниження якості товарів, необґрунтованого завищення цін, незаконної реалізації продукції, обіг якої обмежений або заборонений [10].

Незважаючи на те, що термін «контрольована закупка» не є новим для дослідників теорії оперативно-розшукового та кримінального процесуального законодавства, теоретико-правові та організаційні основи її проведення на сьогодні все ще не стали предметом ґрунтовного наукового аналізу, що у найближчій перспективі може стати окремим напрямом наукових досліджень. У даному випадку слушним є твердження О.А. Білічак щодо нечіткості законодавства, яке призводить до розбіжностей у тлумаченні його положень науковцями та практиками, в тому числі не сприяє нормотворчості

[16]. Підтвердженням зазначеного є відсутність розмежування таких оперативно-розшукових заходів, як оперативна закупка та контрольована закупка, що суперечить теорії і практиці ОРД при наданні характеристики системи оперативно-розшукових заходів, згідно з положеннями ч. 1 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» [6]. З огляду на сучасну практику діяльності оперативних підрозділів можна стверджувати, що сутність дій, покладених в основу оперативної та контрольованої закупки, досить чітко розмежовується. Критерієм розмежування виступає предмет закупки, в оперативній – це товари, предмети та речовини, вилучені з обігу або обмежені в обігу [2]. На противагу українському, російським законодавством регламентовано проведення перевіркової закупки, предметом якої є речі та предмети, що знаходяться в цивільному обігу, а також вилучені з нього [13]. Не розмежовано оперативну закупку та контрольовану закупку і оперативно-розшуковими законами низки країн СНД.

Значний внесок у дослідження та вдосконалення нормативних засад кримінального судочинства й оперативно-розшукового документування та окремих аспектів провадження імітування обстановки злочину внесли К.В. Антонов, О.А. Білічак, Р.І. Благута, В.Г. Гончаренко, Ю.М. Грошевий, О.М. Джужа, В.А. Динту, О.Ф. Долженков, С.В. Єськов, В.П. Захаров, А.В. Іщенко, Н.С. Карпов, Є.Д. Лук'янчиков, В.Т. Маляренко, Д.Й. Никифорчук, В.Т. Нор, М.А. Погорецький, Б.Г. Розовський, Л.Д. Удалова, Л.В. Черечукіна, М.Ю. Черкова, М.Є. Шумило та інші вчені. Заслуговує на увагу дослідження особливостей провадження імітування обстановки злочину В.А. Динту, яка зауважує, що для більш продуктивного розуміння та трактування визначення зазначеної форми контролю за вчиненням злочину необхідно виробити коло ознак, притаманних останньому. Цікавим є підхід зазначеного автора до розуміння імітування обстановки злочину, яке полягає у навмисній брехні, автор якої не тільки розуміє характер своїх дій, але і спрямовує їх на досягнення результату у вигляді введення в оману злочинця. Однак автор звертає увагу, що у випадку провадження імітування обстановки злочину, брехня є суспільно корисною та виправданою з точки зору моралі [8]. Достатньо аргументованою є позиція О.А. Білічак, яка, досліджуючи поняття та форми контролю за вчиненням злочину, визначає: імітування обстановки злочину полягає у системі дій, які не підлягають чіткому нормативному визначенню та детальному врегулюванню. [2]. Також цікавим є твердження зазначеного автора, що імітування обстановки вчинення злочину може відбуватися не лише як негласна слідча (розшукова) дія, аналогічні за змістом заходи можуть проводитися в оперативно-розшуковій діяльності, але на нормативному рівні їх здійснення не має достатнього правового підґрунтя [2].

Незважаючи на те, що організаційно-правові основи спеціального слідчого експерименту взагалі поки що не стали предметом окремих наукових досліджень на рівні дисертацій, монографій, науково-методичних доробок тощо, автори окремих наукових розвідок все ж таки обрали окремі аспекти провадження даної НСРД предметом наукового дослідження. Звернімо увагу

на окремі з них. Як справедливо зазначив М.В. Багрій, і ми погоджуємося із зазначеним автором, оскільки питання правового регулювання проведення спеціального слідчого експерименту є новим у вітчизняному кримінально-процесуальному законодавстві, постає необхідність його наукового осмислення [1]. Звертає увагу на себе визначення зазначеним науковцем змісту спеціального слідчого експерименту: уповноважена особа, яка його проводить, вносить необхідні й достатні зміни в обстановку, в якій діє підозрюваний. Ця особа сприймає такі зміни як необхідні їй для досягнення мети та реагує на них відповідно до своїх задумів і планів. Уповноважена особа, у свою чергу, спостерігає за реакцією підозрюваного та отримує інформацію про його дії. Також доцільно звернути увагу на визначення М.В. Багрієм необхідності аналізу сукупності ознак, властивих спеціальному слідчому експерименту, що сприятиме глибшому розумінню його природи, до яких даний науковець відносить таке: мета його проведення; об'єкт пізнання, яким виступає сам злочинець у відповідних умовах; умови (обстановка), у яких він проходить; відсутність ознак провокації; відсутність впливу на мотивацію дій особи; можливість контролю за створеною ситуацією; можливість затримання об'єкта експерименту на місці вчинення злочину в момент його вчинення [1]. О.А. Білічак, торкаючись розгляду контролю за вчиненням злочину та форм його проведення, зазначає, що дії, що становлять спеціальний слідчий експеримент у кримінальному провадженні, в теорії та практиці оперативно-розшукової діяльності розглядаються як оперативний експеримент. Проте, незважаючи на широке застосування оперативного експерименту у діяльності уповноважених суб'єктів, що відбувається з метою виявлення підготовки та вчинення окремими особами кримінально каранних діянь, нормативного закріплення ця категорія не одержала [2].

Аналіз наукових доробок щодо провадження спеціального слідчого експерименту свідчить, що окремі аспекти провадження зазначеної форми контролю за вчиненням злочину розглядалися як складова комплексної проблеми організаційно-правових основ провадження негласних слідчих (розшукових) дій. Спостерігається здійснення наукових розвідок проблем співвідношення спеціального слідчого експерименту та слідчого експерименту, оперативного експерименту. Проте, проведений аналіз досліджень з окресленої проблеми вказує на необхідність проведення окремого логіко-юридичного та порівняльно-правового аналізу. Зазначене, на нашу думку, сприятиме оптимізації організаційно-правових основ провадження як окремо спеціального слідчого експерименту, так і загального розуміння сутності контролю за вчиненням злочину.

Отже, як вже було зазначено, чинний КПК України започатковує таке принципово нове поняття у вітчизняному кримінальному процесуальному праві, як негласні слідчі (розшукові) дії, до переліку яких і належить контроль за вчиненням злочину.

Висновки. На сьогодні теоретико-правові джерела не закріплюють безпосередньо визначення контролю за вчиненням злочину, розкриваючи лише зміст його окремих форм. Слід констатувати, що організаційно-правові осно-

ви контролю за вчиненням злочину як узагальнююча наукова категорія досі не досліджувалися, що зумовлює необхідність проведення глибокого аналізу. Крім того, на нашу думку, таке дослідження матиме важливе практичне та теоретичне значення для вдосконалення системи протидії злочинності на сучасному етапі.

Оскільки в цілому роль наукових досліджень полягає у виявленні та відпрацюванні заходів щодо усунення негативних тенденцій і недоліків у функціонуванні будь-якої сфери суспільних відносин, на нашу думку, результати вивчення окресленої проблематики сприятимуть як вдосконаленню практики протидії злочинності, так і подальшому розвитку науки у відповідному напрямку.

Бібліографічні посилання

1. *Багрій М.В.* Спеціальний слідчий експеримент як форма контролю за вчиненням злочину / М.В. Багрій // Актуальні проблеми держави і права. – 2014. – С. 386–391 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.apdr.in.ua/v74/59.pdf>;
2. *Білічак О.А.* Контроль за вчиненням злочину: поняття та форми / О.А. Білічак // Уч. зап. Таврического нац. ун-та им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки». – 2014. – № 2. – Том 27 (66). – С. 129–135.
3. *Благута Р.І.* Негласні слідчі (розшукові) дії: проблеми підготовки та проведення / Р.І. Благута // Юридичний часопис Нац. акад. внутр. справ. – 2013. – № 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : file:///C:/Users/Admin/Downloads/aymvs_2013_1_27.pdf
4. *Глушков В. О.* Актуалізація проблеми вдосконалення законодавства України про оперативно-розшукову діяльність / В. О. Глушков // Вісник Вищої ради юстиції. – 2011. – № 2 (6) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/Vvryu/2011_2/DOC/11gvoosa.pdf;
5. *Глушков В.О.* Актуальні проблеми правового регулювання оперативно-розшукової діяльності у зв'язку із прийняттям нового Кримінального процесуального кодексу : матер. Всеукр. науково-практ. конф. «Оперативно-розшукова діяльність органів внутрішніх справ: проблеми теорії та практики» (м. Дніпропетровськ, 27 вересня 2013 року) / Глушков В.О., Найдьон Ю.О. – Дніпропетровськ : ДДУВС. – С. 45–48.
6. *Грошевий Ю. М.* Кримінальне процесуальне доказування та оперативно-розшукова діяльність : посібник / Ю. М. Грошевий, С.Б. Фомін. – Х., 2010.
7. *Давыдов Я. В.* Оперативно-розыскная деятельность : конспект лекций / Я. В. Давыдов. – М., 2007.
8. *Динту В.А.* Криміналістичне імітування обстановки злочину як форма контролю за вчиненням злочину / В.А. Динту // Науковий вісник Ужгородського нац. ун-ту. Серія «Право». – 2012. – Вип. 20. – Ч. 1. – Т. 4. – С. 122–125.
9. *Дубягин Ю. П.* Комментарий к Федеральному закону "Об оперативно-розыскной деятельности (постатейный)" / Дубягин Ю. П., Дубягина О. П., Михайлычев Е. А. – М., 2005.
10. *Козырин А.Н.* Комментарий к Таможенному кодексу Российской Федерации / Козырин А.Н. – М., 2004.
11. Кримінальний процесуальний кодекс України. – К., 2012.
12. *Михайлов В.И.* Контролируемая поставка как оперативно-розыскная операция : учебно-практич. пособие / В.И. Михалов. – М., 1998.
13. Оперативно-розыскная деятельность : учебник / под ред. К.К. Горяинова, В.С. Овчинского, А.Ю. Шуилова. – М., 2011.
14. *Погорецький М.А.* Негласні слідчі (розшукові) дії: проблеми провадження та

використання результатів у доказуванні / М.А. Погорецький // Юридичний часопис Нац. акад. внутр. справ. – 2013. – №1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [/// C:/ Users / Admin / Downloads / aymvs _ 2013 _ 1_48.pdf](http://C:/Users/Admin/Downloads/aymvs_2013_1_48.pdf)

15. Скулиш Є. Д. Система негласних слідчих (розшукових) дій за кримінальним процесуальним кодексом України / Є. Д. Скулиш // Наук. вісник Чернівецького ун-ту. – 2012. – Вип. 618. Правознавство [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://archive.nbu.gov.ua/portal/so_gum/Vnapu/2012_27;

16. Смирнов М. Н. Комментарий к оперативно-розыскному законодательству РФ и зарубежных стран : учебное пособие / М. Н. Смирнов. – М., 2003.

17. Сулейманова З. Р. Оперативна закупівля наркотичних засобів у структурі тактичної операції [Електронний ресурс] / З. Р. Сулейманова. — Режим доступу : www.lex-line.com.ua;

18. Уваров В.Г. Проблеми негласних слідчих (розшукових) дій / В.Г. Уваров // Право і суспільство. – 2013. – № 3 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2013/3_2013/20.pdf

19. Чувилев А.А. Оперативно-розыскное право / Чувилев А.А. – М., 1999.

20. Шилін М.О. Оперативно-розшукова діяльність та негласні слідчі дії: проблеми правового регулювання у світлі нового Кримінального процесуального кодексу України / М.О. Шилін // Вісник Нац. акад. прокуратури України. – 2013. – № 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [file:///C:/Users/Admin/Downloads/Vnapu_2013_1_11%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/Admin/Downloads/Vnapu_2013_1_11%20(1).pdf);

21. Шумилов А.Ю. Юридические основы оперативно-розыскных мероприятий : учеб. пособие / Шумилов А.Ю. – М., 1999.

Комашко В. В., Шамара А. В. Развитие теоретико-прикладного осмысления контроля за совершением преступления. На основе анализа положений действующего законодательства, теоретико-правовых источников исследовано понятие такого негласного следственного (розыскного) действия, как контроль за совершением преступления. Сконцентрировано внимание на необходимости единого теоретико-правового определения контроля за совершением преступления.

Ключевые слова: Уголовный процессуальный кодекс Украины, негласные следственные (розыскные) действия, контроль за совершением преступления, оперативная закупка, контролируемая закупка, специальный следственный эксперимент, имитация обстановки преступления.

Komashko V. V., Shamara O. V. Development of theoretical and applied understanding of the monitoring of the committing a crime. The article is about the legal and organizational backgrounds of such covert investigatory actions as the monitoring over committing the crime, made on the basis of the analysis of the Criminal Procedural Code of Ukraine. There is also mentioned the legal backgrounds of separate form of the monitoring over committing the crime.

The current Criminal Procedural Code of Ukraine initiates a fundamentally new concept in the domestic criminal procedural law as covert investigative (detective) action, the list of which is owned and monitoring of committing a crime.

Today the theoretical and legal sources do not fix directly determine monitoring of the crime, revealing only the content of the individual forms. The organizational and legal framework for the monitoring of committing a crime as generalizing scientific category has not been studied, which necessitates an in-depth analysis. This study will be of great practical and theoretical importance to improving the system of combating crime today.

Keywords: Criminal procedural Code of Ukraine, covert investigatory actions, monitoring of committing a crime.

Надійшла до редакції 17.03.2015

Шинкаренко І. О.

кандидат психологічних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 351.74 : 159.99

НАПРЯМИ ФОРМУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ МІЛІЦІЇ ТА БІЙЦІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ ДО ВИКОНАННЯ СЛУЖБОВО-БОЙОВИХ ЗАВДАНЬ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ УМОВАХ

Проаналізовано проблеми визначення напрямів формування психологічної готовності працівників міліції та бійців Національної гвардії до виконання службово-бойових завдань в екстремальних умовах з використанням інноваційних підходів до викладання дисциплін психологічного циклу у вищих навчальних закладах Міністерства внутрішніх справ.

Ключові слова: психологічна готовність, службово-бойова діяльність, психологічне забезпечення, спеціальна операція, метод проектів.

Постановка проблеми. Множинність завдань, що стоять перед ОВС, веде до розвитку поліфункціональності в діяльності, виділення груп співробітників, що виконують специфічні функції. Окрім того, спостерігається зростання психофізичного навантаження на особовий склад ОВС, обумовлене його тривалим функціонуванням в умовах складної оперативної обстановки та антитерористичної операції. У зв'язку з цим постає завдання для сучасної системи психологічного забезпечення службово-бойової діяльності (СБД) оперативно-бойових підрозділів міліції (поліції).

При цьому гостро відчувається потреба в роботах з формування сучасної концепції службово-бойової діяльності ОВС, морально-психологічній готовності особового складу МВС до виконання оперативно-службових завдань у складній оперативній обстановці та екстремальних умовах, зподальшою реалізацією у навчальних програмах та курсах.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Слід зазначити, що проблеми психологічного забезпечення поліцейської (міліцейської) діяльності вивчали Р.І. Благута, О.С. Губарева, В.А. Данилов, А.Є. Дугін, Г.Є. Запорожцева, В.С. Лурі, Л.І. Казміренко, Н.Л. Ковальська, Я.Ю. Кондратьєв, О.М. Кретчак, В.С. Медведєв, Г.О. Юхновець.

Використання психологічних знань у діяльності оперативних підрозділів під час вирішення службово-бойових завдань досліджено у працях Я.Ю. Кондратьєва, Б.І. Бараненка, О.Ф. Долженкова, А.П. Кіцула, О.П. Лисенка, І. М. Охріменка, А.І. Пясецького, Е.В. Рижкова, М.Б. Саакяна та ін.

Проблемами формування професійно-психологічних властивостей особистості у працівників ОВС займалися Ю.В. Александров, І.Ю. Воробйова, В.А. Дідковський, Г.Є. Запорожцева, В.В. Кондрюкова, О.М. Корнєв,

М.Г. Логачов, Л.І. Мороз, Т.О. Славнова [1].

У низці робіт українських та іноземних вчених було розглянуто стресостійкість особового складу Збройних Сил та персоналу ОВС в екстремальних умовах, психологічне супроводження службово-бойової діяльності: В.І. Барко, Р.А. Блек, І.В. Ващенко, Ю.Б. Ірхін, І.О. Котенєв, Д.Т. Мітчелл, Є. Нельсен, Є.М. Потапчук, О.Д. Сафін, Д.Г. Стреттон, О.В. Тімченко, Г.С. Човдирова.

Психолого-педагогічний аналіз різних аспектів правоохоронної діяльності було здійснено в численних працях В. Васильєва, В. Зеленого, Д. Кобзіна, М. Козяра, М. Костицького, О. Назарова, В. Медведєва, І. Платонова, В. Примака, О. Тімченка, О. Телічкіна, О. Тогочинського, В. Толубка, Д. Швеця, Г. Юхновця, С. Яковенка та ін. [2].

Проблеми формування теорії службово-бойової діяльності органів правопорядку було розглянуто в роботах В. І. Воробйова, С. О. Годлевського, В. П. Городнова, К. Ю. Гунбіна, О. В. Лавніченкова, О. М. Шмакова, С.А. Селиверстова [3-6].

В означених роботах розглянуто деякі аспекти психологічної складової готовності сил правопорядку до вирішення завдань службово-бойової діяльності. В той же час основна низка цих досліджень була здійснена в іншій оперативній обстановці або враховувала досвід військових конфліктів ХХ століття, але не вивчала особливості організації та правового регулювання службово-бойової діяльності оперативних підрозділів та НГ МВС України та її психологічного забезпечення в умовах загострення соціальних протиріч та здійснення антитерористичної операції.

Зокрема потребують обґрунтування та детального вивчення такі проблеми:

- психологічний аспект готовності персоналу оперативно-бойових підрозділів до виконання завдань службово-бойової діяльності (СБД) в умовах АТО;
- визначення психологічних особливостей діяльності учасників службово-бойової діяльності;
- розробка науково обґрунтованих, психологічних характеристик особи злочинців, що необхідно враховувати в ході службово-бойової діяльності;
- особливості психологічного і тактичного характеру для здійснення спеціальних заходів у різних службово-бойових умовах;
- розробка сучасних психологічних методик з підбору персоналу службово-бойових підрозділів;
- методологія психологічного супроводу організації професійної і психологічної підготовки персоналу оперативно-бойових підрозділів для успішного вирішення службово-бойових завдань;
- педагогічні умови підготовки майбутніх працівників МВС України різних категорій до дій в умовах службово-бойової обстановки в процесі викладання дисциплін психологічно-прикладної спрямованості;
- розробка діагностичного апарату для визначення рівня готовності до зазначеного виду діяльності в процесі проведення різних видів занять;

- методика результативної підготовки курсантів до охорони і забезпечення громадського порядку в умовах ускладнення оперативної обстановки та забезпечення формування психологічної стійкості.

Метою статті є аналіз проблем щодо визначення напрямів формування психологічної готовності працівників міліції та бійців Національної гвардії до виконання службово-бойових задач в екстремальних умовах з використанням інноваційних підходів до викладання дисциплін психологічного циклу у ВНЗ МВС.

Виклад основного матеріалу. Аналіз практичної діяльності показує низку прогалин в організації та правовому регулюванні психологічного забезпечення службово-бойової діяльності оперативних підрозділів.

Причиною такого стану є недостатня розробленість теорії службово-бойової діяльності органів правопорядку, теоретико-прикладних, правових та організаційних проблем психологічного забезпечення та особливостей феномена психологічної стійкості та готовності працівників оперативних підрозділів до виконання оперативно-бойових задач.

Враховуючи реалії сьогодення та наукові здобутки останніх років [3–6] щодо формування теорії службово-бойової діяльності сил правопорядку, можемо констатувати, що службово-бойова діяльність (СБД) органів внутрішніх справ – це вид діяльності, здійснюваної гласно і негласно оперативними і спеціально-бойовими підрозділами органів внутрішніх справ, спеціальних підрозділів Національної гвардії, уповноважених на те Законами України "Про оперативно-розшукову діяльність", "Про міліцію", "Про боротьбу з тероризмом", в межах їх повноважень за допомогою здійснення сукупності оперативно-розшукових заходів і бойових дій з метою захисту життя, здоров'я, прав і свобод людини і громадянина, власності, забезпечення безпеки суспільства і держави від особливо тяжких злочинних посягань.

У той же час службово-бойову діяльність органів внутрішніх справ можна розглядати як різновид соціально-корисної діяльності, яка є видом державної юридичної діяльності, тобто є частиною опосередкованої правом державно-владної діяльності компетентних державних органів, націленої на виконання правоохоронних завдань і функцій

Службово-бойова діяльність регулюється законами і є комплексною. Оперативно-бойова діяльність складається з таких заходів: оперативне затримання, спеціальна операція. Остання може бути у вигляді таких оперативних форм дій сил правопорядку: спеціальна операція (оперативного масштабу); тактичних форм дій – спеціальна операція (тактичного масштабу), службово-бойові дії, бій, спеціальні заходи, спеціальна акція, оперативний удар, оперативне оточення [7]. Сьогодні оперативно-бойові заходи, як правило, здійснюються не тільки з метою звільнення заручників, захоплення (ліквідації) озброєних злочинців, що чинять активний озброєний опір, ліквідації угруповань, припинення масових заворушень, але й по фактах припинення терористичної діяльності у рамках антитерористичної операції (АТО).

Означене вимагає від психологічного забезпечення СБД формування у

персоналу оперативно-бойових підрозділів таких морально-психологічних якостей, які б сформували психологічну готовність до протиборства і реальні можливості такого протиборства, спонукали б виконувати поставлені завдання, долати страх і нерішучість, незважаючи на небезпеку для життя.

Юридична та оперативно-розшукова психології виокремлюють дві складові змісту психологічної готовності персоналу оперативно-бойових підрозділів до виконання завдань СБД:

- 1) знання власних психологічних особливостей, уміння використовувати власні резерви;
- 2) знання психології різних категорій людей і вміння використовувати їх у своїй роботі [8].

Важливою передумовою означеного є використання моделі психологічно-професійних властивостей особистості «бійця».

Проведене нами дослідження дозволило виокремити психологічні якості та звести їх у такі групи.

Перша група – якості, що обумовлюють соціальну поведінку співробітника: безмежна відданість Україні; патріотизм; висока пильність; уміння зберігати державну і службову таємницю; чесність і правдивість; любов до своєї професії, відповідальне ставлення до своєї справи; високі ділові якості; активна життєва позиція; скромність.

Друга група – інтелектуальні якості, необхідні для професійної діяльності: широкий кругозір, гнучкість і самостійність мислення, прозорливість, винахідливість; інтуїція, заснована на знаннях і досвіді; швидка і точна орієнтація в обстановці і людях; єдність мислення, волі і практичної діяльності; високий рівень розвитку усіх видів пам'яті, спостережливості і уважності; критичність розуму; уміння аналізувати і об'єктивно оцінювати хід і результати СБД.

Третя група – якості, що визначають здатність діяти за складних (критичних) умов обмеженого часу і браку інформації: сміливість, рішучість, твердість, винахідливість, самовладання, здатність піти на розумний ризик; цілеспрямованість; дисциплінованість і пильність; велика витримка, уміння управляти собою, знаходити правильні рішення, підпорядковувати своїй волі інших людей.

Четверта група – якості, що визначають здатність до активної професійної діяльності, уміння працювати з людьми, бути керівником: уміння встановлювати і розвивати необхідні для виконання оперативно-бойового завдання відносини; швидко розпізнавати політичні, національні, професійні, психологічні та інші індивідуальні особливості людини; правильно будувати стосунки з людьми (злагожденість у колективі); уміння впливати на людей в потрібному для справи напрямі, поєднуючи твердість і гнучкість; дотримання психологічного такту в стосунках.

П'ята група – якості, що забезпечують високу працездатність: емоційно-вольова стійкість; фізична витривалість, здатність працювати в умовах тривалих перевантажень; завзятість у подоланні труднощів, здатність терпіти тя-

гар служби в спецпідрозділах міліції; непримхливість і уміння пристосовуватися до скрутних умов життєзабезпечення, збереження оптимізму в будь-якій обстановці.

Як свідчить практика та теоретичні положення психологічного СБД, формування і розвиток професійно значущих морально-психологічних якостей співробітника відбувається у процесі навчання і практичної оперативно-бойової діяльності.

Означене є неможливим без перегляду підходів до навчального процесу у ВНЗ МВС України як складової системи освіти. Як наслідок, вся перебудова системи навчання повинна орієнтуватися на положення Болонської декларації та світових стандартів підготовки працівників правоохоронних органів, згідно з якими у процесі професійної підготовки набуваються компетенції, необхідні для подолання викликів нового століття, відповідно до проактивної моделі поліцейської діяльності.

У межах стратегії реформування системи відомчої освіти чільне місце відведено саме практичній підготовці вже не юристів, а правоохоронців з диференціацією вимог до особистості залежно від майбутніх напрямків діяльності – профілактика правопорушень, охорона громадського порядку, боротьба зі злочинністю, задачі СБД.

До того ж викладачі, які навчають майбутній персонал оперативно-бойових підрозділів, зобов'язані не лише знати про практичну діяльність означених підрозділів ОВС, а й мати досвід роботи, відповідну практично зумовлену сферу наукових інтересів. І, безперечно, їхня наукова діяльність має бути спрямована на вирішення актуальних питань службово-бойової діяльності міліції та надання майбутнім правоохоронцям теоретичних знань і практичних навичок.

У Національній доктрині розвитку освіти зазначено, що необхідним є постійне підвищення якості освіти, оновлення її змісту та форм організації навчально-виховного процесу; запровадження освітніх інновацій, інформаційних технологій; створення ринку освітніх послуг та його науково-методичного забезпечення; інтеграція вітчизняної освіти до європейського та світового просторів.

Аналіз цих наукових праць із психологічного та педагогічного забезпечення формування новітнього правоохоронця дозволив визначити педагогічні умови формування психологічної готовності майбутніх працівників оперативно-бойових підрозділів міліції до виконання службово-бойових задач у надзвичайних умовах в процесі фахової підготовки у ВНЗ МВС.

Серед основних шляхів, реалізовуваних у навчально-виховному процесі, доцільно зазначити побудову навчального процесу на засадах компетентнісного підходу; забезпечення професійної спрямованості підготовки курсантів та слухачів на основі моделювання предметного і соціального змісту майбутньої службово-бойової діяльності; діагностика і моніторинг процесу професійного становлення майбутніх фахівців за допомогою методу проєктів, що дозволяє будувати навчальний процес виходячи з інтересів курсантів

та надає їм можливість виявити самостійність у плануванні, організації та контролі своєї навчальної пізнавальної діяльності, результатом якої є створення методики аналізу оперативної обстановки в умовах підготовки та проведення спеціальної операції різних видів та розробки планів спеціальних заходів, спрямованих на вирішення конкретних задач СБД, а також комплексної психологічної характеристики службово-бойової ситуації та психологічного портрета злочинців.

Метод проектів не є принципово новим у світовій педагогіці. Він застосовувався як у вітчизняній дидактиці, так і в закордонній. Виник у 20-ті роки минулого століття у США. Цей метод пов'язують з ідеями гуманістичного напрямку у філософії й освіті, висунутими американським філософом і педагогом Дж. Дьюї, а також його учнем В. Х. Килпатріком [9]. Останнім часом цьому методу приділяється пильна увага в багатьох країнах світу. Метод проектів набув поширення і популярності завдяки раціональному поєднанню теоретичних знань і можливостей їх практичного застосування для розв'язування конкретних проблем дійсності в спільній діяльності студентів. "Все, що я пізнаю, я знаю, навіщо це мені потрібно, де і як я можу ці знання застосувати" – основна теза сучасного розуміння методу проектів.

Метод проектів припускає можливість вирішення деякої проблеми. У ньому передбачається, з одного боку, необхідність використання різноманітних методів, засобів навчання, а з іншого – інтегрування знань, умінь з різних галузей науки і практики. Методом завбачено певну сукупність навчально-пізнавальних прийомів, що дозволяють вирішити ту чи іншу проблему шляхом самостійних дій курсантів та слухачів з обов'язковим захистом отриманих результатів, що сприяє використанню дослідницьких, пошукових, проблемних методів, творчих за своєю суттю.

Метод проектів – це метод, в основі якого лежить розвиток пізнавальних, творчих навичок курсантів, умінь самостійно конструювати свої знання, орієнтуватися в інформаційному просторі, критично мислити.

Мета методу полягає у формуванні навичок ефективного використання інформаційно-комунікаційних технологій.

Як показує досвід та результати попередніх дослідників, серед основних вимог до даного методу доцільно виділити такі:

- наявність значущої проблеми чи задачі, для розв'язування якої потрібні інтегровані знання та пошук практичних шляхів вирішення конкретної службово-бойової діяльності;
- практична, теоретична, пізнавальна значущість передбачуваних результатів;
- самостійна (індивідуальна, парна, групова) діяльність курсантів;
- визначення кінцевої мети проектів (спільних чи індивідуальних);
- визначення базових знань з різних галузей, необхідних для роботи над проектом;
- застосування дослідницьких методів: визначення проблеми, дослідницьких задач, які впливають з проблеми, висунення гіпотез щодо їх розв'язу-

вання, обговорення методів дослідження, оформлення кінцевих результатів, аналіз отриманих даних, підведення підсумків, коригування, висновки (використання в ході спільного дослідження методів мозкової атаки і "круглого стола", статистичних методів, індивідуальних захистів рішення учбового завдання);

- результати виконаних проєктів мають бути певним чином оформлені у вигляді віртуальної або документальної моделі вирішення конкретної службово-бойової задачі.

Слід зазначити, що однією з особливостей застосування методу проєктів у професійній підготовці майбутніх правоохоронців стає структурування змістової частини навчального матеріалу в проблемні блоки, які можуть містити декілька різновидів проєктних завдань для забезпечення індивідуального та диференційованого підходу, принципу професійності в навчанні, принципу системності та послідовності, професійної спрямованості процесу навчання.

Дослідницький проєкт за змістом може бути: монопредметним (виконується на матеріалі одного предмета); міжпредметним (інтегрується суміжна тематика декількох предметів, наприклад оперативно-розшукова психологія, ОРД, криміналістика), підсумковим, коли за результатами його виконання оцінюється засвоєння учнями певного навчального матеріалу (модуль); поточним, коли на самоосвіту і практичну діяльність виноситься із навчального курсу лише частина (тема або розділ).

Цей метод органічно сполучається з методом навчання через співробітництво, проблемним і дослідницьким методом навчання, які набувають все більшої актуальності в умовах кредитно-модульної організації процесу навчання.

При використанні методу проєктів слід враховувати структуру моделі особистості працівника оперативно-бойового підрозділу. Відповідно до рівня пізнавальної самостійності курсантів проєкти набувають різного ступеня складності та відрізняються різним ступенем втручання викладача в пізнавальну діяльність майбутніх працівників оперативно-бойових підрозділів під час їх роботи над проєктами. Проєкт може координуватися безпосередньо (жорстко) або приховано. Кількість учасників та тривалість проєкту, а також характер координації, визначаються ступенем розвитку у курсантів проєктних знань, умінь та навичок [12, с. 67].

Висновки. Як показує досвід викладання «Професійної психологічної підготовки працівників ОВС», «Юридичної психології», «Оперативно-розшукової психології», «Психології управління ОВС», застосування методу проєктів у професійній підготовці майбутніх правоохоронців проводиться відповідно з формами, методами та змістом процесу навчання у ВНЗ МВС України. Одним із важливих етапів впровадження методу проєктів є початковий період, коли відбувається переорієнтація навчального процесу та методики викладання відповідно з основними цілями і завданнями.

Причому необхідно: чітко визначити зміст та складові проєкту з встановленням фіксації кінцевих та проміжних результатів, забезпечити інформа-

ційну підтримку самостійної організації діяльності курсантів над проектом, спрямованість процесу навчання на отримання практичних навичок вирішення завдань СБД. Найбільшого результату дасть віртуальна презентація результатів з використанням мультимедійних засобів.

Бібліографічні посилання

1. Дідковський В.А. Сучасні вимоги до професійної підготовки працівників органів внутрішніх справ та інноваційні шляхи їх реалізації // Тематичний випуск «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору». – 2010. Додаток 4. – Том II (20). – С. 78–83.
2. Швець Д.В. Підготовка майбутніх офіцерів МВС України до охорони і забезпечення громадського порядку як актуальна проблема фахової підготовки // Международные научно-практические конференции 2014 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://asconf.com/rus/archive_view/473.
3. Городнов В. П. Форми і способи службово-бойових дій внутрішніх військ МВС України, їх класифікація / В. П. Городнов, В. І. Воробйов // Честь і закон. – 2004. – № 2. – С. 9–10.
4. Лавніченко О. В. Уточнення підходів до формування понять теорії службово-бойової діяльності внутрішніх військ / О. В. Лавніченко, С. О. Годлевський, К. Ю. Гунбін // Честь і закон. – № 1 (44). – 2013. – С. 22–27.
5. Селиверстов С.А. Оперативно-боевая деятельность органов внутренних дел Российской Федерации : монография. – М., 2013. – Ч. 2. – 233 с.
6. Шмаков О. М. Види, форми і способи діяльності та дій внутрішніх військ / О. М. Шмаков, О. В. Лавніченко // Честь і закон. – 2006. – № 4. – С. 3–10.
7. Саакян М.Б. Бойова функція міліції: науковий, державно-правовий та практичний аспекти / М.Б. Саакян, О.Ф. Долженков // Вісник Одеського ін-ту внутр. справ. – 2000. – № 3. – С. 59–64.
8. Криволопчук В.О. Юридіко-психологічні основи надійності персоналу кримінальної міліції: теорія та практика : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня. докт. юрид. наук : спец. 19.00.06 – юридична психологія / В.О. Криволопчук. – Одеса, 2013.
9. Килпатрик В.Х. Метод проектов. Применение целевой установки в педагогическом процессе / В.Х. Килпатрик. – П., 1925.
10. Пилюгина С. Метод проектной деятельности в Интернете и его развивающие возможности / С. Пилюгина // Школьные технологи. – 2002. – № 2. – С. 196–199.

Шинкаренко И. А. Направления формирования психологической готовности работников милиции и бойцов Национальной гвардии к выполнению служебных боевых задач в экстремальных условиях. Проанализированы проблемы определения направлений формирования психологической готовности сотрудников милиции и бойцов Национальной гвардии для выполнения служебно-боевых задач в экстремальных условиях с использованием инновационных подходов к преподаванию дисциплин психологического цикла в высших учебных заведениях Министерства внутренних дел.

Ключевые слова: психологическая готовность, служебно-боевая деятельность, психологическое обеспечение, специальная операция, метод проектов.

Shynkarenko I. O. Directions of formation of psychological readiness of militia officers and the National Guard men to perform service combat tasks in extreme conditions. The article deals with problems of identifying areas of formation of psychological readiness of the police and National Guard soldiers to perform service and combat missions in extreme conditions using innovative approaches to teaching subjects psychological cycle in higher educational institutions of the Ministry of Interior.

The author has stated that today the peculiarities of the organization and regulation of military service and operational-military police units and the National Guard of the Ministry of

Internal Affairs of Ukraine and its psychological support in conditions of acute social contradictions and implementation of anti-terrorist operations. This led to the theory of military service and not a methodology of psychological support of professional and psychological training of operational and combat forces for successful decision official combat mission.

The author has outlined the features of the service and combat activity of operational and combat militias and disadvantages of professional psychological training of their staff. She has offered to implement the learning process of project method and the peculiarities of its implementation in universities of the MIA of Ukraine.

Keywords: *psychological readiness, service and combat activity, psychological support, special operations, project method.*

Надійшла до редакції 20.03.2015

Шинкаренко І. Р.

кандидат юридичних наук, професор
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.985

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ПЕРЕДУМОВИ ТА ЗАКОНОМІРНОСТІ ФОРМУВАННЯ ПАРАДИГМИ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА РІЗНИХ ЕТАПАХ ІСТОРИЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Визначено загальні закономірності формування парадигми ОРД, її теорії, теоретичні передумови формування парадигми теорії та практики оперативно-розшукової діяльності на різних етапах розвитку Української держави. Вивчено історичне формування наукових знань про предмет та об'єкт теорії оперативно-розшукової діяльності та їх вплив на формування її парадигми. Визначено умови формування парадигми ОРД на різноманітних етапах розвитку суспільства. Виокремлено існуючі теоретичні проблеми формування сучасної парадигми та структури теорії оперативно-розшукової діяльності. Визначено загальні організаційні та правові проблеми формування новітньої парадигми оперативно-розшукової діяльності методом системного впливу на її об'єкт. Запропоновано напрями формування сучасної теорії та практики оперативно-розшукової діяльності та напрями здійснення наукових досліджень з формування їх новітньої парадигми.

Ключові слова: *оперативно-розшукова діяльність; кримінальна активність; оперативно-розшукові заходи; парадигма, об'єкт та предмет оперативно-розшукової діяльності, стратегія оперативно-розшукової діяльності; наукова революція.*

Постановка проблеми. Зміна підходів до функціонування правоохоронних органів відповідно до стандартів Європейського суду з прав людини вимагає зміну підходів і до здійснення ОРД. Означене потребує формування новітньої парадигми теорії та практики ОРД.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. В останній час у науковому просторі з'являється все більше праць, спрямованих на з'ясування стану сучасної теоретико-прикладної думки щодо змі-

сту правоохоронної діяльності та її наукових парадигм.

Проблеми новітньої парадигми формування науки держави та права в останні роки розглядали у своїх працях філософи та правознавці, зокрема О.М. Балинська, Л. Луць [1; 2].

Особливо це стосується наук кримінально-правового циклу: протидія злочинності кримінально-правовими, кримінологічними та криміналістичними засобами (В. Д. Корма, О. М. Литвинов, М. М. Олексюк, В. І. Шакур) [3–6].

Вивчення наукового підґрунтя ОРД показує, що проблеми формування парадигми оперативно-розшукової діяльності в останні часи були предметом досліджень Г.Є. Запорожцевої, В.А. Некрасова, В.Є. Скуліша, О.І. Ширихіна, [7–14]. Їхні праці тільки деякою мірою охоплювали проблеми формування парадигми ОРД та не розкривали її історичних витоків.

Мета. Визначення теоретичних передумов формування парадигми теорії та практики оперативно-розшукової діяльності на різних етапах розвитку Української держави.

Виклад основного матеріалу. Розглянемо з точки зору розвитку теорії ОРД формування парадигми теорії та практики оперативно-розшукової діяльності крізь призму теоретичних поглядів на зміст об'єкта та предмета теорії та практики ОРД.

Згідно з думками науковців у галузі теорії та історії науки, будь-яка наука розвивається циклічно. Так, за теорією наукових революцій, запропонованою Т. Куном, існують такі цикли розвитку науки:

1. Нормальна наука – кожне нове відкриття піддається поясненню з позицій пануючої теорії.
2. Екстраординарна наука – криза в науці. Поява аномалій – нез'ясованих фактів. Збільшення кількості аномалій призводить до появи альтернативних теорій. У науці співіснує безліч протидіючих наукових шкіл.
3. Наукова революція – формування нової парадигми [15, с. 52].

Термін "парадигма" у філософію науки уперше увів позитивіст Густав Бергман, однак справжній пріоритет у його використанні і поширенні належить Томасу Куну.

Парадигма (від грец. Παράδειγμα – приклад, модель, зразок) – сукупність фундаментальних наукових установок, уявлень і термінів, що приймається і розділяється науковим співтовариством і що об'єднує більшість його членів. Забезпечує спадкоємність розвитку науки і наукової творчості.

Все різноманіття історичних парадигм теорії та практики ОРД можна поділити на декілька періодів.

Дорадянський період характеризувався поглядами на існування двох напрямків використання негласних поліцейських заходів: політичний та кримінальний розшук.

Кримінальний розшук здійснювала кримінальна поліція; на території України, яка входила до складу Російської імперії наприкінці ХІХ століття, така поліція була створена в Києві, Харкові, Одесі, Катеринославі. Головні-

ми методами діяльності кримінальної розшукової поліції були особистий розшук (використання прийомів оперативного розпізнання та короткочасного впровадження), зовнішнє спостереження, агентурний метод, оперативний огляд [16].

Відомий науковець того часу Н. Селіванов, кажучи про організацію дізнання і розшуку кримінальної поліції, підкреслював, що для цих цілей був необхідний численний штат агентів і зосередження керівництва розшукової поліції в одних руках [17]. Кримінальна поліція мала допоміжний характер, спрямований на збір орієнтовної інформації про вчинений злочин.

Заслуговує на увагу здійснена у той період розробка наукових та тактичних основ розшуку (сыска), яка надана у працях І.М. Снігерьова («О сыске») [18, с. 338–339.]. Він наголошував, що основним змістом роботи співробітника кримінальної поліції є ознайомлення з районом і середовищем, де він буде виконувати свої функціональні обов'язки. Причому наголошувалося на виявленні джерел – осіб, від яких можна отримати необхідну інформацію. Таким чином, основою діяльності співробітника кримінальної поліції повинна бути діяльність з підшукування та використання негласних джерел інформації, що сьогодні складає зміст оперативно-розшукової діяльності.

Видатний вчений-криміналіст того часу О.О. Квачевський відносив до об'єкта «розшуку» (ОРД, практику кримінального «розшуку» (оперативно-розшукова діяльність) та протиправну діяльність. Як вбачається, він розподіляв об'єкти теорії ОРД на дві складові: діяльність поліції з розшуку (ОРД) та протиправну діяльність злочинців [19].

До предмета «розшуку» (ОРД) він відносив зв'язок злочинного діяння з підозрюваним. Обґрунтуванням такого твердження, на думку О.О. Квачевського, є те, що існують закономірності відображення слідів злочину в об'єктивному світі. Таким чином, до предмета розшуку він відносив означені закономірності, що відповідало й постулатам філософії. Причому основними методами отримання інформації були внутрішнє та зовнішнє спостереження.

Парадигма політичного розшуку була заснована на необхідності боротьби з революційним опором, який використовував терористичні методи і загрожував самодержавному ладу, що зумовило формування адекватної реальній загрози системи безпеки держави.

В результаті розшук став розглядатися як метод протидії державним змовам, включаючи нейтралізацію і протидію революціонерам, масонам, іноземним спецслужбам, які використовували таємні методи для підривання існуючого режиму. Був реалізований такий режим, де практикувалося пригнічення опозиції методами політичного насильства, стеження і розшуку з використанням внутрішньої та зовнішньої агентури. Для боротьби з політичними супротивниками основним методом стає політичний розшук, а основним інструментом – провокація, тобто підбурювання до скоєння політичного злочину. В цьому випадку розшук виступав, передусім, як інструмент політичної боротьби в умовах нестабільності політичного режиму [20].

Відсутність науково обґрунтованої парадигми агентурної роботи стосо-

вно політичного та кримінального розшуку мала вплив і на агентурну розвідку військового відомства. Фактично агентурна робота була зведена нанівець [21, с. 354].

Стосовно процесуальної діяльності судових слідчих кримінальний та політичний розшук мав забезпечуючий допоміжний характер. Наукові уявлення про розшук (ОРД) розроблялися згідно з поглядами Г. Гросса, який розглядав криміналістику, як науку про розкриття та розслідування злочинів [22, с. 16.].

Парадигму теорії та практики ОРД у 20–50-х роках ХХ століття конкретизував І.М. Якимов, який у своїх працях вказував, що об'єктом розшукового мистецтва є людина. Він підкреслював складність об'єкта та предмета теорії ОРД [23], її прикладну спрямованість на отримання інформації оперативного характеру негласними заходами. Ми згодні з думкою науковців, що в цей період основним змістом ОРД був глобальний контроль над суспільством [24]. Оперативно-розшукова діяльність використовувалася для боротьби з кримінальною злочинністю та була інструментом політичної боротьби з метою негласного збору інформації проти інакомислячих та осіб, які вчиняють злочини. Основна парадигма полягала у створенні загальної системи спостереження за громадянами на основі «таємного» нормативного регулювання заходів.

Такий стан парадигми теорії та практики ОРД був до 50–60-тих рр. ХХ століття. У другій половині 50-х років відбулися демократичні зміни у суспільстві, що знайшло своє відображення у парадигмі практики ОРД. Фактично цей період, за класифікацією Т. Куна, можна назвати періодом екстраординарної науки, що характеризується появою альтернативних теорій та протидіючих наукових шкіл. В цей період активно вивчалися проблеми об'єкта та предмета ОРД, відбулося виокремлення її теорії в окрему галузь знань та було визначено, що оперативно-розшукова діяльність:

- як галузь науки – є системою знань про закономірності дійсності, має власний предмет дослідження;

- як вид діяльності – є не просто сукупністю секретних методів і заходів, а має системний науковий та соціально обумовлений характер.

Розвиток поглядів на парадигму теорії та практики ОРД, формування її об'єкта та предмета здійснено у працях науковців радянського періоду (70–80-і рр. ХХ століття): О.І. Алексєєв, Д.В. Гребельський, С.С. Овчинський, П.О. Олейник, О.Г. Птіцин, В.Г. Самолов, Г.К. Синилов, В.І. Філіпенко, В.П. Фомічов, В.Ю. Фролов та ін. Означене стало науковим підґрунтям формування парадигми залежності практичної реалізації (тобто оперативно-розшукової практики) від отриманої інформації про об'єкт оперативної уваги та рівня організаційного забезпечення, тобто оперативно-розшукова діяльність складається з двох органічно пов'язаних між собою частин: пізнавальної, що включає пошук, збір, аналіз і оцінку відповідної інформації; і діяльної, тобто практичної реалізації отриманої інформації та організаційного забезпечення. Окрім того, сформована в радянський період парадигма оперативно-розшукової діяльності припускала розглядати її як другорядну, спеціа-

льну діяльність, врегульовану на рівні наказів і інструкцій, покликану обслуговувати кримінально-процесуальну діяльність.

Теорія ОРД в цей період виокремилася в самостійну галузь знань, фактично залишаючись як наукова спеціальність у криміналістиці [8]. В той же час не існувало єдиного погляду на сутність об'єкта теорії ОРД. Всі погляди можна поділити на декілька груп.

Перша група – як об'єкт дослідження теорії ОРД розглядається злочинність (П.О. Олейник, О.Г. Птіцин, О.І. Алексеев, Г.К. Синилов).

Друга група – як об'єкт дослідження є злочинність та оперативно-розшукова практика (О.О. Квачевський (1908 р.), Д.В. Гребельський, В.Г. Самолов). До цієї групи слід віднести також І.М. Снігерьова (1908 р.), до об'єкта «розшуку» він відносив, окрім осіб, причетних до злочину, ще й середовище, в якому він вчиняється, а також виявлення їх зв'язку (*кримінальна активність*). В.І. Філіпенко, В.Ю. Фролов та С.С. Овчинський приділяють значну увагу злочинності та кримінальній активності, не відокремлюючи їх від практики ОРД. Означені науковці можуть бути віднесені до другої групи.

Третя група – як об'єкт пізнання теорії ОРД розглядає розвідувальну діяльність у широкому розумінні (*розвідувальна інформація*) – В.П. Фомічов [25].

Окремо формувалася парадигма ОРД органів служби безпеки, де під оперативно-розшуковою діяльністю малася на увазі контррозвідувальна діяльність [8].

У 1990-2012 рр. йде обґрунтування та формування концепції про необхідність вивчення теорією оперативно-розшукової діяльності закономірностей віддзеркалення оперативно значущої інформації в довідці і процесу її документування.

Парадигму теорії ОРД можна розглядати через її визначення І.О. Клімовим в 1995 р., як науку, що досліджує закономірності вчинення злочинів і протидії кримінальному середовищу, виникнення інформації про злочин і його учасників, збирання, оцінки й використання фактичних даних про них, а також розробляє правові, організаційні, методичні й тактичні основи ефективного застосування оперативно-розшукових сил, засобів і методів у боротьбі зі злочинністю. При цьому він виділяє практичні методи й наукові методи теорії оперативно-розшукової діяльності [26, с. 31.]. В той же час наведене визначення пов'язує ОРД тільки з фактом злочину, не відносячи до її предмета ініціативний пошук інформації.

Після набуття незалежності Україною здійснювалися наукові дослідження формування новітньої парадигми теорії та практики ОРД.

В Україні основний напрямок досліджень був прикладним, однак проблеми розвитку теорії ОРД щодо формування її парадигми крізь призму об'єкта та предмета здійснено у низці наукових та науково-методичних робіт, практично у всіх докторських дисертаціях (К.В. Антонов, В.Д. Берназ, В.І. Василичук, І.О. Воронов, В.Я. Горбачевський, В. П. Захаров, А.М. Кислий, І.П. Козаченко, В.В. Крутов, С.І. Мінченко, Д.Й. Никифорчук, В.Л. Ортинський, М.А. Погорецький, В.Д. Пчолкін, М.Б. Саакян, Г.П. Середа,

О.П. Снігерьев, В.Є. Тарасенко, Р.А. Халілев, І.Ф. Хараберюш, П.В. Цимбал, М.Л. Шелухін, В. В. Шендрік, М.Є. Шумило, О.О. Юхно, А.А. Ященко та значній кількості кандидатських робіт, захищених представниками МВС України (практично у 80 % від всього обсягу захищених дисертацій розглядаються теоретичні питання, які розширюють коло поглядів на сутність об'єкта теорії ОРД).

Таким чином, на рубежі 2010 року сформувалася перехідна парадигма оперативно-розшукової діяльності, що визначала формування проактивної моделі оперативно-розшукової діяльності. Загальним підґрунтям моделі був постулат верховенства права та забезпечення безпеки держави та прав і свобод людини завдяки здійсненню негласних пошукових заходів, спрямованих на виявлення та розкриття злочинів на основі принципів конспіративності та наступальності в отриманні оперативно значущої інформації з використанням законів розповсюдження інформації у соціальних системах.

Прийняття КПК 2012 року визначило початок періоду, який за класифікацією Т. Куна має назву наукова революція – формування нової парадигми [15]. Це обумовлює формування новітньої парадигми теорії та практики ОРД, зміну концепції, доктрини і, як наслідок, політики та стратегії ОРД відповідно до проактивної моделі поліцейської діяльності. Теоретичним обґрунтуванням цього стали докторські дисертації О.А. Білічак, В. О. Біляєва, А.В. Мовчан, Д.Б. Сергєєва, В.В. Топчий.

Важливий внесок у формування теоретичного підґрунтя сучасної парадигми оперативно-розшукової діяльності зробили дослідження з проблем забезпечення державної безпеки України (Гордієнко С. Г. Теорія та практика контррозвідувальної діяльності служби безпеки із захисту інтелектуальної власності в Україні в сучасних умовах, Новицький Г. В. Забезпечення національної безпеки України: теоретико-організаційні основи правового регулювання, Омельчук В. А. Теоретичні та правові основи реалізації прав і свобод людини у сфері забезпечення державної безпеки України, Юрченко О. М. Теоретичні та організаційно-правові засади забезпечення контррозвідувального захисту промислової власності в Україні).

Окрім того, науковим підґрунтям конфлікту парадигм є думки науковців із суміжних галузей юридичної науки: теорії кримінального процесу, кримінології, криміналістики і т. ін.

На сьогодні фактично спостерігається конфлікт двох парадигм практики ОРД.

Перша – основна мета розкриття злочинів, з можливістю використання негласних ОРД щодо попередження злочинів та супроводження досудового слідства та кримінального судочинства. Вона визначає активну роль оперативних підрозділів у здійсненні пошуку злочинців та встановлення обставин злочину.

Друга – попередження, виявлення та припинення злочинів, без можливості здійснення оперативно-розшукового супроводження провадження та судового процесу. За означеною концепцією оперативним підрозділам відво-

диться другорядна роль і фактично руйнується система ОРД [27].

Реалізація другої парадигми ОРД сьогодні призвела до розриву безперервного процесу спостереження за криміногенною ситуацією та знешкодження здійснення ОРД за формулою воля – слідство – УВП – воля.

Можна констатувати про формування третьої парадигми використання негласних сил, засобів та заходів, що полягає у запереченні їх здійснення до факту вчинення злочину. Особливо це стосується здійснення ОРЗ, що обмежують права і свободи людини. Прихильниками останньої є розробники проекту закону «Про поліцію та поліцейську діяльність» та «Про національну поліцію» [28]. Загальним підґрунтям є стандарти Європейського суду з прав людини та думки правозахисників про те, що здійснення означених ОРЗ неможливе для встановлення невідомих фактів злочинної діяльності.

Враховуючи понад дворічний досвід роботи в умовах другої парадигми, необхідно вказати, що це призвело до розриву безперервного процесу спостереження за криміногенною ситуацією та знешкодження здійснення ОРД за формулою воля – слідство – УВП – воля, а також затримання у часі здійснення розшукових заходів з метою встановлення суб'єктів злочинної діяльності, за фактами вчинення злочинів в умовах неочевидності.

Ми згодні з В.А. Некрасовим, що сучасні підходи до розуміння нової парадигми оперативно-розшукової діяльності повинні виходити з напрямів, які мають стратегічний, випереджаючий характер, усвідомлення того, що в межах існуючої моделі кримінального провадження важко, а у більшості випадків практично неможливо, протидіяти витонченій, глибокоєшелонованій, транснаціональній організованій економічній злочинності, про що свідчить, у тому числі, й закордонний досвід. При цьому треба усвідомлювати, що якою би прогресивною не була модель кримінального провадження, вона не здатна діяти у непридатних для неї умовах. Елементами, які повинні охоплювати стратегічний напрям, можуть стати: довготривалі агентурні операції, електронне спостереження, оперативний контроль за кримінальним середовищем, руйнація кримінальних схем в цілому або окремих їх сегментів, аналітико-прогностична діяльність тощо, що не зовсім вписується в існуючу систему кримінального провадження, відповідно, вони повинні здійснюватися поза кримінальним процесом [8].

Висновки. Зважаючи на викладене можемо констатувати, що зміна парадигм визначається такими факторами:

- накопичення значного обсягу новітніх наукових розробок проблем оперативно-розшукової діяльності, що дозволяє сформулювати теоретично обґрунтовані погляди на зміст теорії та практики ОРД;
- виклики модернізації моделі державного будівництва та поліцейської діяльності відповідно до рівня загроз з боку злочинного середовища на ґрунті положень теорії саморегуляції (синергетики);
- наявність невирішених теоретичних проблем;
- необхідність формування вже не просто набору теорій оперативно-

розшукового характеру, а переходу до нового рівня наукового уявлення теорії та практики ОРД у вигляді оперативно-розшукової парадигми.

Викликом сьогодення є формування парадигми оперативно-розшукової діяльності в рамках переходу від стратегії протидії до стратегії контролю на ґрунті оперативно-розшукового моніторингу криміногенних процесів. Таким чином, основним завданням сьогодення є здійснення досліджень щодо уточнення мети, завдань, змісту ОРД, об'єкта та предмета теорії ОРД. Це дозволить сформувати сучасну парадигму теорії та практики ОРД та у майбутньому сформувати концепцію та державну доктрину, політику та стратегію протидії злочинності оперативно-розшуковими заходами.

Бібліографічні посилання

1. *Балинська О. М.* Семіотика права як філософсько-правова парадигма : автореферат дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук : спец. 12.00.12 / О. М. Балинська. – Львів, 2013.
2. *Луць Л.* Правова парадигма у вітчизняній юриспруденції / Л. Луць // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні : матеріали XVII регіон. наук.-практ. конф. (м. Львів, 3–4 лютого 2011 р.). – Львів, 2011. – С. 22–23.
3. *Корма В.Д.* Парадигма криміналістики: от Ганса Гросса до наших дней / В. Д. Корма // Криміналістика и судебнo-экспертная деятельность в условиях современности : матер. Междунар. науч.-практ. конф. (Краснодар, 26 апреля 2013 г.). – Краснодар, 2013. – Т. 1. – С. 315–319.
4. *Литвинов О. М.* Нова кримінологічна парадигма і політика протидії злочинності / О. М. Литвинов // Вісник Харківського нац. ун-ту внутр. справ. – 2011. – Вип. 2 (53). – С. 95–101.
5. *Олексюк М.М.* Дискурс щодо концепту відповідальності у зарубіжних філософсько-правових парадигмах початку ХХІ століття / М. М. Олексюк // Науковий вісник Львівського держ. ун-ту внутр. справ. Серія юридична. – 2011. – Вип. 4. – С. 471–479.
6. *Шакун В. І.* Нова парадигма у досудовому розслідуванні / В. І. Шакун // Становлення системи негласного розслідування у кримінально-процесуальному законодавстві України : матеріали круглого столу (м. Київ, 7 жовтня 2011 р.). – К., 2011. – С. 12–14.
7. *Запорожцева Г.Є.* Синергетична парадигма в професіографічному дослідженні оперативно-розшукової діяльності / Г. Є. Запорожцева // Південноукраїнський правничий часопис. – 2012. – № 2. – С. 317–319.
8. *Некрасов В.А.* Формування нової парадигми оперативно-розшукової діяльності на основі стратегії забезпечення економічної безпеки країни / В. А. Некрасов // Науковий вісник Львівського держ. ун-ту внутр. справ. – 2014. – Вип. 2. – Серія юридична. – С. 327–343.
9. *Скулиш В. Є.* Парадигма безпеки у протидії транснаціональній організованій злочинності / Є. Д. Скулиш, О. В. Шамара // Оперативно-розшукова діяльність органів внутрішніх справ: проблеми теорії та практики : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Дніпропетровськ, 21 вересня 2012). – Дніпропетровськ, 2012. – С. 190–193.
10. *Шарихин А.Е.* К вопросу о формировании новой парадигмы оперативно-розыскной деятельности // Проблемы совершенствования оперативно-розыскного законодательства : материалы круглого стола, посвященного 10-летию принятия Федерального закона "Об оперативно-розыскной деятельности". – М., 2005. – С. 148–154.
11. *Шарихин А.Е.* Конкуренция доктрин или новая парадигма уголовного судопроизводства: Теоретические предпосылки // Конституция Российской Федерации как гарант прав и свобод человека и гражданина при расследовании пре ступлений : матер. Междунар. научно-практ. конф. (Москва, 14 ноября 2013 года) : в 3-х ч. – М., 2013. – Ч. 1. – С. 429–435.

12. Шарихин А.Е. Полицейское право: конкуренция или взаимное проникновение различных парадигм сыска? // *Оперативник (сыщик)*. – М., 2012. – № 4 (33). – С. 16–19.

13. Шарихин А.Е. Конкуренция доктрин и концепций как необходимое условие совершенствования процесса раскрытия расследования преступлений // *Криминалистическое учение об организации расследования преступлений: формирование и практическая реализация : матер. меж вуз. научно-практ. семинара "Раскрытие и расследование преступлений: наука, практика, опыт"* (г. Москва, 25 марта 2014 г.). – М., 2014. – С. 94–102.

14. Шарихин А.Е. Научные основы обеспечения экономической безопасности России посредством оперативно-розыскной деятельности : автореф. дисс. на соискание ученой степени доктора юрид. наук : спец. 12.00.09 – уголовный процесс; криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность / А.Е. Шарихин. – М., 2007.

15. Кун Т. Структура научных революций : монография / Т. Кун. – М., 2001.

16. 40 лет среди убийц и грабителей (Записки первого начальника Петроградской сыска И.П. Путилина). – К., 1992.

17. Селиванов Н. Судебно-полицейский розыск у нас и во Франции // *Юридический вестник*. – М. : Изд. Московского юридического общества, 1884.

18. Снигерев И.М. О сыске: опыт исследования приемов, способов и средств к раскрытию истины происшествий / И.М. Снигерев. – Касимов, 1908. – С. 177–221 // *Антологія сыску : в 14 т. / відп. ред.: Ю.І. Римаренко, В.І. Кушерець*. – К., 2005.

т. 1: Документи та матеріали з кримінального сыску (1397–1918) / упоряд.: Ю.І. Римаренко, В.М. Чисіков, І.Р. Шинкаренко та ін. – 596 с.

19. Квачевский А.А. Об уголовном преследовании, дознании / А.А. Квачевский. – СПб., 1908.

20. Шарихин А. Е. Сыскология как наука или новая парадигма : выбор пути / А. Е. Шарихин // *Оперативник (сыщик)*. – 2009. – № 3. – С. 9–13.

21. Звонарѳв К.К. Агентурная разведка. Русская агентурная разведка всех видов до и во время войны 1914–1918 гг. Германская агентурная разведка до и во время войны 1914–1918 гг. / К.К. Звонарѳв. – К., 2005.

22. Гросс Г. Руководство для судебных следователей как система криминалистики. Новое изд. перепеч. с изд. 1908 г. / Г. Ганс. – М., 2002.

23. Якимов И.Н. Криминалистика. Уголовная тактика / И.Н. Якимов. – М., 1929.

24. Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию : пер. с англ. / Ф. Фукуяма. – М., 2004.

25. Шинкаренко І.Р. Об'єкт теорії оперативно-розшукової діяльності та проблеми визначення напрямків перспективних наукових досліджень / І.Р. Шинкаренко // *Науковий вісник ДДУВС*. – 2012. – Спец. вип. № 1(63). – С. 3–11.

26. Климов И.А. Оперативно-розыскная деятельность органов внутренних дел как процесс познания (проблемы теории и практики) : автореф. дисс. на соискание ученой степени д-ра юрид. наук / И.А. Климов. – М., 1995.

27. Шинкаренко І.Р. Концептуальні проблеми зміни парадигми оперативно-розшукової діяльності / І. Р. Шинкаренко // *Оперативно-розшукова діяльність органів внутрішніх справ: проблеми теорії та практики : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Дніпропетровськ, 27 вересня 2013 р.)*. – Дніпропетровськ, 2013. – С. 233–239.

28. Проект Закона України «Про поліцію і поліцейську діяльність» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://pravo.org.ua/2011-07-05-15-26-55/2011-07-22-11-19-37/1681-proekt-zakonu-ukrainy-pro-politsiiu-i-politseisku-diialnist.html>.

Шинкаренко И. Р. Теоретико-правовые предпосылки и закономерности формирования парадигмы оперативно-розыскной деятельности на разных этапах исторического развития Украинского государства. Определены общие закономерности формирования парадигмы ОРД, ее теории, теоретических предпосылок формирования парадигмы теории и практики оперативно-розыскной деятельности на разных этапах развития Украинского государства. Изучена история формирования научных знаний о предмете и объекте теории оперативно-розыскной деятельности и их влияние на формирова-

ние ее парадигмы.

Ключевые слова: оперативно-розыскная деятельность; криминальная активность; оперативно-розыскные мероприятия; парадигма, объект и предмет оперативно-розыскной деятельности, стратегия оперативно-розыскной деятельности; научная революция.

Shynkarenko I. R. Theoretical and legal preconditions and regularities of the formation the paradigm of operational-investigative activity at different stages of historical development of the Ukrainian state. The article deals with determination of general conformities to law of forming of paradigm of operational-search activity, and its theory. There is the determination of theoretical pre-conditions of forming of paradigm of theory and practice of operational-search activity the different stages of development of the Ukrainian state. The author has exposed the historical forming of scientific knowledge is studied for the purpose and объект theories operatively-search activity and their influence on forming of her paradigm.

The author has outlined certain terms of forming of paradigm of operational-search activity are on the various stages of development of company. It is distinguished existing theoretical problems of forming of modern paradigm and structure of theory operatively-search activity. He has highlighted the general organizational and legal issues of forming of the newest paradigm are certain operatively-search activity on soil of system influence on its object. The has offered directions of forming of modern theory and practice are offered operatively-search activity and directions of realization of scientific researches of sent to forming of them the newest paradigm.

Keywords: operatively-search activity; criminal activity; operatively are search measures; paradigm, объект and object operatively-search activity, strategy of operatively-search activity; scientific revolution.

Надійшла до редакції 20.03.2015

Юнацький О. В.

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.982

ВИСНОВОК ЕКСПЕРТА ЯК ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ДЖЕРЕЛО ДОКАЗІВ

Розглянуто окремі проблеми теорії та практики судової експертизи. Надано аналіз та оцінку висновку експерта з огляду на його відповідність окремим критеріям, а також на зв'язок з іншими доказами у кримінальному провадженні.

Ключові слова: судова експертиза, висновок експерта, оцінка висновку експерта, критерії оцінки висновку експерта.

Постановка проблеми. Відомо, що в процесі доказування спеціальні знання мають суттєве значення під час збирання та дослідження доказів, що є загальною підставою їх використання у будь-якій формі. Судова експертиза є найбільш розповсюдженою формою використання спеціальних знань, вона значно розширює пізнавальні можливості органів досудового розслідування та суду, дозволяючи використовувати під час кримінального провадження весь арсенал наукових можливостей. Це положення є основним у питанні

призначення судової експертизи та впливає на особливості її провадження.

До числа таких особливостей П.Ф. Пашкевич справедливо відносить: з'ясування за допомогою експертизи обставин, що мають значення для справи; проведення спеціальних наукових досліджень; надання за результатами цих наукових досліджень висновків, що мають значення джерел доказів.

З урахуванням цього, у процесі доказування експертиза призначається у випадках, коли обставини, що мають значення для справи, не можуть бути з'ясовані без спеціальних наукових досліджень, що супроводжуються наданням висновку за їх результатами [1, с.173].

Зазначені обставини дозволяють зробити висновок про те, що судова експертиза є ефективним засобом встановлення обставин, що підлягають доказуванню, і дає змогу використовувати у процесі розслідування й судового розгляду весь арсенал останніх досягнень у галузі науки і техніки, і тому висновок експерта посідає провідне місце в системі доказів.

Доказове значення висновку експерта залежить від різноманітних обставин: фактів, встановлених експертом, характеру події, що розслідується, конкретної судово-слідчої ситуації та наявності на даний момент сукупності доказів.

Згідно зі ст.ст. 84, 94, 101 КПК України [2], висновок експерта є одним із процесуальних джерел доказів. Це докладний опис досліджень, проведених експертом, та зроблені за їх результатами висновки, обґрунтовані відповіді на запитання, поставлені особою, яка залучила експерта, або слідчим суддею чи судом, що доручив проведення експертизи. Оскільки жоден доказ не має наперед встановленої сили, тому і висновок експерта не має переваг перед іншими доказами, а фактичні дані, що містяться у ньому, оцінюються за загальними правилами, передбаченими кримінальним процесуальним законодавством.

Водночас висновок експерта, як єдиний процесуальний документ, що містить опис досліджень і висновки про факти, що встановлені на основі спеціальних знань, у процесі доказування є тільки початковим засобом. Це пояснюється тим, що висновок, складений відповідно до вимог ст. 102 КПК України, відображає весь процес установлення експертом фактів, які мають значення для справи. Експерт – єдиний носій усіх фактичних даних, отриманих під час дослідження, та остаточних висновків про встановлені факти. Він також є укладачем висновку, який за умов формування фактичних даних і за своїм походженням є безпосереднім заміником експерта у вигляді документа – оригіналу відомостей про встановлений ним факт.

Висновок експерта є підсумком проведеного спеціального дослідження, в якому оцінка встановлених ним фактичних даних надається у формі відповідей на запитання експертизи.

Порівняно з іншими доказами, висновок експерта має специфічні риси, що обумовлені його сутністю:

– висновок експерта формується на основі використання спеціальних знань;

– висновок експерта є вивідним знанням, а не інформативним, як інші особисті докази (показання) [3, с. 160].

У висновку експерта доказове значення має передусім його розумовий висновок, до якого він дійшов за результатами дослідження, на відміну від показань, пояснень осіб, в яких відображаються й фіксуються лише безпосередньо сприйняті суб'єктивні факти. Тому висновки суб'єкта за цими фактами не мають доказового значення, вони, як правило, повинні бути належно зафіксовані у протоколах слідчих (розшукових) або судових дій та інших документах (обвинувальному акті, вироку тощо).

Висновок експерта або експертів як осіб, що мають необхідні наукові, технічні або інші спеціальні знання та несуть особисту відповідальність за даний ними висновок, є одним із первинних та самостійних видів джерел доказів. Це допомагає стороні кримінального провадження і суду зробити перевірку і дати оцінку експертному висновку, при цьому особиста відповідальність експерта є однією із гарантій достовірності його висновків.

Висновок експерта не є обов'язковим для особи або органу, яка здійснює провадження, але незгода з висновком експерта повинна бути вмотивована у відповідній постанові, ухвалі, вироку.

Висновок експерта може мати вирішальне значення на початковому етапі розслідування кримінального провадження, проте, коли будуть отримані прямі докази, висновок експерта втрачає цінність і враховується тільки поряд із іншими доказами. Наприклад, результати балістичної експертизи, у процесі якої вдалося встановити відстань та напрям пострілу і пов'язати ці дані з місцем події, будуть мати велике значення для встановлення механізму злочину. В той час, коли будуть знайдені докази прямої причетності підозрюваного до злочину, висновок первинної експертизи вже не матиме вирішального значення.

Слід також зазначити, що судова експертиза досягає своєї мети в тому випадку, коли орган, що її призначив, зможе належним чином використати висновок експерта у кримінальному провадженні. Для цього необхідно, щоб слідчий, прокурор, захисник або суд, які призначили експертизу, чітко усвідомили сутність дослідження та правильно й об'єктивно оцінили висновок експерта.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Зазначимо, що оцінка висновку експерта – один із найважливіших етапів доказування, і це питання знайшло досить повне висвітлення у спеціальній літературі [4, с. 117–119; 5, с. 40–55; 6, с. 238–264; 7, с. 1–20].

Тут неодноразово було акцентовано увагу на тому, що висновок експерта повинен оцінюватися слідчим за внутрішнім переконанням з позицій наукової методології пізнання та відповідності їх достовірним знанням про об'єкти дослідження [8, с.14].

Оцінка висновку експерта є також складною розумовою діяльністю. Вона включає: аналіз дотримання процесуального порядку призначення та проведення судової експертизи; визначення відповідності висновку експерта по-

ставленим завданням; встановлення повноти та наукової обґрунтованості висновку експерта; визначення відповідності висновку експерта іншим зібраним доказам у справі; перевірку віднесення до справи даних, які містяться у висновку.

Під оцінкою висновку експерта розуміють процес встановлення достовірності, дійсності та достатності висновків, визначення форм та шляхів його використання у доказуванні, що засноване на всебічному, повному та об'єктивному розгляді усіх обставин справи в їх сукупності [9, с. 57]. Крім того, у діяльності з оцінки висновку експерта виділяють аналіз структури та змісту висновку з огляду на його відповідність юридичному, гносеологічному та етичному критеріям, а також зв'язок та відповідність висновку експерта з іншими доказами у справі [6, с. 251].

На основі аналізу матеріалів слідчої та судової практики Верховний Суд України у постанові № 8 від 30.05.1997 р. "Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах" звернув увагу на те, що при перевірці та оцінці експертного висновку суд повинен з'ясувати:

- чи було додержано вимоги законодавства при призначенні та проведенні експертизи;
- чи не було обставин, які виключали участь експерта у справі;
- компетентність експерта, і чи не вийшов він за межі своїх повноважень;
- достатність поданих експертові об'єктів дослідження;
- повноту відповідей на порушені питання та їх відповідність іншим фактичним даним;
- узгодженість між дослідницькою частиною та підсумковим висновком експертизи;
- обґрунтованість експертного висновку та його узгодженість з іншими матеріалами справи [10].

Таким чином, оцінка висновку експерта включає різноманітні аспекти. Розділити їх під час оцінки даного джерела доказів у конкретному кримінальному провадженні досить складно, оскільки межа між ними нечітка, а отже, вони досліджуються тільки в сукупності.

Тому в процесі оцінки висновку експерта за основу слід прийняти знання, що використовуються під час дослідження. На цій підставі можна виділити дві сторони оцінки висновку експерта, які мають бути взаємопов'язані та взаємозумовлені:

- зовнішня сторона оцінки доказів (логіко-процесуальна), що заснована на професійних знаннях органу, що призначив експертизу;
- внутрішня сторона оцінки доказів (спеціальна), що заснована на спеціальних знаннях, які застосовувалися під час експертного дослідження [11, с. 214–224].

Вважаємо, що найбільшу складність викликає спеціальна оцінка наукової обґрунтованості висновку експерта, яка включає визначення правильності та надійності застосованої експертом методики, достатності наданих матері-

алів, обґрунтованості вихідних даних, повноти проведеного дослідження, конкретизації виявлених ознак та правильності їх інтерпретації [5, с. 46–51].

Крім того, серед суб'єктивних чинників, які заважають слідчому провести правильну оцінку роботи експерта, науковці називають такі: низький професійний рівень і відсутність елементарних знань про судову експертизу, помилковість уявлення про допустимість доказів, стереотипи мислення, міркування за схемою “ми – не теоретики, ми – практики” тощо [12, с. 172].

Зазначимо, що рекомендації науковців щодо оцінки висновку експерта в слідчій та судовій практиці реалізуються недостатньо. Це зумовлено суб'єктивними та об'єктивними чинниками. До перших належить надмірна довіра слідчого або судді до документа, що виходить від обізнаної особи, до других – неможливість оцінки наукової обґрунтованості висновку експерта особою, яка не володіє спеціальними знаннями в необхідному обсязі [13, с. 25].

Також варто звернути увагу на той факт, що на практиці слідчий дуже обмежений у можливостях оцінки доказів, що отримані із застосуванням спеціальних знань. Його у переважній більшості випадків з усього експертного висновку цікавлять лише результати дослідження. Тобто оцінка висновку експерта зводиться лише до перевірки повноти цих результатів та відповідності їх іншим доказам у справі.

Зокрема, як свідчать результати проведеного анкетування, 42 % слідчих взагалі не ознайомлюються з дослідницькою частиною висновку експерта, якщо відповіді на поставлені питання не суперечать іншим доказам у справі. Складаючи обвинувальний висновок, 52 % слідчих не використовують при аналізі доказів відомості, що містяться у дослідницькій частині висновку експерта, а 69 % слідчих використовують при аналізі доказів тільки дані, що містяться у відповідях експерта на поставлені запитання.

Складається враження, що слідчий не може об'єктивно оцінити повноту висновку, він може лише перевірити, чи на усі поставлені запитання надано відповіді. Також, не володіючи спеціальними знаннями, він обмежений у можливостях оцінки наукової обґрунтованості висновків експерта, правильності вибору та застосування методів дослідження, відповідності цих методів сучасним досягненням науки, оскільки для такої оцінки необхідно мати такий комплекс знань, що має експерт. У зв'язку з цим лише 6 % з анкетованих слідчих вивчали джерела, в яких описано застосовувану методіку дослідження, та лише у випадках, коли відповіді на поставлені запитання суперечать іншим доказам у справі.

Зрозуміло, що не кожен експертний висновок відрізняється складністю, стає недоступним для оцінки слідчим й судом, тому ми не можемо погодитися з точкою зору про відмову від оцінки висновку експерта [14, с. 29; 15, с. 162]. Але те, що такі висновки є, і їх кількість постійно зростає, не викликає сумнівів. Цей факт перш за все пов'язаний з постійним розвитком та поширенням можливостей судової експертизи, ускладненням експертних методів та методик.

Аналіз матеріалів слідчої та судової практики свідчить про певні спосо-

би спеціальної оцінки наукової обґрунтованості висновку експерта слідчим та судом. Так, наприклад, пропонується так зване “замовлене” рецензування висновків експертів та спроби використання його в судочинстві з метою впливу на судову оцінку доказового значення висновків експертів. У даному випадку передбачається, що сторона, її представник звертаються в недержавні експертні установи з проханням на платній основі надати рецензію на висновок експерта [16, с. 38].

Але, на наш погляд, доказова цінність такої рецензії є досить сумнівною, оскільки під час такого рецензування не проводиться безпосереднього дослідження об'єктів експертизи та її інших вихідних даних і оцінити належним чином результати експертизи практично неможливо.

Інший шлях вирішення проблеми спеціальної оцінки передбачає залучення спеціаліста відповідної галузі науки, мистецтва, техніки, ремесла з метою надання консультації з приводу проведеного експертного дослідження та висновку експерта.

В юридичній літературі такий підхід знайшов позитивну оцінку і він є не процесуальною формою використання спеціальних знань. Після ознайомлення з висновком експерта спеціаліст-консультант може дати оцінку наукової обґрунтованості експертного дослідження, вказати на методичні недоліки при його проведенні, повідомити про невикористані можливості [17, с. 49–52].

Але такий спосіб також не вирішує усіх проблем спеціальної оцінки висновку експерта, оскільки у чинному КПК України не передбачено допиту спеціаліста-консультанта, а його показання не віднесено до джерел доказів. З метою оцінки висновку експерта він може бути залучений до допиту експерта, а також його консультація може бути аргументом для призначення повторної чи додаткової експертизи.

Ще один спосіб вирішення цієї проблеми зазначено у ст. 356 КПК України, що регламентує допит експерта у суді. Суд має право викликати експерта для допиту з метою роз'яснення висновку. Експерта, який проводив експертизу за зверненням сторони обвинувачення, першою допитує сторона обвинувачення, а експерта, який проводив експертизу за зверненням сторони захисту, – сторона захисту. Після цього експерту можуть бути поставлені запитання потерпілим, цивільним позивачем, цивільним відповідачем, а також головою та суддями. Суд також має право призначити одночасний допит двох чи більше експертів для з'ясування причин розбіжності в їхніх висновках, що стосуються одного і того самого предмета чи питання дослідження.

Такий підхід до вирішення проблеми оцінки висновку експерта підкреслює особливість призначення експертизи в умовах змагальності сторін кримінального провадження, залучає до нього елемент гласності та відрізняється своїми особливостями від інших видів допиту.

Таким чином, тільки внаслідок всебічної, взаємопов'язаної оцінки висновку експерта (як із процесуальної сторони, так і зі спеціальної сторони) слідчий або суд зможуть переконатися в його належності, допустимості, достовірності та достатності, а також визначити його значення та зв'язок з ін-

шими доказами у кримінальному провадженні.

Висновки.

1. Щодо проблеми обмеженості можливостей слідчого та суду усебічно оцінити висновок експерта, було б доцільно розробити та визначити у законі конкретні критерії, якими слідчий та суд змогли керуватися при оцінці експертних висновків, причому критерії повинні бути реальними та загальнодоступними.

2. Слід визначити окремі способи розв'язання проблем, що пов'язані з оцінкою висновку експерта. Такими є: консультація спеціалістів, якщо під час оцінки виникають сумніви; допит експерта, що проводив дослідження; залучення під час допиту спеціаліста-консультанта; призначення повторної (додаткової) експертизи; "замовлене" рецензування висновку експерта і т. ін.

Бібліографічні посилання

1. Пашкевич П.Ф. Рациональное исследование и использование доказательств в уголовном судопроизводстве // Труды ВНИИ Сов. законодательства / П.Ф. Пашкевич. – М., 1976. – Т. 5. – С. 172–181.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України станом на 01.01.2015 р. [Електронний ресурс] // ВВР України. – 2012. – № 4651-VI. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/4651a-17>.
3. Клименко Н.І. Судова експертологія : навч. посібник для студ. / Н.І. Клименко. – К., 2007.
4. Манаев Ю.В. Совершенствование правового института производства экспертиз в стадии предварительного расследования // Предварительное следствие в условиях правовой реформы : сб. науч. трудов / Ю.В. Манаев, Е.А. Зайцева. – Волгоград, 1991. – С. 115–123.
5. Орлов Ю.К. Заключение эксперта и его оценка по уголовным делам / Ю.К. Орлов. – М., 1995.
6. Сахнова Т.В. Судебная экспертиза / Т.В. Сахнова. – М., 2000.
7. Постика И.В. Оценка и использование заключения эксперта-криминалиста / И.В. Постика. – Одесса, 1977.
8. Калаянова Л.В. Экспертиза при провадженні справ про порушення митних правил та контрабанду : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 / Л.В. Калаянова. – Одеса, 2001.
9. Россинская Е.Р. Судебная экспертиза в гражданском, арбитражном, административном и уголовном процессе / Е.Р. Россинская. – М., 2005.
10. Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах : Постанова Верховного Суду України від 30.05.1997 № 8 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-97>.
11. Щербаковский М.Г. Судебные экспертизы: назначение, производство, использование : учебно-практ. пособие / М.Г. Щербаковский. – Х., 2005.
12. Доказывание в уголовном процессе: традиции и современность / под ред. В.А. Власихина. – М., 2000.
13. Корухов Ю.Г. Достоверность экспертного заключения и пути совершенствования ее оценки // Вопросы теории судебной экспертизы и совершенствования деятельности судебно-экспертных учреждений : сб. науч. трудов ВНИИСЭ / Ю.Г. Корухов. – М., 1988. – С. 4–27.
14. Поташник Д.П. Криминалистическая экспертиза документов и ее роль в судебном доказывании / Д.П. Поташник // Вестник МГУ. – Серия 11, Право. – 2000. – № 3. – С. 15–32.
15. Романюк Б.В. Сучасні теоретичні та правові проблеми використання спеціаль-

них знань у досудовому слідстві : монографія / Б.В. Романюк. – К., 2002.

16. Жуков А.М. Некоторые аспекты использования судебной экспертизы в профилатической работе следователя // Применение экспертизы и других форм специальных познаний в советском уголовном судопроизводстве : межвуз. сб. науч. тр. / ред. кол.: И.Н. Сорокотягин и др. / А.М. Жуков. – Свердловск, 1984. – С. 91–95.

17. Шляхов А.Р. Судебная экспертиза: организация и проведение / А.Р. Шляхов. – М., 1979.

Юнацкий А. В. Заключение эксперта как процессуальный источник доказательств. Рассмотрены некоторые проблемы теории и практики судебной экспертизы. Даны анализ и оценка выводам эксперта с точки зрения его соответствия отдельным критериям, а также связи с другими доказательствами в уголовном производстве.

Ключевые слова: судебная экспертиза, выводы эксперта, оценка выводов эксперта, критерии оценки выводов эксперта.

Yunatskiy O. V. Expert's conclusion as a procedural source of evidence substantiation. The specialized knowledge plays an increasingly significant role in collection and research of evidence in the process of substantiation. The process of collection and research of evidence is the main argument in favour of use of the knowledge in any possible way. The legal expertise is the most widely spread way of the specialized knowledge use; it significantly increases cognitive possibilities of the prejudicial inquiry bodies and the court, which allows to use all of the research methods in criminal proceeding. This statement is essential in setting of the legal expertise and it effects the details of its proceeding.

The legal expertise is an efficient way to establish the circumstances to be clarified and proved and allows experts to use the most innovative scientific and research methods. This gives the expert's conclusion the key role in the system of evidence.

The expert or the experts as professionals, who possess the necessary scientific, technological and other specialized knowledge, bear responsibility for their conclusions. The expert's conclusion is one of the initial and independent types of the evidence sources, which facilitates the examination and estimation of the conclusion for the party and the court. Personal liability in a way guarantees the authenticity of the expert's conclusions.

The expert's conclusion may be of critical importance on the initial stage of investigation of criminal proceeding, however, once the direct evidence is obtained, the expert's conclusion loses its significance, though it is taken into account as well as any other evidence.

The legal expertise reaches its goal in case the body which sets it can properly use the expert's conclusion in the criminal proceeding. For this purpose it is required that the investigator, the public prosecutor, the lawyer, or the court that set an expertise clearly understand the main point of the examination and properly and objectively estimate the expert's conclusion.

There are certain ways to solve problems related to the estimation of the expert's conclusion. These are as follows: consultation of specialists if there are certain doubts during the estimation; interrogation of the expert, who conducted the expertise; involvement of an expert-consultant during the interrogation; setting an additional "ordered", independent review of the expert's conclusion, etc.

Keywords: legal expertise, expert's conclusion, estimation of the expert's conclusion, criteria of estimation of the expert's conclusion.

Надійшла до редакції 19.01.2015

Кононенко Н. О.

здобувач

(Національна академія внутрішніх справ)

УДК 343.985

ОСОБА ЗЛОЧИНЦЯ ЯК ЕЛЕМЕНТ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ХУЛІГАНСТВА, ВЧИНЕНОГО ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ СПОРТИВНО-МАСОВОГО ЗАХОДУ

Досліджено деякі аспекти криміналістичної характеристики хуліганства, вчиненого при проведенні спортивно-масового заходу. Розглянуто особу злочинця як елемент криміналістичної характеристики, а також її зв'язок з іншими елементами.

Ключові слова: хуліганство, громадський порядок, криміналістична характеристика, особа злочинця, осудність.

Постановка проблеми. Хуліганство є одним з найбільш поширених кримінальних правопорушень, що можуть бути вчинені під час проведення спортивно-масових заходів. Це пояснюється низкою факторів як суб'єктивного, так і об'єктивного характеру. Серед них можна виділити наявність натовпу, велику кількість суперечливих емоцій, протилежні інтереси фанів команд-суперниць, знаходження осіб у стані алкогольного сп'яніння тощо. Майже кожен із зазначених чинників певним чином пов'язаний з особою хулігана. Тому зрозуміло, що визначений елемент криміналістичної характеристики злочину займає одне з основних місць в її побудові.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Дослідженням особи злочинця займалися такі науковці: В.П. Бахін, Р.С. Белкін, І.О. Возгрін, А.Ф. Волобуєв, А.В. Іщенко, О.М. Колесніченко, О.В. Кузьменко, В.К. Лисиченко, В.Г. Лукашевич, Р.М. Мельник, М.І. Порубов, М.В. Салтевський, В.Ю. Шепітько, М.П. Яблоков та інші. В справах про хуліганство її вивчали М.С. Бушкевич, В.П. Власов, Б.С. Волков, М.М. Єфімов, О.О. Ковалкін, Д.П. Котов, Л.О. Кузнецова, В.В. Налуцишин та інші. Але в їх роботах особа злочинця, як елемент криміналістичної характеристики, тільки згадувалася, а докладно досліджувалася лише з кримінально-правової та кримінологічної точки зору. Потрібно зазначити, що наше дослідження є комплексним підходом до вивчення особи хулігана крізь призму вивчення різних думок науковців та емпіричного матеріалу.

Метою даної статті є дослідження особи злочинця як елемента криміналістичної характеристики хуліганства, що вчинене при проведенні спортивно-масового заходу, а також формулювання її зв'язків з іншими елементами.

Для вирішення зазначеної мети автором поставлені такі завдання: 1) дослідити особу хулігана та створити її типовий портрет; визначити взаємозв'язки особи злочинця з іншими елементами криміналістичної характеристики хуліганства, що вчинене при проведенні спортивно-масового заходу.

Виклад основного матеріалу. У розробці криміналістичної характеристики особи злочинця досить важко виділити інформацію, про що наголошував М.Т. Ведерников, яка має суто криміналістичне значення, адже особа – єдине цілісне явище, всі сторони якого взаємопов'язані і взаємообумовлені [2, с. 76]. Вивчення зазначеного елемента криміналістичної характеристики являє собою складну комплексну проблему. Оскільки криміналістика черпає дані про особу злочинця, головним чином, із криминології, кримінального права, психології, фізіології та у зворотному порядку постачає суміжні галузі знань своїми науковими рекомендаціями, що відбивають специфіку деяких сторін особи злочинця в механізмі вчинення злочину, способі слідоутворення [15, с. 69], тому даний елемент доречно розглядати крізь призму зазначених наук.

Відомості про особу злочинця, як елемента криміналістичної характеристики, на думку В.Ф. Єрмоловича, складають ті дані, які можуть допомогти при визначенні ефективного шляху розшуку злочинця й інших завдань, пов'язаних із розслідуванням кримінальної справи [5, с. 194]. Саме вони дозволяють виділити певні напрями, необхідні для організації ефективного розшуку хулігана, а в подальшому – його викриття.

Загалом, під час опису цього елемента криміналістичної характеристики більшість авторів виходить, в основному, з вікових, соціально-демографічних, морально-психологічних та інших подібних особливостей, що характеризують ту чи іншу особу [10, с. 29–33]. Так, на думку М.А. Селіванова, характеристика особи злочинця включає такі дані: а) соціальні – соціальний стан, освіта, національність, сімейний стан, професія і т.д.; б) психологічні – світогляд (світосприйняття), переконання, знання, навички, звички, емоції, почуття, темперамент і т.д.; в) біологічні – стать, вік, особливі прикмети, фізичні дані: сила, зріст, вага та деякі інші [12, с. 132]. У свою чергу, В.Ю. Шепітько зазначив, що особа злочинця має певні дані демографічного характеру, деякі моральні якості та психологічні особливості [14, с. 258].

Як бачимо, особа злочинця – це широке поняття, що включає комплекс ознак, які характеризують моральний та духовний світ особи у взаємодії з соціальними та індивідуальними життєвими умовами, які тією чи іншою мірою вплинули на вчинення кримінального правопорушення. Значна роль у використанні таких ознак належить особі, яка їх виявляє та фіксує. З огляду на це, їх розуміння та оцінка може мати як хибний, помилковий, так і справжній характер, що відповідає дійсності. Тому при їх оцінці, як зазначає В.А. Журавель, важлива роль належить прогнозу щодо їх значимості й можливості використання з метою розслідування [7, с. 191–193].

Ми погоджуємося з М.М. Єфімовим, який зазначає, що дані про особу, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, передбачене ст. 296 КК України, складаються з таких властивостей: 1) біологічні та фізичні; 2) соціально-демографічні; 3) моральні; 4) психологічні [6, с. 47]. Тому відповідно до такої системи ми їх і будемо розглядати.

На початковому етапі розслідування важливе значення має перша група властивостей – фізичні та біологічні. Адже завдяки цим даним (ознаки зовнішності та одягу злочинця; його функціональні ознаки) можна провести розшук особи по «гарячих» слідах, коли хуліган зник з місця події. При вчиненні хуліганства під час проведення спортивно-масових заходів можна визначити залежність між певними біологічними, фізичними властивостями та особою, яка вчинює злочини зазначеної категорії. Дійсно, іноді злочинцю для вчинення цього виду злочину потрібно мати відповідну фізичну силу (наприклад, при нанесенні тілесних ушкоджень або знищенні майна в кафе) чи володіти певними біологічними ознаками.

Також для особи злочинця, як елемента криміналістичної характеристики, є важливими соціально-демографічні відомості. Спочатку розглянемо статеву приналежність особи.

Проведеним дослідженням з'ясовано, що у 99 % випадків хуліганство було вчинено чоловіками. Тобто при виявленні діяння, що може бути кваліфіковане за ст. 296 КК України, працівники органів внутрішніх справ можуть одразу зробити припущення про причетність до вчинення хуліганства особи чоловічої статі, якщо не буде відомостей про причетність до нього жінки.

Вік, із досягненням якого настає кримінальна відповідальність за хуліганство, чітко визначено в законі. Вікова характеристика особи злочинця має важливе значення і в криміналістичному аспекті. Це пояснюється тим, що різні вікові групи осіб, що вчиняють досліджуваний злочин, не є однаковими. Такий висновок підтверджено результатами нашого дослідження.

Вивчення кримінальних проваджень за досліджуваною категорією справ дало підставу зробити висновок, що хуліганство вчиняють здебільшого особи віком від 18 до 30 років (74 %), від 14 до 18 років – 9 %, від 30 до 40 років – 12 %. У свою чергу, особи віком 40 років та старше вчинювали таке діяння у 5 % випадків. Тобто вчинюються хуліганські дії особами різного віку, але співвідношення вікових груп є досить різним.

Як переконливо свідчать факти, байдуже ставлення з боку громадськості, іноді мовчазне заохочування „підліткового бешкетництва”, часом позиція невтручання, яку займають офіційні особи або окремі громадяни, створюють сприятливі умови для хуліганської діяльності підлітків. Не завжди належним чином поводяться також і потерпілі особи, стосовно яких правопорушники чинять хуліганські дії, іноді їхня поведінка буває провокуючою, сприяючи вчиненню хуліганства [9, с. 33–34]. При проведенні футбольних матчів дана вікова категорія має бути під пильним наглядом працівників правоохоронних органів чи «стюардів», що здійснюють охорону громадського порядку на стадіонах.

Важливим у характеристиці особи злочинця є рівень освіченості. На наш погляд, він впливає на її життєдіяльність, розуміння наслідків своїх вчинків, рівень агресії і негативних проявів. Особи, що вчинюють хуліганські дії, на думку Л.В. Сердюка та А.Т. Тімербаєва, здебільшого мають середню або середню спеціальну освіту [13, с. 63]. Проведеним нами дослідженням встанов-

лено: неповну середню мають 10 % злочинців; середню – 16 %; середню спеціальну – 21 %; незакінчену вищу – 39 %; вищу – 14 %.

Звичайно, не можна оминати увагою і вид діяльності злочинця. Адже його зайнятість, професійна надійність, графік роботи може впливати на вчинення даної категорії злочинів. За результатами вивчення кримінальних справ та вироків, розподіл кількості вчинених злочинів залежно від роду діяльності має такий вигляд: особи без постійного місця роботи складають 28 % від загальної кількості злочинців; працюючі – 15 %; учні (студенти) – 57 %.

Наявність певних сімейних відносин також впливає на особу злочинця, тому нами було здійснено аналіз і за цією категорією. Вивченням кримінальних проваджень встановлено, що одружені особи вчиняли хуліганські дії лише у 19 % випадків.

Також потрібно розглянути питання осудності особи злочинця. Вивченням кримінальних проваджень встановлено, що на обліку у психоневрологічному диспансері перебувало 7 % злочинців, а в наркологічному – 9 %. Продовжуючи дослідження в даному напрямку, не можна оминати стан, в якому знаходилася особа злочинця на момент вчинення суспільно небезпечного діяння.

Проведене дослідження кримінальних проваджень беззаперечно свідчить, що 85 % осіб, засуджених за хуліганство, вчинили цей злочин у стані сп'яніння. У свою чергу, М.В. Салтевський взагалі визначав особу хулігана як «охочого до спиртних напоїв» [11, с. 20].

Ще однією обставиною, яку потрібно з'ясувати при вивченні особи злочинця, є наявність попередньої судимості. Взагалі хуліганство можна вважати «першим класом» кримінальної школи для злочинців. Адже в багатьох випадках злочинці, засуджені за хуліганство, після звільнення знову вчиняють злочинні діяння, іноді набагато тяжчі. У свою чергу, Б.С. Волков у своїй роботі доречно зазначав, що рівень рецидивістів серед засуджених за хуліганство є досить високим [8, с. 145].

Вивченням кримінальних проваджень встановлено, що особи, які вчинили хуліганство, були раніше засудженими в 29 % від загальної кількості; 71 % осіб засудженими не були. Цікавим є той факт, що із засуджених 12 % відбували покарання за вчинення злочину, передбаченого ст. 296 КК України. Отже, перевірка по обліках осіб, раніше засуджених за хуліганство, може бути достатньо ефективною. Саме в рецидивності даного злочину полягає одна з його найнебезпечніших сторін, оскільки щоразу особа вчинюватиме його із ще більшою жорстокістю.

Розглядаючи мотиви вчинення хуліганських дій, слід зазначити, що, незважаючи на всю свою складність, вони завжди характеризуються прагненням виявити явну неповагу до суспільства, до законів, правил поведінки, а також до особистісних рис громадян. Це прагнення реалізується шляхом вчинення дій, що грубо порушують громадський порядок. Воно може характеризуватися комплексом низьких спонукань у вигляді прагнення протиставити себе суспільству, проявити грубу силу, п'яну хвацькість, пустощі тощо.

У процесі вчинення злочину, який почався з мотивів особистого харак-

теру (помста, ревнощі тощо), останні можуть перейти в мотив явної неповаги до суспільства. Тим самим діяння можуть перетворитися із посягання на особу на злочин проти громадського порядку – хуліганство. Відсутність у вчиненому мотиву явної неповаги до суспільства свідчить і про відсутність хуліганства, хоча дії винного тією чи іншою мірою порушували громадський порядок. Ігнорування стримуючих факторів також має велике значення (наприклад, урочисті збори, лекція у вузівській аудиторії, демонстрація кінофільму в переповненій залі).

У свою чергу, певний інтерес становить залежність між мотивами хуліганських дій, віком злочинців, часом та місцем їх вчинення. Аналізуючи дані нашого дослідження, було зроблено висновок, що в 54 % випадків мотивами хуліганства були бажання продемонструвати свою силу, групову солідарність чи просто бешкетництво. Під час проведення футбольних матчів найбільш типовими мотивами є емоційна розрядка, протиставлення себе фанатам іншої команди, захист інтересів власної команди. В основному, дані злочини вчинювалися особами віком 14–30 років, як правило, з 18 до 24 години. Після проведення футбольних матчів визначена категорія осіб може вчиняти дії, передбачені ст. 296 КК України, на вулицях, у громадському транспорті тощо. Під час проведення футбольних матчів доцільно використовувати кінні підрозділи міліції. Вони дають змогу швидко та ефективно розділяти хуліганів на окремі групи, що стає передумовою припинення та попередження цього правопорушення.

Завершуючи розгляд особи злочинця, торкнемося питання вчинення хуліганства групами осіб. Найбільш повно це питання дослідив В.І. Захаревський. Він визначив класифікацію даних груп та їх наповнення певними типовими особами [3, с. 18–20]. Що ж до способів і криміналістичного забезпечення розслідування хуліганства групою осіб, то ці питання були розглянуті М.С. Бушкевичем [1, с. 11]. Хотілося б лише зазначити, що деякі групи видозмінилися та отримали нове наповнення.

Серед причин вчинення групового хуліганства О.К. Зверев виділяє недоліки у профілактичній роботі з раніше засудженими, які перебувають під адміністративним наглядом, іншими особами, поставленими на облік, які ведуть антигромадський спосіб життя, зловживають алкоголем тощо. [4, с. 69] Тому групі хуліганства можуть вчинятися у місцях продажу спиртних напоїв, дискотеках і т. ін.

Висновки. Завершуючи розгляд особи злочинця як елемента криміналістичної характеристики, з отриманих у процесі дослідження даних спробуємо створити портрет ймовірного злочинця, що вчиняє діяння, відповідальність за яке передбачена ст. 296 КК України.

Злочини зазначеного виду переважно вчиняють особи чоловічої статі віком від 14 до 30 років, із середньою або незакінченою вищою освітою. Більшість досліджуваних злочинів, ймовірно, вчиняють особи без постійного місця роботи, а також особи, що навчаються. Характерною рисою розглядуваної особи є вчинення значної частини досліджуваних злочинів у

стані алкогольного сп'яніння. Дані особи проживають у тому самому районі, а також можуть бути раніше засудженими.

Бібліографічні посилання

1. *Бушкевич Н.С.* Криміналістическое обеспечение расследования хулиганства, совершенного группой лиц : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. «Уголовный процесс, криминалистика» / Н.С. Бушкевич. – Минск, 2008.
2. *Ведерников Н.Т.* Личность преступника как элемент криминалистической характеристики преступления / Ведерников Н.Т. // Криминалистическая характеристика преступлений : сб. науч. тр. – М., 1985. – С. 76–79.
3. *Захаревский В.И.* Характеристика и методы разрешения следственных ситуаций по делам о хулиганстве : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. «Криминальный процесс, криминалистика» / В.И. Захаревский. – М., 1990.
4. *Зверев А.К.* Пресечение группового хулиганства / Зверев А.К. // Сборник МВД СССР. – № 4. – 1985. – С. 69–72.
5. *Ермолович В.Ф.* Криминалистическая характеристика преступлений. / Ермолович В.Ф. – Мн., 2001. – С. 238–240.
6. *Єфімов М.М.* Організація і тактика розслідування хуліганства : навч.-практ. посібник / М.М. Єфімов. – Дніпропетровськ, 2013.
7. *Журавель В.А.* Проблеми теорії та методології криміналістичного прогнозування / Журавель В.А. – Х., 1999. – С. 191–193.
8. Личность преступника (уголовно-правовое и криминологическое исследование) / под ред. Б.С. Волкова. – Казань, 1972.
9. *Макаренко Є.І.* Методика збору первинних матеріалів за фактами порушень громадського порядку, що можуть бути кваліфіковані як хуліганство : методичні рекомендації / Єфімов М.М., Макаренко Є.І., Статівка І.І. та ін. – Дніпропетровськ, 2010.
10. *Мишин А. В.* Расследование поджогов личного имущества граждан / Мишин А. В. – Казань, 1991.
11. *Салтевський М.В.* О структуре криминалистической характеристики хулиганства и типичных следственных ситуациях / Салтевський М.В. // Криминалистика и судебная экспертиза. – Вып. 25. – 1982. – С. 13–21.
12. *Селиванов Н.А.* Советская криминалистика: система понятий / Селиванов Н.А. – М., 1982.
13. *Сердюк Л.В.* Расследование хулиганства и его профилактика : учебное пособие / Сердюк Л.В., Тимербаев А.Т. – Хабаровск, 1989.
14. *Шепитько В.Ю.* Криминалистика : курс лекцій / Шепитько В.Ю. –Изд. 2-е, перераб. и доп. – Х., 2005.
15. Экологические преступления: квалификация и методика расследования / Гавриш С.В., Грузкова В.Г., Дудников А.Л. и др. / под ред. В.Е. Коноваловой, Г.А. Матусовского. – Х., 1994.

Кононенко Н. А. Личность преступника как элемент криминалистической характеристики хулиганства, совершенного во время проведения спортивно-массового мероприятия. Рассмотрены некоторые аспекты криминалистической характеристики хулиганства, совершенного во время проведения спортивно-массового мероприятия. Рассмотрена личность преступника как элемент криминалистической характеристики, а также ее связь с другими элементами.

Ключевые слова: хулиганство, общественный порядок, криминалистическая характеристика, личность преступника, вменяемость.

Kononenko N. O. Criminal identity as an element of forensic description of hooliganism committed during sports events. The article deals with coverage of some aspects of the criminalistic characteristic of the hooliganism was committed during the leadthrough of the sporting measure. The personality of the criminal is examined, and its relation with other

elements is examined too.

Hooliganism is one of the most widespread criminal offences that can be perfect during realization of sports events. It is explained by the row of factors, both subjective and objective character. Among them it is possible to distinguish the presence of crowd, plenty of contradictory emotions, opposite interests of fans of commands-rivals, being of persons in the state of alcoholic intoxication and others like that. Almost each of the marked factors is definitely related to the face of hooligan. Therefore clear that the certain element of criminalistics description of crime occupies one of basic places in her construction.

The aim of this article is research of face of criminal as to the element of criminalistics description of hooliganism that is perfect during realization of sports-activity event, and also formulation of her connections, with other elements.

For the decision of the marked aim, an author is put such tasks: to investigate the face of hooligan and create it typical portrait; to define intercommunications of face of criminal with other elements of criminalistics description of hooliganism that is perfect during realization of sports-activity event.

The most investigated crimes probably accomplish persons without permanent job, and also persons that study. The personal touch of the examined person is a feasance of considerable part of the investigated crimes in the state of alcoholic intoxication. These persons live in this district, and also can be before convict.

Keywords: *hooliganism, public order, forensic description, criminal identity, sanity.*

Надійшла до редакції 24.01.2015

Матвієнко С. А.
начальник сектора
(НДЕКЦ при УМВС України
в Миколаївській області)

УДК 343.983

ЩОДО ПРОБЛЕМНИХ ПИТАНЬ ПРОВЕДЕННЯ СУДОВО-БАЛІСТИЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ З ІДЕНТИФІКАЦІЇ МИСЛИВСЬКОЇ НАРІЗНОЇ ЗБРОЇ НА СТАДІЇ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Розглянуто проблемні питання та підстави проведення судових експертиз з ідентифікації мисливської нарізної зброї іноземного виробництва. Пояснено необхідність криміналістичного інтересу до даної категорії зброї. Наведено аспекти проведення судових експертиз та приклади практичного використання криміналістичних міток під час групової ідентифікації зброї. Висунуто пропозиції щодо вдосконалення та полегшення судово-експертної діяльності у даному напрямку у рамках взаємодії із виробниками зброї та на підставі нормативного врегулювання проблемних аспектів.

Ключові слова: *нарізна мисливська зброя; криміналістичні мітки; конструктивні особливості; сліди від деталей зброї; ідентифікаційні ознаки; гравіювання.*

Постановка проблеми. Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Деякі проблемні питання криміналістичного ідентифікаційного дослідження нарізної мисливської вогнепальної зброї було

розглянуто у роботах відомих криміналістів: Закутського Д.М., Філіппова В.В., Устінова О.І., Белкіна Р.С., Біленчука П.Д., Гусарова В.П., Горбачева І.В., Ермоленка Б.Н., Кофанова А.В. та ін. Проте у роботах даних вчених здебільшого вивчалися екземпляри зброї вітчизняного виробництва, водночас, залишаючи питання дослідження нарізної мисливської вогнепальної зброї іноземних виробників відкритим.

Безпосередньо саме поняття «ідентифікація» відомий криміналіст Р.С. Белкін розглядає як співставлення об'єкта та його відображень. В основі такого співставлення – численні криміналістичні постулати про використання матеріалістичної теорії відображення властивостей живої та неживої матерії [1, с. 85].

Більш конкретно є точка зору П.Д. Біленчука: «Криміналістична ідентифікація – специфічний метод, що дозволяє розв'язувати вузькі ідентифікаційні задачі, суть яких зводиться до встановлення тотожності конкретного об'єкта, що має стійку зовнішню форму. Такі задачі виникають при розслідуванні окремих видів злочину, коли необхідно встановити вид, клас чи модель пістолета, конкретний екземпляр зброї, з якої було зроблено постріл у потерпілого» [2, с. 84].

Відомий криміналіст М.В. Салтевський у своїх працях акцентує увагу на тому, що для встановлення виду (здійснення ідентифікації) зброї треба знати, які сліди і на яких об'єктах залишає певна модель зброї, яке їх розташування на гільзах та снарядах [3, с. 241].

Е.О. Разумов зазначає, що дослідження слідів на стріляних гільзах з метою встановлення тотожності екземпляра зброї є одним із пріоритетних питань, що має бути поставлене на вирішення судової балістичної експертизи [4, с. 102].

Виклад основного матеріалу. «На практиці» криміналістична балістична ідентифікація вивчає деталізовані аспекти матеріального відображення об'єктів, коли найнезначніші сліди, що відображаються у вигляді трас, валиків чи борозенок, сягають максимальних розмірів лише до 1–2 мм.

Ідентифікація зброї до того ж має на меті окреме вивчення їх складових деталей, що залишають сліди на стріляних гільзах чи кулях, та безпосередньо їх найменших контактних елементів.

Ми пропонуємо розглянути проблемні питання криміналістичного дослідження саме нарізної мисливської вогнепальної зброї іноземних виробників.

Актуальність криміналістичного дослідження саме зразків даного виду зброї зумовлена такими причинами:

- збройний конфлікт на Сході України, що триває з квітня 2014 року на теренах Луганської та Донецької областей (де проводиться антитерористична операція (далі – АТО));
- велике розповсюдження даного типу зброї через надійність, якість, ергономічність та зовнішнє оздоблення, що приваблює покупців та власників;
- велика відстань, з якої можна проводити прицільні постріли (до 1000 метрів і більше) через потужність патронів калібрів «.30-06 Spr», «.300

WinMag», «.338 Winchester» та ін.;

- доступність даного виду зброї для купівлі через численні фірми-представники на території України;

- відсутність достатньої кількості довідкової інформації, що могла б стати у нагоді при проведенні судово-балістичних досліджень з ідентифікації зброї при розслідуванні кримінальних справ, пов'язаних із її застосуванням.

Останнім часом через ситуацію, що склалася на теренах Сходу країни, дії процесуальних осіб з призначення та подальшого проведення судово-балістичних експертиз мають бути більш виваженими: слідчий має ставити собі за мету вирішення чималої кількості питань, а судовий експерт має надавати максимальну за кількістю та змістом визначену інформацію по справі.

З причин збільшення кількості випадків, що потребують проведення судово-балістичних експертиз, варто передусім виокремити такі:

- зростання кількості зброї, що перебуває на «руках» громадян та учасників бойових дій, в т.ч. незареєстрованої;

- неконтрольованість правоохоронними підрозділами території обігу зброї, каналів її надходження та точок кінцевого збуту;

- безвладдя, а отже, і відчуття «непокараності» у разі вчинення протиправних дій громадянами, в тому числі із використанням чи застосуванням вогнепальної нарізної зброї.

Звісно, про злочини, що вчиняються із використанням вогнепальної зброї та потребують розслідування, на Сході України у повному обсязі офіційним представникам правоохоронних органів буде відомо лише після встановлення остаточного контролю над вказаною територією, де наразі провадиться АТО.

АТО, насамперед як комплекс скоординованих спеціальних заходів, спрямованих на попередження, запобігання та припинення злочинних діянь, здійснюваних з терористичною метою [5, с. 1], має супроводжуватися оперативним розслідуванням кримінальних проваджень; безвідкладними оперативно-розшуковими чи слідчими діями, бо через певний час буде вже неможливо віднайти осіб, причетних до скоєння злочинів (чи то свідків, чи осіб, що мають бути притягнені до кримінальної відповідальності за скоєння протиправних дій), через можливу міграцію, евакуацію, відкриті зони державного кордону України із сусідньою державою (РФ) та нинішню обмеженість дій правоохоронних органів у діяльності на вказаній території.

Саме тут має важливе значення реалізація норм діючого Кримінального процесуального кодексу України, а саме, положень п. 4 ч. 3 статті 69 КПК [6, с. 3], де зазначено права експерта у кримінальному провадженні: «викладати у висновку експертизи виявлені в ході її проведення відомості, які мають значення для кримінального провадження і з приводу яких йому не були поставлені запитання»; не у вживаному прийнятому значенні: «що спитали – те і відповіли», а, навіть, вірною моральною точкою зору судового експерта має бути формулювання: «Дати відповідь про все, що довелося дізнатися».

Дані дії мають бути зумовлені тим, що особа, що призначає судово-

балістичну експертизу, не має спеціальних знань та не завжди усвідомлює весь комплекс детальної та конкретизуючої інформації, що може бути надана експертом стосовно досліджуваних об'єктів.

Постановка вірної категорії питань, якщо не обмежуватися стандартними – «Чи є зброя вогнепальною?» та «Чи придатна вона до стрільби?», на вирішення судово-балістичної експертизи з ідентифікації зброї гарантує слідчому не лише виявлення конкретної зброї, з якої було зроблено постріли, що стали наслідком скоєного правопорушення, а й інші відомості:

- перелік можливих для визначення фактів застосування її у минулому;
- встановлення конкретної категорії, моделі зброї, її виробника;
- оперативне винайдення можливих каналів надходження зброї на територію міста, регіону, країни; та осіб, що супроводжували ці процеси, тощо.

Деяко некоректним, на думку автора, є і погляд, викладений у відомому підручнику із судової балістики [7, с. 160], що для встановлення індивідуальної тотожності експертизи вогнепальної зброї і набоїв потрібно вирішити питання: «Чи стріляні кулі та гільзи (із двох місць подій) з одного зразка вогне-стрільної зброї?».

Адже поняття «зразка» у криміналістичному зброєзнавстві та технічній номенклатурі зброї занадто широке: «пістолет конструкції Токарева зразка 1933 р. (ТТ)», і у глибинному і правильному розумінні поставленого питання експерт надасть відповідь, що «об'єкти, які вилучені у різних місцях, стріляні з одного зразка зброї – наприклад карабіна «МП КО-44»; а ось чи єдиний екземпляр зброї, з якої зроблено постріли, і чи містять досліджувані об'єкти між собою ідентифікуючі ознаки – експерт має незначне моральне право не вказувати. І тоді цей етап проведеного дослідження є марним та неінформативним по справі.

Окрім цього, додатковими питаннями, що можуть бути поставлені слідчим на вирішення судової експертизи, мають бути викладені, можливо, у такій редакції:

- Чи наявні на досліджуваних гільзах/кулях криміналістичні мітки?
- Чи наявні на складових деталях досліджуваної зброї з числа слідоутворюючих ознаки додаткової обробки (кернування, гравіювання тощо), що відображаються на стріляних кулях/гільзах?
- Чи можливо за наявними криміналістичними мітками визначити модель та виробника досліджуваної зброї?

Під поняттям «криміналістичної мітки» автор розуміє задалегідь визначене позначення, зміст, конфігурація та локалізація якого несе в собі інформацію, що класифікує чи ідентифікує зброю.

Слідчий може додатково ініціювати створення експертом оперативно-розшукових таблиць за виявленими криміналістичними мітками та слідовою інформацією про зброю, з якої досліджувані кулі/гільзи були стріляні.

Водночас слідчий, коли ставить на вирішення судової експертизи питання з ідентифікації зброї за наявними вилученими стріляними гільзами/кулями, має очікувати, що на його адресу, відповідно до викладеного у п.

2 ч. 3 статті 69 КПК [6, с. 3], надійде клопотання про необхідність надання додаткових матеріалів – патронів, для отримання порівняльного матеріалу, якщо необхідний тип патронів не було вилучено разом із досліджуваною зброєю.

Судовий експерт у своєму клопотанні має акцентувати увагу на необхідності надання слідчим для проведення експертного експерименту та отримання порівняльного матеріалу не лише аналогів патронів досліджуваних гільз, а саме ідентичні за типом виробника та спорядження.

Тобто, якщо досліджуваними стріляними гільзами є гільзи патронів калібру 7,62x39 мм, наприклад виробництва «Sellier & Bellot JSC» (Чеська Республіка, клеймо – «S&B»), з практичної точки зору навіть безглуздо сподіватися, що ідентична в усьому слідова картина внаслідок пострілу може залишитися на поверхні патронів виробництва, наприклад, ЗАТ «Барнаульський патронний завод» (РФ, клеймо – «БПЗ»).

Адже навіть патрони одного калібру та від єдиного виробника можуть мати різне спорядження кулями/капсулом та порохом зарядом [8].

Та, і попри це, при проведенні багатооб'єктових експертиз багато часу втрачається на встановлення первинної групової приналежності стріляних гільз певним моделям зброї, а вже потім на проведення лінійних ідентифікаційних досліджень: «екземпляр зброї – досліджувана група об'єктів (гільзи/кулі)».

При вирішенні судовим експертом важких завдань з ідентифікації зброї могли б стати у нагоді певні «криміналістичні мітки» на гільзах чи кулях, стріляних з мисливської нарізної вогнепальної зброї, що забезпечуються внесенням змін у слідоутворюючі частини та механізми вогнепальної зброї – канал ствола, патронник ствола, «чашка» затвору тощо; та відповідним відображенням на стріляних з даних екземплярів зброї кулях чи гільзах цих змін у вигляді позначок певної конфігурації, змісту чи розташування.

Дані позначки дають можливість первинного точного групування об'єктів та впорядкування етапів судово-балістичного дослідження з ідентифікації зброї.

Первинна ідея щодо необхідності обов'язкового загального запровадження криміналістичних міток у мисливській нарізній вогнепальній зброї постала в автора під час написання однієї з багатьох багатооб'єктових судово-балістичних експертиз за фактом скоєння хуліганських дій із нанесенням тілесних ушкоджень на території м. Миколаєва, під час скоєння якого зловмисниками було застосовано декілька мисливських карабінів різних моделей та зроблено більше двох десятків пострілів. Відповідно, під час дослідження великої кількості об'єктів, як у даному випадку, постала необхідність первинного групування, саме тоді у пригоді і стала виявлена цікавинка.

Під час первинного дослідження гільз щодо наявності на їх поверхні слідів від деталей зброї, придатних для її ідентифікації, на капсулі було помічено групу трас та фігур, що здалися умовно літерою «Ф» (рис. 1, 2, 3).

Дослідженням робочої поверхні «чашки» затвору досліджуваного кара-

біна «АКМС-МФ1», виробництва НВО «Форт» (м. Вінниця, Україна) (рис. 4), за допомогою мікроскопа «МБС-10» у штучному режимі освітлення, поблизу вікна для проходу бійка-ударника було виявлено аналогічне зображення умовної літери «Ф», найбільшими розмірами до 0,7x0,4 мм (рис. 5, 6). Порівняльним дослідженням виявлених зображень було встановлено їх збіг за конфігурацією, напрямком та локалізацією.

Важко відповісти на питання: чи стала дана виявлена ознака, в якості утвореної «криміналістичної мітки», наслідком експлуатації досліджуваного карабіна чи дефектом під час його виробництва, однак вона дала змогу уникнути експертом процесу винесення до слідчого клопотання про надання додаткових витратних матеріалів (патронів) та його забезпечення, першочергового проведення експериментального відстрілу досліджуваної зброї для отримання порівняльного матеріалу та дозволила зробити швидку первинну групову класифікацію досліджуваних об'єктів – гільз.

Одним з інших цікавих фактів, виявлених автором під час практичного дослідження зразків різних моделей фірм-виробників мисливської нарізної зброї, можна вважати те, що безпосередньо модель «Ruger AMERICAN Mod. 6901» (рис. 7, 8) має особливості виготовлення – де обробка «чашки» затвора проводиться таким чином, що залишає по собі слідову картину у вигляді численної кількості кіл, що перетинаються між собою (рис. 9). Відповідне відображення маємо у слідах на стріляній гільзі патрона калібру «.30-06 Sprg» (рис. 10).

Вдалим є вже запроваджений шлях, відповідно до вимог п. 4.14 ДСТУ 78-41-002-97 [9, с. 6], про надання «криміналістичних міток» стріляним гільзам з переробленої зброї військового призначення у момент проведення заряджання та подальшого пострілу, що вдало використовується на вітчизняних зброярних підприємствах – виробниках мисливської нарізної вогнепальної зброї на території країни: КНВО «Форт» МВС України; ТОВ «Ерма-Інтер», м. Київ; ПАТ «Завод Маяк», м. Київ; ТОВ «Собр», м. Дергачі, Харківської області; ТОВ «Ижохоторужие», м. Харків. Даний ефект досягнуто за допомогою додаткової канавки у патроннику ствола мисливського карабіна («Сайга»); окремим кернуванням стінки патронника та ствола карабіна («АКМС-МФ», «АКМТ-МФ», «АКМ-МФ», «МКМ-072 Сб» тощо) чи додатковим ступінчастим конусом у структурі патронника ствола карабіна («Вулкан», «Вулкан-М», «Вулкан-С») [10].

Криміналістичні мітки на стріляних гільзах дають можливість візуально, навіть вже під час проведення огляду місця події, орієнтувати слідчі та оперативні підрозділи.

А факт відсутності будь-яких «криміналістичних міток», безумовно, ускладнює можливість проведення балістичних ідентифікаційних досліджень стріляних гільз та куль зі зброї, інформація щодо криміналістичного дослідження якої взагалі обмежена.

І величезний обсяг дослідницької роботи з експертної оцінки кінцевої «продукції» та слідової інформації, що має бути отримана, ще ніким не виконано.

Важливо звернути увагу на більше коло досліджуваних моделей мис-

ливської нарізної вогнепальної зброї, адже через її різноманіття, передусім під час розслідування військових злочинів чи злочинів, спрямованих проти життя чи здоров'я людини, саме ідентифікаційні експертні дослідження мають важливе значення для справи.

На думку автора, загальне запровадження присвоєння специфічних та індивідуальних криміналістичних міток тій зброї, яка не лише виготовляється на теренах України шляхом переробки з військових зразків вогнепальної зброї, а і на тій зброї, яка імпортується до країни, має стати умовою перед її реалізацією та постановкою на облік дозвільною системою МВС.

Якщо для внутрішнього ринку та обігу зброї це вже є обов'язковою умовою для виготовлення; для зразків зброї, що надходить з-за кордону, можна запровадити обов'язкову процедуру відповідного кернування, маркування чи навіть лазерного гравіювання окремих ділянок слідоутворюючих деталей зброї перед або під час проведення сертифікації зброї у відповідних органах сертифікації МВС чи Міністерства юстиції України; чи її попереднього митного оформлення.

Ілюстраційні зображення

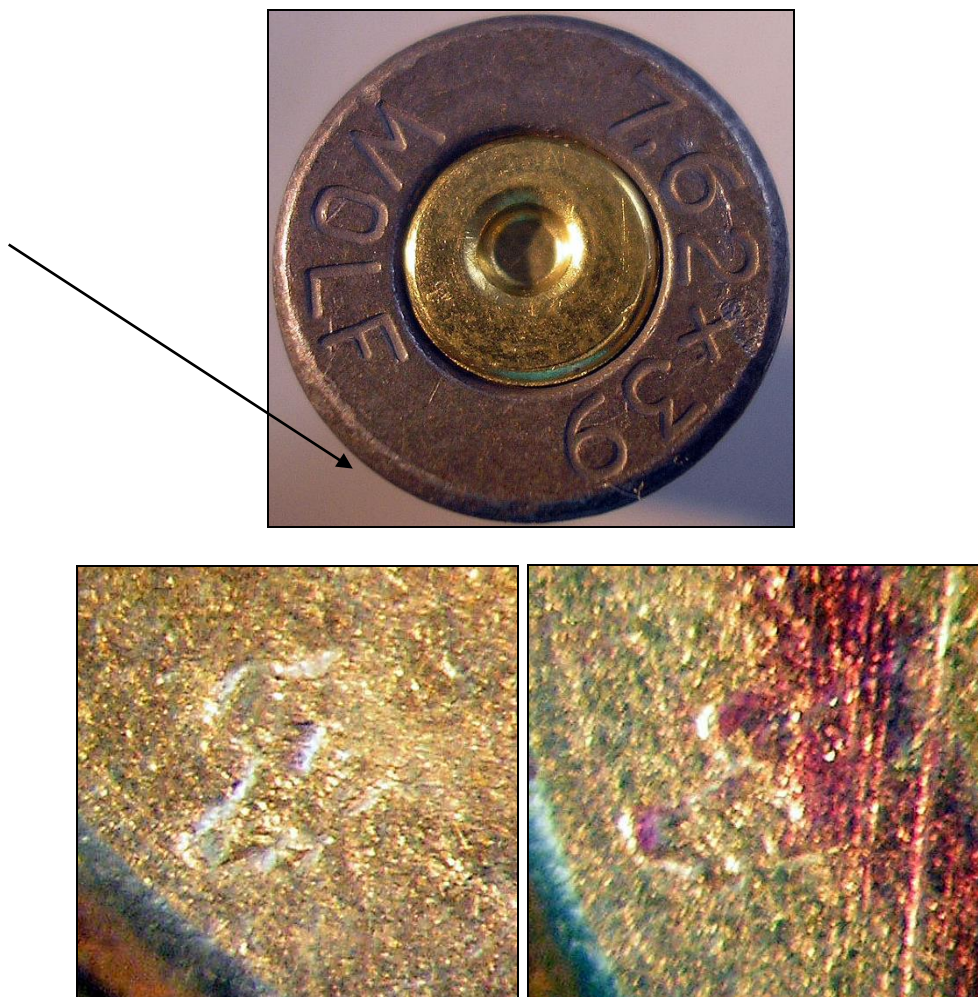

Рис. 1, 2, 3. Виявлений слід-відображення на денцях стріляних гільз із числа досліджуваних

Рис. 4. Досліджуваний карабін «АКМС-МФ 1»

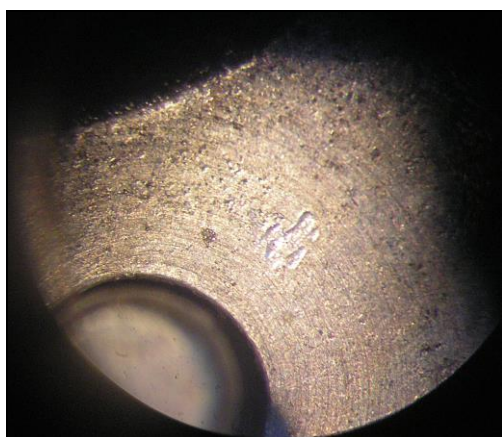

Рис. 5, 6. Локалізація виявленого «малюнка» на «чашці» затвора

Рис. 7, 8. Карабін «Ruger American mod. 6901»

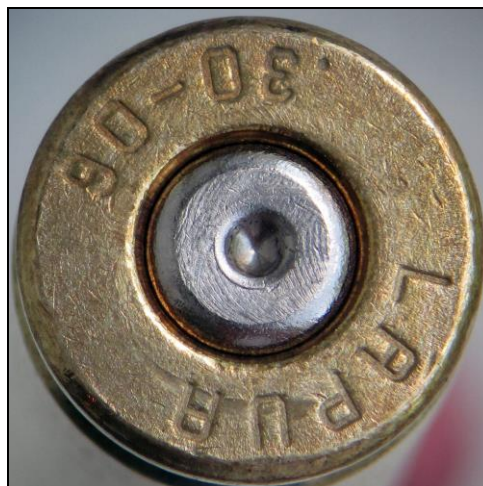

Рис. 9, 10. «Чашка» затвора карабіна та денце стріляної з нього гільзи

Бібліографічні посилання

1. Криміналістика : учебник для вузов / Аверьянова Т.В., Белкин Р.С., Корухов Ю.Г., Россинская Е.Р. ; под ред. Р.С. Белкина. – М., 2000.
2. Криміналістика : підручник / Біленчук П.Д., Дубовий О.П., Тимошенко П.Ю., Салтевський М.В. – К., 1997.
3. *Салтевський М.В.* Криміналістика (у сучасному викладі) : підручник / М.В. Салтевський. – К., 2005.
4. *Разумов Э.А.* Практическое руководство по криминалистике : учеб.-практ. пособие / Э.А. Разумов; под ред. И.П. Красюка. – К., 2011.
5. Про боротьбу з тероризмом : Закон України // ВВР. – 2003. – № 25. – Ст. 180 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/638-15>.
6. Кримінальний процесуальний кодекс України // ВВР. – 2013. – № 9–13. – Ст. 88 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/page3>.
7. *Біленчук П.Д.* Балістика: криміналістичне вогнестрільне зброєзнавство : підручник / Біленчук П.Д., Кофанов А.В., Сулява О.Ф.; за ред. П.Д. Біленчука. – К., 2003.
8. *Sellier & Bellot* Rifle ammunition [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sellier-bellot.cz/rifle-ammunition.php?product=12>.
9. Зброя спортивна та мисливська. Вимоги безпеки. Методи випробувань на безпеку : ГСТУ 78-41-002-97 [Чинний від 1997-12-01]. – К., 2013.
10. Криміналістичні мітки на мисливській зброї, виготовленій шляхом перероблення автоматів Калашникова : метод. рекомендації. – К., 2010.

Матвиенко С. А. О проблемных вопросах проведения судебно-баллистической экспертизы по идентификации охотничьего нарезного оружия на стадии досудебного расследования. Рассмотрены проблемные вопросы и основания проведения судебных экспертиз по идентификации охотничьего нарезного оружия иностранного производства. Объяснена необходимость криминалистического интереса в отношении данной категории оружия. Указаны особенности проведения судебных экспертиз и примеры практического использования криминалистических меток при групповой идентификации оружия. Выдвинуты предложения по совершенствованию и облегчению судебно-экспертной деятельности в данном направлении в рамках взаимодействия с производителями оружия и на основании нормативного урегулирования проблемных вопросов.

Ключевые слова: охотничье огнестрельное оружие, выстрел, следы деталей оружия, идентификация, криминалистические метки.

Matviyenko S. A. About problematic issues in ballistics identification for hunting rifles weapon at the stage of pre-trial investigation. In the article the author considered a problem questions and the grounds for the forensic identification of hunting rifles foreign production. The author explained the need for forensic interest in relation to this category of weapons. Peculiarities of the forensic and examples of practical use of forensic marks for group identification weapons are explained. Some proposals was puts for improve and facilitate forensic activities in this direction in the framework of cooperation with the manufacturers of weapons and on the basis of the law regulatory settlement of problematic issues.

The lack of any "forensic marking" certainly complicates the possibility of ballistic identification studies of spent cartridges and bullets from the weapon, information on forensic studies which is generally limited.

A huge amount of research on peer review of the final "product", and trace information to be received, has not yet been done, but it should be done.

It is important to pay attention to more models studied range hunting rifles, as through the use of their diversity, above all, during the investigation of war crimes or crimes against life and health, in the present study is the identification experts are the latest in the case.

In the author opinion, the overall implementation of the specific assignment and individual

forensic marks on some weapon that is not only made in Ukraine by processing samples of military firearms, but also weapon, which is imported into the country has become a prerequisite to its implementation and formulation on MIA permit system.

If the internal market and arms trafficking it is a prerequisite rule for making those marks; for samples of weapons coming from abroad may introduce a mandatory procedure under punching, marking or even laser engraving of individual sections parts of weapons before or during the certification weapon in the relevant certification bodies Ministry of Interior or Ministry of Justice of Ukraine; or during her previous customs clearance.

Keywords: *rifled hunting weapons; forensic tags; design features; traces of weapons components; identification signs; engraving.*

Надійшла до редакції 23.03.2015

Мороз С. М.

ад'юнкт

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

УДК 343.985

ПРОБЛЕМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ СЛІДЧИМ КОНФІДЕНЦІЙНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА З ІНШИМИ ОСОБАМИ

Визначено проблеми правового регулювання використання слідчим конфіденційного співробітництва з іншими особами та надання рекомендацій щодо окремих напрямків удосконалення чинного законодавства. Зазначено, що розширення повноважень слідчого у сучасних умовах є необхідним атрибутом вдосконалення його діяльності, але законодавець не вирішив низку проблем, з якими зіткнувся слідчий при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій та використанні ним конфіденційного співробітництва з іншими особами.

Ключові слова: *негласні слідчі (розшукові) дії, конфіденційне співробітництво, анонімний допит, форми використання конфіденційного співробітництва слідчим, правове регулювання, кримінальний процес.*

Постановка проблеми. Набуття чинності новітнім КПК запровадило у практику слідчого новий напрямок діяльності – систему проведення негласних слідчих (розшукових) дій, передбачених статтями 260–274 КПК. Також запроваджено ст. 275 КПК Використання конфіденційного співробітництва [1].

Безперечно, розширення повноважень слідчого у сучасних умовах є необхідним атрибутом вдосконалення його діяльності, але законодавець не вирішив низку проблем, з якими зіткнувся слідчий в частині проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання ним конфіденційного співробітництва з іншими особами.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питання, пов'язані з дослідженням правових проблем використання конфіденційного співробітництва, розглядалися у межах теорії

оперативно-розшукової діяльності в роботах таких авторів: К.В. Антонов, Б.І. Бараненко, Е.О. Дідоренко, М.П. Водько, О.Ф. Долженков, А.М. Кислий, Я.Ю. Кондратьєв, І.П. Козаченко, В.Л. Ортинський, В.Л. Регульський, В.Є. Тарасенко, І.Р. Шинкаренко та ін.

В останні два роки деякі аспекти використання слідчим можливостей конфіденційного співробітництва під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій досліджувалися у статтях та монографіях О.М. Бандурки, В.Д. Берназа, Є.Д. Лук'янчикова, І.І. Мусієнко, М.А. Погорецького, Д.Й. Никифорчука, Є.Д. Скулиша, В.М. Тертишника, В.Г. Уварова та ін. [2–4].

У 2014–2015 роках захищено низку робіт з теоретико-правових та організаційно-тактичних проблем здійснення НСРД та використання під час кримінального провадження слідчим конфіденційної співпраці з іншими особами (докторські: О.А. Білічак, Д.Б. Сергеева [5; 6]; кандидатські: В.І. Максимов, С.С. Тарадойна [7; 8]).

У той же час в означених роботах не розглянуто у повному обсязі моральні, етичні, теоретичні, організаційні та тактичні проблеми використання конфідентів при здійсненні НСРД різних видів та не визначено злочини, при розслідуванні яких можна їх залучати для вирішення конкретних завдань, а також засади побудови системи нормативно-правового забезпечення використання слідчим конфіденційного співробітництва з іншими особами.

Метою статті є визначення проблем правового регулювання використання слідчим конфіденційного співробітництва з іншими особами та надання рекомендацій щодо окремих напрямків удосконалення чинного законодавства.

Виклад основного матеріалу. Як показало дослідження, в процесі провадження досудового слідства зустрічаються випадки відмови органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, у наданні відомостей про осіб, що співпрацюють на конфіденційній основі (48 % випадків по вивчених кримінальних справах), відомостей про використання при здійсненні оперативно-розшукової діяльності спеціальної техніки і спеціальних засобів [9, с. 91–119].

Як правило, в постановах керівників органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, йшла мова про існування якоїсь невизначеної загрози особистим і громадським стосункам, незважаючи на наявність досить великої нормативної бази, що дозволяє обґрунтувати необхідність засекречування конфіденційної інформації

За даними проведеного у період до 2012 р. опитування, 71 % респондентів з числа співробітників органів досудового слідства зазначали, що співробітники оперативно-розшукових підрозділів без яких-небудь вагомих підстав відмовляли в наданні певної частини оперативної інформації, що утрудняло роботу по перевірці і оцінці доказів.

За даними проведеного дослідження, 44 % вивчених кримінальних справ містили формулювання, що особа не може бути допитана як свідок внаслідок того, що здійснює конфіденційну співпрацю; 40 % кримінальних справ містили формулювання про те, що особа є конфідентом; 10 % криміна-

льних справ – резидентом; 6 % кримінальних справ – інформатором (2012 р. – довірена особа).

Як показав аналіз робіт з оперативно-розшукової діяльності та кримінального процесу, існувало декілька точок зору, що розкривають співвідношення оперативно-розшукової і доказової діяльності, зокрема:

- використання результатів оперативно-розшукової діяльності як доказів за умови правильності перевірки порядку їх передачі від органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, в орган попереднього розслідування;
- перетворення результатів оперативно-розшукової діяльності в докази при належній оцінці оперативно-розшукової інформації по встановлених кримінально-процесуальним законом правилах доведення;
- результати оперативно-розшукової діяльності взагалі не можуть бути перетворені в докази внаслідок того, що докази збирає сам слідчий у процесі провадження розслідування;
- перетворення оперативно-розшукової інформації в докази шляхом фактичного залучення останньої до матеріалів кримінальної справи [9, с. 100].

Це було підтверджено низкою соціологічних досліджень. Фактично це доказувало, що існуюча система паралельних проваджень сприяла дублюванню функцій та розосередженню сил.

Означене та вимоги Європейського суду з прав людини щодо стандартів використання спеціальних слідчих методів та прийомів стало підґрунтям введення глави 21 «Негласні слідчі (розшукові) дії» до чинного Кримінального процесуального кодексу [10; 1].

Згідно з означеною главою, негласні слідчі (розшукові) дії можуть здійснювати: слідчі особисто, слідчі спільно з уповноваженими оперативними підрозділами, уповноважені оперативні підрозділи на підставі доручення слідчого, прокурора, відповідний оперативний або оперативно-технічний підрозділ на підставі завдання уповноваженого оперативного підрозділу [11, с. 168; 1].

Відповідно до ч. 6 ст. 246 КПК України, вказані суб'єкти можуть залучати будь-яких інших осіб для проведення НСРД.

Це підтверджує зміст ст. 275 КПК України, що дає право слідчому під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій використовувати інформацію, отриману внаслідок конфіденційного співробітництва з іншими особами, або залучати цих осіб до проведення негласних слідчих (розшукових) дій [1].

Законодавець передбачив дві форми конфіденційного співробітництва під час НСРД: 1) використання під час проведення НСРД інформації, що отримана внаслідок конфіденційного співробітництва з іншими особами; 2) залучення осіб, з якими встановлено конфіденційне співробітництво, до проведення негласних слідчих (розшукових) дій.

В той же час ми згодні з думкою науковців, що не бажано обмежувати використання конфідентів межами НСРД [12; 13]. Окрім того, детально не регламентовано використання конфідентів за окремими НСРД.

Як відомо, сприяння громадян органам, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, прийнято підрозділяти на три види – гласне, анонімне і

негласне (конфіденційне).

Гласне сприяння виявляється особою при підготовці і проведенні оперативно-розшукових заходів та негласних слідчих (розшукових) дій, в ході яких ця особа не вимагає (чи взагалі не вимагається) збереження в таємниці її участі в цих заходах, а в наступному при необхідності вона може безперешкодно надати свідчення при провадженні розслідування і в суді.

Анонімне сприяння здійснюється шляхом надання інформації, коли особа не бажає розкривати своє ім'я або брати участь надалі у кримінальному процесі. Анонімна інформація може передаватися по телефону, у письмовій формі, у процесі безпосередньої зустрічі з оперативним співробітником або через посередника.

Конфіденційність сприяння встановлюється за умови вираженого бажання громадянина. Конфіденційність означає, що відомості про осіб, що сприяють правоохоронним органам в здійсненні оперативно-розшукових заходів, не підлягають розголошенню.

У спеціальній юридичній літературі наведено класифікацію таких осіб, зокрема:

- по мірі участі в оперативно-розшуковій діяльності;
- по формі сприяння;
- по тривалості сприяння.

По статусу таких осіб прийнято підрозділяти на осіб, що сприяють на конфіденційній основі, довірених осіб, фахівців, перекладачів і т. ін. [14, с. 210].

Як приклад розглянемо етичну сторону використання оперативної інформації, що надається конфідентами, при провадженні розслідування злочинів. У зв'язку з прийняттям ст. 275 КПК України повстало також питання щодо використання конфідентів під час НСРД, а можливо й при забезпеченні проведення інших заходів, наприклад обшук, допит, прийняття рішення та інформаційного забезпечення тимчасового доступу до речей і документів з метою ознайомлення з ними або вилучення їх на підставі ухвали слідчого судді і т. ін. [1, ст. 159].

Історичний досвід та реалії сьогодення, розвиток інноваційних технологій, які дозволяють створити глобальну систему контролю за кримінально активними особами, свідчать, що значення конфідентів не зменшується. Так, ще на початку минулого століття один з учених-юристів того часу І.Н. Якимов писав, що здійснення конфіденційної діяльності є мистецтвом, заснованим на практичному досвіді та спеціальних знаннях [15, с. 140].

Про це свідчить досвід провідних поліцій світу та їхні результати у протидії злочинності та встановленні контролю над нею за допомогою осіб, що сприяють правоохоронним органам та спецслужбам на конфіденційній основі [16].

Так, у французькій поліції роль агентів відведено так званим "бригадам розшуку і захоплення". Співробітники вказаних підрозділів поліції здійснюють оперативне спостереження за відповідним злочинним середовищем, будучи впровадженими в нього зсередини [17].

У Швейцарії практикується оперативне впровадження в злочинне середовище штатних співробітників поліції, що іменуються "кротами", разом з агентами.

Угорська поліція має так званих глибоко законспірованих співробітників, спеціально підготовлених для роботи із злочинцями [18].

Оперативні кримінальні відомства Федеральної Республіки Німеччини використовують у кримінальному середовищі так званих "прикритих співробітників" [19].

У Сполучених Штатах Америки проводяться секретні операції з використанням конфідентів, секретних агентів, співробітників ФБР, коли необхідно отримати не просто яку-небудь оперативну інформацію про злочинну діяльність, а звинувачувальні докази для судового процесу. Ця практика в США застосовується з 1987 р. [20, с. 212, 213].

До того ж Міжнародним судом Європи вже було визнано правомірним використання як доказів у кримінальній справі свідчень анонімного свідка, коли ці свідчення не були єдиним доказом винності підсудного в здійсненні злочину.

Проте оперативно-розшукове і кримінально-процесуальне законодавство країн СНД без достатнього інтересу поставилося до використання конфідентів у розслідуванні злочинів.

Так, деякі учені вважають неможливим виклик як свідків осіб-конфідентів та їх участь в певних оперативно-розшукових заходах.

Інші повністю заперечують їх участь у кримінальному процесі і вважають, що використання відомостей, наданих конфідентами, як доказів по кримінальних справах суперечить суті процесуальної форми кримінального судочинства.

Зокрема, Б.А. Філімонов дослідив цю проблему на прикладі законодавства і практики кримінального процесу ФРН з позиції можливості використання відомостей, наданих конфідентами, в кримінальному процесі як доказів та дійшов висновку про неприпустимість їх трансформації в докази шляхом допиту оперативних співробітників і осіб, що сприяють на конфіденційній основі.

Аналогічної думки дотримується і Е.А. Доля, вважаючи, що ця заборона повністю стосується законодавства і практики кримінального судочинства Росії

В Україні, за результатами проведеного нами дослідження, 54,7 % респондентів вважають, що можливе використання конфіденційних відомостей як доказів при їх процесуальній трансформації в кримінальний процес, а також під час здійснення не тільки НСРД, а й інших слідчих (розшукових) дій.

Ми вважаємо, що в кожному випадку використання інформації, отриманої внаслідок конфіденційного співробітництва з іншими особами, слід здійснювати ретельний її аналіз на достовірність та об'єктивність.

Слід зазначити, що використання конфіденційної інформації як доказів допускалося при розслідуванні кримінальних справ про державні злочини в царській Росії.

Як відомо, використання даних, що надавалися особами-конфідентами, як доказів допускалося в період репресій у СРСР 30–50-х років ХХ століття, що, поза сумнівом, було порушенням прав і свобод людини.

На нашу думку, інформація, надана особами-конфідентами, може бути легалізована під час анонімного допиту або проведення НСРД та інших слідчих дій.

Виключно актуальним у даному випадку є питання про те, як, вирішуючи завдання кримінального провадження, забезпечити захист законних інтересів осіб, що надають конфіденційну інформацію, і як не перейти межу від правової держави до доцільності репресій.

Висновки. Аналіз правового регулювання використання конфіденційного співробітництва слідчим свідчить, що відсутня чітка регламентація тих, хто залучає до співпраці, як використовується інформація, як вона формалізується, по яких НСРД можна використовувати конфідентів та під час розслідування яких злочинів.

Вирішенням означених проблем вважаємо внесення змін до чинного кримінально-процесуального законодавства:

1. Визначити перелік злочинів, у межах розслідування яких слідчий має право використовувати інформацію, отриману внаслідок конфіденційного співробітництва з іншими особами, або залучати цих осіб до проведення негласних слідчих (розшукових) дій.

2. Визначити перелік НСРД, до яких можна залучати конфідентів.

3. Внести доповнення до ст. 225 КПК, що регламентує допит, у такій редакції: "У разі, коли допитується особа, яка сприяє на конфіденційній основі органам, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність і досудове розслідування, то допит може проводитися з дотриманням спеціальних правил, передбачених чинним законодавством та Кримінально-процесуальним кодексом щодо забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства, про що слідчий виносить відповідну постанову".

Бібліографічні посилання

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 // ВВР України. – 2012. – № 4651-VI.

2. Бандурка О. М. Теорія і практика оперативно-розшукової діяльності : монографія / Бандурка О. М. – Х., 2012.

3. Берназ В.Д. Нові професійні функції слідчого при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій та напрями вдосконалення їх підготовки / В.Д. Берназ // Юридичний часопис Нац. акад. внутр. справ. – № 1. – 2013. – С. 8–12.

4. Уваров В.Г. Інститут негласних слідчих (розшукових) дій / В.Г. Уваров // Юридичний часопис Нац. акад. внутр. справ. – № 2. – 2013. – С. 266–270.

5. Білічак О.А. Теорія і практика проведення негласних слідчих (розшукових) дій оперативними підрозділами СБ України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук : спец. 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність / О.А. Білічак. – К., 2015.

6. Сергєєва Д.Б. Теоретичні, правові та пракселогічні засади використання результатів негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному процесуальному доказуванні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук : спец. 12.00.09 – кри-

мінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність / Д.Б. Сергеева. – Одеса, 2015.

7. *Максимов В.І.* Використання конфіденційного співробітника у кримінальному провадженні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність / В.І. Максимов. – Львів, 2010.

8. *Тарадойна С.С.* Контроль за вчиненням злочину в системі негласних слідчих (розшукових) дій: процесуальні та тактичні аспекти (за матеріалами практики СБ України) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність / С.С. Тарадойна. – К., 2015.

9. *Ширванов А.А.* Оперативно-розыскное обеспечение расследования преступлений оперативными подразделениями ОВД : монография / А.А. Ширванов, Е.В. Камнева, З.А. Асатрян и др. – М., 2013.

10. Справочное руководство по уголовному судопроизводству [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://polis.osce.org/library /f/3071/1897/OSCE- AUS-SPM-3071-RU-Справочное руководство по уголовному процессу.pdf>.

11. *Сергеева Д.Б.* Використання результатів негласних слідчих (розшукових) дій у кримінально-процесуальному доказуванні : монографія / Д.Б. Сергеева. – К., 2014.

12. *Сергеева Д.Б.* Використання негласного співробітництва на стадії досудового розслідування / Д.Б. Сергеева, М.А. Погорецький // Збірник наукових праць НА СБ України. – 2014. – № 53. – С. 188–196.

13. *Тарадойна С.С.* Можливості залучення негласного апарату СБ України як свідків у кримінальному провадженні за результатами контролю за вчиненням злочину / С.С. Тарадойна // Збірник наукових праць НА СБ України. – 2013. – № 47. – С. 155–160.

14. *Губанов А. В.* **Полиция** Запада: основы деятельности по охране правопорядка : монография / А. В. Губанов. – М., 1993.

15. *Якимов И.Н.* Практическое руководство к расследованию преступлений. – М., 1924.

16. Рекомендация п рес (2005) 10 Комитета министров Совета Европы "об "особых методах расследования" тяжких преступлений, в том числе террористических актов" (принята 20.04.2005 на 924 заседании представителей Министров).

17. *Головка Л.В.* Дознание и предварительное следствие в уголовном процессе Франции. – М., 1995. – С. 75–76.

18. *Dennis Toellborg.* Report on Wire Tapping Legislation in Sweden. // Прослушивание телефонов в международном праве и законодательстве одиннадцати европейских стран (Великобритания, Германия, Финляндия, Франция, Швейцария, Швеция, Венгрия, Польша, Российская Федерация, Румыния, Украина) / Онлайн библиотека Харьковской правозащитной группы. – Спец. вып. № 49. – 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <shttp://library.khpg.org/index.php>.

19. Обзор практики использования агентов и проведения негласной работы в странах Европы. – К., 1999.

20. The Attorney General's Culdelines Regarding the Use of Cjnfsdential Informants. – May 30, 2002.

Мороз С. Н. Проблемы усовершенствования правового регулирования использования следователем конфиденциального сотрудничества с другими лицами. Изучены проблемы правового регулирования использования следователем конфиденциального сотрудничества с другими лицами и разработки рекомендаций по усовершенствованию действующего законодательства. Определено, что расширение полномочий следователя в современных условиях является необходимым атрибутом совершенствования его деятельности. В то же время законодатель не решил ряд проблем, с которыми столкнулся следователь при проведении негласных следственных (розыскных) действий и использовании при этом конфиденциального сотрудничества с

другими лицами.

Ключевые слова: негласные следственные (розыскные) действия, конфиденциальное сотрудничество, анонимный допрос, формы использования конфиденциального сотрудничества следователем, правовое регулирование, криминальный процесс.

Moroz S.M. Problems of improvement of legal regulation of the use by investigator of confidential cooperation with other persons. The article deals with determination of problems of the legal regulation of the use by investigators of confidential collaboration with other persons and grant of recommendations in relation to separate directions of improvement of current legislation. Certainly, that expansion of plenary powers of investigator, in modern terms, is the necessary attribute of perfection of his activity, but a legislator did not decide a row problems into which an investigator ran at a restart in part of realization of secret investigative (search) actions and use to them of confidential collaboration with other persons.

In the previous advanced studies the moral, ethics, theoretical, organizational and tactical problems of the use of confidants are not examined in full during realization of secret investigative (search) actions of different kinds and crimes are not certain at investigation of which possibly to attract them for the decision of concrete tasks, and also principles of construction of the system normative-legal protection of the use to the investigators of confidential employee with other persons.

Certainly, that a legislator foresaw two forms of confidential collaboration during realization of secret investigators (search) of the дій: 1) use during realization of secret investigative (search) actions of information which is got as a result of confidential collaboration with other persons; 2) to attract persons with which a confidential collaboration is set to realization of secret investigative (search) actions. It is established that it is not desirable to limit to the use of confidants the limits of secret investigative (search) actions

Exceptionally actual in this case there is a question about that, how deciding the task of criminal realization, to provide defence of legal interests of persons which give confidential information in a criminal process and however to pass a limit from the legal state to expediency of repressions. On it the directed suggestions are in relation to making alteration in the operating criminal code of practice.

Keywords: secret investigative (search) actions, confidential collaboration, anonymous interrogation, forms of the use of confidential collaboration by an investigator, legal regulation, criminal procedure.

Надійшла до редакції 18.03.2015

Очеретяний В. А.

здобувач

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.98

ТАКТИЧНІ ПРИЙОМИ ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ ЗА УЧАСТЮ ПІДОЗРЮВАНИХ

Висвітлено актуальні проблеми проведення слідчого експерименту. Проаналізовано наявні в юридичній літературі точки зору з цього питання, запропоновано організаційні заходи і тактичні прийоми проведення слідчої дії.

Ключові слова: слідчий експеримент, організація, тактичне забезпечення, тактичні прийоми, відтворення.

Постановка проблеми. При розслідуванні різноманітних видів злочинів, особливо тяжких, зокрема, умисних вбивств, розбійних нападів, вимагань, незаконного виготовлення зброї, боєприпасів, вибухівок, наркотичних засобів або психотропних речовин, документів, печаток та ін., нерідко виникає необхідність, окрім перевірки та уточнення показань підозрюваних, проводити деякі експериментально-дослідницькі дії. Проведення випробувань може бути спрямовано на встановлення можливості сприйняття особою певних фактів або явищ, здійснення нею конкретних дій, наявності або відсутності певних вмінь й навичок та ін. Проведення цих експериментальних дослідів здійснюється за допомогою такої слідчої дії як «слідчий експеримент». Активна протидія досудовому розслідуванню, багатоепізодність і складність кримінальних проваджень, тривалість злочинної діяльності та наявність численних протиріч й істотних розбіжностей обумовлюють важливе організаційно-тактичне значення слідчого експерименту. Зважаючи на це, ефективне проведення цієї слідчої дії багато у чому залежить від правильного та ефективного володіння й оперування слідчими тактичними прийомами і застосування їх у правоохоронній практиці.

Актуальність даної статті обумовлено недостатньою науковою розробленістю і великою практичною значущістю системи тактичного забезпечення проведення слідчих дій, зокрема, слідчого експерименту, яка може бути використана у слідчій та оперативно-розшуковій практиці.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Загальна тактика проведення слідчого експерименту досить повно висвітлена вченими-криміналістами та процесуалістами у криміналістичній літературі. Зокрема, вагомий внесок у розробку наукових основ проведення слідчого експерименту зробили відомі вчені-криміналісти та процесуалісти: В.П. Бахін, Р.С. Белкін, Н.І. Гуковська, Ф.В. Глазирін, В.О. Коновалова, В.С. Кузьмічов, Є.Д. Лук'янчиков, М.В. Салтевський, Л.А. Соя-Серко, В.М. Тертишник, К.О. Чаплинський, В.Ю. Шепітько та багато інших. Значущість проведених наукових досліджень безперечна і досить велика, оскільки ця слідча дія досить широко застосовується у правоохоронній практиці і є розповсюдженим способом збирання фактичних даних. Однак детальнішого висвітлення потребують питання організації і тактики проведення слідчого експерименту із урахуванням сучасних потреб правоохоронної практики. Отже, **метою** цієї статті є висвітлення особливостей тактики проведення слідчого експерименту із урахуванням сучасних потреб правоохоронної практики.

Виклад основного матеріалу. Слідчий експеримент є окремою слідчою дією, яка полягає у здійсненні дослідів з метою перевірки – чи могли відбутися за певних умов ті або інші події і яким саме чином. Експеримент – це штучна систематична зміна умов явища, що знаходиться під наглядом, та його зв'язків з іншими явищами. Слідчий експеримент необхідно відрізнити від експерименту як загальнонаукового методу дослідження, який використовується як пізнавальний прийом під час проведення окремих слідчих дій. Вказана слідча дія є сильним психологічним засобом впливу на його учасників, оскільки отримані результати нерідко наочно свідчать про можливість або

неможливість існування певного явища чи події, а спростувати їх підозрюваним буває досить важко. Тому слідчий експеримент є необхідним, а нерідко незамінним способом перевірки й отримання нових доказів.

Слідчий експеримент належить до похідних слідчих дій і проводиться, як правило, на подальших етапах досудового розслідування. Несвоєчасне проведення цієї слідчої дії негативно позначається на якості досудового розслідування, особливо у тих випадках, коли перевіряються обставини, що пов'язані із видимістю, оглядовістю, обстановкою місцевості, яка швидко змінюється. Тому у таких випадках слідчий експеримент повинен проводитися у системі першочергових слідчих дій. Отже, слідчий експеримент – це пізнавальна слідча дія, сутність якої полягає у проведенні досліджень, пов'язаних із встановленням, перевіркою або оцінкою слідчих версій про можливість або неможливість існування тих чи інших фактів, що мають значення для кримінального провадження.

На думку І.М. Лузгіна, сутність експериментального методу дослідження фактів і явищ полягає у такому вивченні об'єкта, коли дослідник активно впливає на нього шляхом створення штучних умов, необхідних для виявлення відповідних властивостей, або шляхом зміни ходу процесу у певному напрямі. Зміст даного методу складають будь-які випробування, за допомогою яких виділяють явище, що цікавить, з різноманіття інших, та пізнають його природу, сутність і походження, що дозволяє дійти достовірного висновку щодо можливості існування в схожих умовах аналогічного явища у минулому або майбутньому [1, с. 82].

Головною метою слідчого експерименту є встановлення, перевірка, уточнення та оцінка тих чи інших фактів, що мають значення для кримінального провадження. Загалом, до основних завдань слідчого експерименту можна віднести таке:

- встановлення точного механізму учинення злочину;
- перевірка висунутих слідчих версій;
- виявлення причин і умов, що сприяли учиненню злочину;
- перевірка фактичних даних, одержаних за результатами проведених окремих слідчих дій;
- отримання нових доказів;
- усунення протиріч у показаннях підозрюваних, свідків та потерпілих;
- визначення меж поінформованості або необізнаності злочинців про подію злочину та ін.

Дослідження кримінальних проваджень (367) дозволяє дійти висновків, що у слідчій практиці проводяться такі види слідчих експериментів:

- встановлення можливості спостереження або сприймання якого-небудь факту чи явища;
- встановлення можливості існування якого-небудь факту чи явища;
- встановлення можливості здійснення якої-небудь дії в певних умовах;
- встановлення наявності або відсутності у конкретної особи певних професійних вмінь та навичок;
- встановлення можливості учинення тих або інших дій за певний час;

- встановлення послідовності розвитку певної події та механізму злочину чи окремих його елементів;

- встановлення меж поінформованості особи про факти, що цікавлять слідство.

На підставі узагальнення правоохоронної практики, вивчення кримінальних справ та опитування слідчих можна вказати, що до основних тактичних умов проведення слідчого експерименту можна віднести такі:

1. Проведення слідчого експерименту в умовах, максимально наближених до тих, у яких відбувалася подія, факт або явище.

Усі експериментальні дії доцільно проводити за оптимальних умов у тих місцях, де і відбувалася досліджувана подія. У цьому випадку слідчий повинен враховувати місце, час, період доби, погодні й кліматичні умови, освітлення, тривалість, темп та послідовність дій, обставини, які не підлягають відтворенню, та ін. Особливо це стосується дослідів, при яких перевіряється можливість спостереження або сприймання якого-небудь факту (явища); існування якого-небудь факту (явища); здійснення якої-небудь дії за певних умов або встановлення послідовності розвитку певної події та механізму злочину чи окремих його елементів.

Слідчий повинен штучно створити обстановку, яка спонукатиме особу добровільно виконувати дії, які розкривають зміст відомої тільки їй інформації, зокрема, про підготовку, вчинення та приховання злочинів, наявність попередньої злочинної змови та ін. [2, с. 394]. Якщо обстановка, де планується провести експериментальні дії, зазнала суттєвих змін, то вдаються до реконструкції. Реконструкції необхідно піддавати не усю обстановку, а окремі її елементи, які є важливими для дослідів.

2. Використання під час експерименту тих же приладів, механізмів, пристроїв та матеріалів, що використовувалися під час злочинної події.

Під час проведення дослідницьких дій (випробувань) доцільно використовувати такі самі прилади, механізми, пристрої та матеріали, що застосовувалися і при учиненні злочинів. Не доцільно під час проведення експериментальних дій використовувати об'єкти, які є речовими доказами за кримінальною справою, що обумовлюється можливістю їх знищення або пошкодження. При неможливості використання вказаних об'єктів у експерименті, слідчий може застосувати предмети-аналоги або натурні макети. Вказане певним чином може вплинути на психологічні позиції злочинців і викликати у них переживання, аналогічні тим, які вони відчували під час учинення злочинів, що може сприяти щирому зізнанню. Макетування створює емоційну настроєність та сприяє виникненню асоціативних зв'язків, які можуть бути використані для з'ясування обставин, що мають значення у справі, і робить результати більш переконливими.

Категорично забороняється проводити експерименти з використанням об'єктів, які є небезпечними для життя та здоров'я громадян, пов'язаних із загрозою знищення (пошкодження) державного чи індивідуального майна громадян, порушенням громадського порядку або приниженням честі та гідності людини.

3. Неодноразове й поетапне проведення дослідів та повторення випробувальних дій у змінних умовах.

Усі дослідницькі дії повинні проводитися неодноразово і у змінних умовах, з метою забезпечення достовірності та виключення можливості отримання випадкових результатів. Наприклад, при встановленні можливості сприймати мають бути продемонстровані різні об'єкти, щоб можна було переконатися у стійкості їх розпізнавання суб'єктом експерименту.

Головною метою неодноразового повторення дослідницьких дій є отримання постійного та достовірного результату. Кількість повторень визначається слідчим залежно від характеру справи, тривалості кожного дослідження та ситуації, що склалася. Проводити дослідження необхідно поетапно, тобто уся досліджувана подія розбивається на певні етапи. За кожним вказаним етапом проводиться окреме дослідження і за результатами усі вони об'єднуються, дозволяючи слідчому отримати уявлення про усю подію в цілому. Поетапне проведення слідчого експерименту можливе за умови, якщо це не впливає на загальний темп його проведення.

4. Обмежена кількість учасників слідчої дії та проведення необхідних експериментально-дослідницьких дій (випробувань), максимально схожих з тими, що мали місце у дійсності (за послідовністю, способом, характером, темпом тощо). Варто вказати, що усі експериментальні дії та випробування, що застосовуються під час слідчої дії, не повинні граничити з учиненням нового аналогічного злочину.

5. Залучення свідка, потерпілого або підозрюваного до проведення експерименту. При проведенні анкетування і опитування серед працівників слідчих підрозділів ми дійшли до висновку, що до експериментальних дій підозрювані залучалися у 89 % випадків. Залучення свідків і потерпілих може дозволити більш чітко відтворити ті чи інші обставини події.

6. Проведення слідчого експерименту з кожним підозрюваним окремо. Так, у тих випадках, коли виникає необхідність провести слідчий експеримент з кількома підозрюваними або обвинуваченими (наприклад, затримано декілька членів організованого злочинного угруповання), слідчий повинен виїхати на місце і провести дослідницькі дії з кожною особою окремо.

На думку Н.І. Гуковської і В.Ю. Шепітька, слідчий експеримент можна проводити за участю усіх підозрюваних одночасно з урахуванням конкретних обставин справи [3, с. 36; 4, с. 328]. На нашу думку, проведення експериментальних дій за участю кількох злочинців одночасно є недопустимим, оскільки тягне за собою можливість узгодження ними своїх позицій та дій. Окрім того, пояснення одного учасника експерименту будуть мати навідний характер для інших. Вказаний тактичний прийом дозволяє запобігти попередній змові співучасників між собою та негативному впливу їх один на одного.

Не рекомендується проводити досліди за участю слідчого або понятих. У тих випадках, коли немає можливості залучити до проведення експерименту саму особу, яка учинила злочин (зокрема, знаходиться у розшуку, переходується від слідства та суду, відмовляється співпрацювати зі слідством), то у

цьому разі можуть бути підібрані інші особи (статисти), які схожі за своїми анатомічними та функціональними ознаками з підозрюваними, а слідчий разом із понятими повинен спостерігати за проведенням дослідів. Вказані тактичні умови слідчого експерименту, зі слів Р.С. Белкіна, охоплюють усю сукупність тактичних прийомів, що можуть бути застосовані слідчим під час розслідування злочинів [5, с. 80].

Підсумовуючи, необхідно зазначити, при розслідуванні багатоєпізодних кримінальних проваджень, складних злочинів, особливо вчинюваних організованими злочинними групами та злочинними організаціями, слідчим необхідно пам'ятати, що вони мають масштабний (за територіальністю) характер, що ускладнює проведення слідчого експерименту за усіма виявленими епізодами злочинної діяльності не лише через дефіцит часу, але й через недостатність необхідних сил та засобів. У таких випадках доцільно обов'язково проводити цю слідчу дію на місцях вчинення найбільш складних і значних для кримінального провадження епізодів злочинної діяльності групи. За іншими епізодами у таких умовах необхідно обмежитися ретельним слідчим оглядом, додаючи до нього схеми (креслення), які власноручно виконані злочинцями, в яких відбиваються усі істотні риси й особливості місць подій і динаміка окремих злочинних дій. Графічні зображення ретельно перевіряються показаннями потерпілих, свідків та інших співучасників злочинної діяльності. Однак вказана рекомендація може бути реалізована лише у виняткових випадках [6, с. 425].

Висновок. Слідчий експеримент є найбільш трудомісткою і складною слідчою дією, оскільки в ньому бере участь значна кількість осіб. Результати правильно проведеної слідчої дії відіграють важливу роль у процесі доведення вини осіб, які підозрюються у вчиненні злочинів, особливо при їх відмові від раніше даних показань або у випадку смерті. Якісне та ефективне проведення цієї слідчої дії вимагає ретельної підготовки, чіткої організації та використання низки тактичних прийомів й комбінацій, що дозволить одержати правдиві показання та довести причетність певних осіб до злочинної діяльності.

Бібліографічні посилання

1. Лузгин И.М. Методологические проблемы расследования / Лузгин И.М. – М., 1973.
2. Салтевський М.В. Криміналістика (у сучасному викладі) : підручник / Салтевський М.В. – К., 2005.
3. Гуковская Н.И. Следственный эксперимент (пособие для следователей) / Гуковская Н.И. – М., 1958.
4. Криміналістика : підручник для студентів юрид. спец. вищих закладів освіти / Глібо В.М., Дудніков А.Л., Журавель В.А. та ін. ; за ред. В.Ю. Шепітька. – К., 2001.
5. Белкин Р.С. Теория и практика следственного эксперимента / под ред. А.И. Винберга. – М., 1959.
6. Чаплинський К. О. Тактичне забезпечення проведення слідчих дій : монографія / Чаплинський К.О. – Дніпропетровськ, 2011.

Очеретяный В.А. Тактические приемы проведения следственного эксперимента при участии подозреваемых. Рассмотрены актуальные проблемы проведения следственного эксперимента. Проанализированы имеющиеся в юридической литературе мнения

по этому вопросу, предложены организационные мероприятия и тактические приемы проведения следственного действия.

Ключевые слова: следственный эксперимент, организация, тактическое обеспечение, тактические приемы, воспроизведение.

Ocheretyanyu V.A. Tactics of investigative experiment involving suspects. The article deals with coverage of the issues of investigative experiment taking into account modern requirements of law-enforcement practice. The author has analyzed existing in the legal literature point of view on this issue and the organizational-preparatory measures for investigative experiment. It is proved that ignoring the preparatory activities to the investigative experiment leads to the superficiality of investigative actions. Defines the main tactics of conducting investigative actions, in particular, the investigative experiment in the conditions as close to those in which took place the event, fact or phenomenon; use during the experiment, the same instruments, tools, devices and materials used during the criminal event; repeated and phased (stadia) research and repetition of testing activities in a changing environment; limited number of participants of investigatory actions and the necessary experimental research actions (testing) that are the most similar to those that took place in reality (sequence by the way, the nature, pace); attraction of a witness, victim or suspect prior to the experiment; investigative experiment with each suspect separately. Investigatory experiment is the most time consuming and complex investigative action, as it involved a significant amount of violence. The results of properly investigated action play an important role in the process of proving the guilt of the persons suspected of committing crimes, especially in case of their refusal previous evidence or in case of death. High-quality and efficient conduct of this investigative actions requires careful preparation, clear organization and use of a range of tactics and combinations that will allow to receive truthful testimony and to prove the involvement of certain individuals to criminal activity.

Keywords: *investigatory experiment, interrogation, tactics, tactical method, reproduction.*

Надійшла до редакції 10.03.2015

Рижов М. Г.

здобувач

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.98

ВІДМІННОСТІ МАТЕРІАЛЬНИХ ТА ФОРМАЛЬНИХ ПІДСТАВ ЗДІЙСНЕННЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВИХ ЗАХОДІВ ТА НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ: ПРОБЛЕМИ ЇХ НОРМАТИВНОГО ВИЗНАЧЕННЯ

Визначено, що оперативно-розшукові заходи та негласні слідчі (розшукові) дії здійснюються за наявності матеріальних і формальних підстав. Матеріальна підстава визначає наявну необхідність проведення оперативно-розшукових заходів та негласних слідчих (розшукових) дій неможливістю або крайньою складністю вирішення завдань іншими заходами та діями. Під формальною підставою оперативно-розшукових заходів автор розуміє оформлення відповідним чином певних документів.

Ключові слова: *оперативно-розшукова діяльність, оперативно-розшукові заходи, матеріальні та формальні підстави, оперативний пошук, ухвала слідчого судді, система оперативно-розшукових заходів, негласні слідчі (розшукові) дії.*

Постановка проблеми. За роки незалежності перед оперативними підрозділами було поставлено декілька викликів: стабілізувати оперативну обстановку в Україні; модернізувати модель поліцейської діяльності; сформулювати оперативну складову сектора безпеки на підставі системного впливу на злочинність. Означене неможливе без виконання стандартів Європейського суду с прав людини, основним з яких є принцип пропорційності заходів потенційній загрозі. Аналіз чинного законодавства, відомчої нормативної бази правоохоронних органів, практики здійснення ОРЗ та наукових надбань висвітив низку проблем щодо правового регламентування системи підстав здійснення різних видів ОРЗ на основі принципу пропорційності.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблема визначення правових та інших видів підстав здійснення оперативно-розшукових заходів не є новою. Фактично ті чи інші аспекти розглядалися в роботах з проблем ОРД, що були захищені за роки незалежності. Після прийняття новітнього КПК та запровадження інституту негласних слідчих дій здійснено низку публікацій О.М. Бандуркою, В.Д. Берназом, О.А. Білічак, В.В. Варавою, М.П. Водьком, В.О. Глушковим, А.В. Мовчаном, Д.Й. Никифорчуком, М.А. Погорецьким, Б.Г. Розовським, Д.Б. Сергєєвою, Є.Д. Скулішем, С.С. Тарадойною, В.Г. Уваровим, І.Р. Шинкаренком, М.Є. Шумилом, у яких наводилися думки про можливі напрямки удосконалення законодавства у сфері ОРД, особливо щодо розмежування мети, завдань та підстав здійснення ОРЗ та НСРД [1–15].

У той же час комплексного дослідження системи підстав здійснення ОРЗ та НСРД та їх відмінностей не було проведено в жодній роботі.

Метою статті є дослідження теоретико-правового змісту підстав здійснення оперативно-розшукових заходів та НСРД, а також визначення проблем та напрямів їх законодавчого закріплення.

Виклад основного матеріалу. Сьогодення характеризується формуванням новітньої парадигми теорії та практики ОРД та державної доктрини протидії злочинності оперативно-розшуковими заходами [16]. Перш за все це інший підхід до концепції ОРД та підстав її здійснення, а саме: переорієнтація ОРД на проактивний характер діяльності із запобігання, виявлення та припинення злочинної діяльності [17, ст. 7, ч.1].

Зміст статті 6 «Підстави для проведення оперативно-розшукової діяльності» показує, що підстави здійснення ОРЗ складаються з інформації про якісь матеріальні факти та обставини [17]. Фактично йде мова про матеріальні підстави використання ОРЗ, а саме: наявність інформації про ознаки підготовки до злочинної діяльності. Окрім того, ми згодні з думкою, що наступною складовою матеріальної підстави є умови вирішення поставленого завдання та неможливість його виконати іншими заходами [18]. Вперше у сучасній Україні розмежував матеріальні та формальні підстави у своїй кандидатській та наступних працях І.Р. Шинкаренко [19]. Ми вважаємо, що однією з основних матеріальних умов є також неможливість проведення ОРЗ по первинній інформації, а також неможливість здійснення заходів, що втруча-

ються у права людини, коли не вичерпано весь перелік інших заходів, які не торкаються конституційних прав. Означене правило також розповсюджується на негласні слідчі (розшукові) дії.

Також до чинного оперативно-розшукового законодавства введено ч. 3 до статті 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», яка визначає, що негласне обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи, аудіо-, відеоконтроль особи, аудіо-, відеоконтроль місця, спостереження за особою, зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, електронних інформаційних мереж, накладення арешту на кореспонденцію, здійснення її огляду та виїмки, установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу проводяться на підставі ухвали слідчого судді, постановленої за клопотанням керівника відповідного оперативного підрозділу або його заступника, погодженої з прокурором. Ці заходи застосовуються виключно з метою запобігання вчиненню тяжкого або особливо тяжкого злочину, запобігання і припинення терористичних актів та інших посягань спеціальних служб іноземних держав та організацій, якщо іншим способом одержати інформацію неможливо [17].

Це визначає, що передумовою здійснення означених ОРЗ є отримання ухвали слідчого судді, постановленої за клопотанням керівника відповідного оперативного підрозділу або його заступника, погодженої з прокурором. Означене належить до формальних підстав. Окрім того, відомчі нормативні акти визначають необхідність оформлення завдання здійснювати аудіо-, відеоконтроль особи, зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, електронних інформаційних мереж, спостереження за особою, річчю або місцем, а також аудіо-, відеоконтроль місця [17].

Незважаючи на вказані формальні обставини, близько півроку суди не давали ухвали на проведення ОРЗ у межах оперативно-розшукових справ. Підставою такого положення є бланкетний характер норм, що визначають права оперативних підрозділів [20].

Тому ми згодні з думкою правозахисників про необхідність чітко визначити у законодавстві процедуру отримання дозволу на проведення ОРЗ [19].

Відповідно до означених законодавчих актів, оперативно-розшукові заходи можна поділити на ті, що проводяться:

- на підставі ухвали слідчого судді, постановленої за клопотанням керівника органу, відповідного оперативного підрозділу або його заступника, уповноваженого на здійснення оперативно-розшукової діяльності, погодженої з прокурором (негласне обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи, аудіо-, відеоконтроль особи, аудіо-, відеоконтроль місця, спостереження за особою, зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, електронних інформаційних систем, накладення арешту на кореспонденцію, здійснення її огляду та виїмки, установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу);

- за рішенням керівника органу, оперативного підрозділу або його заступника, уповноваженого на здійснення оперативно-розшукової діяльності, з

повідомленням про прийняте рішення прокурора (відповідно до ч. 1 ст. 8 оперативні підрозділи мають право використовувати добровільну допомогу осіб; відвідувати жилі та інші приміщення за згодою їх власників або мешканців для з'ясування обставин злочину, що готується (гласний та зашифрований оперативний огляд); проводити візуальне спостереження за річчю або місцем (*завдання уповноваженого оперативного підрозділу з дозволу керівника органу*); організувати перевірки фінансово-господарської діяльності підприємств; виконувати спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (*постанова про оперативне проникнення в злочинну групу, яка затверджується начальниками ГУМВС, УМВС, їх першими заступниками*); створювати та використовувати заздалегідь ідентифіковані (помічені) або несправжні (імітаційні) засоби; контрольованої поставки і контрольованої та оперативної закупки товарів, предметів і речовин (*постанова керівника (заступника) оперативного підрозділу, яка погоджується з уповноваженим прокурором*);

- на підставі мотивованого рапорту: легендована оренда житла або іншого володіння особи; оперативне маркування предметів та речовин; профілактично-пошуковий захід; радіотехнічна розвідка; опитування на поліграфі; створення пасток (квартир, офісів, автомобілів) тощо [21, с. 11–12].

Окрему групу складають заходи, які можуть здійснюватися оперативними підрозділами поза межами оперативно-розшукових справ та не потребують санкціонування: опитувати осіб за їх згодою (оперативне опитування); інформаційно-аналітичне прогнозування; оперативне ототожнення осіб, предметів та речовин; отримання довідково-аналітичної інформації; особистий пошук.

Проведене опитування оперативних працівників, аналіз думок науковців, спеціальної літератури та відомчих нормативних актів дозволяє визначити матеріальні підстави здійснення означених заходів:

- дані моніторингу та аналізу криміногенної ситуації на території обслуговування, що вказують на погіршення стану оперативної обстановки на конкретній території або об'єкті;

- інформація патрульної служби про появу серійних правопорушень, що можуть свідчити про появу на території обслуговування нового виду злочинної діяльності та є передумовою вчинення на території або об'єкті обслуговування особливо тяжких злочинів;

- дані, отримані під час проведення комплексних профілактичних заходів, про місця концентрації кримінально-злочинного елемента;

- забезпечення громадської безпеки під час організації та проведення в місцях масового перебування громадян заходів суспільно-політичного, культурного, спортивного або іншого характеру;

- наявність інформації від громадян, суспільних організацій та ЗМІ про певних осіб чи події, що потребує додаткової перевірки до заведення ОРС та здійснення ОРЗ, що обмежують права і свободи громадян;

- необхідність вжиття заходів щодо перевірки отриманих даних, під-

готовки та проведення ОРЗ в межах заведеної ОРС або КНС тощо.

Основна низка означених заходів не потребує відповідної формальної підстави, для проведення деяких необхідне відповідним способом оформлене завдання, мотивований рапорт.

Відмінність НСРД від ОРЗ полягає у змістовній сутності. Так, згідно зі ст. 223 КПК, слідчі (розшукові) дії є діями, спрямованими на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні. Згідно зі ст. 223, підставами для проведення слідчої (розшукової) дії є наявність достатніх відомостей, що вказують на можливість досягнення її мети. Як вбачається, це є матеріальна підстава. У той же час ст. 246 визначає, що негласні слідчі (розшукові) дії – це різновид слідчих (розшукових) дій, відомості про факт та методи проведення яких не підлягають розголошенню, за винятком випадків, передбачених КПК. Законодавець конкретизував матеріальну підставу негласних слідчих (розшукових) дії, визначивши можливість їх проведення у випадках, якщо відомості про злочин та особу, яка його вчинила, неможливо отримати в інший спосіб. Також визначено, що негласні слідчі (розшукові) дії, передбачені статтями 260, 261, 262, 263, 264 (в частині дій, що проводяться на підставі ухвали слідчого судді), 267, 269, 270, 271, 272, 274 КПК, проводяться виключно у кримінальному провадженні щодо тяжких або особливо тяжких злочинів [22].

Далі законодавець конкретизує матеріальні підстави:

- аудіо-, відеоконтроль особи може проводитися, коли є достатні підстави вважати, що розмови цієї особи або інші звуки, рухи, дії, пов'язані з її діяльністю або місцем перебування тощо, можуть містити відомості, які мають значення для досудового розслідування;

- накладання арешту на кореспонденцію може проводитися, коли є достатні підстави вважати, що поштово-телеграфна кореспонденція певної особи іншим особам або інших осіб їй може містити відомості про обставини, які мають значення для досудового розслідування, або речі і документи, що мають істотне значення для досудового розслідування;

- виїмка кореспонденції проводиться при виявленні в кореспонденції речей (у тому числі речовин), документів, що мають значення для певного досудового розслідування, слідчий у межах, визначених ухвалою слідчого судді, здійснює виїмку відповідної кореспонденції або обмежується зняттям копій чи отриманням зразків з відповідних відправлень;

- зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж проводиться, якщо під час його проведення можна встановити обставини, які мають значення для кримінального провадження;

- зняття інформації з електронних інформаційних систем – пошук, виявлення і фіксація відомостей, що містяться в електронній інформаційній системі, або їх частин, доступ до електронної інформаційної системи або її частини, а також отримання таких відомостей без відома її власника, володільця або утримувача, може здійснюватися, якщо є відомості про наявність інформації в електронній інформаційній системі або її частині, що має зна-

чення для певного досудового розслідування;

- установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу може проводитися, якщо в результаті його здійснення можна встановити обставини, які мають значення для кримінального провадження;

- аудіо-, відеоконтроль місця може проводитися за наявності відомостей про те, що розмови і поведінка осіб у цьому місці, а також інші події, що там відбуваються, можуть містити інформацію, яка має значення для кримінального провадження;

- контроль за вчиненням злочину (контрольована поставка; контрольована та оперативна закупка; спеціальний слідчий експеримент; імітування обстановки злочину) може здійснюватися у випадках наявності достатніх підстав вважати, що готується вчинення або вчиняється тяжкий чи особливо тяжкий злочин [23].

Враховуючи наведене, можемо констатувати, що матеріальною підставою здійснення НСРД є наявність фактичних, достовірних та перевірених даних про таке:

- можливість досягнення мети НСРД;
- відомості про злочин та особу, яка його вчинила, неможливо отримати в інший спосіб;

- достатні підстави вважати, що дані або речі і документи, отримані під час НСРД, можуть містити відомості, які мають значення для досудового розслідування;

- можливість під час проведення НСРД встановити обставини, які мають значення для кримінального провадження.

Окрім означеного, матеріальною підставою є встановлення факту вчинення злочину, звідки впливає перший елемент матеріальної підстави: реєстрація злочинної події у ЄРДР та початок кримінального провадження.

Як вбачається з аналізу КПК, формальними підставами здійснення різних видів НСРД також є такі:

- клопотання прокурора або клопотання слідчого, погоджене з прокурором;

- ухвала слідчого судді;

- доручення слідчого на проведення НСРД уповноваженим оперативним підрозділам органів внутрішніх справ, органів безпеки, органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства, органів Державної пенітенціарної служби України, органів Державної прикордонної служби України, органів Державної митної служби України.

У той же час відомчі нормативні акти передбачають наявність відповідного завдання на проведення НСРД.

Враховуючи означене, можемо визначити основні відмінності одноіменних ОРЗ та НСРД, що утруднює використання перших за нормами КПК.

По-перше, всі НСРД здійснюються у межах кримінального провадження, розпочатого після реєстрації злочинної події у ЄРДР. ОРЗ здійснюються у межах ОРС, розпочатих на підставі даних про підготовку злочину особою,

групою осіб або невстановленими.

По-друге, метою НСРД є отримання доказів та фактичних даних, що мають значення для досудового слідства. ОРЗ здійснюється з метою попередження, виявлення та припинення злочинів.

По-третє, формальними підставами НСРД є такі: реєстрація факту злочину у ЄРДР; клопотання прокурора або клопотання слідчого, погоджене з прокурором; ухвала слідчого судді; доручення слідчого на проведення НСРД; завдання відповідного оперативного підрозділу на проведення НСРД. Стосовно ОРЗ формальними підставами є такі: клопотання керівника органу, відповідного оперативного підрозділу або його заступника, уповноваженого на здійснення оперативно-розшукової діяльності, погоджене з прокурором; ухвала слідчого судді, завдання на проведення ОРЗ оформленого та затвердженого відповідно до порядку, визначеного нормативними актами відповідного правоохоронного органу.

Висновки. Як вбачається, існує протиріччя з відповідними змістом Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» та КПК. У зв'язку з чим пропонуємо внести зміни до чинного Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», у яких чітко передбачити перелік, матеріальні та формальні підстави, процедуру санкціонування оперативно-розшукових заходів у межах ОРС. Передбачити заходи, що не є загрозою обмеження прав і свобод людини та їх здійснення може відбуватися без санкціонування відповідного рівня.

Таким чином, плануючи здійснення оперативно-розшукових заходів, оперативні працівники та слідчі повинні враховувати, що означені ОРЗ та НСРД мають проводитися за наявності матеріальних і формальних підстав.

Бібліографічні посилання

1. *Бандурка О.М.* Теорія і практика оперативно-розшукової діяльності : монографія / Бандурка О. М. – Х., 2012.
2. *Берназ В.Д.* Нові професійні функції слідчого при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій та напрями вдосконалення їх підготовки / В.Д. Берназ // Юридичний часопис Нац. акад. внутр. справ. – № 1. – 2013. – С. 8–12.
3. *Білічак О.А.* Теорія і практика проведення негласних слідчих (розшукових) дій оперативними підрозділами СБ України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук : спец. 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність / О.А. Білічак. – К., 2015.
4. *Варава В.В.* Концепт інституту негласних слідчих дій у контексті нового кримінального процесуального законодавства України / В.В. Варава / Оперативно-розшукова діяльність органів внутрішніх справ: проблеми теорії та практики : матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, 21 верес. 2012 р.). – Дніпропетровськ, 2012.
5. *Водько М.П.* Гармонізація кримінально-процесуальних і оперативно-розшукових правових норм у проекті нового КПК України / М. П. Водько // Південноукраїнський правничий часопис. – 2012. – № 1. – С. 197–201.
6. *Глушков В.О.* Актуалізація проблеми вдосконалення законодавства України про оперативно-розшукову діяльність / В.О. Глушков // Вісник Вищої ради юстиції. – 2011. – № 2 (6). – С. 42–50.
7. *Мовчан А.В.* Співвідношення термінів „оперативно-розшукові заходи” та

„негласні слідчі (розшукові) дії” / А.В. Мовчан / Оперативно-розшукова діяльність органів внутрішніх справ: проблеми теорії та практики : матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, 21 верес. 2012 р.). – Дніпропетровськ, 2012.

8. Негласні слідчі (розшукові) дії : курс лекцій / за заг. ред. Д.Й. Никифорчука. – К., 2012.

9. *Погорецький М.А.* Проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у доказуванні : матер. Всеукр. наук.-практ. конф. «Актуальні питання досудового розслідування слідчими органів внутрішніх справ: проблеми теорії та практики» (Дніпропетровськ, 18–19 квітня 2013 року). – К., 2013. – С. 186–192.

10. *Сергєєва Д.Б.* Теоретичні, правові та пракселогічні засади використання результатів негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному процесуальному доказуванні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук : спец. 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність / Д.Б. Сергєєва. – Одеса, 2015.

11. *Скулиш Є.* Негласні слідчі (розшукові) дії за кримінально-процесуальним законодавством України / Є. Скулиш // Вісник Нац. акад. прокуратури України. – 2012. – № 2. – С. 15–23.

12. *Тарадойна С.С.* Контроль за вчиненням злочину в системі негласних слідчих (розшукових) дій: процесуальні та тактичні аспекти (за матеріалами практики СБ України) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність / С.С. Тарадойна. – К., 2015.

13. *Уваров В.Г.* Інститут негласних слідчих (розшукових) дій / В.Г. Уваров // Юридичний часопис Нац. акад. внутр. справ. – № 2. – 2013. – С. 266–270.

14. *Шумило М.* Оперативно-розшукові заходи у структурі досудового розслідування в проекті КПК України (проблеми унормування і правозастосування) / М. Шумило // Право України. — 2012. — № 3–4. — С. 452–462.

15. *Шинкаренко І.Р.* Проблеми становлення методології оперативно-розшукової науки на сучасному етапі: класифікація методів оперативно-розшукової діяльності / І.Р. Шинкаренко // Кримський юридичний вісник. – 2008. – № 3 (4). – С. 46–52.

16. *Шинкаренко І.Р.* Наукове забезпечення формування державної доктрини протидії злочинності оперативно-розшуковими засобами / І.Р. Шинкаренко // Оперативно-розшукова діяльність органів внутрішніх справ: проблеми теорії та практики : матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Дніпропетровськ, 26 вересня 2014 р.). – Дніпропетровськ, 2014. – С. 12–16.

17. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України : Закон України від 13.04.2012 № 4652-VI {Із змінами, внесеними згідно із Законом № 5083-VI від 05.07.2012}. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4652-17/page>

18. Оперативно-розшукова діяльність органів внутрішніх справ : підручник / І.Р. Шинкаренко / за ред. Водька М.П., Долженкова О.Ф., Черних. – К., 2012.

19. *Захаров Є.* Порушення права на приватність під час проведення оперативно-розшукової діяльності / Є. Захаров // Право на приватність / Права людини в Україні – 2004–2014. Узагальнена доповідь правозахисних організацій // Права людини в Україні: Інформаційний портал Харківської правозахисної групи [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://khpg.org/index.php>

20. Dennis Toellborg. Report on Wire Tapping Legislation in Sweden // Прослушивание телефонов в международном праве и законодательстве одиннадцати европейских стран (Великобритания, Германия, Финляндия, Франция, Швейцария, Швеция, Венгрия, Польша, Российская Федерация, Румыния, Украина) / Онлайн библиотека Харьковской правозащитной группы. – Спец. вып. № 49. – 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

[shttp://library.khpg.org/index.php](http://library.khpg.org/index.php).

21. Шинкаренко І.Р. Система оперативно-розшукових заходів. / І. Р. Шинкаренко, О.В. Кириченко, А.М. Ханькевич, І.О. Шинкаренко. – Дніпропетровськ, 2015.

22. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI // Голос України. – 2012. – № 90–91.2.

23. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2-х т. – Т. 1 / О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін. ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. – Х., 2012.

Рыжов М. Г. Различия материальных и формальных оснований осуществления оперативно-розыскных мероприятий и негласных следственных (розыскных) действий: проблемы их нормативного определения. Определено, что оперативно-розыскные мероприятия и негласные следственные (розыскные) действия осуществляются при наличии материальных и формальных оснований. Материальное основание определяет существующую необходимость проведения оперативно-розыскных мероприятий и негласных следственных (розыскных) действий невозможностью или крайней сложностью решения задач другими мерами и действиями. Под формальным основанием оперативно-розыскных мероприятий автор понимает оформление соответствующим образом определенных документов.

Ключевые слова: оперативно-розыскная деятельность, оперативно-розыскные мероприятия, материальные и формальные основания, оперативный поиск, определение следственного судьи, система оперативно-розыскных мероприятий, негласные следственные (розыскные) действия.

Ryzhov M. G. Differences of material and formal grounds of operational-search activities and covert investigation (search) actions: problems of their regulatory definition. The author has determined that the operational-search activities and covert investigative (search) actions are carried out in the presence of material and formal grounds. The material base determines the need for the existing operational-search activities and covert investigative (search) actions impossibility or extreme difficulty solving problems with other measures and actions. Under the formal basis of operational search activities the author offers to understand a properly registration of certain documents: a motivated report (measures within operational search); request the head or deputy head of the relevant operating unit, the task (operational setting, monitoring entity, thing or place, operational and technical measures) Regulation (operational Procurement, purchasing control, controlled delivery), the decision of the investigating judge (observer person; operational technical measures).

The paper analyzes in detail the differences of material and legal grounds of operational and search activities and covert investigative (detective) of action. The condition of lawful conduct search operations and covert investigative (detective) actions is the existence of all elements of the formal and material grounds.

Keywords: operational-search activity, operational-search measures; material and formal grounds, operational search, decision of investigation judge, system of operational-search measures, covered investigative (search) actions.

Надійшла до редакції 20.03.2015

Самсонова В. В.

здобувач

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

УДК 347.948.2

ОБ'ЄКТ ПОСЯГАННЯ ТА ОБСТАНОВКА ВЧИНЕННЯ КРАДІЖОК НА ТЕРИТОРІЇ САДІВНИЦЬКИХ ТОВАРИСТВ І ДАЧНИХ КООПЕРАТИВІВ

Досліджено складові криміналістичної характеристики крадіжок, вчинених на території садівницьких товариств і дачних кооперативів. Приділено увагу предмету злочинного посягання та обстановці, в якій вчиняються злочини. Досліджено час та місце вчинення злочину, їх вплив на механізм злочинного діяння.

***Ключові слова:** криміналістична характеристика, садівницькі товариства і дачні кооперативи, предмет посягання, обстановка вчинення злочину.*

Постановка проблеми. Одним з основних елементів будь-якої окремої криміналістичної методики, в тому числі й методики розслідування крадіжок, вчинених на території садівницьких товариств і дачних кооперативів, є криміналістична характеристика даного виду злочину. Одними з основних її елементів є предмет злочинного посягання та обстановка вчинення злочину. Маючи інформацію щодо цих складових криміналістичної характеристики, слідчий може робити певні висновки про способи вчинення злочину та, аналізуючи сліди, залишені на місці події, висунути версії щодо особи злочинця. При розслідуванні крадіжок, вчинених на території садівницьких товариств і дачних кооперативів, вказані елементи криміналістичної характеристики мають ключове значення для розслідування, але, зважаючи на недостатню розробленість самої методики, опису цих елементів у науковій літературі приділено недостатньо уваги.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Вперше поняття криміналістичної характеристики запропонував О.Н. Колесниченко у докторській дисертації, зазначивши, що загальним для всіх окремих методик є «загальна криміналістична характеристика даного виду злочину» [1, с. 9]. Поступово визначенню та науковому тлумаченню цієї категорії приділялося все більше уваги з боку вчених-криміналістів. Значний внесок у розробку цієї проблеми зробили В. П. Бахін, Р. С. Белкін, О. М. Васильєв, І. О. Возгрін, В. К. Гавло, І. Ф. Герасімов, В. А. Журавель, В. О. Коновалова, Г. А. Матусовський, І. Ф. Пантелєєв, М. В. Салтевський, В. В. Тищенко, В. Ю. Шепітько, М. П. Яблоков та інші. Однак досі залишається дискусійним саме поняття криміналістичної характеристики, кількість та зміст її складових, значення для розслідування, особливості її використання при розслідуванні окремих видів злочинів.

Метою статті є аналіз поняття криміналістичної характеристики та її складових і розробка на цій основі таких елементів як предмет злочинного

посягання та обстановки вчинення злочину при розслідуванні крадіжок, вчинених на території садівницьких товариств і дачних кооперативів.

Виклад основного матеріалу. Наведемо окремі тлумачення поняття криміналістичної характеристики, сформульовані українськими вченими. Г. А. Матусовський визначає криміналістичну характеристику як систему «відомостей про певні види злочинів, ознаки суб'єкта злочину, його мотиви, предмет посягання, обстановку, злочинні способи, які мають значення для виявлення і розкриття таких діянь криміналістичними засобами, прийомами та методами» [2, с. 367]. М.В. Салтевський розглядає її як «інформаційну модель, що являє собою якісно-кількісну систему опису типових ознак конкретного виду (групи) злочинів» [3, с. 419]. В.П. Бахін визначає криміналістичну характеристику як систему «узагальнених даних про найбільш типові ознаки певного виду (групи) злочинів», які є основою наукового і практичного вирішення завдань розкриття та розслідування злочинів [4, с. 179]. Ввівши поняття криміналістичної характеристики, О.Н. Колесниченко протягом часу змінював свої погляди щодо цього поняття та її складових. Останнім він, разом з В. О. Коноваловою, визначив поняття криміналістичної характеристики як «системи відомостей (інформації) щодо криміналістично значимих ознак злочинів даного виду, які відображають закономірні зв'язки між ними і слугують побудові та перевірці слідчих версій для вирішення конкретних завдань розслідування» [5, с. 16]. Не вдаючись до дискусії з приводу окремих моментів, наведених та висловлених іншими науковцями, визначень криміналістичної характеристики, зазначимо, що більшість вчених визначають її як систему даних, типових для певної групи злочинів. Ми приєднуємося до такого розуміння криміналістичної характеристики злочинів.

Дану дефініцію бере за основу у своїй монографії В. В. Тищенко. При цьому він виділяє теоретичне та практичне значення криміналістичної характеристики. На його думку, «теоретичне її значення полягає у системному описі криміналістично значимих елементів різних категорій злочинів, у визначенні їх зв'язків та відносин, що обумовлюють картину слідоутворення, джерела і характер доказової інформації, що суттєвим чином впливає на розробку наукових рекомендацій із застосування методів, прийомів та засобів, направлених на розкриття та розслідування таких злочинів» [6, с. 49]. Практичне значення він вбачає у можливості використання даних криміналістичної характеристики за конкретним кримінальним провадженням. При цьому потрібно зважати на те, що криміналістична характеристика відображає інформаційні залежності у двох зустрічних напрямках: «відомості щодо системи та взаємозв'язків елементів криміналістичної характеристики окремого виду (групи) злочинів, як його моделі, можуть бути використані для побудови версій щодо конкретної обставини події, що розслідується; відомості щодо окремих обставин злочину можливо використати шляхом типової моделі даної категорії злочину для пошуку та прогнозування інформації щодо інших його обставин, а також побудови моделі розслідуваного злочину у цілому» [6, с. 50].

Під час розробки криміналістичної характеристики виникало багато

дискусійних питань з приводу її значення для розслідування. Навіть Р. С. Белкін висловлював думки про відсутність потреби у розробці криміналістичної характеристики, оскільки вона існує виключно «як теоретичний, чисто книжковий, опис виду злочину» [7, с. 739]. Ми підтримуємо науковців, які визначають як теоретичну, так і практичну складові криміналістичної характеристики, та погоджуємося з наведеними вище думками В. В. Тищенко щодо їх змісту.

Для практичного використання криміналістичної характеристики у розслідуванні окремих видів злочинів, у тому числі й крадіжок, вчинених на території садівницьких товариств і дачних кооперативів, більш важливим, на нашу думку, є її складові, а також кореляційні зв'язки між елементами, на що свого часу звертав увагу Р. С. Белкін [7, с. 738]. Кількість елементів, що входять до складу криміналістичної характеристики, була та залишається предметом наукової дискусії. Думки науковців, що займаються розробкою проблем криміналістичної методики, на наш погляд, достатньо викладені на сторінках періодичних наукових видань та у монографічній літературі. Тому, не вдаючись до наукової дискусії з цього приводу, маємо зазначити, що ми приєднуємося до найбільш розповсюдженої думки науковців, які виділяють такі елементи: предмет злочинного посягання; обстановку вчинення злочину; спосіб вчинення злочину; результат взаємодії злочинця з обстановкою на місці вчинення злочину; дані, що характеризують особу потерпілого; дані, що характеризують особу злочинця.

При розгляді методики розслідування крадіжок, вчинених на території садівницьких товариств і дачних кооперативів, значення мають всі наведені вище елементи криміналістичної характеристики. Їх значення полягає в тому, що в умовах обмеження початкової інформації вони дозволяють простежити зв'язки між різними обставинами вчиненого злочину та висунути обґрунтовані версії щодо механізму злочину, осіб, які його вчинили, обрати оптимальний напрямок розслідування, пошуку злочинців, викраденого майна та інших обставин кримінального провадження.

За даними проведеного нами опитування практичних працівників слідчих та оперативних підрозділів ОВС, які спеціалізуються на розслідуванні крадіжок, вони використовували на початковому етапі розслідування відомості, що складають зміст таких елементів криміналістичної характеристики:

- предмет злочинного посягання – у 78 % випадків;
- способи вчинення та приховування злочину – 66 %;
- обстановка вчинення злочину – 64 %;
- слідова картина злочину – 75 %;
- особа злочинця – 57 %;
- особа потерпілого – 43 %.

При цьому використовувалися дані, що містяться у розроблених у достатній кількості методиках розслідування квартирних крадіжок, що не завжди призводило до позитивного результату при використанні їх при розслідуванні інших видів крадіжок. 68 % практичних працівників вказують на

недостатність науково-методичного забезпечення різного роду крадіжок: кишенькових, з офісів підприємств, складів, баз тощо. Відсутність у практичних підрозділах методичних рекомендацій з розслідування крадіжок, вчинених на території садівницьких товариств і дачних кооперативів, включаючи криміналістичну характеристику даного виду злочинів, зауважили 93 % опитаних нами слідчих.

Всі елементи криміналістичної характеристики взаємопов'язані та взаємозалежать один від іншого, тому іноді складно визначити ступінь значущості кожного з них. Це залежить також від виду злочину. У криміналістичній характеристиці крадіжок, вчинених на території садівницьких товариств і дачних кооперативів, першочерговим для розгляду елементом вважаємо предмет злочинного посягання. Він є досить різноманітним і тісно пов'язаний з обстановкою вчинення крадіжок, а саме: часом та умовами, в яких відбувається подія злочину. Аналізуючи ці дані, можна визначити систему способів вчинення злочину та наслідків застосування того чи іншого з них у вигляді слідів злочину, а також зробити певні припущення щодо особи злочинця.

Розглянемо предмет посягання при вчиненні даного виду крадіжок у взаємозв'язку з обстановкою скоєння злочину. Перш за все з'ясуємо питання щодо безпосереднього визначення території садівницьких товариств і дачних кооперативів. На жаль, на сьогодні у законодавстві України чітко не прописано відносини у сфері існування та діяльності садівницьких товариств і дачних кооперативів, а також відсутнє чітке формулювання вказаних об'єднань громадян. Відповідно до Закону України «Про громадські об'єднання», «громадське об'єднання – це добровільне об'єднання фізичних осіб та/або юридичних осіб приватного права для здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних, та інших інтересів» [8]. Одним із видів громадських об'єднань виступають садівницькі товариства, метою створення яких є спільне ведення садівницької діяльності. Відповідно до Закону України «Про кооперацію», «кооператив – юридична особа, утворена фізичними та/або юридичними особами, які добровільно об'єдналися на основі членства для ведення спільної господарської та іншої діяльності з метою задоволення своїх економічних, соціальних та інших потреб на засадах самоврядування» [9]. Різновидом кооперативів є дачні, що належать до обслуговуючих, оскільки створюються шляхом об'єднання фізичних осіб для надання послуг переважно членам кооперативу з організації та обслуговування дачних ділянок. Територією садівницьких товариств і дачних кооперативів потрібно вважати:

- садову земельну ділянку, призначену для ведення індивідуального або колективного садівництва, надану у власність громадянину;
- будівлі, розташовані на цій ділянці, в тому числі й житловий будинок;
- майно спільного користування членів кооперативу, призначене для забезпечення їх потреб у межах його території для проходу, проїзду, водопостачання та водовідведення, електропостачання, газопостачання, теплопостачання, охорони, організації відпочинку та інших потреб.

Залежно від території викраданню підлягає певного виду майно. Безпосередньо на садовій ділянці, призначеній для ведення садівництва, можуть знаходитися такі предмети, що підлягають викраденню: різного роду зелені насадження, саджанці дерев, квіти; сільськогосподарська продукція – фрукти та овочі; залишені господарями одяг, побутові речі, сільськогосподарський інвентар, обладнання для поливу; будівельні матеріали; метал; мала худоба та птиця.

З будівель, розташованих на земельних ділянках, викрадають: продукти харчування та алкогольні напої; сільськогосподарські, столярні та слюсарні інструменти; аудіо-, відеотехніку, годинники, побутові електроприлади; будівельні матеріали; гроші; вироби з чорного та кольорового металу, включаючи кухонний посуд (каструлі, миски, виделки та ножі тощо). При цьому об'єктами крадіжки є будь-які речі, що мають хоча б яку ціну. Наприклад, при розслідуванні крадіжки з дачного кооперативу, розташованого на території Ленінського району м. Дніпропетровська, встановлено, що об'єктом крадіжки, крім іншого, були навіть ковані металеві ґрати, встановлені на вікнах житлового будинку.

Майно спільного користування членів кооперативу, що розташовано на його території, рідше є об'єктом крадіжки, оскільки розміщується, як правило, поблизу приміщень з охороною або на людних місцях. Викраданню підлягають: будівельні матеріали; електричне обладнання електророзподільних станцій та щитів; електричні та різного роду кабельні дроти; металеві труби, вентилі, ємності водопостачання та водовідведення; інвентар спортивних та дитячих майданчиків, якщо такі є.

Узагальнюючи наведені дані та проаналізувавши матеріали кримінальних проваджень щодо крадіжок з територій садівницьких товариств і дачних кооперативів, виділимо основні об'єкти, на які спрямовано злочинні дії:

- зелені насадження (саджанці дерев, кущів), квіти (23 %);
- сільськогосподарська продукція: фрукти та овочі (66 %);
- одяг, побутові речі, гроші, аудіо-, відеотехніка (17 %);
- продукти харчування та алкогольні напої (37 %);
- сільськогосподарський інвентар, інструменти (48 %);
- будівельні матеріали (15 %);
- вироби з чорного металу (20 %);
- вироби з кольорового металу (47 %).

Наведені дані аналізу матеріалів кримінальних проваджень мають певну ступінь кореляції щодо справжнього становища, що пояснюється латентністю даного виду крадіжок. Садоводи і дачники практично не звертаються до правоохоронних органів у разі крадіжок зелених насаджень, сільськогосподарської продукції, продуктів харчування та алкогольних напоїв. Рідко звертаються у разі крадіжок металевих виробів, одягу, речей побуту, будівельних матеріалів.

Предмет злочинного посягання, як елемент криміналістичної характеристики, тісно пов'язаний з обстановкою вчинення злочину. Загалом під обстановкою розуміють «сукупність умов, за яких що-небудь відбувається» [10, с.

820]. У криміналістиці відсутнє чітке формулювання цього поняття, проте складові обставинки науковці визначають майже однаково. Під обставинкою вчинення злочину як елементом криміналістичної характеристики Г. А. Матусовський розуміє «місце як частина матеріального середовища, що включає, окрім приміщення та ділянки місцевості, сукупність різних предметів. До обставинки належать також чинники регулятивного характеру, що визначають порядок діяльності, фактори поведінки людей у побуті й трудовій діяльності» [2, с. 371]. На думку М.П. Яблокова, обставинку вчинення злочину слід визначати як «систему різного роду взаємодіючих між собою до й у момент злочину об'єктів, явищ і процесів, що характеризують місце, час, речовинні, природно-кліматичні, виробничі, побутові й інші умови навколишнього середовища, особливості поведінки непрямих учасників протиправної події, психологічні зв'язки між ними й інші фактори об'єктивної реальності, що визначають можливість, умови та інші обставини вчинення злочину» [11, с. 86]. В.Д. Берназ до структури обставинки вчинення злочину відносить такі елементи: «а) матеріальне середовище, тобто час, місце, об'єкт, макро- і мікропогодні умови; б) організаційно-управлінське середовище, тобто виробничо-функціональні об'єкти, правоохоронні елементи; в) соціально-психологічне середовище: мікроклімат у колективі за місцем роботи, ціннісну орієнтацію, психологічну обставинку за місцем проживання» [12, с. 45]. З наведеними думками науковців ми погоджуємося, а також вважаємо, що залежно від виду злочину на механізм його вчинення впливають ті чи інші елементи обставинки.

Одним з ключових елементів обставинки є час вчинення злочину. Проаналізувавши даний показник у матеріалах кримінальних проваджень можна зазначити, що крадіжки на територіях садівницьких товариств і дачних кооперативів є сезонним злочином. За результатами нашого дослідження, близько 70 % даних кримінальних правопорушень вчиняється з жовтня по березень, коли відсутня більша кількість володарів дачних ділянок або їх відвідування має несистематичний характер.

Час вчинення злочину залежить від предмета посягання. Саджанці дерев і кущів, цибулини квітів викопують, як правило, після їх посадки – у листопаді чи квітні, залежно від сорту рослини. Сільськогосподарську продукцію крадуть після її визрівання – у більшості випадків із серпня по жовтень у будні дні та у вечірні і нічні часи за відсутності господарів ділянки. Інші речі, що розташовуються у будівлях та на ділянках: одяг, побутові речі, гроші, аудіо-, відеотехніка; продукти харчування, алкогольні напої; сільськогосподарський та кухонний інвентар, інструменти, а також ті, що можуть знаходитися на земельних ділянках у вільному доступі: будівельні матеріали; вироби з чорного металу, крадуть, в основному, у зимово-весняний сезон до початку польових робіт.

Якщо розглядати час крадіжок за тижнями та часом доби, то можна зазначити, що 85 % вчинюються по буднях у вечірній та нічний час.

Іншим елементом обставинки є місце вчинення злочину, яким є територія садівницьких товариств і дачних кооперативів, розглянута нами вище.

Вказані території характеризуються низкою показників, що тим чи іншим чином впливають на криміногенну ситуацію. Розглянемо окремі з них.

Перш за все на вчинення крадіжок впливає ступінь захищеності об'єктів. За результатами нашого дослідження, тільки 9 % садівницьких товариств і дачних кооперативів охороняються силами приватних охоронних агенцій чи службою охорони ОВС. Близько 18 % охороняються приватними особами позмінно протягом доби, 58 % мають двох або одного сторожа з вільним графіком роботи, 15 % – взагалі не охороняються. Зрозуміло, що крадіжки вчиняють здебільшого на менш охоронюваних територіях.

Іншим фактором, тісно пов'язаним з попереднім, є ступінь обладнання території захисними пристроями та захищеність дачних будинків. На жаль, отримані нами дані також не задовольняють вимогам належного запобігання крадіжкам. Лише 6 % дачних ділянок обладнано системами відеоспостереження з контролем на пульті, що знаходиться в охорони; 75 % дачних кооперативів обнесено забором, 25 % не мають огороження взагалі або воно знаходиться у неналежному стані. Дослідження ступені захищеності будинків встановлено, що близько 6 % мають сигналізацію, як правило, нескладного типу без постановки на пульт охорони. Майже 48 % будинків обладнано металевими решітками на вікнах та металевими вхідними дверями. Інші 46 % будинків не мають належного ступеня захисту, обладнані дерев'яними або зробленими з ДВП дверима з одним чи двома замками. Також треба звернути увагу на те, що майже 80 % дачних кооперативів не мають належного освітлення у темний час доби, що також не сприяє захисту від крадіжок.

Одним із криміногенних факторів обстановки вчинення крадіжок з території садівницьких товариств і дачних кооперативів є близькість їх розташування від населених пунктів. Нами встановлено, що більшість крадіжок вчинюються на територіях, розташованих недалеко від міста або безпосередньо за ним. Рідше крадіжки вчинюються на територіях товариств, розташованих біля селищ. Вивченням матеріалів 98 кримінальних проваджень за фактом крадіжок майна садівницьких товариств і дачних кооперативів на території Дніпропетровської області встановлено, що 72 % крадіжок вчинено з ділянок, розташованих у безпосередній близькості до міст Дніпропетровськ, Кривий Ріг, Павлоград.

Наведені нами кількісні показники щодо предмета злочинного посягання та обстановки вчинення злочину було отримано вивченням діяльності садівницьких товариств і дачних кооперативів і кримінальних проваджень щодо крадіжок їх майна на території Дніпропетровської, Запорізької, Івано-Франківської, Кіровоградської, Тернопільської та Харківської областей. При цьому ступінь розбіжностей у показниках складає не більше 7–10 %, що свідчить про певну однорідність вчинення розглядуваних злочинів по всій території України, а звідси і про можливість використання методики розслідування даної категорії злочинів незалежно від місця розташування дачної ділянки.

Висновки. Можна зазначити, що нами на основі аналізу та узагальнення матеріалів кримінальних проваджень та статистичних матеріалів було визначено предмет злочинного посягання та елементи обстановки, в якій вчи-

нуються крадіжки на території садівницьких товариств і дачних кооперативів. Названі елементи криміналістичної характеристики є визначальними для розробки та використання при розслідуванні інших її складових, а саме: способів вчинення злочину, слідової картини, характеристики особи потерпілого та злочинця. Визначення даних елементів криміналістичної характеристики у методиці розслідування крадіжок, вчинених на території садівницьких товариств і дачних кооперативів, є перспективним напрямком подальших наукових розробок.

Бібліографічні посилання

1. Колесниченко А. Н. Научные и правовые основы расследования отдельных видов преступлений : автореф. дис. На соискание ученой степени д-ра юрид. наук / А. Н. Колесниченко. – Х., 1967.
2. Криміналістика : підручник для студ. юрид. спец. вищих закладів освіти / кол. авторів : Глібко В. М., Дудніков А. Л., Журавель В. А. та ін. ; за ред. В. Ю. Шепітька. – К., 2001.
3. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному вигляді) : підручник / М. В. Салтевський. – К., 2005.
4. Бахин В. П. Криминалистика. Проблемы и мнения (1962–2002) / В.П. Бахин. – К., 2002.
5. Колесниченко А. Н. Криминалистическая характеристика преступлений / А. Н. Колесниченко, В. Е. Коновалова. – Х., 1985.
6. Тіщенко В. В. Корисливо-насильницькі злочини : криміналістичний аналіз : монографія / В. В. Тіщенко – Одеса, 2002.
7. Белкин Р. С. Курс криминалистики : учеб. пособие для вузов / Р. С. Белкин – 3-е изд., доп. – М., 2001.
8. Про громадські об'єднання : Закон України / ВВР України. – 2013. – № 1. – Ст. 1.
9. Про кооперацію : Закон України / ВВР України. – 2004. – № 5. – Ст. 35.
10. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь, 2003.
11. Яблоков Н. П. Обстановка совершения преступления как элемент его криминалистической характеристики / Н. П. Яблоков // Криминалистическая характеристика преступлений : сб. науч. трудов. – М., 1984.
12. Берназ В. Д. К вопросу о понятии обстановки совершения краж социалистического имущества на морском транспорте / В. Д. Берназ // Криминалистика и судебная экспертиза. – К., 1985. – Вып. 3. – С. 43–48.

Самсонова В. В. Объект посягательства и обстановка совершения краж на территории садоводческих товариществ и дачных кооперативов. Рассмотрены составляющие криминалистической характеристики краж, совершённых на территории садоводческих обществ и дачных кооперативов. Уделено внимание предмету преступного посягательства и обстановке, в которой совершаются преступления. Исследованы время и место совершения преступления, их влияние на механизм преступного посягательства.

Ключевые слова: криминалистическая характеристика, садоводческие общества и дачные кооперативы, предмет посягательства, обстановка совершения преступления.

Samsonova V. V. Object of assault and theft situation on the territory of horticultural societies and summer communities. The author has exposed the structure of criminological characteristics of thefts committed in the territory of horticultural societies and summer community. By joining the majority opinion researchers who identify as forensic characterization system data model for a certain group of crimes. For practical use in the forensic investigation of the characteristics of certain types of crimes, including theft committed in the territory of horticultural

societies and summer community, more important, in my opinion, is its components, as well as correlations between elements. After analyzing the views of scientists on forensic component characteristics, the author highlight the elements: the subject of a criminal assault; the situation of the offense; method of committing a crime; the interaction of the offender with the situation at the scene of the crime; data describing the identity of the victim; data describing the offender. It is noted that when considering methods of investigating thefts committed in the territory of horticultural societies and summer community values with all of the above elements of criminological characteristics. Their importance lies in the fact that in a limitation of initial information, they can trace the connections between the different circumstances of the crime and to put forward reasonable mechanism versions of crime, persons who committed it, choose the best line of investigation, search of criminals, stolen property and other circumstances of the criminal proceedings.

In forensic characterization of thefts committed in the territory of horticultural societies and summer community, the primary element to consider is considered the subject of a criminal assault. He has a diverse and closely linked to the situation of theft, such as time and circumstances in which the offense occurs. Analyzing this data can be defined system means the crime and the effects of one or other of them as traces of the crime and to make certain assumptions about the offender. On the basis of the findings of a study of statistics and collating criminal proceedings against theft areas of horticultural societies and summer community highlights the main features that are aimed criminal acts: green areas (nursery trees, bushes), flowers; agricultural products, fruits and vegetables; clothing, household items, money, audio and video; food and drinks; agricultural implements, tools; building materials; ferrous metal; products of non-ferrous metal.

The subject of a criminal assault perpetrated in the territory, which is the content of the crime situation, as part of criminological characteristics. Found that territory horticultural societies and summer community should be considered: garden land, intended for individual or collective gardening acquire ownership of a citizen; buildings located in this area, including a house; property shared cooperative members, designed to ensure their needs within its territory for passage, travel, water, sewage, electricity, gas, heating, security, recreation and other uses. The theft affects the quality of facilities; degree of equipment protection devices and territory protection of country houses; the proximity of the location of settlements.

Keywords: *criminological characteristics, gardening societies and suburban cooperatives, subject assault, crime situation.*

Надійшла до редакції 23.03.2015

Сорока І. В.

здобувач

(Національна академія внутрішніх справ)

УДК 343.98

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ СЛІДЧОГО ОГЛЯДУ ЗА ФАКТАМИ КРАДІЖОК МАЙНА ГРОМАДЯН, УЧИНЕНИХ НЕПОВНОЛІТНІМИ

Проаналізовано огляд місця події, який є найбільш важливою слідчою дією при розслідуванні крадіжок майна громадян, учинених неповнолітніми. Наголошено, що, проводячи слідчу дію, слідчому необхідно визначити межі місцевості чи приміщення, котрі підлягають огляду. Наведено приблизний перелік обставин, що можуть вказувати на причетність до крадіжки неповнолітніх, а також тих, що підлягають з'ясуванню.

Ключові слова: *огляд, місце події, неповнолітні, крадіжка.*

Постановка проблеми. Серед слідчих дій однією з основних є огляд місця події, який вважається невідкладною, незамінною жодною іншою дією.

Згідно зі статистичними даними МВС України, крадіжки є найбільш поширеними злочинами, вчинюваними в нашій державі, тенденція яких йде до збільшення. Так, у 2010 році було зареєстровано 110493 факти вчинення злочинів розглядуваної категорії, у 2011 р. – 175582, 2012 р. – 254755, 2013 р. – 277598, у 2014 р. – 241050.

Не менше занепокоєння викликають кількісні показники, що ілюструють вчинені неповнолітніми злочини у нашій державі. Так, у 2008 році зазначена категорія осіб вчинила 15707 злочинів, у 2010 р. – 15354, у 2011 р. – 17342, у 2012 р. – 17846, у 2013 р. – 14238.

Наведені нами відомості дають підстави стверджувати про системність у збільшенні кількості вчинених розглядуваною категорією осіб злочинів, у тому числі крадіжок майна громадян. У той же час кількісні показники вчинення злочинів зазначеної категорії не можуть не викликати стурбованості правоохоронних органів нашої держави, оскільки відомо, що сьогоднішні неповнолітні злочинці, у разі невжиття дієвих заходів протидії, завтра стануть на шлях вчинення більш тяжких суспільно небезпечних діянь.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Загальним аспектам проведення слідчого огляду приділяли увагу такі вчені-криміналісти: В.П. Бахін, Р.С. Белкін, В.Д. Берназ, А.Ф. Волобуєв, В.Г. Гончаренко, В.А. Журавель, А.В. Іщенко, В.О. Коновалова, В.С. Кузмичов, Н.І. Клименко, Є.Д. Лук'янчиков, Г.А. Матусовський, М.В. Салтевський, М.Я. Сегай, В.В. Тіщенко, І.Я. Фридман, К.О. Чаплинський, В.Ю. Шепітько, М.П. Яблоков та інші.

У той же час проведенню розглядуваної слідчої дії за такими суспільно небезпечними діяннями, як крадіжки майна громадян, вчинені неповнолітніми, з боку науковців, належної уваги приділено не було.

Тож вважаємо за необхідне розглянути її особливості.

Метою даної статті є висвітлення особливостей проведення огляду за фактами вчинення неповнолітніми крадіжок майна громадян.

Виклад основного матеріалу. Серед слідчих дій, що проводяться при розслідуванні крадіжок, у тому числі вчинених неповнолітніми, однією з найбільш інформативних є огляд місця події. В ході проведення огляду виявляються сліди, особливості механізму злочину, участь у його вчиненні неповнолітніх.

Мета огляду – виявлення на місці події доказів та іншої криміналістично вагової інформації про подію, яка сприятиме швидше розібратись у криміналістичній характеристиці вчиненого діяння, висунути слідчі версії та визначити основні напрямки розслідування, забезпечити можливість дій по «гарячих слідах» з розшуку злочинця, викраденого майна, припинення подальшої злочинної діяльності та ін. [1, с. 147].

Серед основних задач огляду місця події варто назвати такі:

– відтворення слідчим картини крадіжки з метою висування версій;

– виявлення та вилучення слідів злочинця, знарядь злочину та інших предметів і слідів, які можуть мати значення як речові докази;

– вивчення та повне відображення у протоколі огляду місця події усієї обстановки;

– виявлення безпосередніх причин та умов, що сприяли вчиненню крадіжки неповнолітніми.

Ще до виїзду на місце події слідчий має вжити заходів з його охорони, щоб звести до мінімуму можливість знищення чи псування слідів.

Як зазначає К.О. Чаплинський, між отриманням вихідної інформації про вчинення злочину і початком проведення слідчого огляду (прибуття слідчо-оперативної групи) повинен проходити мінімальний проміжок часу (зокрема, оптимальний проміжок часу не повинен перевищувати 15 хвилин) [2, с. 16]. Ми погоджуємося з висловленою К.О. Чаплинським думкою, оскільки чим більше часу проходить з моменту вчинення злочину до проведення огляду місця події, тим менша кількість суспільно небезпечних діянь, у тому числі розглядуваної категорії, розкривається.

Загальним завданням огляду місця події є виявлення фактичних даних, за якими можна встановити механізм злочину у всіх деталях, тобто відповідати на питання про те, що сталося на цьому місці [3, с. 279].

На причетність до вчинення крадіжки неповнолітніх може вказувати таке:

- відсутність спланованості та цілеспрямованості у діях;
- невеликі розміри слідів рук та ніг, низу взуття;
- використання для проникнення у приміщення невеликих отворів;
- виконані на стінах, підлогах надписи, у тому числі з використанням ненормативної лексики;

сліди зубів на солодошах;

- викрадення невеликих за розміром та вагою предметів;
- викрадення менш коштовних, але більш яскравих предметів;
- особисті речі відповідного розміру.

Наведений нами перелік варто назвати лише орієнтовним. Так, зазначені аспекти мають обов'язково враховуватися слідчим при проведенні огляду місця події. Відсутність, на перший погляд, логіки у діях злочинця, може бути пояснено причетністю до вчиненого неповнолітнього з його незначним життєвим, здебільшого злочинним, досвідом.

Під час огляду місця події потрібно з'ясувати:

- як злочинець потрапив на місце події та залишив його;
- які відомості вказують на причетність до вчиненого неповнолітніх;
- які знаряддя чи інструменти використовував;
- який час був на місці крадіжки;
- крадіжка була вчинена самотійно чи групою осіб;
- які відомості, що характеризують особу злочинця, виявлені та ін.

Проводячи огляд, слідчий має з'ясувати місце та спосіб проникнення, наприклад до певного приміщення. Ними переважно виступають квартирки, вікна невеликих розмірів, що характеризують можливість проникнення через

невеликий отвір особи з відповідними фізичними даними – неповнолітнього. Кількість часу, який перебував неповнолітній, які знаряддя використовував, наявність співучасників може характеризуватися кількістю, місцем розташування, видами слідів, поверхнями, на яких вони збереглися. Так, різне за типом, розміром взуття, може характеризувати участь у вчиненні крадіжки декількох осіб. У свою чергу, сліди рук необхідно шукати, керуючись припущеннями про дії неповнолітнього на місці злочину. Предметами, на яких можуть зберігатися сліди рук неповнолітнього, є запираючі пристрої, рами та скло кватирок та вікон, через які здійснено проникнення до приміщень, підвіконня, касові апарати, поверхні упаковок, у тому числі продуктів харчування, пляшки з напоями.

У свою чергу, пошуки слідів необхідно здійснювати з урахуванням предмета злочинного посягання. Так, переважно предметами розглядуваних злочинів виступають:

- гроші;
- продукти для особистого вживання;
- предмети молодіжної моди;
- об'єкти колекціонування та інше.

Таким чином, три компоненти, такі як обстановка, спосіб та предмет злочинного посягання, виступають необхідними чинниками у формуванні інформації про злочинну подію. Аналізуючи їх, слідчий висуне обґрунтовані припущення про механізм вчинення злочину та його складові, важливі для процесу розслідування та збору криміналістично вагової інформації. На нашу думку, зазначені складові слідчому необхідно розглядати комплексно, тобто у сукупності.

У разі виявлення неповнолітнього злочинця до моменту проведення огляду слідчий спрямовує свої зусилля на виявлення об'єктивних даних, що викривають чи спростовують його причетність до вчиненого суспільно небезпечного діяння. Зазначене може сприяти утворенню більш повної картини злочину та прийняттю рішень в організації та плануванні розслідування, висуванні обґрунтованих версій про причетність до крадіжки осіб відповідної вікової категорії. До проведення оглядів місця події можуть, на розсуд слідчого, залучатися потерпілі, затриманий неповнолітній.

Варто наголосити на тому, що типовими недоліками проведення огляду місця події є такі: неповний опис обстановки місця події (70,3 % випадків); фото-, відеозйомка не проводилася (23,7 %); відсутня послідовність в описі обстановки події (15,1 %); відсутні вимірювання (13,9 %); неповно і неточно описані виявлені на місці проведення огляду сліди (12,8 %); виявлені та зазначені у протоколі огляду місця події відбитки пальців рук, слідів взуття не вилучені (2,9 %); плани та схеми огляду місця події відсутні (1,7 %); відсутні фототаблиці у випадках застосування фотозйомки (0,5 %) [4, с. 19].

Серед помилок також є необґрунтоване зменшення обсягу, площі та кількості об'єктів дослідження. У результаті цього залишаються невиявленими, недослідженими певні джерела інформації. У ході пошуку інформації де-

які з джерел залишаються пропущеними внаслідок неуважності, використання неефективних прийомів та засобів. Наприклад, при використанні прийому вибіркового огляду місця події деякі зі слідів можуть залишитися невиявленими, що не дозволяє встановити всі обставини, котрі підлягають доказуванню [5, с. 7].

Уникнути недоліків проведення огляду місця події можна шляхом всебічного його дослідження. Необхідно, на думку М.В. Салтєвського, провести повне дослідження місця події, оцінити кожен факт окремо і всю їх сукупність, зважити інформацію із процесуальних джерел і тільки після цього змоделювати подію, що сталася, встановити її кримінально-правову сутність, тобто був це злочин чи інша подія [6, с. 339].

Успіх огляду місця події здебільшого залежить від того, наскільки широко та вміло слідчий застосовує науково-технічні засоби і методи, спеціальну апаратуру та прилади, що сприяють в ході обшуку виявити та закріпити невидимі та слабо видимі сліди. Мінімум науково-технічних засобів для огляду місця події є у валізі слідчого. До переліку найбільш розповсюджених криміналістичних засобів, використовуваних у ході огляду, належать: пошукові та аналітичні прилади й інструменти (щуп, трал, бур, магнітний шукач-підйомник, металошукач, ультрафіолетовий освітлювач, електронно-оптичний перетворювач та ін.) [7, с. 21].

Не менше значення в одержанні вагомої інформації мають дії осіб, які володіють спеціальними знаннями. Спеціальні знання – це професійні знання, якими володіють відповідні спеціалісти, а особи, котрі проводять дізнання, слідчі, судді, – не повною мірою [8, с. 110]. Незважаючи на те, що слідчий також володіє певною кількістю знань щодо здійснення фото-, відеофіксації, вилучення слідів рук та ніг людини та інших дій, однак треба надати перевагу знанням спеціаліста, котрий неодмінно якісніше та результативніше їх використовує. Ці особи, викликані слідчим, зобов'язані брати участь у провадженні огляду та, використовуючи свої спеціальні пізнання та навички, сприяти слідчому у виявленні, закріпленні (фіксації) та вилученні доказів, звертати його увагу на обставини, пов'язані з виявленням, закріпленням та вилученням доказів, давати пояснення з приводу здійснюваних ним дій [9, с. 350]. Перелік спеціалістів за напрямками діяльності має визначатися слідчим у кожному конкретному випадку, з урахуванням потреб збору доказової інформації на місці проведення огляду. У той же час варто згадати такого спеціаліста, як технік-криміналіст, який входить до складу слідчо-оперативної групи та спроможний надати слідчому допомогу у виявленні, фіксації, упакуванні та вилученні слідів на місці проведення оглядів за фактами крадіжок, вчинених неповнолітніми.

Результати огляду місця події фіксуються шляхом ретельного складання протоколу огляду, фотографування, складання планів, схем, фототаблиць, здійснення відеозапису.

Висновки. Проведене нами дослідження дозволяє дійти певних висновків. Так, огляд місця події є найбільш важливою в отриманні доказової інфо-

рмації слідчою дією, що проводиться за фактами вчинення неповнолітніми крадіжок чужого майна.

Крадіжки неповнолітні вчинюють переважно без попередньої підготовки. Це визначає відсутність заходів маскування злочинних дій розглядуваною категорією осіб. Після вчинення злочину неповнолітні намагаються якомога швидше залишити місце крадіжки. У результаті цього утворювані сліди залишаються у значній кількості без ушкоджень та придатні для подальших досліджень.

Проводячи огляд місця події слідчий має комплексно розглядати та аналізувати спосіб, обстановку та виявлені сліди для висування версій про місце знаходження ще не виявлених слідів, особу неповнолітнього злочинця тощо.

З метою покращення дій слідчого мають застосовуватися науково-технічні засоби та спеціальні знання відповідних фахівців. Серед спеціалістів основного значення набувають техніки-криміналісти, які своїми знаннями підвищують рівень виявлення та вилучення слідчим слідів за місцем проведення огляду.

Напрямами наших подальших досліджень за фактами розслідування крадіжок майна, вчинених неповнолітніми, буде розгляд організаційно-тактичних особливостей проведення інших слідчих (розшукових) дій.

Бібліографічні посилання

1. Гаврилин Ю. В. Криміналістика в поняттях и терминах : учеб. пособие / Гаврилин Ю. В., Головин А. Ю., Тишутина И. В. ; под ред. А. Ю. Головина. – М., 2006.
2. Чаплинський К. О. Тактика проведення окремих слідчих дій : монографія / Чаплинський К. О. – Дніпропетровськ, 2006.
3. Криміналістика : підручник / В. Д. Берназ, В. В. Бірюков, А. Ф. Волобуєв ; за заг. ред. А. Ф. Волобуєва. – Х., 2011.
4. Соколов А. Б. Расследование краж имущества граждан, совершаемых группами несовершеннолетних : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. юрид. наук / А.Б. Соколов. – М., 1998.
5. Карагодин В.Н. Криміналістические проблемы обнаружения и устранения следственных ошибок : учебно-практ. пособие / Карагодин В.Н., Морозова Е.В. – Екатеринбург, 2003.
6. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному вигляді) : підручник / Салтевський М. В. – К., 2005.
7. Следственная тактика : учебное пособие по курсу «Основы криминалистики» под общ. ред. Пантелеева И. Ф. – М., 2003.
8. Лукьянчиков Е. Д. Тактические приемы реализации информации, полученной в результате осуществления оперативно-розыскных мероприятий / Лукьянчиков Е. Д. // Актуальные вопросы получения, оценки и использования информации в оперативно-розыскной деятельности органов внутренних дел : межвуз. сб. науч. трудов. – К., 1986.
9. Криміналістика : учебник / под ред. И. Ф. Пантелеева, Н. А. Селиванова. – М., 1988.

Сорока И. В. Проблемные вопросы следственного осмотра по фактам краж имущества, совершенных несовершеннолетними. Проанализирован осмотр места происшествия, который является одним из важных следственных действий, проводящихся при расследовании краж имущества граждан, совершенных несовершеннолетними. Приступая к осмотру следователю необходимо определить границы местности или помещения, подлежащие осмотру. Приведен приблизительный перечень обстоятельств, которые могут указывать на причастность к краже несовершеннолетних, а также подлежащих выяснению.

Ключевые слова: *осмотр, место происшествия, несовершеннолетние, кража.*

Soroka I. V. Problematic issues of investigative examination of the facts of property thefts, committed by minors. The article deals with to examination of the scene , which is one of the most important investigative actions conducted during the investigation of theft of property of citizens committed by juveniles . Theft are the most common crimes committed by minors. Statistics indicate that not only the number of burglaries committed , but also involved in them minors. Thus, these data reveal the systemic nature of increasing the number of thefts committed by juveniles .

Indicated that the investigative actions under consideration paid attention to a significant amount of forensic scientists . At the same time carrying out investigative survey on citizens' property thefts committed by juveniles , from scientists , adequate attention was not paid .

Getting inspection investigator should determine the boundaries of the area or premises to be inspected . Do victims, witnesses sets made in the situation , since the establishment of the theft, changes.

This article provides an indicative list of circumstances that may indicate involvement in the theft of minors, as well as to be clarified , among which is the place and method of penetration, for example, in a certain room.

Specifies that components such as the setting, mode and the object of a criminal assault is a necessary factor in the formation of information about a minor involvement in the crime .

In order to avoid errors, we recommend a comprehensive approach to exploring the place where the category of persons considered theft .

Indicated that to improve the inspection should be minimized checkout attract specialists corresponding profile victims detained minors.

Keywords: *inspection, scene, minors, theft.*

Надійшла до редакції 24.01.2015

Федотенко А. В.

здобувач

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.98

ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ВИКОРИСТАННЯ МОЖЛИВОСТЕЙ ОПЕРАТИВНО-ТЕХНІЧНИХ ПІДРОЗДІЛІВ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ ЩОДО ПРОТИДІЇ ОРГАНІЗОВАНИЙ ЗЛОЧИННОСТІ

Мета і засіб будь-якої ефективної відповіді на загрозу організованої злочинності – інформація.

Д. Герберт, Х. Тритт

Надано власне бачення сучасного стану формування правової бази використання можливостей ОТП у протидії організованій злочинності у межах оперативно-розшукового та кримінального провадження відповідно до змін чинного законодавства у 2014–2015 рр. та визначено напрямки удосконалення правового регулювання цієї діяльності.

Ключові слова: *оперативно-розшукова діяльність, оперативно-технічні засоби, оперативно-розшукові заходи, негласні слідчі (розшукові) дії, оперативно-технічні заходи, правова база, злочинне середовище.*

Постановка проблеми. Прошло понад 23 роки з моменту прийняття Постановою Верховної Ради України від 18.02.1992 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», який вперше легалізував право підрозділів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, знімати інформацію з каналів зв'язку, застосовувати інші технічні засоби отримання інформації і т. ін. [1].

З того часу закон отримав низку змін, спрямованих на нормалізацію процедури заходів з використанням технічних засобів отримання інформації. Докорінних змін процедура використання означених заходів набула після прийняття новітнього Кримінального процесуального кодексу України. В той же час означені зміни не вирішили правових та організаційних проблем закріплення функцій оперативно-технічних підрозділів ОВС як суб'єкта оперативно-розшукової діяльності та закріплення європейських стандартів використання оперативно-розшукових заходів, що обмежують права і свободи людини, у протидії організованій злочинності.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Слід зазначити, що окремі аспекти формування правової бази здійснення оперативно-розшукових заходів та технічної розвідки у злочинному середовищі були розглянуті у працях К.В. Антонова, В.Г. Боброва, М.П. Вадька, Е.О. Дідоренка, В.Я. Горбачевського, О.Ф. Долженкова, В.В. Дюкова, В.І. Єлинського, О.Ф. Єфремова, Н.С. Желєзняка, В.П. Захарова, С.І. Захарцева, І.А. Климова, І.П. Козаченка, Я.Ю. Кондратьєва, О.Г. Лекаря, Д.Й. Нікіфорчука, В.М. Омеліна, В.Л. Ортинського, Ю.Ю. Орлова, Д.В. Рівмана, Ю.Ф. Кваши, К.В. Суркова, О.П. Снігерьова, А.Є. Чететіна, М.Л. Шелухіна, І.Р. Шинкаренка, А.Ю. Шумілова, М.Б. Саакяна, І.Ф. Хараберюша, В.А. Яценка та ін. Проблеми правового регулювання використання оперативно-технічних засобів та здійснення оперативно-технічних заходів розглядалися у наукових працях Ю.Ю. Орлова, П.А. Єрмакова, А.В. Коваленка, С.М. Кряковцева, В.Г. Сапальова, І.Ф. Хараберюша [2–7]. Однак означені роботи були здійснені до прийняття новітнього КПК України, у зв'язку з чим у них не розглянуто сучасний стан нормативно-правового регулювання використання оперативно-технічних заходів під час проведення ОРЗ, що обмежують права і свободи людини.

Після прийняття новітнього КПК з'явився новий напрямок діяльності оперативно-технічних підрозділів у протидії організованій злочинності – здійснення негласних (слідчих) розшукових дій (НСРД) у межах кримінального провадження. Окремі аспекти здійснення НСРД без розкриття їх особливостей щодо розслідування діяльності ОЗУ здійснено у працях О.А. Білічак, Л.І. Данченко, В.І. Максимова, Д.А. Нескоромного, Д.Б. Сергєєвої, С.С. Тарадойни [8–13]. Ними сформовані теоретичні та організаційно-тактичні основи процедури та тактики проведення НСРД з метою вирішення завдань оперативно-розшукової діяльності.

У той же час означені дослідження не розкрили змісту всієї системи правових проблем та чинників, які стримують ефективне використання мож-

ливостей ОТП у протидії організованій злочинності.

Мета. Надати власне бачення сучасного стану формування правової бази використання можливостей ОТП у протидії організованій злочинності у межах оперативно-розшукового та кримінального провадження відповідно до змін чинного законодавства у 2014–2015 рр. та визначити напрямки удосконалення правового регулювання цієї діяльності.

Виклад основного матеріалу. Формування сучасної правової бази використання можливостей ОТП у протидії організованій злочинності у межах оперативно-розшукового та кримінального провадження за роки незалежності йшло за такими напрямками: розробка законодавства та створення відомчих або міжвідомчих нормативних актів.

Враховуючи складну оперативну обстановку в державі та світі щодо протидії організованій злочинності на початку 90-х років ХХ століття, Верховною Радою України у червні 1993 року було прийнято Закон України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю, який передбачив створення спеціальних підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю органів внутрішніх справ України. Статтею 15 означеного Закону передбачено, що у боротьбі з організованою злочинністю спеціальним підрозділам органів внутрішніх справ і Служби безпеки України надається право за попередньою санкцією прокурора додатково використовувати спеціальні технічні засоби у випадках: контролю, фіксації і документування розмов та інших дій осіб за наявності підстав вважати їх причетними до організованої злочинної діяльності; фіксації та документування факту телефонної розмови між громадянами, надсилання листа або телеграфного повідомлення, без порушення таємниці змісту телефонної розмови, листа або телеграфного повідомлення [14].

Означена норма була скасована у зв'язку з вилученням із закону підрозділів БОЗ МВС України як спеціального суб'єкта боротьби з організованою злочинністю. В той же час з оперативних підрозділів кримінальної міліції не знято функції протидії загальнокримінальній організованій злочинності (Закон № 193-VIII (193-19) від 12.02.2015).

15 листопада 2000 року Конвенцією ООН проти транснаціональної організованої злочинності (резолюція 55/25 Генеральної Асамблеї ООН) визначено необхідність використання оперативно-розшукових, технічних та електронних методів та засобів виявлення та контролю за злочинною діяльністю з метою її припинення та знешкодження. У подальшому імплементація норм означеної Конвенції та вимоги практики боротьби зі злочинністю призвели до надання права оперативним підрозділам негласного встановлення місцезнаходження радіоелектронного засобу, у тому числі мобільного терміналу систем цифрового стільникового зв'язку (оперативно-розшуковий захід, який полягає в локалізації місця знаходження радіоелектронного засобу, мобільного терміналу систем зв'язку (без розкриття змісту повідомлень) та інших радіовипромінювальних пристроїв, у тому числі білінг).

Причому у жодному нормативному акті не було розкрито перелік, поря-

док, зміст та санкціонування спеціальних заходів з метою нейтралізації діяльності організованих злочинних угруповань із застосуванням спеціальних технічних засобів.

Відповідно до пп. 7, 9 ч. 1, ч. 2 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», п. 6 ч. 2 ст. 7 Закону України «Про контррозвідальну діяльність», за вмотивованим рішенням суду можуть бути застосовані обмеження конституційних прав і свобод людини й громадянина, передбачені статтями 30, 31, 32 Конституції України [15].

Згідно з останніми змінами ст. 15 Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю», наголошено, що у боротьбі з організованою злочинністю спеціальним підрозділам Служби безпеки України надається право використовувати спеціальні технічні засоби у випадках та порядку, передбачених Законом України "Про оперативно-розшукову діяльність". Фактично ця стаття скасовує особливості здійснення ОТЗ щодо боротьби з ОЗУ. В той же час існує низка прогалин у чинному Законі України "Про оперативно-розшукову діяльність" щодо використання сил та засобів оперативно-технічних підрозділів.

Після прийняття у квітні 2012 року новітнього КПК та внесення змін до чинного Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» до статті 8 внесено право: здійснювати аудіо-, відеоконтроль особи, зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, електронних інформаційних мереж згідно з положеннями статей 260, 263–265 Кримінального процесуального кодексу України; накладати арешт на кореспонденцію, здійснювати її огляд та виїмку згідно з положеннями статей 261, 262 Кримінального процесуального кодексу України; здійснювати спостереження за особою, річчю або місцем, а також аудіо-, відеоконтроль місця згідно з положеннями статей 269, 270 Кримінального процесуального кодексу України; здійснювати установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу згідно з положеннями статті 268 Кримінального процесуального кодексу України [16].

Незважаючи на означені зміни, у законодавстві не здійснено регламентацію діяльності оперативно-технічних підрозділів ОВС відповідно до вимог КПК та особливостей реалізації означених прав у конкретних ОТЗ та особливостей протидії ОЗУ.

Аналіз наукових досліджень показує наявність таких правових та організаційних проблем [17–20]:

- недостатній рівень законодавчого та нормативного регулювання використання можливостей ОТП у протидії організованій злочинності у межах оперативно-розшукового та кримінального провадження;

- фактична відсутність сучасного наукового та методологічного забезпечення використання можливостей ОТП з протидії організованій злочинності у межах оперативно-розшукового та кримінального провадження відповідно до КПК 2012 року;

- відсутність норм, що визначають особливість використання можливостей ОТП з протидії організованій злочинності у межах оперативно-

розшукового та кримінального провадження;

- відсутність переліку ОРЗ різного рівня санкціонування з переліком суб'єктів їх застосування.

Відповідно до останніх змін 2015 р., у системі МВС України мають право здійснювати ОРД підрозділи кримінальної, судової та спеціальної міліції, підрозділи внутрішньої безпеки (Закон № 193-VIII (193-19) від 12.02.2015). В той же час не розкрито, з яких підрозділів складається кримінальна міліція. Уточнюючи перелік оперативних підрозділів, інших правоохоронних органів та спецслужб, законодавець вказує на оперативно-технічні підрозділи як складову Служби безпеки України, Служби зовнішньої розвідки України, Державної прикордонної служби України в особі спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади у справах охорони державного кордону, розвідувального органу Міністерства оборони України, Національного антикорупційного бюро України. Окрім того, ЄСПЛ вимагає проведення ОРЗ, що обмежують права і свободи людини, тільки після використання інших заходів.

Висновки. Враховуючи означене, вимоги Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) та Європейські стандарти використання спеціальних слідчих методів та прийомів [21] щодо чіткого визначення суб'єктів ОРД та виключності заходів, що здійснюються оперативно-технічними підрозділами, вважаємо за необхідне:

1. Внести зміни до ст. 5 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» у частині переліку структурних підрозділів Міністерства внутрішніх справ, що можуть здійснювати оперативно-розшукову діяльність, у такій редакції:

«Міністерства внутрішніх справ України – кримінальною, спеціальною міліцією (карного розшуку, оперативної служби, оперативно-технічних підрозділів, боротьби з економічною злочинністю, кримінальної міліції у справах дітей), підрозділами внутрішньої безпеки, судовою міліцією)».

2. Викласти ч. 3 ст. 8 Закону «Про оперативно-розшукову діяльність» у такій редакції:

«негласне обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи, аудіо-, відеоконтроль особи, аудіо-, відеоконтроль місця, спостереження за особою, зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, електронних інформаційних мереж, накладення арешту на кореспонденцію, здійснення її огляду та виїмки, установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу у межах оперативно-розшукових справ проводяться оперативно-технічними підрозділами на підставі ухвали слідчого судді, постановленої за клопотанням керівника відповідного оперативного підрозділу або його заступника, погодженої з прокурором виключно з метою запобігання, виявлення або припинення тяжкого або особливо тяжкого злочину».

Бібліографічні посилання

1. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лютого 1992 р. // ВВР України. – 2011. – № 32. – Ст. 314.

2. *Єрмаков П.А.* Використання оперативно-технічних заходів у боротьбі зі злочинністю : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 21.07.04 – оперативно-розшукова діяльність / П.А. Єрмаков. – К. : НАВСУ, 2002.
3. *Коваленко А.В.* Правові організаційно-тактичні основи застосування оперативно-технічних засобів підрозділами по боротьбі з організованою злочинністю: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 21.07.04 – оперативно-розшукова діяльність / А.В. Коваленко. – Х. : НУВС, 2004.
4. *Кряковцев С.М.* Нормативно-правове регулювання застосування оперативної техніки в оперативно-розшуковій діяльності органів внутрішніх справ України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 21.07.04 – оперативно-розшукова діяльність / С.М. Кряковцев. – К. : КНУВС, 2009.
5. *Орлов Ю.Ю.* Застосування оперативної техніки в оперативно-розшуковій діяльності міліції (теоретичні, правові та організаційно-тактичні проблеми) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук : спец. 21.07.04 – оперативно-розшукова діяльність / Ю.Ю. Орлов. – К., 2008.
6. *Сапальов В.Г.* Отримання оперативно-розшукової інформації з використанням спеціальних технічних засобів підрозділами оперативної служби: теоретико-правові та організаційно-тактичні основи : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 21.07.04 – оперативно-розшукова діяльність / В.Г. Сапальов. – Х. : НУВС, 2003.
7. *Хараберюш І.Ф.* Використання спеціальної техніки щодо протидії злочинності в Україні: концептуальні підходи та праксеологічне вирішення проблеми : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня. доктора юрид. наук : спец. 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність / І.Ф. Хараберюш. – К., 2012.
8. *Білічак О.А.* Теорія і практика проведення негласних слідчих (розшукових) дій оперативними підрозділами СБ України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук : спец. 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність / О.А. Білічак. – К. : НА СБ України, 2015.
9. *Данченко Л.І.* Організаційно-тактичні засади проведення негласних слідчих (розшукових) дій : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність / Л.І. Данченко. – К. : НАВСУ, 2015.
10. *Максимов В.І.* Використання конфіденційного співробітника у кримінальному провадженні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність / В.І. Максимов. – К., 2014.
11. *Нескоромний Д.А.* Організація і тактика проведення негласних слідчих (розшукових) дій (за матеріалами СБ України) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність / Д.А. Нескоромний. – К. : НАВСУ, 2015.
12. *Сергєєва Д.Б.* Теоретичні, правові та пракселогічні засади використання результатів негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному процесуальному доказуванні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук : спец. 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність / Д.Б. Сергєєва. – Одеса, 2015.
13. *Тарадойна С.С.* Контроль за вчиненням злочину в системі негласних слідчих (розшукових) дій: процесуальні та тактичні аспекти (за матеріалами практики СБ України) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність / С.С. Тарадойна. – К. : НА СБ України, 2015.
14. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю : Закон України від 30 червня 1993 р. // ВВР України. – 2011. – № 23. – Ст. 160.
15. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України : Закон України від 13.04.2012 № 4652-

VI {Із змінами, внесеними згідно із Законом № 5083-VI від 05.07.2012}. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4652-17/page>

16. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI // Голос України. – 2012. – № 90–91.2.

17. *Захаров В.П.* Правові, організаційні та технологічні засади інформаційного забезпечення оперативно-розшукової діяльності правоохоронних органів України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук : спец. 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність / В. П. Захаров. – К. : НАСБ України, 2011.

18. *Погорецький М.А.* Теоретичні і практичні проблеми використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності в кримінальному процесі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук : спец. 12.00.09 – кримінальний процес; криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність / М.А. Погорецький. – К., 2006.

19. *Бусол О. Ю.* Організація аналітичної розвідки в оперативних підрозділах МВС України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 21.07.04 – оперативно-розшукова діяльність / О.Ю. Бусол. – К., 2009.

20. *Шинкаренко І.Р.* Гносеологічні проблеми визначення об'єкта теорії оперативно-розшукової діяльності / І.Р. Шинкаренко // Вісник Луганського держ. ун-ту внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. – Вип. 2, Ч. 2. – 2009. – С. 3–21.

21. *Варава В.В.* Концепт інституту негласних слідчих дій у контексті нового кримінального процесуального законодавства України / В.В. Варава / Оперативно-розшукова діяльність органів внутрішніх справ: проблеми теорії та практики : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, 21 верес. 2012 р.). – Дніпропетровськ, 2012.

Федотенко А. В. Правовые проблемы использования возможностей оперативно-технических подразделений органов внутренних дел в противодействии организованной преступности. Рассмотрены правовые проблемы использования возможностей технической разведки в преступной среде. Определены общие направления усовершенствования законодательной регуляции проведения оперативно-розыскных мероприятий – негласных следственных действий – подразделениями технической разведки ПБОЗ. Предложены направления усовершенствования ведомственной нормативной базы осуществления ОРМ – ОТМ – НСРД. Разработаны предложения по формированию современной системы законодательства технической разведки преступной среды.

Ключевые слова: *оперативно-розыскная деятельность, техническая разведка, оперативно-розыскные мероприятия, негласные следственные (розыскные) действия, оперативно-технические мероприятия, правовая база, преступная среда.*

Fedotenko A. V. Legal issues of use of opportunities of operational-technical departments of the Interior in combating organized crime. There is the author's vision of the current state of formation of legal base of use of operational-technical departments in combating organized crime within the operational-search and criminal proceedings according to amendments in applicable law of 2014-2015. The author has identified directions of improvement of legal regulation of this activity. There is the analysis of scientific papers not only of the main problems of using operational-technical means during the search operations, but the legal problems identified use of the operational and technical units to counter organized crime forces of the Interior. He outlined the general directions of improvement of legislative regulation provide operational-search activities - undercover investigations by Interior operational-technical units.

The author has offered directions improve the legal framework provide operational search activities - operational and technical measures - covert investigative (search) actions. He has made proposal for the formation of modern system in operational activities.

Keywords: *operational-investigative activity, operational-technical means, operational-search measures, covert investigative (detective) of action, operational and technical measures framework, criminal environment.*

ДОВІДКА ПРО АВТОРІВ

Басиста Ірина Володимирівна – професор кафедри кримінально-правових дисциплін та ОРД Прикарпатського факультету Національної академії внутрішніх справ, доктор юридичних наук, доцент

Беніцький Андрій Сергійович – доцент кафедри кримінального процесу Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка, кандидат юридичних наук, доцент

Березняк Василь Сергійович – старший науковий співробітник відділу організації наукової роботи Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Боняк Валентина Олексіївна – начальник кафедри теорії та історії держави і права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Братель Сергій Григорович – начальник кафедри адміністративної діяльності Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Букреєв Олег Ігорович – здобувач Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка

Булат Євгенія Анатоліївна – доцент кафедри цивільно-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Гаєвський Ігор Миколайович – директор Департаменту координації системи фінансового моніторингу Державної служби фінансового моніторингу України, кандидат юридичних наук, доцент

Гаркуша Вячеслав Вікторович – заступник начальника кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності ОВС Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Грицай Ірина Олегівна – доцент кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Джужа Олександр Миколайович – головний науковий співробітник відділу організації науково-дослідної роботи Національної академії внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор

Добробог Людмила Миколаївна – начальник відділу докторантури та ад'юнктури Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат історичних наук, доцент

Доровських Анатолій Васильович – головний судовий експерт Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України доктор технічних наук, професор

Дубина Аліна Ігорівна – слухач магістратури факультету підготовки фахівців для підрозділів слідства Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Журавльова Зоря Владленівна – здобувач Класичного приватного університету, м. Запоріжжя

Івлєв Михайло Миколайович – аспірант Інституту права імені Володимира Сташиса Класичного приватного університету, м. Запоріжжя

Кириченко Олег Вікторович – начальник кафедри ОРД та СТ Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Кобзар Вікторія Василівна – старший викладач кафедри цивільного, господарського, адміністративного права та процесу Чернігівського національного технологічного університету, кандидат юридичних наук

Ковтун Ірина Василівна – доцент кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності ОВС Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Козак Олена Володимирівна – здобувач кафедри кримінально-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Комашко Володимир Володимирович – здобувач Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Комісаров Олександр Геннадійович – начальник кафедри тактико-спеціальної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, доцент

Кононенко Наталія Олександрівна – здобувач кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ

Копитова Олена Сергіївна – здобувач кафедри цивільного права і процесу Національної академії внутрішніх справ

Копотун Ігор Миколайович – проректор з навчальної роботи Інституту Служби зовнішньої розвідки України, доктор юридичних наук, старший науковий співробітник

Костроміна Олена Георгіївна – доцент кафедри тактико-спеціальної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Криворучко Дмитро Ігорович – слухач магістратури факультету підготовки фахівців для підрозділів слідства Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Кузьменко Вячеслав Віталійович – завідувач кафедри філософії та політології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор філософських наук, професор

Курта Євген Олександрович – доцент кафедри кримінально-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Латишева Вікторія Володимирівна – доцент кафедри теорії, історії держави та права Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського, кандидат юридичних наук

Лебедєва Тетяна Миколаївна - доцент кафедри правового забезпечення господарської діяльності Харківського національного університету справ, кандидат юридичних наук

Легеза Євген Олександрович – доцент кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності ОВС Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Лошицький Михайло Васильович – ректор Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, доцент

Лучко Сергій Володимирович – викладач кафедри права університету ім. Альфреда Нобеля, кандидат юридичних наук

Люлько Сергій Петрович – провідний науковий співробітник відділу досліджень проблем злочинності у сфері службової діяльності та корупції Науково-дослідного інституту Національної академії прокуратури України

Матвієнко Сергій Андрійович – начальник сектору балістичної експертизи Науково-дослідного експертно-криміналістичного центру при УМВС України в Миколаївській області

Мацюк Анатолій Романович – професор кафедри цивільно-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор

Миронюк Роман Вікторович – професор кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності ОВС Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, доцент

Мінка Тетяна Павлівна – начальник кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності ОВС Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, доцент

Міщанинець Олександр Миколайович – заступник начальника відділу УБОЗ ГУМВС України в Дніпропетровській області

Мороз Віктор Павлович – суддя Індустріального районного суду м. Дніпропетровська

Мороз Світлана Миколаївна – ад'юнкт кафедри ОРД та СТ Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Назаренко Віталій Вікторович – здобувач кафедри кримінального права та кримінології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Наливайко Лариса Романівна – завідувач кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор

Новосад Анастасія Сергіївна – доцент кафедри цивільного права та процесу Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Обушенко Олександр Миколайович – в.о. першого проректора Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, доцент

Очеретяний Владислав Анатолійович – здобувач кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Плетенець Віктор Миколайович – доцент кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Поповський Анатолій Миколайович – професор кафедри мовної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор філологічних наук, професор

Поптанич Юрій Михайлович – оперуповноважений УБОЗ ГУМВС України в Київській області

Рибалкін Андрій Олександрович – начальник факультету підготовки фахівців для підрозділів кримінальної міліції Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Рижов Михайло Григорович – здобувач кафедри ОРД та СТ Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Роздайбіда Анастасія Андріївна – здобувач Національного університету Державної податкової служби України

Руфанова Вікторія Миколаївна – старший викладач кафедри цивільного права та процесу Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Саксонов Владислав Борисович – доцент кафедри господарсько-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Самбор Микола Анатолійович – кандидат юридичних наук (УМВС України в Чернігівській області)

Самсонова Вікторія Василівна – здобувач кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Сеньків Оксана Миколаївна – слухач магістратури юридичного факультету Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Собакарь Андрій Олексійович – професор кафедри тактико-спеціальної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор

Сорока Ірина Володимирівна – здобувач кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ

Стулов Олексій Олександрович – доцент кафедри кримінально-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Тагієв Садик Раззаєвич – голова Апеляційного суду Чернігівської області, кандидат юридичних наук

Талдикін Олександр Васильович – доцент кафедри теорії та історії

держави і права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Телійчук Віталій Григорович – доцент кафедри кримінально-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, доцент

Тищенко Ірина Олександрівна – здобувач кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності ОВС Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Уваров Володимир Геннадійович – професор кафедри адміністративного та кримінального права Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара, доктор юридичних наук, доцент

Федотенко Андрій Валерійович – здобувач кафедри ОРД та СТ Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Хорошун Олександр Віталійович - доцент кафедри кримінально-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Черняк Наталя Петрівна – доцент кафедри кримінального процесу Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Чорноус Юлія Миколаївна – професор кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ, доктор юридичних наук, доцент

Чумаченко Ігор Миколайович – начальник юридичного відділу ВАТ «Запорізький металургійний комбінат «Запоріжсталь»», кандидат юридичних наук

Шаблистий Володимир Вікторович – начальник кафедри кримінального права та кримінології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Шамара Олександр Володимирович – радник керівника Міжвідомчого науково-дослідного центру по боротьбі з організованою злочинністю при Раді національної безпеки і оборони України, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник

Шинкаренко Ігор Ростиславович – професор кафедри ОРД та СТ Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, професор

Шинкаренко Інна Олександрівна – професор кафедри філософії та політології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат психологічних наук, доцент

Юнацький Олександр Володимирович – доцент кафедри кримінально-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Юнін Олександр Сергійович – докторант Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

СОДЕРЖАНИЕ

Официально 10

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ РАЗВИТИЯ СЕКТОРА БЕЗОПАСНОСТИ ГОСУДАРСТВА

Комиссаров А.Г.

Информационный мониторинг как средство совершенствования
служебно-боевых коммуникаций 11

Лошицкий М.В., Минка Т.П.

Актуальные вопросы совершенствования законодательства
по оформлению материалов об административных
правонарушениях органами внутренних дел 19

Братель С.Г.

Особенности организации правоохранительной сферы 29

Гаркуша В.В.

Проблемы реализации полномочий милиции
в районе проведения антитеррористической операции 36

Костромина Е.Г.

Система гражданской защиты в Украине:
этапы реформирования и современное состояние 41

Юнин А.С.

Работа подразделений полиции с населением
при обеспечении охраны общественного порядка 46

ОБЩЕТЕОРЕТИЧЕСКИЕ, ФИЛОСОФСКИЕ, ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ И КОНСТИТУЦИОННЫЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА

Кузьменко В.В.

Актуальность дидактических основоположений Платона 53

Наливайко Л.Р., Сенькив О.Н.

Теоретико-прикладные проблемы толкования Конституции
и законов Украины Конституционным Судом Украины 68

Поповский А.М.

Украинские фамилии, связанные с юриспруденцией 76

Боняк В.А.Методы познания как основной элемент современной методологии
исследования организации и функционирования органов
охраны правопорядка Украины 85**Добробог Л. Н.**

Экологическая безопасность: понятие и содержание 92

Рыбалкин А.А., Криворучко Д.И.Отдельные вопросы нормотворчества органов
внутренних дел: проблемы и пути решения 101**Талдыкин А.В.**

Негативная евгеника в политике государства 107

Перчеклий И.Проблемы определения форм реализации права
собственности Украинского народа на природные ресурсы 116**Шевченко А.**Вопросы создания специализированных судов
в период подготовки Конституции Украины 1996 года 124**ПРОБЛЕМЫ ГРАЖДАНСКОГО, ХОЗЯЙСТВЕННОГО
И ТРУДОВОГО ПРАВА****Доровских А. В., Булат Е. А.**

К вопросу о правовой охране компьютерных программ 132

Мацюк А.Р.Правовые формы участия профсоюзов в ходе реструктуризации
предприятий в современных условиях рыночной экономики 137**Собакарь А.А.**

Гарантии прав работников на безопасные условия труда 147

Кобзарь В.В.Актуальные вопросы правового
регулирующего наследования по завещанию 156

Латышева В.В.

Законодательные и правовые основы
Государственного земельного кадастра в Украине 161

Лебедева Т.Н.

Правовой режим особо ценных земель 167

Новосад А.С.

Способы защиты права собственности граждан 174

Руфанова В.Н.

Дискуссионные вопросы реализации доверенности
на распоряжение автомобилем 180

Чумаченко И.Н.

Социально-партнерские отношения как одно из средств защиты
профсоюзами интересов работников в современных условиях 186

Копытова А.С.

Особенности изменения и расторжения договора контокоррента 194

**АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО
И АДМИНИСТРАТИВНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ.
ФИНАНСОВОЕ ПРАВО**

Миронюк Р.В.

Новейшие подходы к установлению дисциплинарной
ответственности в публичной службе 200

Уваров В.Г.

Аппроксимация принципов административного права Украины
к европейскому административному пространству 207

Гаевский И.Н.

Риск-ориентированный подход в сфере борьбы
с отмыванием средств: терминологический анализ 213

Грицай И.О.

Актуальные вопросы правового регулирования деятельности
общественных объединений в Украине:
проблемы и пути совершенствования 221

Ковтун И.В. Проблемы правового регулирования проведения мирных собраний	229
Легеза Е.А. Особенности деятельности центров предоставления административных услуг в г. Днепропетровске	238
Самбор Н.А. Принципы права в нормах Кодекса Украины об административных правонарушениях	244
Журавлева З.В. Фонд социального страхования Украины: взгляд через призму финансово-правового регулирования	256
Поптанич Ю.М. Проведение лотерей в Украине в условиях запрета игорного бизнеса	264
Роздайбида А. А. О порядке исполнения судебных решений о взыскании с налогоплательщиков налогового долга	271
Тищенко И.А. Проблемные вопросы развития электронных услуг в Украине	276

ВОПРОСЫ УГОЛОВНОГО ПРАВА, КРИМИНОЛОГИИ И УГОЛОВНО-ИСПОЛНИТЕЛЬНОГО ПРАВА

Джужа А.Н. Сравнительная криминология и ее место и роль в изучении и анализе преступности	281
Беницкий А. С. Отграничение приобретения, хранения и сбыта имущества, полученного преступным путем, от смежных составов преступлений	286
Кириченко О.В., Мищанинец А.Н. Криминологическая характеристика незаконного сбыта наркотических средств, психотропных веществ, их аналогов и прекурсоров, совершаемого организованными группами и преступными организациями	295
Лучко С.В. Концептуальные основы развития пенитенциарной системы Украины	303

Стулов А.А. Проблемы формирования понятийного аппарата уголовно-исполнительного права Украины	310
Хорошун А.В. Социально-демографическая характеристика лиц, осужденных к наказанию в виде пожизненного лишения свободы	315
Шаблистый В.В. Опыт стран постсоветского пространства в сфере уголовно-правового обеспечения безопасности человека	324
Букреев О.И. Уровень, структура и динамика преступлений сфере незаконного оборота наркотических средств, психотропных веществ, их аналогов или прекурсоров	332
Ивлев М.Н. Военнообязанный как субъект воинского преступления	338
Козак О.В. Уголовно-правовая оценка общественной опасности материального ущерба по уголовному праву Украины	344
Люлько С.П. Направления предотвращения служебных преступлений, совершаемых прокурорами	349
Мороз В.П. О целесообразности введения в уголовное законодательство Украины правовой охраны выполнения решений международных судебных учреждений	356
Назаренко В.В. Субъекты обеспечения охраны исправительных колоний	370

ПРАВОВОЕ И ОРГАНИЗАЦИОННОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ
РАСКРЫТИЯ И РАССЛЕДОВАНИЯ ПРЕСТУПЛЕНИЙ

Басистая И.В. Уголовный процессуальный документ как обязательный атрибут процессуальной формы: генезис и сущностные признаки	379
Копотун И.Н. Понятие и содержание оперативной обстановки в исправительных колониях	385

Обушенко А.Н.

Криминалистическое обеспечение допроса несовершеннолетних 395

Чорноус Ю.Н.

Актуальные вопросы формирования криминалистической методики расследования преступлений международного характера 401

Березняк В.С.

Проблемные вопросы, связанные с привлечением переводчика при выдаче лиц (экстрадиции) 409

Курта Е.А.

Возможности заключения компромисса при проведении следственных (розыскных) действий 417

Плетенец В.Н.

Организационно-тактическое обеспечение одновременного допроса двух или более уже допрошенных лиц 424

Тагиев С.Р.

Некоторые вопросы процедуры применения заранее идентифицированных (помеченных) или ложных (имитационных) средств при проведении негласных следственных (розыскных) действий 430

Телийчук В.Г.

Оперативно-розыскное предотвращения разбойных нападений 435

Христов А.Л., Макотченко Л.М.

Участие защитника в уголовном производстве на основании соглашений 442

Черняк Н.П., Дубина А.И.

Становление и развитие документов как источников доказательств в уголовном процессе 449

Шамара О. В., Комашко В. В.

Развитие теоретико-прикладного осмысления контроля за совершением преступления 456

Шинкаренко И.А.

Направления формирования психологической готовности сотрудников милиции и бойцов Национальной гвардии для выполнения служебно-боевых задач в экстремальных условиях 466

Шинкаренко И.Р.

Теоретико-правовые предпосылки и закономерности формирования парадигмы оперативно-розыскной деятельности на различных этапах исторического развития Украинского государства 474

Юнацкий А.В.

Заключение эксперта как процессуальный источник доказательств 483

Кононенко Н.А.

Личность преступника как элемент криминалистической характеристики хулиганства, совершенного при проведении спортивно-массового мероприятия. 491

Матвиенко С.А.

О проблемных вопросах проведения судебно-баллистической экспертизы по идентификации охотничьего нарезного оружия на стадии досудебного расследования 497

Мороз С.М.

Проблемы совершенствования правового регулирования использования следователем конфиденциального сотрудничества с иными лицами 506

Очеретяный В.А.

Тактические приемы проведения следственного эксперимента с участием подозреваемых 513

Рыжов М.Г.

Различия материальных и формальных оснований осуществления оперативно-розыскных мероприятий и негласных следственных розыскных действий: проблемы их нормативного определения 519

Самсонова В.В.

Объект посягательства и обстановка совершения краж на территории садоводческих обществ и дачных кооперативов 528

Сорока И.В.

Проблемные вопросы следственного осмотра по фактам краж имущества граждан, совершенных несовершеннолетними 536

Федотенко А.В.

Правовые проблемы использования возможностей оперативно-технических подразделений органов внутренних дел по противодействию организованной преступности 542

Справка об авторах 549

TABLE OF CONTENTS

Officially	10
------------------	----

CURRENT ISSUES OF DEVELOPMENT OF NATIONAL SECURITY SECTOR

Komissarov O.G.

Information monitoring as a way to improve service and combat communications	11
---	----

Loshyts'kyi M.V., Minka T.P.

Pressing questions of improving legislation on registration of materials in cases on administrative offences	19
---	----

Bratel S.G.

Particularities of organization of law enforcement area	29
---	----

Garkusha V.V.

Current problems of police powers in the area of anti-terrorist operations	36
---	----

Kostromina O.G.

System of civil defense in Ukraine: stages of reforming and current state	41
---	----

Yunin A.S.

Work of police units with community during public order maintenance	46
---	----

GENERAL-THEORETICAL, PHILOSOPHICAL-PEDAGOGICAL AND CONSTITUTIONAL ASPECTS OF DEVELOPMENT OF STATE AND LAW

Kuz'menko V.V.

Relevance of didactic principles by Plato	53
---	----

Nalyvayko L.R., Sen'kiv O.M.

Theoretical and applied problems of interpretation of the Constitution and laws of Ukraine by the Constitutional Court of Ukraine	68
--	----

Popovs'kyu A.M.

Ukrainian surnames associated with law 76

Bonyak V.O.

Methods of knowledge as an essential element
of modern research methodology of organization and functioning
of law and order protection agencies of Ukraine 85

Dobrobog L.M.

Environmental safety: concept and content 92

Rybalkin A.O, Kryvoruchko D.I.

Some matters of rule-making in internal affairs bodies:
problems and ways to solve them 101

Taldykin O.V.

Negative eugenics in government policy 107

Perchekliy I.

Problems of definition of forms of realization of the right
of ownership of the Ukrainian people to natural resources 116

Shevchenko A.

Matters of establishment of specialized courts
during preparation of the Constitution of Ukraine of 1996 124

PROBLEMS OF CIVIL AND LABOR LAW

Dorovskikh A.V., Bulat Ye.A.

Legal protection of computer software 132

Matsyuk A.R.

Legal forms of trade union participation in restructuring
enterprises in modern market economy 137

Sobakar A.O.

Guarantees of workers' rights to safe working conditions 147

Kobzar V.V.

Topical issues of legal regulation of testamentary legacy 156

Latysheva V.V.

Legislative and legal basis of the State Land Cadastre in Ukraine 161

Lebedyeva T.M.	
Legal regime of especially valuable land	167
Novosad A.S.	
Ways to protect citizens' property rights	174
Rufanova V.M.	
Debatable questions of realization of warrant on car disposing	180
Chumachenko I.M.	
Social-partnerships as one of ways to protect present employees' interests by trade unions	186
Kopytova E.S.	
Features of amendment and termination of the contract of current account	194
ADMINISTRATIVE LAW AND ADMINISTRATIVE ACTIVITIES. FINANCIAL LAW	
Myronyuk R.V.	
New approaches to establishing disciplinary responsibility in the public service	200
Uvarov V.G.	
Approximation of Ukrainian administrative law principles in European administrative area	207
Gayevs'kyi I.M.	
Risk-based approach in the fight against money laundering: terminological analysis	213
Grytsay I.O.	
Pressing issues of legal regulation of activities of public associations in Ukraine: problems and ways to solve them	221
Kovtun I.V.	
Problems of legal regulation of peaceful assembly	229
Legeza Ye.O.	
Features of activities of centers of administrative services in the city of Dnipropetrovs'k	238

Sambor M.A.

Principles of law in the Code of Ukraine on Administrative Offence 244

Zhuravlyova Z.V.

Social Insurance Fund of Ukraine: a view
through the prism of financial regulation 256

Poptanych Yu.M.

Holding lotteries in Ukraine in terms of gambling prohibition 264

Rozdaybida A.A.

About the order of enforcement of judgments
to collect tax debt from taxpayers 271

Tyshchenkova I.O.

Problematic issues of development of e-services in Ukraine 276

CRIMINAL LAW, CRIMINOLOGY
AND CRIMINAL-EXECUTIVE LAW

Dzhuzha O. M.

Comparative Criminology and its place and role
in the study and analysis of crime 281

Benitsky A.S.

Delimitation of acquisition, storage and sales
of illegally obtained property from adjacent offenses 286

Kyrychenko O.V, Mishchanynets' O. M.

Criminological characteristics of illegal sales of drugs,
psychotropic substances, their analogues and precursors
committed by organized groups and criminal organizations 295

Luchko S.V.

Conceptual basis of development of the penitentiary system of Ukraine 303

Stulov O.O.

Problems of formation of conceptual apparatus
of criminal-executive law of Ukraine 310

Khoroshun O.V.

Socio-demographic characteristics of persons
sentenced to life imprisonment 315

Shablystyy V.V.

Experience of post-Soviet countries in the field
of criminal law to ensure human security 324

Bukreyev O.I.

Level, structure and dynamics of crimes in the area
of illicit trafficking in drugs, psychotropic substances,
their analogues or precursors. 332

Ivlyev M.M.

Liable for military service as a subject of military crimes 338

Kozak O.V.

Criminal legal evaluation of the social danger
of material damages in the criminal law of Ukraine 344

Lyul'ko S.P.

Directions for prevention of official crimes acted by public prosecutors 349

Moroz V.P.

About expediency of establishment of criminally-legal protection
of executions of international judicial bodies' decisions
in the criminal legislation of Ukraine 356

Nazarenko V.V.

Subjects to ensure protection of correctional colonies..... 370

LEGAL AND ORGANIZATIONAL SUPPORT OF DETECTION AND INVESTIGATION OF CRIMES

Basysta I.V.

Criminal procedure document as a mandatory attribute
of procedural form: genesis and secular 379

Kopotun I.M.

Concept and content of operational environment in correctional colonies 385

Obushenko O.M.

Forensic support of conducting interrogation of minors 395

Chornous Yu.M.

Pressing issues of forming forensic methodology
of investigation international crimes 401

Bereznyak V.S. Problem issues related to the involvement of an interpreter during extradition	409
Kurta Ye.O. Possibility of reaching a compromise during investigative (search) action	417
Pletenets' V.M. Organizational and tactical support of simultaneous interrogation of two or more persons already questioned	424
Tagiyev S.R. Some issues of procedure of use of identified (marked) or false (imitation) items during undercover investigation (search) actions	430
Teliychuk V.G. Operational-search prevention of robbery attacks	435
Khrystov O. L., Makotchenko L. M. Participation of defender in criminal proceedings on the basis of agreements	442
Chernyak N.P., Dubyna A.I. Formation and development of documents as a source of evidence in criminal procedure	449
Shamara O.V., Komashko V.V. Development of theoretical and applied understanding of the monitoring of the committing a crime	456
Shynkarenko I.O. Directions of formation of psychological readiness of militia officers and the National Guard men to perform service combat tasks in extreme conditions	466
Shynkarenko I.R. Theoretical and legal preconditions and regularities of the formation the paradigm of operational-investigative activity at different stages of historical development of the Ukrainian state	474
Yunats'kyi O.V. Expert's conclusion as a procedural source of evidence substantiation	483

Kononenko N.O.

Criminal identity as an element of forensic description
of hooliganism committed during sports events 491

Matviyenko S.A.

About problematic issues in ballistics identification
for hunting rifles weapon at the stage of pre-trial investigation 497

Moroz S.M.

Problems of improvement of legal regulation of the use by investigator
of confidential cooperation with other persons 506

Ocheretyany V.A.

Tactics of investigative experiment involving suspects 513

Ryzhov M.G.

Differences of material and formal grounds
of operational-search activities and covert investigation (search) actions:
problems of their regulatory definition 519

Samsonova V. V.

Object of assault and theft situation on the territory
of horticultural societies and summer communities 528

Soroka I.V.

Problematic issues of investigative examination
of the facts of property thefts committed by minors 536

Fedotenko AV

Legal issues of use of opportunities of operational-technical
departments of the Interior in combating organized crime 542

Authors 549

Наукове видання

НАУКОВИЙ ВІСНИК
ДНІПРОПЕТРОВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Збірник наукових праць

2015. – № 1 (75)

Редактор, оригінал-макет – *А.В. Самотуга*

Редактори: *Н.Ю. Веріго, К.А. Ларіонова,
Л.В. Омельченко, О.Л. Христов*

Підп. до друку 27.03.2015 р. Формат 60x84/16. Друк трафаретний. Папір офісний.
Гарнітура – Times. Умов.-друк. арк. 34,00. Обл.-вид. арк. 35,5. Тираж – 100 прим.

Редакційно-видавниче відділення відділу організації наукової роботи ДДУВС
49005, м. Дніпропетровськ, просп. Гагаріна, 26, т. (056) 370-96-59

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру ДП № 164-р від 07.08.2013 р.

ВИМОГИ ДО ПІДГОТОВКИ ТА ПОДАННЯ РУКОПИСІВ СТАТЕЙ

Редакція «Наукового вісника Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ» повідомляє, що за науковим змістом статті повинні відповідати вимогам, затвердженим постановою президії Вищої атестаційної комісії України № 7-05/1 від 15 січня 2003 р. «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України», а саме: постановка проблеми; аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми; мета статті; виклад основного матеріалу; висновки. Назви цих структурних елементів виділяються в тексті статті напівжирним шрифтом.

Рукопис публікації має бути набраний у текстовому редакторі MicrosoftWord та роздрукований у 2-х прим. на одному боці білого стандартного аркуша формату А4 та відповідати таким вимогам: поля – 2 см, шрифт – TimesNewRoman, розмір (кегель) – 14, міжрядковий інтервал – 1,5; сторінки не нумеруються; перед назвою статті, справа окремими рядками – прізвище та ініціали автора, науковий ступінь та вчене звання (за їх відсутності зазначається посада, напр., «викладач», «здобувач», «аспірант» та ін.), місце роботи; далі посередині – назва статті великими літерами, після назви – номер УДК, далі – анотація українською мовою (2-3 речення та 4-5 ключових слів), текст публікації, після тексту – перелік використаних джерел (в алфавітному порядку або в порядку використання) без повторів з дотриманням чинних вимог щодо бібліографічного оформлення (форма 23, затв. наказом ВАК України від 29 травня 2007 р. № 342). У самому тексті також зазначаються посилання на використані джерела (у квадратних дужках – номер посилання за списком, що в кінці тексту, та номери сторінок). Після переліку використаних джерел – анотація російською мовою (П.І.Б. автора і назва статті, 2-3 речення та 4-5 ключових слів), анотація англійською мовою (П.І.Б. автора і назва статті, текст на 2000-2500 знаків з пробілами, 4-5 ключових слів). В кінці рукопису – підпис автора і дата.

Обсяг рукопису статті (без урахування анотацій і переліку використаних джерел) – 8-12 сторінок.

До рукопису статті додаються:

- рецензія, завірена печаткою відповідної установи (для авторів, які мають наукові ступені або вчене звання, наявність рецензії не обов'язкова);
 - витяг з рішення засідання кафедри (відділу, лабораторії) про рекомендацію статті для опублікування;
 - акт комісійної експертизи щодо відсутності у рукописі статті закритих для відкритого опублікування даних (для окремих тем зі спеціальностей 12.00.07, 12.00.08, 12.00.09 з питань охорони громадського порядку та боротьби зі злочинністю);
 - довідка про автора: прізвище, ім'я, по батькові (повністю), посада, місце роботи, науковий ступінь та вчене звання, службова адреса, контактні телефони, e-mail;
 - електронний носій рукопису – компакт-диск (CD-R).
- Матеріали, що не відповідають зазначеним вимогам, не приймаються.
 - Рукописи та електронні носії не повертаються.
 - Редакція залишає за собою право без погодження з автором вносити до тексту рукопису зміни, доповнення, а також перейменовувати його.
 - У разі надходження матеріалів з інших установ обов'язково здійснюється їх додаткове рецензування на відповідних кафедрах університету.
 - За достовірність викладених у публікаціях фактів та результатів власних досліджень відповідальність несуть їхні автори.
 - При цитуванні матеріалів збірника посилання на збірник обов'язкове.
 - На приймаються для опублікування статті, які вже опубліковані або подані для опублікування в інших виданнях.

Про прийняття матеріалів до опублікування (перелік оновлюється щотижня) повідомляється на офіційному веб-сайті Університету <http://dduvs.in.ua/index.php?id=505>

Адреса редакції: 49005, м. Дніпропетровськ, просп. Гагаріна, 26,
т. (056) 370-96-59, (097)274-47-90
e-mail: rvv_vonr@dduvs.in.ua

Терміни подання матеріалів: для опублікування у № 1 – до 1 березня, у № 2 – до 1 червня, у № 3 – до 1 вересня, у № 4 – до 1 грудня